

С (Аз) 2  
орт. ш. 68

ДУНЈА УШАГ  
ЭДЭБИЈАТЫ  
КИТАБХАНАСЫ



С. Э. ШИРВАНИ

Ф. КӨЧЭРЛИ

С. С. АХУНДОВ

А. ШАИГ



ДҮНЈА УШАГ  
ӘДӘБИЈАТЫ  
КИТАБХАНАСЫ

С. Ә. ШИРВАНИ

Ф. КӨЧӘРЛИ

С. С. АХУНДОВ

А. ШАИГ

*Ушагларын  
баһары*

Ф. Көчәрли адына  
Азәрбајҗан Республика  
УШАГ КИТАБХАНАСЫ  
Инв. № 57995

ДУНЈА УШАГ ЭДӘБИЈАТЫ КИТАБХАНАСЫНЫН  
РЕДАКСИЈА ШУРАСЫ

Аббас Заманов	Мөммәдчәфәр Чәфәров
Анар Рзајев	Микајыл Абдуллајев
Балаш Азәроғлу	Микајыл Рзағулузадә
Бәкир Нәбијев	Мирварид Дилбази
Бәхтијар Ваһабзадә	Мирзә Ибраһимов
Елчин Әфәндијев	Назим Ибраһимов
Әзизә Әһмәдова	Нәби Хәзри
Әкбәр Агајев	Нәриман Гәсәнзадә
Әләвијјә Бабајева	Сүләјман Рүстәм
Илјас Әфәндијев	Гүсејн Аббасзадә
Исмајыл Шыхлы	Чабир Новруз
Исһаг Ибраһимов	

Ширвани С. Ә. Көчәрли Ф. Ахундов С. С. Шаг А.  
Ш 68 Ушагларын баһары. Б., Кәнчлик, 1985. —424 сәһ.

Бу чилдә Азәрбајчан ушаг әдәбијатынын инкишафында мүнүм рол ојнамыш дәрәд жазычынын сечилмиш әсәрләри топланмышдыр: Сејид Әзим Ширванинин «Ушагларын баһары», Фиридун бәј Көчәрлинин «Балалара һәдијјә», Сүләјман Сани Ахундовун «Горхулу нағыллар»ы вә Абдулла Шагин шә'рләри, кичик поемалары вә һекајәләри.

К 4702060000  
М 653(12)—83 2—83

А 1

© Кәнчлик, 1985.

МҮГӘДДИМӘ

Әлли чилдик «Дунја ушаг әдәбијаты китабханасы»нын охучуларга тәғдим олуна һәм нәвбәти чилдинә Азәрбајчан ушаг әдәбијатынын инкишафында мүнүм рол ојнамыш Сејид Әзим Ширванинин (1835—1885) «Ушагларын баһары», Фиридун бәј Көчәрлинин (1863—1920) «Балалара һәдијјә» китаблары, Сүләјман Сани Ахундовун (1875—1939) «Горхулу нағыллар»ы, һекајәләри вә Абдулла Шагин (1881—1959) шә'рләри, кичик поемалары вә һекајәләри даһил едилмишдир. Адлары чәкилән жазычылар өмүрләринин чохуну балаларын тәлим-тәрбијәсинә һәср етмиш бәјүк педагоғлар иди.

Сејид Әзим 1877-чи илдә тамамладығы «Ушагларын баһары» («Рәбиүл-әтфал») дәрслијинин мугәддимәсиндә жазырды: «...Мән мүүәлимәм, индијә гәдәр тәртиб олуна китаблары диггәтлә нәзәр-дән кечирдим вә онларын тәлим-тәрбијәје јарамадығыны көрдүм. Һәмин китабларын мәнәсынә һәминки шакирдләр, бәлкә бир пара мүүәлимләр дә баша дүшмәкдә чәтинлик чәкирләр. Бүтүн бунлары нәзәрә аларағ бир китаб тәртиб етдим ки, шакирдләр үчүн һәм охунмасы асан олсун, һәм дә мәнәсы тез баша дүшүлсүн...»

Шаирин тәртиб етдији китаб вахтында чап олунамышса да, ондакы нүмунәләрдән А. О. Чернјајевски вә С. А. Вәлибәјов мәшһур «Вәтән дили» (1888) дәрслијинә даһил етмишләр. «Ушагларын баһары» китабы әсасән шаирин орижинал әсәрләриндән ибарәтдир. Бурада халғ жарядычылығы нүмунәләринә вә классик әдәбијатдан, хүсусән дә Низамидән, Ч. Румидән вә Сә'дидән тәбдилләрә, тәрчүмәләрә мүүјән јер верилмишдир. О да бәллидир ки, 1855-чи илдә Тәбриздә Мирзә Шәфи Вазехин дәрслик сәчијјәли «Мүнтәхәбат»ы чап олунамышдыр. Сејид Әзим «Рәбиүл-әтфал»да һәмин мүнтәхәбатдан да фәјдаланмышдыр. Китабда көзүачығ, мүасир чәмијјәтә јарарлы, һәр чүр ријакарлыға, јаланчылыға, икиүзлүлү-јә, түфәјлилијә нифрәт руһунда кәнчләр јетишдирмәје хүсуси диг-гәт едилер вә һәр бир һекајәдә шаир, оғлу Мир Чәфәрә китаб, нә-сигәт јолу илә әхлағи-етик фикир вә арзуларыны билдирир. Бура-да шаирин оғлу симасында Азәрбајчан кәнчлији үмумиләшдирил-мишдир.

Сејид Әзимин тәзә типли мәктәби илә XIX әсрдә фәалијјәтдә

олан моллаханалар арасында фэрг чох бөжүк иди. Шаир моллаханалардакы тэрбијесизлијэ, жарарсыз тәлимә гаршы чыхырды. «Ушагларын баһары» китабындакы «Бир гаре илә шакирдләрин әһвалаты», «Мүчтәһидин тәһсилдән гајытмасы», «Мүнәччим», «Чаһил ата илә алим оғул» кими тәһгиди-сатирик ше'рләрдә көһнә тәһсилә, дини вә јаланчы емләрә, һәм дә өзүнү һәммин «емләрлә» силаһланмыш һесаб едән «алимләрә» сатирик мүнәсибәт ајдындыр. «Шакирдләрин мүәллимә кәләк кәлмәләри», «Мәктәбли илә мүәллимин әһвалаты» ше'рләриндә схоластик тәлимә сарсыдычы зәрбә ендирилир. Әммамәси јанан моллаја ушаглар онун өјрәтдији үсул эсасында, јәни сөзләри авазла, узада-узада хәбәр верирләр. Онлар молланы хәбәрдар едәнә гәдәр әммамәнин јарысы јаныр. Бу һадисәдән сонра молла өз жарарсыз тәлим үсулундан әл чәкир. Вә ја, дәрсләрин ушаг руһуна зидд, ушаг психолокијасына јабанчы, маргаһсыз кечирилмәси, тәрбијә мәнфи тәсири башга јолла охучуларә чатдырылыр. Молланын дарыхдырычы сөһбәтләриндән, күндәлик тәһгирләриндән тәнкә кәлән шакирдләр нәһајәт кәләјә әл атыр, тәлгин јолу илә мүәллими «хәстәләндирир» вә өлдүрүрләр. «Фәһин оғлуна чавабы» сатирасында јени, дүнјәви емләр эсасында тәһсил алан оғул динпәрәст ата илә гаршылашдырылыр, икинчиләрә шиддәтли зәрбәләр ендирилир. Оғул атаја шикајәт едир ки, ваизләрин сөзүндә дүзлүкдән эсәр-әләмәт көрмүрәм, өзләри вар-дөвләт јығмаға һәрис олдуглары һалда, халга «тәркидүнјаны тәлим» едирләр. Зәкалы оғулун дили илә дејилән сөзләр Сејид Әзимин өз үрәк сөзү иди:

Алимин ки өзүндә јохду һүнәр,  
Ејләмәз бир кәсә кәламы эсәр.  
Һәр бир алим ки, олса тәһпәрвәр,  
Ола билмәз о, бир кәсә рәһбәр.

Сејид Әзимдән бәһс едән Фиридун бәј Көчәрли, Фәјзулла Гаһымзадә, Мәммәд Ариф кими мәшһур әдәбијатшүнаслар «Мүчтәһидин тәһсилдән гајытмасы» сатирасыны шаир јарадычылығынын зирвәси һесаб едирдиләр. Ф. Көчәрли шаирин вәтәндаш һүнәрини вә гејрәтини хүсуси гижмәтләндирирди. О, руһани тәһсилини эсасларыны горхмадан гырманчлајан сәнәткарын чәсарәтини вәтәнини вә халгыны севән одлу-аловлу, мәрданә, горхмаз вәтәндаш чәсарәти вә гејрәти һесаб едирди. Шаир мүчтәһиди өлдүрүчү истәһзаларла «чимиздирир» вә үзүнү она тутуб нифрәтлә дејирди

Бир дејән јохдур, еј имами-шәрир,  
Едәчәксән нә вәгтәдәк тәзвир?  
Туталым елмә олмусан васил,  
Бизә бу елмдән нәдир һасил?

Һансы наданы алим стдин сән?  
Һансы бимары салим етдин сән?  
Һансы кури сән етмисән бина?  
Һансы әмваты ејләдин еһја?  
Һаны ислам үчүн сәрәнчамын?  
Јерә кирсин о мүчтәһид намын!

Сатирада инчә қизкиләрлә ишләнилмиш бәдии лөвһәләр диггәти чәлб едир. Лөвһәләрдә мүчтәһидин шаири вә дахили әләми габардылмышдыр. Тәһсил дөврүндә мин һижлә илә авам чамаатдан пул гопарыб вахтыны ејјашлыгла, «сигәбазлыгла» кечирән бу лоту вәтәнә гајытдыгдан сонра даһа да маһирләшир, «ағлы көзүндә олан авамын» рәғбәтини газанмағ үчүн илк дәфә минбәрә чыхдыгда өзүнә әр ахтаран бир гыз-кәлин әдасы илә кејиниб-бәзәнир, көзүнә сүрмә чәкир, бармағына ләлнишан үзүк тахыр, күлабланыр. Даһа сонра о, чијинә ләтиф әба салыб, әлине зәриф әса ала-раг, «пејғәмбәрин гајны» тимсалында, наз илә мәсчидә дахил олу-р. «Алими-фазилин» минбәрдән мәшһур дин алимләринин «архасыны јерә» вурмасы, әслиндә өзүнү ифшанын көзәл нүмүнәсидир.

Дәрсликдә маарифпәрвәр јазычы садәләвһ халгын хејирхаһлығындан мурдар мөгсәдләр үчүн фајдаланан дәләдузлары мүчтәһид бәдии васитәләрлә ифша атәшинә тутмушдур. Шаирин ачыачы күлдүјү типләр — түфәјлиләр арасында зәһмәти ар билиб, өз дәрракәсизлији уғрунда нөкәрчилик едәнләр («Садәләвһ нөкәр»), һагг-һесабыны билмәјән фәрасәтсиз, «чох әһмәг» тачирләр вә онлары алдадан дәләдузлар («Тачирин ахмагығы»), һәр бир ишдә анчағ өз мәнфәәтини күдән ачкөзләр («Хејир сөјләмәзин һекајәси»), чәмијјәтин шикәст үзвләринә белә өз гејри-инсани әхлагы, давранышы илә зәрәр јетирән дилазарлар («Корун һекајәси»), башгасынын јуху көрмәсиндән хофланыб «изтираба дүшән» вә һәтта аиләсини дағыдыб арвадыны бошајан сарсағлар («Хәсис әһвалаты»), фағырлара саташан залымлар («Фәһир вә залым»), «һүнәр каны» олан, «һәр чүр әмәлдән башы чыхан», амма өз аиләсинин әхлагсызлығыны көрмәјән мүнәччимләр дә («Мүнәччим әһвалаты») вардыр. Һәммин түфәјлиләрдә дүзлүкдән эсәр-әләмәт көрмәјән шаир онлары күлүшлә өлүмә мәнқум едир, күлүшлә өлдүрүрдү.

XIX әсрин икинчи јарысында руһаниләрин әхлағ вә давранышларыны ифша едән эн көзәл сатира нүмүнәләрини, һеч шүбһәсиз ки, Сејид Әзим јаратмышдыр: «Көпәјә еһсан», «Бағдадлынын вәғәси», «Гарыnguлу абид», «Молла вә чобан», «Сәфәһ газы» вә с. Шаир, оғлуна јаздыгы «Өјүд»ләрдән бириндә, кәнч нәслә хәбәрдарлығ едирмиш кими руһаниләрин икиүзлү, јаланчы, дөвләтли-

лэрэ жалтагланан сифэтлэрини сајыр, һәмин зүмрэдән узаг олмаға чағырырды:

Еј огул вар чаһанда чох молла,  
Күзәраны үчүн едир говға.  
Гејрәти-милләти бәһанә гылыр,  
Күндә халг ичрә јүз фәсанә гылыр.  
Әһли-дүнјаја ејләјир лә'нәт,  
Өзү дүнјаја ејләјир рәғбәт...  
Фүгәраны көрәндә нифрәт едәр,  
Она бикарәликдә төһмәт едәр...  
Ујма моллаја, олма чох да авам,  
Санма тәһмүлһәнәк, гурубдур дам.  
Бахма тәсбиһә, олма диванә,  
Хам олан гушлара кәрәк данә...  
Хатәминдән демә Сүлејмандыр,  
Дивдир, ол ләин шејтандыр!

Бүгәләмун кими күндә чилдини дәјишән руһаниләрин әсл сивасыны ашкара чыхаран, онларын ријакар, дәләдуз олдуғуну көстәрән сатиралардан бири «Көпәјә еһсан»дыр. Сејид Әзим халг јадаычылығына, классик Шәрг ше'ринә дәриндән бәләд бир сәнәткар иди. Оун «Фәгир вә залым», «Гарынын пишији», «Гары вә оғлу», «Лоғманын сатылмасы», «Һарун вә шаирләр», «Итлә пишијин сөһбәти», «Аллаһа рүшвәт», «Диләнчи тачир», «Ешшәјини итирмиш киши», «Хан вә деһган», «Сүлејман вә гарға», «Сә'ди вә хәсис», «Јердәкиләрин көјә шикајәти» кими мәнзумәләринин мәнбәји шифаһи халг јадаычылығы илә бағлыдыр. О да бәллидир ки, бир чох ләтифә вә нағыл бејнәлхалг сүжетли әсәрләр кими мәшһурдур вә бир чох халглара мәхсусдур. «Көпәјә еһсан» сатирасынын мүхтәлиф вариантлары Азәрбајчан, фарс, франсыз, италян, латыш, түрк вә башга халгларын шифаһи вә јазылы әдәбијятында да вардыр. Сејид Әзимин бир сәнәткар кими гүввәтли чәһәти, һәмин мәшһур мөвзуну өзүнәмәхсус орижинал шәкилдә, милли колоритә ујғунлашдырараг, она башга дон кејлирәрәк ишләмәсидир. Сатиранын гәһрәманы «саһиби-дөвләт» олан бир һачыдыр ки, Бозлар адлы итини чан-дилдән сеvir. О, зирәк, көрүбкөтүрмүш, һәр чүр һижләдән баш чыхаран, моллаларын һал-әһвалына бәләд бир тип кими јадаша һәкк олунур. Сатирада молла да јахшы ишләнмишдир. Ифша типин өз-өзүнү алчалтмасы јолу илә, сөзү илә әмәли арасындакы тәзадда верилмишдир. Итин гәбиристанда басдырылдығыны ешидән молла «шәриәти гәрра» јолунда фәрјад чәкиб, вавејла гопарыр. Лакин о, ешидәндә ки, ит она әлли гојун вәсијјәт едиб, о саат дин дә, иман да, шәриәт дә молланын вичданы илә бирликдә мурдар әскијә бүкүлүб тулланыр:

Ит демә, о дәхи бизим биримиз,  
Белә өлмүшләрә фәда диримиз.  
Рәһмәти-һәггә ол дүчар олсун,  
Сәки-Әшаби-Кәһфә јар олсун!

Молланын бир тип кими гүввәтли чәһәти тәкчә онун икиүзлүлүјүндә, дөнүклүјүндә дејил, һәм дә кәскин ағлы вә һазырчаваблығы илә фәргләнмәсиндәдир. «Рәһмәти-һәггә дүчар» олан ити «сәки-Әшаби-Кәһф» илә әлагәләндирмәси вә мүгәддәсләшдирмәси онун гурана, дини рәвајәтләрә бәләд олдуғуна дәләләт едир. Сатира үчүн вачиб олан истәһза, күлүш, кинајә, мәскәрә «Көпәјә еһсан»да бол-болдур.

«Аллаһа рүшвәт» вә «Јердәкиләрин көјә шикајәти» сатираларында ислам дини еһкамларынын там әксинә олараг, аллаһын варлығына истәһза, онун инсан шәклиндә тәсвири бөјүк һүнәр иди. Ислам дининә әсасән аллаһ көзәкөрүнмәздир. Оун истәр мүсбәт вә ја истәр мәнфи сифәтдә тәгдими, тәфавүтү јохдур, аллаһа инанмамағын нәтичәси иди. «Аллаһа рүшвәт»дә ат белиндә, әлиндә шаһини, јанында тулалары көзән, кефи көк, дамағы чағ олан аллаһ «симузәр» гәбул едән бир рүшвәтхордур. Һәтта халг јағышын һәддиндән артыг мөһкәм јағмасынын сәбәбини аллаһа верилән рүшвәтин чохлуғунда көрүр:

Дедиләр: — Ол худаји-биминнәт  
Һарда көрмүшдү мин түмән рүшвәт?  
Пулу чох көрдү, ејләди ифрат,  
Дејәсән ки, атыбды һәбби-нишат.

Аллаһын әлчатмаз, көзәкөрүнмәз, тәк варлыг олдуғу фикринә «саташан» шаир ләтифәләринин бириндә танрынын он олдуғуну дејирди: «Бир күн Ширванын ханы Мустафа хан мәрһум, мәчлисдә бир тәрәкәмәдән сорушду ки, еј шәхс, аллаһ нечәдир?»

Тәрәкәмә фикир едирди, ханын далында дуран назирин хандан мәхфи беш бармағыны јухары тутду, јәни декинән ки, аллаһ бешдир.

Хан гәзәбнак олуб деди ки, еј һејван, нә данышырсан, нечә аллаһ бешдир?

Тәрәкәмә әрз еләди ки, аллаһ сәнин назиринә бәла версин, мән он дејәчәкдим, о, беш бармағын јухары тутду. Оунчун мән беш дедим. Хан, аллаһ ондур».

Шаирин дәрслијиндә мүлкәдар-кәндли мүнәсибәтләрини әкс етдирән «Хан вә деһган» кими сатиралар да диггәти чәлб едир. Шаир мәнзумәдә кәндлинин авамлығына, һәддиндән артыг сәдәләвһ олмағына күлүр, өзү дә дост күлүшү илә күлүр. Кәндли о гәдәр авамдыр ки, ханын тәһгирини:

Еј ит, конара чых жолдан!  
Нэ чыхырсан донуз кими колдан?! —

сөјүшүнү «хан илтифаты» кими гаршылајыб, «күл кими хөндан» олуp. Шаири фикирләр дәрјасында чалхаландыран бир суалдыр: «Ахы көндли нэ вахта гэдәр белә авам, ачиз, гул халында јаша-јачагдыр?» Сејид Әзим, һәр шејдән эввәл маарифчи-мүтәфәккиp иди, халг мүәллими иди, кениш халг күтләләринин маарифләнмәсини эң вачиб мәсәләләрдән һесап едирди. Сатирада кәндлидән да-һа чох мәдәнијјәтсиз, јонтулмамыш хан гамчыланыр. Авам әкин-чинин дили илә сөјләнән сөзләрдә шаирин кимләри нештәрләдији, кимләрә күлдүјү, кимләри мәсхәрәјә гојдуғу ајдындыр:

Бизә хан илтифаты пејдадыр,  
Бир сәадәтдү, фејзи-узмадыр.  
Бизә бу вәчһ ифтихар олсун,  
Нәсл-биннәсл јадикар олсун.

Истензаја гарышан гәзәб көз габағындадыр. Шаир фачиәви вәзијјәтдә олдуғуну дәрк етмәкдән чох узаг, һәм дә ачиз әкин-чинин халына јаныр. Бу јанғы ағыллы охучуну да өз тәсири алтына алыр вә о да чәмијјәтин јејән вә једирдәнләрә, чанавар вә гојунлара бөлүндүјүнә ачыјыр, сонра да һөкм сүрән түфејли ичтимай гурулуша гәзәбләнир. Тәк бурада дејил, үмүмијјәтлә сәнәткар элинә гәләм алдығы күндән та сон нәфәсинә гэдәр јохсул кәндлинин, фүгәранын мүдафиәчиси олмуш, зәһмәткешә кәлән һәр чүр «бәлаја» гејрәтли бир вәтәндаш кими, халгына вә вәтәнинә дәрин мәнәббәт-дән кәлән чәсарәтлә, фәал мүгавимәт кәстәриб, гәләм мүбаризәси апармышдыр.

Фиридун бәј Көчәрли дә Сејид Әзим типли зијалы иди. О да вәтәнини, мәнсуб олдуғу халгы Сејид Әзим кими севирди. Көчәрли зәһмәткеш халгын чанына дарашан вә онун ганыны соран һәшәрәтлары — мүлкәдар, бәј, хан вә дин нүмајәндәләрини силәһлы гулдурдан даһа горхулу һесап едирди. О да бир маарифчи кими кениш халг күтләләринин савадланмасы јолунда әлиндән кәләни едирди. 1912-чи илдә чап олуан «Балалара һәдијјә» китабы да белә али мөгсәд дашымышдыр. Һәлә о заман мүтәрәгги зијалылар (А. Шаиг, С. Һүсејн, Ф. Ағазадә, Е. Султанов вә б.) китабдан «вәтән гохусу, дағларын әтри кәлдијини» јазыр, ону «милли дүј-гуларымызы ојадан», «кечмишимизи, өзүмүзү өзүмүзә таныдан» көзәл төһфә кими гијмәтләндирмишләр. Абдулла Шаиг бөјүк ифтихар һиссијлә јазырды: «Бизим ел әдәбијјатымыз о гэдәр вүс-әтлидир ки, ону јазмагла гуртараचाг шејләрдән дејил. Милләти-мизин истә дад вә әһвали-руһијјәсинә ашина олмаг истәјәнләр мән-тәрәм бәрәдәрим Фиридун бәј Көчәрли чәнабларынын тәлиф етдији «Балалара һәдијјә» нам китабчасындан истифада едә биләр-

ләр. Һәгигәтдә бәрәдәрим Фиридун бәј чәмаатымызын арасында-кы нағыл, мәсәл, тапмача вә шејрләри бир јерә топламагла Гафгаз мүсәлманларынын бөјнуна бөјүк бир һагг гојмушлар. Сөз јох ки, итмиш, батмыш о гијмәтли көвһәрләри чәм етмәк Фиридун бәј чәнабларына ағыр зәһмәт илә мүјәссәр олмушдур».

«Балалара һәдијјә» китабында мүәллиф диггәтини эң чох ши-фаһи халг әдәбијјаты нүмунәләринә верир. Мәишәт нағыллары, һејванлар вә гушлар һаггында нағыллар, ушаг ојунлары, тапмача-лар, аталар сөзү, мәсәлләр, јанылтмачлар, дүзкүләр, тәмсилләр бајатылар, лајлалар, охшамалар, гәһрәманлыг нәғмәләри, мөвсүм вә мәрәсим нәғмәләри, сајачы сөзләр китабын сәһифәләрини бәзә-јир вә бу күнүн өзүндә дә севилә-севилә охунур. Әлбәттә, Азәрбај-чан фолклору нүмунәләринин илк дәфә бир јерә топланмасы вә јүксәк гијмәтләндирилмәси сәбәбсиз дејилди вә бу, үмүмијјәтлә әдибин шифаһи халг әдәбијјатына мүнәсибәтилә әлагәдар иди. О јазыр: «...Нағылларда һәгигәти-һал илә хәјанәт аләми, доғру илә јалан, мүмкүн илә гејри-мүмкүн елә бир мәнәрәт илә бир-биринә човлашыр ки, әгли-инсан һејрәтдә галыр».

Ф. Көчәрли нағыллардакы никбинлијә, һуманизмә, јохсулла-рын, кимсәсизләрин, зәһмәт вә мәшгәт чәкәнләрин эң нәһәјәтдә гәләбәсинә бәрәәт газандырырды. Китабда «Көјчәк Фатманын нағылы»нын верилмәси дә дедикләримизи тәсдиг едир.

Әдиб јаранан нәғмәләри халгын гәм вә гүссәси, шадлыг вә фә-рәһли күнләри илә бағлајыр, нәғмә охумағын гәлби јүнкүлләшдир-дијини, мәләлы азалтдығыны, өз дәрдинә башгаларыны да шәрик етмәји ајрыча хүсусијјәт кими кәстәрирди.

О, зәнкин шифаһи јарадычылыг нүмунәләринин јаранмасыны халгын фикри зәнкинлији, һәјат тәчрүбәси илә бағлајырды: «...Халг һәддән зијадә мәсәлләр, һикмәтамыз сөзләр, тапмачалар ичәд едибдир ки, бунларын васитәсилә өз билијини, тәчрүбәсини, һикмәтини изһар едир вә һәр бир иттифагда мүнәсиби-һал сөјлә-мәјини, дүнјада доланмасыны, инсанлар илә рәфтарыны вә саир мәхлуғат илә әлагәсини аз сөзлү, амма дәрин мәнәлы-мүфид-мүх-тәсәр кәлам илә бәјан гылыр».

«Балалара һәдијјә»дә сајачы сөзләрә хејли јер верилмиш вә бу да сәбәбсиз дејилдир. Мүәллифин мүләһизәләринә көрә, халгын арзу вә истәкләри сајачы сөзләрдә даһа чох өз ифадәсини тапмыш вә һәм дә онлар ајры-ајры дөврләрдә милләтин халынын, вәзијјә-тинин нечә олдуғуну доғру-дүрүст әкс етдирир. Үмүмијјәтлә, Ф. Көчәрли истәр «Балалара һәдијјә» китабында вә истәрәсә дә фолклор һаггындакы нәзәри фикирләриндә шифаһи халг әдәбијја-тынын мөвгејини, ичтимай маһијјәтини әсәсэн дүзкүн гијмәтлән-дирмишдир.

Өз халгынын дили илә данышан, онун һисси вә ағлы илә

фикир едэнлэри камил жазычы вэ фазил эдиб сајан Ф. Көчөрли китабда белэ шаирлэрдэн биринэ — Гасым бэј Закирэ хүсуси јер вермишди. Закир һаггында о дејирди: «Гасым бэј Закир һәгиги бир милли шаирдир. Өз эсринин ајнасы олубдур вэ мәишәти-миллијәсини нечә ки вар имиш, — ејни илә жазыб, бизим үчүн бөјүк бир јадикар гојубдур. Өз эсриндә шајани-диггәт олмуш олан бир шеј гојмајыбдыр ки, она әл апармамыш олсун. О вахтын адамларынын адабу-әхлагыны вэ доланачагларынын өвзаву әсасыны маһир һәггаш кими өвләринә мәхсус рәнкләрлә чәкиб бизә кестәрир. Мәишәтин һәр бир синиф вэ тәбәгатына әтрафлы нәзәр јетириб, саирләрин көвләринә көрсәнмәјән шејләри көрүб, тәфтиш вэ тәһгид едибдир».

Азәрбајчанда илк эмәк гәһрәманы ады аланлардан бири дә ичтимаи-педагожи вэ бәдии фикир тарихимиздә һәгиги, фәдакар бир гәһрәманылыг иши көрмүш Сүләјман Санидир. Эмәк фәалијәтинә башладығы илк күндән вәфатына гәдәр истираһәт, раһатлыг, аилә сәадәти нә олдуғуну билмәјән Сүләјман Сани хошбәхтлијини халгынын, вәтәнинин тәләјинә бағламыш, өмрүнү-күнүнү онун маарифләнмәсинә һәср етмишдир. Сөзүн әсл мәнасында эмәк гәһрәманы олан халг мүәллими — жазычынын јарадычылығында эмәкчи, зәһмәткеш инсана мәнһәббәт чох күчлүдүр, бу күч онун бәдии вә ичтимаи-педагожи фәалијәтинин әсас мајасыны тәшкил едир. Вәтәнә вә халга јарамырсанса, онун шән күнләринә севиниб, кәдәрли күнләринә кәдәрләнмирсәнсә, жүксәлишинә, ирәли аддымламына көмәк етмирсәнсә, бәс нә чүр зијалысан, нәјә көрәксән, нә үчүн јашајырсан, өмрүн мәнасыны нәдә көрүрсән? Әдибин кечдији һәјат јолу вә гәләми илә көрдүјү иш чох ибрәтамыздир вә һәмин суаллара да чох ајдын чаваб верир: Эмәкчи инсана мәнһәббәт! Илк һекајәләри «Гонагылыг» (1905), «Көвкәби-һүрријјәт» (1905) вә «Јуху» (1905) әсәрләриндә вә еләчә дә көркәмли түрк әдиби Шәмсәддин Самидән тәбдил етдији «Кавә» (1906) фачиәсиндә зәһмәткеш халгы, онун чәмијјәтдәки әсас апарычы мөвгәјини тәблиғ етмирдими?! Бәли, онун ингилаби демократизминин илк тәзаһүрү иди ки, «һөкүмәтин сүтуну кимдир?» суалына «Гонагылыг» һекајәсинин гәһрәманыларыннан олан гоча кәндлидән белә ајдын чаваб алырыг: «Еј ағалар, дүзүнү ахтарсаныз, һөкүмәтин сүтуну биз кәндлиләрлә о ган-тәр ичиндә жүк дашыјан фәһләләрдир. Биз әкмәсәк, бичмәсәк, онлар да ишләмәсә, һеч бир һөкүмәт јашаја билмәз».

Вә јахуд, «Көвкәби-һүрријјәт» һекајәсиндәки жүксәк гајә — зәһмәткеш инсанын зүлмдән, әсарәтдән азадлыға чыхмасы, бу чәтин јолда дивләрлә, әждаһаларла үзләшмәси, азадлыг улдузунун габагыны кәсән гаранијјәтли гара булудлары парчаламасы үрәк дөјүнтүләри илә тәрәннүм олунмурму?! «Кавә» пјесини тәбдил етмәси-

нин әсас сәбәбләриндән бирини дә әдибин зәһмәткеш халга, онун гәһрәманы дәмирчи Кавәјә олан мәнһәббәтинин тәзаһүрү кими изаһ едән тәдгигатчылара һагг газандырмаг, онларын фикринә шәриқ олмаг лазымдыр. О да марагыдыр ки, илк һекајәләриндә вә «Кавә» пјесиндә жазычы мәнсуб олдуғу халгын чох-чох әсрләрдән ашыб кәлән, эмәкчи инсанын ләјагәтини гијмәтләндирән фәлсәфәсинә әсасланыр, ишыгла гаранлығы, күнәшлә чәһәннәми, хејирлә шәри гаршылашдырыр вә зүлмә, истисмара әсасланан һәр чүр гурулушун зәһмәткеш инсанын әли илә мәнһв олачагына инанырды. Мәшһур ганичичи Зөһһакын тәһрики илә зорла илана ситајишә мәчбур едилән зәһмәткеш халг бәрк ајагда ишыға, хејирхаһлығы, күнәшә тапыныр.

С. Сани белә бир әгидәјә инам кәтирмишди ки, зәһмәткеш халг нә гәдәр ки, истисмарчы зүмрәләрин гулудур, ондакы жүксәк инсани кејфијјәтләр гол-ганад ачыб, шахләнә билмәз вә јенә жазычыда о инам да гүввәтли иди ки, һәмишә әзаб чәкиб, әлинин бәһрәсини ағыз ләззәти илә дада билмәјән фәһлә вә кәндлиләрин сәбир касасы кеч-тез бир күн дашачаг вә о заман күчлү, кураһла кәлән селин гаршысында һаким тәбәгә топ-түфәнклә дә олса, дајана билмәјәчәкдир. Бу инамын нәтичәси иди ки, о да өз мүәсирләри Ч. Мәммәдгулузадә, Н. Нәриманов, М. Ә. Сабир, Ә. һагвердијев, Ү. һачыбәјов кими үрәкдән күлмәји, јашадығы чәмијјәтин һаким зүмрәләринин иш үсулларыны әлә салмағы, лага гојмағы чох јахшы бачарырды. 1906-чы илдә гәләмә алынан «Дибдат бәј», «Түрк бирлији» кими кичикһәчмли пјесләрдә дәрин вәтәндашлыг кәдәри илә бәрабәр ачы күлүш, истенза да вардыр.

Сүләјман Сани Гафгазда мәшһур олан Гори мүәллимләр семинаријасыны битирмишди. О да диггәтәшајан һалдыр ки, чар полис режиминин сајыгылыгла горудуғу, чарын јер үзүндә ән әдаләтли падшаһ олдуғу тәблиғ едилән бу маариф очагында тәһсил алан азәрбајчанлыларын әксәријјәти «өз ағасынын» үзүнә ағ олур, она јағы кәсилир, онун јеритдији икибашлы сијасәтин, рус шовинизминин гәддар дүшмәнләринә дөнүр, өз доғма вәтәнләринә, өз ана дилләринә, жазыг һала дүшмүш һәмвәтәнләринә даһа дәриндән бағланыр, онлары һәр чүр хата-бәладан көз бәбәји кими горумағы, маарифләндирмәји, ничата чатдырмағы өз фәалијјәтләринин вуран гәлби, дүшүнән бејни сајырдылар. Ф. Көчөрлинин, Н. Нәримановун, Ч. Мәммәдгулузадәнин, Ү. һачыбәјовун вә бир чох башга мүнәввәрләрин, о чүмләдән С. Санинин мүбариз һәјаты вә ишләри көз габагындадыр. 1894-чү илдә Гори мүәллимләр семинаријасыны битирән С. Сани Бақыдакы үчүнчү рус-татар (азәрбајчанлы — М. К.) мәктәбинә мүәллим тәјин олундуғдан сонра гызгын педагожи ишлә бәрабәр бәдии јарадычылыгла да мәшгул олур. Әдиб жазыр: «Мән мөвһумат, авамлыг вә әталәтлә мүбаризә етмәк үчүн

эн јахшы васитэләрдән бири дә театр олдуғуну анлајараг пјес јазмаға башладым. «Таманкар» адлы биринчи пјесим 1899-чу илдә јазылмышдыр. Бу пјес кечмишдә вә Совет һөкүмәти дөврүндә дә-фәләрлә тамашаја гојулмушдур».

Сүлејман Сани дә бир чох мүасирләри кими бәдни јарадычылыг ишинә мүүаллимлијин ајрылмаз тәркиб һиссәси кими бахыр, сәнәт әсәрләринин тәрбијәдичи күчүнә бир маарифчи-демократ кими инанырды. Нәинки тәк јазычынын јарадычылығында, еләчә дә Азәрбајчан ушаг әдәбијјатында мүһүм јер тутан, өз мәзмун вә формасы илә јени Азәрбајчан ушаг бәдни нәсринин мөһкәм өзү-лүнү гојан, онун әсл симасыны мүүјјәнләширән «Горхулу нағыллар» (1912—1914), хүсусән дә «Гарача гыз» һекајәси әдибин педагожи фәалијјәти, күнүн зәрури мәсәләләри илә әлагәдар јаранмышдыр. Сөзү јазычынын өзүнә верәк: «Азәрбајчан мәктәбиләринин сајынын артмасы илә әлагәдар олараг ушаг әдәбијјатына бөјүк еһтијач јаранды. Әввәлчә «Дәбистан» мәчмуәси нәшрә башлады. О бағландыгдан сонра «Мәктәб» мәчмуәси чыхды. Бу мәчмуәләрдә башлыча олараг тәрчүмә һекајәләри нәшр олунурду ки, бу һекајәләр дә Азәрбајчан ушагларыны о гәдәр марағландырмырды. Бу вахт мән ушаглар үчүн, онларын доғма дилиндә, Азәрбајчан һәјатындан алынмыш орижинал һекајәләр јазмағ фикринә дүшдүм. «Горхулу нағыллар» адлы үмуми сәрлөвһә алтында бир серија һекајәләр јаздым. Бунлар ушаглар арасында чох мәшһурдур вә ушагларын мөһәббәтини газанмышдыр».

«Горхулу нағыллар» сәрлөвһәси алтында чап олуан дөрд һекајәдир: «Әһмәд вә Мәләјкә», «Аббас вә Зејнәб», «Нурәддин» вә «Гарача гыз». Јазычы һекајәләрдә ушаг руһуна чох јахын олан бир үслубдан истифадә едир. Онун халг нағыллары үслубунда јаздығы, диггәт вә һәјәчәнла охунан һекајәләри әслиндә реал һәјатын тәсвирләридир. Мүүаллиф һекајәләрдә ичтимаи зиддијјәтләри, варлы вә касыб мүнәсибәтләрини садә вә анлашыглы тәрздә ушаглара нағыл едир. О, кәстәрир ки, һәјатда јахшы, аличәнәб, кошхасијјәт, мұлајимрәфтарлы, үрәјикениш адамлар олдуғу кими даркөз, дашгәлбли, вичдансыз, алчаг адамлар да чохдур. «Горхулу нағыллар»да көһнә чөмијјәтдә, ингилабдан әввәлки гурулушда төрәнән чинајәт вә дәһшәтләр дә кәстәрилир. Нәмин һекајәләрдә јазычы кичик охучуларыны һәјатын, јашајышын һәр бир чәтинлијинә гаршы һазыр олмаға, тәбиәтин сирләрини өјрәнмәјә, емләрә јијәләнмәјә чағырыр. О кәстәрир ки, инсан өз савады вә бачарығы сајәсиндә истәдији мөгсәдә наил ола биләр. «Горхулу нағыллар»ын бир хүсусијјәти дә одур ки, мүүаллиф һејванлар аләминдән, тәбиәтдән, бурада баш верән вә бәзән бизә горхулу көрүнән чох марағлы һадисәләрдән данышыр. Гыса десәк, охучу нәмин һекајәләрдән чох шеј өјрәнир. Әдибин фикринчә китабла газанылан

билик аздыр, о, күндәлик һәјатла әлагәлендирилдикдә даһа фәјдалы олур.

«Гарача гыз» һекајәсинин гәһрәманы, әсл ады Туту олан Гарача гыздыр. Әдиб онун башына кәлән ачы сәркүзәштләри, фәлакәти тәсвир етмәклә ингилабдан әввәлки јохсул, кимсәсиз ушагларын ачыначағлы вә көз јашы долу һәјатыны әкс етдирир. Харичән чиркин көрүнән «кобуд» Гарача гыз дахилән чох кезәлдир вә рөһмдил тәбиәтә маликдир. Јетим олан Гарача гыз дөвләтли гызы Ағча ханымла дост олур. О өз достлуғунда мөһкәм вә сәдагәтлидир. Ағча ханымы илан вуран заман һеч кәс, һәтта анасы белә ушаға јахын дурмур. Гарача гыз исә ирәли кәлиб өз достунун зәһәрләнмиш ганыны сорур, ону өлүмдән хилас едир вә өзү дә өлүр. Гарача гыз пис күнә дөзүмлү, сәбирли ушагдыр. Ата-анасынын фачиәли өлүмүндән сонра авара вә сәрхош Јусифин кәтәкләринә мөтанәтлә дөзән Гарача гыз јағышдан гуртарыб јағмура дүшүр, өзүнү бәјәнән Пәричәнән ханымын тәһгирләринә дүчар олур. Нәр ики һалда онун көмәкчиләри дә вардыр. Јасәмән вә Пири баба кими тәмиз гәлбли инсанлардан мөһрибанлыг көрән Гарача гыз јашадығы мүүһитин һагсызлығыны дујур, зорун дөвләтликәр тәрәфиндә олдуғуну һисс едир. Јазычы Ағча ханымын анасы симасында инсани һиссләрдән узаг олан дөвләтли ханымлары ифша едир вә пак, тәмиз јетим гызы она гаршы гојур. Гарача гыз мөһв олурса да сәми ми үрәкләрдә өзүнә јува салыр.

«Гарача гыз» һекајәси сәнәткарчасына јазылмышдыр. Нәкајәдә ардычыл сүжет хәтти вардыр, һадисәләр бир-биринә бачарыгла бағланмышдыр. Тәбиәт тәсвирләри чанлы, тәсвир васитәләри ајдындыр.

«Горхулу нағыллар»ы кичик вә јашлы охучуларын севимлиси едән башлыча сәбәбләрдән бирини дә јазычынын балача гәһрәманларла, һәјат мејданында тәзәчә гол-ганад ачыб пәрвазланан Нурәддин, Әһмәд, Аббас, Гарача гыз, Мәләјкә, Зејнәбләрә јанашы бу дүнјанын ачысыны вә ширинини дадымыш, зәнкин һәјат тәчрүбәсинә малик, зәһмәтсәвәр нурани Пири бабалара, Имамверди бабалара, Гачы Сәмәдләрә һуманист мүнәсибәтдә ахтармалы јыг. Адларыны чәкдијимиз мүсбәт гәһрәманларын һәр биринин гәлбиндә јумшаг, һәлим, аличәнәб хасијјәтли мүүалли-јазычынын өз гәлби дөјүнүр, — десәк, белә билирәм ки, мүүјјән вә тәсдигләнмиш һәгигәти тәкрар едәрик. Көзәлхасијјәтли, тәрбијәли, емли, тәбиәтин сирләринә бәләд олан, ана вәтәни севән, чөмијјәтдәки зиддијјәтләрдән аз-чох баш чыхаран, пис адамларла хејрихәл адамлары ајырды етмәји бачаран, зәнкин мө'нәвијјәтлы бир сыра ушаг сурәтләри илә Азәрбајчан әдәбијјатыны зәнкинләширән «Горхулу нағыллар»ын охучуларынын сајы да заман кечдикчә чохалыр, јени-јени өлкәләр «зәбт» едир. «Гарача гыз» классик Ав-



ропа вә рус ушаг әдәбијјаты нүмунәләри арасында белә, өзүнәмәхсус бәдии, ичтимаи, әхлаги, естетик дәјәри илә сечилән, фәргләнән сәнәт инчисидир» — дејән әдәбијјатшүнас алимләрин, С. Сани тәдгигатчыларынын фикринә һагг газандырмалыыг. Некајәнин гүввәтли тәсири иди ки, көркәмли јазычы А. Шаиг «Гарача гыз» пјеси јазмыш, бәстәкар Әшрәф Аббасов иләһамла «Гарача гыз» балети јаратмыш, кино хадимләри «Гарача гыз» филмини чәкмишләр.

С. Сани һәртәрәfli билијә малик, јүксәк мәдәни сәвијјәли јазычы, халг мұәллими иди. О, фолклору, классик Шәрг әдәбијјатыны, рус вә Гәрби Европа классикләрини: Шекспир, Байрон, Сервантес, Дидро, Волтер, Руссо, Пушкин, Лермонтов, Гогол, Туркенеv, Толстой, Горки вә башгаларыны дәриндән мұталиә етмишди вә јери кәлдикчә әсәрләриндә, о чүмләдән «Горхулу нағыллар»да онлардан бәһрәләнирди.

Азәрбајчанда совет һакимијјәтинин гәләбәси С. Санидәки еһтијат гүввәләрини һәрәкәтә кәтирди, онун әдәби-бәдии вә ичтимаи фәалијјәтиндә тәзә һәвәс, никбинлик вә чошгунлуг кими јени кејфијјәтләр јаранды. «Инсанын инсаны һәр чүр истисмар етмәсини арадан галдыран» (В. И. Ленин) тәзә чәмијјәтдә әдиб бир-биринин ардынча мұбариз руһлу пјесләр јазды. Һәмнин пјесләр ичәриндә «Лачын јувасы» (1921) хусусилә фәргләнирди. Онун симасында Азәрбајчан совет драматуркијасы тарихиндә илк дәфә олараг ингилаби руһлу, новаторчасына гәләмә алынмыш, конкрет тарихи һәгигәти сәнәткарчасына бәдии һәгигәтә чевирән, социалист реализми сәнәтинин көзәл нүмунәси јаранды. Пјесдә гојулан мәсәләләри тамамилә јени иди: ингилаби гүввәләрлә әксингилаби гүввәләрин мұбаризәси ајры-ајры ичтимаи мәнәфеләри мұдафиә едән гүввәтли характерләрдә јарадылмыш, шүүрларда әмәлә кәлән тәлатүм, психолокијалардакы тәзә дәјишикликләр инандырычылыглә кәстәрилмишди. «Зүлм илә гурулмуш бина, зүлм илә гурулмуш ханәдан ахырда фот олар!» — дејән тәзә бичимли, пролетар мөфкурәли болшевик Чаһанкир вә онун тәмсил етдији Совет һөкүмәти галиб кәлир. Истисмарчы һаким синифләрин, башлычасы исә гыланчынын далы да, габағы да кәсән бөјүк мүлкәдар Әмираслан ағанын вә онун мөфкурә тәрәфдарларынын бүтүн варлылары илә горудуглары «Лачын јувасы» ахырда алты үстүнә чеврилиб «гарга јувасына» дөндәрилир, гырмызы ингилаб галиб кәлир. Әлбәттә, пјесин реал вә инандырычы чыхмасы драматургун фәал мұшаһидәләринин нәтичәси иди. О, һәлә 1918-чи илдә Бакы коммунасы заманы халг маарифи ишиндә чалышмыш, тәзә зәһмәт мөктәбләри үчүн програм һазырламыш, әксингилабчыларла мұбаризә апармыш, 1920-чи илдән сонра исә Азәрбајчан рајонларында (Күрдүстан, Гарабағ, Зәнкәзур вә с.) гызғын ингилаби фәалијјәтдә ол-

муш, бу јерләрдә Совет һөкүмәти гурулмасына көмәк етмишди.

Бөјүк Октябр социалист ингилабынын чаһаншүмүл әһәмијјәтини, кечмишин рәзаләтини вә јени совет дөврүнүн үстүнлүкләрини әјани шәкилдә кениш халг күтләсинә кәстәрмәк 20-чи илләрин әввәлләриндә күнүн зәрури мәсәләләриндән иди. Һәмнин мөгсәдлә 1921-чи илдә тәшкил олунамыш «Тәнгид-тәблиғ» театрынын јаранмасы С. Санинин ады илә бағлыдыр. Һәмнин ил, нојабрын 13-дә театр јазычынын «Чәрхи-фәләк» пјеси илә ачылыр вә әдиб бүтүн бачарығы илә бу театрын ишинә көмәк едир. Тәкчә 1921—1923-чү илләрдә драматургун исти-исти гәләмә алдығы бир сыра кичик-һәчмли сәһнә әсәрләри «Тәнгид-тәблиғ» театрында мұвәффәгијјәтлә нүмајиш етдирилир вә театрын нұфузунун артмасында мұһүм иш көрүр. Һәмнин пјесләрдә ингилабын гәләбәси, истисмарчы синифләрин ләғвинин зәрурилији каһ ачыг вә каһ да символик јолла кәстәрилир, әмәкчи инсана — фәһлә вә кәндлиләрә мәһәббәт тәрәннүм едилир, халглар достлугу тәрифләнир, милли әдавәт төрәдәнләр ләһәтләнирди.

Әдибин кичик-һәчмли пјесләри вахтында јазылмышды, Совет һөкүмәтинин илк зәрури тәдбирләринин һәјата кечирилмәсинә көмәк мөгсәди дашыјырды вә тарихилик бахымындан һәмнин әсәрләр бу күн өз әһәмијјәтини итирмәмишди. «Таманкар», «Лачын јувасы», «Ешг вә интигам» драмларынын сәһнә фәалијјәти даһа артыг олмушдур вә онлар Азәрбајчан театрынын инкишафында мұһүм вә тарихи рол ојнамышдыр.

С. Санинин «Горхулу нағыллар»дан сонра һекајә јарадычылыгы совет дөврүндә јени гәдәмләр атмышдыр вә ијирминчи илләр Азәрбајчан совет нәсринин форма вә мәзmunча зәнкинләшмәсинә көмәк етмишди. «Ган булағы», «Үмид чырағы», «Чәһаләт гурбаны», «Сона хала», «Гатил ушаг» кими садә, ајдын дилдә јазылмыш һекајәләрдә әдиб өзүнәмәхсус ширин үслубда кечмишлә совет һәгигәтини үзләшдирир, инсанлар арасында јени һуманист мұнасибәтләр јарадан тәзә гурулуша бәраәт газандырырды.

Бу күн елә бир азәрбајчанлы тапмазсан ки, «Мәлик Мәһәммәд» нағылыны билмәмиш олсун. Вә ону да билмәмиш олсун ки, нағылда бир гаранлыг дүнја вар, бир дә ишыглы дүнја... Мән һәмишә бир охучу кими, А. Шаигин кичик мұасири вә досту кими, бөјүк мұәллим вә әдиб һаггында дүшүнәркән елә бил кур ишыглы, нурлу бир әләмә дахил олурам, бу нурлу-ишыглы әләмин Н. Зәрдаби, Н. Вәзирова, Ф. Көчәрли, М. Ә. Сабир, Ч. Мәмәдгулузадә, Н. Нәриманов, Ә. һагвердијев, С. Сани, Н. Чавид, Ү. һачыбәјов, Ј. Вәзир, Ч. Чаббарлы, С. Вурғун кими ишыглы, нурлу адамлары илә жөрүшүр, сәһбәт едир, дәрдләширәм. Она көрә ки, бөјүк Шаиг мұәллим һәмнин адамларла дост, һәмсәһбәт олмуш, тез-тез көрүшүш, дәрдләшмиш, көз-көзә кәлмиш, онларын мұгәддәс атәшли,

нурлу, ишыгылы көзләрине бахмыш, о дәрин мәнәлар бәхш едән бахышларын дәрин изләрине өз нурлу көзләриндә сахламышдыр. Мән дә бир пәрәстишкар кими Шаигин мәнә долу көзләрине узун заман тамаша етмиш, јухарыда адлары чәкилән мүгәддәс адамлары Шаигин ишыгылы чәһрәсиндә, Шаигин нурлу көзләриндә көрмүшәм, онларын вәтәнә, халга, ана дилинин мүгәддәслијинә бағлы сөзләрине улуларын вәсијјәти кими Шаигин дилиндән ешитмишәм... Бу мәнәда Шаиг мәним үчүн тәкчә јажшы адам, көзәл мүәллим, истә дадлы јазычы, бачарыгылы ичтимаи хадим дејил, нурлу, ишыгылы бир дүнјадыр, XIX әсрин сонундакы вә XX әсрдәки бир чох ишыгылы, нурлу шәхсләри бирләшдирән вә јашадан кур ишыг мәнбәјидир, көзәл нағыла дәнмүш әләмдир, нурлу, ишыгылы бир замандыр.

Абдулла Шаигин Азәрбајчан ичтимаи фикир тарихиндә мүстәсна хидмәти вардыр. Өз зәриф, кичик вүчудунда «дағы дағ үстүнә гојмаг» гүдрәтинә, түкәнмәз енержијә малик бир адамда инсанлара мәнәббәт алову чох күчлүдүр. А. Шаиг күнәшдән гопмуш бир нур парчасы тимсалында данма ишыг сачырды. Бу ишығын сајәсиндә кичик дә, бөјүк дә ондан нурланырды. Кичикләр илк дәфә бөјүк педагогун «Икинчи ил», «Ушаг көзлүјү», «Күлзар», «Түрк чәләнки», «Милли гираәт китабы», «Түрк әдәбијјаты» кими дәрсликләрине охујур, Азәрбајчан педагожи фикир тарихиндә мәшһур олан «Шаиг мәктәбиндән кечиб ичтимаи һәјата гәдәм гојурдулар.

А. Шаигин китаблары балалара халгы, вәтәни, ана дилини севдирмәкдә мүстәсна әһәмијјәтә малик олмушдур. «Ана» адлы шәриндә охујуруг:

Ана, ана — бу кәлмәчик һәр көрпәнин ән илкин  
Өјрәндији бир кәлмәдир, әмдији сүддән ширин.  
Ана, ана — бу кәлмәдә саф, доғма бир дујғу вар,  
О дујғудан гүввәт алыб чанланыр бу инсанлар.

Ким бу шәри охудугдан, шәрдәки дәрин мәнәны дәрк етдикдән сонра өмрү боју онун кешијини чәкән ананын гәдрини билмәјә билмәз! Јалһыз гафасы галынлар! Чох тәәссүф ки, инди дә бу көзәл чәмијјәтимиздә, тәк-тәк дә олса, валидејнә һөрмәт етмәјән тәрбијәсизләрә, надүрүстләрә раст кәлмәк олур. Беләләринә бөјүк тәрбијәчи-мүәллим Шаигин дә нифрәти һәдсиз иди.

А. Шаиг һәр шејдән әввәл бөјүк халг мүәллими иди вә «мән јазычылығымдан зијадә мүәллимлијимлә фәхр едирәм» — дејирди. Онун әдәби јарадычылыгы педагожи фәалијјәти илә сыхы әлагәдардыр. Азәрбајчан ушаг әдәбијјаты хәзинәсинин инчиләринин бир чохуну мәнз мүәллим-шаир Шаиг јаратмышдыр. Онун ушаг шәрләриндә, ушаг нағылларында букүнкү габагчылы охучунун бәдий зөвгүнү охшајан, зәнкинләшдирән чәһәтләр чохдур, әмәји,

зәһмәти, торпағы гијмәтләндирмәјә мәнәббәт күчлүдүр. Әдиб инчә бир психолог кими ушагларын әһвали-руһијјәсини чох көзәл билдири вә онун әсәрләриндә бу чәһәт хүсуси илә диггәти чәлб едир. Бир дә бураја А. Шаиг јарадычылыгынын халг әдәбијјаты илә сыхы телләрә бағлылыгыны әләвә етмәк лазымдыр. Халг әдәбијјатыны инчәдән-инчәјә билмәси, орадакы инчиләри сечиб ајырма-сы, ону өз «малы» етмәси вә јенидән тәзә руһда халга чатдырмасы А. Шаиг јарадычылыгынын ән көзәл мәнзијјәтләриндәндир.

Ана дилинин әлванлыгыны, ширинлијини, садәлијини бир чох шәрләриндә, еләчә дә «Тыг-тыг ханым», «Түлкү һәччә кејир», «Јажшы арха» кими гүввәтли мәнзум һекајәләрдә чанландыран, охучулара севдирән сәнәткар хошбәхтдир. Сәнәткар хошбәхтлији садәлик, сәмимилик, тәбии һиссләрин тәрәннүмү илә бағлыдыр. Һәлә 1911-чи илдә А. Шаигә көндәрдији мәктубунда «Дағлар солтаны» шәрини охујуб, вәчдә кәлән бөјүк әдәбијјатшүнас-алим Фиридун бәј Көчәрли јазырды: «Чобанлар һаггында јаздығыныз шәрләр чох хошума кәлди. Нечә кәрәм онлары өзүм үчүн вә шакирдләр үчүн охумушам, онлара да чох хош кәлиб, үзүнү көчүрүбләр. Онларын хоша кәлмәсинә сәбәб шәрләрин садәлији вә һәгиги һиссијјатдан доғуб вүчүдә кәлмәсидир».

А. Шаиг халг әдәбијјаты илә јанашы классик Азәрбајчан, Шәрг, Гәрб вә рус әдәбијјатыны да ардычылы мүталәә етмишди вә көзәл билдири. О, даһи Низамидән «Шәрәфнамә», В. Шекспирдән «Магбет», Д. Дефодан «Робинзон Крузо», И. А. Крыловдан тәмсилләр, М. Горкидән һекајәләр тәрчүмә етмишдир. Онун тәрчүмәләри јүксәк бәдий сәвијјәси илә дә фәргләнир.

Әкәр «Көзәл баһар», «Елоғлу», «Бир саат хәлифәлик», «Зәһмәт вә Зинәт», «Гочполад» халг әдәбијјатынын тәсири илә јазымышдырса, «Нүшабә», «Султан Сәнчәр вә гары», «Фитнә» кими әсәрләр дә классик әдәбијјат мөвзусунда гәләмә алынмышдыр, һәр ики һалда да А. Шаиг оријинал сәнәткардыр.

А. Шаиг јарадычылыгындакы һуманизмин, инсанпәрвәрлијин мәнбәләрини арашдырдыгда классик әдәбијјатын, халг әдәбијјатынын дәрин тәсирини дә көрәчәјик. Әлбәттә, «һәпимиз бир күнәшин зәррәсијиз!» — шүары әдибин јарадычылыгынын лејтмотивидир. Бәзән бу һуманизми баша дүшмәјиб, мүчәррәд буржуа һуманизми кими гијмәтләндирмиш, шаири синифләр мүбаризәсинин маһијјәтини баша дүшмәмәкдә тәгсирләндирмишләр. Лакин бәшәри сүлһ, гардашлыг, мәнәббәт, һәр чүр дини, ирги ајры-сечкилијә, зоракылыға нифрәт тәблиг еләјән бир шәрә нә мөвгејиндән јанашылырса јанашылысын, о, инсанлығын сәадәтинә хидмәт етдији үчүн гијмәтлидир, көзәлдир.

Шаир өз инчә руһна сығышдыра билмир ки, дүнјанын ән көзәл, ән камил вардығы олан инсан бир-бирини гыра биләр, бәшә-

ријјети фәләкәтли, ганлы-гадалы јола сала биләр. Биринчи дүнја муһарибәсинин әдибә тәсири нәтичәсиндә «Идеал вә инсанлыг» «Иблисин һүзурунда» кими романтик поемалар јараныр. Хејир-хаһлыға, әдаләтә чағырыш һәмин поемаларда күчлүдүр. Һуманист шаир ғырғын төрәдәнләри, бәшәријјети алчагылыға сүрүәнләри вичдансыз-гансыз ишләр көрмәкдән әл чәкмәјә чағырыр вә бәзән дә үмидсизлијә гапылыр, зорлунун габағында ачизлијини етираф едир ки, бунун өзү дә А. Шаиг һуманизминин мәзјјәтләриндән-дир.

Әдибәки һуманизми тәкчә инсанлара дејил, чанлылара вә тәбиәтә дә аид едән тәдгигатчылар һағлыдырлар. Ана вәтәнин көзәлликләринә мәнәббәт әдибин јарадычылығындан, нечә дејәрләр, ана бир хәтт кими кечир.

А. Шаиг фәрди сәчијјәсинә мәхсус һуманизмдән, јаратдығы мүсбәт адамларын һәр биринә мүәјјән пәј аырмашыдыр. Кәоим баба, Ајрым ғызы, Зәки, Араз, Күнәш, Полад, Гочполад, Нүшаб һәмин һуманизмин башга-башга кејфијјәтләрини өзләриндә чәмләшдирмиш садә, тәмиз, вичданлы адамлардыр.

Азәрбајчан реалист нәсри тарихиндә «Мәктуб јетишмәди» (1908), «Көч» (1910) һекајәләринин хүсуси јери, хүсуси чәкиси вардыр. Азәрбајчан һекајәләринин инчиләриндән һесаб олуан һәр ики әсәрдә реализмин башга хүсусијјәти илә растлашырыг: Сәрт һәјәт һәгигәти илә лирик руһ бирләшир, бәдии тәсири даһа да артырыр. Бәзән дә һекајәләрдәки лирик руһу баша дүшмәјиб, онлары романтик әсәрләр кими тәһлил етмәјә чәһд көстәрәнләр дә вардыр.

«Мәктуб јетишмәди» һекајәси гүввәтли ичтимаи мәзмуна малик-дир. Фәһлә Гурбанын һәјәти, башына кәлән фачиә јүксәк бәдии үмумиләшдирмәләрлә тәсвир едилмишдир. Һекајәни бәдии биткин-лијин көзәл нүмунәси кими тәгдим едән әдәбијјәтшүнасларын фикринә биз дә шәрикик. Илһамла, шөвлә, һөвәслә јазылмыш «Көч» һекајәси бир сәнәт әсәри кими неч дә «Мәктуб јетишмәди»дән кери галмыр. Бурадакы дил даһа әлван бојаларла виңәтләндирилмиш, тәбиәт көзәлликләринә вурғунлуғ зирвәјә чатмыш, саф гәбли, әмәксевәр инсанларын — Кәрим бабаларын, Ајрым ғызларынын јаддаша даими һәкк олуан портретләри јарадылмышдыр.

«Әсримизин гәһрәманлары» повести вә «Араз» романы әдибин һәјәти вә инсанлары кениш, дәриндән мүшаһидәләринин ганунауј-ғун нәтичәси иди. Бақыда капитал ағалығы ијрәнчилијинин һәдд-һүдуду ашдығы, «инсанын инсана гурд кәсилдији» бир дөврә хаос вә гармагарышыгылыг ичәрисиндә јағышдан сонракы көбәләк кими баш галдыран, бир көз ғырпымында варланыб бөјүк сәрвәт әлә кечирән дөләдузлары Н. Вәзиров истәһза илә «пәһләвани-зәманә» адландырырса, А. Шаиг дә «әсримизин гәһрәманлары»

кими дамғалајырды. Һачы Кәрим вә онун төрәмәләри Мүрсәл вә Әшрәф, дүнјакөрмүш Әбдүләли киши демишкән, бу бишәрәфләр нәсли, јазычынын дамға басдығы, истәһза вә гамчысыны әсиркә-мәдији надүрүстләр дәстәси чәмијјәтә зијан кәтирән һәр чүр хә-тәлијә мүбтәла олмушлар. Онларын характери јығчам јаддагалан чизкиләрлә чәкилмишдир. Әжәр ингилабдан әввәл јазылан «Әсри-мизин гәһрәманлары» повестиндә әдиб диггәтини ән чох буржуа-капиталист аилә-мәишәт мүнәсибәтләринә верирсә, отузунчу иллә-рин сонунда тамамланан «Араз» романында саф, садә фәһлә аиләси әсас тәсвир объектинә чеврилир. Араз, онун арвады Күнәш вә оғлу Полад ингилаб руһлу Бақы нефт фәһләси аиләсини тәмсил едирләр вә онларын һәр бири бәдии сурәт кими, характер кими гүввәтли вә чанлыдырлар. «Араз» романында А. Шаигин фәрди тәбиәти вә јарадычылығы үчүн хас олан бир чәһәт дә — бејнәли-ләлчилији дә, һәгиги сәнәткарлара мәхсус кенишгәлбилији дә өз әксини тапмышдыр. Романын көзәл мәзјјәтләриндән бири дә, өзүндән сонра јазылан вә Азәрбајчанда ингилаби һәрәкәтә, хүсу-сән дә гајнар Бақы фәһлә һәјәтина һәср едилмиш әсәрләрә көстәр-дији гүввәтли тәсирдир.

Азәрбајчан Кәнч Тамашачылар Театрынын фәалијјәтини А. Шаигсиз дүшүнмәк чәтиндир. Вәтәнпәрвәрлији, гәһрәманлығы, әхлагча тәмизлији, намуслу олмағы, вәтәнини, дилини, әчдадыны севмәји, ата-анәјә вә мүәллимә һөрмәти вә бу кими көзәл инсани сифәтләри тәблиғ едән «Көзәл баһар», «Үрәк тикмәк», «Чобан», «Данышан кукла», «Илдырым», «Хасәј», «Елоғлу», «Вәтән», «Ана», «Фитнә», «Бир саат хәлифәлик», «Гарача ғыз» кими пјесләр ингилабдан әввәл мәктәб сәһнәләрини, сонра да һәмин театрын сәһнәсини бәзәмишдир. А. Шаигин пјесләри тәкчә ушағларын вә кәнчләрин дејил, бүтүн јашдан олан тамашачыларын хошуна кәл-миш, зөвгүнү охшамышдыр. 1935-чи илдә мәктәблә аиләнин әлағә-сини әкс етдирән «Хасәј» һекајәси республика мусабигәсиндә мү-кафата лајиг көрүлүр. Әдиб, ики ил сонра, 1937-чи илдә «Хасәј» мөвзусунда пјес јазыр вә пјес һәмин илдән башлајараг Кәнч Та-машачылар Театрынын репертуарында мөһкәм јер тутур. Пјесдә гал-дырылан проблемләр бу күн белә әһәмијјәтлидир, актуалдыр. Аилә илә мәктәбин әлағәси мәсәләси истәр бир тәрбијәчи-мүәллим, истәрсә дә бир сәнәткар кими һәмишә А. Шаиги дүшүндүрмүшдүр. Һәлә 1923-чү илдә гәләмә алынан «Вәзифә» һекајәсиндә мүәллимин совет чәмијјәтиндә тутдуғу јүксәк мөвгә көстәрилмиш, мүәллимин вәтәндашылыг вәзифәсиндән, аиләјә мүнәсибәтиндән данышылмыш-дыр. Әдибин һәлә о заман кәлдији нәтичәләрдән бири бу иди ки, мүәллим ејни заманда гајғыкеш бир ата олмалыдыр. «Хасәј» пје-синин јаранмасында јазычынын мүәллим кими шәхси мүшаһидәлә-ри дә аз рол ојнамамышдыр.

1949-чу илдэ «Коммунист» гзетиндэ «Иллаһ мәнбәжимиз» адлы мөгалэдэ гочаман әдиб жазырды: «Мән, Бөжүк Октјабр сосиалист ингилабынын жаратдыгы бәхтијар һәјат һаггында дүшүндү-јүм заман һәмишә көзүмүн гаршысында шаһиди олдуғум ики лөвпә чанланыр: кечмиш вә бу күн. Бу ики лөвһә мәндә боранлы вә думанлы күнләрдән сонра күнәшли јаз сәһәринә говушмуш адамларда олан бир һал доғурур. Бу, чох тәбиидир. Мүдһиш фыртыналардан вә әзичи изтирабардан сонра һәјат нә гәдәр дадлы олурмуш! Бу зөвгү, бу севинчи мән бүтүн гәлбимлә дујурам».

Һәр ики дөврүн, һәр ики һәјатын шаһиди олан, һәр ики дөврүн жөркәмли ичтимаи хадимләри, гүввәтли гәләм саһибләри илә достлуг вә јолдашлыг едән әдиб «боранлы вә думанлы күнләри» вә «күнәшли јаз сәһәрини» кениш лөвһәләрлә танытмаг мөгсәдијлә јаздыгы «Хатирәләрим» китабында букүнкү охучуларын өјрәнмәјә, ибрәт көтүрмәјә, әсрләрдән-әсрләрә кечән көзәл адәт-әнәнәләри јашатмаға вә сосиалист вәтәнимизи даһа дәриндән севмәјә, сүлһүн гәдрини билмәјә сәсләјән сәһифәләр даһа чохдур.

С. Сани кими А. Шаиг дә хошбәхт талели јазычыларымыздандыр. С. С. Сани кими А. Шаигин дә халг мүәллими-јазычы шөһрәти күн-күндән артыр, бәдии ирси даһа шөвглә өјрәнилик.

\* \* \*

Чилдин тәртибиндә Ф. Көчәрлинин «Балалара һәдијјә» (1912), Сејид Әзимин үч чилдлик «Әсәрләри»нин 2-чи чилди (1969), С. Санинин ики чилдлик «Сечилмиш әсәрләри»нин 2-чи чилди (1968), А. Шаигин беш чилдлик «Әсәрләри»нин биринчи (1966) вә үчүнчү (1972) чилдләри әсас көтүрүлмүшдүр.

Камран Мәммәдов

# СЕЈИД ӘЗИМ ШИРВАНИ

*Ушагаарын  
баһары*

(„РӘБИУЛ-ӘТФАЛ“, ИХТИСАРЛА)

# МЭНЗУМ ҲЕКАЈАЛЭР

## НАЗИМИН ИФАДЭСИ

Ол замандан ки, етди һафт аба'  
Үммәһат издивачини пејда,  
Кәлди ондан вүчудә чох фәрзәнд,  
Бә'зи биәглү бә'зи данишмәнд.  
Мән дәхи бир јеканә фәрзәндәм,  
Дејиләм нахәләф, хирәдмәндәм.  
Ики јүз әлли бирдә бә'ди-һазар,  
Әсри-Султан Мәһәммәди-Гачар,  
Румә Әбдүлмәчид иди султан,  
Олду дарүл-виладәтим Ширван.  
Һансы Ширван, о күлситани-гәдим —  
Конда<sup>1</sup> Ширваншәһиләр олду мүгим.  
Нә Шәмахи ки, онда Иззәддин  
Нәзмдән заһир етди сәһри-мүбин.  
Мәсгәтүр-рә'си<sup>2</sup>-паки-Хагани,  
Һүнәрин Зүлфүгари-бүррани.  
Нә Шәмахи ки, онда сүбһү мәса  
Верди рүхсари-ше'ри-Бәдр зија,  
Нә Шәмахи ки, онда тәб'и-Баһар  
Етди јүз мин баһарләр изһар.  
Гылды Русижә чүн ону тәсхир,  
Олду рөвнәгдә санији-Кәшмир.  
Олмуш икән сәфадә рәшки-чинан,<sup>3</sup>  
Тапды ејнүл-кәмалдән нөгсан.  
Етди Ширваны пәјимали-мәлал,  
Рәчфәтүл-әрзү сәдмеји-зилзал.  
Хәлги-Ширван олуб пәракәндә,  
Һәр бири бир гәрибә мәскәндә.  
Дағылыб, шәһри гојдулар бәрбад,  
Етдиләр Бадкубәни абад.

<sup>1</sup> Конда — Ки онда.

<sup>2</sup> Мәсгәтүр-рә'с — анадан олан јер, вәтән, доғма јурд.

<sup>3</sup> Рәшки-чинан — чәннәтләр һәсрәти.

Галды бир парә бисәру саман —  
Ки, јохујду фәрарә<sup>1</sup> табү тәван.  
Императури-Руси-валашан  
Әһли-Ширванә гылды чох еһсан.  
Гылды чох ханә хәлг үчүн тә'мир,  
Лејк тәгдирә олмады тәдбир.  
Әһли-Ширван һәнүз едәлләр һесаб  
Күреји-әрзи гәтреји-симаб.  
Мүддәти-өмрдә мәни-дилкир  
Нечә јол ханә етмишәм тә'мир.  
Ејләјиб ахирәт евин бәрбад,  
Ејләдим ханиманымы абад.  
Вәз'и-һәмл етди чүн мәни мадәр,  
Пәдәрим дари-хүлдә етди сәфәр.  
Адымы гојдулар чү Сејјид Әзим,  
Дүшдү бәһри-гәмә бу дүрри-јетим.<sup>2</sup>  
Олдум ол күн ки, чардәһ салә,<sup>3</sup>  
Дүшмәдим фикри-дөвләтү малә.  
Ејләдим арифанә кәсби-үлүм,  
Кәһ Бағдад мәскәним, кәһ Рум,  
Ејләдим Мисру Шамдә мә'ва,  
Кәһ јерим Јәсриб<sup>4</sup> олду, кәһ Бәтһа.<sup>5</sup>  
Охудум нәһвү сәрфү фиғһү үсул,  
Һикмәтү һеј'әт ејләдим мәһсул.  
Та ки, мүстәчм'ии-үлүм олдум,  
Нәзәри-әһли-әсрә шум олдум.  
Олмады чүнки мәндә малү мәнәл,  
Мәнә өз елмим олду визру вәбал.<sup>6</sup>  
Ејләдим та ки, һәр бүсатә күзәр,  
Мәни көрдүкдә хәлг сәјләдиләр:  
Буду кәлди сәфаһәтин кани,<sup>7</sup>  
Һачы Сејјид Әзим Ширвани!  
Вар чаһанда көзәл һекајәтләр,  
Нечә мин назәнин рәвајәтләр.  
Нәзм гыл, «Гиссеји-Күләндам»и,  
Ејлә мә'лум ешги-Бәһрами.  
Кәрәмин Әсли илә јаз вәслиң,

<sup>1</sup> Фәрарә — гачмаға.

<sup>2</sup> Дүрри-јетим — Бир сәдәфдә тәк бәјүјүб, она көрә дә ири олан вә бәјәнидән мирвари, инчи дәнәси.

<sup>3</sup> Чардәһ салә — он дөрд јашлы.

<sup>4</sup> Јәсриб — Мәдина.

<sup>5</sup> Бәтһа — Мәдина шәһәринин дикәр бир адыдыр.

<sup>6</sup> Визру вәбал — кунәһ вә тәгсир.

<sup>7</sup> Сәфаһәтин кани — сәфәһлијин мә'дәни, гујусу.

Кәшф гыл Әсли ханымын әслин.  
Де «Короғлу», чаһаны чанә кәтир,  
Гыратын вәсфини бәжанә кәтир.  
Сөjlә нәгли—Гәрибдән һәрдем —  
Ки, онун јары иди Шаһсәнәм.  
Ешидәнләр кәламын олсун шад,  
Сөjlәсинләр ки, мәрһәба, уstad!

### МИР ЧӘФӘРӘ ХИТАБ<sup>1</sup>

Чәфәр, еј гөнчеји-күлүстаным!  
Еј мәним бүлбүли-хошәлһаным!  
Ики жүз јетмиш үчдә, бәд һәзар,  
Мә'тәдил фәсл иди, зәмани-баһар.  
Сәни һәг мән фәгирә гылды әта,  
Кә'беји-гәлбимә јетишди сәфа.  
Он беш илдир ки, еј әтаји-әзим,  
Сәнә адаб ејләрәм тә'лим.  
Јетибән әглә сәрфәраз олдун,  
Дәхи мәнән ки, бинијаз олдун...  
Демирәм мән кедән тәриг илә кет,  
Әгли тут, ол көзәл рәфиг илә кет.  
Сәнә бүрһан<sup>2</sup> дејил тәриги-пәдәр,<sup>3</sup>  
Көр нә јол кетди задеји-Азәр.  
Демирәм рус, ја мүсәлман ол,  
Һәр нә олсан кет, әһли-үрфан ол...  
Еј көзүм нуру, еј әтаји-худа,  
Сәнә Ширванда олду нәшвү нүма...  
Кәрчи виранә олду зәлзәләдән,  
Чыхмајыб мә'рифәт бу мәрһәләдән.  
Вардыр һәр кушәдә жүз әһли-кәмал,  
Һәр бири әһли-елмү саһиби-һал...  
Хассә ким, падшаһи-кишвәри-Рус  
Едәли тәхти-әдлү дадә чүлүс,  
Еләјиб тәрбијәт кәмал әһлин,  
Кәтириб һалә бир мәһал әһлин.  
Һәр вилајәтдә ачды мәктәбләр,  
Чатдылар фејзә әһли-мәнсәбләр.  
Охунур онда мүхтәлиф дилләр,  
Һәлл олур онда чүмлә мүшкүлләр.

<sup>1</sup> Мир Чәфәр шаирин оғлудур.

<sup>2</sup> Бүрһан — дәлил, сүбүт.

<sup>3</sup> Тәриги-пәдәр — ата јолу.

Еј оғул, бу дәлили-бишәкдир,  
Адәми-бисәвад ешшәкдир...  
Һәг бујурмуш ки, ихтилафи-лисан  
Не'мәтимдәндир, еј күруһи-чаһан!  
Ким ки, бәс бир дил ејләсә һасил,  
Олду бир не'мәтә о кәс васил.  
Чәһд гыл не'мәти-тәмамә јетиш,  
Елм тәһсил гыл, мәгамә јетиш.  
Еј оғул, һәр лисанә ол рағиб,  
Хассә ол рус елминә талиб.  
Онлара еһтијачымыз чохдур,  
Билмәсәк дил, әлачымыз јохдур.  
Чатмајыб шәр'дән бизә бу хәбәр —  
Ки, әрәбдән сива дил олду һәдәр.  
Нә әрәбдир худа, нә рум, нә зәнк,  
Нә һәбәшдир, нә зәнкбарү фирәнк,  
Хаһ бог, хаһ танры, хаһ худа  
Бирди мә'нада, еј дүри-јекта.  
Ләфз едирсә ифадә мә'наны,  
Сәрф едәр әһли-мә'рифәт аны.

### МИР ЧӘФӘРӘ ХИТАБ

Еј оғул, бил ки, фејзи-рәббани  
Нечә әгсам<sup>1</sup> едибди дүнјани.  
Бу гәдәр бил ки, хәлги-һәфт иглим  
Рүб'и-мәскунда ким, олубла мүгим<sup>2</sup>  
Лөвндә, тәб'дә дејил јексан,  
Мүхтәлифдир тәбајеји-инсан.  
Мәсәлән, мүлки-Зәнкибарү һәбәш  
Һаррдыр,<sup>3</sup> хәлги һәм олур сәркәш.  
Тәлхкәфтар олулла, түндмизач,  
Гылмаға шәрһ бу дејил мөһтач.  
Тәб'дә сәррдир чү мүлки-шимал,  
Хәлгинә түнд олур дәхи әһвал.  
Оларын баиси һәрарәтдир,  
Буларә васитә бүрудәтдир.  
Е'тидалә гәрибдир Иран,  
Мәсәлән, Исфәһан, һәм Теһран.

<sup>1</sup> Әгсам — гисмләр.

<sup>2</sup> Мүгим — јашајан, сакин.

<sup>3</sup> Һарр — һәрарәтли, чох исти.

Бу јерин хэлги чүмлэ зирэк олур,  
 Хошзэбан, хошмизачу кәјчәк олур.  
 Ким ки, бир јердә етсә нәшвү нүма,  
 Тәрбијәт ејләр ани абү һәва.  
 Нечә ким, хаки-хиттеји-Кашан  
 Јетирир әһлини мәхуфү чәбан<sup>1</sup>.  
 Нечә ким, вар шүјуи Бәгдадын,  
 Әһли тәнбәл олур о бәрбадын.  
 Нечә абү һавадә вар тә'сир,  
 Һәм сәбәбдир бу әмрә нүтфәвү шир.  
 Еј хош ол нүтфеји-бүләнд-игбал  
 Ола бир пак сүлбдән инзал,  
 Едә бир бәччәдәни-паки мөгәрр,  
 Верә сурәт она худаји-сүвәр,  
 Ону кәрдун дәми-виладәтдә.  
 Доға бир мө'тәдил вилајәтдә,  
 Шири-халис, сәфалы абү һәва,  
 Верә ол тифли-пакә нәшвү нүма,  
 Һич шәк јох, о әһли-һал олур,  
 Тәб'и хош, саһиби-кәмал олур.  
 Бавүчуди ки, јохду бунда сөзүм,  
 Лејк бу әмрә гаиләм мән өзүм —  
 Ки, нә гәдр олса шәхс нагабил,  
 Тәрбијәтлә јенә олур камил.  
 Нә о камил ки, әкмәлијјәти вар,  
 Чүз'үнүн күллә мәдхәлијјәти вар.  
 Чәһд гыл бәс сүтудә-әхлаг<sup>2</sup> ол,  
 Әһли-зөвг ол, мәлиһи-афаг<sup>3</sup> ол,  
 Хошзэбан ол, огул, күләр үзлү,  
 Милһ кәфтарлы,<sup>4</sup> шәкәр сөзлү.  
 Чәһд гыл та ки, еј нәтичеји-нур,  
 Верәсән гәлби-мө'мининә сүрур.  
 Олма дилбәстә, ол чәбини күшад,  
 Сәни кәрдүкдә мө'мин олсун шад.  
 Олма дүнјада гәмтәрири әбус<sup>5</sup> —  
 Ки, кәрәнләр үзүн ола мә'јус.

<sup>1</sup> Мәхуфү чәбан — горхулу, тәһлүкәли вә горхаг.

<sup>2</sup> Сүтудә әхлаг — тә'рифәләјиг, кәзәл әхлаг.

<sup>3</sup> Мәлиһи-афаг — үфүгләрин инчәси, хошакәләни.

<sup>4</sup> Милһ кәфтарлы — дузлу данышыглы, ширин сәһбәтли.

<sup>5</sup> Гәмтәрирү әбус — сәрт вә гашгабаглы, ачыглы.

## ОҒЛУМА НӘСИҢӘТ

Чәфәр, еј не'мәти-худаји-чаһан,  
 Олса бир шәхс әкәр сәнә мейман,  
 Елә ол шәхсә еһтирами-тәмам,  
 Хидмәтиндә долан бәсани-гулам.  
 Нә гиза хаһиш етсә, өвладыр,  
 Демә бу зиштдир<sup>1</sup>, о зибадыр...<sup>2</sup>  
 Еј огул, олса сүфрәдә нанын,  
 Тикәсин сајма мәрди-мейманын.

## ҺӘЧЧАЧ ИЛӘ ДӘРВИШИН СӨҢБӘТИ

Бир дуаси гәбул олан дәрвиш  
 Салды Багдад шәһринә тәшвиш.  
 Һәр нә һачәтчүн ејләсәјди дуа,  
 О дуани гәбул едәрди худа.  
 Ону һәччач ејләди еһзар,  
 Деди: — Гыл бир дуаји-хејр изһар.  
 Әл кәтүрди, деди: — Худавәнда,  
 Чисмдән чаныны сән ејлә чүда!<sup>3</sup>  
 Деди һәччач: — Еј мәлаикху,<sup>4</sup>  
 Сәни тари, нә бәд дуадыр бу?  
 Деди: — Бу бир дуаји-әһсәндир,  
 Һәм сәнә, һәм бизә мүһәссәндир.<sup>5</sup>  
 Сән өлүб етмәсән күнаһи-зијад,  
 Ситәминдән чаһан олур азад.  
 Нә кәрәкдир сәнә бу тәхтү, бу тач —  
 Ки, олуб пајимал һәр мөһтач.  
 Мәрдүмазарлыг јаман ишдир,  
 Белә галмагдан өлмәјин хошдур.

## АЛИМИН ЗАЛЫМ ПАДШАҢА ЧАВАБЫ

Деди бир әһли-елмә бир залим —  
 Кеј олан шәр' сирринә алим!  
 Мәним үчүн бујур ибадәтдән,

<sup>1</sup> Зишт — чиркин, пис.

<sup>2</sup> Зиба — јарашыглы, кәзәл.

<sup>3</sup> Чүда — ајры, ајрылыг, ајрылма.

<sup>4</sup> Мәлаикху — мәләкләр хасијјәтли.

<sup>5</sup> Мүһәссән — кәзәл иш.

Һансы эфзэлди чүмлө таэтдән?<sup>1</sup>  
Деди: — Еј падшаһи-зүлмшитаб,<sup>2</sup>  
Сәнә эфзэлди һәр бир ишдән хаб,  
Та јатан вәгт, еј фәләккирдар,  
Көрмәјә хәлг бир нәфәр азар.  
Падшаләрдә әдл әһсәндир,  
Фитнәнин јатмағы мүнәссәндир.

## НУШИРӘВАНЫН ОВА КЕТМӘСИ

Нәгл едирләр ки, шаһи-Нуширәван.  
Олду бир түрфә сејдкаһә рәван.  
Тутдулар сејд<sup>3</sup> ким, кәбаб едәләр,  
Шаһи-дөврәни камияб едәләр.  
Бир гулам олду рустајә<sup>4</sup> дөван,  
Та кедиб дуз кәтирсин ол әл'ан.  
Деди Нуширәван әдаләт илә,  
Дузу ал, еј гулам, гијмәт илә.  
Төјчүјә етмәсинләр ани һесаб,  
Дағылыб олмасын бу кәнд хәраб.  
Дедиләр: — Еј шәһи-ситарә-мәһәл,  
Белә аз нәснәдән јетәр нә хәләл?  
Деди: — Бүнјади-зүлм дүнјадә  
Аз олуб, еј күруһи-дилсадә.  
Сонрадан ким ки, кәлди, етди зијад,  
Гылдылар ханиманлары бәрбад.  
Јесә бир сиб<sup>5</sup> әкәр шәһи-баги,  
Олу виран рәијјәтин баги.  
Беш јумурта әкәр јесә солтан,  
Ләшкәри мин тојуг едәр бүрјан.  
Дари-дүнјадә галмаз ол гәддар,  
Галыр ол шумә лә'нәти-бүсјар<sup>6</sup>.  
Зүлмдән јер үзүндә от битмәз,  
Зүлмү солтан едәндә ким етмәз?  
Падшаһ етмәсә әдаләт әкәр,  
Олур әлбәттә дәһр зирү зәбәр.

<sup>1</sup> Та әт — итаәт, ибадәт.

<sup>2</sup> Зүлмшитаб — зүлм етмәјә тәләсән.

<sup>3</sup> Сејд — ов.

<sup>4</sup> Рустајә — кәндә

<sup>5</sup> Сиб — алма.

<sup>6</sup> Бүсјар — чох.

## АЛИМЛӘРӘ ҺӨРМӘТ ҺАГГЫНДА

Чәфәр, еј нури-дидеји-Сејјид,  
Гөнчеји-новрәсидеји-Сејјид,  
Үләма һәггини рәәјәт гыл,  
Әһли-елмә һәмишә һөрмәт гыл.  
Демә бу кафәр, ол мүсәлмандыр,  
Һәр кимин елми вар — о, инсандыр.  
Елмсиз әдәми худаји-чәлил.  
Деди: — «Ән амү бәл әзәллү сәбил»,<sup>1</sup>  
Бабамыз Адәм ол сәфијуллаһ  
Елми-әсмәјә олду чүн акаһ.  
Она јексәр мәләјик етди сүчуд,  
Сәчдәсин фәрз ејләди мә'буд.  
Елмдән олду һәзрәти-Лоғман  
Һикмәт илә сәрамәди-дөвран.  
Елм бир нур, чәһл зүлмәтдир,  
Чәһл дузәхдир,<sup>2</sup> елм чәннәтдир.  
Үләма олмаса чаһанда, јәгин  
Олачаг пәјмал шәр'и-мүбин.  
Үләма вариси-шәриәтдир,  
Фүгәра баиси-һидајәтдир.  
Әһли-тәфсир ачыбла Гур'ани,  
Чыхарыблар вүзуһа мәнани.  
Кимди көр, хашеји-чәнаби-худа,  
Деди һәг: — «Мин ибадиһил-үләма».<sup>3</sup>  
Алимә ким ки, ејләмәз һөрмәт  
О дејилдир пејәмбәрә үмәт.  
Сәнә һәр кимсә елм едәр тә'лим,  
Она вачибдир ејләмәк тә'зим.  
Һарда көрсән, она сәлам ејлә,  
Баш әјиб гул тәк еһтирам ејлә.  
Гејрини вәсф гылма јанында,  
Сән дур, ол сөјләјән заманында.  
Изнсиз етмә хидмәтиндә чүлүс,<sup>4</sup>  
Олма зәчриндән, еј пәсәр, мә'јус.  
Адәм ол, инчимә гираәтлән.  
Чуби-молла чыхыбду чәннәтлән.  
«Күлситан» ичрә бүлбүли-Шираз  
Фарсилә едиб бу нәғмәни саз:  
«Падшаһи пәсәр бемәктәб дад,

<sup>1</sup> Авам һәмишә зилләтли јолдадыр.

<sup>2</sup> Дузәх — чәһәннәм.

<sup>3</sup> Онун (аллаһын) гулларындан бири алимләрдир.

<sup>4</sup> Чүлүс — отурмаг.



Лөвһи-симинш дәр кәнар нәһад.  
 Бәр сәри-лөвһи-у нәвиштә безәр:  
 Чөври-устад бей зимеһри-пәдәр».<sup>1</sup>  
 Бил ки, устадын еј рәшид пәсәр,  
 Сәнә руһанијәтдә олду пәдәр.  
 Пәдәрин бир мәнәм, бир устадын,  
 Чәһд гыл јахшы чыхмаға адын.  
 Сә'ј гыл, аги-валидејн олма,  
 Зиштү мәрдуди-хафигејн олма.  
 Ејлә устадүвә һәмишә дуа.  
 Мәғфирәт гыл тәләб худадән она.  
 Олма ол тифл кими сән бәдзат —  
 Ки, өз устадына диләрди мәмат.<sup>2</sup>

### МӘКТӘБЛИ ИЛӘ МҮӘЛЛИМИН ӘҤВАЛАТЫ

Бир ушаг инчимишди мәктәбдән,  
 Деди: — Еј халиги-зәминү зәмән,  
 Бир өлүм вер бизим бу устадә,  
 Та олум мәктәбиндән азадә.  
 Бир дојунча кедим кәзим бағи,  
 Һәм едим бағи сејр, һәм дағи.  
 Бу дуани ешитди молласы,  
 Деди: — Оғлум, бунун нә мә'насы?  
 Мән әкәр реһләт етсәм үғбајә,<sup>3</sup>  
 Гојар атан бир өзкә моллајә.  
 Атанын мәркини<sup>4</sup> истә, еј надан,  
 Галасан та јетимү сәркәрдан.

### ШАҚИРДЛӘРИН МҮӘЛЛИМӘ КӘЛӘК КӘЛМӘЛӘРИ

Вар иди бир мүәллими-дана,  
 Хошзәбан, хошәдавү нүктәсәра.

<sup>1</sup> Бир шаһ өз оғлуну мәктәбә верди  
 Она бир гызыл лөвһә верди.  
 Лөвһәнин үстүндә зәрлә јазылмышды:  
 Мүәллимин әзијјәти атанын мәнәббәтиндән јахшыдыр.  
<sup>2</sup> Мәмат — өлүм.  
<sup>3</sup> Уғба — о бири дүнја, ахирәт дүнјасы.  
<sup>4</sup> Мәрк — өлүм, вәфат.

Охудурду нечә нәфәр әтфал,  
 Мәктәби олмуш иди маламал.  
 Дәрс-әтфалә диггәт ејләрди,  
 Онлара чох сијасәт<sup>1</sup> ејләрди.  
 Дәрсү тә'лимү бәһсү мәшғү сәбәг<sup>2</sup>  
 Тифл үчүн напәсәнддир әлһәг.  
 Тәб'и-әтфал лә'бә маилдир —  
 Ки, һәнүз әгли гејри-камилдир.  
 Олдулар дәрсү бәһсдән дилтәнк,  
 Етдиләр устадә һијләвү рәнк.  
 Мәктәбә ким ки, кәлди вәғти-сәһәр,  
 Етди рүхсари-устадә нәзәр.  
 Деди: — «Еј устади-дөвраным,  
 Сәнә гурбан ола мәним чаным!  
 Нә сәбәбдән бу күл үзүн гаралыб?  
 Көзләрин ағы сәрбәсәр саралыб?  
 Көзүн үстү шишиб, олубду говуг,  
 Заһирән бу кечә дәјибди сојуг?»  
 Һәр бири кәлди мәктәбә бу сифәт  
 Молланын чанына салыб вәһшәт.  
 Гүввеји-ваһимә зијад олду,  
 Молланын рәнки хөвфдән солду.  
 Вар икән әввәли сәһий бәдән,  
 Ағибәт нахош олду ваһимәдән.  
 Деди молла ки, һәгги, еј әтфал  
 Мән бу күн хејли олмушам биһал.  
 Көрүнүр, мәнә вар әламәти-тәб,  
 Һеч сөз јох, сојуг дәјибди бу шәб.<sup>3</sup>  
 Үрәјим ејлә гусмаға галхыр,  
 Дәмбәдәмдән гулагларым салхыр.  
 Бәс кедим евдә рәхтхабә<sup>4</sup> кирим,  
 Өзүмү өлмәмиш, евә јетирим...  
 Рәхтхаби дөшәтди, јатды һәриф,  
 Күнбәкүндән вүчуди олду зәиф.  
 Јенә шакирдләр кәлиб һәр күн  
 Молланын көнлүнә гојурду дүјүн.  
 Һијлә илә о фиргеји-рубаһ,  
 Устадә бахыб чәкәрдиләр аһ.  
 Бири накәһ јаландан ағларды,

<sup>1</sup> Сијасәт — күнаһкара верилән чәза.  
<sup>2</sup> Сәбәг — дәрс.  
<sup>3</sup> Шәб — кечә.  
<sup>4</sup> Рәхтхаб — јатаг, јорған-дөшәк.

Бириси нәш'ини гучагларды.  
Молланы тутду агибәт вәһшәт,  
Дари-дүнјадән ејләди релләт<sup>1</sup>.

### ОҒЛУМА ХИТАБ

Еј огул, алим олса рәббани,  
Сән онун ол дәриндә дәрбани.  
Мән өзүм ким, зәманә сәрвәријәм,  
Үләманын кәминә чакәријәм.  
Нечә ким, варды фазили-Ширван,  
Ол беһинзадеји-шәһи-дөвран,  
Мәнбәји-елмү һелмү нури-чәли,  
Мә'дәни-фәзлү бәзми-Сејјид Әли.  
Ә'ләмү әфзәли-гәбаилдир,  
Мәһбити-чүмлеји-фәзаилдир.  
Јохду затында буји-рәнкү рија,  
Гејрләр ләфздир, будур мә'на.  
Лејк бир парә мәрди-һијләткәр,  
Ејләјир дәрс үчүн Ирагә сәфәр.  
Кимиси шәһри-Исфәһанә кедир,  
Кимиси Јәздү Бәһбәһанә кедир.  
Кимиси Кәрбәләјә азим олур,  
Нечә шејләр она мүлазим олур.  
Охујур һәр бири беш-алты вәрәг,  
Сонрадан саггала верир рөвнәг.  
Задәһаллаһ Ирагдә түллаб  
Мүт'әвү сифәдән олур сираб.  
Һәр заман ваге олса үсрү һәрәч,  
...ејләјир үмиди-фәрәч.  
Гүввеји-баһи көрмәсә ифрат,  
Бир дә көрдүн атыбды, һәбби-нишат.  
Күнүзү сифәни едәр әзбәр,  
Кечәләр назәнинә һәмбәстәр.  
«Нәфәрә минкүм» әјәсин охујур,  
Чохусун синәдән јалан тохујур.  
Гуртарыр пули чүн олур мәғлуб,  
Вәтән әһлине көндәрир мәктуб —  
Ки, әја сакинани-әһли-вәтән,  
Чәкмишәм он беш ил ријазәт мән,  
Едирәм кәсби-елм лејлү нәһар,  
Күндүзүм дәрсдир, кечәм тәкрар.

<sup>1</sup> Релләт — көчмә, өлмә.

Һәмдәним шәб «Усули-Кафи»дир,  
Сизә анчаг бу елм кафидир.  
Шәһрәтим күн тәки чаһаны тутуб,  
Рүф'әтим әрзү асиманы тутуб.  
Елмә әлламеји-зәманәм мән,  
Ә'ләми-хәлги-кун-фәканәм мән.  
Олмушам елмү фәзлдә мүмтаз,  
«Фәхри-Рази» дејил мәнә һәмраз.  
Елм илә һәр мөкәнда адым вар,  
Көзүвүз әјдын, ичтиһадым вар.  
Кәлмәјимдә әкәрчи вар тә'хир,  
Едирәм мән рисаләми тәһрир.  
Мәнә бир гәдр пул едир ирсал,  
Ләшкәри-фәгрә олмушам памал.  
Кечәләр шәм'ә тапмырам бир пул —  
Ки, јазам шәһри-мүшкүлати-үсул.  
Чох кечәм вар ки, шамсыз јатырам,  
Чајсыз, һәм тәамсыз јатырам.  
Бу пәјамы ешитчәк әһли-вәтән,  
Алышыб, од тутуб чи мәрдү чи зән.  
Бир гәдәр чәм' ејләјиб зәрү сим,  
Көндәрирләр ки, һич ејләмә бим,<sup>1</sup>  
Пул кәлир һәр гәдәр ки, сән галасан,  
Тәк сән саһибичтиһад оласан.  
Пул ки, чатды чәнаб түллабә,  
Јенә верди әзәлки мис габә.

### МҮХТӘНИДИН ТӘҢСИЛДӘН ГАЈЫТМАСЫ

Мүхтәсәр, бир заман чыхар бу хәбәр —  
Ки, кәлир ол чәһани-фәзлү һүнәр.  
Пишвазә чыхар сәғирү кәбир,<sup>2</sup>  
Учалар әршә наледи-тәкбир —  
Ки, бу күн најиби-имам кәлир,  
Ејләјиб елмини тәмам кәлир.  
Јербәјердән о гөвми-никсифат  
Үзүнү көрчәјин чәкәр сәләват.  
Төкүлүр хәлг сол вә сағындан,  
Өпәләр та ки, әл-ајағындан.  
Еһтирам илә шәһрә варид олур,

<sup>1</sup> Бим — горху.

<sup>2</sup> Сәғирү кәбир — кичик вә бөјүк.

Дедди күн мәчлисиде долур, бошалур,  
Кәсилер һәр тәрәфдә гурбанлар,  
Ачылыр баби-лүтфү еһсанлар.  
Нечә әјям олури зијафәтләр,  
Ејләјир әһли-шәһр дә'вәтләр.  
Фикр едир ким, о гөвми-фәрзанә  
Мүчтәһидчүн кәрәкди бир ханә.  
Бир дә көрдүн ки, ејләјиб тәдбир  
Бир көзәл ханә етдиләр тә'мир.  
Јенә сөјләр ол гөвми-данишвәр,  
Мүчтәһидчүн кәрәкди бир һәмсәр.  
Бир көзәл гыз никаһ едиб анә,  
Мәләки әгд едиллә шејтанә.  
Та ки, мәгсудуна јетишди имам,  
Мәсчидә наз илә едәр игдам.  
Өзүнә әввәл ејләјәр зивәр,  
Бир кәлин тәк ки ахтарыр шөвһәр;  
Көзүнү сүрмәдән едәр мәкһул,  
Бир заман зинәтә олури мәшғул.  
Үзүнә ејләјир күлаб әфшан,  
Бармағында никини-лә'лнишан.  
Башына дурду гојду әммамә,  
Кејди нә'лејнини о әлламә.  
Вар боғазында сәхт тәһтүлһәнәк,  
О гәдәр бәрк чәкиб олуб дөјәнәк.  
Чијнинә салды бир ләтиф әба,  
Әлинә алды бир зәриф әса.  
Башда әммамә, сағгалында һәнә,  
Бармағында үзүк, әлиндә әса.  
Вар ајағында чүфт нә'лејни  
Бил ки, пејғәмбәрин будур гејни.  
Сағ-солунда галыбды чешми мүдам —  
Ки, көрәк ким верир имамә сәлам.  
Бу күн евдән чыхыб нәмазә кәлир,  
Суфивү сафи пишвазә кәлир.  
Мәсчидә наз илә олури дахил,  
Кирди меһрабә алиму фазил.  
Ујдулар хәлг, имам гылды нәмаз,  
Етди мин күнә һөггә разү нијаз.  
Едибән та нәмазыны итмам,  
Минбәрә вә'з үчүн едәр игдам.  
Минбәр үстүндә ол фәләкрүф'әт,  
Охур аһәстә бир узун хүтбәт.  
Хүтбәдән сонра бир көзәл ајә,

Олури ол хошзәбанә сәрмајә.  
Кејјүһәннас, сирдир бу дәгиг,  
Һикмәти шәр'ә етмишәм тәтбиг.  
Сәдрим олмуш вәси' дәрјадән,  
Фәзлим артыгды Молла Сәдрадән.  
Бәһри-елмимдә, еј күруһи-бәшәр,  
Пак олан көвһәри-мурадә, јетәр.  
Јазмышам сәрбәсәр фүру'ати,  
Ачмышам ғамизати-ајати.  
Көһнә тәфсирә вермишәм тәҗир,  
Тазәдән јазмышам өзүм тәфсир.  
Бир нечә сәһв едибди Бејзави,  
Олмушам чүмлә онлара һави.  
Фәхри-Рази гәрини-раз дејил,  
Јаздыгы рәмзләр тәраз дејил.  
Ејләјиб сәһв саһиби-«Тибјан»,  
Рүһдән бихәбәрду «Рүһи-бәјан».  
Етмәјиб фәтһ Молла Фәтһуллаһ,  
Сәһви-вазәһ јазыбдыр ол күмраһ.  
Кәһ фәләк, кәһ әршдән данышыр,  
Бу сифәт чоһ чәрән-пәрән данышыр.  
Тәмтәрағын көрүр о гөвми-әвам,  
Сөјләјирләр ки, етмиш елми тәмам.  
Бу филан мүчтәһиддән әкмәлдир,  
Шејхүл-исламдән бу әфзәлдир.  
Лејк бир парә мәрди-данишвәр  
Анлајыбдыр ки, кәнддә вар нә хәбәр.  
Бош дәғар олдуғун билиб дәрһал,  
Хөвфдән лејк нитгин етмиш лал.  
Бир дејән јохдур, еј имами-шәрир,  
Едәчәксән нә вәгтәдәк тәзвир?  
Туталым елмә олмусан васил,  
Бизә бу елмдән нәдир һасил?  
Һансы наданы алим етдин сән?  
Һансы бимары салим етдин сән?  
Һансы кури сән етмисән бина?  
Һансы әмваты ејләдин еһја?  
Һаны ислам үчүн сәрәнчамын?  
Јерә кирсин о мүчтәһид намын!  
Сөјләдин телеграмы елми-бәлис —  
Ки, ону ихтира едиб иблис.  
Кари-шејтан дедин дәмир јолуну,  
Хәлгә етдин һәрам Дум пулуну.  
Хачпәрәстләр тәмам дүшдү габаг,

Төкүлүб далда галдыг, ај сарсаг!  
Алды әһли-китаб дүнјаны,  
Шәрһ едирсән сән инди Гур'аны?!  
Әһли-ислам олду хару зәлил,  
Баиси сәнсэн, еј имами-чәлил!  
Сән бизи нәф'ә етмәдин васил,  
Бары гој өзкә елм едәк һасил.  
Бизи бәсдир бу гәдр алдатдын,  
Дини динарә һәр заман сатдын.  
Сән билән елми билмәјән јохдур,  
Сәндән ә'ләм ушаглар чохдур.

### ЧАҢИЛ АТА ИЛӘ АЛИМ ОҒУЛ ҢЕКАЈӘСИ

Бир төванкәр әвами-дәрјадил  
Көндәрир оғлун елм едә һасил.  
Һәр ил ирсал едир мәсарифини,  
Та ки кәсб ејләсин мәарифини.  
Он беш ил Исфәһанда ол һушјар  
Ејләјиб кәсби-елм лејлү нәһар,  
Јетирир чүмлә елми итмамә,  
Фәзли мәшһур олур чү Әлламә.  
Һикмәтин әввәлинчи Логмани,  
Хәссә һикмәтдә јох она сани.  
Та ки ејләр мурачиәт вәтәнә,  
Бүлбүласа кәлир күһән чәмәнә.  
Бир күн ондан едәр атасы суал —  
Кеј көзүм нуру, еј һәмидәхисал,  
Нечә илләрдү чәкмишәм зәһмәт,  
Галмышам күл чәмалүвә һәсрәт,  
Сәнә көндәрмишәм һәр ил чох пул,  
Оғул, аз галмышам олам јохсул,  
Де көрүм, мәтләбә олаг васил,  
Һансы бир елми етмисән һасил?  
Деди: — Еј баиси-һәјатым ата,  
Еј ризасы олан ничатым ата.  
Сән өзүн бир әвами-үммисән,  
Бу суалынды гејри-мүстәһсэн.  
Мән нә дилчән сәнә бәјан еләјим,  
Мән нечә елмими әјан еләјим?  
Деди: — Филчүмлә гыл бәјани-үлум,  
Та көрүм сәндә варды бир мә'лум?  
Деди: — Һеј'әт мән етмишәм һасил,

Сәнә бундан нә шеј олур васил?  
Деди: — Һеј'әт демәк нәдир јә'ни,  
Де көрүм һеј'әтә нәдир мә'ни?  
Деди: — Һеј'әт едәр бәјани-нүчум,  
Сәнә филчүмлә ејләрәм мә'лум.  
Чүн олур Шәмс дахили-Сәратан,  
Олур аләмдә фәсли-табистан.  
Чәдјә дахил оlanda мейри-мүнир  
Зәмһәрир аләмә едәр тә'сир.  
Бу сәјағы әлиндә тут бурһан,  
Билүсән јәј һачаны, гыш нә заман.  
Деди: — Еј бикәмал, он беш ил  
Кедибән етмисән буну һасил?..  
Шәрмнак олду алими-дана,  
О сифәт елмдән будур мә'на.

### АЛИМИ-БИӘМӘЛ ВАГИӘСИ

Бир нәфәр мәрд кетди тәһсилә —  
Ки, јетирсин үлуми тәкмилә.  
Нечә илләр ки, галды гүрбәтдә,  
Олду өвгаты сәрф ишрәтдә.  
Нә китабу нә дәрсу нә тәкрар,  
Ејшү ишрәтдә галды лејлү нәһар.  
Елмдән бир шеј етмәјиб һасил,  
Вәтәнә кәлди алими-чаһил.  
О заман ким, вәтәндә гаим иди,  
Бинәва бундан артыг алим иди.  
Кәлибән хәлг, бә'ди-һәмдү сәнә  
Етдиләр илтимас, кеј мөвла,  
Нечә илләрдү еј имами-кәбир,  
Јолува көз дикиб сәғирү кәбир,  
Чәм' олубдур бу дәм вәзнү шәриф,  
Мәсчиди-чәмәә кәтир тәшриф.  
Бизә үч күн кәрәкдү вә'з едәсән,  
Рәсмү адаби-шәр'и өјрәдәсән,  
Мәһшәр әһвалыны бәјанә кәтир,  
Гәлбләр ким, өлүбдү — чәнә кәтир.  
Көрдү ким, издиһам едибдир әвам,  
Едибән мәсчидә о дәмдә хурам,  
Дурубан башә гојду әммамә,  
Кејди нә'лејнини о әлламә.  
Кәлди мәсчиддә олду пишнәмаз,

Етди бә'д эзнәмаз разү нијаз.  
 Әрсеји-минбәр үстә тутду гәрар,  
 Едәр аваз, кеј үлүл-әбсар.<sup>1</sup>  
 Сиз билирсиз әја күруһи-фәгир?  
 Дедиләр: — Билмирик, елә тәгрир.  
 Билмәјәнчүн, деди, едим нә бәјан?  
 Едибән гәһр, дүшдү олду рәван.  
 Јенә фәрда едәр о гөвмә хитаб —  
 Ки, билирсиз, әја күруһи-дәваб?  
 Дедиләр ким, бәли, әја мөвла,  
 Билирик, еј имами-әрзү сәма!  
 Деди ким, бәс билирсиз еј бипир,  
 Дәхи бича нә ејләјим тәгрир?  
 Јенә дүшдү ашағә минбәрдән,  
 Кетди ол наби-имами-зәмән.  
 Јенә фәрда едәр о гөвмә хитаб —  
 Ки, билирсиз әја күруһу-лүбаб?<sup>2</sup>  
 Дедиләр: — Нисфимиз билир, әмма  
 Нисфимиз билмир, еј имами-һүда.  
 Деди ким, ол, билән күруһи-әлим  
 Ејләсин билмәјәнләрә тә'лим.  
 Дедиләр мәрһәба бу көфтарә!  
 Буду сөз, дәрдә ејләдин чарә.  
 Елми бир кәлмәдә тәмам еләдин.  
 Чареји-дәрди-хасү ам еләдин.  
 Сән тәки олса алимү фазил  
 Бизи һәр мәтләбә едәр васил.  
 Һәгг-тәала вериб кәмал сәнә,  
 Алдығын пул ола һәләл сәнә!

### ОҒЛУМА ХИТАБ

Еј огул, нифрәт ејлә ваһимәдән,  
 Ваһимә шумдур; мүхәрриби-тән.<sup>3</sup>  
 Ваһимә олса шәхсә мүстөвли,<sup>4</sup>  
 Ејләр ани һәлак өз һөвли.  
 Гүввеји-ваһимә шәјатиндир,  
 Ваһимә чиннијани-бидиндир.  
 Көрмәјирсән ки, шәхс оlanda чүнун

<sup>1</sup> Үлүл-әбсар — көзүчыг адамдыр.

<sup>2</sup> Күруһи-лүбаб — сечилмиш дәстә, ә'ла груп, чамаат.

<sup>3</sup> Мүхәрриби-тән — бәдәни хараб едән.

<sup>4</sup> Мүстөвли — зәбт едән.

Ваһимә галиб олду, әгл зәбун?  
 Рәфтә-рәфтә чүнуну бәдтәр олур,  
 Гүввеји-ваһимә мүсәввәр олур.  
 Санки бир шәхс она олур пејда,  
 Бир-бирилә олур булар куја.  
 Лејк заһирдә јохду шәхси-дикәр,  
 Ваһимә ејләјиб о шәхсә әсәр.  
 Елә һәр бир мөгәмдә чүр'әт,  
 Зәһр ичсән һесаб гыл шәрбәт.  
 Хөвфлә кәр сәһәр јесән күлгәнд,  
 Кәтирәр зә'фи-мә'дә, еј дилбәнд.  
 Сәнә бу мачәрани ејләр әда,  
 Куш гылсан, һекајәти-һүкәма.

### ИСКӘНДӘР ДӨВРҮНДӘ ИКИ ҺӘКИМ

Варды Искәндәр әсри ики һәким,  
 Мүлки-јунанда, вачибүт-тәкрим.  
 Онларын дүшдү чүн мүбаһисәси —  
 Ки, нәдәндир зәмәнә һадисәси?  
 Ол нә бүрһан кәтирди һүччәт илә,  
 Бу ону рәдд едирди һикмәт илә.  
 Һәр нә мәтләб ки, гылды бу үнван,  
 Ол кәтирди буна кәзәл бүрһан.  
 Һәрчи илзамә олдулар талиб,  
 Биринә олмады бири галиб.  
 Агибәт шәрт гылды ики тәбиб,  
 Һәрә бир зәһр ејләсин тәртиб,  
 О бунун зәһрини ичә, бу онун,  
 Та бу төвдајә ким олур мәрбун?  
 Бириси шәрбәт ејләди тәртиб,  
 Зәһр һазыр гылыб икинчи тәбиб.  
 Бир-бирә вердиләр мәһабәт илә,  
 Бириси ичди зәһри чүр'әт илә,  
 Билмәди зәһр олдуғун анын,  
 Беләдир мүгтәзасы<sup>1</sup> дөвранын.  
 Етмәди хөвф сәмми-нафиздән,  
 Галды ол ширдил сәһийбәдән.  
 Ол бири ичди хөвф илә шәрбәт,

<sup>1</sup> Мүгтәза — теләб, истәк.

Дари дунјадән ејләди реһләт.  
Өз ишиндән ону гијас етди,  
Вәһшәтиндән зәманәдән кетди.

### ОҒЛУМА ХИТАБ

Чәфәр, еј раһәти-рәвани-пәдәр,  
Күли-хошәтри-күлситани-пәдәр.  
Сәдәфи-тәб'имин сәмин күһәри,  
Вермә бир кимсәјә, јаман хәбәри.  
Бүлбүл ол, вер баһардән мүждә,  
Чүгд<sup>1</sup> тәк хәлги етмә пәжмүрдә.  
Фарсидә бу фәрди бир дана  
Ејләјибдир нәсинәт илә әда:  
«Бүлбүла, мүждеји-бәһар бијар,  
Хәбәри-бәд бебуми-шум күзар».<sup>2</sup>

### ХЕЈИРСӨЈЛӘМӘЗИН ҺЕКАЈӘСИ

Варды бир хејирсөјләмәз надан,  
Дилинә хејир кәлмәјиб бир ан.  
Деди бир шәхс она ким, еј мүзтәр,  
Едирәм мән бу күн Ирагә сәфәр,  
Бир дуа ејлә, еј әзиз, мәнә  
Ки, сәламәт кәлим јенә вәтәнә,  
Һәр нә әјнимдә вар либаси-сәфәр,  
Сәнә веррәм, чыхардыбан јексәр.  
Деди ким, инди вер мәнә, һејһат,  
Ејләдин бәлкә гүрбәт ичрә вәфат.

### ҺАРУН ВӘ ШАИРЛӘР ӘҺВАЛАТЫ

Кәлди һарун үчүн ики шаир,  
Һәрә бир фәрди ејләјиб заһир.  
Бу иди фәрди-әввәлә мә'на —  
Ки, олур јахшы фе'лә јахшы чәза.  
Фәрди-санидә һәм бу иди әјан —  
Ки, һәмишә олур јаманә јаман.

<sup>1</sup> Чүгд — бајгуш.

<sup>2</sup> «Еј бүлбүл, баһар мүждәси кәтир,  
Һис хәбәри бајгуша һәвалә елә»

Шаири-әввәлә о фәхри-күбар  
Мәрһәмәт гылды мин әдәд динар.  
Шаири-санијә һәм етди әта  
Әввәлин нисфини, о кани-сәха.  
Әһли-бәзм олду бу ишә һејран,  
Дедиләр: — Еј хәлифеји-дөвран,  
Бирди мә'надә ким, бу ики кәлам,  
Бәс нәдән олду мүхтәлиф ән'ам?  
Деди ким, шәхс олса хоштинәт,  
Јахшылыгдан мүдам едәр сөһбәт.  
Вар иди тинәтиндә чүнки сәфа,  
Јахшылыг фәрдин ејләди о әда.  
Ол бириндә јаманлыг олду ниһан,  
Оду ким, сөјләди јаманә јаман.  
Сифәти-саһиби-кәламды сөз,  
Батин асарына тәмамды сөз.

### СӘНЧАН ШАҺЫНЫН ЈУХУСУ

Јухуда көрдү шаһи-Сәнчани —  
Ки, төкүлмүш тәмам дәндани.  
Бир мүәббирдән етди ани суал,  
Деди: — Еј падшаһи-әршчәләл,  
Бил ки, дәндандыр сәнә өвлад,  
Бөјлә јазмыш китабдә устәд:  
Өләчәкдир сәнин чох өвлады.  
Чыхамаг әршә аһү фәрјадын.  
Деди шәһ: — Бөјләдир, дејил бөһтан,  
Гәтлинә ејләди онун фәрман.  
Түнд олуб падшаһи-данишвәр,  
Истәди бир мүәббири-дикәр.  
Бу мүәббирдән етди һали суал,  
Деди: — Еј падшаһи-никуфал,  
Көрдүјүн хаб үчүн будур тә'бир,  
Һәгг сәнә лүтф едибди өмри-тәвил.  
Чүн бу рәмзи ешитди шаһи-чаван,  
Верди бу шәхсә хәл'әти-әлван.  
Дедиләр: — Еј шәһи-зәминү зәмән,  
Садир олду әчибә иш сәндән.  
Һәр мүәббир ки, һалы етди бәјан,  
Сөјләдин бөјләдир, дејил бөһтан.  
Бирини ганә ејләдин гәлтан,  
Биринә хәл'әт ејләдин еһсан.

Деди: — Ари, о ики мәрди-дилир  
Лухуму јахшы етдиләр тә'бир.  
Лејк эввәлки шәхс иди надан,  
Сөзү бипәрдә гылды шәрһү бәјан.  
Нечә эввәлки ејләди тә'бир,  
Сонракы ејлә гылды һәм тәгрир.  
Сөзү лазымды шәхс ејлә десин —  
Ки, тәбиәт о сөздән инчимәсин.

### ОҒЛУМА НӘСИҲӘТ

Еј оғул, олма чох да садәзәмир  
Та сәнә мәрдүм ејләјә тәзвир.<sup>1</sup>  
Хәлг олуб мәкрү һижләдә камил,  
Садәләвһ олма сән дә, еј гафил.  
Зирәк ол, јахшыја јаман олма,  
Хәлгдән чох да бәдкүман олма.  
Һәр сөзү јохла, ејләмә бавәр,  
Дари-дүнјадә азды доғру хәбәр.  
Чохду дүнјадә мәрди-һижләшүар,  
Заһири садәдил, өзү әјјар.  
Мәсти-лајә'гил<sup>2</sup> олма, һушјар ол,  
Хәлгин өвзәинә<sup>3</sup> хәбәрдар ол...

### ХОРУЗ ВӘ ЧАГГАЛ ҺЕКАЈӘСИ

Сүһи вәгтиндә бир гоча чаггал  
Ачлыг етмишди чох ону биһал.  
Көрдү ким бир хоружи-рәнкинму  
Ејләјир бир ағачда «гуггулу-гу».  
Сорду чаггал: — Еј хоруз, нә вар?  
Деди: — Вәгти-нәмаздыр әзкар.<sup>4</sup>  
Бу минар үстә мән азан верирәм,  
Хәлгә сүһи олдуғун нишан верирәм.  
Деди ким, еј хоружи-хошаваз,

<sup>1</sup> Тәзвир — һижлә, кәләк.

<sup>2</sup> Лајә'гил — ағылсыз.

<sup>3</sup> Өвзә — вәзијјәт.

<sup>4</sup> Әзкар — зикрләр, сөјләнән сөзләр.

Дүш әшағә, гылаг худајә намаз.  
Деди: — Бәс гој имамыз кәлсин,  
Вачибүл-еһтирамымыз кәлсин.  
Деди: — Кимдир имамын, еј зирәк?  
Деди: — Кәнд ичрә зорба, гыллы көпәк.  
Деди бәс мән кедим булағә тәрәф,  
Дәстәмазым мәним олубду тәләф.  
Көпәк адын ешитчәјин чаггал  
Хөвфдән дурмады, гачыб филһал.

### ҺӘМӘДАН КӘНДИНИН ҺЕКАЈӘСИ

(Аллаһа рүшвәт)

Һәмәдан өлкәсиндә худ әл'ан  
Варды бир гәрјә, хәлги чох надан...  
Бир ил ол гөвмә гәһт олур баран —  
Ки, галырлар сәфилү сәркәрдан.  
Едир ол гөвми-зар чәм'ијјәт —  
Ки, кәрәк танрыја верәк рүшвәт,  
Та бизә көјдән ендирә баран.  
Бир гәдәр симү зәр гылыб саман,  
Бағлајыб дәстмалә симү зәри,  
Вердиләр кәтхудајә симү зәри.  
Кәтхуда азим олду мөвлајә,  
Дүшдү бичарә куһү сәһрајә.  
Кәзди сәһрани зарү сәркәрдан,  
Әлдә рүшвәт, өзү худа-чујан.  
«Рәбби әрни»<sup>1</sup> дејиб кәзирди рәван,  
Накәһан бир сәварә олду әјан.  
Демә ким, бир әмири-шаһсәвар  
Ејләјибмиш о күндә әзми-шикар.  
Әлдә шаһини-аһәнин михләб,<sup>2</sup>  
Ики тази јанында төвги зәһәб.<sup>3</sup>  
Көрчәјин ол әмири-зишани,  
Тутду һејрәт о мәрди-надани.  
Белә фикр етди ким, худадыр бу,  
Деди ким, дәрдимә дөвадыр бу.

<sup>1</sup> Аллаһым, көрүн.

<sup>2</sup> Михләб — чајнаг.

<sup>3</sup> Зәһәб — гызыл.

Јүжүрүб сөчдө гылды ол көвдөн,  
 Деди: — Еј халиги-земинү зөмөн!  
 Мэни көндәрди бир бөлүк фүгэра,  
 Эрз едирләр ки, еј шәһи-вала,  
 Бу гэдәр симү зәрди рүшвәтимиз,  
 Јохду бундан фүзунә гүдрәтимиз.  
 Бизә барани-рәһмәт ејлә әта,  
 Наригәһт илә јанмасын фүгэра.  
 Ол әлүн үстә Чәбраилә гәсәм,  
 Бу ики шух Әзрәаилә гәсәм.  
 Бизи рәһмәтдән ејләмә нөвмид,  
 Гифли-мәгсудә шәфгәтиндү килид.  
 Билди ким, әгли јохду, мүхтәсәри,  
 Алды, етди гәбул симү зәри.  
 Деди: — Олду гәбул рүшвәтүвүз,  
 Јахшы нијјәтдү, горхма, нијјәтүвүз.  
 Бу кәлән чүм'ә бигүсуру күман  
 Сизә инзал<sup>1</sup> ејләрәм баран.<sup>2</sup>  
 Шад олуб кәлди ол фәгир, сәһәр,  
 Верди бу мачәраны хәлгә хәбәр.  
 Деди: — Көрдүм худаји-әрши-бәрин,  
 Әлинин үстә Чәбраили-әмин,  
 Ики Әзраили јанында әјан,  
 Тизчәнкалу аһәниндәндан.  
 Көрчәјин сөчдә ејләдим бунјад,  
 Ејләдим рүшвәtimi пишнәһад.  
 Кәрчи бир төһфәји-мүһөггәр иди,  
 Лејк икрам илә гәбул еләди.  
 Рузи-чүм'ә о мәнбәји-әһсан  
 Бизләрә вә'дә ејләјиб баран.  
 Әзгәза, рузи-чүм'ә јағды јағыш,  
 Мүртәфе олду сејл једди гарыш.  
 Гәрјә һејванлары һәлак олду,  
 Хәлг туфанла зәһрәчак олду.  
 Дедиләр: — Ол худаји-биминнәт  
 һарда көрмүшдү мин түмән рүшвәт?  
 Пулу чох көрдү, ејләди ифрат,  
 Дејәсэн ки, атыбды һәбби-нишат.

<sup>1</sup> Инзал — көјдән енмә, көјдән дүшмә.

<sup>2</sup> Баран — јағыш.

## СӘФЕҢ ГАЗЫ

Варды бир газији-бүләнд-чәнаб,  
 Әзгәза бир кечә охурду китаб.  
 Көрдү газы јазыбдылар һикмәт —  
 Ким, ола кимсәдә бу ики сифәт:  
 Башы кичик ола, узун риши,  
 Олур әһмәг зәманәдә о киши.  
 Деди, еј вај ким, бу ики сифәт  
 Тапылыр мәнәдә, бәс зәһи хичләт!  
 О кечә пәрт олду әһвали,  
 Сүбһ шакирдин ејләди һали.  
 Деди шакирд: — Еј имами-мүбин,  
 Олма бу фикрдән әбәс гәмкин.  
 Лилләһүл-һәмд ким, кәмалын вар,  
 Көзәл адабу јахшы һалын вар.  
 Бу дејил шәр'ү фиғһ мәсәләси,  
 Кәлиб әһли-ғијафәнин һәвәси,  
 Чох јазыблар, бу нөв' әһвалат,  
 Е'тибары нәдир онун, һејһат!  
 Дәф'еји-сани, ол рәфи'-чәнаб  
 Охујурду кечә евиндә китаб.  
 Јенә ол сәркүзәштә олду дүчар.  
 Деди ким, хејр, мәнәдә вар асар.  
 Етди шакирд вәсфими заһир,  
 Мәнә верди тәсәллији-хатир.  
 Мәнәдә әһмәглијин әләмәти вар,  
 Бәс кәрәк чарәсин тапам начар.  
 Баша әммамәни бөјүк гојарам,  
 Олу башым бөјүк, тутар арам.  
 Кәсәрәм нисфини чү саггалын,  
 Рәф' олур гүссәси бу әһвалын.  
 Олмасам мән әкәр узунсаггал,  
 Мәнә әһмәг демәзләр әһли-кәмал.  
 Бир вәчәб тутду кишин ол мүртаз,  
 Ахтарыб евдә тапмады миграз.  
 Тутду ришин чираға, одланды,  
 Јанды саггалы, һәм әли јанды.  
 Гојду әлдән тәмам саггалы  
 Сәрбәсәр јанды һәм рүхи-алы  
 һәми јандырды саггалын, һәм үзүн,  
 Алов аз галды ким, чыхарда көзүн.  
 Јербөјөрдән үзү тулуғланды,  
 Өзүнүн ахмаг олдуғун ганды.



## САДЭЛОВЬ НӨКЭР

Сејида, олма эһмэг илэ јар,  
Та сәни эһмэг етмәсин зинһар.  
Белә тәгрир едибдир эһли-бәјан —  
Ки, мүәссирдир үлфәти-инсан.  
Елә тәсдиг ким, бу сөз һәгдир,  
Эһмәгин јолдашы һәм эһмәгдир.  
Эһмәгин јохдур әгл илә кары,  
Билмәз эһмәг сәјаги-көфтары.  
Сән дејәрсән ки, асимандыр бу,  
О дејәр, ари, рисимандыр бу.  
Куш гыл ким, бу хош рәвајәтдир,  
Кәрчи бир мүхтәсәр һекајәтдир:  
Вар иди бир әмири-саһибзәр,  
Музд илә сахламышды бир чакәр.<sup>1</sup>  
Лејк ол чакәр эһмәг иди, зәбун,  
Фәһмдән дур, һушдән мәрбун.  
Деди бир күн әмир о күмраһә —  
Ки, филан кимсә кәлсә дәркаһә,  
Мәни сәндән суал гылса әкәр,  
Декилән евдә јохду, кетди сәһәр.  
Баша дүшдүнмү мән дејән һали,  
Јахшы олдунму бу сөзә һали?  
Деди: — Дүшдүм баша буну, амма  
Нә дејим кәлмәсә бәс, еј мөвла?

## ОҒЛУМА НӘСИҲӘТ

Чәфәр, еј хәстә чисмин чани,  
Сә'<sup>2</sup> ја нәһс олан күнү тани.  
Сә'д о күндүр ки, кам ола һасил,  
Оласан өз мурадува васил.  
Нәһс о күндүр ки, гисмәтин гәмдир,  
Сәнә ол ашири-мәһәррәмдир.  
Биринә нәһс олан күн, еј дана,  
Биринә сә'д олу, дејил бу һәба.  
Беләдир кару бари-чүмлә чаһан,  
Биринә суд<sup>3</sup> олу, биринә зијан.

<sup>1</sup> Чакәр — нөкәр.

<sup>2</sup> Сә'д — хошбәхт.

<sup>3</sup> Суд — фајда, хејир.

Биринә бир заман олу хүррәм,  
Биринә ол заман олу матәм.  
Ким ки, бир гәмдә әһли-матәмдир,  
Ејди-новруз она мәһәррәмдир.

## МИСАЛ

Чаршәнбә күнүјдү, бир тачир  
Пул итирмишди, тапды бир фачир.  
Деди тачир ки, нәһс күндүр бу.  
Деди фачир: — Бу күндү рузи-нику.  
Нәһслик көрмүрәм бу күндә һәлә,  
Һәр күнүм каш ки, олајды белә!  
Бәхтимин көвкәбиндә вар рүф'әт,<sup>1</sup>  
Әлимә кәлди бир белә дөвләт.  
Бу күнү нәһс ким дејиб, һәзјан!  
Бу күнә чанү дил ола гурбан!  
Һич аләмдә олмајыб белә күн,  
Һәлл олуб мүшкүлүм, ачылды дүјүн.  
Ејди-новруздән бу бейтәрди —  
Ки, бу күн мәтләбим мүјәссәрди.

## РИЈАКАР АБИД

Абиди дә'вәт етди бир солтан,  
Та ола хани-лүтфүнә мейман.  
Деди абид ки, бир дәва јејәрәм,  
Өзүмү мән зәиф кестәрәрәм.  
Чүн көрәр зә'фими шәһи-дөвран  
Мәнә ејләр ибадәт илә күман.  
Дејәчәк кәсрәти-ибадәтдән,  
Абид олмуш зәиф таәтдән.  
Е'тигади зијад<sup>2</sup> олу шаһын,  
Рәһмәти издијад<sup>3</sup> олу шаһын.  
Једи ол бир дәва ки, гатил иди,  
Дәрзәман<sup>4</sup> абиди һәлак етди.  
Рәсми-мә'руфдир ки, әһли-рија  
Өзүнү дәһрдә едәр рүсва.

<sup>1</sup> Рүф'әт — јүксәк дәрәжә, бөјүк рүтбә.

<sup>2</sup> Зијад — чох артыг.

<sup>3</sup> Издијад — артма, чохалма.

<sup>4</sup> Дәрзәман — өз вахтында.

## ЧОБАНЫН ҢЕКАЈЭСИ

Јај күнү шәһрә кәлди бир чобан,  
Дәјәнәк әлдә, сејр едиб һәр јан.  
Накаһан көрдү бир нәфәр баггал,  
Долдуруб буз тәбагә маламал,  
Сәсләнир һәр заман ки, «ај јәхәсәр!»  
Бу кәлам ејләди чобанә әсәр.  
Бузу ол еһтирамдә көрчәк,  
Јүјүруб вурду бир нечә дәјәнәк.  
Деди: — Бах, бах, бизи билир ганмаз!  
Елә билди чобан буну танымаз.  
Гышда гырды гојун-гузум јексәр,  
Бурада адыны гојуб «јәхәсәр».

## ОҒЛУМА НӘСИҢӘТ

Еј оғул, бил ки, ол әта кани  
Хәлг едиб сәндән өтрү дунјани.  
Сәнә етмиш мүсәххәр әфлаки,  
Башына гојду тачи-ловлаки,  
Мәһү хуршидү чәрхү әбр илә бад  
Сәндән өтрү олубдулар ичад.  
Сәндән өтрү булар нүмајандыр,  
Әмрүвә чүмлә бәндәфәрмандыр.  
Еј оғул, әрзү асимандү сәнин,  
Әслдә көвн илә мөкандү сәнин.  
Ашинадыр булар сәнә јексәр,  
Чешми-биканә илә етмә нәзәр.  
О чобан кими олма, еј хошху,  
Накаһан тапды јолда бир күзку.  
Әлине шадиман алды чобан,  
Бахыб өз әксин онда көрдү әјан.  
Деди: — Әфв ејлә, еј мәлаик ху,  
Елә билдим ки, сәнкү килдир бу.  
Әксини өзкә кәс хәјал етди,  
Гојуб ајинәни јерә, кетди.

## ПАДШАҢ ВӘ БАҒБАН

Сүбһ бир падшаһ олду сәвар,  
Едибән сүр'әт илә өзми-шикар.

Шәһрдән чыхды ол фәләкмигдар,  
Олду бир мәрди-бағбанә дүчар.  
Рәм гылыб бағбандан ол һејван,  
Јерә атдан јыхылды шаһи-чаһан.  
Шаһ гәзәблә чағырды фәррашын,  
Деди: — Ал тиғи, кәс бунун башын!  
Ағлајыб сөјләди о зарү фәгир:  
Нәдир еј шаһ, бәндәјә тәгсир?  
Бујуруб: — Чунки шум адәмсән,  
Сәни көрчәк јыхылдым атдан мән.  
Деди: — Еј шаһ, мән дәхи бу сәһәр  
Көрмәдим сәндән өзкә бирчә нәфәр.  
Мәни көрчәк јыхылды шаһи-чаһан,  
Лејк бир үзвү тапмады нөгсан.  
Сән нә көр шумсән, өзүндән утан,  
Гәтлимә гылдын ахыры фәрман.  
Көрмәсәјдим әкәр бу дидары,  
Олмаз идим әчәл кирифтары.  
Хош кәлиб шаһә ол зәриф кәлам,  
Она шәмширин ејләди ән'ам.  
Дејиб әһсәнтү бу кәламә ки, сән  
Кәнчи-көфтари-нәгзә мәһрәмсән.  
Еј зәбан, еј килиди-кәнчи-сүхән,  
Сән каһи кәнч, каһи әждәрсән.  
Каһ сән зәһрү, каһ шәккәрсән,  
Каһи мәрһәм, каһи чү нештәрсән.  
Мәнә һәр нә бәлә олур һадис,  
Она сәнсән зәманәдә баис.

## ЛОҒМАНЫН ВӘГ'ЭСИ

Дөрд мин ил өмр ејләди Лоғман,  
Олду ол вәгт өмрү ким, пајан,  
Лифи-хурмајды, сәгфү бамы онун,  
Кечиб ол евдә сүбһү шамы онун.  
Онда һәр дәм ки, јатмаға узаныр,  
Бәдәни нисфдән ешиждә галыр.  
Мәләкүл-мөвт<sup>1</sup> кәлди верди салам,  
Көрдү бир евдә ејләјибди мөгам,  
Әјләшибдир о евдә пирү әлил,  
Ризг тәһсилине тохур зәнбил.

<sup>1</sup> Мәләкүл-мөвт — чакалан мөлөк, эсраил.

Деди Эзраил: — Еј хүнәрзадә,  
Бу гәдәр етдин өмр дүнјадә,  
Нијә бир ханә етмәдин тә'мир?  
Деди: — Һаза ли мән јәмуту кәсир<sup>1</sup>.

## НАЧЫ ВӘ МОЛЛА ӘҢВАЛАТЫ

(Көпәјә еһсан)

Вар иди Шаһсевәндә бир начы,  
Шаһсевәнләр тәмам мөһтачи.  
Саһиби-дөвләт иди чох ол кәс,  
Нагәвү<sup>2</sup> кусфәндү<sup>3</sup> чохлу фәрәс.<sup>4</sup>  
Варды Бозлар адында бир көпәји,  
Гојунун пасибаны, ат көмәји.  
Эзгәза, бир күн өлдү Бозлари,  
Олду начы онун әзадари.  
Едибән күсл, һазыр етди кәфән,  
Иззәт илә көтүрдү чох јердән.  
Газыб әһли-гүбур ичиндә мөзар,  
Олду мөдфун гәбр-ара Бозлар.  
Верди Бозлара једди күн хејрат,  
Истәди һәгдән она һәсәнәт.  
Һали олмуш бу һалә бир молла,  
Чәкди фәрјад, гылды вавејла.  
Деди: — Ва милләта! Нәдир бу хәта,  
Заје' олду шәриәти-гәрра.  
Диндән чыхды бу күруһи-әвам,  
Бәртәрәф олду һөрмәти-ислам.  
Ит нәдир, дәфнү кәфнү гәбристан,  
Кетди әлдән шәриәтү Гур'ан.  
Минди бир ат молла, дүшдү јола,  
Та кедир мөһшәр ејләсин бәрпа.  
Чатмамышды һәнүз о һијләткәр,  
Вердиләр һачијә бу һалы хәбәр —  
Ки, филан молла гилү галә кәлир.  
Деди: — Јох, өзкә бир хәјалә кәлир.  
Сүрүдән тез ајырды әлли гојун,  
Деди: — Сиз бунлары јол үстә гојун.

<sup>1</sup> Өлән адама бу да чохдур.

<sup>2</sup> Нагә — диши дөвә.

<sup>3</sup> Кусфәнд — гојун.

<sup>4</sup> Фәрәс — ат.

Өзү чыхды онун габағинә,  
Молланын кечди солү сағинә.  
Деди: — Еј найби-имами-зәман,  
Сәнә олсун атам-анам гурбан!  
Өлдү Бозлар, аһ, сынды белим,  
Каш көзүндән батајды чүмлә елим.  
Нечә Бозлар, о чапүкү һушјар,  
Пәнчәдән ширу јелкәдән кафтар.  
Чанавар ондан ејлә горхарды —  
Ки, сәдасын ешитчәк ағларды.  
Һафизи-хејлү пасибани-рәмә.  
Кечә-күндүз олан шәбани-рәмә.  
Саһиби-дөвләт илә малым иди,  
Баиси-сәрвәтү чәлалым иди.  
Чох иди кәрдәнимдә һәggi мәним,  
Деди: — Олсун һәрирдән кәфәним.  
Һәр вәсијјәт ки, етди гылдым әмәл,  
Бир вәсијјәт сизинчүн етмиш әзәл.  
Сөјләјиб сиз чәнабә әлли гојун,  
Демишәм онлары јол үстә гојун.  
Гојун адын ешитди чүн молла,  
Деди: — Әһсән бу һалә, нами-худа!  
Ит демә, ол дәхи бизим биримиз,  
Белә өлмүшләрә фәда диримиз.  
Рәһмәти-һәggә ол дүчар олсун,  
Сәки-Әшаби-кәһфә јар олсун.  
Охујуб сидг илә она јасин,  
Өзү дә сахлады онун јасин.

## ӘЗУДУДДӨВЛӘНИН ОҒЛУНУН ХӘСТӘЛӘНМӘСИ

Әзудун оғлу олду чүн бимар,  
Атасындан түкәнди сәбрү гәрар.  
Деди бир абиди-фәриштәниһад:  
Гушлары ејлә бәнддән азад,  
Та худа оғлува шәфа версин,  
Лүтф илә дәрдинә дөва версин.  
Ол худаваңди-әдлү бәхшишү дад,  
Етди бүлбүлләри о дәм азад.  
Лејк бир әндәлиби-нәғмәсәра  
Нәғмәсиндән мүзәјјән олду сәра,  
Галды күнчи-гәфәсдә зарү әсир,

Бигәрару һезину бәс дилкир.  
Әзудун оғлу та ки, тапды шәфа,  
Билиб әһвалы ол күли-рә'на.  
Деди: — Еј бүлбүли-Мәсиһнәфәс,  
Сәни сөвтүн гојуб әсири-гәфәс.  
Олмасајды әкәр бу көфтарын,  
Олмаз иди бу күнә азарын.  
Нечә ки, Сејјиди-бәди'кәлам  
Дил бәласын чәкәр чаһанда мүдам.  
Нитгдәндир бәләләр инсанә,  
Нитг елә һәр сөзү һәкиманә.  
Демирәм ки, һәмишә хамуш ол,  
Нитг һәнкамы саһиби-һуш ол.  
Нечә ким Сә'ди ејләмиш исрар:  
«Әввәл әндишә, вонкәһи көфтар».<sup>1</sup>  
Фикр гылмаг бинадү, сөз дивар.  
«Пајбәст амәдәст, пәс дивар».<sup>2</sup>

### ГАЗ ВӘ ДУРНА

Бир көл ичрә үзүрдү бир јекә газ,  
Өзүнә фәхр едиб узатды боғаз.  
Деди: — Мән бир әчибә чүр гушам,  
Үч һүнәр вар мәндә, хејли хошам.  
Учарам көјдә, һәм суда үзәрәм,  
Гуру јердә бојун чәкиб кәзәрәм.  
Бәс мәнәм гушларын шаһәншаһи.  
Дурна олду бу нәглин акаһи.  
Деди: — Ахмаглығында јохдур шәкк,  
Гамәтиндир дираз, әгл көдәк.  
Көјдә тәрлан тәк учмағын вармы,  
Ја марал кими гачмағын вармы?  
Бир балыг тәк үзәрмисән судә,  
Нәди бу көфткуји-биһудә?  
Газ утанды о көлдә дурнадән.  
Вагиф ол, еј оғул, бу мә'надән.  
Јә'ни бир елмә даим ол талиб,  
Зифән ол зифүнунәдир галиб  
Киши бир сәнәти биләр халис,  
Чохуна мејл едән галар нагис.

<sup>1</sup> Әввәл дүшүн, сонра даныш.

<sup>2</sup> Әввәл бүнөврә, сонра дивар.

### ОҒЛУМА НӘСИҢӘТ

Вагиф ол, еј нәчибү фәрзанә,  
Лә'н едирсән һәмишә шејтанә...  
Һәр иши ејләдин өзүн хәлвәт,  
Бирчә шејтанә вермәдин фүрсәт.  
Сонра шејтанә лә'нәт ејләрсән,  
Машаллаһ, гијамәт ејләрсән.  
Дәјмәсин көз, гәрибә зирәксән,  
Бу фәрәсәтдә дәһрдә тәксән.  
Бир бәјан ејлә ки, һачан шејтан  
Сәнә бир мә'сијәтдә олду әјан?  
Сән ки олдун бу күнә мәстү хәраб  
Сәнә шејтан нә вәгт верди шәраб?  
Сәнә шејтан һачан олуб саги,  
Сәнә ким верди бәнкү тирјаки?..  
Сәни һәгг гылды файли мухтар,  
Һәр әмәл гылсан, ихтијарын вар.  
Хејрү шәр раһыдыр сәнә мә'лум,  
Кетмә сән раһи-шәррә, еј мәхдум.  
Сәни һәгг шәррә етмәјиб мәчбур,  
Бу хәјаләт әглдәндир дур.  
Ол хәбәрдар ким, һәкимү гәни  
Етмәјиб нәфсә вакузар сәни...  
Ол һәкимү әлимү дашадыр,  
Өзү зибаву фе'ли зибадыр.<sup>1</sup>

### ЛОҒМАНЫН ВӘГ'ӘСИ

Деди бир кәс чәнаб-Лоғманә:  
— Еј һүнәрвәр, һәкими-фәрзадәнә,  
Һикмәти кимдән иктибас етдин —  
Ки, белә фејзи-ә'зәмә јетдин?  
Деди ки, һикмәти мән, еј саил,  
Кур оланлардан етмишәм һасил.  
Бир јери кур көрмәсә, мөһкәм  
Гојмаз ол мөвзе' мөһәллә гәдәм.

<sup>1</sup> Фе'ли зиба — иши көвәл.

## ЈЕРДӘКИЛӘРИН КӨЈӘ ШИКАЈӘТИ

Бир заман тутду зүлм дүнјаны,  
Учалыр хэлгин әршә әфғаны.  
Һәрчү мәрч олду дари-мүлки-чаһан,  
Дәһрдә гәтлү гарәт олду әжан.  
Јығышыб хәлг етдиләр шура,  
Көјә кетсин кәрәк нечә дана,  
Ејләсинләр шикајәт аллаһә,  
Чарә гылсын бу гөвми-күмраһә.  
Интихаб етдиләр нечә заһид,  
Пакдаману мүршүдү абид.  
Чыхыб әршә шикајәт етсинләр,  
Бир сәрәнчам алыб гајытсынлар.  
Он нәфәр мәрди-фејзи-әкрәм илә,  
Чыхыбан әршә «Исми-ә'зәм» илә,  
Көрдүләр ки, худаји-әрши-сәрир  
Ағарыб саггалы, олубдур пир.  
Едибән тәкјә истираһәтлә,  
Узаныб әрш үстә раһәтлә.  
Етдиләр әрз, кеј худаји-чаһан,  
Гәтлү гарәт олуб чаһанда әжан.  
Дедиләр јохду истираһәтимиз,  
Галмајыб шөвкәт илә иззәтимиз.  
Иззәтин һәгги ејлә бир чарә,  
Олмушуг чүмләмиз күнүгарә.  
Деди: — Мән хејли чәкмишәм зәһмәт,  
Етмишәм сизләри һамы хилгәт.  
Гочалыб инди олмушам мән пир,  
Дәхи аләмдә билмирәм тәдбир.  
Јатмышам бурда истираһәт илә,  
Бир нечә вәгтләрдү раһәт илә.  
Вермишәм бу чаһаны Исајә,<sup>1</sup>  
Оғлум, ол руһбәхши-валајә.  
Кедин, Исајә әрзи-һал гылын,  
Бу гәмин чарәсин суал гылын.  
Кәлибән ол күруһи-руһани,  
Чәрхи-чарүмдә тапды Исани.  
Етдиләр чүмлә мачәраны бәжан,  
Дәрди-пүнһанә истәјиб дәрман.

<sup>1</sup> Иса — динә көрә, пејғәмбәрләрдән бири олуб, христианлығын әсасыны гојмушдур. Исаны јәһудиләр «Мусанын ганунларыны тәһриф едир» дејә, дара чәкмишләр. Куја Иса өлмәмиш вә көјүн дөрдүнчү гатына галхмышдыр. Христианларә көрә о, аллаһын оғлу, мүсәлманларә көрә пејғәмбәрдир.

Деди Иса ки, еј күруһи-дәға,  
Јохду сизләрдә зәррә гәдри һәја.  
Кәлмиш идим ничат үчүн дәһрә,  
Каинатә, һәјат үчүн дәһрә.  
Каһ мәни Мисрә гылдыз аварә,  
Каһ чәкдиз тутуб мәни дарә.  
Көзүнү гојдуз аннәмин кирјан,  
Олду рүхсарә әшки данәфешан.  
Халам оғлу, о пак Јәһјаны,  
Өлдүрүб тештә төкдүз ал ганы.  
Зәкәријјаны етдиз аварә,  
Әррә илә вүчудини парә.  
Гојмадыз беш күн истираһәт едәк,  
Раһи-һәггә сизи һидајәт едәк.  
Гојмадыз һәг јетишсин исбатә,  
Агибәт гачмышам сәмаватә.  
Истәјирсиз кәләм о дүнјајә —  
Ки, дүшәм тазәдән гәмү вајә?  
Јахасыз мөһнәт илә нарә мәни,  
Чәкәсиз та дүбарә дарә мәни?  
Бу хәјалатдан дүшүн, һејһат!  
Затүвүз чүн мәнә олуб исбат.  
Јә'ни мән бир дә хакданә кәләм,  
Гојубан көјләри, чаһанә кәләм?  
Чанувуз чыхсын, еј үзү гарә,  
Башувузчун кедин гылыч чарә.

## ОҒЛУМА ХИТАБ

Еј оғул, олма талиби-бадә,  
Кетмәсин та ки, иззәтин бадә.  
Бадәнин зури әгли заил едәр,  
Адәми һәр фәсадә маил едәр.  
Әглдәндир шәрафәти-инсан,  
Олмаса әгл, мәрд олур надан.  
Бадә табы олур шүүра һичаб,  
Әгли мәстур ејләјиб меји-наб.<sup>1</sup>  
Верибән симү зәр шәраб алма,  
Еј оғул, әглүвә һичаб алма...  
Бил ки, үммүл-фәсаддыр<sup>2</sup> бадә,

<sup>1</sup> Меји-наб — саф, халис шәраб.

<sup>2</sup> Үммүл-фәсад — фәсад анасы.

Верди чох ханиманлары бадә.  
Бир заман кәрчи мән үзүгарә  
Бар идим бадәнушү мејхарә:  
Мәнә мәнзил шәрабханә иди,  
Һәмдәмим чәнк илә чәғанә иди;  
Мәчлисимдә һәмишә һал әһли,  
Мә'рифәт мәчмәји, кәмал әһли;  
Һәмдәмим һәр бүги-пәривәш иди,  
Мәнә мәшрәб шәраби-биғәш иди;  
Ару, намусу, гејрәти атдым.  
Баш гојуб хүм<sup>1</sup> ајағына јатдым;  
Кечәләр мәст, та сәһәр бәнки,  
Һәмбүсатым мүғәннијү чәнки;  
Чәкмәмиш башыма сәһәрләр әјағ.<sup>2</sup>  
Олмаз идим дуруб јеримдән ојағ;  
Кәрчи елмү фәрасәтим чох иди,  
Әһли-фәзл ичрә һөрмәтим јох иди;  
Мәст олуб хәлг илә чидал етдим,  
Әглими чәһлә пәјимал етдим;  
Мәстликдән олан заман һушјар,  
Көрдүм әлдән кедибдү гејрәтү ар;  
Инчиниб чүмлә јарү әнсарым,  
Галмајыб кимсәнә һавадарым;  
Чыхмышам та ки, мәст базарә,  
Кәлмишәм раст һәр дилазарә;  
Әлидашлы ушаглар һәр јан  
Мәни-бәдмәстә олду сәнкзәнән;  
Батмышам күл кими гызыл ганә,  
Дөнмүшәм сәрбәсәр күлүстанә:  
Та ки, төвфиг олду һәмраһым,  
Лүтфләр ејләди мәнә шаһым;  
Та һидајәт чирағы салды зија,  
Гәлбими рөвшән етди нури-худа.  
Ејләдим пак чамдән төвбә,  
Дәхи шүрби-мүдамдән төвбә...

### ХАН ВӘ ДЕҢГАН

Бир әкинчи кедирди мәстанә,  
Јолда ол раст кәлди бир ханә.  
Ханы кәрчәк јазыг баш ендирди,

<sup>1</sup> Хүм — күп.

<sup>2</sup> Әјағ — бадә.

Көр ону хан нә кунә диндирди.  
Деди: — Еј ит, кәнарә чых јолдан!  
Нә чыхырсан донуз кими колдан?  
Көрдү бу илтифаты чүн хандан,  
Зөвгдән олду күл кими хандан.  
Евинә дахил олду хүррәмү шад,  
Өврәти онда көрдү вәчди-зијад.  
Деди: — Еј гашы бир һилали-мүбин,  
Хирмәнин үстә хушәчин Пәрвин,  
Мәзрә'и-имтизачә данәфәшан,  
Сүнбүлә шәһли сүнбүлүндән әјан,  
Нәди бу бейчәтү сүрүрә сәбәб,  
Тез бәјан ет көрүм нәдир мәтләб?  
Деди бәјләр јанында хани-күбар  
Јолдан икрам илә едирди күзар.  
Дајаныб ханә ејләдим күрнуш,  
Мәни диндирди хани-саһибһуш.  
Деди: — Бу олмаз еј бүләндәхтәр,  
Сәни хан диндирә, идим бавәр?  
Нә дејиб хан сәнә, бәјан ејлә,  
Дүрчи-лә'л ач, күһәр фәшан ејлә.  
Атылыб-дүшдү бир заман деһган,  
Һәвәси сакит олду, гылды бәјан.  
Деди ки, хан деди: — Чых ит јолдан!  
Нә бахырсан донуз кими колдан?  
Бизә хан илтифаты пејдадыр,  
Бир сәадәтдү, фејзи-үзмадыр.  
Бизә бу вәчһ ифтихар олсун,  
Нәсл-биннәсл јадикар олсун.

### АЈЫ ВӘ СИЧАН ҢЕКАЈӘСИ

Бир ајы јатмыш иди раһәтлә,  
Узаныб хејли истираһәтлә.  
Бир сичан ајы үстән етди күзар,  
Олду ол ајы хабдән бидар.  
Әл атыб муши ејләди нәхчир,  
Дурду јалвармаға она о фәгир.  
Деди ки, сән мәни кәл ејлә рәһа,  
Јер дүшәр ејләрәм әвәз пејда.  
Ајы күлдү, ону рәһа гылды,  
Сичанын мәтләбин рәва гылды.  
Бир заман овчу гурмуш иди дам,

Дүшдү дам ичрә ол гэви-эндам.  
Нә гәдәр зур гылды ол мәғрур.  
Дамы гырмаглыг олмады мәғдур.  
Бағырыб налөвү фәған етди,  
Көз јашын сејл тәк рәван етди.  
Ајынын наләсин ешитди сичан,  
Билди ким, дами-дәрдәдир пичан.  
Кәлди кәсди дишијлә ол дамы,  
Ајыја ејләди сәрәнчамы.  
Деди ајы ки, галмадым гәмдә,  
Јахшылыг итмәз имиш аләмдә...

### АСЛАН ВӘ ГАРЫШГА ӘҢВАЛАТЫ

Јај күнү исти иди, бир аслан  
Бир мағара ичиндә олду ниһан;  
Та ки, раһәт ола һәрарәтдән,  
Динчәлә зәһмәтү мәрарәтдән.  
Үстүнә бир гарышга чыхды рәван,  
Кәзибән сејр ејләди һәр јан.  
Диксиниб шир дурду вәһшәтдән,  
Түлкү күлдү она о һаләтдән.  
Деди: — Еј чанәвәрләрин шаһы,  
Учалан әршә хејлү хәркаһы,  
Сәндә ким, бу һүнәр, бу гүдрәт вар,  
Зати-пакында ким, шүчаәт вар,  
Мур<sup>1</sup> ким, бир зәиф хилгәтдир,  
Бәс недирсән, булар нә вәһшәтдир?  
Деди: — Еј түлкү, вәһшәтим јохдур,  
Мурдән һич зәһмәтим јохдур.  
Лејк бу ардыр мәнә пејда —  
Ки, чыха падшаһын үстә кәда.  
Сејјидә, вермә үз кәдаләрә сән,  
Дүшмә бу мөһнәтү бәләләрә сән.  
Чүн күли-күлшәни-вәфасән сән.  
Нијә һәр харә ашинасән сән?  
Бүлбүли-күлшәни-һәгигәтсән,  
Му-мәчаз илә гылма үлфәт сән.  
Гәфәси-чисми сал бу виранә,  
Ејлә пәрваз бағи-ризванә.

<sup>1</sup> Мур — гарышга.

### АБИД ВӘ ГУРУ КӘЛЛӘ

Чај кәнарында бир нәфәр абид  
Һәггә олмушду шөвг илә сачид.<sup>1</sup>  
Көрдү бир кәллә су үзүндә әјан,  
Апарыр чај ашағә сејли-рәван.  
Дуруб абид о кәлләјә јетди,  
Кәлләнин һалыны суал етди.  
О гуру кәллә нитгә кәлди рәван,  
Деди: — Еј абиди-фәриштәнишан,  
Шаһ идим мән чаһанда иззәт илә,  
Рузкарым кечирди шөвкәт илә.  
Тач илә тәхтү дөвләтим вар иди,  
Кәнчү зәррү рәијјәтим вар иди.  
Һәр тәрәф ишләр иди фәрманым,  
Хош кечәрди һәмишә дөвраным.  
Мәчлисимдә мүдам чами-шәраб,  
Сагивү бадә, чәнкү тарү рубаб.  
Нечә зәрринкәмәр гуламләрим,  
Һасил иди чаһанда камләрим.  
Мәчлисим хүлд<sup>2</sup> бадә көвсәр иди,  
Һәр мурад истәјәм — мүјәссәр иди.  
Ејләди дәһр ејшими бәрбад,  
Мүрги-руһә әчәл олуб сәјјад,  
Мәнзилим та ки бир мәғак олду,  
Бәдәним дөндү тирә хак олду.  
Гәбрими сејл һәм фәна гылды,  
Мәни бу һалә мүбтәлә гылды.  
Сејјидә, бир дијардыр бу фәна —  
Ки, бәрабәрдир онда шаһү кәда...

### ГАРЫ ВӘ ОҒЛУ

Вар иди шәһри-Рејдә бир гары,  
Дуз јериндә сатарды ол гары.  
Үмми<sup>3</sup>-тәлбисү мадәри-тәвзир,<sup>4</sup>  
Һијләсиндән долуб бу аләми-пир.  
Бир чаван оғлу вар иди зиба,  
Бағи-иззәтдә бир күли-рә'на.

<sup>1</sup> С а ч и д — сәчдә едән.

<sup>2</sup> Х ү л д — беһишт.

<sup>3</sup> Ү м м и — ана.

<sup>4</sup> М а д ә р и - т ә в з и р — јалан, һијлә анасы.

Гоншудан бир күн ол рәсидәчаван.  
Бир јумурта оғурлады пүнһан.  
Сиргәтә<sup>1</sup> кәрчи ол дөжилди һәрис,  
Нәнәси ејләди ону тәһрис.  
Әввәл олмушду кәр ниһан оғру,  
Агибәт олду бир јаман оғру.  
Раһзән, дүзд, шәбрәвү әјјар,  
Олду ахыр һерамиләр илә јар.  
Әһли-диван етдиләр тәдбир,  
Та ки, ол нөвчаван олду әсир.  
Шаһ һөкм етди ки, чәкин дарә!  
Шаһә јалварды ким, о бичарә  
Изн вер бир заман анам кәлсин,  
Өлүрәм, та ки һалымы билсин.  
Анасын көрдү ол күнү гарә,  
Чәкди ағуша, јетди дидарә.  
Деди: — Еј мадәри-һәмидәхисал,  
Дилүвү лүтф ејлә, ағзыма сал.  
Өлүрәм чүнки иштијағындан,  
Та өпүм бир о дил-додағындан.  
Дилини верди ағзына мадәр,  
Ону үздү дишијлә ол сәрвәр.  
О гары етди наләвү фәрјад —  
Кеј һарамзадә, де нәдир бу фәсад?  
Шаһ суал етди сурәти-һали,  
О чаван шаһы ејләди һали,  
Деди: — Еј шаһ, ибтидадә әкәр  
Мәнә олсајды бу нәсиһәтләр,  
Оғру олмаздым, еј шәһи-вала,  
Мәнә јетмәзди һич бөјлә бәла.  
Бәс анамдыр бу мөһнәтә баис,  
Бу гәму дәрду зилләтә баис.  
Бу сәбәбдән мән, еј шәһи-дөвран,  
Ејләдим ол ләини гәти-лисан.  
Бир лисан<sup>2</sup> хејрә олмаса куја,  
Она лазым кәлир бу күнә чәза.  
Шаһә хош кәлди бу ләтиф кәлам,  
Ејләди ол чәванә чох икрам.  
Олду гәмдән хилас о бичарә,  
Әдди-шәһ чәкди гарыны дарә.

<sup>1</sup> Сиргәт — оғру.

<sup>2</sup> Лисан — дил.

## ИСКӘНДӘРИН ВӘСИЈӘТИ

Дәми-нәз'и-рәванда Искәндәр  
Ејләди бир вәсијәт ол сәрвәр —  
Ки, анама дејин бу көфтари,  
Хәлгә еһсаным ејләсин чари.  
Лејк һәр кәс чәкибди дәрду бәла  
Јемәсин ол тәамдән гәт'а.  
Чүнки саз олду не'мәти-әлван,  
Гылды анын вәсијәтини бәјан —  
Ки, кәрәк әкл етсин ол адәм  
Чәкмәјибдир чаһанда мөһнәтү гәм.  
Мүтәнәббих олуб кәламындан,  
Һамы чәкди әлин тәамындан.  
Чүнки чәкмишди һамы мөһнәтү гәм,  
Чыхмады һич бир нәфәр хүррәм.  
Мадәри-әшкбари-Искәндәр  
Кәрчи олмушду зари-Искәндәр,  
Билди ки, мәркә јохду бир чарә,  
Һамынын гәлбинә дәјиб јарә.  
Дилбәра, чох да чәкмә мөһнәтү гәм,  
Көнлүвү ејлә гәм күнү хүррәм.  
Кәрдиши-чәрхи-кәчмәдар кечәр,  
Бу гәму дәрди-рузкар кечәр.

## ИСКӘНДӘРИН ВӘГ'ӘСИ

Сејрә чыхмышды бир күн Искәндәр,  
Раст бир новчәванә кәлди сәһәр.  
Сәрбүрәһнә, чүнунү диванә,  
Мәнзили бир фәзаји-виранә.  
Етди диванәјә о шаһ хитаб,  
Олду диванә мүстәиди-чәваб.  
Деди мән падшаһи-дөвранәм,  
Рүб'и-мәскунә, бил ки, султанәм.  
Зати-пакымда чүн нәчәбәт вар,  
Мәндә дәрја кими сәхавәт вар.  
Һәр нә сән истәсэн олуր һасил,  
Истә бир шеј ки, та ола васил.  
Деди диванә: — Еј шәһи-мәғрур,  
Мәндән ејлә бу дәм мәкәсләри дур.  
Мәнә милчәкләр ејләјир азар,  
Мәндән олсун бујур, бу ләһзә кәнар



Деди султан она ки, диванә,  
Бир шеј истә ки, гадирәм анә.  
Күлдү диванә, сөјләди: — Еј шаһ,  
Гүдрәтин хејли вар имиш кутаһ.  
Гүдрәтин чүнки јохду бир мөкәсә,  
Едәчәксән нә лүтф һич кәсә.  
Мән тәки чүнки сән дә ачизсән,  
Өзүвә көрмә фәхри чаиз сән.  
Сејјида, көр ки, сәрвәри-мәрдан  
Ејләјиб хутбәдә бу рәмзи бәјан.  
Хејли ачиздү бу бәни-адәм,  
Бир мөкәсдән чәкир бәлавү әләм.  
Мөкәсә һөкм гылса ол гәјјум,  
Фил хортумуна салар хортум.

### ЛОҒМАНЫН САТЫЛМАСЫ

Белә дерләр ки, һәзрәти-Лоғман  
Һәбәш әһлијди, ја ки ол Судан.  
Она дәјди һәвадисин хәтәри,  
Сатдылар гул кими о пүрһүнәри.  
Јусиф-аса о маһи-үрфани  
Кејд илә сатды фөвчи-ихвани.  
Гул хәјал ејләди әләззаһир,  
Алды Лоғманы бир нәфәр тачир.  
Бир сијәһфам иди ситәбри-ләбан  
Лејк тә'лим бәхши-биәдәбан.  
Фәһмини көрдү чүнки ағасы,  
Олду онун јеканә мөвласы.  
Имтәһан илә бир күн ол мөвла,  
Деди: — Лазымды бир ләтиф ғиза —  
Ки, ола һәм ләтиф, һәм ширин,  
Та тәһавүл гылам мәни-гәмкин.  
Етди Лоғман һикмәт илә әмәл,  
Һикмәтин каны ол әмири-әчәлл.  
Бир гузу зиһ ејләди Лоғман,  
Дилини ејләди онун бүрјан,  
Һазыр етди һүзури-мөвлајә,  
Једи зөвг илә ол фәләкпајә.  
Јенә бир ајры күндә ол мөвла,  
Истәди бир ачы, кәсфи ғиза.  
Јенә Лоғман кәтирди бүрјан дил,  
Ачма бу рәмзи, од тутуб јан, дил!

Лејк сәрбәст галса бу мә'на,  
Хош дејил, ејләмәк ифша.  
Бәдкүман олду саһиби-Лоғман,  
Көрдү зиддини бир ғизадә әјан.  
Ики дәфә кәтирди бүрјан дил,  
Деди: — Һикмәтдә бу дејил камил.  
Бу гулун кәрчи чох фәрасәти вар,  
Лејк бу ишдә сәнһү етди суал —  
Сәнһкарын өзүндән етди суал —  
Ки, нәдир бөјлә мүхтәлиф әһвал?  
Бир ғиза мүмкүн олмајыбдыр һәмин  
Һәми ачы ола, һәми ширин.  
Деди: — Еј бу суал мөһтачы,  
Дилдү ким, зәһридән олур ачы.  
Каһ шәкәрдән олур бу дил ширин,  
Ганды мөвласы, ејләди тәһсин.  
Гылды тәһсин кәмали-Лоғманә,  
Фикри-бикрү хәјали-Лоғманә.

### ОҒЛУМА НӘСИҢӘТ

Чәфәр, еј сәрви-сәрфәрази-пәдәр,  
Мәһрәми-сирри-ешги-рази-пәдәр.  
Һәр бәла олса дәһрдә һадис,  
Бил ки, дилдир олан она баис.  
Фариг ол кәсрәти-мәшағилдән,  
Сөвми-сүмт илә гөвли-батилдән...  
Дилүвү сахла кизбү гејбәтдән.  
Истәсән кәр ничат мөһнәтдән.  
Сејјида, һәр бәла ола һадис,  
Бил ки, дилдир она олан баис.

### ГАРЫНГУЛУ АБИД

Вар иди бир гарынгүлу абид,  
Әһли-тәғва, мүгәддәсү заһид.  
Һәр кечә нан јејирди он батман,  
Сүбһәчән хәтм едирди бир Гур'ан.<sup>1</sup>

<sup>1</sup> Гур'ан — мүсәлманларын мүгәддәс китабыдыр. Руһаниләрин дедикләринә көрә, куја аллаһ тәрәфиндән Мәһәммәдә көндөрилмишдир. Әслиндә исә Мәһәммәд пејғәмбәрин ислам дининә даир ганун шәклиндә сөјләдији фикирләрин топлусундан ибарәтдир ки, биринчи дәфә III хәлифә Осман тәрәфиндән китаб шәклине салынмышдыр.

Ону да сүбһәдәк намаз үстә,  
 Әсл мә'будуна нијаз үстә.  
 Бир нәфәр шәхс ешитди ани, деди:  
 — Ним нан кәр јесәјди, јатса иди,  
 Бу ибадәтдән чоһ әфзәл иди.  
 Нич шәкк јох ки, мәрди-әкмәл иди.  
 Гарнуву гыл тәамдан хали,  
 Оласан та ки, һикмәтә һали.  
 Гыл тәнавүл тәами сән кәм-кәм,  
 Ибни адәмсән, олма ибн-шикәм.

### ДИЛӘНЧИ ВӘ ХӘСИС

Вар иди бир бәхили-саһибмал,  
 Бир фәгир кәлди ондан етди суал,  
 Деди ки, мүстәһәггәм, еј мөвла,  
 Мәнә вәһһи-кифаф ејлә әта.  
 Деди: — Бир сөз дејим, кәр етсән әмәл  
 Сәнә еһсан олур «фәмән-јә'мәл».  
 Ејләсән кәр мәним сөзүмү рәва,  
 Едәрәм һәр нә хаһиш етсән әта.  
 Шад олуб ол фәгиру бисәру па,  
 Деди: — Етдим гәбул, еј аға,  
 О нә сөздүр, ону бәјан ејлә,  
 Дүрчи-лә'л ач күһәр фәшан ејлә.  
 Сөзүвү вәһј тәк һесаб едәрәм,  
 Та ки, тәһсилинә шитаб едәрәм.  
 Деди: — Ол сөз будур, еј әһли-тәәб,  
 һеч бир зад мәнән етмә тәләб.  
 Бундан өзкә мурадын, еј саил,  
 һәр нә мүшкүл ола олур һасил.  
 Сејјидә, олма сән вәбали-бәхил,  
 Өзүнүн визри олду мали-бәхил.  
 Тутма көз дөвләтү мәнәлындам,  
 Јемә лоғма бәхил малындан.  
 Тәләби-тејјибати-тәһсиндир,  
 «Әл хәбисати лил-хәбисин»\* дир.

\* Хәбис хәбис үчүндүр (јә'ни хәбис адам хәбисә раст кәләр).



С. Ә. Ширвани

«Көпәјә еһсан»



Варды бир дүзди-шөбрөвү әјјар,  
 Ејләди бир оғурлуг ол мәккар.  
 Кетди базара сатмага хәлвәт.  
 Бир либасы ки, ејләди сиргәт.  
 Ону ондан апарды дүзди-дикәр,  
 Әлибош кәлди ачизү мүзтәр.  
 Деди јолдашлары ки, еј әјјар,  
 Нечәјә сатмысан, елә изһар.  
 Деди: — Ол гијмәтә ки, алмышдым,  
 Әлә ол нөв' илә ки, салмышдым.

### ХӘЛИФӘ ВӘ БӘҺЛУЛ<sup>1</sup>

Етди Һарун<sup>2</sup> бир күн әзми-шикар,  
 Кәлди дәрја кәнарын етди гәрар.  
 Көрдү бир әл чыхыбды дәрјадән,  
 Дүшдүләр һејрәтә тәмашадән.  
 Беш әдәд бармаг олмуш онда әјан,  
 Бу мүәммајә галдылар һејран.  
 Атдылар кәрчи хејли тупү түфәнк  
 Лејк бармаглар олмады мүнфәк.  
 Кимсәнә билмәди бу әсрары,  
 Галдылар шаһ-мат елчары.  
 Дедиләр ким, буну биләр Бәһлул,  
 Буну ејләр тила кими мәһлул.  
 Шаһ Бәһлулә гасид етди рәван,  
 Та кәлиб ејләсин бу рәмзи бәјан.  
 Олду Бәһлул гарғы атә сувар,  
 Сәјрәдә-сәјрәдә кәлиб рәһвар.  
 Етдиләр та ки, маҷәраны бәјан,  
 Ики бармағыны бу етди әјан.  
 Көрчәк ол әл чәкилди дәрјајә,  
 Галдылар мат бу мүәммајә.

<sup>1</sup> Бәһлул — «Бәһлул данендә» вә «Бәһлул диванә» ләғәби илә мәшһур олмуш вә IX әсрдә Бағдадда јашамышдыр. Рәвәјәтә кәрә, о, Һарун-әр-Рәшидин гардашы олуб, сијасәт вә сәлтәнәт тахтындан үз дөндәрмиш, өзүнү дәлилјә вуруб, инчә сөзләри илә халг арасында шөһрәт газанмышдыр.

<sup>2</sup> Һарун — Һарун-әр-Рәшид (763—809) Аббаси хәлифәләриндән биринчисидир. Оун дөврүндә елмә, әдәбијјата хусуси әһәмијјәт верилмишдир. О, «Мин бир кечә» адлы мәшһур әрәб нағылынын гәһрәманыдыр.

Деди Бәһлулэ шәһ ки, еј дана,  
Бу нә ишдир, буна нәдир мә'на?  
Нә ил иди о ким, әјан олду,  
Сән ки әл тутдун ол ниһан олду?  
Бу рүмузун нә иди мә'насы,  
Нә иди ол ишарә ијмасы.  
Деди Бәһлул: — Еј шәһи-дөвран,  
О ки беш бармаг олмуш иди әјан,  
О ишарә едирди, еј сәрвәр,  
Нә гәдәр ки, чәтин ола ишләр,  
Беш көнүл олса чәм', асандыр,  
Чәм'ликдән әду пәришандыр.  
Ики бармағымы мән етдим әјан,  
Ејләдим мән она бу рәмзи бәјан,  
Јә'ни ки, бу чаһанда ики көнүл  
Чәм' ола, хејли әмрдир мүшкүл.  
Билди мә'наны, батды дәрјәјә.  
Сејјида, афәрин бу иншәјә!

### СҮЛЕЈМАН ВӘ ГАРҒА

Белә нәгл етди равијани-кәлам —  
Ки, Сүлејман<sup>1</sup> нәби әлејһи-сәлам.  
Деди ким, бир кәләғә ејлә күзәр,  
Чүмлә нәсли-түјурә ејлә нәзәр,  
Һансы ки, һүсндә ола зиба,  
Көтүрүб кәл һүзурума һала.  
Бишәјә ол кәләғ гылды күзәр,  
Етди нәсли-түјурә чүмлә нәзәр.  
Нәзәриндә көрүндү пәстү бүләнд,  
Етмәди һич бир күруһу пәсәнд.  
Өз баласына кәлди гылды нәзәр,  
Ејләди батини мәнәббәт әсәр.  
Деди ки, чүмләдән бу зибадыр,  
Бәс буну төһфә етмәк у'ладыр.  
Көтүрүб дүшдү әзми-чөвланә,  
Кәтириб хидмәти-Сүлејманә.

<sup>1</sup> Сүлејман — Давуд пејғәмбәрин оғлудур. Гәдим јәһудиләрин пејғәм-  
бәри сајылыр. Ејни заманда онларын падшаһы олдуғу вә һејванларын, гуш-  
ларын, балыгларын дилини билдији, онлара да һөкмранлыг етдији рәвәјәт  
олунур. Куја јел дә (күләк) онун ихтијарында имиш. Сүлејманын мөһрү  
(үзүјү) вармыш, о, онун васитәсилә бүтүн әләмә һөкм едәрмиш.

Чүн Сүлејман о зиштә гылды нәзәр,  
Деди ким, еј кәләғи-бәдмәнзәр,  
Јохду гушлар ичиндә бундан зишт,  
Чох кәриһүл-чәмалү шумү дүришт.  
Инкисар илә әрз гылды кәләғ,  
Деди ки, һәр тәрәфә чалдым ајағ,  
Ејләдим чүмләји-түјурә нәзәр,  
Өз баламдан бири дејил беһтәр.  
Бунда шәкк јохдур, еј рәсули-худа,  
Һәр кәсә өз баласыдыр зиба.  
Сејјида, оғлун олса куру кечәл,  
Көрүнүр һамыдан көзүндә көзәл.  
«Күлли-һизбин бима ләдајһи»<sup>1</sup> оху —  
Ки, бу мә'најәдир ишарә чоху.

### МӘ'МУН ВӘ КӘНИЗИ

Алды Мә'мун бир кәнизи-ләтиф,  
Бәрки-күл тәк ләтиф-хүлгү зәриф.  
Шәби-хәлвәт о сәрви-хошгамәт  
Дурду Мә'мундан ејләди нифрәт.  
Хишмак<sup>2</sup> олду падшаһи-гәјур,  
Чүн өзүндән көрүб кәнизи нәфур.  
Нә гәдәр бәнд олду мири-әчәл,  
Падшаһә кәниз вермәди әл.  
Деди Мә'мун, кеј фәриштәчәмал,  
Хатириндә нәдәнди рәнчү мәләл?  
Әрз гылды кәниз, кеј мөвлә,  
Истәр өлдүр вә ја ки, ејлә рәһа —  
Ки, кәлир буји-бәд дәһанындан,  
Гачырам, вәчһи вар ки, јанындан.  
О кечә һич јатмајыб Мә'мун,  
Гүссәдән олду сүбһәдәк дилхун.  
Сүбһ гылды тәбибләр еһзар,  
Дәрди-пүнһанын ејләди изһар.  
Гылдылар дәф'инә әлачи-нику,  
Дәһәни олду күл кими хошбу.  
Дуст тутду кәнизи шаһи-әчәм,  
Олду һәр сүбһү шам она һәмдәм.  
Мәнә чох дустдур бу симәндам —

<sup>1</sup> Һәр фирғә

<sup>2</sup> Хишмак — ачыглы.

Ки, мөним ејбим ејләди е'лам.  
Ејби өртөн рәфиг көвдөндир.  
Ону сән дост санма, дүшмөндир.  
Сејјида, санма дустдур, зинһар  
Ким, сәнә ејбин ејләмәз изһар.

### КӘНЧ СӘРХОШ ВӘ АБИД

Бир кечә бир чәвани-мәстү хумар  
Бир нәфәр парсајә<sup>1</sup> олду дүчар.  
Охујурду әлиндә һәм бир саз,  
Нәғмеји-Шур едирди, каһ Шәһназ,  
Көрчөјин парсаны ол сәрмәст  
Башыны сазы илә гылды шикәст.  
Динмәјиб парса кечиб кетди,  
Кәлибән сүбһ она әта етди.  
Деди ки, мәст идин кечә, еј оғул,  
Бир гәдәр мән сәнә кәтирдим пул —  
Ки, сынан сазувү дүрүст ејлә,  
Хош дејил ки, шикәст ола бөјлә.  
Сағалыбдыр мөним башымда јара,  
Сән дә гыл сазувү дүрүст-нәва.  
Чүн чаван онда көрдү хулги-һәсән<sup>2</sup>  
Ејләди төвбә өз әдасиндән.

### ДӘВӘ ВӘ БАЛАСЫ

Азим олмушду каривани-әрәб,  
Бир шүтүрбеччә<sup>3</sup> чәкди рәнчү тәәб.  
Чүн јорулду о назәнин-рәфтар,  
Өз анасына ејләди изһар,  
Деди: — Еј мадәри-гәвиендам,  
Бир заман јаткилән, тутаг арам.  
Бу нә сејри, бу нә сәјаһәтдир,  
Нә мөшәггәт, бу нә мәрарәтдир?  
Кәлмисән дағлар үстә чөвланә,  
Дүшмүсән Гејс төк бијабанә.  
Деди: — Еј тифли-ширхарә, мәкәр  
Ихтијарымладыр мөним бу сәфәр?

<sup>1</sup> Парса — ибадәтлә мөшгул олан адам, абид.

<sup>2</sup> Хулги-һәсән — көзәл хасијјәт.

<sup>3</sup> Шүтүрбеччә — дөвә баласы.

Олса идим бир ихтијар ичрә,  
Чәкмәз идим јүкү гатар ичрә.  
Сарбанын әлиндә олду мөһар,<sup>1</sup>  
Һәр тәрәф чәксә, ејләрәм рәфтар.  
Кәрчи мөндөн тапыр бу фе'л сүдур,  
Мөнәм аләмдә фаими-мәчбур.  
Кедирәм, әлдә бир мөһарым<sup>2</sup> јох,  
Өз әлимдә бир ихтијарым јох.  
Кәштини санма нахуда апарыр,  
Һәр тәрәф истәсә, худа апарыр.  
Сејјида, һәгди фаили-мүтләг,  
Етмә ләг-ләг кими әбәс ләг-ләг.  
Кимсә олмаз сәнә чаһанда дајаг,  
Һәгг — тәаладү гасими-рәззаг,  
Кәлмәмиш сән чаһанә еј мө'дум,  
Рузији-гисмәтин олуб мәгсум.<sup>3</sup>  
Чәкмә рузидән өтрү зәрреји-гәм,  
Чатачагдыр сәнә нә бишү нә кәм.  
Лејк тәһсилә<sup>4</sup> ејлә сән тәдбир,  
Шәјәд олсун мувафиги-тәдбир.

### ОҒРУ ВӘ ФӘГИР

Тутду бир дүзди-набәкары әсәс,<sup>5</sup>  
Бағлады бир сүтуна мөһкәмү бәс.  
Ол кечә вар иди пәришанһал,  
Сүбһәдәк ејләјирди фикрү хәјал.  
Көрдү ки, бир фәгир едир налә,  
Фәгрдән ол дүшүб јаман һалә.  
Деди оғру она ки, еј әһмәг,  
Ол хәмуш, ејлә шүкри-не'мәти-һәг.  
Фәгр илә кәрчи биһәвасан сән,  
Нә мөним кими мүбтәласан сән.  
Мөһтәсиб чәкмәјиб сүтуна сәни,  
Салмајыб һаләти-зәбунә сәни.  
Шүкр елә, сән олан заман бимар,  
Сөндән әһвалы бәд оланлар вар.  
Тапмасан саф, дүрдә ол гане' —

<sup>1</sup> Мөһар — чилов.

<sup>2</sup> Мөһар — ихтијар.

<sup>3</sup> Мәгсум — тәгсим олунмуш, бөлүнмүш.

<sup>4</sup> Тәһсил — һасил етмә, әлдә етмә.

<sup>5</sup> Әсәс — дарға, кешикчи.

Ки, сәнә кимсәнә дежил мане':  
Нә биринчин,<sup>1</sup> әкәр нә јағын вар  
Шүкр гыл сағ әлин, ајағын вар.  
Шүкрләр гыл худаји-мәннанә —  
Ки, сәни гәрг едибдир еһсанә.

## ЫКМӘТ

Ики агил кәс ејләмәз дә'ва,  
Ејләмәз бир-биринә бүғз<sup>2</sup> әсла.  
Чәнк әһмәглә ејләмәз агил,  
Әгли башында олса кәр камил.  
Ону надан сөјсә вәһшәтлә,  
Бу ону рам едәр фәрасәтлә.  
Достлуг бил ки, тари-му<sup>3</sup> кимидир,  
Бүғз бир сәнк, ол сәбу<sup>4</sup> кимидир.  
Кәр ики дост олса саһибдил,  
Ону һифз ејләмәк дежил мүшкил.  
Сахлајар бир түкү ики агил,  
Һәр икиси әкәр дежил чаһил.  
Һәр икиси ки, олса тирәзәмир,<sup>5</sup>  
Онлара таб ејләмәз зәнчир.

## ИТЛӘ ПИШИЈИН СӨҢБӘТИ

Бир пишијә ит деди: — Еј биһәја,  
Евдә едирсән кечә-күндүз сәфа.  
Сүфрә кәнарында јејирсән тәам,  
Күрсүләр үстүндә тутурсан мәгам.  
Ејлә јејирсән јенә бозбаш сән,  
Сүбһ јејирсән кечәләр аш сән.  
Сән нә сәбәб бөјлә әзиз олмусан,  
Ким еләјиб һөкм тәмиз олмусан?  
Сөјлә, ағајә нә олуб хидмәтин,  
Вачиб олубдур бу гәдәр һөрмәтин?  
Ејләјирәм сүбһә кими мән фәган,  
Дөвләтү малә олурам пасибан.

<sup>1</sup> Биринч — дүјү.

<sup>2</sup> Бүғз — гәзәб, һирс, әдавәт.

<sup>3</sup> Му — түк.

<sup>4</sup> Сәбу — бардаг, сахсы габ.

<sup>5</sup> Тирәзәмир — гәлбигара.

Мән чәкирәм сүбһ олунча кешик,  
Һәркиз итә тај дежилдир пишик.  
Чох кечә вар ки, јатырам ач мән,  
Дәрд илә бир лөгмәјә мөһтач мән.  
Кетмәјирәм өзкә јерә нан үчүн,  
Сәбр едирәм мөһнәти-пүнһан үчүн.  
Кәрчи аға дөјсә мәни, гачмарам,  
Һәр јетәнә дәрди-дилим ачмарам.  
Мушгура һәрках, буларам гујруғу,  
Та ки, ағанын нә ола бујруғу.  
Чүмлә чаһан мәрдүмү, еј бәдәмәл,  
Етди фәфадә мәни зәрбүл-мәсәл.  
Инди бәјан ејлә мәнә һалыны,  
Та ки билим сурәти-әһвалыны.  
Кәр пишији ким, итә верди чаваб,  
Сөјләди: — Һәгдир бу хитабу хитаб.  
Һәр нә дедин һәгдү, јохдур хилаф,  
Сөзләрүвүн бири дејилдир кәзаф.  
Лејк сәнә гој еләјим мән бәјан,  
Сурәти-әһвалыны, еј бағры ган.  
Һалүвә ол инди хәбәрдар сән,  
Бил нә сәбәбдән белә мурдарсән.  
Хејр ишә мәнна' сән, еј бүлһәвәс,  
Истәмәсән хејр апара һич кәс.  
Кәр кәлибән саил едә нан тәләб,  
Сән ејләјирсән она гәһрү гәзәб.  
Дамәнини парә гылырсан онун,  
Сән күнүнү гарә гылырсан онун,  
Версә ханым саилә бир парча нан.  
Гејзлә чанын чыхар, еј бәдкүман.  
Чүмлә бу аләм башына дар олу,  
Рөвшән олан дәһр сәнә тар олу.  
Манеји-хејр олма дәхи, Сејјидә,  
Гој гапыдан хејр апарсын кәдә.  
Ит кими тутма дәхи даманыны,  
Раһәт елә әһли-тәләб чаныны.  
Мане олан хејр ишә бәдзатдыр,  
Ајә илә бичлији исбатдыр.  
Һәгг она мө'гәл бујуруб, һәм зәним,  
Шаһиди-көфтар «үтүллүн зәним».  
Кимсә ки, бир хејр ишә мәнна' ола,  
Дәјмәз онун варлығы бир пула.

Чохду һәдис илә бу әмрә дәлил,  
Абид ола чәннәтә кетмәз бәхил.

### ГАРЫНЫН ПИШИЈИ

Бир гарынын бир пишији вар иди,  
Лағәр иди, сурәти-дивар иди.  
Чүн јох иди гари евиндә тәам,  
Дәрд чәкирди о пишик сүбһү шам.  
Чүнки јох иди о сәра ичрә нан,  
Һич тапылмазды о евдә сичан,  
Доландыра муш илә та башыны,  
Төкмәјә кездән јерә ган јашыны.  
Чыхмыш иди дамә гәзадән пишик,  
Рузи үчүн чәкирди һәр јан кешик.  
Бәлкә дүшә бирчә гарангуч әлә,  
Та јејибән лөгмәни чанә кәлә.  
Һәсрәт илә пишик чәкирди кешик,  
Көрдү кәлир нечә гәви, көк пишик.  
Јалварыб әрз ејләди ол бинәва  
Еј сизә олсун бу бәлакеш фәда,  
Сиз нә сәбәб бөјлә көкү чағсыз,  
Башдан ајаг гујругсуз, јағсыз,  
Дишләривүздүр нечә дүрри-сәмин,  
Јохса јејирсиз кечә ичли-сәмин?  
Мән кечәләр тапмајырам бир сичан,  
Һәм јухуда көрмәјирәм буји-нан.  
Сөјләдиләр: — Биз кедиб, еј бәднијјәт,  
Мәтбәхи-ханда јејирик ашү әт.  
Бизим илә кәл кедәк зијафәтә,  
Сән дә јејиб ашү плов кәл әтә.  
Гарәт едәк јағлы говурмалары,  
Баша чәкәк фирниву долмалары.  
Гоз ләпәси, јағлы фисинчаны көр,  
Сүфрәјә бах, не'мәти-әлваны көр.  
Вәгтүвә, кет ол дәхи амадә сән,  
Бир кеф елә өмрдә дүнјадә сән.  
Кәлди евә, ол кечә јатды пишик,  
Сүбһүн ачылмағына чәкди кешик.  
Гары пишик сарыја етди никаһ,

Көрдү чәкир һәсрәт илә дуди-аһ.  
Көрдү пишикдә көрүнүр бир хәјал,  
Гары бунун вәчһини етди суал.  
Ачды зәбаи, деди пишик: — Еј гары,  
Көкдү пишикләр һамысы елчары,  
Бирчә олан дәһрдә лағәр мәнәм,  
Рәнкләри бир риштеји-мистәр мәнәм.  
Дамә дүнән чыхмыш идим сејд үчүн,  
Мүнтәзир олдум бу сифәт ејд үчүн.  
Дүшмәди бир данә гарангуч әлә,  
Сәрчә үчүн гурмуш идим бир тәлә.  
Олмады әсла мәнә бир гуш шикар,  
Та еләјим сејд ону мән ашикар.  
Һәсрәт илә дамда чәкирдим кешик,  
Көрдүм о әснадә нечә көк пишик.  
Јағ салыб чүмлә бағлајыб көбәк,  
Һәр бири јағ илә долан бәсти тәк.  
Сејгәл олуб түкләри шәффаф иди,  
Ајинә тәк чешмләри саф иди.  
Һәр бири сөвләтдә нечә нәррәшир,  
Бығларынын һәр бириси бир нәфир.  
Пәнчәләри зурдә аслан кими,  
Һәр бири бир әждәри-гәзбан кими.  
Һәр бириси рәзм күнү бир пәләнк,  
Филбәдән, бәбрлига, ширчәнк.  
Јалварыбан онлары етдим сәда,  
Кеј сизә олсун дилү чаным фәда!  
Мән дә сизин чинсинизәм ашикар,  
Бәс әлимә дүшмәјир ахыр шикар.  
Бир гарынын ханәсидир мәнзилим,  
Олмајыр ол ханәдә һәл мүшкүлүм.  
Ханеји-гаридә тапылмыр сичан,  
Кәлмәјир ол евдә мәнә буји-нан.  
Сөјләдиләр лүтф илә: — Еј бинәва,  
Гары евиндә һаны бәркү нәва?  
Биз кедирик мәтбәхи-ханә сәһәр,  
Ејләјирик ханә-ара көррү фәр.  
Ашү пловдан олуруг камјаб,  
Јағлы фәтирләр јејирик, һәм гутаб.  
Сән дә бизимлә сәһәр ејлә сәфәр,  
Та оласан биз тәки сән бәхтәвәр.  
Фикрим одур мән дә оларла сәһәр.  
Мәтбәхи-ханә еләјим та күзәр.  
Бәлкә ки, ағзым чата бир ләззәтә,

Мән дә кәләм ашү пловдан этә.  
 Бирчә көрүм тә'ми-фисинчан нәдир,  
 Маһи нәдир, бәрреји-бүрјан нәдир.  
 Гары пишикдән ки, ешитди чаваб,  
 Ачды нәсирәт дилһин ол нүктәјаб,  
 Сөјләди: — Еј муниси-чаным пишик,  
 Чисмим-ара руһи-рәваным пишик,  
 Ким ки, тәмә'кар олур — хар олур,  
 Мөһнәти үзмајә кирифтар олур.  
 Күнчи гәнаәтдәди кәнчи-рәван,  
 Олкилән өз кәнчүвә сән пасибан.  
 Рәсмди ким, кәнч олу виранәдә,  
 Дүрр сәламәтди бу кашанәдә.  
 Гане' олан аләмә султан олур,  
 Таме' олан хак илә јексан олур.  
 Ејләмә сән мәтбәхи-ханә күзәр,  
 Горхум одур ваге ола бир хәтәр.  
 Гары нә гәдр етди нәсирәт она,  
 Етмәди тә'сир бу һикмәт она.  
 Јатды кечә, чыхды сәһәр афитаб,  
 Хани-фәләкдә көрүнүб ол гутаб.  
 Мәтбәхи-сүбһүн дәри олду фәраз,  
 Ејләди тәббахи-гәза тәбх саз.  
 Јатмамыш иди пишији гарынын,  
 Фикри вар иди дили-әфкарынын.  
 Кәлди пишикләр, ону етди сәда,  
 Кәлди гулағинә сәда ашина.  
 Сычрајыбан чыхды пишик ханәдән,  
 Шәст илә ол ханеји-виранәдән.  
 Етди һамы мәтбәхи-ханә шитаб,  
 Дүшдү јола бир нечә тири-шәһаб.  
 Мәтбәхи-ханә вар иди бир дешик,  
 Кирди дешикдән һамы фөвчи-пишик.  
 Кирди бачадан ичәри елчары,  
 Мырр һа мырро салыбан һәр сары.  
 Чәнкәләрин ачды һамы гарәтә,  
 Дүшдү хәләл јағә, пәнирә, этә.  
 Карыны көрмүшдү чү һөкми-гәза,  
 Вар иди заһир хәләли-ма мөза.  
 Кәлмиш иди тәнкә о мәтбәхнәваз,  
 Етмиш иди саз нечә тир-саз.  
 Мәтбәхә та етсә пишикләр күзәр,  
 Ејләјәләр тир илә зирү зәбәр.  
 Кешикчиләр гојду кәманә оху,

Пишикләрин гачды бачадан чоху.  
 Туллана билмәз пишији гарынын,  
 Лағәр иди чаны о бимарынын.  
 Күнчә сыхылды, деди ки, еј худа!  
 Олсам әкәр бу ох атандан рәһа,  
 Тышраја чыхсам дәхи виранәдән,  
 Бәсди мәнә мәнзәри-пирәзән.

## ҺИНДЛИ СӘЛИМИН ҺЕКАЈӘСИ

Бир нәфәр әһли-кәнд олан һинду  
 Гоншусундан диләди тәнбаку.  
 Чибинә әл салыб о баһиммәт  
 Бир овуч ејләди она шәфгәт.  
 Тәнбәки ичрә олмуш иди бәрәт,  
 Сәһв илә, бир әдәд сәфид манат.  
 О бири сүбһ кәлди һинди сәлим<sup>1</sup>  
 Саһибинә пулу едә тәслим.  
 Деди ки, сәһв олудур, еј аға,  
 Сән мәнә пулу етмәмишдин әта.  
 Деди ки, тәнбәки гылан еһсан  
 Пулу да бәхш едибди, етмә күман.  
 Бу хитабы о етчәјин тәгрир,  
 Әлини гојду көксүнә о фәгир,  
 Деди: — Бу евдә вардыр ики нәфәр,  
 Бириси хејр саһиби, бири шәр.  
 Саһиби-хејр етди һөкми-гәвим —  
 Ки, пулу саһибинә гыл тәслим.  
 Саһиби-шәрр сөјләди: — Еј јар,  
 Етмә тәслим әһлинә зинһар!  
 Бу сәнә рузији-мүгәддәрди,  
 Лүтфи-јәздан сәнә мүгәррәрдир.  
 Апарыб вер шәрабә, нуш ејлә,  
 Мәст олуб, кеф чәкиб, хүруш ејлә.  
 Сүбһәдәк гылдылар бу нөв' кәлам,  
 Гојмадылар мәни тутам арам.  
 Гүввеји-хејр олуб шәрә галиб,  
 Рәддинә ејләди мәни рағиб.  
 Хошу кәлди бу сөздән, ол аға  
 О пулу ол фәгирә гылды әта.

<sup>1</sup> Пак, тәмиз адам мәнәнасындадыр.



Сејјида, догрулуг елѣ пише,  
Догруја јохду бимү эндише.

### ОҒЛУМА НӘСИҢӘТ

Билмиш ол, еј нәчиб фәрзанә,  
Улулар бәзмидир әдәбханә.  
Билмәк адабыдыр сәнә вачиб,  
Рәсми-адабә олкилән рағиб.  
Биәдәб олса мәчлисә дахил,  
Олу мә'лум ким, одур чаһил.  
Әдәбин рәсмидир чавабү хитаб,  
Бәлкә рә'ји-мәтинү гөвли-сәваб.  
Нәрәкәтдән олур әдәб мә'лум,  
Гөвлү кәфтардән олур мәфһум.  
Бу рүмузи билир үлүл-әбсар,  
Фикрсиз агил ејләмәз кәфтар.  
Ејләмәз, еј јеканеји-дү сәра,  
Еһтијат етмәмиш әмәл дана.  
Бир суалә олурса ол шаһг,  
Вер онун сән чавабыны лајиг.  
Мәтләбиндән зијадә вермә чаваб,  
Хаһиш етсә дејил бу нәгси-хитаб.  
Мәчлисә дахил олсан, еј дана,  
Јухары башда ејләмә мә'ва.  
Саһиби-мәчлис ејләсә икрам,  
Сәнә версә јухары башда мәгам,  
Мизәбанын чох ејләсә илһаһ,  
Кеч јухары, әкәр варынды сәлаһ.  
Кәр голундан тутуб едә икрам,  
Гыл тәвазә'лә сәдри-бәзми мәгам.  
Солува, сағува елә күрнуш,  
Етмә биһудә сәһбәт илә хүруш.  
Сакит ол гејри ејләсә кәфтар,  
Данышан шәхсә ејләмә азар.  
Өзкә кәс көрдүн ејләјир сәһбәт,  
Сакит ол, ејләмә она диггәт.  
Диггәт етсән сәнә әдавәт едәр,  
Чәһлдән ол сәнә шәматәт<sup>1</sup> едәр.  
Чүнки ол кәс ки, башлајыбды хитаб,  
Өзүнү агил ејләјибди һесаб.  
Сејјида, әгл әкәр ола мә'дум,  
Кимсә өз чәһлин ејләмәз мә'лум.

<sup>1</sup> Шәматәт — тә'нә, данлаг, ришхәнд.

### ӨЈҮД

Еј оғул, бил ки, адәми-бикар  
Хүшк олан бир одунду, лајиги-нар.  
Буну биздән дејибдиләр әгдәм:  
Сән'әти олмајан дејил адәм.  
Пуч олуб кетсә дөвләтин вајә,  
Јенә сән'әтдир әлдә сәрмајә.  
Кәр тичарәтчүн олмаса дөвләт,  
Сә'ј гыл, һасил ејлә бир сән'әт.  
Елмдир әһли-сән'әтин һүнәри,  
Елмсиз сән'әтин нәдир сәмәри?  
Елмсиз сәнәтин нә мигдары,  
«Кари-бузинә нист нәчари»<sup>1</sup>

### ҲАММАЛЫН ВӘГ'ӘСИ

Бир сәбәт шишә бир нәфәр һәммал,  
Апарырды далында маламал.  
Накәһан раст кәлди бир әшшар,  
Бир дәмири әлиндә әсбсүвар.  
Сәбәтә вурду мили ол сәрмәст,  
Шишәнин әксәрини гылды шикәст.  
Деди ондан: — Нәдир бу, еј һәммал?  
Деди ки, вурмамыш кәрәкди суал.  
Бир дә вурсан, деди, дејил бир шеј,  
Һәр нә вар иди, олду чүмләси тејј.

### ПАДШАҢ ВӘ ӘДИБ

Вар иди бир әдиби-данишмәнд,  
Бәһри-елмү кәмалү мә'дәни-пәнд.  
Ејләјиб елмү фәзл ичадын,  
Елмә тәһрис едәрди өвладын.  
Она шаһ оғлун ејләди тәслим,  
Та она елмү фәзл едә тә'лим.  
Деди ким, еј әдиби-фәрзанә,  
Сәнә тәслимдир бу дүрданә.  
Нечә ки, оғлува едирсән чәһд,  
Она да ејлә елми-һикмәти әһд.  
Та әдиб етди һәкми-шаһы гәбул,  
Олду, инсаны көр, зәлумү чәһул.  
Нечә ил чәкди зәһмәт ол дана,

<sup>1</sup> Дүлкәрлик мејмунун иши дејил.

Олмады бир фэрасэти пейда.  
Лејк өвлади-бакәмали-әдиб  
Һәр бири фэзлдән апарды нәсиб.  
Шаһ бир күн әдибә гылды хитаб,  
Ејләди гејз илә итабә шитаб —  
Кеј мүәллим, бу нә хәјанәтдир?  
Бу нә ихласу нә ирадәтдир?  
Әһдүвә һич сәндә јохду вәфа,  
«Фә иза халәфәл-кәримү чәфа»<sup>1</sup>.  
Әрз гылды әдиб, кеј султан,  
Тәрбијәтдир зәманәдә јексан.  
Мүхтәлифдир вә лејк исте'дад —  
Ки, мүгәссир дејил јәгин уstad.  
Даш-ара симү зәрдү кәр мүзмәр,<sup>2</sup>  
Лејк һәр дашда јохду сим илә зәр.  
Олду дәһрә Сүһејл нурәфшан,  
Мүхтәлиф заһир олду бәс әлван.  
Чүмлә әлван Сүһејлдәндир әкәр,  
Верди һәр чүз'и-әрзә рәнки-дикәр,  
Алды һәр чиз фејзи-мөвласын,  
Ејләди заһир өз тәгазасын.  
Акәһ ол ким, бир әмрдир мүшкүл —  
Ки, верә шурәзарләр сүнбүл.  
Сејјида, чәкмә зәһмәти-бича,  
Һәр шеј өз батинин едәр пейда.

### ЛОҒМАНЫН ВӘГ'ӘСИ

Белә тәгрир едибләр әһли-бәјан,  
Һәбәш әһлијди һәзрәти-Лоғман.  
Сурәти санки бир тутулмуш маһ,  
Ләб ситәбр иди, рәнки-рујисијаһ.  
Дедиләр : — Еј кули-ријази-әдәб,  
Сәнә нә һүси әта едибдир рәбб?  
Деди: — Пәрвәрдиқари-әрзү сәма  
Һүсни-батин мәнә едибдир әта.  
Һүсни-заһир әкәрчи әһсәндир.  
Лејк ондан әдәб мүһәссәндир.  
Һүсндүр кәрчи бир әтијјеји-рәбб,  
Лејк ондан көзәлдир һүсни-әдәб.

<sup>1</sup> Кәрамәтли адам вә'дәхлаф олса, чәфа етмиш олур (мәсәл).

<sup>2</sup> Мүзмәр — өртүлү, кизли.

### ШАҒ ВӘ ДЕҒАН

Бир шаһәншаһи-асимандәрбар  
Етди фәсли-шитадә<sup>1</sup> әзми-шиқар.  
Кечә дүшдү узаг имарәтдән,  
Еһтијат ејләди мәрарәтдән.<sup>2</sup>  
Көрдүләр вар ханеји-деһган,  
Мејл гылды о ханәјә солтан.  
Дедиләр: — Еј шәһи-бүләндәхтәр,  
Бејти-деһганы шаһ едәрми мөгәрр?<sup>3</sup>  
Шаһсән, гејрә илтича етмә,  
Мәнзилин ханеји-кәда етмә.  
Бурда хејмә гураг, јахаг атәш,  
Дәф'и-сәрма гылар меји-бигәш.  
Гурдулар хејмә, тутдулар арам,  
Мәрди-деһганә олду һал е'лам.  
Бир гәдәр маһәзәр гылыб саман,  
Кәтириб әрз гылды: — Кеј султан,  
Кәр олајдын бу бикәсә меһман,  
Шә'нүвә јетмәз иди бир нөгсан.  
Гојмадылар бу гөвми-данишмәнд,  
Гәдри-деһган ола чаһанда бүләнд.  
Кәлди чүн падшаһә хош бу кәлам,  
Көчдү, анын евиндә гылды мөгам.  
Сүбһ чүн јетди нөвбәти-неһзәт,  
Верди деһганә не'мәтү хәл'әт.  
Гылды деһган мүшајиәт шаһи,  
Деди: — Еј бүрчи-иззәтин маһи,  
Гәдри-султанә јетмәди нөгсан,  
Олду кәр бир әкинчијә меһман.  
Лејк деһганын олду гәдри бүләнд,  
Илтифат етди шаһи-дөвләтмәнд.  
Јетди деһган бу фејзи-үзмајә —  
Ки, һүма салды башына сајә.  
Бир дашы рәшки-лә'ли-наб етдин,  
Зәррәни мисли-афитаб етдин.

### ИСКӘНДӘРИН ВӘГ'ӘСИ

Нәгл едирләр ки, бир күн Искәндәр  
Ејләди бир хәрабә сары күзәр.

<sup>1</sup> Фәсли-шитадә — гыш фәслиндә.

<sup>2</sup> Мәрарәт — кәдәрләнмәк.

<sup>3</sup> Мөгәрр — мәкан.

Көрдү накөһ хәрабәдә бир пир,  
Ариси рәшки-афитаби-мүнир.  
Маили-таәти-худаји-әлим,  
Етмәди падшаһә бир тә'зим.  
Шишмак олду падшаһи-гәјур,  
Деди: — Еј раһи-мә'рифәтдән дур,  
Нә үчүн шаһә етмәдин тә'зим?  
Мәнәм Искәндәри-фәләктәкрим.  
Асиман-гәдр шаһи-дөвранәм,  
Лүтфә дәрја, сәхавәтә канәм.  
Мәнәм иглим-кирү бач-ситан,  
Һөкмүмә табе олду чүмлә чаһан.  
Деди: — Еј шаһ-вачибүт-тәкрим,  
Сәнә бир кимсә ејләсин тә'зим —  
Ки, ола сәндән еһтијачы онун,  
Дөвләтиндән ола рөвачы онун.  
Ганеәм мән ки, күнчи-виранә,  
Сөзләриндир јанымда әфсанә.  
Һирс илә аздыр гулам мәнә —  
Ки, олуб инди падшаһ сәнә.  
Еј олан ол ики гулама гулам,  
Нә тәфахүрдүр ејләдин е'лам?  
Чәкди ол күн хәчаләт Искәндәр,  
Илтимас етди ол фәләкчакәр.  
Деди: — Ејлә мәни-һәзинә дуа —  
Ки, едә һирсү азы дәф' худа.  
Сејјида, һирсү аздан һәзәр ет,  
Кәнчи-мүлки-гәнаәтә күзәр ет.  
Оласан кәр Скәндәри-сани,  
Олачагсан зәманәдә фани.  
Нә галыр мүлкү малы дүнјанын,  
Нә шүкүһү чәлалы дүнјанын.

### МОЛЛА ВӘ ЧОБАН ӘҲВАЛАТЫ

Бир чобан раст кәлди моллајә,  
Көрчәјин дүшдү өзкә сөвдајә.  
Кәсди ол молланын габағыны,  
Говзады шәст илә чомағыны,  
Деди: — Еј мөвтү мәрк әсбабы,  
Әһли-тәзвирү мәрди-гуллаби,  
Дәли шејтан дејир ки, бир дәјәнәк  
Молланын золла башына, зирәк!

Деди молла ки, еј чобани-дәғәл,  
Дәли шејтан сөзүнә етмә әмәл.  
Адәми ол чыхартды чәннәтдән,  
Гылды мәһрум назу не'мәтдән.  
Тул гәфләтдән ичтинаб ејлә,  
Әглә кәл, таәт ет, сәваб ејлә!  
Деди: — Шејтан јенә дејир ки, мана  
Ејлә моллајә ики гузу әта.  
Чүн ешитди гузу адын молла  
Деди: — Әһсән бу гөвлә, намхуда!  
Кан бир бах сөзүнә шејтанын,  
Та ки, раһәт ола дилү чанын.  
Сејјида, кәрчи сән дә молласән,  
Өзүвү етмә бөјлә рүсва сән.  
Олма, тәмма, кет гәнаәт гыл,  
Нәфси-шејтанүвү мәламәт гыл.  
Имтәһанханәдир сәраји-сипәнч,  
Би тилисмакта нүһандыр кәнч.

### ҲАТӘМИН МАЧӘРАСЫ

Сәхавәт нәзминин ширин зәбаны,  
Фәсаһәт мүлкүнүн хош тәрчүманы,  
Бу нөв' илә сөзү чәкмиш бәјанә —  
Ки, бир ил гәһтлик дүшдү чаһанә,  
Гәзадән бир кечә ол һатәми-Теј  
Јемәкчүн ахтарыб тапмады бир шеј.  
Өзү, оғлу, гызы, һәм өврәти ач,  
Һаман шәб галдылар аллаһә мөһтач.  
Ушагларчун деди һатәм фәсанә,  
Ол әфсанә олуб хабә бәһанә.  
Кедиб хабә шәрифү һәм вәз'ии  
Галыб бидар өзү, анчаг зәчи'и.  
Бу олду ол кечә мәгсуди-Һатәм  
Јатырсын өврәтин әфсанәдән һәм.  
Олуб бәрхурд өврәт ол һесабә,  
Өзүнү гојду әмдән нуши-хабә.  
Нечә дәф'ә чағырды һатәм аны,  
Сәдасы јох, сағын чыхмышды чаны.  
Чү гадир олмады өврәт чәвабә,  
Сағында һатәм ол һәм кетди хабә —  
Ки, накөһ хејмә далындан бир өврәт  
Деди: — Еј һатәм, еј шаһи-сәхавәт

Ушагларым галыбдыр бу кечә ач,  
 Олуб бир лөгмәјә мәчмуи мөһтач.  
 Бу ачлыгдан јетибдир чанә афәт,  
 Кәрәм гыл, еј шәһи-мүлки-сәхавәт.  
 Деди Һатәм: — Кет, еј мискинү дилкир,  
 Кәтир әтфалүвү, та ејләјим сир.  
 Бу рәмзи мадијә чүн гылды исға,  
 Тәбәссүм ејләди, кеј мәрди-дана,  
 Әкәр бир лөгмәјә вардыр күманын,  
 Нечүн ач јатды әһли-ханиманын?  
 Тутум ки, кәтди әтфалын ол өврәт,  
 Һаны сир етмәјә ханәндә не'мәт?  
 Әкәр вар иди бир не'мәт хәјалын,  
 Нечүн әфсанәдән јатды әјалын?  
 Дуруб Һатәм јериндән ол бәлакеш  
 Јығыб һижзүм, мүһәјја гылды атәш.  
 Атын зибһ ејләди, тез гылды бүрјан,  
 Гәбаил хејринә һәм гылды еһсан.  
 Деди: — Дүшмә, еј өврәт, изтирабә,  
 Дуруб мейманым ол сән дә кәбабә.  
 Ојат әтфалүвү, еһсанә кәлсин,  
 Јејиб јексәр кәбаби, чанә кәлсин.  
 Хәбәрдар етмәјә хәлги о ханә,  
 Өзү Һатәм кәзирди ханә-ханә.  
 Кәлиб сир етди һәм өврәт әјалын,  
 Једи, долдурду әтдән дәстмалын.  
 Гәбаил хејли јексәр олдулар шад,  
 Дедиләр: — Ханеји-еһсанын абад!  
 Тох олду, ач гарынлар чүмлә долду,  
 Ат өлдү, итләрин бајрамы олду.  
 Бу фикр илә ки, не'мәт олмасын кәм,  
 О әтдән дадмады, ач галды Һатәм.  
 Әкәр вар сәндә һәм, Сејјид, бу һикмәт  
 Ат өлдүр, ад чыхар, кәстәр сәхавәт.  
 Сәхавәтдир сифатуллаһи-әһсән,  
 Сәхавәтдән олурсан бәһрәвәр сән.  
 Сәхавәт бир дијари-хошфәзадыр,  
 Онун шаһи Әлијјүл-Мүртәзадыр.  
 Бу үздәндир бујурду шаһи-әкрәм,  
 Сәхавәт әһли көрмәзләр чәһәннәм.  
 Гәрәз ки, зүмреји-мәрданә зинәт,  
 Сәхавәтдир, сәхавәтдир, сәхавәт.

Чәфәр, еј аһуји-бијабаным,  
 Еј бијабани-дилдә чејраным!  
 Еј маралым, кәвәзни-хошникәһим,  
 Бүрчи-дилдә чәмалы мейрү нәһим!  
 Белә јазмыш бу рәмзи даналәр,  
 Әһли-идракү әһли-мә'наләр —  
 Ки, чаһан ичрә вар елә ишләр  
 Нәзәрә ибтидадә хош көрүнәр.  
 Лакин ахыр верәр нәтичә јаман.  
 Буна шаһиддир ајеји-Гур'ан.  
 Елә ишләр дә вардыр, еј сәрвәр,  
 Сәнә заһирдә чох јаман көрүнәр,  
 Лејк ахыр верәр нәтичеји-суд,  
 Олур ол әмр сүлләми-мәгсуд.  
 Һуш илә куш гылсан, еј күли-тәр,  
 Бу һекајәт сәнә кифајәт едәр:

### ҲЕКАЈӘТ

Вар иди бир марал чох әтшан,  
 Кәлди бир чешмә үстә ол һејван.  
 Бу тәмәнна илә ки, су ичсин,  
 Су ичиб, чешмәсардән кечсин.  
 Чүн нәзәр гылды сүјә ол һејван,  
 Бахыб өз әксин онда көрдү әјан.  
 Көрдү назик ајағын, ол дилхун,  
 Тутулуб көнлү, олду чох мәнзун,  
 Көрдү бујнузларын фәхамәтлә,  
 Хатири шад олуб, фәхарәтлә —  
 Ки, бу әснадә бир нечә сәјјад  
 Дүшдүләр ол марал гәсдинә шад,  
 Бинәва көрчәк онлары гачды,  
 Лејк тәгрир өз торун ачды.  
 Говду сәјјадлар ону чох тул,  
 Олмады лејк бир мурад һүсул.  
 Олдулар ол шикардән мә'јус,  
 Етдиләр чох тәәссүфү әфсус,  
 Кәлди накәһ габағә бир бишә,  
 Чох галын бишә-иди, пүр ришә,  
 Овчулардан о күн гуртармаға чан  
 Кирди ол бишә ичрә ол һејван.

Илишиб бујнузу будагларә,  
Олмады бәс ничатына чарә.  
Тутдулар овчулар о һејваны,  
Дүшдү дама-һәлакәтә чаны.  
Деди ол бинәваји-хатирдағ:  
Еј һәгарәтлә бахдығым әл-ајағ!  
Сән мәни хош ничатә чатдырдын,  
Өлмүш идим, һәјата чатдырдын.  
Еј фәхарәтлә бахдығым бујнуз,  
Өвчи-чәрхә бурахдығым бујнуз,  
Салдын ахыр мәни һәлакәтә сән,  
Вәртеји-мөһнәтү мәләләтә сән...

## СИЧАН ВӘ БАЛАСЫ

(тамсил)

Бир әдәд бикәмал бәччеји-муш —  
Ки, һәнуз олмамышды саһибһуш,  
Көрмәмишди зијаји-дүнјаны,  
Ејшү зөвгү сәфаји-дүнјаны,  
Бир заман бихәбәр анасындан,  
Чыхды дышары өз јувасындан.  
Сејр едәрди о күһу сәһраны,  
Һәр тәрәф ејләјиб тамашаны.  
Та ки олду о хүрдсалә әјан,  
Бир хүрус илә бир пишик о заман.  
Пишији көрдү охшајыр өзүнә,  
Хош көрүндү пишик онун көзүнә.  
Истәди ејләсин она үлфәт,  
Лејк гылды хүрусдән вәһшәт.  
Гачыбан кирди өз јувасына,  
Мачәраны деди анасына,  
Кеј олан раһәти-рәваным ана,  
Еј тәни-зарыма тәваным ана,  
Чыхмыш идим бу күн сәјаһәтә мән,  
Лејк олдум дүчар мөһнәтә мән.  
Раст кәлдим мән ики һејванә,  
Үз вериб гәм мәни-пәришанә.  
Бири гајәтдә хошнүма иди,  
Санки мәнбуби-дилрүба иди.  
Бығларында һәчәмәти вар иди,  
Биз тәк әслү нәчәбәти вар иди.

Ејләдим үлфәтинә чох рәғбәт,  
Лејк јарындан ејләдим вәһшәт.  
Ку-кәләк ачды һәрзәвү пүрму,  
Һәр заман ејләјирди гуггулу-гу.  
Каһ ганадларыны дөјүрдү јерә,  
Хишм едәндә дөнүрдү шири-һәрә.  
Варды башында шә'леји-атәш,  
Үрәјим ондан ејләјирди гәшш.  
Дедим: — Еј тары, вер ганад мәнә,  
Вер бу бәдбәхтдән ничат мәнә.  
Гачыб ол хәсмдән мәни-гафил  
Шүкр олдум јувамыза дахил.  
Олмасајды әкәр о пүр пәрү бал,  
Мәнә һасил олурду јарә вүсал.  
Деди: — Еј новрәсидеји-мадәр,  
Раһәтү нури-дидеји-мадәр,  
Вәһшәтин бимәгамү бичадыр,  
Ол хүруси ки, рәғбәт-әфзадыр —  
Ки, онун јохду бир зијаны бизә,  
Бәлкә вар раһәти-рәваны бизә.  
Сүбһ вәггиндә тез дуруб баннар,  
Анныјанлар ишарәсин аннар,  
Сәнә амма о хош кәлән һејван  
Дүшмәни-мушдир мүһили-заман.  
Еј бала, ондан еһтираз ејлә,  
О мүһил илә үлфәт аз ејлә.  
Чәфәр, еј сәрви-бустани-пәдәр,  
Күли-хошәтри-күлситани-пәдәр,  
Вар елә шеј ки, хошнүмады сәнә,  
Лејк батиндә бир бәлады сәнә.  
Вар елә шеј ки, хош кәлир көзүвә,  
Лејк анын зијаны вар өзүвә.  
Нечә ким, «Дастан-бәччеји-муш».  
Охусан ејләјәр сәни мәдһуш.

## ОҒЛУМА НӘСИҢӘТ

Чәфәр, еј нури-дидеји-Сејјид,  
Гөнчеји-новрәсидеји-Сејјид!  
Иттифағ ејлә дуст илә һәр ан,  
Иттифағ илә әмр олур асан.  
Дәһрдә етмә ифтирағә һәвәс,  
Иттифағ илә кәсләр олмуш кәс.

Вардыр, еј бағи-өмрүмүн шөчөри,  
Иттифаг етмөјин көзөл сэмәри.  
Иттифаг ејләјәндә беш бармаг,  
Хејли асанды бир шеји тутмаг.  
Јохдур, еј сәрвөрим, төк әлдә сәда,  
Иттифаг иләдир сүрүрү сөфа.  
Едәсән куш кәр бу тимсали,  
Сәни филчүмлә ејләјәр хали:

### АСЛАН ВӘ ИКИ ӨКҮЗ

Бир чәракаһ ичиндә ики өкүз,  
Отлајырларды шад кечә-күндүз.  
Накаһ онлара бир гәви аслан.  
Ејләди һәмлә сәхт сејһә-күнан.  
Чүн өкүзләр көрүб о әһвали,  
Олдулар фикри-хәсмдән хали.  
Вердиләр дал-дала о һејванлар,  
Гылды бујнузларыјла чөвланлар.  
Иттифаг ејләјиб дилиранә,  
Дурду онлар мүгабил асланә.  
Көрдү аслан чү сурәти-кары,  
Билди ки, һәмләси дејил кары.  
Көрүб аслан ки јох ишиндә зәфәр,  
Олду рубәһ мисали һижләткәр.  
Һижлә фикријлә ол гәви-сөвләт,  
Өкүзүн ејләди бирин дә'вәт.  
Деди: — Еј кави-хошәләф, һәркаһ  
Оласан ол рәфигдән икраһ.  
Сәнә минбә'д етмәрәм азар,  
Олусан һәр чәмәндә бәрхүрдар.  
Сәнә веррәм һамы әләфзары,  
Көрмәсән бир дирәндә азары.  
Олусан даима пәнаһымда,  
Дәркәһи-әрши-иштибаһымда.  
О гәдәр вәсф едиб өзүн сатды,  
Ахыр ол бинәваны алдатды.  
Онлары бир-бириндән етди чүда,  
Олду асланә мүддәа пејда.  
Онларын парә гылды ә'засын,  
Еј көзүм нуру, анла мә'насын.  
Әкәр олсајды иттифагләри,  
Кавләр көрмәз иди бу хәтәри.

Хаһ рус әһли олса, хаһ фирәнк  
Вәтән әһлилә олкилән јекрәнк.  
Иттиһад ејлә, иттифаг ејлә,  
Үзүвү һәр мәканда ағ ејлә.

### ТӘМСИЛ

Бир дәвә бир узунгулаг илә  
Јол кедирләрди чох дәмағ илә.  
Чатдылар бир чајын гырағына,  
Дәјди бу ешшәјин дәмағына.  
Дәвәнин чүнки су белиндән иди,  
Чағырыб ол узунгулағы, деди:  
— Горхма, кәл сән дә, еј рәвани-тәним,  
Су белимдән дејил јухары мәним.  
Верди ешшәк чаваб ким, еј јар,  
Сөзләрин доғрудур, јох ејбү әвар.  
О белиндән сәнин олан әһһар,  
Дахил олсам мәним башымдан ашар.

### КОРУН ҺЕКАЈӘСИ

Бир нәфәр кур шәхсә бир бина  
Тә'нә илә деди ки, еј ә'ма,  
Хәлги-аләм һекајәт ејләрләр,  
Бу сифәт бир рәвајәт ејләрләр:  
Һәр кими кур ејләсә јәздан  
Әвәзиндә едәр она еһсан.  
Сәнә еһсан нә ејләјиб давәр?  
Деди кор: — Еј әзиз әһли-нәзәр,  
Буну еһсан едиб мәнә тари  
Көрмәјим сән кими дилазари.

### ҺЕКАЈӘТ

Омирос адлы бир һәкими-заман  
Әрзи-Јунанда олмуш иди әјан.  
О һәкимү әдибү шаир иди,  
Ше'р фәнниндә хејли маһир иди.  
Бир нәфәр мәрд сөјләди анә —  
Кеј һүнәрвәр, һәкими-фәрзанә.

Дежилэм кәрчи мэдһә мән лајиг,  
Һәчвүвә лакин олмушам шаиг.  
Бир нечә бејт һәчв гыл мәзкур,  
Та олум чүмлә аләмдә мөшһур.  
Етмәди ол сөзү һәким гәбул.  
О тәмәннадә шәхс олду мәлул.  
Деди бәс, еј әдиби-мүлки-чаһан,  
Дејәрәм хәлгә ким, һәкими-заман  
Бим едир мәнән ол бәди'кәлам,  
Ејләмәз һәчвә хөвфдән игдам.  
Көр ләтифә һәкими-фәрзанә  
Нә чаваб ејләди һәкиманә:  
Деди ки, бәс десән ки, шири-жәјан  
Горхудан вурмады итә дәннан,  
Һич кәс сәнән ејләмәз бавәр,  
Шир фәзлин билирләр әһли-һүнәр.  
Деди ол шәхс: — Ејјүһәл-фазил,  
Олду сәд шүкр, мәгләбим һасил.  
Сағ ол, еј философи-данишвәр,  
Мәнә бу һәчв худ кифајәт едәр.

### ЕШШӘК ВӘ АРЫЛАР

Бир нечә кәнди көрдү бир ешшәк,  
Арылар онда ишләјир бишәк.  
Көрдү бир ханәји-мүгәддәс вар,  
Бејти-шешкушә ичрә чох кәс вар.  
Падшаһын һүзуруна кетди,  
Шаһи-јә'субдән суал етди.  
Деди: — Бу кәнддә нәдир мәгсуд  
Саз олур күндә најү бәрбәтү уд?  
Сизә һасил нәдир бу говғадән?  
Вагиф ејлә мәни бу мә'надән.  
Деди: — Биз сәбзәјә олуб чирә,  
Едәрик чәм' кәндијә ширә.  
Деди ешшәк ки, јә'ни ширә нәдир?  
Олмусуз сәбзи үзрә «чирә» нәдир?  
Бир гәдәр бал дадыздылар ешәкә.  
Једи ешшәк чү балы, дүшдү шәкә.  
Дүшдү бир фикрә ешшәки-надан  
Та кедиб отласын о да галған,  
Кәлибән чәксин ары тәк ширә,  
Көнлүнү верди фикрү тәдбирә.

Једи галғаны, кәлди салды пејин —  
Ки, ијиндән тутулду башү бејин.  
Ијләди, дадды, көрдү бал дејил,  
Једији балә бу мисал дејил.  
Кәндијә кәлди вурду бир шыллаг,  
Арылары дағытды ол сәрсағ.  
Көрдү бир ајры ары бу һалы,  
Арылардан сорушду әһвалы,  
Деди: — Кәшф ејлә, нә бәладыр бу,  
Нә мүсибәт, нә маҷәрадыр бу?  
Деди бир ары арыја: — Ари,  
Биз бу јолда итирмишик ари.  
Ешшәјә бал дадызмышыг гафил,  
Олмушуг фәзлү әглдән чаһил.  
Бу гәмү дәрдә мүбтәлә олдуғ,  
Саһибн-мөһнәтү бәла олдуғ.  
Ешшәјә бал дадызса һәр кәс бал,  
Дағылыр ханәси онун бу мисал.  
Сејјидә, елми ачма наданә —  
Ки, дүшәрсән чаһанда нөгсанә.  
Чөкмә камаји-ше'ри базарә,  
Көвһәри әрз елә хиридарә  
Нә билир дүрр гәдрини әллаф,  
Јохду базари-дәһрдә сәрраф.

### СОЛТАНЛА ГУЛ ӘҲВАЛАТЫ

Бир гулами-әчәм бир солтан  
Кәштијә олдулар сүвар һаман.  
Көрмәмишди гулам дәрјаны,  
Титрәтди, етди аһү әфғаны.  
Нә гәдәр вердиләр она тәскин,  
Олмады чарә, етди аһү әнин.  
Олду солтанын ишрәти дәрһәм,  
Хатири-падшаһә јетди әләм.  
Вар иди кәшти ичрә түрфә һәким,  
Деди: — Еј сәрвәри-фәләк тә'зим,  
Версән изин, еј ситарә-чүјүш,  
Едәрәм бу гуламы мән хамуш.  
Деди солтан ки, ејни-миннәтдир,  
Гајәти-лүғфдүр, кәрамәтдир.  
Бәс бујурду һәкими-пүрмајә,  
Атдылар ол гуламы дәрјајә.

Бир нечә гутә вурду судә гулам,  
Кәлди кәшти тәрәф о симәндам.  
Тутду сүккани-кәштини мөһкәм,  
Та чыхыб кәшти үзрә гојду гәдәм.  
Тапды арам ол мөләкмәнзәр,  
Көрдү ол падшаһи-көрдунфәр  
Деди ким, еј күзүни-әһли-әдәб,  
Бунун арамына нә олду сәбәб?  
Деди: — Бу көрмәмишди дәрјаны,  
Ејләјирди бу аһү әфғаны.  
Елә ким, көрдү гәрг мөһнәтини,  
Кәштинин инди билди гијмәтини.  
Афијәт гәдрини билди о чаван,  
Ким, ола бир бәладә әшкфәшан.

### ҺӘМӘДАН ҺАКИМИ

Кәлди бир һакими-үмүвв-мәкан,  
Һәмәдан өлкәсиндә олду әјан —  
Ки, ешитмишди ол бүләндмәкан  
Бир нәфәр шәхси саһиби-һәсан —  
Ким, о шәхсин көзәл сәхавәти вар,  
Сүфрәси, лүтфү, бәзли-дөвләти вар,  
Саһиби-бәзлү чуддир ән'ам,  
Фүгәрајә мүдам едир икрам.  
Кејди бир көһнә совб ол сәрвәр,  
О сәхинин јанына кәлди, мәкәр,  
О сәхи етмәди она икрам,  
Көрмәди бәзлү чудү сүфрә, тәам.  
Кәлди һаким евиндә тутду гәрар,  
Көрмәди онда лүтфдән асар.  
Сүбһ кејди либаси-зәртары,  
Чамәсин етди рәнки-күлнари.  
Көрчәк ол шәхс ејләди пишваз,  
Әлини тутду, гылды чох е'зәз.  
Хош сәфа ејләди, дуа гылды,  
Мәдһләр сөјләди, сәна гылды.  
Деди: — Гурбан сәнә бу ев, бу ешик,  
Мән көрәкдир чәкәм гапында кешик.  
Етди амәдә не'мәти-әлван,  
Кәбкү тејһувү бәрреји-бүрјан.  
Көрдү һаким чүн ол сәрәнчамы  
О зијәфәтләри, о икрамы,

Кәтириб лөгмә-лөгмә пејвәстә  
Дүздү әлван либасынын үстә.  
Деди ев саһиби: — Нә һаләтдир,  
Тутдугун иш хилафи-адәтдир.  
Деди ки, мән дүнән дә кәлмиш идим,  
Сәни мән чуд әһли билмиш идим.  
Көрмәдим сәндә чуддан асар,  
Инди көрдүн либасымы зәртар.  
Сән мәнимчүн зијәфәт етмәмисән,  
Јох, бу палтарә һөрмәт ејләмисән.  
Бәс јесин бу гидалары бу либас,  
Һәгг олан сөздән ејләмә вәсвас.

### СИЧАН ВӘ ПИШИК

Вар иди бир шәһрдә бир бәд пишик —  
Ким, јох иди бир белә мүртәд пишик.  
Мушләрә зүлмүн едиб ашикар,  
Күндә едәрди нечә муши<sup>1</sup> шикар.  
Кәлмиш иди тәнкә сичанлар һамы,  
Ејләдиләр дәф'и-гәмә әнчамы.  
Чәм' олубан ејләдиләр мәшвәрәт,  
Көрдүләр ахыр бу иши мәсләһәт —  
Ким, тапалар бир чәрәси-пүрсәда,<sup>2</sup>  
Ејләјәләр чареји-дәрдү бәла.  
Бағлајалар зәнки пишик бојнуна,  
Зәнк еләјә күрбә кәләндә сәда.  
Күрбә кәлән вәгт сичан тутмаға,  
Зәнкин ола та ки сәси бәрмәла.  
Гачыб кирә һәрә өз јувасына,  
Дүшмәјәләр та пишик бәласына.  
Чүмлә бу тәдбирә деди: — Мәрһәба!  
Тапдыла бир зәнки-гәви, пүрсәда,  
Әрз еләди та о заман бир сичан:  
Еј сизә гурбан ола бу натәван!  
Етдијиниз јахшы сәрәнчамдыр,  
Ким дејәчәк пүхтә дејил, хамдыр?  
Кимдир о сиздән ки, доја чанына,  
Гоја гәдәм ол пишијин јанына?!  
Кимдә о чүр'әт олу, кимдир о кәс,

<sup>1</sup> Муш — сичан.

<sup>2</sup> Чәрәси-пүрсәда — кур сәсли зәнк.



Та пишијин бојнуна ассын чэрэс?  
Галды о дэм мату мээттэл һамы,  
Билмәдиләр дәф'и-гәмә әнчамы.  
Ејләмә, Сејјид, бу сифәт фикри-хам,  
Олма сичанлар кими сән дә әвам.  
Фикрә дүшүб етмә хәјали-мәһал,  
Етмә гәви-чәнк илә фикри-чидал.

## ӨЈҮД

(Гит'ә)

Еј оғул, бүхләдән сән ејлә һәзәр —  
Ки, бәхилин јери чәһәннәмдир.

Кәр һәлак олса чүмлеји-аләм,  
Јенә сөјләр бәхил ким, кәмдир.

Истәмәз бир кәси ола хошбәхт,  
Өләчәк көрсә кимсә хүррәмдир.

Шәбпәрә<sup>1</sup> афитабәдир дүшмән —  
Ки, зијасыјла һалы дәрһәмдир.

Сејјида, шәбпәрә хисал олма —  
Ки, бу әтвар мәрки-ә'зәмдир.

<sup>1</sup> Шәбпәрә — јараса.

# ҲЕКАЈӘТЛӘР, ЛӘТИФӘЛӘР, НАДИРӘЛӘР

## 1. ҲЕКАЈӘТЛӘР

### ҲЕКАЈӘТ

Нуширәван әсриндә бир нәфәр залым бир зәифә бир гапаз вурмушду. Нуширәван гапаз вуран шәхсин гәтлинә һөкм еләди. Һәлак еләдиләр. Хәваслардан бириси деди ки, тәәччүб еләдим падшаһын әдаләтиндән ки, бу аз олан тәгсирдән өтрү бир адамы һәлак еләди.

Нуширәван бујурду ки, гәләт еләдин. Мән адамы өлдүрмәмишәм, бәлкә бир ит вә гурду өлдүрдүм, иланы, әгрәби һәлак еләдим.

### ҲЕКАЈӘТ

Искәндәри-Руми өз сирләриндән бир сирр бир шәхсә демишди. Тапшырмышды ки, һеч бир кәсә демәсин. Гәзадан иттифағ, ол сирин фаш олмағы Искәндәрә мә'лум олду. Һәким Бәлинадан<sup>1</sup> суал етди ки, әкәр бир кимсәнә падшаһын сиррини фаш еләјә — онун чәзасы нәдир?

Һәким деди ки, еј падшаһ, әкәр саһиби-сирр истәсә ки, сирри фаш олмасын, кәрәк ол сирри һеч бир кәсә демәсин. Бир сирри ки, өз саһиби сахлаја билмәјиб, бир саир шәхсә дејибдир вә ондан һаман сирр чыхыбдыр, мә'зурдур.

Искәндәрә һәкимин һикмәтамитәз олан көфтары пәсәндидә кәлди.

### НУШИРӘВАН ВӘ ГАРЫ

Ол вахт ки, ејвани-Нуширәван тамам олду, һүкәмалара бујурду ки, мәним бу шаһанә олан имарәтимә диггәт көзүјлә ба-

<sup>1</sup> Бәлинас вә ја Плин — Романын мәшһур тәбиәтшүнасы, ерамыздан 23 ил әввәл анадан олмушдур. Тәбијјат тарихинин бәнис сәјылыр. 79-чу илдә бир вулканы јахындан көрмәк истәмиш, лакин газдан боғулмушдур. Онун ән мәшһур әсәри «Тәбијјат тарихи» адланыр.

хын. Экәр бир јериндә бир ејби вә нөгсаны вар исә, мәнә хәбәр верин. Нүкәмалар бахдылар. Әрз еләдиләр ки, Таги-Кәсраның<sup>1</sup> неч бир нөгсаны јохдур. Анчаг бу али имарәтин бир күнчүндә бир ев вар ки, ол ездән чыхан түстү бу зибә олан имарәтин диварыны гаралдыр. Экәр ол еви орадан дағытсалар, чох јахшы олар.

Нуширәван деди ки, ол ев бир гары өврәтиндир. Ол вахт ки, мән бу имарәтин бинасыны гојдум, ме'марлар дедиләр ки, бу гарынын еви бизим евимизә хәләл јетирир. Кәрәк бу ев бурадан дағыла, гаинки тә'миратымыза нөгсан олмаја.

Мән бу гарынын јанына адам көндәрдим ки, евини сатсын, она зијадә пул верәрәм, ја кәлсин евиндән ә'ла евләр верим. Гары мәнә хәбәр көндәрди ки, чүнки мән бу евдә доғуб төрәмишәм вә бу евә өјрәшмишәм, үнсийјәт тутмушам, һамы аләми падшаһын мүлкү көрүб мән шад олурам. Амма падшаһын көзү јохдур ки, бу мүһәггәр<sup>2</sup> олан еви мәним үчүн чох көрүр.

Бу сөздән чох керн кетдим. Та ол вахт бу ејван тамам олду, һәр күн онун бачасындан түстү галхды, бу диварлары гаралатды. Она пејғам көндәрдим ки, һәр күн бу түстүнү нә үчүн еләјирсән? Чаваб верди ки, өзүм үчүн јемәјә шеј биширирәм.

Неч динмәдим. Кечә бир мәчмәји плов мүрғи-бүрјан илә онун үчүн көндәрдим. Дедим ки, еј ана, һәр кечә бир хонча гиза, нөвбәнөв хурушларла сәнинчүн көндәрәрәм, сән дәхи бу дар олан евиндә од јандырма ки, онун дүдиндән ејваның дивары гаралыр.

Чаваб көндәрди ки, аләмдә бу гәдәр ачлар вә фәгирләр ола-ола ки, үрәкләри бүрјан вә көзләри кирјан олалар, мән инсафмыдыр ки, һәр кечә мүрғи-бүрјан вә не'мәти-әлван јејим?! Аллаһ-тааладан горхурам. Јетмиш илдир ки, мәни нани-чәвинә вә кәшкинеји-һәләл јејирәм, инди мүрғи-сузинеји-һәрәм јејим?! Мәним бу евами, бир гәрар гој ки, сәнин ејванынын зинәтидир. Чүн сәнин амилләрин көрсәләр ки, сән мәним әлимдән бу мүһәггәр олан еви алдын, тәсәррүф әлини рәијјәтин малына узадарлар вә бир дә бу ки, сәнин ејваның чох галмаз, ахыр фәна олар. Амма мәним евинин һекајәти мүддәтләр сәфәһәти-өвраги-рузкардә<sup>3</sup> мәргум<sup>4</sup> вә мәстур<sup>5</sup> олур.

<sup>1</sup> Кәсра — Кәсрәвиләр ханәданына мәнсуб олдуғу үчүн Нуширәвана верилән аддыр. Некајәтдә тәсвир олунан бина исә «Таги-Кәсра» сарајыдыр.

<sup>2</sup> Мүһәггәр — кичик.

<sup>3</sup> Сәфаһәти-өвраги-рузкар — дөвраның вәрәгләринин сәһифәләриндә, јә'ни дөврүн тарихи сәһифәләриндә.

<sup>4</sup> Мәргум — кәстәрилмиш, ады чәкилмиш.

<sup>5</sup> Мәстур — јазылмыш.

Буну ки, ешитдим, онун һәмсајәлине разы олдум.

Вә белә рәвајәт едирләр ки, о гарынын бир арыг инәји вариди. Нәр сабаһ евиндән сәһраја чыхарырды, ахшамлар евинә кәтирирди. Сабаһ-ахшам о инәк падшаһын евинин габағында дөшәнмиш олан мәрмәр дашлары пејинли ајаглары илә басыб кедиб-кәлирди. Падшаһын нөкәрләриндән бири деди ки, еј гоча өврәт, бу һәрәкәти еләмә ки, падшаһын намусуну шикәст гылырсан вә әсәси-һејбәти-сәлтәнәти хараб еләјирсән.

Гары чаваб верди ки, падшаһын намусу зүлмдән шикәст олар, нә әдлдән вә солтаның бинаји-әсәси-һејбәти чәһлдән хараб олар, нә эғлдән. Мән бу әмәли ки, еләјирәм — падшаһын никнамлығындан өтрү еләјирәм вә онун агибәт никфәрчамлығын истәјирәм.

Әлһәг ки, ол пирәзән јахшы дејибдир. Мин илдән зијадәдир ки, кечибдир, һәлә дә «Һекајәти-ханеји-пирәзән вә ејвани-Нуширәван» китабларда мәстурдур, дилләрдә мәзкур.

## НУШИРӘВАН ВӘ ИКИ БАЈГУШ

Нуширәван әчәм падшаһларындандыр вә Кәсра дәхи онун бир адыдыр. Белә рәвајәт едирләр ки, Нуширәван әваили-сәлтәнәгиндә чох залым иди. Зүлм әлини хәләјигә ачмышды. Бир күн шикара чыхмышды. Көрдү ки, бир хәрәбәнин диварында ики бајгуш бир-биринә сәдә едирләр. Нуширәван өз вәзири һәким Бүзүркмеһрдән сорушду ки, еј һәким, көрәсэн бу бајгушлар нә данышырлар?

Һәкими-данишмәнд фүрсәти-кәләмы гәнимәт билиб, ләтифә үзүндән әрз еләди ки, еј падшаһи-аләм, бу бајгуш о бајгуша дејир ки, гызыны мәним оғлума вер.

О дејир ки, экәр мәним гызымын сәдагындан өтрү јүз хәрәбә версән, мүзајигә јохдур.

О бајгуш бунун чавабында дејир ки, горхма, экәр Нуширәван бир нечә ил дә падшаһ олса, мән сәнә јүз мин хәрәбә верәм.

Кәр мәлик ин әст дәр ин рузикар,  
Мән бего виранә дөһәм сәд һезар.<sup>1</sup>

Нуширәван һәкимин ләтифәсиндән сонра мүтәнәббәһ<sup>2</sup> олуб, гануни-әдаләтә мүбашир<sup>3</sup> олду.

<sup>1</sup> Зәманәнин һәкими будурса, мән сәнә јүз мин виранә верәрәм.

<sup>2</sup> Мүтәнәббәһ — ибрәт алан.

<sup>3</sup> Мүбашир — мә'мур.

## СОЛТАН МАЪМУДУН БАҒЫ

Солтан Маһмуд Гәзнәви<sup>1</sup> бир гит'ә бағ салдырмышды ки, рөвзеји-ризван кими дилкуша, фирдөвси-бәрин кими бәһ-чәтәфза иди. Бир күн өз атасы Насирәддини-Сәбүктәкини о баға дә'вәт еләди. Әнвә вә әгсам әкл вә шүрбдән сонра атасындан сорушду ки, еј пәдәри-мәһрибан, сәфһеји-аләмдә бундан дилкуша бағ олурму?

Насириәддөвлә деди ки, еј оғул, бу бир бағдыр нәһәјәтдә зиба вә гәјәтдә дилкуша. Амма әркани-дөвләт вә мүлазимани-һәзрәтдән һәр бир кәс хаһиш гылса, бу бағын мислин тәртиб едә биләр. Падшаһлар кәрәк бир елә бағ салсынлар ки, саирләр онун мислин әмәлә кәтирмәкдән ачиз галсынлар вә онун мејвәләри һеч бостанда әмәлә кәлмәсин.

Солтан әрз еләди ки, о һансы бағдыр?

Чаваб верди ки, о бағ бағи-тәрбијәт вә ниһали-мә'дәләтдир ки, һүкәма вә шүәралардан абад ола. Та о бағдан бир сәмәрә һасил ола ки, сәрд вә кәрм, зимистан вә табистандан мәснун вә мәһфуз ола.

Бу кәлам Солтан Маһмуда пәсәндидә кәлди.

## ҺЕКАЈӘТ

Бир шәхс Нуширәвани-адилә мүждә кәтирди ки, аллаһ-таала сәнин филан дүшмәнүвү кәтүрдү (јә'ни дүшмәнин өлдү). Нуширәван деди ки, һеч ешитдин ки, мәни гојачағ?

Бу һекајәтин фајдасы будур ки, дүшмәнин мәркинә шад ола, чүнки сәнин дә дүнјада һәјатын һәмишәлик дејилдир.

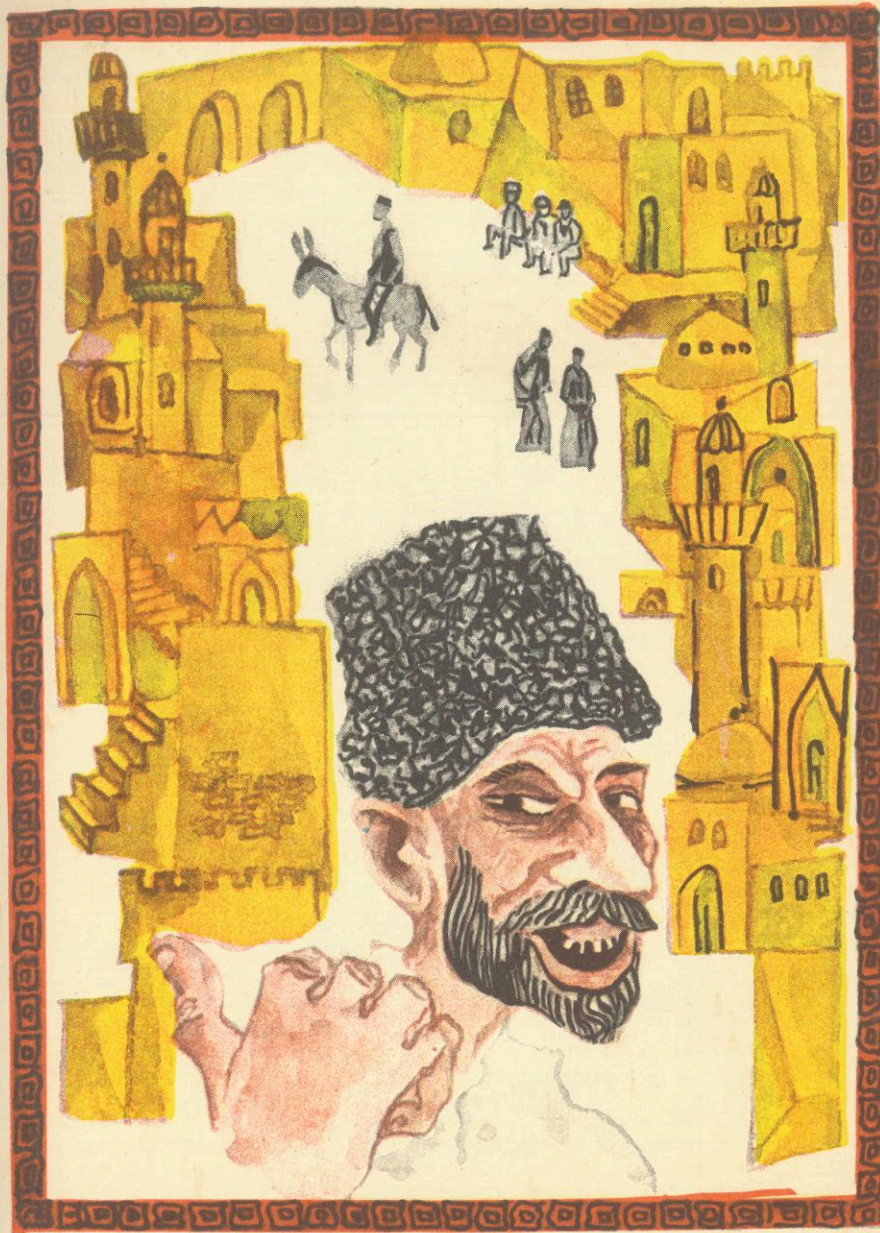
## НУШИРӘВАН ВӘ ШИКАР

Шејх Сә'ди «Күлүстан» китабында нағыл едиб ки, Нуширәвани-адил үчүн бир шикаркаһда бир сејд кабаб едирләр. Кабаба сәпмәјә дуз јох иди. Бир гуламы кәндә јүјүртдүләр ки, дуз кәтирсин. Нуширәван гула деди ки, дузу гијмәт илә ал ки, та тәјчү олмасын вә кәнд дағылмасын.

Дедиләр ки, бу аз дуздан нә хәләл олачағ ки, кәнд дағыла?

Нуширәван деди ки, зүлмүн бинасы әввәлдән аз олубдур. Һәр кәс ки, кәлди — бир гәдәр артырды, та бу мәртәбәјә чатды.

<sup>1</sup> Солтан Маһмуд Гәзнәви (Сәбүктәкин) — Гәзнәвиләр дәвләтинин бани-сидир. О (997—1030), бир сыра өлкәләри гарәт едәрәк сарајына бөјүк сәрвәт топламышды. Фирдөвси «Шаһнамә»ни онун сифариши илә јазмышдыр.





С. С. Ахундов

«Горхулу нағыллар»

Белә нағыл едирләр ки, Нуширэван эваили-сэлтэнэтиндә ејшү-ишрәтә мәшгул олуб, рәијјәтпәрвәрлик зөвгүндән гафил иди. Онун һәмсајәлијиндә бир шәхс вар иди. Кәрәмү сәхавәтдә мәшһур иди вә меймана мұраат етмәкдә, еһсан-әлтафда мәзкур иди. Нуширэван ону имтаһан етмәк үчүн бәзиркан либасы кејиб онун евинә кетди. Ев саһиби ону танымады; амма нечә ки, онун өз адәти иди, ону мейман едиб, зијәфәти-тәмам вә мәнһәзәри-малакәлам тәртиб етди. Бир отагда нишимән етмишдиләр ки, онун ғүрфәләри о кишинин өз бағына ачылмышды. Ләтиф олан мейвәләр рәсидә олмушду. Нуширэван мөчлис тамам оландан сонра ки, дуруб кедәчәкди, деди ки, еј хачеји-мейманнәваз, мән бир сөвдәкәрәм, сәнин сәхавәт вә чаванмәрдлиқүвүн авазәсин мәсму' етмишдим, ондан өтрү сәнә зәһмәт вердим. Јүз куш етдијимдән ә'ласанмыш. Инди худаһафиз вә ханеји-еһсанын абад, кедирәм. Бујур ки, сабаһ сәнинчүн карвансарадан нә ирсал едим?

Деди: — Еј әзиз олан мейман, дөвләтиндән чәм'и әсбаби-мајәһтач мүнәјјадыр. Әкәр сәнин үчүн мөгдур олса, мәнә бир гәдәр тәзә әнкур<sup>1</sup> көндәрәсән.

Нуширэван деди ки, сәнин бағында үзүм чохдур, нә сәбәбә жемирсән?

Деди ки, еј бәзиркан, бизим падшаһымыз бир залым вә гафил олан падшаһдыр, рәијјәт гәминә галмаз. Халгын әнкур бағлары јетишибдир, һәлә бир кәс јәгин еләмәјибдир ки, падшаһын «үшр малын» апарсынлар. Һәрчәнд ки, саирләр мұлаһизә етмәјиб әнкур тәнавүл<sup>2</sup> едирләр, амма мән мәнһрумәм. Ол чәһәтдән ки, падшаһын һаггы бу бағда вар, һәнүз мәндән «үшр малын» алмајыблар. Әкәр бәндә вермәмиш әнкур јесәм, падшаһа хәјанәт еләмиш оллам. Мәним мәнһәбимдә хәјанәт вә бидәјанәтлик һарамдыр. Һәлә ки, тағларда гора әмәлә кәлир, бағын гапысын бағлајыб мөһр еләрәм, гојмарам ки, неч афәридә баға дахил олсун ки, бир килә үзүм јесин. Та вәгта ки, падшаһын әмәләчаты өз үшр мәхсусларын апарырлар, ол вахт мән әлими үзүмә узадырам.

Нуширэван бу һекајәни куш етди, һај-һај илә ағлады. Деди ки, ол падшаһи-залым вә гафил мәнәм. Сәнин дәјанәтин мәни хаби-гәфләтдән бидар етди.

<sup>1</sup> Әнкур — үзүм.

<sup>2</sup> Тәнавүл — јемәк.

## НУШИРЭВАНЫН ВЭЗИРЛЭРИ

Күруһи-һүкәма бир мәсләһәт хүсусунда Кәсранын мәчлисиндә көфткү едирләрди. Вә һәр бири бир тәдбир дејирди. Бүзүркмеһр хамуш иди. Ондан суал еләдиләр ки, сән нијә хамушсан?

Деди ки, һәкимләр тәбибләр мисалындадыр; тәбиб дәрман вермәз мәкәр нахоша. Чүн көрүрәм ки, һамы рә'ји-сијасәт илә көфткү едирләр, мәним үчүн зијадә көфткү етмәк фүзуллугдур.

## НУШИРЭВАНЫН СУАЛЫ

Бир дәфә мәчлисдә Нуширәван Бүзүркмеһрдән суал еләди ки, еј һәкими-рөвшәнрә'ј, дүнјада нә шеј јахшыдыр?

Һәким деди ки, өлмәк.

Јенә суал еләди ки, дәхи нә јахшыдыр?

Деди ки, өврәт.

Үчүнчү дәфә суал еләди ки, дәхи нә јахшыдыр?

Деди ки, еһтијач.

Нуширәван гәзәбнак олду. Деди ки, нә сәбәбә, һәкими-данишмәнд?

Деди ки, еј падшаһ, әкәр мөвт олмасајды, валиди-мачидин вәфат етмәз иди, сәнин кими әдаләтли олан падшаһ саһибихтијар олмазды. Вә әкәр өврәт олмасајды, сәнин кими солтани-саһибвүгар вә мә'дәләтшүур дүнјаја кәлмәзди. Вә әкәр еһтијач олмасајды, бизим кими һәкимләр сәнә хидмәт етмәзләрди. Бәс мөвт, өврәт, еһтијач — һәр үчү нә'мәти-үзмадыр.

Нуширәвана һәкимин бәјанаты нәһајәт хош кәлди вә ән'ам әта гылды.

## ҺӨРМҮЗ ИБН НУШИРЭВАН

Һөрмүз тачидара дедиләр ки, атанын вәзирләриндән нә хәта көрдүн ки, чүмләсини зиндана салдын?

Һөрмүз бујурду ки, бир хәта көрмәдим. Анчаг көрдүм ки, мәним хевф вә һәрасым онлара мүстәвли олубдур вә мәним сөзүмә билмәррә е'тимад вә е'тибарлары јохдур. Горхдум ки, өз чанларынын ховфундән мәним һәлакыма гәсд едәләр. Бәс һәкимләрин гөвлү илә рәфтар еләдим ки, бујурублар: «Горх о кимсәнәдән ки, һәмишә сәндән горхур; әкәрчи давада јүз ондан артыг олсан да. Илан чобанын ајағындан о сәбәб чалар ки, гор-

хур ки, чобан онун башыны даш илә әзә». Көрмәмисән ки, ол вахт ки, пишик пәләнкин әлиндә ачиз галыр, өз горхусундан пәләнкин көзләрин чәнкалы илә чыхардыр? Вә илла пәләнкин зоруна пишијин зору чатмаз.

## ИСКӘНДӘР ВӘ ВЭЗИРИ

Зүлгәрнејн бир күн сүбһдән ахшама кими мәчлиси һөкүмәтдә әлләшди, һеч бир кимсә онун һүзуруна рәф'иһачәт үчүн кәлмәди. Өз најибинә деди ки, мәним бу күнүм-өмрдән һесаб дејил.

Најиб әрз еләди ки, еј падшаһи-аләмпәнаһ, бир күн ки сөһбәтдә фәрағәт кечә, сәламәт вә кәрамәтдә ахшама кәлә, әмрләр өз камынча, хатирин фәрағат, хәзанә мә'мур вә сипаһ мәнсур, — әкәр падшаһ бу күнү өмүрдән һесаб етмәјә, бәс һансы күн өмүрдән һесаб олур?!

Зүлгәрнејн бујурду ки, бир күн ки падшаһдан бир истираһәт бир мәзлума јетмәјә вә бир мәһрумун һачәти рәва олмаја — о күнү нечә өмүрдән һесаб етмәк олар?!

## ЧИН ПАДШАҢЫНЫН ИСКӘНДӘРДӘН СУАЛЫ

Чин падшаһы Искәндәрдән суал еләди ки, падшаһлығын ләззәтини нә шејдә көрдүн?

Искәндәр чаваб верди ки, үч шејдә: биринчи — дүшмәнләрә галиб олмагда, икинчи — достлары сәрбүләнд етмәкдә, үчүнчү — мөһтачларын һачәтләрин рәва гылмагда. Бунлардан гејри ләззәтин е'тибары јохдур.

## ПАДШАҢЫН ҺӘКИМДӘН СУАЛЫ

Падшаһлардан бириси бир һәкимдән суал еләди ки, тәдбир әфзәлдир, ја шүчаәт?

Һәким чаваб верди ки, шүчаәт шәмшир мәсабәсиндәдир, тәдбир әл мисалындадыр ки, әл гылынча иш бујурур вә гылынчсыз әл илә иш көрмәк олур. Амма әл олмаса гылынч би-мәсрәфдир.

Нуширэван Бүзүркмеһрдән сорушду ки, шүчаэт нә шејдир?  
 Һәким деди ки, шүчаэт гәлбин гүввәтидир.  
 Нуширэван деди ки, нә үчүн демәдин ки, әлин гүввәтидир?  
 Һәким деди ки, әкәр гәлбдә гүввәт олмаса, әлдә гүввәт гал-  
 маз.

### ГАЗЫ

Бир ахмаг газынын јанына кәлиб суал еләди ки, оруч тутан  
 шәхсә нә вахт оруч ачмаг кәрәк?  
 Гази чаваб верди ки, нә вахт ки, күн батар.  
 Деди ки, бәлкә күн кечәјарысына кими батмады?  
 Бу һекајәтдән саилин һәмагәти сабитдир.

### ДӘРВИШ ВЭ ГӘНИ

Бир дәрвиш бир дөвләтлинин јанына кәлиб деди ки, һәр  
 икимизин атамыз Адәм вә анамыз Һәввадыр. Бәс мән сәнә гар-  
 дашам. Сәнин бу гәдәр малын вар, истәјирәм ки, мәним гардаш-  
 лыг пајымы верәсән.  
 Хачә гулуна бујурду ки, кәтир бу гардашыма бир фүлс (јә'-  
 ни гара пул) вер.  
 Дәрвиш деди ки, еј хачә, нијә гисмәтдә инсаф еләмәдин?  
 Деди: — Хамуш ол ки, әкәр саир гардашларымыз бизим  
 тәгсимимиздән хәбәрдар олуб кәлсәләр, сәнә бир фүлс дә вү-  
 сул олмас.

### ОҒРУ

Бир оғру бир шәхсин либасыны оғурлады. Апарыб базарда  
 бир дәллала верди ки, сатсын. Иттифагән о либасы ондан дәхи  
 оғурладылар. Оғру әлибош јолдашларынын јанына кәлди.  
 Ондан сорушдулар ки, либасы нечәјә сатдын?  
 Деди ки, о гижмәтә ки, алмышдым. Јә'ни мәнән дәхи оғур-  
 ладылар.

<sup>1</sup> Бүзүркмеһр — Сасани шаһларындан Нуширэванын вәзири олмуш-  
 дур. О, Һиндистандан бир сыра гижмәтли әсәрләр әлдә едәрәк, онлары пәһләви  
 дилинә (орта фарс дили) тәрчүмә етдирмишдир. Рәвајәтә кәрә нәрд ојунуну  
 да о, ичад етмишдир. Милади тарихин 580-чы илиндә өлмүшдүр.

Бир әһвәлдән (јә'ни чәп) бир нәфәр шәхс сорушду ки, бу  
 сөз доғрудур ки, дејирләр чәпләр бири ики көрүр?  
 Деди ки, бу сөз мәһз јаландыр. Әкәр бу сөз доғру олсајды,  
 сиз ки, ики нәфәрсиз, кәрәк мән сизи дөрд көрәјдим.  
 Бавүчуди ки, суал верән бир нәфәр иди.

### КОР

Бир шәхс бир кора деди ки, мән белә ешитмишәм ки, аллаһ-  
 таала һәр кәси кор еләсә, әвәзиндә она бир јахшы шеј әта еләр.  
 Аја, сәнә нә мәрһәмәт едибдир?  
 Кор чаваб верди ки, аллаһ-таала мәнә буну әта едибдир:  
 сәнин кими гәлби гәсавәтли, дилшикән вә дилазар олан шәхсин  
 нәһс үзүнү көрмүрәм.

### КОРУН ҺЕКАЈӘСИ

Бир нәфәр ә'ма шәби-јелдадә сәбусун аби-зүлал илә мала-  
 мал едиб, әлинә бир әдәд чыраг көтүрүб кедирди. Бир шәхс  
 она тә'нә дилин ачыб деди ки, еј кури-мадәрзад, сәнинчүн ки,  
 лејлү нәһар бәрабәрдир, бу чыраг нә лазымдыр?  
 Деди: — Бу чырағы әлимә өзүмдән өтрү көтүрмәмишәм.  
 Бәлкә бу мә'наја рөвшән етмишәм ки, сәнин кими батини кор  
 оланлар мәнә тохунмасын вә совчам сынмасын.

### МҮЭЗЗИН

Бир нәфәр бәдсөвт олан мүэззин<sup>1</sup> бир чөлдә азан верирди вә  
 һәр јана јүјүрүб өз сөвтүнә гулаг асырды. Ондан бу әчибә олан  
 һаләти көрүб сорушдулар: — Бу нә һаләтдир?  
 Деди ки, халг мәнә дејир ки, сәнин сөвтүн узагдан чох јахшы  
 кәлир. Инди бу чөлдә азан вериб, һәр тәрәфә јүјүрүб гулаг асы-  
 рам ки, көрүм халг данышан сөзләр доғрудур, јайнки јаландыр?

<sup>1</sup> Мүэззин — азан верән, азанчы.

## ЈАЛАНЧЫ ПЕЈГӘМБӘР

Бир шәхс мәдјун олуб хәбти-димағ еләмишди. Буна көрә пејгәмбәрлик иддиасы еләди. Ону падшаһ еһзар едиб ки, белә мәсму олду ки, һәгг-тәала сәнә нүбүввәт әта гылыбдыр.

Деди: — Бәли.

Падшаһ деди ки, пејгәмбәрләр гејбдән хәбәр верирләрди, сән нечәсэн?

Деди ки, мән дә гејбдән хәбәр билирәм.

Падшаһ деди ки, де көрүм, бу һалда мәним гәлбимдән нә хуутур еләјир?

Деди ки, еј падшаһ, бу һалда сән фикр едирсэн ки, куја мән јаланчы пејгәмбәрәм. Сәһвинә истиғфар елә.

— Падшаһ хәндан олду вә онун тәгсириндән кечиб: ән'ам вә хәл'әт верди.

## ДӘЛЛӘК ВӘ ХАЧӘ

Бир дәлләк бир хачәнин башыны тәрәш гылырды. Дәлләјин әли титрәјиб бир чүз'и онун башындан мәчруһ еләди. Хачә фәр-јад еләди: «Еј устад, башымы кәсдин!»

Дәлләк деди ки, сакит ол, кәсик башдан сәс чыхмаз.

## ПАДШАҢ ВӘ ЗӘРИФ

Бир зәрифдән бир күнаһ садир олмушду. Падшаһ һөкм еләди ки, онун бурнуну дешиб, бир ип тахыб күчә вә базары доландырсынлар. Зәриф әрз еләди ки, еј падшаһ, мәним бурнун ики дешији вар, үчүнчү дешик мәнә лазым дејил. Падшаһ күлдү вә онун тәгсириндән кечди.

## ӘРӘБ ВӘ НАГӘ<sup>1</sup>

Бир әрабинин он дәвәси вар иди. Биринә сүвар олуб доггузун габағына салыб кедирди. Дәвәләрин сајды көрдү ки, доггузур. Амма сүвар олдуғуну сајмады. Деди ки, бәс дәвәнин бирини итирмишәм. Ашағы дүшүб һәр тәрәфи ахтарды. Бир әсәр көрмәјиб мүрачиәт гылды, көрдү ки, дәвәси ондур. Јенә сүвар олду. Бир гәдәр јол кедәндән сонра дәвәләрини сајды, јенә көр-

<sup>1</sup> Нагә — дәвә.

дү ки, доггузур. Јенә ашағы дүшүб һәр тәрәфи ахтарды. Бир әсәр мөвчуд олмады Мәавидәт гылды, көрдү ки, дәвә јенә ондур. Деди ки, бәс мән сүвар оlanda дәвәнин бири набуд олур; јахшы будур ки, пијада јол кедим, та ки дәвә итмәсин.

## КАР ВӘ МӘРИЗ

Бир нәфәр кар олан шәхс бир мәризин әјадәтинә кәлди. Сорешду: — Нечәсэн?

Мәриз деди ки, өлүрәм.

Кар елә билди ки, дејир, јахшыјам. Деди ки, әлһәмдүллаһ.

Вә јенә сорешду ки, гиза нә јејирсэн?

Деди ки, зәһримар.

Кар деди ки, нушичан олсун!

Сорешду: — Тәбибин кимдир?

Деди ки, әзраил.

Елә билди ки, дејир филан тәбиб. Деди ки, гәдәми дүшәрли олсун!

Бу мәсәл ондан галды ки, «карын көнлүндәки».

## ДӘРВИШ ВӘ ЗӘРИФ

Бир зәриф бир дәрвишин евинә гонаг кәлди. О дәрвиш дамынын үстүнә чох назик ағачлар дөшәмишди. Һәр саатда ағачлар үстә олан торпағын күчүндән сәс еләјирди. Зәриф деди ки, еј дәрвиш, мәни бир өзкә евә апар. Горхурам ки, бу ев уча.

Дәрвиш деди ки, горхма, бу сәда ки дирәкләрдән кәлир «күлли шеј'үн сәббәһә биһәмдиһи»<sup>1</sup> мөвчиби илә аллаһ-таалаја зикр еләјирләр.

Зәриф деди ки, горхурам ки, зикрдән сонра сәчдә еләјәләр.

## ИФЛАСА УҒРАМЫШ ТАЧИР

Бир нәфәр тачир билдир бәршикәст олмушду, бири бу ил. Билдир шикәст олан тачир бу ил шикәст олана раст кәлиб сорешду ки, кефин нечәдир?

Деди ки, билдир сәнинки кими.

Деди ки, мәкәр билдир мәнимки нечә иди?

Деди: — Бу ил мәним кефим кими.

<sup>1</sup> Һәр шеј она (аллаһа) зикр едир.

## ИСКЭНДЭР ВЭ ДЭЛИ

Искэндэр Зүлгэрнејн бир диванэјэ деди ки, мэндэн бир шеј истэ. Диванэ деди ки, сэндэн төвөггө елэјирэм ки, бу милчэк-лэрэ һөкм елэ ки, мэндэн узаг олсунлар. Дэхи мэнэ азар вэ эзијјэт вермэсинлэр.

Солтан деди ки, еј диванэ, мэндэн бир шеј тэмэнна гыл ки, мэним гәһти-фәрманымда олсун.

Диванэ деди ки, зөиф олан мэхлуга ки, сәнин тәсәллүтүн јохдур, бәс сәндэ нэ вар ки, мән сәндән хаһиш гылам?!

## ПАДШАҢ ВЭ ВӘЗИР

Бир дэфэ бир падшаһ вәзирләриндән биринэ деди ки, еј вәзир, көрәсэн дүнјада бир елэ јер олурму ки, орада милчөк олмаја?

Вәзир деди ки, еј падшаһ, адам олан јердэ милчөк олур.

Бир күн падшаһ һаман вәзирлэ бир шәһәрдән бәид<sup>1</sup> олан сәһраја шикара кетмишди. Падшаһ вәзирлэ бир кушеји-пүнһанэ чәкилиб, вәзирэ деди ки, еј вәзир, хилафи-тәгрир, бу сәрзәминдэ ки, бир адам јохдур, бәс бу милчөкләр нәдир?

Вәзири-дилир деди ки, еј саһибсәрир, мән демишәм ки, адам олан јердэ милчөк олур. Әкәр сән өзүнү адам һесаб еләмирсән, мән ки, әлһәмдүллаһ, өзүмү адам һесаб еләјирәм.

## ПАДШАҢ ВЭ ШАИР

Бир күн бир падшаһ бир шаирдән рәнчидэ олуб, гәтлинэ һөкм еләди. Бујурду ки, чәллад кәлсин!

Шаир падшаһын мүлазимләринэ деди ки, сиз һәлэ чәллад кәлинчэ, мэним башыма гапаз вэ үзүмэ силлэ вурун.

Падшаһа бу сөз хош кәлиб, онун гәтлиндән кечди.

## ТҮЛКҮ ВЭ ЧАГГАЛ

Рубаһ бир шәғал илэ бир бијабанда кедирдиләр. Гәзадан иттифаг бунларын јоллары гурдларын гәбиристанына дүшдү.

Рубаһ шәғалэ деди ки, әл көтүр, гафирул-хәтиат дәркаһына

<sup>1</sup> Бәид — узаг, аралы.

ки, бу мәрһумлар үчүн бир хејир-дуа еләјиб, тәләби-мәғфирәт гылаг.

Шәғал рубаһа деди ки, бу диррәндәләр илэ сәнин нэ ашина-лығын вар имиш?

Рубаһ деди ки, сәнин сәм'и-һумајунува васил олмајыбдыр ки, бунлар бизим абаву әчдадымызын рәијјәт вэ зәһмәткешләри олублар?

Шәғал деди ки, һаша вэ кәлла, мән бу мә'наја вағиф дејиләм. Амма зијадә арзу едирәм ки, каш бу сабаиләрин бири зиндэ вә һазыр олајды, сән бу мә'гуләни<sup>1</sup> онун һүзурунда тәг-рир едејдин.

## АВРОПАЛЫ ВЭ ТАМАҢКАР

Фирәнкистанын ә'јанларындан бир мүтәмәвилл олан шәхс бир гит'ә дилкуша олан бағ салдырмышды. Һаман буситансәра-нын тағында јаздырмышды ки, бу бағ мүтәәллигдир ол мәрди-мүчәррәдэ ки, дүнјада һеч бир шејә тамаһ вэ еһтијачы олмаја.

Бир күн бир тамаһкар олан дәвләтли бағ саһибинин һүзу-рунда һазыр олуб, нәхли-тәмәннадан бу күнэ сәмәри-мурад ха-һиш гылды ки, бәндәнин чәми дүнјадан бир зада тамаһым вэ еһтијачым јохдур. Бәс бу бағы мәнә мәрһәмәт гыл.

Саһиби-бағ деди ки, әкәр сәндэ тамаһ вэ еһтијач олмасајды, бағы мэндән хаһиш гылмаздын.

Һүзурундан ихрач еләди.

## ИСКЭНДЭР ИБН ФИЛИПП

Бир күн Искэндәр ибн Филипп ки, падшаһы-Рум иди, әтра-фында мәчмә' олан әшхаса деди ки, мән өмрүмдэ һеч бир саили фејзи-нәвалымдан мәрһум етмәмишәм. Һәр нэ ки мэндән хаһиш гылыблар — эта етмишәм.

Бу көфтары куш едән бир шәхс әрз еләди ки, еј падшаһ, мэним үч дирһәм борчум вар. Илтимас едирәм ки, ону эта бују-расан.

<sup>1</sup> Мә'гулә — аглабатан, ағылкәсән.

<sup>2</sup> Искэндәр ибн Филипп — Искэндәр Зүлгәрнејн, Искэндәр Руми, Искэндәр Кәбир, Македониялы Искэндәр (е. э. 356—323) — Македония һөкмдары, дүнјанын ән бөјүк сәркәрдэ вэ падшаһларындан бири олмушдур. Низами Кәнчәвинин «Искэндәрнамә» әсәринин гәһрәманыдыр. Она бә'зән «Бујнузлу Искэндәр» дә дејилир.



Искэндэр деди ки, падшаһлардан бу күнә һәгир шеј тәвәгге етмәк биәдәбликдир.

Ол шәхс деди ки, еј мәлик, бәс мәнә бир мәмләкәт бәхш гыл. Искэндәр деди ки, әввәлки суалын мәним шә'нимә лајиг дејил иди, икинчи суал сәнин.

### МУСАФИР ВӘ ХӘСИС

Бир шәхс сәфәрә кедирди. Онун бир нәфәр бәхил олан досту вар иди. Бир күн бәхил олан достуна деди ки, сәфәрә кедирәм, әнкүштәрини (јә'ни үзүјүнү) мәнә вер ки, һәр вахт бармағым-да көрсәм, јадыма дүшәсэн.

Бәхил деди ки, нә вахт ки, истәрсән мән јадува дүшәм — бош галан бармағува бах, мәни јадува сал. Декилән ки, филан вахта филан достумдан јадикарлыг үчүн бир үзүк истәдим, амма мәнә вермәди.

### САИЛ ВӘ ЛОҒМАН<sup>1</sup>

Бир шәхс Лоғман һәкимдән суал еләди:

— Һикмәти кимдән өјрәндиң?

Деди ки, набиналардан. Чүнки корлар бир јери көрмәсәләр (јә'ни јохламасалар) гәдәм гојмазлар. «Гәддимил-хуручә гәб-ләл вулуч».<sup>2</sup>

### ҺАРУН ВӘ БӘҺЛУЛ

Һарун-әр Рәшид Бәһлулдан суал еләди ки, мәнә бир нәси-һәт елә, та она әмәл едиб расткар олум.

Бәһлул деди ки, еј хәлифә, дүнјадан бир шеј өзүнлә апара билмәзсән, мәкәр саваб вә игба. Инди ихтијарын вар.

<sup>1</sup> Лоғман — ерамыздан әввәл јашадығы күман едилир. О, шәхсијјәти мә'лум олмајан әфсанәви бир философ вә һәким олмушдур. Бә'зи рәвәјәтләрә көрә, мөшһур јунан тәбиби Һиппократдыр. Классик Шәрг әдәбијјатында бү-түн кәстәләрә шәфа верән тәбиб кими јад едилир.

<sup>2</sup> Хәрич олманы дахил олмадан әввәл дүшүн (јә'ни бир иши башларкән онун ағибәтини дүшүн, сонра башла) (мәсәл).

### ӘФЛАТУН<sup>1</sup>

Бир шәхс Әфлатун-һәкимдән суал еләди ки, чох илләр чә-һазда дәрја сәфәри гылдын. Дәрјада нә әчаиб көрдүн?

Деди ки, һамыдан әчәб будур ки, дәрјадан сәләмәт саһилә вүсул етдим.

### ГӘЗВИНЛИ

Бир нәфәр гәзвинлинин бир ешшәји итмишди. Сораг едиб чар чағырырды вә дәмбәдәм аллаһ-таалаја шүкр едирди.

Бир шәхс она деди ки, еј садәдил, ешшәјин итибдир, чар чәкирсән, чох ә'ла, амма шүкр етмәјин вәчһи нәдир?

Деди ки, шүкр ондан өтрү еләјирәм ки, нә әчәб ки, ешшәк итәндә сүвар дејилдим. Јохса ки, бу күн беш күн иди ки, өзүм дә итмишдим.

### САҺИБ-МӘНСӘБ

Бир нәфәр шәхс мәнсәби-вәзарәтә наил олду. Онун бир нә-фәр гәдими досту вар иди. Мүбарәкбад үчүн онун һүзуруна кәлди. Саһиб-мәнсәб ондан суал еләди ки, сән кимсән вә нә үчүн тәшриф кәтирмисән?

Онун досту шәрмәндә олду. Деди ки, мәни танымырсан? Мән сәнин филан достунам, әјадәт үчүн сәнин јанына кәлмишәм. Чүнки белә ешитдим ки, сән мәнсәбә чатандан сонра кор олму-сан.

### ФӘРД

Мир'ати-дөвләтин бу да бир сирри-мүбһәми:  
Мәснәддә ашиналары биканә көстәрир.

### ШАИР ВӘ ДӨВЛӘТЛИ

Бир мискин шаир бир төванкәрин јанына кәлди. Елә јовуг стурду ки, шаир илә төванкәр арасында бир вәчәб (гарыш) јер

<sup>1</sup> Әфлатун — (Платон) — Ерадан әввәл јунан философу, антик дүнја-да идеализмин баниси, Сократын шакирди олмушдур. О, бир сыра фәлсәфи әсәрләрин мүәллифидир.

галды. Төванкэр бу сәбәдән бәрһәм олду, гашгабағыны төкүб, үзүнү туршудуб шаирә деди ки, сәнлә ешшәк арасында нә гәдәр јер вар?

Шаир деди ки, еј хачә бир вәчәб.  
Төванкэр шәрмнак олду.

## НӘГГАШ

Бир нәфәр нәггаш бир шәһәрә кетди. Орада нәггашлыгдан әл чәкиб, тәбабәт ағаз гылды. Бир мүддәтдән сонра онун вәтәниндән бир шәхс о шәһәрә кәлди. Онунла мүлагат иттифагы дүшдү. Ондан суал еләди ки, хала нә сәнәтә мәшғулсан?

Деди ки, тәбабәт еләјирәм.

Деди ки, нә сәбәбә, елми-нәггаш ки бүтүн үлумун әфзәлидир, ондан әл чәкиб, тәбабәт сәнәтинә мүбашир олдун?

Чаваб верди ки, еј рәфиги-шәфиг, елми-нәггашда һәр бир шәкил ки, дәрү дивара нәгш еләсәм, гүсуру чүмләјә мәлүмдур. Амма бу сәнәти-тиббдә нә хәта еләсәм, торпаг ону мәстур гылыр.

## ШЕЈХ ЭТТАР<sup>1</sup>

Шејх Эттар Чинкиз ханын гәләбәсиндә әсир олмушду.

Бир нәфәр моғал истәди ки, ону өлдүрсүн.

Бир ајры моғал деди ки, өлдүрмә, буну мәнә сат, сәнә мин гызыл верим.

Шејх Эттар деди ки, сатма, бундан артыға дәкәрәм.

Бир ајры моғал деди ки, өлдүрмә, буну мәнә сат, бир торба сәнә саман веррәм.

Шејх деди:

— Инди сат ки, бундан артыға дәкмәрәм.

Моғал гәзәбнак олуб Шејх Эттары шәһид гылды.

<sup>1</sup> Эттар (Шејх Фәридәддин, 1119—1230) — илк тәһсилни әтријат тачири олан атасындан алмыш, сонралар өзү дә бу пешә илә мәшғул олмуш, тәхәллүсүнү пешәси илә әлагәдар көгүрмүшдүр. О, «Әсрарнамә», «Илаһинамә», «Мүсибәтнамә», «Мухтарнамә», «Мәнтигүт-тејр» (Гуш дили), «Бүлбүлнамә», «Күл вә һөрмүзд» вә с. әсәрләрин мүәллифидир. Эттар монгол һәрәкаты дөврүндә әсир дүшмүш вә өлдүрүлмүшдүр.

## ҺЕКАЈӘТ

Бир падшаһ өзүнүн хас олан мүлазимләринин бирисинә хәлвәтдә деди ки, сәнә бир сирр верим, кәрәкдир һеч бир кәсә демәјәсән. Мүлазим әһд еләди ки, демәнәм. Падшаһ деди ки, мән өз гардашымдан бәдзән олмушам: горхурам ки, мәни өлдүрә. Сән кәрәк һәмишә мәни мүһафизәт едәсән. Вә әкәр ондан бир һәрәкәт билсән, фүрсәт вермәјиб ону өлдүрәсән.

Падшаһын мүлазими бу сирри онун гардашына деди.

Шаһын гардашы мүлазимдән чох ризамәндлик еләди.

Гәзадан әнгәриб вахтда падшаһ вәфат еләди. Падшаһын гардашы тәхти-сәлтәнәтдә әјләшди. Филһал ки, сәлтәнәтә чатды, гардашынын һаман мүлазимини тәләб гылыб, һөкм еләди ки, башыны кәсәләр.

Деди: — Еј падшаһ, мәним күнаһым нәдир?

Деди: — Сәнин күнаһын одур ки, гардашымын хәл'әт вә ән'амындан бәһрәвар ола-ола, сән ки, онун сиррини сахламадын, мәним сәнә һеч е'тимадым јохдур.

## ҺЕКАЈӘТ

Бир күн бир хачә өз гуламы илә сәјаһәти-бустанә кетмишди. Хачә бағдан бир хијар дәрди, өз гуламына верди. Гәзара һаман хијар нәһәјәт ачыјды. Гулам о хијары ширин-ширин једи. Хачә бир лөгмә вә хијардан гуламын әлиндән алыб өз ағзына гојду. Көрдү ки, зәһриһәләһилдән бир нишанәдир. Деди ки, еј гулам, бу ачылығда хијары белә ширин-ширин нә үчүн јејирдин?

Гулам әрз еләди ки, еј хачә, мән бәндә сәнин мүбарәк олан әлиндән чох ширин олан шәрбәтләр ичмишәм. Инсафым рәва вермәди бир тәлх олан хијары ки сәнин әлиндәндир, ачыдыр, дејиб јерә атам.

Хачә гуламын әдаји-шүкр-не'мәтин көрүб ол гуламы азад еләди.

## ҺЕКАЈӘТ

Һарун-әр Рәшидин бағбаны бир күн бостандан хәлифә хидмәтинә үч әдәд хијар нүбар кәтирди. Бағбан хәлифәнин мәчлисиндә ајағ үстә дурмушду, ән'ам тәмәннасы вар иди. Хәлифә бычағыјла хијарлары бир-бир кәсиб габығлы-габығлы һәр үчүнү једи. Гуртарандан сонра бағбана ән'ам вериб јола салды.

Надимләриндән бир нәфәр әрз еләди ки, бу күн хәлифәдән гәрибә әһвал мүшәһидә олунду: үч нүбар олан хијардан бир дилим бир кимсәјә вермәди. Бунда нә һикмәт вар иди?

Һарун деди ки, әввәлинчи хијары кәсиб бир парча ағзыма гојдум, көрдүм ки, зәһри-гәтилдән бир әламәтдир. О сәбәбдән ону өзүм једим, горхдум сизә ондан тәарүф едим, сиз битәәм-мүл, дејәсиз ки, нә ачы хијардыр, бичарә бағбан ки, ән'ам фикријлә нүбар кәтирибдир, хәчаләт чәкә. Фикр еләдим ки, икинчи хијары кәсәрәм, әкәр ширин чыхса, ону сизә тәгсим еләрәм. Ол дәхи ачы чыхды. Үчүнчү хијар олардан бәдтәр чыхды. О сәбәбдән сизә вермәдим. Вә илла, мән елә гарынгулу дејиләм.

### ҺЕКАЈӘТ

Сәһл ибн-Фәзл өз вәзирлик заманында достларындан бир нәфәрә деди ки, халгын тәрәддүдүндән тәнкә кәлмишәм вә адамларын шикајәтиндән мәлул олмушам.

Ол досту она деди ки, еј Сәһл, иззәт балышын далындан (башынын алтындан) көтүр, вәзирликдән әл чәк, мәнә вер; дәхи һеч кәс сәнин јанува кәлмәз вә зәһмәт вермәз.

### ҺЕКАЈӘТ

Бир һаким гуллугдан мә'зул олмушду, чәзә-фәзә гылыб ағлајырды. Бир шәхс она деди ки, һејф ки, бир сән кими һаким хидмәтдән мә'зул олсун.

Һакими-мә'зул деди ки, белә тәсәввүр еләмә ки, мән мә'зул олдуғум сәбәбдән ағлајырам. Лавәлла, инди пешман олмушам ки, саһиби-ихтијар олан вахтда һәр кәсә ки, јахшылыг еләдим, нијә зијадә еләмәдим вә нијә бир кәсә јаманлыг еләдим?

### ҺЕКАЈӘТ

Бир падшаһи-дәрвишдуст бир нәфәр абидин зијарәтинә кетди. Әрз еләди ки, еј шејх, мән истәјирәм ки, һәччә кедим, амма үмәнаји-дөвләт вә чәми рәијјәтләрим разы олмурлар ки, вилајәт бисаһиб галсын. Мән белә ешитдим ки, сән ијирми дәфә Мәккәји-мүзәзәмәјә мүшәррәф олмусан. Нә олур ки, бир һәччинин савабын мәнә сатасан ки, мәнә итаәт һасил олсун, сәнә дөвләт.

Абид деди ки, еј мәлик, доғрудур ки, мән ијирми беш дәфә һәччә мүшәррәф олмушам. Чүнки мән әвамүннас кими шәһрәт үчүн вә фәхр үчүн кетмәмишәм. Мән һәр дәфә паји-пијадә кетмишәм вә һәр бир мәканда, мәнзилләрдә ибадәтләр еләмишәм, бәлкә аллаһ-таала мәним һәр бир гәдәмимә бир һәчч вә бир өмрә савабын јазыбдыр. Мән бу һәчләримин чүмләсини сәнә сатарам. Бисмиллаһ!

Падшаһ деди ки, еј шејх, мәним чүмлә хәзанә вә мүлк вә әмлакым она баһа дејилдир, нечә алмаг олур?

Падшаһ сорушду ки, нә тәриг илә?

Абид деди ки, еј падшаһ, сән бир мәзлумун әдаләтлә дадына јетдијин савабы мәнә вер, мән чәми һәчләримин савабын сәнә верим.

Бәс бу һекајәтдән мә'лум олур ки, бир мәзлумун дадына јетмәк јүз мин һәчдән әфзәлдир.

### ҺЕКАЈӘТ

Абдулла Таһир бир күн өз оғлуна деди ки, еј нури-дидеји-кирами, аја дөвләт бизим ханәданда нә вахта кими галачаг?

Оғлу чаваб верди ки, мадам ки, бүсәти-әдлү дад вә фәрши инсафу мүрүввәт бу ејвана дөшәнәчәкдир. Зира ки, бинаји-сәлтәнәт риштеји-әдаләтлә мәнсуб вә мәрбутдур.

### ҺЕКАЈӘТ

Бир күн бир нәфәр шәхс һакимләрдән биринә өз дәрдини шикајәт еләди. Ол һаким она гулаг асмады. Үчүнчү дәфә әрз еләди, һаким гәзәбнак олуб итабла она деди ки, кет, нә вахта кими дәрди-сәр верәчәксән?

Ол шәхс деди ки, еј һаким, сәнин башын дура-дура бәс дәрди-сәрим кимә верим?

Ол һакимә бу сөзүн ләтифәси хош кәлиб, онун һачәтини рәва еләди.

### ҺЕКАЈӘТ

Бир күн бир падшаһ сүбһ тездән шәһәрдән чыхыб, шикара кедәркән бир нәфәр бағбан онун габағына кәлди. Чијиндә бел

вар иди. Падшаһын аты ондан һүркүб падшаһы җыхды. Падшаһ онун гәтлинә һөкм еләди вә деди ки, сән нә шум адам имишсән ки, мән сәнә раст кәлдим, атдан җыхылдым?

Ол бағбан деди ки, еј падшаһ, көр сән нечә шумсан ки, мән сабаһ-сабаһ сәнә раст кәлдим, өлүмә кетдим.

Падшаһын бу сөздән хошу кәлиб онун гәтлиндән кечди.

## ҺЕКАЈӘТ

Чүн Һатәми-Тай<sup>1</sup> вәфат еләди, ону дәфн еләдиләр.

Гәзара-Һатәмин гәбри бир мәнәлдә ваге олмушду ки, селдән гәбрә хәләл җетиширди. Һатәмин оғлу Әди нам Һатәмин гәбрин ачды ки, онун нәшин селдән саламат олан мәкана нәгл еләсин. Көрдүләр ки, Һатәмин тамам әзасы төкүлүб, вәлакин ики әлләри саламат галыбдыр. Хәлаҗиг бу хала тәәччүб еләдиләр. Бир пири-күһәнсали-чаһандидә о чамаатын арасында вар иди. Деди ки, тәәччүб еләмәјин ки, о, бу әлләрлә чох мәнҗаҗларә еһсанлар едибдир.

## ҺЕКАЈӘТ

Күнаһкарлардан бир нәфәр бир падшаһи-әрәбин хидмәтинә кәлди. О, падшаһларын әгрәбасындан чох адамлар өлдүрмүшдү. Падшаһ она деди: — Бу гәдәр күнаһын ола-ола, сән нә чүр<sup>2</sup>-әтлә мәним һүзурума кәлдин?

Деди ки, еј мәлик, һәрчәнд мәним күнаһым бөјүкдүр, амма билирәм ки, сәнин рәһмин мәним күнаһымдан бөјүкрагдыр.

Падшаһа онун сөзү хош кәлиб онун күнаһларындан кечди вә вүзәралардан бириси әрз еләди ки, еј мәлик, онун бу гәдәр күнаһы ола-ола, сән онун бир сөзүнә алданыб ондан әл чәкдин.

Падшаһи-әрәб деди ки, белә дејил. Мән фикр еләдим ки, әкәр ондан интигам алсам, мәним нәфсим шад олачаг; әкәр әфв еләсәм, онун көнлү шад олачаг вә мән саваба васил олачагам. Әфвдә бир ләззәт вардыр ки, интигамда жохдур.

<sup>1</sup> Һатәм — (Һатәми-Тай) — Исламиҗәтдән әввәл җашамыш вә өз сәхавәти илә мөшһүр олмуш бир әрәб варлысыдыр.

## ҺЕКАЈӘТ

Һәмишә Мә'мун хәлифә дејәрди ки, әкәр хәлаҗиг билсәләр ки, мәним үчүн әфвдә нә ләззәт вар, әлбәттә мәним дәрқаһыма күнаһ төһфәсиндән гејри өзкә төһфә кәтирмәздиләр.

## ҺЕКАЈӘТ

Искәндәр Әрәстудан сорушду ки, филан күнаһкарын барәсиндә нә чәза кәрәкдир?

Һәким чаваб верди ки, еј падшаһ, әкәр күнаһ олмасајды, әфв сифәти ки фәзиләтләрин әфзәлидир, бир кимсәнәдән заһир олмазды. Бәс күнаһ әфвин ајинәсидир вә күнаһкар о сифәти-алинин зүһуруна сәбәбдир.

Искәндәр деди ки, әфв етмәк нә вахта јахшыдыр? Һәким деди ки, зәмани-гүдрәтдә.

## ҺЕКАЈӘТ

Бир падшаһ бир дүшмәнә зәфәр тапды, ону әсир еләди. Она итабла хитаб еләди ки, өзүнү нечә көрүрсән?

Чаваб верди ки, аллаһ-таала бир шеји дост тутур ки, о әфвдир вә сән бир шеји дост тутурсан ки, о зәфәрдир. Чүн аллаһ-таала сәнин хаһишини әмәлә кәтирди, сән дә аллаһ-тааланын хаһишини әмәлә кәтир.

Падшаһын бу сөздән хошу кәлди, ону әфв еләди.

## ҺЕКАЈӘТ

Солтан Сәнчәрин мүгәррәбләриндән бири бир күнаһ иш тутмушду. Солтан хәвасларынын бири илә ол күнаһкара чәза вермәк барәсиндә мөшвәрәт вә мәсләһәт гылды. Ол шәхс деди ки, әкәр мән падшаһ олсајдым, ону өлдүрәрдим.

Солтан деди: — Инди ки, сән падшаһ дејилсән, кәрәк мәним кирдарым сәнин хилафува олсун: мән ону әфв еләдим. Әкәрчи күнаһ ондан җаман көрүнүрдү, амма әфв еләмәк мәнән јахшы көрүнүр.

## ФЭРД

Бәндәләрдән нә гәдәр садир ола чүрми-әзим,  
Лејк әфв ејләмәк ол чүрмү дәхи ә'зәмдир.

## ҺЕКАЈӘТ

Һарун-әр Рәшид ки, хәлифеји-Бағдад иди, онун әсриндә бир нәфәр ә'раби ки, сәһраларда, шурәзар олан јерләрдә нәшв-нума тапмышды, мүддәти-өмрүндә бир саф олан ширин су көрмәмишди. Бир күн азугә тәһсили үчүн вәтәндән чыхыб бир өзкә дијара мүтәввәччәһ олмушду. Бир пакизә олан јердә јағышдан чәм олмуш бир көл көрдү. Бир гәдәр о саф судан ичди, көрдү ки, чох ширин судур. Өз-өзүнә деди ки, јәгин бу су чәннәттән бу јерә төкүлүбдүр. Деди: «Әчәб олду, бу судан төһфә апарарам хәлифеји-Бағдада, ән'ам вә чаиз аллам. Белә су хәлифә көрмәјибдир».

Бәс ә'раби о судан тулуғуну долдуруб Бағдада рәван олду. Гәзара, ики ағач јол Бағдада галмыш, хәлифә хәваслары илә шикара кедиркән ә'рабијә раст кәлди. Ә'раби хәлифәнин чәламындан билди ки, хәлифәдир. Јол кәнарында дуруб хәлифәјә дуа дилини ачды. Хәлифә ондан сорушду ки, ја әхәл-әрәб, һансы гәбиләдәнсән?

Чаваб верди ки, филан гәбиләдән.

Деди: — Һара кедирсән?

Деди ки, сәнин хидмәтүвә чәннәт сују кәтирмишәм.

Хәлифә гулама деди ки, бир чам о судан долдуруб мәнә вер.

Чүн хәлифә бир чүр'ә о судан ичди, көрдү ки, көл сујудур, ә'рабинин тулуғунда галыб дәхи зијадә тәәффүн едибдир. Чамы гулама верди, бујурду ки, бу су һејфдир, төк чамдакы сују тулуға вә бу тулуғу ә'рабидән алыб көндәр Бағдада вә тапшыр ки, бу судан бир кимсәнә ичмәсин, тәләф олмасын.

Бәс үзүн тутуб ә'рабијә деди ки, мәнән нә хаһиш гылырсан?

Ә'раби деди ки, «хәлифәтүл-мүслүмин» һаза маүл чәннәти, сәнинчүн чәннәт сују кәтирмишәм, кәрәк мәнә јүз гызыл пул верәсән.

Хәлифә јүз гызыл пул она верди. Ә'раби шадман дәрһал гәбиләсинә штаб гылды.

Ә'јан һәзрәттән суал етдиләр ки, ја хәлифә, бунда нә һикмәт варды ки, чәннәт сујундан бизә бир гәтрә вермәдин? Ону сахламагда мүбалигеји-зијадә бујурдун? Бағдада көндәрдин вә ә'рабијә ән'ам едиб әләл-ичалә мүрачигәтинә тә'кид еләдин?

Хәлифә чаваб верди ки, бу ә'раби ки, филан гәбиләдә олур, ол сәрзәмин бир шүрәзар олан кәсиф јердир. Бу әрәб мүддәти-өмрүндә бир саф вә ширин вә чари олан су көрмәјибдир, бијабанда јағышдан чәм олан сују көрүб, чәннәт сују һесаб едиб, мәним үчүн ән'ам үмиди илә төһфә кәтирибдир. Мән ичдим, көрдүм ки, чох мүтәәффин, накүвара судур. Сизә ки, ондан бир шүрбә вермәдим, горхдум ки, ичә билмәјиб бир сөз дејәсиз, ә'рабинин дамағына дәјә вә о ки тапшырдым ки, һеч бир кәс бу суја дәјмәсин, бу фикирлә ону дедим ки, ә'раби хатирчәм олсун ки, ол су нәһәјәттә мәнә хош кәлибдир вә ол ки ә'рабијә ән'ам едиб өз гәбиләсинә мүрачигәтинә исрар еләдим, ондан өтрү иди ки, ә'раби, мә'лум олур ки, Бағдада чари олан нәһри-әзим Дәчләни көрмәјибдир, та Бағдада кедиб Дәчләни көрүб хәчил олмасын.

## ҺЕКАЈӘТ

Солтан Мәлик шаһ Сәлчуги бир күн Исфәһан шәһәринин Зиндәруд чајынын кәнарында шикара мәшгул иди. Онун мүлазимләриндән бири бир мәрғзарда бир көк инәк көрдү. Тутуб ол инәји зибһ еләди. Әтиндән кабаб биширди, једи.

Инәк саһиби бир нәфәр әчузә өврәт иди. Мәлик шаһын шикардан гајыдан вахтында Зиндәрудун көрпүсүнүн үстүндә атынын чиләвундан тутду. Һаман гулам кәлиб әлиндәки тазијанә илә ол өврәти вурду ки, еј биәдәб, әлдән гој!

Падшаһ билди ки, она зүлм олубдур. Гуламы мән' еләди.

Ол өврәт деди ки, еј пәсәри-Арслан, әкәр мәним дадыма бу Зиндәруд чајынын көрпүсүндә јетмәсән, пулисиратда дамәнүвү тутачағам. Инди һансыны гәбул еләјирсән?

Солтан бу сөзүн мәнәбәтиндән пијада олду, деди ки, еј ана, о көрпүдә чаваб вермәјә тагәтим јохдур, ким сәнә зүлм едибдир, бәјан елә?

Өврәт деди: — Еј мәлик, һәмин гулам ки, мәним башыма тазијанә вурду, бу күн мәним бир рә'с инәјими зибһ едиб, кабаб едибдир. Мән бир дул өврәтәм, дөрд баш јетим ол инәклә мәншәт гылырдыг.

Мәлик шаһ бујурду гулами-нафәрманы гәтлә јетирдиләр вә өзүнүн мәхуси олан вәчһи-һәләлындан ијирми рә'с инәк ол пирәзәни-мәзлума әта еләдиләр. Пирәзән шад олуб рәван олду вә Солтан Мәлик шаһ өз дадхаһлығына сәчдеји-шүкранәләр гылды.

...**Н**үкәмаји-һинд өз китабларында мәргум едибләр ки, бир мурчә бир тәллин торпағыны бир саир јерә нәгл етмәјә кәмәри-һиммәт бағламышды. Бир гуш көрдү ки, бир зәиф олан шеј сүрури-тәмам вә вәчди-малакәлам илә дәстү па чалыб бир тәллин торпағыны дашымаға сә'ј вә тәлаш гылыр. Деди ки, зәиф вә нәһиф әчибә олан, әмри-мәһалә мүртәкиб олмусан. Бу нә иш-дир ки, мүбашир олурсан?

Мурчә дилә кәлиб деди ки, мәним бир нәфәр мә'шугәм вар, о мәнә дејибдир ки, әкәр мәним вүсальма талибсән вә дөвләти-дидарыма рағибсән, кәрәкдир ки, бу тәллин түрабыны филан јерә нәгл едәсән. Инди мән сә'ј едирәм шәрти әмәлә кәтирәм.

Гуш она деди ки, еј бичарә, бу арзу ки, сәнин көнлүндәдир, гүдрәтиндән чох бәиддир. Голунда о тавана јохдур ки, күманын әмәлә кәлә. Мурчә үмидини итирмәди. Деди ки, мән өз сә'јими еләрәм, әкәр мурадым һасил олмаса да, дост һүзурунда үзрүм гәбулдур.

Бәс һәр ишдә сә'ј еләмәк лазымдыр.

## 2. ЛӘТИФӘЛӘР

Бир күн бир хан мәчлисдә деди ки, һәр ким өз өврәтиндән разыдырса, ајаға дурсун. һамы галхды, ајаға дурдулар, мәкәр шәхси ки, галхмады.

Хан деди: — Еј шәхс, мәкәр сән өврәтиндән разысан ки, ајаға галхмадын?

О чаваб верди ки, јох сәнә фәда олум, бу күн өврәтим гычыма белә вурубдур ки, гычым шикәст олубдур. О сәбәбдән галхмадым.

\*\*\*

Бир күн Ширванын ханы Мустафа хан мәрһум мәчлисдә бир тәрәкәмәдән сорушду ки, еј шәхс, аллаһ нечәдир?

Тәрәкәмә фикир едирди, ханын далында дуран назири хандан мәхфи беш бармағын јухары тутду, јә'ни декинән ки, аллаһ бешдир.

Хан гәзәбнак олуб деди ки, еј һејван, нә данышырсан, нечә аллаһ бешдир?

Тәрәкәмә әрз еләди ки, аллаһ сәнин назирүвә бәла версин, мән он дејәчәкдим, о, беш бармағыны јухары тутду. Онунчүн мән беш дедим. Хан, аллаһ ондур.

\*\*\*

Бир күн Мустафа хан мәрһум, бир шәхсдән сорушду ки, еј шәхс, тојугун һарасы јемәлидир вә чох ләззәтлидир?

Ол шәхс чаваб верди ки, дәриси һәр јериндән ләззәтлидир.

Хан она хәләт верди.

Бир күн Мустафа хан мәрһум, бир шәхси-дикәрдән сорушду ки, чамыш әтинин һарасы ләззәтлидир вә јемәлидир?

Чүн бу шәхс көрмүшдү бир нәфәр тојугун дәрисини ләззәтли деди, хан она хәләт верди, бу да тәглидән деди ки, хан, чамыш әтинин һәр јериндән ләззәтли көнүдүр.

Хан она гәзәб едиб, мәчлисдән ихрач еләди.

Бир күн Шамаихыда бир нәфәр шәхс бә'д эззәһр вәфат еләмишди. Гәбиристана адам көндәрдиләр ки, гәбир газсын. Коркән гәбри газды. Мејит саһибләри мәсләһәт көрмәдиләр ки, даркинди вахты халга зәһмәт версинләр. О кечә мејити евдә сахладылар ки, сәһәр дәфн еләсинләр.

Халг деди ки, гәбрин ағзы ачыг галмаг јахшы дејилдир, шәһәрә вәба нахошлуғу дүшәр, кәрәкдир ки, һаман газылмыш гәбирдә бир нәфәр адам бу кечә јатсын, сабаһ мејити дәфн едәрик.

Гәзара, бир нәфәр чобан гәбиристан кәнарында гојунларыны отладырды, чобана он манат пул вериб разы еләдиләр ки, чобан бу кечә һаман гәбрин ичиндә узаныб јатсын. Чобан о кечә гәбирдә јатмышды. Јанында бир бөјүк дәјәнәји вар иди. Шәһәрдә ики нәфәр лоту дедиләр ки, елә бу чобан он манаты јесин кетсин? Бу кечә биримиз Мүнкәр вә биримиз Нәкир сурәтиндә кедиб чобандан он манаты аларыг.

Бәс һәр бири бир ағ кәфән тахыб, ағачын башына әски вә нефтлә лопа гајырыб кәлдиләр чобанын үстүнә. Чобан нә Мүнкәр билирди, нә Нәкирдән хәбәри вар иди. Кәлдиләр чобана дедиләр ки, «мән рәббүкә?»<sup>1</sup>.

Чобан деди ки, мән өлмәмишәм, мән бир нәфәр дири чобанам. Мәнә он манат пул верибләр ки, бу кечәлик бу гәбирдә јатам. Һәлә өлән сабаһ кәләчәк, кедин сабаһ кәлин.

Лотулар әлиндә олан лопаларын силкәләјиб чобаны вурдулар, дедиләр: «Мән рәббүкә?»

Чобан чох јалварды ки, мән өлмәмишәм, гулаг асмајыб чобаны лопа илә вурдулар. Чобан гәбирдән галхыб Мүнкәрин кәлләсиндән бир дәјәнәк вурду, дәрһал мәғзи-сәри төкүлүб, һәлак олду. О бири јолдашы үз гојду шәһәрә гачмаға. Чобан ону гова-гова салды шәһәрә. Мејит олан евин јанында бир хараба һамам вар иди, лоту гачыб кизләнди ол хараба олан һамамда. Чобан фәрјад еләди ки, ај чамаат, бир чыраг кәтирин. Чобанын сәдасына халг чәм олдулар. Көрдүләр һаман чобандыр ки, он манат алыб гәбирдә јатмышды.

Дедиләр ки, еј чобан, нә вар?

Деди ки, Мүнкәрлә Нәкир сәһв едиб, мәни өлән билиб, гәбиристана кәлиб мәнән бир пара сөзләр хәбәр алырларды. Дедим ки, мән өлмәмишәм, мејит һәлә сабаһ кәләчәк. Ганмадылар, әлләриндә олан күрзи-әтәшин илә мәни вурдулар. Мән гәбирдән галхыб Мүнкәрин кәлләсиндән бир дәјәнәк вурмушам,

<sup>1</sup> Аллаһын кимдир?

бејни дағылыб өлүбдүр. Амма Нәкир зәрби-шәстими көрүб гачды. Ону гова-гова салмышам бу харабаја. Аллаһ хатиринә бир чыраг кәтирин, әкәр ону да өлдүрсәм, дәхи гәбирдә оланларымыз раһат јатарлар, Мүнкәр вә Нәкирин шәрләриндән саламат оларлар.

Бунлар дедиләр ки, јәгин чобаны ваһимә басыбдыр. Чобаны бир диллә јола салдылар. Сабаһ гәбиристана кәләндә көрдүләр бир нәфәр лотунун кәлләси дағылыбдыр. Таныдылар. Јолдашыны дәхи билдиләр ки, ким имиш вә нә үчүн гәбиристана кедибләрмиш — һамыја мә'лум олду.

Гарабағлы Талыб хан, нағыл едирләр ки, бир күн шикара кетмишди. Бир гырговул тутмушду. Ахшам мүлазимләринә деди ки, сиз бу гырговулу бухарыда шишә чәкиб биширин, мән јорулмушам, бир гәдәр јатым, дуруб јејәчәјәм.

Талыб хан јатды. Нөкәрләр гырговулу биширдиләр, өзләри једиләр. Шиши бош бухарынын јанына сөјкәдиләр. Ики-үч саатдан сонра Талыб хан хаби-гәфләтдән бидар олду, деди ки, кәтирин гырговулуму.

Нөкәрләр һамы шәһадәт вердиләр ки, аға, сән гырговулу једин, јатдын. Талыб хан деди ки, доғрудур; чүнки чијәрим чох јаныр, мә'лум ки, јемишәм, јатмышам. Бәс бир гәдәр су верин. Сују ичди, јенә јатды.

### 3. НАДИРЭЛЭР

Чүһанын бир вахт ешшэји итмишди. Фэрјад еләјирди ки, һәр кәс мәним ешшэјими тапса, ики ешшәк она мүждәканлыг верәрәм.

Дедиләр ки, бир итмиш ешшәкдән өтрү нечә ики ешшәк мүждәканлыг вермәк олар?

Деди ки, билмирсиз ки, итмиш ешшэји тапмагда нә ләззәт вар.

\* \* \*

Чүһанын бир вахт ешшэји итмишди. Анд ичди ки, әкәр ону тапса, бир динара сатсын. Вәгта ки, ешшэји тапды, пишији көтүрүб онунла бир ипә бағлады, апарды базара ки, сатсын. Деди ки, кимдир бу ешшэји алсын бир динара, пишији алсын јүз динара? Вәлакин икисини дә бир јердә сатачағам, бир-бириндән ајырманам.

\* \* \*

Чүһа бир вахт сәфәрә кедирди. Ики гылынчы вә ики низәси вар иди. Бир пијада она раст кәлди. Чүһаны сојду, үрјан еләди. Чүһа үрјан вә налан шәһәрә кәлди. Мачәраны бәјан еләди.

Дедиләр ки, сәндә гылынч вә низә ола-ола, бир пијада бир дәјәнәклә нечә сәни сојду?

Деди: — О сәбәбә ки, бир әлимдә гылынч вар иди, бир әлимдә низә тутмушдум. Фүрсәт вермәди ки, низәни она һәвалә еләјим, мәни сојду. Амма елә ки, о мәни сојуб кетди, бир ағач ки, ондан араландым — ону чох сөјмүшәм.

\* \* \*

Чүһа әксәр өвгат тәһсили-мәишәт далынча кетмәзди. Бир күн өврәти она деди ки, һәркаһ бундан сонра һәр күн сүбһ

евдән дышары чыхмасан, ахшама кими ијирми гуруш пул кәтирмәсән, сәни евә гојмајачағам. Бу шәртлә ону евдән чыхартды. Чүһа о күн ахшамачан кәзди, доланды, әлинә бир шеј кәлмәди.

Шәһәрин кәнарында бир хараба вар иди, өзүнү она јетирди. Бир кушәдә мәхфи олду, гәрар тутду, дәрјаји-фикрә гутәвәр олду. Бу әснада көрдү ки, бир дәрвиш һәмин харабаја дахил олду, бир тәрәфдә әјләшди. Бир аз вахтдан сонра дәрвиш дағарыны чыхартды. Бир чыраг јандырды вә дағардан бир гәдәр мум чыхартды. О мумдан бир шәкил тәртиб еләди, габағына гојду, деди ки, бу Адәмдир. Она хитаб еләди ки, еј Адәм, ху-дәвәнди-әһәдијјәт сәни јаратды вә чәннәтдә сәнә мәнзил верди, әнвә'үғсам сәнә не'мәгләр верди. Бугданы јемәкдән сәни нәһј еләди. Мүхалифәт еләдин, бугданы једин. Сәни беһиштдән чыхарыб дүнјаја салдылар вә биз дә сәнин сүлбүндән вүчуда кәлдик. Нә гәдәр ки сағыг, кәрәк әләддәвам тәһсили-мәаш үчүн мәшәггәтләр чәкәк; елә ки, вәфат еләдик, өз үсјанымызын бабәтиндән әзабда олаг.

Бәс дәрвиш әсаны көтүрүб, ону әса илә дөјдү вә сындырды. Јенә мумдан бир сурәт тәртиб еләди. Онун адыны һәвва гојду, деди ки, ја һәвва, нә сәбәб сән нәими-беһиштдән көз јумдун вә Адәми бугда јемәјә тәһрис вә тәрғиб еләдин, та ки, бугданы једи?

Ону да әса илә сындырды. Вә јенә бир сурәт тәртиб еләди, онун адыны шејтан гојду, деди ки, еј мә'ун, сән мәлаикәји-мүгәррәб чүмләсиндән идин. Өз һәддиндән тәчәвүз еләдин вә Адәмә сәчдә еләмәдин, та ки, сәни әсфәлүс-сафилинә атдылар. Дүбарә һәввајә вәсвәсә вердин, ону бугданы јемәјә вадар еләдин вә онун өвладындан дәхи әл чәкмирсән, һәмишә онлары јолдан чыхардырсан, иғва едирсән. Бәс әсаны онун башына вурду, ону да сындырды. Вә һәбелә, мумдан јенә сурәтләр тәртиб еләди, һәр биринин адыны пејғәмбәр гојду вә өвлија гојду, һәр биринә бир тәгсир гәрар верди, онлары да сындырды.

Таинки нөвбәти-ахырда бир сурәт тәртиб еләди, онун адыны рәбби-ә'ла гојду. Бир нечә тәгсирләр дәхи она сабит еләди, итаб вә хитаб гылды. Чүн истәди әсаны онун башына ендирсин, Чүһа јериндән галхды, деди ки, еј дәрвиш, бир саат сәбир елә ки, мән ијирми гурушуму ондан алым. Әкәр аллаһы да өлдүрсән, кәрәк мәним ијирми гурушуму өзүн верәсән. Ондан өтрү ки, әкәр пулу алмамыш евә кетсәм, өврәт мәни евә гојмајачағ.

Дәрвиш Чүһанын сөвтүндән вәһишәт едиб, горхудан һәр нә ки вар иди, харабада гојуб гачды.

Чүһа јериндән галхыб, дәрвишин шејләрини көтүрүб евә кәлди. О чүмләдән јүз гызыл пул о шејләрин ичиндә вар иди.



Гапыны дөйдү, өврәти гапынын далына кәлди, деди ки, һәркаһ ијирми гурушу кәтирмисән, гапыны ачачағам вә илла јох.

Чүһа деди ки, гапыны ач. Ијирми гурушун әвәзиндә јүз гызыл кәтирмишәм.

Өврәт гапыны ачды, көрдү ки, доғру дејир. Ондан әһвал-пурсан олду ки, нечә олду ки, бу гызыллары әлә кәтирдин?

Деди ки, о сәбәб ки, аллаһы өлүмдән гуртардым, бу не'мәти мәнә гисмәт еләди. Вә кејфијјәти бәјан еләди.

\* \* \*

Бир күн Чүһаја дедиләр ки, һеч ше'р инша едә билирсән?  
Деди ки, бу фәндә мәним мислү манәндим јохдур.

Бир ше'р охуду, мисраи-әввәлинин гафијәси заи-банәгтә иди вә икинчи гафијәси заи-мөһмәлә. Әввәли мәзмум, ахыры мәксур.<sup>1</sup>

Дедиләр ки, бу нә кунә ше'рдир?

Деди ки, бунун зәрәри јохдур, заи-мө'чәмәни дәхи заи-мәһ-мәлә кими охујун.

Дедиләр ки, гафијәнин бири мәзмумдур, бири мәксур.

Деди ки, гәрибә ешшәк адамларсыз! Мән дејирәм ки, нүкте-ји-заһирдән көз јумун, сиз инди е'раб<sup>2</sup> далынча кәзирсиниз.

\* \* \*

Бир күн ики ахмаг јол илә кедирләрди. Бири деди ки, аллаһ-таала мәнә бир сүрү гојун верәјди, мин рә'с олајды. Бириси деди ки, аллаһ-таала мәнә бир сүрү гурд верәјди, мин баш олајды, та ки, сәнин гојунларыны јејәјдиләр.

Ол гојун истәјән гәзәбнак олду, ону сөјдү вә даваја башладылар. Накаһ Чүһа онлара раст кәлди. Даванын сәбәбини хәбәр алды. Некајәти бәјан еләдиләр. Иттифагән Чүһанын әлиндә бир бәсти бал вар иди. Бәстини сәразир еләди, балы јерә төкдү. Деди ки, мәним ганым бу бал кими төкүлсүн ки, чәми дүнјада сиздән ахмаг адам јохдур.

\* \* \*

Бир вахт Чүһа бир мәсчидин минарәсиндә азан верирди. Өзүнүн көриһ олан сөвтүндән хошу кәлирди. Тез минарәдән дүшүб, минарәјә бахырды. Јенә чыхыб азанын далыны дејирди, јенә дүшүб гулаг верирди. Она дедиләр: — Нијә белә еләјирсән?

<sup>1</sup> Мәксур — сынмыш, гырылмыш.

<sup>2</sup> Е'раб — чүмлөдә әрәб сөзләринин ахырларынын дәјишилмәси (*грамматик гәјдә*).

Деди ки, истәјирәм биләм ки, сөвтүм узагдан нечәдир, ја-вугдан ки, чох јахшыдыр. Вә бир дә көрүм ки, һарајачан сәсим кедир.

\* \* \*

Бир күн Чүһа бир евә кәлди ки, тәзә чөрәк вә аш биширмиш-диләр. Һәр гәдәр ки, отурду, онунчүн тәам вә хөрәк кәтирмәди-ләр. Ајаға дурду, тә'зими-тәмам илә евин о тәрәфинә, бу тәрә-финә јүјүрдү.

Дедиләр бу нә әмәлдир?

Деди ки, бу ев Кә'бәнин евинә охшајыр. Мәнә вачибдир ки, онун әтрафыны тәваф<sup>1</sup> еләјим.

Ондан сонра дурду, евин дөрд бир тәрәфини доланды вә мәсаһәт еләди, јә'ни өлчдү.

Дедиләр ки, нијә өлчүрсән?

Деди ки, бу ев ки, тәамсыз ола, ону тә'мир еләмәк асандыр. Истәјирәм ки, бу евин тул вә әрзини билим вә бу әндазадә әзүмдән өтрү бир ев тә'мир еләјим.

\* \* \*

Бир вахт Чүһа бир нечә рәфиг илә шикара кетмишди. Бир гурд онлара раст кәлди. Гурду шикара тәсәввүр еләдиләр. Истә-диләр ки, ону тутсунлар. Гурд гачыб бир дашын алтына кир-мишди. Чүһанын јолдашы башыны дашын алтына апарды ки, гурду чәкиб чыхартсын. Гурд онун башыны бәдәниндән гопарды.

Чүһа көрдү ки, јолдашы башыны чыхартмыр. Бахды, јолда-шыны башсыз көрдү. Фикрә пичидә олду ки, аја, мәним јолда-шымын башы әввәлдән вар иди, ја јох? Ондан сонра јолдашла-рына деди ки, сәбир еләјин та ки мән шәһәрә кедим, онун әја-лындан хәбәр алым ки, бу кишинин башы вар иди, ја јох?

Бәс шикардан кәлди јолдашынын евинин гапысына. Өврә-тиндән хәбәр алды ки, сәнин әривүн евдән чыханда башы вар иди, ја јох иди?

\* \* \*

Чүһа бир вахт иддиаји-нүбүввәт еләди. Дедиләр ки, сәнин мө'чүзатын нәдир?

Деди ки, һәр ағачы ки, чағырсам — кәлир.

Дедиләр ки, филан ағачы чағыр, көрәк кәлирми?

<sup>1</sup> Тәваф — әтрафыны доланмаг.

Һәр нә гәдәр ки, ону чағырды, ағач әсла һәрәкәт еләмәди. Бәс өзү ағачын јанына кәлди, деди ки, әнбија вә өвлијада кибролмаз. Әкәр о бизим јанымыза кәлмәсә, биз онун јанына кедәрик.

\*\*\*

Јенә бир вахт Чүһа иддијаи-вилајәт еләди.

Дедиләр ки, нә кәрамәтлә иддијаи-вилајәт едирсән?

Деди ки, о сәбәбә ки, мән биләрәм һәр, нә адамларын хәялындан хүтур еләсә, хәбәр верәрәм.

Дедиләр ки, әкәр билдин ки, бизим хәјалымыздан нә кечир?

Деди ки, һамувуз хәјал едирсиз ки, худаја, көрәсән Чүһа өз иддиасында садигдир, ја казибдир?

\*\*\*

Чүһа бир вахт бир јүк буғданы дәјирмана апарырды. Јолда деди ки, әкәр бу буғдалар һамысы тила<sup>1</sup> олсајды, нә јахшы оларды!

Накаһ буғданын чуваллары дешилди, о буғдалар јерә дағылды.

Деди ки, худавәнда, буғдалары ки, тила еләмәдин — неч. Дәхи нә үчүн јерә дағытдын? Сәнә нә јаманлыг еләмишәм?

\*\*\*

Дејирләр ки, бир күн Чүһа јол кедирди, јорулмушду. Деди ки, худавәнда, бир мәркәб<sup>2</sup> мәним үчүн јетир ки, сүвар олум, дәхи пијада јол кетмәјә тагәтим галмады.

Накаһ бир пијадеји-дикәр јорулуб јолда галмышды, Чүһаны тутуб далына сүвар олду. Чүһа нәһајәтдә хишмкин олуб, деди ки, худавәнда, алтмыш илдир ки, аллаһлыг еләјирсән, һәлә дә сөзү анламырсан? Мән мәкәр белә демишдим?

\*\*\*

Чүһа бир вахт бир нечә тојуг алыб, јагда тојуглары бүрјан еләди, бир габа гојду, ағзыны өртдү, кетди ки, рәфигләрини јемәјә кәтирсин. Өврәти о бишмиш тојуглары көтүрүб, бир нечә вәһши көјәрчини габа гојуб ағзыны өртдү. Елә ки, Чүһа гонаглары евә кәтириб отуртду, кетди ки, мүсәмма олан тојуглары кәтирсин, габын ки, сәрпушун көтүрдү, гушлар һамысы бирдән учдулар, кетдиләр. Чүһа мат вә мәттәл галды, деди ки, худавәнда, бәрфәрз ки, сән бу гушлара тәрәһһүм еләдин, зиндә гылдын. Гүдрәтиндән узаг дејилдир, инди мәнә де көрүм ки, јағын пулуну вә өзкә мәхаричи кимдән алым, гонагларым нә јесин?

<sup>1</sup> Тила — гызыл.

<sup>2</sup> Мәркәб — миник (ат, гатыр вә с.).

# ФИРИДУН БӘЈ КӨЧӘРЛИ

*Талааара  
һәдијјә*

## МУҲӘРРИРИН ИФАДЕЖИ-МЭРАМЫ

(Кичик ихтисарла)

Кечмишдә шан вә гүввәт саһиби олан түрк (азәрбајчанлы — ред.) милләти өз мәишәтинә, ајин вә адәтинә даир јаратдығы ғысым-ғысым нағыл вә һекајәләр, көзәл мәнзүмә вә әбјатлар, һикмәтамиз мәсәлләр, аталар сөзләри, назик мәналы мұғмма вә тапмачалар, балалар гәлби ачан дүзкүләр вә јанылтмачлар, һејванат гисминә мәхсус сајачы сөзләри мурур илә хатирәләрдән чыхыбдыр вә бу һалда унудулмагддыр. О милләт ки, өз тарихини, доланачағыны, вәтәнини вә дилини сеvir — бу гисм әсәрләри кәмали шөвг вә диггәтлә чәм едиб зигијмәт сәрмәјә кими сахлајыр вә балаларынын илк тәлим вә тәрбијәсини онлары өјрәтмәклә башлајыр.

Балалара һәдијә олараг милләтимизин јаратдығы нағыл вә һекајәләрдән, мәсәл вә тапмачалардан вә бир чох мәнзүмәләрдән бу мәчмүәни тәртиб ғылдыг ки, онлар унудулуб хатирәләрдән чыхмасын.

Мәчмүәјә дахил олан анчаг «Түлкү вә үзүм» тәмсили русчадан тәрчүмә олунубдур. Мүтәрчим Ејнәлибәј Султанов өз дилимизин шивәсини итирмәјибдир. Мөһтәрәм шаиримиз Аббасаға Назирин вә мәрһум Мустафа аға Арифин вә Мейдигулу хан Вәфанын бир нечә әсәрләри дәхи мәчмүәдә дәрч олунубдур ки, онларын мәна чәһәтчә балаларын руһуна көзәл тәсири ола биләр. Гасым бәј Закирин тәмсилат мәнзүмәси милләтимизин мәишәтиндән көтүрүлмүш вә онун дили илә сөјләнмиш әсәрләрдир...

Зәннимизчә бу мәчмүәни һәр кәс охуса—бөјүк, ја кичик—онун гәлби ачылыб хәндан олачагдыр. Балалар шад олачаг бу сәбәбә ки, онда дәрч олунан әсәрләрин чүмләси онларын дүнјасындандыр. Бөјүк адамларын үрәкләринин ачылмағына сәбәб бу олачагдыр ки, онлар мугталиә әснасында өз ушаглыг вахтларыны ихтијарсыз хатырларына көтүрәчәкләр. Бу исә, јәни гәлби шад етмәк, өзлүјүндә бир хидмәтдир.

Ф. ҚӨЧӘРЛИ

## ИТ ВӘ ПИШИК

Ит деди:

— Мән һеч гочалмаздым, амма мәни пишијин дәрди гочалтды.

Дедиләр:

— Нијә бәс?

Деди:

— Чөлләрдә галыб, далыны ајаза верән мән олурам, кечәләр сабаһа кими јатмајан, еви-ешији горујан мән олурам, амма елә ки, истәјирәм башымы гапыдан ичәри узадам, бу пишикчијәз әлини узадыб үзүмү-көзүмү чырмаглајыр.

### Мәсәлләр:

Ит ит илә далашды, јолчунун иши аванда дүшдү.  
Итин ахмағы гајсабадан<sup>1</sup> пај умар.  
Итин ајағыны көчдән ким әсиркәр.  
Ит һүрәр, карван кечәр.

### Тапмачалар:

1. Атдан уча, итдән алчаг.
2. Биздә бир киши вар,  
Хор-хор јатышы вар.

## ҮЗЛҮ ГОНАГ ВӘ ЕВ ЈИЈӘСИ

Ев јијәси:

— Пишијим, пишијим мујуна,  
Чыхма довшан овуна.  
Гонаг бу күн бурдадыр,  
Сабаһ кедәр евинә.

<sup>1</sup> Гајсаба — хөрәк нөвү.

Гонаг:

— Пишијим, пишијим сәрасәр,  
Ешијә чыхма јел әсәр.  
Гонаг бу ил бурдадыр,  
Кәлән ил дә сәрасәр.

### Мәсәлләр:

Гонаг күчлү олса, ев јијәсин евдән говар. Гонага кел демәз-ләр, алтындан палазыны чәкәрләр. Гонағын рузусу өзүндән га-баг кәләр. Гонаг гонагы севмәз, ев јијәси һеч бирини.

### ӘРИНЧӘК ИТ

Гыш оlanda ит дејир:

— Јаз олајды, өзүмә бир чуха тохујајдым.  
Елә ки, јаз кәлир, ит тәнбәлләшиб дејир:  
— Еһ, ким әјириб, ким тохујачаг?!

### Мәсәлләр:

Бу күнүн ишини сабаһа гојма.  
Галан ишә гар јағар.  
Әлдән галан әлли күн галар.  
Горх пајыздан, габағындан гыш кәлир.  
Горхма гышдан, габағындан јаз кәлир.  
Кәпәк итин гарны тох кәрәк.

### ТОЈУГ

Бир күн бир тојуғу тахыл анбарына салдылар. Тојуг башла-ды буғданы ајағлары илә ешәләјиб јемәјә.

Дедиләр:

— Бу гәдәр буғданы нијә ешәләјирсән?

Тојуг чаваб верди:

— Нә еләјим, кәсилмишләрим өјрәнибдир, мәнәдә нә күнаһ вар?

### Мәсәлләр:

Тојуг јумуртасына көрә гаггылдар.  
Тојуг истәр газ јериши јерисин, өз јерини дә јанылар.  
Тојуг су ичәр, аллаһа бахар.

Ев гушлары: тојуг, хоруз, газ, һиндтојуғу, товуз, кәјәр-чин.

### Тапмачалар:

3. Гара тојуг гарғалар  
Евдән-евә јырғалар.
4. Гара тојуг  
Гарны јарыг.
5. Тап тапмача  
Кәл тапмача,  
Мәмәли хатун  
Дишләри јох.
6. Чил тојуг  
Чилмә тојуг  
Башын кәсдим,  
Ганы јох.
7. Ана бир гыз доғду, нә әли вар, нә ајағы.
8. Гыз бир ана доғду, әли дә вар, ајағы да.

### ХОРУЗ ВӘ ПАДШАҢ

Бир вар имиш, бири јох имиш, аллаһдан башга һеч кәс јох имиш. Бир дә бир хоруз вар имиш.

Бир күн хоруз пејинликдә ешәләниб, өзүнә јем ахтаранда бир гарача пул тапды, шад олуб башлады охумаға:

— Гуггулугу! Бирчә шаһы тапмышам!

Падшаһ хорузун сәсини ешидиб бујурду ки, кедиб онун пу-луну әлиндән алсынлар. Шаһыны хорузун әлиндән аландан сонра башлады охумаға:

— Гуггулугу! Падшаһ мәнә мөһтач имиш!

Падшаһ бујурду ки, шаһысын апарыб өзүнә версинләр.  
Хоруз охуду:

— Гуггулугу! Падшаһ да мәнән горхар имиш!

Падшаһ буну ешидәнә хоруза ачыгланыб бујурду ки, ону тутуб өлдүрсүнләр. Хорузун башыны кәсәнә охуду:

— Гуггулугу! Нә ити бычаг имиш!

Хорузун башыны кәсчәк ону басдылар гајнар суја ки, түкүнү јолсунлар. Гајнар газанын ичиндә хоруз охуду:

— Гуггулугу! Нә исти һамам имиш!

Хорuzu газанын ичиндэн чыхарыб түкүнү јолдулар вә биши-  
риб гојдулар пловун башына. Бурада хоруз охуду:

— Гуггулугу! Нә аҭча тәпә имиш!

Плову кәтирдиләр падшаһын габағына. Падшаһ плову је-  
јендә хоруз онун богазында јенә охуду:

— Гуггулугу! Нә дарча күчә имиш!

Ондан сонра хоруз кетди гаранлыг јерә, орада охудуса да  
кимсә сәсини ешитмәди.

### *Мәсәл:*

Хоруз олмаса сәһәр ачылмаз?

### *Тапмача:*

9. Чағырдым бәркдән,  
Сәс верди кәнддән,  
Ағзы сүмүкдән,  
Саггалы әтдән.

## Г А Н А Ч А Г Л Ы Г А Р А Ч Ы

Бир күн бир гарачы јатыб рәјасында бир габ ләззәтли  
умач көрүр. Амма гашығы јох иди ки, јесин. Кәлән сәфәр ја-  
танда гарачы јанына бир гашыг гојду. Амма јухусунда бир зад  
көрмәди.

### *Мәсәлләр:*

Ач тојуг јухусунда дары көрәр. Иштаһсызын јухусуна беш  
аршын без кирәр. Вахт олар ки, шаһын да гарачыја иши дү-  
шәр. Өзүнә умач ова билмәз, өзкәјә әриштә кәсәр.

## Г А Р Ы В Ә П И Ш И К

Бир күн бир гары инәјини апарды сувармаға. Инәјин ајағы  
бузун үстүндән сүрүшүб јыхылды вә гычы сынды. Онда гары  
буза деди:

— А буз, сән нә күчлүсән?

Буз чавабында деди:

— Әкәр мән күчлү олсајдым, күн мәни әритмәзди.

Гары деди:

— А күн, сән нә күчлүсән?

Күн чавабында деди:

— Әкәр мән күчлү олсајдым, булуд габағымы кәсмәзди.

Гары деди:

— А булуд, сән нә күчлүсән?

Булуд деди:

— Мән күчлү олсајдым, јағыш мәндән јағмазды!

Гары деди:

— А јағыш, сән нә күчлүсән?

Јағыш деди:

— Әкәр мән күчлү олсајдым, от мәндән битмәзди.

Гары деди:

— А от, сән нә күчлүсән?

От деди:

— Мән күчлү олсајдым, гојун мәни јемәзди!

Гары деди:

— А гојун, сән нә күчлүсән?

Гојун деди:

— Әкәр мән күчлү олсајдым, гурд мәни јемәзди!

Гары деди:

— А гурд, сән нә күчлүсән?

Гурд деди:

— Мән күчлү олсајдым, ит мәни боғмазды.

Гары деди:

— А ит, сән нә күчлүсән?

Ит деди:

— Мән күчлү олсајдым, чобан мәни дөјмәзди.

Гары деди:

— А чобан, сән нә күчлүсән?

Чобан деди:

— Мән күчлү олсајдым, ханым мәни сөјмәзди.

Гары деди:

— А ханым, сән нә күчлүсән?

Ханым деди:

— Әкәр мән күчлү олсајдым, сичан торбаларымы кәсмәзди.

Гары деди:

— А сичан, сән нә күчлүсән?

Сичан деди:

— Әкәр мән күчлү олсајдым, пишик мәни јемәзди!

Гары деди:

— А пишик, сән нә күчлүсән?

Пишик ики әлләрини габаға, ики ајагларыны дала гојуб,  
кәрдәнини чәкиб, гујругуну галхызыб, көзләрини бәрәлдиб, ди-  
лини чыхарыб, гарыја деди:

Күчлүжәм һа, күчлүжәм,  
Дәмир дараг дишлижәм.  
Јүк үстү јајлағымдыр,  
Јүк алты гышлағымдыр.  
Күрсү үстә дурарам,  
Бығларымы бурарам...

**Мәсәя:**

Сичан көрәндә пәләнкә охшајан пишик, пәләнк көрәндә сичана дөнәр.

**Тапмача:**

10. Тахчадан дүшдү тап еләди,  
Күлсәнәм ону һап еләди.

**ГОЈУН**

Јејәр-јејәр көрнәшәр,  
Алнын вурар, дөјүшәр.  
Бујнузу бурма-бурма,  
Јуну вар јерлә сүрүмә.  
Зинһар<sup>1</sup> гојуну вурма,  
Гојунсуз јердә дурма.  
Гојунлу евләр көрдүм,  
Гурулмуш јаја бәнзәр.  
Гојунсуз евләр көрдүм,  
Гуруммуш чаја бәнзәр.

Гојун дејәр, мән һеч отдан дојмарам,  
Пајыз олду, чөрүн-чөпүн гојмарам.  
Һәр бир еви кәлин кими бәзәрәм.  
Ағыр-ағыр халыларым вар мәним,  
Күллү-күллү халчаларым вар мәним.

**Мәсәлләр:**

Гојун јүз олунча, дәриси мин олар.

Гојунун олду әлли,  
Адын олду бәлли.

Гојунун олду јүз,  
Кир ичиндә үз.

Гојуну гурда тапшырмазлар.

<sup>1</sup> З и н һ а р — чәкин, сагын.

**Тапмача:**

11. Алты һовуз ичәрләр,  
Үстү зәми бичәрләр.

Ев һејванлары: ат, еишәк, гатыр, дәвә, инәк, өкүз, чамыш, кәл, гојун, кечи, ит, пишик.

**ҮШҮДҮМ ҺА, ҮШҮДҮМ**

Үшүдүм, һа, үшүдүм.  
Дағдан алма дашыдым,  
Алмачығымы алдылар,  
Мәнә чүрм<sup>1</sup> вердиләр.  
Мән чүрмдән безарам,  
Дәрин гују газарам.  
Дәрин гују беш кечи,  
Һаны бунун еркәчи?  
Еркәч гаја башында,  
Һај еләдим кәлмәди,  
Чијид вердим јемәди.  
Чијид газанда гајнар,  
Гәнбәр бучагда ојнар.  
Гәнбәр кетди одуна,  
Гарғы батды будуна.  
Гарғы дејил, гамышды,  
Беш бармағым күмүшдү.  
Күмүшү вердим тата,  
Тат мәнә дары верди;  
Дарыны сәпдим гуша,  
Гуш мәнә ганад верди.  
Ганадландым учмаға,  
Һагг гапысын ачмаға.  
Гапычы гапы тохур,  
Ичиндә бүлбүл охур.

**Мәсәлләр:**

Гар јағыб ајаг үшүтмәк үчүн.

Гыш гышлығын јердә ејләр, көјдә еләмәз.

Бугда олмајан јердә дарыны көзә тәпәрләр.

<sup>1</sup> Ч ү р м — әзијјәт, әзаб.

## КЕЧИ

Нәнәм о татар<sup>1</sup> кечи,  
Гајада јатар кечи.  
Гыш бәрк сојуг кәләндә,  
Баланы атар кечи.

Нәнәм о халлы кечи,  
Мәмәси баллы кечи.  
Уча гаја башында,  
Тутубду јаллы кечи.

Кечи дејәр адым Әбдүлкәримдир,  
Гавала чәкилән мәним дәримдир,  
Үч ај гышы өлмәрәм, аллаһ кәримдир.  
Шејтан-шејтан балаларым вар мәним,  
Гәлби-гәлби гајаларым вар мәним!

### Мәсәлләр:

Кечијә гурд дәјмәсә, һәччә кедәр.  
Кечи һанда, гаја һанда.  
Гој кечинин өлүмү палыддан олсун.  
Кечи чан һајында, гәссаб пиј гајғысында.  
Кечинин готуру булағын көзүндән су ичәр.

## ИНӘК, ӨКҮЗ ВӘ ЧАМЫШ

Инәк дејәр мән доғанда мәләрәм,  
Аһым илә дағы-дашы дәләрәм.  
Гурудуму күндән-күнә сәрәрәм,  
Јахшы-јахшы кәрәләрим вар мәним,  
Марал-марал балаларым вар мәним!

Өкүз дејәр мән ағама нөкәрәм,  
Үч ај гышы төвләсиндә бикарам,  
Јаз оlanda чајыр-чәмән сөкәрәм,  
Ағлы-гырмызылы бугда әкәрәм,

Ағыр-ағыр хырманларым вар мәним,  
Уча-уча тајаларым вар мәним!

<sup>1</sup> Татар — чәлд, зирәк, чевик.

Чамыш дејәр пајыз олчаг саманлығымы  
долдурун,  
Јаз оlanda бојундуруғуму јондурун.  
Чүтә кетмәсәм вурун мәни өлдүрүн,  
Долу-долу саманлыгларым вар мәним.  
Дәрин-дәрин дәрјаларым вар мәним.

### Мәсәлләр:

Пулуну вер инәјә — багла дирәјә. Аһыл өкүз чүтә кетмәсә  
ушаглар ачындан гырылар. Ев данасындан өкүз олмаз. Өкүзүн  
чүтә кетмәјәни әтлик адына сатылар. Чамыш илә кәзән дананы  
гурд јејәр.

Шоракәт јердә бостан әкәрсән,  
Ады бостан олар, тағы тағ олмаз.  
Тәнбәл арвада јүз инәк версән  
Ајраны бол олар, јағы јағ олмаз.

### Тапмача:

12. О јаны чәпәр, бу јаны чәпәр — ичиндә атлы чапар.

## ЕШШӘК ВӘ ДӘВӘ

Ешшәк дејәр, мән һамыдан фағырам,  
Палчыға батанда уча дағдан ағырам.  
Чөлләрдә галанда мән јијәми чағыррам,  
Кәрәнајдан јоғун сәсим вар мәним.  
Атлар илә бөјүк бәһсим вар мәним!

Дәвә дејәр, һеч һејван көтүрмәз мәним јүкүмү,  
Икид оғлан кәрәк чәкә ипими,  
Әрәбистан ичәр мәним сүдүмү.  
Узаг-узаг мәнзилләрим вар мәним,  
Уча-уча дөјәләрим вар мәним!

### Мәсәлләр:

Ешшәји мин, ата чатынчан.  
Ешшәк ешшәји борч гашыр.  
Ешшәјә минмәк бир ајыб, дүшмәк ики ајыб.  
Бош ешшәк јорға кедәр.

Дәвә ојнајанда гар јағар.

Дәвә јахыны отлајыб узағы көзләр.

Дәвә өлсә, дәриси бир јүкдүр, тојуг өлсә, дәриси бир чәнкә түкдүр.

Дәвәјә дедиләр: бојнун нијә әјридир?

Деди: һарам дүздүр ки, бојнум да дүз ола.

Дәвәјә дедиләр: сәнәтин нәдир??

Деди: хәјати<sup>1</sup> ешмәк.

Дедиләр: назик додагларындан вә зәриф әл-ајағындан көрүнүр.

#### Тапмача:

13. Бәнки-бәнки башыны тут,  
Дөнкү-дөнкү дөшүнү тут,  
Гылман гоча, әл-ајаг вер,  
Һүсејн гоча, гујруғун тут.

### ЧОБАН

Көјдәки көј булудлар  
Јорғаныдыр чобанын.  
Јасты-јасты тәпәләр  
Јастығыдыр чобанын.  
Јумру-јумру гајалар.  
Јумруғудур чобанын.  
Әлиндәки дәјәнәк  
Галханыдыр чобанын.  
Јанындакы боз көпәк  
Јолдашыдыр чобанын.  
Ағзы гара чанавар  
Дүшмәнидир чобанын.  
Гојунун өзү кәлди,  
Доланды дүзү кәлди.  
Чобанын гучағында,  
Бирчә чүт гузу кәлди.  
Үзүн ағ олсун, чобан.

<sup>1</sup> Хәјати — ипәк сап.

#### Мәсәлләр:

Чобанын көнлү олса, тәкәдән пендир тутар.

Чобаны өзүндән оланын гојуну диши доғар.

Кечинин әчәли чатанда чобанын дәјәнәјинә сүртүшәр.

Кәлинин ајағы чобанын дајағыдыр.

Күрдүн гочаланы гојуна кедәр.

Чөл һејванлары: гурд, ајы, түлкү, чаггал, шир, пәләнк, довшан, порсуг, дәлә, марал, чејран.

### ГУРД

Гурда дедиләр:

— Кәл сәни гојуна јоллајаг! Башлады ағламаға.

Дедиләр: даһа нијә ағлајырсан?

Деди:

— Горхурам јалан ола.

Гурддан сорушдулар:

— Аранда галачагсан, јохса јајлаға кедәчәксән?

Гурд чавабында деди:

— Мәнимки ел иләдир. Ел һараја кетсә, мән дә ораја кедәчәјәм.

#### Мәсәлләр:

Чаггал вар ки, көдөн чыхардыр, гурдун ады бәднамдыр.

Гурддан горхан гојун сахламаз.

Гурд нә билир ки, гатыр баһадыр.

Гурд думанлы күн ахтарыр.

#### Тапмача:

14. Сәккизи сан дарајы,  
Доггузу дон дарајы,  
Икиси хас гырмызы  
Дөрдү мазан дарајы.

### БИШМИШЛӘР, ЧӨРӘКЛӘР ВӘ ИЧКИЛӘР

Бишмишләр: аш, бозбаш, плов, чиллов, долма, күфтә, говурма, бозартма, кабаб, лүләкабаб, әриштә, умач, хәшил, һалва, һәлимашы, хинкал, фирни, гајсаба, довға, сәмәни.



**Чөрәкләр:** јуха, сач чөрәји, гәндир чөрәји, лаваш, сәнкәк, фәтир, шәкәрчөрәји, гатлама, фәсәли, әкирдәк, кәтә, гоғал.

**Ичкиләр:** су, сүд, чај, гәһвә, шәрбәт, ајран, кәрәмәз, күл-мәс, булама.

Лаваш деди:

— Неч кәс мәним једди гатымдан кечә билмәз.

Бу сөзү бозбаш ешидиб деди:

— Нә дејирсән?!

Лаваш деди:

— Сәни диндирән јохдур, бозбаш бәј!

### Мәсәлләр:

Һарда ашдыр, орда башдыр.

Бишмиш ашын дарғасы.

Ашы биширән јағ олар, кәлинин үзү ағ олар.

Һалва-һалва демәклә ағыз ширин олмаз.

Јағ јағ илә гајнар, јарма гуру галар.

### СӘМӘНИ

Сәмәнијә салдым бадам,  
Гојмазлар бир бармаг дадам,  
Дөрд тәрәфин алыб адам,  
Сәмәни, бизана кәлмишәм,<sup>1</sup>  
Узана-узана кәлмишәм.

### Тапмача:

15. Суда Сүлејман көрдүм,  
Дагда дүлејман көрдүм.  
Јатар көвшәр даш көрдүм,  
Дузсуз бишмиш аш көрдүм.

15 а. Узун гыз — оба кәзәр.

### Јанылтмач:

Базарда нә учуз?

Мис учуз, күнчүт учуз, дуз учуз.

<sup>1</sup> Бизана кәлмишәм — (бурада) чана кәлмишәм, безмишәм.

## АҒ ГОЈУН

Нәнәм гојунун ағы,  
Кедәр доланы дағы,  
Бичәр гарагијағы,<sup>1</sup>  
Ичәр сәрин булағы.  
Гарылар тутар јағы,  
Кәлин јејәр, гујмағы,  
Илла ки, гајғанағы,  
Чобана вурар дағы.  
Гызлара чениз ағы,  
Чобана чарыг бағы,  
Ушаға шүтүк<sup>2</sup> бағы.

### Мәсәлләр:

Гојун дедијин ешмә бағырсагдыр, далысы неч үзүлмәз.  
Гојун дејир, мәни чәк харабаја, сәни чыхарым абаданлыға.

## НАРЫШ (нарынч) ГОЈУН

Нәнәм о нарыш гојун,  
Јуну бир гарыш гојун,  
Чобан сәндән күсүбдүр,  
Сүдү вер барыш, гојун.

### ДУЗКУ

Устуб иди, һа устуб иди,  
О киши мәним достум иди.  
Кетди Киланә кәлмәди,  
Јајлығымы алды вермәди.  
Јајлығымын учу зил гара,  
Јолладым пејғәмбәрә.  
Пејғәмбәри өлдүрдүләр,  
Ағ бала кејдирдиләр.  
Ағ баланын сачаглары,  
Күмүшдән вар бычаглары.  
Вурдум сандыг ачылды,  
Инчили мәрчан сачылды.

<sup>1</sup> Гарагијаг — от нөвү.

<sup>2</sup> Шүтүк — бәләк бағы.

Инчили мәрчан филфили,  
Кәл оху бизим дили.  
Бизим дил урум дили

Урумдан кәлән атлар,  
Ағзында жүән чатлар.  
Һејванын ағачлары,  
Бар кәтирмәз башлары.  
Вурдум башы үзүлдү,  
Ел јајлаға дүзүлдү.  
Ел јајлагдан кәлинчә,  
Яры чаным үзүлдү.

А тәшти, тәшти, тәшти,  
Вурдум күлби кечди.  
Ики хоруз далашды,  
Бири гана булашды.  
Афтабаны вурдум даша,  
Су кәлир чоша-чоша.  
Әли илә Мәһәммәд,  
Язылыбдыр бир даша!

### ДӘВӘ ВӘ ТИКАН

Бир дәвә чөлдә отлајырды. Јарпагланмыш тикан колуна ја-  
хынлашыб, истәди онун јарпагларыны јесин. Ағзыны кола тәрәф  
узаданда көрдү ки, онун ичиндә бир илан гыврылыб јатыб. Дәвә  
тамаһ дишини ондан чәкиб кери гајытды.

Кол белә хәјал еләди ки, дәвә онун тиканындан горхуб чә-  
килди.

Дәвә колун фикрини дүјүб деди:

— Мәним горхум сәндән дејил, о кизләнмиш гонагдандыр.

### Мәсәлләр:

Көпәк гаја көлкәсиндә јатар, елә биләр өз көлкәсидир.

Дәвәчи илә дост оланын дарвазасы кен көрәк.

Дәвә көрдүнмү? — Гығыны да көрмәдим.

### НАЗИКБӘНАЗИК — ТАЗИКБӘТАЗИК

Бири вар имиш, бири јох имиш, бирчә бирә вармыш, ады  
Тазикбәтазик, бир дә бир бит вар имиш, ады Назикбәназик.

Тазикбәтазик аллаһын әмрилә Назикбәназији өзүнә арвад  
алмышды.

Ај өтдү, ил доланды, гыш кәлди, чохлу гар јағды.

Тазикбәтазик арвадына деди:

— Мән чыхым дамымызын гарыны күрүјүм, сән дә бир газан  
умач бишир, јејәк, гарнымыз гызсын.

Назикбәназик деди:

— Јахшы, олар.

Тазикбәтазик чыхды дамын гарыны күрәмәјә, Назикбәна-  
зик дә очаг галајыб бир газан умач асды.

Тазикбәтазик аз күрәмишди, чох күрәмишди, бирдән ајағы  
сүрүшүб бачадан дүшдү умач газанынын ичинә вә о саат да  
өлдү. Буну көрәндә Назикбәназик башына чырпды, дизинә  
чырпды. Һарај һара чатар! Өлән бир дә дирилмәз ки!

Назикбәназијин башына дөјүб ағламағыны сәрчә көрүб он-  
дан сорушду:

— Назикбәназик, бу нәдир, нијә ағлајырсан?

Назикбәназик деди ки, даһа нә олачагдыр, Тазикбәтазик  
дамын гарыны күрәдији јердә ајағы сүрүшүб умач газанынын  
ичинә дүшүб өлүбдүр.

Буну ешитчәк сәрчә дә башына-көзүнә дөјә-дөјә учду кетди.

Она бир гарға раст кәлди вә сорушду:

— Сәрчеји-чүкчүк, бу нәдир?

Сәрчеји-чүкчүк чаваб верди ки:

— Сәрчеји-чүкчүк нејләсин, Назикбәназик дејир, Тазикбәта-  
зик гар күрәдији јердә бачадан умач ашына дүшүб өлүбдүр.

Гарға бу хәбәри ешидәндә чох бикеф олуб, учду, гонду чи-  
нар ағачына. Чинар онун бикеф олдуғуну көрүб сорушду:

— Гаргеји-гыргыр, бу нәдир?

Гарға деди:

— Гаргеји-гыргыр нејләсин, Сәрчеји-чүкчүк дејир ки, Назик-  
бәназик дејир ки, Тазикбәтазик гар күрәјәндә бачадан умач га-  
занына дүшүб өлүбдүр.

Бу хәбәри ешидәндә чинар да чох бикеф олду. Јанындан дәвә  
кечиб кедәндә онун бикеф олдуғуну көрүб сорушду:

— Чинарбәчинар, бу нәдир?

Чинар чавабында деди ки:

— Чинарбәчинар нејләсин, Гаргеји-гыргыр дејир ки, Сәрче-  
ји-чүкчүк дејир ки, Назикбәназик дејир ки, Тазикбәтазик өлүб-  
дүр.

Бу пис хәбәри ешидәндә дәвә бикеф олуб башлады кетмәјә.  
Онун габағына суја кедән бир гары чыхды. Гары дәвәнин белә  
дамагсыз олмағыны көрүб, ондан сорушду:

— Дәвәје-лөклөк, бу нәдир?

Дәвә чаваб верди ки:

— Дәвәји-лөклөк неjlәсин? Чинарбәчинар деjир ки, Гаргеји-гыргыр деjир ки, Сәрчеји-чүкчүк деjир ки, Назикбәназик деjир ки, Тазикбәтазик өлүбдүр.

Бу jаман хәбәри ешидән кими гары да вуруб сәһәнкини сындырды. Елә ки, булагын башына кәлди, булаг гарынын сынмыш сәһәнкини вә бикефлиjини көрдү, ондан сорушду:

— Вуруб-сындыран, бу нәдир?

Гары чаваб верди:

— Вуруб-сындыран неjlәсин. Дәвәји-лөклөк деjир ки, Чинарбәчинар деjир ки, Гаргеји-гыргыр деjир ки, Сәрчеји-чүкчүк деjир ки, Назикбәназик деjир ки, Тазикбәтазик дама чыхыб гар күрәдији jердә ајағы сүрүшүб, бачадан умач газанынын ичинә дүшүб өлүбдүр.

Булаг да бу хәбәри ешидәндә чох гүссә еләди вә гүссәдән онун сују гуруду.

Инди дә булагын сују ахмаjыр.

### Мәсәлләр:

Ата олмаjан ата гәдрини билмәз.

Анасы чыхан ағачы гызы будаг-будаг кәзәр.

Гырағына бах безини ал, анасына бах гызыны ал.

Ата оғула бағ гыjды, оғул атаjа салхым гыjмады.

Оғул атанын көвшәнини әкәр.

Гыз jүкү, дуз jүкү.

Гыз идим, султан идим, нишанландым хан олдум, кәлин олдум, гул олдум, ајаглара чул олдум.

Гызым сәнә деjирәм, кәлиним сән ешит.

Күрәкән, күл әкән.

Бирәнин ганыны алдын, чаныны алдын.

### ЛАJЛА

Бизим jерләр галын мешә,  
Тахтында отур һәмишә,  
Аранында күл битсин,  
Jаjлағында бәнөвшә.  
Балам лаjла, а лаjла!  
Күлүм лаjла, а лаjла!

Лаjла дедим учадан,  
Үнүм чыхды бачадан,  
Сәни танры сахласын  
Чичәкдән, гызылчадан.

Балам лаjла, а лаjла!  
Күлүм лаjла, а лаjла!

Лаjла дедим jатынча,  
Көзләрәм әj батынча,  
Чаным зинһара кәлди  
Сән һасилә чатынча.

Балам лаjла, а лаjла!  
Күлүм лаjла, а лаjла!

Лаjла дедим адына,  
Һагг jетишсин дадына.  
Һәр лаjла ешидәндә  
Балам дүшәр jадыма.

Балам лаjла, а лаjла!  
Күлүм лаjла, а лаjла!

Дағлара сәрин дүшәр.  
Көлкәси сәрин дүшәр.  
Һәр вахт лаjла деjәндә  
Jадыма Пәрим дүшәр.

Балам лаjла, а лаjла!  
Күлүм лаjла, а лаjла!

Лаjла бешиjим, лаjла,  
Евим-ешиjим, лаjла.  
Сән jат, jухун алкинән  
Чәким кешиjин лаjла!

Балам лаjла, а лаjла!  
Күлүм лаjла, а лаjла!

Лаjла дедим jатасан,  
Гызылкүлә батасан.  
Гызылкүл бағын олсун,  
Көлкәсиндә jатасан.

Балам лајла, а лајла!  
Күлүм лајла, а лајла!

Лајла дедим јатасан,  
Гызылкүлө батасан.  
Гызылкүлүн ичиндө  
Ширин јуху тапасан.

Балам лајла, а лајла!  
Күлүм лајла, а лајла!

### БАЛА БАРЭСИНДӨ

Мән ашигәм баласын,  
Лачын вермәз баласын.  
Мән баламы истәрәм,  
Балам истәр баласын.

### ГАРДАШ БАРЭСИНДӨ

Мән ашиг гардаша дүшәр,  
Гар јағар гар даша дүшәр.  
Гардашын мүшкүл иши,  
Јенө гардаша дүшәр.

### КӘЛИНИН СӨЗЛӘРИ

Балдызым — чувал бизим,  
Дәм-дәм батар, мән нејләјим.  
Гајынанам дәмир дарағы,  
Дыгладар өтәр, мән нејләјим.  
Гајынатам — сәрв ағачы,  
Гапыда битәр, мән нејләјим.  
Гајыным — күл јарпағы,  
Хатирим тутар мән нејләјим.

### ГАЈЫНАНАНЫН СӨЗЛӘРИ

Гајынанна дејәр:

Пајыз күнүндө гызым отурсун оғлу гучағында,  
Јаз күнүндө кәлиним отурсун гызы гучағында.

### ЈАЗ

Новруз баһар олду, чаһан тазә тәр олду,  
Рәф' олду әләмләр.  
Дағылды бу шадлыг хәбәри дәрбәдәр олду,  
Јанды ода гәмләр.  
Көјдән јерә јағды нә көзәл шәбнәм рәһмәт,  
Битди күлү лалә,  
Хош нәғмәләниб бүлбүли шејда өтәр олду,  
Ачылды ирмәләр.

Илин фәсилләри: *јаз, јај, пајыз, гыш.*

Күнләрин адлары: *чүмә, шәнбә, базар, базар ертәси,  
тәк (х а с), чаһар-шәнбә, чүмә ахшамы (адына).*

### Тапмача:

16. Үчү бизә јағыдыр,  
Үчү чәннәт бағыдыр.  
Үчү јығар кәтирәр,  
Үчү вурар дағыдар.

### КҮНӘШИ ЧАҒЫРМАҒ

Күн, чых, чых, чых!  
Көһәр аты мин, чых!  
Оғлун гајадан учду,  
Гызын тәндирә дүшдү,  
Кечәл гызы гој евдә,  
Сачлы гызы көтүр, чых!  
Күн кетди су ичмәјә,  
Гырмызы дон бичмәјә.  
Күн чыхыбды јетирәчәк,  
Гары јердән көтүрәчәк,  
Кечәл гызы кәтирәчәк,  
Сачлы гызы кәтирәчәк.  
Думан, гач, гач, гач!  
Сәни гајадан асарлар!  
Будуна дамға басарлар!  
Күн кетди дағ башына,  
Өртүбдү ағ башына,  
Көнлү шамама истәјән  
Долансын тағ башына.

## ГЫЗЛАР НӘҒМӘСИ

Әлими бычаг кәсибди,  
Дәстә бычаг кәсибди.  
Җағ кәтирин, җағлыҗаг,  
Бал кәтирин, баллыҗаг,  
Дәсмал верин, бағлыҗаг,  
Дәсмал дөвә бојнунда,  
Дөвә Ширван јолунда.  
Ширван јолу буз бағлар,  
Дәстә-дәстә күл бағлар.  
О күлүн бирин үзәјдим,  
Телләримә дүзәјдим.  
Гардашымын тојунда  
Отуруб-дуруб сүзәјдим.  
Чај дашыбдыр, лил кәлир,  
Дәстә-дәстә күл кәлир.  
О күлүн бирин үзәјдим,  
Сач бағыма дүзәјдим.  
Сач бағым гатар-гатар,  
Үстүндә гардаш јатар.  
Гардашын әл јајлығы,  
Учлары зәр јајлығы.  
Һәрә бир ағыз десин  
Гардаша чансағлығы.  
Һоп-һопун олсун, гардаш!  
Күл топун олсун, гардаш!  
Күл ағачы дибиндә,  
Күлбүнүн\* олсун гардаш!  
Дәјирман үстү чичәк,  
Ораг кәтир, кәл бичәк.  
Гардаш, нишанлын көрдүм,  
Узунбој, гарабирчәк.

### Мәсәлләр:

Чан версән, гардаша вер, мин ил кетсә јад олмаз.  
Јахшы күндә јад гоншу, јаман күндә вај гардаш.  
Гызын олду, гырмызы донуну чыхар.  
Гыз идим,  
Кејдирдиләр зөвгү-сәфа көјнәјини.

\* Күлбүн тојун ахырынчы күнү гызлар вә кәлинләр јығылыб шадлыг едирләр вә сонра евләринә дағылырлар.

Нишанландым,  
Кејдирдиләр зөвгү-сәфа көјнәјини.  
Кәлин олдум,  
Кејдирдиләр чөврү-чәфа көјнәјини.

### Тапмача:

17. Биз-биз идик,  
Јүз гыз идик,  
Бизи үздүләр,  
Ипә дүздүләр,

### ТҮЛКҮ ВӘ ҮЗҮМ

Бир күнү түлкү гага  
Кәлиб кирди бир бага,  
Доланды сола кечди,  
Доланды кечди сага.

Көрдү үзүм суланыр,  
Јүз чүрә рәнкә чалыр.  
Дәјибди кәһрәбатәк,  
Салланыбдыр, саралыр.

Түлкүчијез дајанды,  
Бахды, ағзы суланды.  
Диши алышма тутду,  
Додағы, дили јанды.

Дүз бир саат дајанды  
Гујруг үстә доланды.  
Үзүм учада иди,  
Әл чатмады усанды.

Ачыгланмыш гајытды,  
О јенә чөлә кетди.  
Узаглашыб өзүнә  
Белә тәсәлли етди:

Доғрудур мәним сөзүм,  
Дәјмәјибдир о үзүм,  
Јесәм дишим гамашар,  
Јемәдим ону өзүм.

(И. А. Крыловдан тәрчүмә)

### Мәсәлләр:

Пишијин эли этә чатмаз, дејәр гохујубдур.  
Ајы мешәдән күсүб, мешәнин хәбәри јохдур.  
Ачлыг адама ојун өјрәдәр.  
Ач кәзиб тох салланыр.  
Ачам — гујруг ачыјам, бағыр-өфкә<sup>1</sup> ачы дејиләм.

### Тапмача:

18. Ики түлкү баласы, үч анасы, дөрд атасы, нечә ејләр һа-  
мысы?

### Јаңылтамач:

Ај гылгујруг гырговул, кәл бу кола кир, гылгујруг гырговул.

## БУҒДА, АРПА ВӘ ДАРЫ

Бир күн буғда, арпа вә дары бир-биријлә сөһбәт едирдиләр.  
Буғда деди:

— Мәним бир тикәм бир дағы ашырыр.

Арпа деди:

— Мәним дә бир тикәм дағын јарысына кими чыхардыр, ам-  
ма ашырмағына замин ола билмәрәм.

Дары да деди:

— Мән халгын ушағынын ганына баис ола билмәрәм ки,  
евиндән чыхардыб борана салам, өлдүрәм. Мәндә о гүввәт јох-  
дур.

## ДАРЫ ВӘ БУҒДА

### Д а р ы

Мәнә дарычан дејәрләр  
Јағ, бал илә јејәрләр.  
Еһтијатла көтүрүб,  
Күчлә сача јетирәрләр.

<sup>1</sup> Бағыр-өфкә — чијәр-гурсағ

### Буғда

Јасты-јасты јатарсан,  
Кол дибиндә битәрсән.  
Мәндән сәнә гарышмаса  
Палыддан да бетәрсән!

Т а х ы л: буғда, арпа, дары, гарғыдалы, чәлтик, пәрнич, күн-  
чүт, шаһдана.

### Мәсәлләр:

Арпадан, буғдадан әлим үзүлдү, үмидим сәнә галды, дары  
хирмәни.

Билдирчинин бәјлији дары соланачандыр.

Дарыја кирән донуз пајаны өзүнә гәбул ејләр.

Қиш-киш илә донуз дарыдан чыхмаз.

### Тапмачалар:

19. Ағач башында дары гујусу.

20. Ағач башында сары јумағ.

21. Һавалар, һа һавалар,  
Чәлдә довшан балалар.  
Дырнағындан су ичәр,  
Димдијиндән балалар.

22. Сары сағгал, узун һоғгар,  
Ону тапмајан олсун чағгал.

22 а. Бир бөлүк атлар,  
Чәмәндә отлар.  
Вә'дәси кәләндә  
Димдији чатлар.

## ТҮЛКҮНҮН ЫКАЈӘТИ

Бир кишинин малдан-дөвләтдән анчағ бир нечә тојуг-чүчәси  
вар иди.

Бир түлкү бунлара даданыб, кечәдә бирини апарыб јејәр-  
миш. Ахырда кишинин бирчә тојуғу галыр.

Киши кечә јатмајыб пусгуда отуруп ки, көрсүн тојуглары  
апаран кимдир.

Кечәнин бир вахты түлкү хәлвәтчә кәлир ки, о галмыш то-  
жуғу да апарыб јесин.

Түлкү тојуг дамына кирәндә киши тез гапылары бағлајыб,  
арвадыны јухудан ојадыр вә икиси көмәкләшиб түлкүнү тутур-  
лар.

Кишинин үрәји чох јанмышды вә түлкүдә ачығы вар иди.  
Она көрә түлкүнүн једији тојуг-чүчәни бир-бир јадына салыб  
бу сөзләри охуја-охуја ону дөјүр:

Гаја башында дурарсан,  
Сары бығыны бурарсан.  
Он беш чүчәми гырарсан.

Түлкү, сәфа көрдүм сәни,  
Нә јазыг таныдын мәни?!

Түлкү, гујруғун аладыр,  
Гајалар сәнә галадыр.  
Тазы башына баладыр.

Түлкү, сәфа көрдүм сәни,  
Нә јазыг таныдын мәни?!

Әлимә алдым күрәји,  
Јохладым дамы-дирәји,  
Гопду түлкүнүн үрәји.

Түлкү, сәфа көрдүм сәни,  
Нә јазыг таныдын мәни?!

Арвад, көтүр јармачаны,  
Гојма дешикдән гачаны.  
Нејләдин хоруз-бечәни?

Түлкү, сәфа көрдүм сәни,  
Нә јазыг таныдын мәни?!

Тәндирә гојдум нохуду,  
Дәрдим үрәкдә чох иди,  
Јохладым, фәрәм јох иди.

Түлкү, сәфа көрдүм сәни,  
Нә јазыг таныдын мәни?!

Кечә пусгуда јатарам,  
Јухума һарам гатарам,  
Дәрини баһа сатарам.

Түлкү, сәфа көрдүм сәни,  
Нә јазыг таныдын мәни?!

## ДУЗКУ

Бешди-бешди һа бешди,  
Ағачдан алма дүшдү.  
Алманын јаны зәдә,  
Зәдәни јемәз кәдә.  
Чобан чөлдә кәзирди,  
Даварларын дүзүрдү.  
Чобан гојуна кедәр,  
Көпәји адам дидәр.  
Габағында беш кечи,  
Һаны бунун еркәчи,  
Еркәч газанда гајнар,  
Гәнбәр бучагда ојнар.  
Бу иш кенә нә ишди,  
Беш бармағым күмүшдү.  
Күмүшү вердим тата,  
Тат мәнә дары сата.  
Дарыны сәпдим јерә,  
Јердә битиб көјәрә.  
Јердән дары көјәрди,  
Бичинчи кәлди дәрди.  
Бичинчи һәзрәтгулу,  
Чибиндә вардыр пулу.  
Һәзрәтгулу бәннады,  
Арвадыны данлады.  
Арвады Чаһан баны —  
Бунун чаршабы һаны?  
Чаршабы чырылыбды,  
Голбағы гырылыбды.  
Чаһан кедиб һамама  
Чаршабыны јамама.  
Һамамын сују исти,  
Исти су да нә писди!  
Телпәри онун гызы,  
Палтары гыпгырмызы,

Оглунун ады Хыдыр,  
Элиндэки дэһрэдир.  
Хыдырбэжин дэһрәси,  
Телпәринин чәһрәси  
Чәһрә демә, әсасды,  
Дәһрә демә алмасды,  
Телпәри јуну дарар,  
Хыдырбәј одун јарар.

## ШӘНКҮЛҮМ, ШҮНКҮЛҮМ, МӘНКҮЛҮМ

Бир и вар имиш, бири јох имиш, аллаһдан башга һеч кәс јох имиш. Бирчә кечи вар имиш, бу кечинин дә үччә баласы. Биринин ады Шәнкүлүм, биринин ады Шүнкүлүм, биринин дә ады Мәнкүлүм.

Бу кечи һәр күн кедиб мешәдә вә чөлдә отлармыш. Балалары да гапылары баглајыб евдә отурарлармыш. Кечи отламагдан гајыданда гапынын далындан чағырармыш:

Шәнкүлүм, Шүнкүлүм, Мәнкүлүм!  
Ачын гапыны, мән кәлим!  
Ағзымда су кәтирмишәм,  
Дөшүмдә сүд кәтирмишәм,  
Бујнузумда от кәтирмишәм.

Буну ешидән кими балалары севиниб тез гапыны ачарлармыш вә аналары онлары дојуздуруб јенә кедәрмиш чөлә-бајыра отламаға.

Бир күн кечи кетчәк гурд кәлиб дуруп гапынын далында вә башлајыр чағырмаға:

Шәнкүлүм, Шүнкүлүм, Мәнкүлүм!  
Ачын гапыны мән кәлим!  
Ағзымда су кәтирмишәм,  
Дөшүмдә сүд кәтирмишәм,  
Бујнузумда от кәтирмишәм.

Балалары елә билди ки, бунлары чағыран аналарыдыр. Чөлд гапыны ачдылар.

Гурд ичәри кириб Шәнкүлүм илә Шүнкүлүмү тутуб једи, амма Мәнкүлүм гачыб евин күнчүндә кизләнди. Гурд ону көрмәди.

Кечи дүзү, чәмәни отлајыб гајытды евинә вә һәммин сөзләр илә башлады ушагларыны чағырмаға. Амма ичәридән бир кәс она чаваб вермәди. Нечә дәфә Шәнкүлүм, Шүнкүлүм дејиб ча-

ғырдыса да она чаваб верән олмады вә гапы ачылмады. Ахырда өзү гапыны сындырыб кирди евә. О јана-бу јана бахды, балаларынын һеч бирини көрмәди. Ахырда гаранлыг күнчүн бириндә Мәнкүлүмү көрдү.

Башларына кәләни Мәнкүлүм анасына нағыл еләди. Онда кечи чыхды довшан дамынын үстүнә вә ајаглары илә дамы дөјдү.

Довшан ичәридән чығырды:

— О кимдир?

Кечи чаваб верди ки, мәнәм, балаларымы сәнми јемисән?

Довшан чаваб верди ки, јох, мән јемәмишәм, кет түлкүдән

хәбәр ал.

Кечи кетди, чыхды түлкүнүн дамынын үстүнә вә башлады ајаглары илә дөјмәјә. Түлкү ичәридән чығырды:

— О кимдир, мәнним дамынын үстә чыхыб?!

Кечи деди:

— Мәнним балаларымы сәнми јемисән?

Түлкү чаваб верди:

— Јох, мән јемәмишәм, кет гурддан соруш.

Кечи кетди чыхды гурдун дамынын үстүнә. Бу вахт гурд да бир газан аш асмышды, очағын үстә биширди. Кечи дамы дөјөндә бунун ашынын ичинә торпаг төкүлдү. Онда гурд чығырды:

О кимдир дамым үстә,  
Тоз төкәр шамым үстә?  
Ашымы шор ејләди,  
Көзүмү кор ејләди?

Кечи чаваб верди:

Мәнәм, мәнәм, мән паша,  
Бујнузум гоша-гоша,  
Чых ешијә, саваша!

Гурд чөлә чыхды ки, көрсүн нә вар.

Кечи деди:

— Сән мәнним балаларымы јемисән, кәлмишәм сәннинлә савашам.

Гурд истәди ки, бојнундан атсын, амма ата билмәди вә кечи илә шәрт гојдулар ки, һәр икиси бир јердә кедиб газыја шикајәт еләсинләр.

Кечи кетди евинә, бир каса гатыг чалды вә бир дөстәрхан јағлы чөрәк биширди ки, газыја совгат апарсын.

Гурд да бир дағарчығын ичинә үч-дөрд нохуд дәнәси салды, үфүрүб ичини јел илә долдурду вә сонра ағзыны бәрк баглајыб өзү илә кәтирди. Кәлдиләр газынын һүзуруна.



Газы кечинин совгатына ачыб бахды вә чох хошнал олду. Сонра гурдун дағарчығынын ағзыны ачды. Нохудун бири сыч-рајыб газынын бир көзүнү чыхартды. Газы иши белә кәсди ки, кечи илә гурд кәрәк савашсынлар вә гурда да бир бујнуз гај-рылсын. Газы кечинин бујнузуну даһа да ити еләди. Амма гурда да чүрүк ағачдан бир бујнуз гајырды. Кечи илә гурд башлады далашмаға. Бир-ики дәфә ворушандан сонра гурдун бујнузу сынды вә кечи вуруб онун гарныны јыртды.

Гурд бағырды:

— Вај бағырсағым, вај.

Кечи чавабында деди:

Шәнкүлүмү, Шүнкүлүмү јемәјәјдин!  
Вај бағырсағым демәјәјдин!

### *Мәсәлләр:*

Кечи сују бағыра-бағыра кечәр.

Гурд тутдуғу јердән ганыг олур.

Гурдун ады бәднамдыр, јесә дә, јемәсә дә.

Гурд јувасындан сүмүк әскик олмаз.

Бујнузсуз гочун гисасыны бујнузлу гочда гојмазлар.

### *Тапмачалар:*

23. Бизим евдә бир киши вар, ашын ичиндән нохудун сечәр.
24. Бизим евдә бир киши вар,  
Көндәлән јатышы вар.
25. Бизим евдә бир киши вар,  
Нәнәм илә иши вар.

### **КҮДҮ-КҮДҮ<sup>1</sup>**

Чох јағынты оlanda вә күн чыхмајанда ушаглар чөмчәни кәлин кими бәзәјиб гапы-гапы кәздирир вә ашағыда јазылан сөзләри охујуб, һәр евдән бир гашыг јағ вә бир овуч ун јығыр, фәсәли бишириб јејирләр. Охунан сөзләр бунлардыр:

<sup>1</sup> Азәрбајчанын бәзи јерләриндә Күдү-күдү әвезинә «Году-году», «Дүдү-дүдү» дә дејилир.

Күдү-күдү һа, күдү-күдү!  
Күдү-күдүнү көрдүнүзмү,  
Күдүјә салам вердинизми?  
Күдү бурдан өтәндә  
«Гырмызы күнү көрдүнүзмү?»

Күдү палчыға батмышды,  
Гармаладым көтүрдүм.  
Гызыл гаја дибиндән  
Гырмызы күн көтүрдүм.

Гара тојуг ганады  
Ким вурду, ким санады?  
Көјчәлијә кетмишдим  
Ит балдырым далады.

Јағ верин јағламаға,  
Ип верин бағламаға.  
Верәнин оғлу олсун,  
Вермәјәнин гызы олсун,  
Бир көзү дә кор олсун.  
Тәндирә дүшсүн,  
Гырмызы бишсин!

### *Мәсәлләр:*

- Јағышдан чыхдым, јағмура дүшдүм.  
Исланмышым судан нә баки.  
Көјдән нә јағды ки, јер ону гәбул етмәди.

### *Тапмачалар:*

26. О нәдир ки, көјдән јерә салланыр?
27. О нәдир ки, һәр нә десән алланыр?
28. О нәдир ки, көбәјиндән налланыр?
29. Мин-мин минара,  
Дибн гара,  
Јүз мин чичәк,  
Бир јарпаг?
30. Дәрјада бир күл битиб, ады јох,  
Ширинликдән јемәк олмаз, дады јох.

## ВУР НАҒАРА, ЧЫХ ГЫРАҒА

(Ојун сөзләри)

Ијнә-ијнә,  
Учу дүјмә,  
Бал баллыча,  
Баллы кечи,  
Шам ағачы,  
Шатыр кечи,  
Гоз ағачы,  
Готур кечи.  
Һаппан,  
Һуппан,  
Гырыл.  
Ыртыл,  
Су ич —  
Гуртул.  
Әмим оғлу,  
Узунбығлы,  
Һалдырым деди,  
Һулдурум деди,  
Көјә бир ағач атды.  
Гарғы сапы  
Күл будағы,  
Мотала-мотал,  
Тәрсә мотал,  
Елләр атар,  
Гајмаг гатар,  
Ағ гушум—ағар чиним,  
Көј гушум—көјәрчиним,  
Вур нағара,  
Чых гыраға!

Јухарыда жазылан сөзләри ушаглар ојуну ичра едәркән де-  
жирләр. Хырдача ушаглар дөврә вуруб отуруп, ајагларыны бир  
жерә узадырлар. Онларын бири башлајыр бу сөзләри охумаға.  
Һәр кәлмәни дејәндә элини нөвбә илә јолдашларынын вә өзүнүн  
ајағынын үстүнә гојур.

Мәтнин сонундакы «чых гыраға» сөзләри һәр кәсин ајағынын  
үстә дејилсә о, ајағыны чәкир. Сонра јенә башдан һәмин сөзләр  
охунур вә ушаглар бир-бир ајагларыны чәкирләр. Һәр кәсин  
ајағы ахыра галса, ону үзү үстә узадыр, әлләрини јумруг тутуб  
бир-биринин үстә онун архасына гојуб сорушурлар:

— Әл үстә кимин әли?

Һәркаһ тапса, ону дурғузурлар, тапмаса, «көтүрүн вурун,  
јаландыр!» дејиб, ону бир нечә дәфә астача вурурлар вә јенә  
сорушурлар:

— Әл үстә кимин әли?

Ушаг тапанадәк ону астача јумруглајырлар.

*Тапмача:*

31. Қитаб китаб ичиндә,  
Атлас да габ ичиндә,  
Нә молла билир, нә ахунд,  
О да бир габ ичиндә.

## ТҮЛКҮ ВӘ КӘКЛИК

Бир кәклик дағ башында охујурду. Түлкү онун сәсини еши-  
диб јанына кәлди вә деди:

— Ај кәклик, сән ки белә көзәл гушсан вә белә көзәл сәсин  
вар, елә һәмишә охујурсан? Бәс сән һеч јухулајыб јатмырсан?

Кәклик деди:

— Нијә јатмырам, әлбәттә ки, јатырам!

Түлкү деди:

— Инди ки, беләдир, бир мәнә көстәр көрүм, сән нечә јатыр-  
сан?

Кәклик јатмағыны түлкүјә көстәрмәк үчүн көзләрини јумду:  
Түлкү чәлд сычрајыб ону тутду.

Кәклик көрдү ки, түлкү ону алдадырмыш. Ахмаглыг едиб  
онун һијләсинә инаныбдыр. Инди түлкү ону јејәчәк. Башыны  
түлкүнүн ағзындан чыхарыб деди:

— Ај түлкү баба, сән ки, белә зирәк һејвансан вә белә чәлд  
шикар тутурсан, һеч шикары јејәндә аллаһа шүкүр едирсэн?  
Түлкү чаваб верди:

— Нечә ки еләмирәм, јахшы еләјирәм.

Онда кәклик деди:

— Инди тутаг ки, сән мәнә јејибсэн, бир аллаһа шүкүр елә-  
көрүм, нә сајаг едирсэн?

Түлкү ағзыны ачды ки, шүкүр еләсин, кәклик бу анда учуб  
гонду бир гајанын үстүнә.

Түлкү вәзијәти белә көрүб деди:

— Кәклик гардаш, сән ки мәним ағзымдан гуртардын, кет,  
амма лә'нәт кәлсин о адама ки, шикарыны јемәмиш аллаһа шү-  
күр едә!

Көклик чавабында деди:

— Жахшы дејирсэн, түлкү баба, о адама да лә'нәт кәлсин ки, јухусу кәлмәмиш көзләрини јумуб јатмаг истәјә!

### Мәсәлләр:

Сонракы пешманлыг фәјда вермәз.

Әлдән кедән әлә кәлмәз.

Доғруја завал јохдур, чәкәсән һәр дивана.

### ТҮЛКҮ

Түлкү, түлкү, түнбәки,  
Гујруг үстә нәлбәки.  
Аслан ала ағамыз,  
Гаплан гара гағамыз,  
Хоруз бизим молламыз,  
Чаггал да чавушумуз,  
Алагарға чарчымыз,  
Сағсаған хәбәрчимиз,  
Тојуг бизим чәрчимиз,  
Илан бизим гамчымыз.  
Сары бабада кәзәрсән,  
Бир чомаг вуррам өләрсән.  
Түлкү, түлкү, түлкү, сәни  
Өлдүрәрләр бил ки, сәни!

### Мәсәлләр:

Түлкү түлкүлүјүнү сүбут единчә, дәрисини боғазындан чы-  
хардарлар.

Дәрә хәлвәт, түлкү бәј.

Түлкү түлкүјә бујурар, түлкү дә гујругуна.

### Тапмача:

32. Бир дәрәдә једди тәпә,  
Һәр тәпәдә једди дәлмәк,  
Һәр дәлмәкдә једди түлкү,  
Һәр түлкүнүн једди баласы.  
Ејләр нечә һамысы?

### Јанылтмач:

Кетдим көрдүм бир дәрәдә ики кар, кор, күркү јыртыг кирпи  
вар. Диши кар, кор, күркү јыртыг кирпи, еркәк кар, кор, күркү  
јыртыг кирпинин күркүнү јамамагданса, еркәк кар, кор, күркү  
јыртыг кирпи диши кар, кор, күркү јыртыг кирпинин күркүнү  
јамајыр.

### ПЫСПЫСА ХАНЫМ ВӘ СИЧАН БӘЈ

(Дозангурду Дүзхатун вә Сичан Солуб бәј)

Бири вар имиш, бири јох имиш, аллаһдан башга һеч кәс јох  
имиш. Бир дә бир Пыспыса ханым вар имиш.

Бир күн бу Пыспыса ханымын көнлүнә әрә кетмәк дүшдү.  
Кејинди-кечинди, бәзәнди-дүзәнди, өз евинин гапысына чыхды  
вә деди:

— Әрә кедирәм, әрә кедирәм, әр олмаса, кора кедирәм!  
Бир одунчу кәлиб кечәндә Пыспыса ханымы көрүб деди:

— Мәнә кәләрсәнми?

Пыспыса ханым деди:

— Мәни дөјәндә нә илә дөјәрсән?

Одунчу деди:

— Балта илә вурарам әзиләрсән.

Пыспыса ханым деди:

— Јери, јери, мән сәнин тајын дејиләм.

Одунчу кетди. Пыспыса ханым јенә башлады:

— Әрә кедирәм, әрә кедирәм, әр олмаса, кора кедирәм!

Бир дә көрдү ки, күрәкчи кәлир. Күрәкчи деди:

— Пыспыса ханым, мәнә кәләрсәнми?

Пыспыса деди:

— Мәни дөјәндә нә илә дөјәрсән?

Күрәкчи деди:

— Бир күрәк чаларам, хынчым-хынчым оларсан!

Пыспыса ханым деди:

— Јери, јери, мән сәнин тајын дејиләм!

Күрәкчи дә кетди.

Јенә Пыспыса ханым деди:

— Әрә кедирәм, әрә кедирәм, әр олмаса, кора кедирәм!

Бу һалда сичан орадан кечирди. Көрдү Пыспыса ханым бә-  
зәниб-дүзәниб, кејиниб-кечиниб, өзүнә зинәт вериб, евинин га-  
пысына чыхыб.

Гара харадан дон кејиб әјнинә,  
Учуну гатлајыб салыб чијнинә.  
Төкүбдүр үзүнә гара теллерин,  
Јујуб тәртәмиз, апары әлләрин.  
Чәкиб көзләринә гара сүрмәләр,  
Салыб башына әбрәләр, тирмәләр.  
Хураман-хураман ки рәфтар едир,  
О рәфтара сәрви-кирифттар едир.  
Солуна бахыр, каһ бахыр сағына,  
Бахыр каһ голундакы голбағына.  
Дуруб һәр јана о бахыр наз илә,  
Дејир бу сөзү хош бир аваз илә:  
Кедирәм әрә, мән кедирәм әрә,  
Әр олмаса, ахыр кедирәм кора.

Сичан Солуб бәј кәлди Пыспыса ханымын јанына, деди:

— Саламәлејк, Дозангурду Дүзхатун, Пыспыса ханым, сев-кили чаным, руһи-рәваным, чану чананым, табу тәваным! Кефин, һалын? Һәмишә беләчә кефдә, кәзмәкдә, сејри-сәфада оласан!

Дозангурду Дүзхатун көзүнүн алтынча Сичан Солуб бәјә бахыб көрдү, амма нә Сичан Солуб бәј!

Кејиниб әјнинә чүббә сәнчабдан,  
Бәзәниб-дүзәнибди һәр бабдан.  
Атыб далына гујруғун шир кими,  
Гулагларыны дик тутуб, тир кими.  
Кәлир күјлә, һеч билмирсән кимди бу,  
Ки һансы вилајәтдә һакимди бу.  
Јувадан чыхыб наз илә јол кедир,  
Каһ сағ кедир јолда, каһ сол кедир.  
Дөш ағ, көзү гара, архасы да боз.  
Диши инчитәк, ағына јохдур сөз.  
Гара көзләрини сүздүрүр һәр јана,  
Чәкир бурнуну ки, иј-миј гана.

Дозангурду Дүзхатун деди:

— Ај әлејкәссалам, Сичан Солуб бәј, топ гара бирчәк, јеришдә өрдәк, дишләри миһәк, гычлары дирәк, һамыдан көјчәк, дәһи нә демәк? Һалын, кефин көкдүмү? Дамағын чағдымы, чанын-башын сағдымы?!

Сичан Солуб бәј деди:

— Сағ ол, Пыспыса ханым, әзизим-чаным, мәнә кәләрсәнми? Пыспыса деди:

— Мәни дөјәндә нә илә дөјәрсән?

Сичан Солуб бәј деди:

— Сәни дөјмәрәм, дөјсәм дә гујруғуму молчи ејләрәм, баты-рарам ханымларын сүрмәданына, көзүнә сүрмә чәкәрәм.

Дозангурду Дүзхатун деди ки, сәнә кедәрәм. Разы олдулар. Тој еләдиләр. Пыспыса ханымы Сичан Солуб бәј алды, апарды евинә. Бир заман јахшыча јејиб-ичиб кеф еләдиләр.

Бир күн Сичан Солуб бәј Пыспыса ханыма деди:

— Сән евдә отур, мән кедим шаһ евинә, сәнә ноғул, набат, ширни вә һәр чүрә һәлвијјат кәтирим. Гој јанына, көнлүн истә-дикчә ат ағына, хырылдат, је.

Дозангурду Дүзхатун деди:

— Кет, амма тез кәл. Сәнсиз дамын алтында тәк отура бил-мирәм, горхурам.

Сичан Солуб бәј деди:

— Горхма, тез кәләрәм!

Пыспыса ханым отурду, отурду, гәрары тутмады. Фикир-ләшди ки, Сичан Солуб бәј кәлинчә дуруб онун палтарыны апарыб дәвәизи дәрин көлдә јујум, сәрим, гурудум, кәләндә верим кејсин әјнинә ки, үст-башы тәмиз олсун.

Сичан Солуб бәјин палтарыны көтүрүб апарды јумаға. Амма јујанда ајағы сүрүшүб дүшдү дәвәизи дәрин көлә.

Саға доланды, курп дүшдү, сола доланды, шарп дүшдү, нә гәдәр әлләшдисә чыха билмәди, һәр нә гәдәр чапаладыса, гуртара билмәди. Дәвәизи дәрин көлдә аз галды, чох галды, көрдү ки, бир нечә атлы кедир. Дурду чағырмаға:

Тапур-тупур атлылар,  
Голлары базбатдылар.<sup>1</sup>  
Шаһ евинә кедәрсиз,  
Сичан бәјә дејәрсиз:  
Пыспыса пүстә ханым,  
Дабаны хәстә ханым,  
Дүшүб дәвә көлүнә,  
Боғулур хәстә ханым.

Атлылар о јана, бу јана бахдылар, һеч кәси көрмәдиләр. Истәдиләр кетсинләр, Пыспыса ханым јенә башлады һәмин сөзләр илә атлылары чағырмаға.

Кәлиб көрдүләр ки, бунлары чағыран бир дозангурдудур, дүшүбдүр, дәвәизи дәрин көлә, боғулур. Бунлары көрәндә Дозангурду Дүзхатун деди:

<sup>1</sup> Базубәнд демәкдир.

Кедин дејин Сичан бәјә,  
Бөркү дәлик Солуб бәјә:  
Сачы узун, сарај ханым,  
Дону узун, дарај ханым,

Дозангурду Дүзхатун палтар јудуғу јердә сүрүшүб дәвәизи дәрин келә, боғулуб өлүр, дурмасын, өзүнү мәнә тез јетирсин!

Атлылар чох тәәччүб едиб, кетдиләр шаһ евинә. Көрдүкләрини орада нағыл еләдиләр. Сичан Солуб бәј ширни сандығынын ичиндә кәзирди, бу хәбәри ешидиб гачды вә тез өзүнү Пысыса ханыма јетирди. Кәлди көрдү ки, Пысыса ханым дәвәизи дәрин кәлдә батыр, чыхыр. Аз галыб ки чаны чыхсын. Чәлд әлини узадыб деди:

— Әлини мәнә чик-әрәчик!

Дозангурду деди:

— Јери, мәнчијәз сәндән күсәрәчик!

Сичан Солуб бәј јенә деди:

— Әлини мәнә чик-әрәчик!

Пысыса ханым чаваб верди:

— Јери, мәнчијәз сәндән күсәрәчик!

Сичан үчүнчү дәфә деди:

— Әлини мәнә чик-әрәчик!

Дозангурду деди:

— Јери, мәнчијәз сәндән күсәрәчик!

Ахырда сичанын ачығы тутду, бир овуч палчыг көтүрүб чырпды дозангурдунун башына вә деди:

Күсәрәчиксән-күсәрәчик,  
Үстүвә палчыг енирәчик.

Дозангурдунун орадача чаны чыхды. Јазыг Дозангурду Дүзхатун!

## ДУРНАЛАРА ХИТАБ

Көј үзүндә бөлүк-бөлүк дурналар,  
Нәдир сизин әһвалыңыз, һалыңыз.  
Бир әрз-һал јаздым јәрә сөјләјин,  
Дост кујуна дүшәр исә јолунуз.

Мәним јарым, сиз дә көрүб шашарсыз,  
Ол уча дағлары нечә ашарсыз,  
Овчу көрән кими сиз дә чашарсыз,  
Ғышды, гар-аманды сизин елиниз.

Бахын шаһин пәнчәсинә дүшәрсиз,  
Чешмәли дағлары онда кечәрсиз,  
Јаз олчағын јајлаглара көчәрсиз,  
Ғырарсыныз ганадыныз, голунуз.

Дәрдли Кәрәм дејәр уградым дәрдә,  
Чаным гурбан олсун мәрд оғлу мәрдә,  
Сәфил дурна нә кәзирсиз бу јердә,  
Јохму сизин вәтәниниз, елиниз.

Ғәрибәм јохдур архам,  
Ганадым јохдур галхам,  
Чыхам гәлби дағлара,  
Вәтәнә доғру бахам!

Мејвәчат: Алма, армуд, нар, һејва, үзүм, шафталы, эрик, албухара, әнжир, албалы, кавалы, килас, алча, тут, чәвиз (гоз), шабалыд, фындыг.

## Мәсәлләр:

Бағда эрик вар иди, салам-әлејк вар иди, бағдан эрик гуртарды салам-әлејк гуртарды. Ағзында јахшы јер ејләмисән, әкәр бағгал армуд версә. Армуд ағзыма — сапы савалана. Бағчалар бары — һејвалар нары, һамы динсә дә — сән динмә бары.

## Тапмачалар:

33. Әтиндән кабаб олмаз, ганындан каса доллар. Һачылар һәччә кедәр, чәнд ејләр кечә кедәр, бир јумурта ичиндә јүз әлли чүчә кедәр. Ағач башында өнлү дағарчыг.

## БОСТАН ВӘ ДИРРИК МӘҢСУЛАТЫ

Јемиш (говун), гарпыз, шамама, хијар, габаг сәлх, кәләм, көк, соған, сарымсаг, турп.

Сәбзијјат: Кешниш, чәфәри, кәрәвиз, бағданус, кәвәр, нанә, шүјүд, рејһан, мәрзә, разјана, ачытәрә, испанаг.

## Мәсәлләр:

Соған јемәмисән ичин нијә көјнәјир? Атан соған, анан сарымсаг, сән һардан олдун күлмәшәкәр.

## Тапмачалар:

34. Бир дамым вар ичи долу адам, амма гапысы јох. Бир дамым вар тэндир күлү. Чаты су ичэр, дана көпэр.

Зүлфун учу күмүшдүр,  
Сал бојнума илишдир.  
Јемишләрдә јарпагсыз,  
Тап көрүм нечә јемишдир?

## ГЫЗЛАР СУ ДОЛДУРМАГДА

Ахшамдан јаған гар чыхыбдыр дизә,  
Кәсилиб булагдан јолу гызларын.  
Сәһәр олчаг суја онлар варанда,  
Үшүр бармаглары, әли гызларын.  
Сәнәкин долдурмуш гојар күрәјинә,  
Нә ки, көзәл вар јығылыб кәндә,  
Кәмәрин бағлајыб, көрдән чәкәндә,  
Кечән әбирчәдән бејли гызларын!

## Мәсәлләр:

Су сәнәки суда сынар. Мәни апаран суја дәрја дејәрәм.  
Араз ахыр, көзүм бахыр.

## КӨЈЧӘК ФАТМАНЫН НАҒЫЛЫ

### 1

Бир и вар имиш, бири јох имиш, бирчә киши вар имиш, бу кишинин бир арвады вә бу арвадан Фатма адында бир гызы вар имиш. Фатма чох ағыллы вә көзәл гыз имиш. Бир күн Фатманын анасы нахошлајыр вә гызына дејир ки, мән өләндән сонра дәдән тәзә арвад алачаг, о арвад да сәни чох инчидәчәкдир. Амма гара инәјимиздән мүгәјјид ол, ону өзүн отар.

Гызын анасы өлүр вә дәдәси кедиб өзкә бир арвад алып. Бу арвадын да ирәлики әриндән бир чиркин гызы варды.

Арвад көјчәк Фатманы чох дөјүб инчидирмиш. Фатма сәбир едиб, һәр күн гара инәји апарармыш отармаға. Фатманын аналығы она јун, дараг верәрмиш ки, чөлдә дарајыб әјирсин. Фатма јуну верәрмиш инәјин ағзына. Гара инәк јуну удар, сонра һазыр ипи ағзындан чыхарыб верәрмиш Фатмаја.

Бир күн Фатма јун дарадығы јердә күләк онун әлчиминин бирини көтүрүб галхызды һаваја. Фатма бунун далынча јүјүрүб деди:

— Ганадына, гурбан, јел баба, әлчимими сал, баба!

Јел онун әлчимини көтүрүб бир бачадан салды. Фатма евә кириб көрдү ки, бурада бир һејбәтли гары отуруб, алт додағы јер сүпүрүр, үст додағы көј. Гары габағына бир гурбаға гојуб ону сығаллајыр. Бу, див анасы иди.

Фатма гарыја баш әјиб деди ки, мәним әлчимими вер.

Гары деди:

— Кәл башыма бах, сонра верим.

Фатма онун башына баханда көрдү ки, илан-гурбаға илә долудур.

Гары сорушду:

— Мәним башым јахшыды, ја ананын башы?

Фатма чаваб верди ки, сәнинки јахшыдыр.

Гары сорушду:

— Бу гурбаға көјчәкдир, јохса инсан?

Фатма деди:

— Көнүл севән көјчәкдир.

Фатманын сөзләри гарыја хош кәлди. Гары онун әлчимини вериб деди:

— Кедәрсән, габағына бир ағ су, бир гара су вә сонра бир гырмызы су чыхачаг. Ағ суда чимәрсән, гара су илә сачыны ју-јарсан, гырмызы судан јанагларына сүртәрсән.

Бир дә гары өз түкүндән верди вә деди ки, мән сәнә лазым олсам, јандырарсан, јанында һазыр оларам.

Фатма түкү көтүрүб, нечә ки, гары демишди, елә дә еләди. Габагча ағ суда чимди, сонра гара суда сачларыны јуду вә гырмызы судан көтүрүб додағына, јанагларына чәкди. Елә көјчәк олду, мисли вә бәрабәри тапылмады.

Аналығы Фатманын кеч кәлдијини көрүб гызына деди:

— Чых, көр Фатма нечә олду.

Гызы чыхыб көрдү ки, Фатма кәлир, амма елә көзәлләшиб ки, адам баханда көзү гамашыр.

### 2

Фатма евә кәләндә аналығы ону данлады. Гызын көзәллијини көрүб сорушду:

— Һарада сән белә көзәл олдун?!

Фатма башына кәләни аналығына сөјләди, о да сабаһысы күнү Фатмаја деди ки, инди сән евдә отур, гој бу күн дә мәним гызым кетсин инәји отармаға. Ана өз гызына јун, дараг верди. Јел бунун да әлчимини көтүрүб гачырды вә кәтирди һәмин да-

мын бачасындан салды. Гыз элчимин далынча јүјүрүб ичери кирди вэ гарыја деди:

— Элчимими вер.

Гары деди:

— Башыма бах, сонра верим.

Гыз онун башына баханда гары сорушду:

— Мөним башым јахшыдыр, јохса нөнөнин башы?

Гыз деди:

— Сөнин башын писдир, нөнөмин башы јахшыдыр.

Гарынын буна ачыгы тутуб деди:

— Кедэрсөн, габагына бир ағ су чыхар, бир гара су. Гара суда чимэрсөн, ағ суда башыны јујарсан.

Гыз ағ суда башыны јујуб гара суда чимди, даһа да чиркин вэ кифир олду. Анасы буну көрүб Фатмаја бэрк ачыгы тусту вэ хирсиндөн аз галды чатласын. Фатманын ачыгына истэди онун инәјини өлдүрсүн. Чүнки ишлэрин башы инэк иди.

Бир күн арвад далына бир-ици лаваш баглајыб, үзүнэ зә-фэран чөкиб кирди јорған-дөшөјә. Эри евэ көлөндө арвад бир о јана, бир бу јана дөндү, лавашы далында гырды. Эри сорушду:

— Арвад, сәнэ нэ олуб сүмүклэрин елә шаггылдајыр вэ рән-кин белэ саралыбдыр?

Арвад деди:

— Бэрк нашошам, өлүрәм, гара инәји кэрэк кэсэсэн. Мән онун этиндөн јесәм, бэлкэ дириләм.

— Қиши истәмэди Фатманын инәјини өлдүрсүн. Амма элачы кэсилиб деди:

— Гој Фатма евдөн бир јана кетсин, инәји кэсим.

Инэк бунларын фикрини ганыб Фатмаја деди:

— Мэни кэсэчэклэр. Амма сән мөним этимдөн јемэ вэ сү-мүклэrimи јыгыб бир јердэ басдыр. Нэр вахт истэсэн кэл о јерэ, үстүнү ач, орада бир дэст палтар вэ бир чүт гызыл башмаг тапарсан.

Фатма инэк илә евэ гајыданда атасы ону иш далынча көндө-риб инәји кэсди. Фатма гајыдыб инәјини өлмүш көрүб чох ағлады. Нарај нара чатачагды? Инәјин этиндөн неч јемэди вэ сүмүклэрини јыгыб бир јердэ гујулады.

3

Сабаһдан хэбэр чыхды ки, падшаһын оғлуна тој олуp. Фат-манын аналыгы јерэ бир чанаг дары сөпиб деди ки, бузлары бир-бир јығарсан чанаға. Јанында бир күп дэ гојуб деди: буну да ағлајыб көзүнүн јашы илә долдурарсан. Өз гызыны да кејин-дириб-кечиндириб апарды тоја.

Јазыг Фатма гэмкин отуруб башлады ағламаға. Бирдөн га-ры јадына дүшдү. О вердији түкү јандырды. Нөмин саат гары назыр олду. Фатма башына кэлэни она сөјлэди. Гары деди:

— Гэм јемэ, тезлик илә һамысы баша кэлэр.

Гары ајағыны вурду јерэ. О дэгиге јердөн бир тојуг јаны-нын чүчөлэри илә чыхды, дарыны тэмиз дәнләдилэр, чанагы гарынын кэтирдији башга дары илә долдурдулар.

Гары Фатмаја деди:

— Күпү дэ тэмиз су илә долдуруб ичинэ бир овуч дуз төк, о да олсун көз јашы.

Сонра Фатма илә гары кетдилэр инәјин сүмүјү басдырылан јерэ. Бураны газыб көрдүлэр ки, бир дэст зөриф инэк парчадан либас вэ бир чүт гызыл башмаг чыхды. Бурада чохлу гызыл да варды. Гары либасы, башмагы кејиндирди Фатмаја вэ бир аз гызыл, бир аз да торпаг көтүрүб Фатма илә кетдилэр тоја.

Бурада гары деди:

— Бу гыз мөним нөвөмдир, гојун бу да ојнасын.

О, Фатманын бир овчуна гызыл, бир овчуна да торпаг гојуб тапшырды ки, аналыгынын тэрэфинэ ојнајанда онларын үзүнэ торпаг сөп, өзкэлэрин тэрэфинэ ојнајанда гызыл.

Фатма да чох көзэл ојнајырды. Намы онун ојнамагына ашиг олду. Амма аналыгы тэрэфэ ојнајанда торпаг сөпди, өзкэлэри тэрэфэ ојнајанда гызыл. Ојнајандан сонра Фатма тэлэстик га-јытды евэ. Чох тэлэсдијинэ көрө көрпүдөн кечөндө башмагынын бир тајыны салды суја.

Фатманын аналыгы тојдан гызы илә гајыдыб көрдү ки, Фатма евдэ отуруб, өз тапшырдыгы ишлэри дэ јеринэ јетириб. О чох гөзөбли иди.

Фатма сорушду:

— Ај ана, тојда нэ көрдүнүз?

Аналыгы ачыгы деди ки, неч зад көрмөдик, бир күнү гара кәлмиш гыз чыхды, ојнады, өзү дэ сәнэ охшајырды. Биз тэрэфэ ојнајанда торпаг сөпирди, өзкэлэри тэрэфэ ојнајанда гызыл-күмүш сөпирди.

Фатма деди:

— Мән евдөн чөлэ чыхмамашам, сән бујурдугун ишлэрин далынча олмушам.

4

Бир күн падшаһын оғлу ова чыхды. Көрпүнүн јанындан ке-чөндө истэди ки, атына су версин. Ат суја јахынлашанда хөрру-јуб су ичмэди. Падшаһын оғлу адам салдырыб чајы ахтартды. Онун ичиндөн бир гызыл башмаг тапдылар. Башмаг чох зөриф

иди. Падшаһын оғлуна чох хош кәлди. Истәди ки, нә төвр олса, ахтардыб онун јіјәсини тапсын вә өзүнә алсын.

Чох кәздиләр, тапмадылар. Чарчылар чар чәкәндә Фатманын аналығы ешитди, онун әл-ајағыны бағлајыб салды тәндирә вә өз гызынын ајагларыны јујуб газыды.

Падшаһын оғлунун адамлары ахтара-ахтара кәлиб чыхдылар Фатмакилин евинә. Чиркин гызын ајағына башмағы кејдирдиләр, олмады. Сорудулар ки, сизин ездә өзкә гыз јохдурму? Фатманын аналығы чаваб верди ки, јохдур. Амма Фатманын бир хорузу вар иди, бу хоруз башлады банламаға:

Фатма бачым тәндирдә,  
Ајаглары кәндирдә!

Арвад нә гәдәр истәди хорузу говсун, олмады. Хоруз сычрады дамын үстә, уча сәс илә банлады:

Фатма бачым тәндирдә,  
Ајаглары кәндирдә!

Падшаһын адамлары буну ешидиб, тәндирә бахдылар; көрдүләр ки, бунун ичиндә бир көзәл гыз әл-ајағы кәндир илә бағланмыш јыхылыбдыр. Гызы чыхардыб башмағы онун ајағына кејдирдиләр. Көрдүләр ки, башмаг елә бил онун ајағына бичилибдир. Апардылар падшаһын оғлуна. Падшаһын оғлу буну көрән кими чани-дилдән ашиг олду вә једди күн-једди кечә тој ејләјиб, Фатманы өзүнә арвад алды. Једиләр, ичдиләр, јерә кечдиләр, сиз дә јејин, ичин, мурадыныза јетишин!

### Мәсәлләр:

Көнүл севән көјчәк олар дүнјада.

Јетим гызсан, гыврыл јат!

Мешә ағачлары: *палыд, гарағач, фыстыг, вәләс, дәм-мирғара, көјрүш, ағчагајын, чөкә, шамағачы, ардыч, тус, сөјүд, бәдмүшк, гызылағач, говаг, чинар.*

Коллар: *гарағат, гаракилә, бөјүрткән, моруг, әзкил, зиршик, зогал, мәрдәшә, гојункөзү, итбурну, јасәмән, нәстәрән, гызылкул, тобулуғу, көјәм, гора, гызылчах.*

Отлар: *әвәлик, гојунгулағы, гузугулағы, гантәпәр, гырхбуғум, сығырғујруғу, хатынбармағы, гара от, ајыдөшәји, дәвәдабаны, гыжы, хымы, пишикчырнағы, балдырган, уннуча, сүдлу пенчәр, киғ, чачығ, кичиткән, нашыр, газајағы, чинчилиим, шому, бојана, гангал, јарпыз.*

Чичәкләр: *кулхәтми, сарычичәк, көјчичәк, аршынчичәк, гајмагчичәји, лалә, занбаг, нәркизкулү, нилуфәр, бирәоту, кәкликоту, сумрух чичәји, һуј чичәји, бәнөвшә, гәрәнфил.*

### СОЛТАН ДАҒЫ

Сәнә дерләр Солтан дағы,  
Нә думандыр, башын сәнин?  
Гочалардан суал етдим,  
Кимсә билмәз јашын сәнин.

Әскик олмаз гарын јағар,  
Булудлар бир-бирин говар,  
Һәр күн күнәш сәнә доғар,  
Чаваһирдир дашын сәнин.

Алт јанын бағ илә бостан,  
Дөрд јанын күлү-күлүстан,  
Ајырдылар мәни достдан,  
Өтәр гәриб гушун сәнин.

### ДАҒЛАР

Мән ашыг јасты дағлар,  
Гар кәлди, басды дағлар.  
Үч ај тојлу-бајрамлы,  
Доғгуз ај јаслы дағлар.

Бу дағлар гоша дағлар,  
Вериб баш-баша дағлар,  
Сәндә достум кәзибдир,  
Сәни јүз јаша, дағлар.

Дағлар марала галды,  
Оту сарала галды,  
Сојуг булаг, көј јајлаг  
Јенә марала галды.

Башы чалмалы дағлар,  
Дибиди көлкәли дағлар.  
Отуруб јол көзләрәм,  
Һачан ел кәли, дағлар?!?



### Мәсәлләр:

Даг даг илэ говушмаз, адам адам илэ говушар.  
Күвәндијим алчачыг дағлар, сизә дә гар јағармыш?

### Тапмачалар:

35. Дағдан кәлир дағ кими,  
Голлары будаг кими,  
Әјлир су ичмәјә.  
Бағырыр улаг кими.
36. Алчачыг дағдан гар јағар.

### КӘКЛИК

Сәһәр-сәһәр сәрт гајалар күнчүндә,  
Охур, сәси кәләр көзәл кәклијин.  
Дағлар әтәјиндә чынгыл ичиндә  
Булузмаз јувасы көзәл кәклијин.  
Сәһәр-сәһәр әлләриндә вар малым,  
Түлөк тәрлан илэ көнлүн алмалым,  
Јашыл нимтәнәлим, күлкәз чалмалым,  
Кәтандыр көјнәји көзәл кәклијин.

### Мәсәл:

Һамы билир ки, дағда кәклик көзәлдир.

### Тапмачалар:

37. Дағдан кәлир баны ханым,  
Әлләри һәналы ханым.  
Диндирсән фарсы данышар,  
Түкләри теһраны ханым.
38. Кәклијин ган ајағы,  
Ган әли, ган ајағы.  
Ашыг бир шеј көрүбдүр,  
Үч башы, он ајағы.

### Мәсәлләр:

Јејәрсән газ әтини, көрәрсән ләззәтини.  
Газ вур газан долдур.

### Јанылтмач:

Кәклик, кәпәнәк, кәлин кедәк; қол дибинә кәлин кәлибдир.

### ТӘРЛАН

Јахшы олар тәрланларын ириси,  
Габагча кедәр кәклик сүрүси,  
Бојнунда вар күлабатын чилгиси,  
Ағ олар гашлары шаһи тәрланын.  
\*

Ханлар, бәјләр әл үстүндә көтүрәр,  
Көтүрүбән овлағына јетирәр,  
Шәһд чәкәр бинәсини итирәр,  
Онда дүшәр тәрсилаши тәрланын.

### Мәсәлләр:

Түлөк тәрлан јеринә сар бағламаг олмаз. Тәрлан јерини сар тутмаз.

Әти јејилән гушлар: кәклик, турач, гырговул, чил, билдирчин, өрдәк, газ.

Әт јејән гушлар: тәрлан, гызылгуш, гарагуш, гырғы, сар, чалаған, гузғун.

Охујан гушлар: бүлбүл, билдирчин, сығырчын, гаратојуг, торагај, алачәһрә, һәзар,<sup>1</sup> гумру.

Кемә учан гушлар: бајгуш, јапалаг, кечәгушу (јараса).

### Тапмача:

39. Мән кедирәм беләсинә,  
Гаракөзүн мәһләсинә,  
Гушларда һансы гушдур,  
Сүд верир баласына?

### ДУЗКУ

Ај афәрин күл оғлум,  
Күл оғлум, сүнбүл оғлум.

<sup>1</sup> Һәзар — бүлбүл.

Оғлум, оғлум, наз оғлум,  
Дәрсиндән галмаз оғлум.  
Гәләмини ал әлә,  
Јахшы-јахшы јаз, оғлум.  
Оғлум кедәр мәктәбә,  
Охур, чатар мәтләбә.  
Дәрсин охур рәванлар,  
Нә охујубдур, анлар.  
Даш үстә чичәк газар,  
Мәшгини көјчәк јазар.  
Мәним оғлум, чанды, чан,  
Дәрсләрини охур рәван.  
Күмүшдәндир дөваты,  
Гәләми вар беш-алты.  
Гәләмданы шәкилли,  
Гәләми халлы-муллу  
Дәфтәри вар тәртәмиз,  
Китабы ондан әзиз.  
Кағызлары рәнкбәрәнк,  
Оғлум, кәтир, јаз көрәк.  
Оғлум сәһәрдән дурар.  
Әл-үзүн тәмиз јујар.  
Үзүнә күлаб вурар,  
Сачын, бирчәјин дарар.  
Палтарыны тәмизләр,  
Мәктәбә көјчәк кедәр.  
Оғлумун ады Әзиз,  
Үстү-башы тәртәмиз.  
Оғлум һәр кәси көрәр,  
Баш әјәр, салам верәр.  
Оғлум күчәдә гачмаз,  
Һеч кәс илә савашмаз.  
Оғлум итә даш атмаз,  
Атыб күнаһа батмаз.  
Гушлара етмәз азар,  
Гушларын да чаны вар!  
Пишикләри һеч вурмаз,  
Сәрчәләрә тор гурмаз.  
Ај афәрин, күл оғлум,  
Күл оғлум, бүлбүл оғлум.  
Дәрсин оху рәванла,  
Сонра даныш, күл, оғлум!

### Мәсәлләр:

Оғлум әзиз, тәрбијәси ондан да әзиз.

Оғул хырдасы, ноғул хырдасы.

Шүүрлу оғул нејләр ата малыны, шүүрсуз оғул нејләр ата малыны.

### ТҮЛКҮ ВӘ ГҮРД

Бир түлкү көһәнсалә кедирди,  
Гисмәт үчүн сејри-аләм едирди.  
Обадан кәнарда көрдү, иттифаг,  
Атыблар сәһрајә бир гујруги-чаг.  
Диггәт илә бахыб, тәләни сечди,  
Јавуға дүшмәјиб, узагдан кечди.  
Кәзәр икән олду бир гурда дүчар,  
Деди: «филян јердә әчәб тәам вар».  
Бичарәни чәкә-чәкә кәтирди,  
Бир азча галмышды гујругу көрдү.  
Деди: «Тәәччүбәм, сәнә белә шејә  
Дүчар олдун, өзүн јемәдин нијә?»  
Деди: Бојнумда вар гәза оручум,  
Тутмушам ки, сагит ола боручум.  
Сохулду гујругу јердән көтүрә,  
Нечә күндү наһарсыздыр, өтүрә.  
Сычрајыб пајына тәлә олду бәнд,  
О јана, бу јана тулланды һәрчәнд;  
Нә гәдәр күч вурду көтүрмәди әл,  
Кәсилиб әлачы, галды мәәттәл.  
Түлкүнүн әлинә дүшдү кирәвә,  
Гујругу јејирди чох севә-севә.  
Деди: «Сән дејирдин оручам, бајаг,  
Нәдәндир јејирсән инди бу сијаг?»  
Деди: «Оруч идим, амма бу ахшам  
Тәзә ајы көрүб, етмишәм бајрам».  
Һијләсинә о пүрфәннин инанды,  
— Бәс мәним бајрамым, — деди, — һачандыр?  
— Сәнин дә бајрамын саһиб-тәлә,  
Кәләндәдир, — деди, — тәләсмә һәлә.  
Һәр кимсәдә ола әглү фәһм-һуш,  
Бу мәсәли ејләмәсин фәрамуш:  
Әввәл көрәк сују јохласын мөһкәм,

Бојлујандан сонра сојунсун адәм.  
Нәинки етмәјиб фикир, әндишә,  
Сала чанавар тәк өзүнү ишә.  
Һәм өзүнүн пајын, һәм онун пајын  
Түлкү јејә бидәрди-сәр, архајын.

### Мәсәлләр:

Он өлч, бир бич. Ағылсыз баш саһибинә доруз күддүрәр.

### ОҒРУ ВӘ ЕВ ЈИЈӘСИ

Бир оғру кирмишди бир евә јара,  
Һәр нә вар шејини јығыб апара.  
Ахтарды орада бир зад олмады,  
Қисәси бош галыб онун долмады.  
Ев јијәсин көрдү паланда јатыб,  
Анлајыб ишини гүссәјә батыб.  
Евдән чыхыб истәди ки, о, кедә,  
Көрдү далда бир сәс кәлир — а кедә,  
Кәл отур алтына мән салым дөшәк,  
Бир зад да тапмысан әкәр бөлүшәк.  
Оғру дујду она тә'нә ејләјир,  
Сәрасәр бағрыны онун тилијир.  
Сөјләди: нә сајаг олса мән јенә,  
Дүнјада доланнам, кир сән һинә.  
Чых өзүнә бир күн агла, мән јалан,  
Ар ејлә, үстүнә салма сән палан.  
Еј әзизим, бу мәсәлдән ибрәт ет,  
Елмдән варлы ол, јаша сән дә кет.

### Мәсәлләр:

Оғру галана јанар, саһиб кедәнә. Оғрудан галаны фалчы  
апарар. Оғру елә бағырыр, доғру күнчә гысылыр.

### АРАНЛА ЈАЈЛАҒЫН БӘҢСИ

Аран дејәр, јајлаг, чох да сахлама,  
Көндәр кәлсин, ағыр елләр мәнмидир.  
Јерин көбәјижәм, дизин дирәји,  
Малү мүлкү Сүлејманлар мәнмидир.

Јајлаг дејәр, чыхма диндән, имандан,  
Сүсәндән, сүнбүлдән, һәр күлүшәндән;  
Һәкимлик, лоғманлыг галыбды мәндән,  
Һәзаран<sup>1</sup> дәрдрә дәрман мәнмидир.

Аран дејәр, бағча мәнмидир, бағ мәнмидир,  
Кечә-күндүз гуллуғ ејләр бағбаным,  
Кејмәк үчүн јашыл мәнмидир, ал мәнмидир,  
Сүсән, сүнбүл, күлшәнликләр мәнмидир.

Јајлаг дејәр, мәнәм чешмәләр башы,  
Ахар, һеч гурумаз дидәмин јашы,  
Пәләнкләр јатағы, овчу сирдашы,  
Көксү ала, гарлы дағлар мәнмидир.

Аран дејәр, галдым дағ арасында,  
Пилтәтәк гурудум јағ арасында,  
Гыврым-гыврым олмуш тағ арасында,  
Тутма ала гарпыз, тағлар мәнмидир.

Јајлаг дејәр, мәнәм халгын көјчәји,  
Мәндә јатар аранларын гачағы,  
Лалә-сәмән, дүрлү-дүрлү чичәји,  
Пәтәкдә кәсилән баллар мәнмидир.

Аран дејәр, мәндә булунар маја,  
Инсини, чинсини көтүррәм ваја,  
Пајызын фәслиндә гурулан таја,  
Хирмәндә чеврилән вәлләр мәнмидир.

(Ашыг Әмрах)

### Мәсәлләр:

Аранда тутдан олдуғ, дағда гурутдан.

Шаһбудағын бағы вар,  
Һејвасы јох, нары јох!  
Истәмирәм һејвасыны, нарыны  
Гој десинләр: Шаһбудағын бағы вар.

<sup>1</sup> Һәзар — мин.

## АРЫЛАР БАРЭСИНДЭ

Алты мин ләшкәрим алты сарајда,  
Һәр бириси кедәр онун Сәркарә.\*  
Сиррини билмәк олмаз елми-гејбдир,  
Һәр бириси кедәр онун Сәркарә.  
«Күн зәбан» күлләри тутубдур дәстә,  
Чәкибдир шанларын бир-бири үстә.  
Аллаһын һејваны сән ширә истә,  
Һәр бириси кедәр онун Сәркарә.  
Ихлас илә гуллуғ едәрләр ханә,  
Јасавул дүзүлүб мәрд-мәрданә,  
Чәкибдур шанларын тамам чар ханә,  
Һәр бириси кедәр онун Сәркарә.

\*

Ары јенә гашгабағын алдырыб,  
Мөвлам ширә вериб чох дамағландырыб.  
Сәндән билирәм јахшы доланыб,  
Әфәнди арыны мән јахшы көрдүм.  
Әрзә кедән мүдам тапар ханәни,  
Мө'мин таныр әлбәтдә сүбһани.  
Ағардыбан јахшы чәкир шанәни,  
Әфәнди арыны мән јахшы көрдүм...  
Бир чән кәлиб Әлпавутун дағына,  
Доланырды һәм сағына-солуна,  
Ары кедәр Једди күнбәд дағына,  
Әфәнди арыны мән јахшы көрдүм.  
Јахшы олур Мәдрәсәнин бағлары,  
Бар көтүрүр чүн онун будағлары,  
Ајылыбән гызғын чәкәр шанлары,  
Әфәнди арыны мән јахшы көрдүм.  
Мән бабајам чағырарам ја танры,  
Ачылыбдыр гызылкүлүн нубары,  
Нәгшкар отағы мө'тәбәр шаны,  
Һәр бириси кедәр онун Сәркарә.

### Мәсәлләр:

Бал тутан бармаг јалар, нә балын истәјирәм, нә бәласын.  
Бал једин, бәлајә дүшдүн.

\* Сәркар — Шамаһыда јер адыдыр.

## ИНСАНЫН ЈАРАНМАҒЫ, БӨЈҮМӘЈИ ВӘ ӨЛМӘЈИ БАРӘДӘ

1. Әввәл башдан бу дүнјаја кәләндә,  
Худадан әмр олду дүшдүм әркана,  
Ананын рәһминдә гајнајыб јетдим,  
Бурулубан дөндүм бир гәтрә гана.
2. Доғгуз ај, доғгуз күн, доғгуз саәтдә,  
Баш јазым јазылды гүдрәти хәтдә.  
Көрдүм дәхи сығышмарам бу һәддә,  
Вә'дә тамам олду кәлдим чаһана.
3. Чаһана кәләндә кәлди бир гары,  
Азачығ үстүмә дуз сәнди бары,  
Ики шәмамәдән әмдим нобары,  
Јенки билдим ки, кәлмишәм чаһана.
4. Ајын, күнүн ишығы дүшдү үзүмә,  
Шад олубан күлдүм өзүм-өзүмә,  
Ағламағ пәрдәсин чәкдим үзүмә,  
Һәм кечә, һәм күндүз инчитдим ана.
5. Бир јашында чичәјә бәнзәр идим,  
Јаш јарымда дәрдајағлы јеридим,  
Палчыгда, торпагда чаным сүрүдүм,  
Нә өјүдә бахдым, нә јалварана.
6. Ики јашда су истәдим, ичмәдим,  
Бөјүк-кичик бир-бириндән сечмәдим,  
Нә дашдан, нә атәшдән, судан гачмадым,  
Наданлыгдан дөнмүш идим солтана.
7. Үч јашында дөндүм, ачылмыш күлә,  
Ачылыбан дилим, дөндүм бүлбүлә,  
Кәлән-кедән истәрди диндирә, күлә,  
Ширин дилим охшатдылар бал шана.\*
8. Дөрд јашында әфсарими чинәдим,  
Беш јашында бир азачығ гајнадым,  
Алты јашында јашдашымла ојнадым,  
Сәкқизиндә су тәк ахдым һәр јана.
9. Он јашында ушағлыгдан ајылдым,  
Бөјүк-кичик арасында сајылдым,  
Ешг ојнады һәр төрәфә јајылдым,  
Көрән деди мәнә дәли-дивана.

\* Гафијә дүз кәлмәкдән өтрү шан балы бурада бал шана јазылыбдыр.

10. Он бириндә једим әгл нобәри,  
Он икидә фәһм ејләдим һүнәри,  
Он үчүндә итирмәдим динари,  
Он дөрддә көнлүм кәлди чөвлана.
11. Он бешиндә бәдирләнмиш ај олдум,  
Атама, анама күлли һај олдум,  
Биләјим гүввәтләнди, гаты јај олдум,  
Дөнмүш идим шүмшад кими чавана.
12. Ијирми јашында сәримдән кечдим,  
Көнүл һаваланды, гајнадым, чошдум,  
Голум гүввәтләнди, һәддимдән ашдым,  
Күчләниб, зорланыб дөндүм аслана.
13. Отузда һеч кимсәни сајмадым,  
Мәрдлик етдим, намәрдлији дүјмадым,  
Гисасымы һич кимсәдә гојмадым,  
Һәр нә иш тутдумса мәрд-мәрдана.
14. Гырх јашында низә кими гурулдум,  
Ешгидән усандым, јардан јорулдум,  
Сел тәк буланыб, јәм\* тәк дурулдум,  
Далғам јатды, дәхи кәлмәз чалғана.
15. Әллисиндә бир аз кефим позулду,  
Өмрүм дамарлары бир-бир сүзүлдү,  
Бир ајағым пилләкәндән үзүлдү,  
Онда билдим дүнја галмаз инсана.
16. Алтмышында чәкдим гылынчым суву,  
Чох чалышдым, ала билмәдим авы,  
Начарлыгдан јенә чәкирдим давы\*\*,  
Күч кечмәди, достлуг салдым дүшмана.
17. Јетмишиндә ағры мәни чевирди,  
Јығды бәндләрим, синәм говурду,  
Јандырды, күләшим јелә совурду,  
Диш ағрысы кәтди мәни амана.
18. Сәксәниндә оғул сөзүм тутмады,  
Гоһум-гардаш мәнә көмәк етмәди,  
Көнүл истәр јерә ајаг кетмәди,  
Кедәндә дәјирди бу јан-ө јана.

\* Јәм — дәрја.

\*\* Давы — дөб, адәт мә'насында, јә'ни начарлыгдан дөб, адәтә табе олдум.

19. Дохсанында әчәл кәлди асылды,  
Јүз јашында лап нәфәсим кәсилди,  
Бүрч кими бәдәним јерә басылды,  
Чан кетди, чәсәд дә галды вирана...
20. Әләндә рубәми тамам сојдулар,  
Гоһум-гардаш ағладылар, дојдулар,  
Беш аршын ағ ичрә мәни гојдулар,  
Апардылар тапшырдылар зиндана...
21. Мал ки вардыр, әманәтдир инсана,  
Инсан ки вар, әманәтдир дүнјаја.  
Әбләһ одур дүнја үчүн гәм јејә,  
Ким нә билир, ким газана ким јејә.

Нә һаруна галды дөвләт,  
Нә тәхт Сүләјманә!  
Еј дүнја, мүлк дүнја,  
Тәпәси дәлик дүнја,  
Ја бир көшк сараји тәк,  
Ја бир көлкәлик дүнја!

### ДҮНЈА БАРӘСИНДӘ

Кедәр олдум, јаранларым дирилсин,  
Бол олсун әтмәки, ашы дүнјанын.  
Бундан сонра дәфтәримиз јыртылсын,  
Сүрмәләнсин көзү, гашы дүнјанын.  
Әрәндәр гурдуғу јолду кәсилмәз,  
Дүрлү-дүрлү ешг бадәси ичилмәз,  
Буна дүнја дерләр, бир кимсә галмаз.  
Лә'л-көвһәр олсун дашы дүнјанын.  
Бая илә јағ олсун чөлләр, сәһралар,  
Истәсә сүд олсун једди дәрјалар,  
Чүмлә мејвә версин дағлар, дәрәләр,  
Истәрсә јаз олсун гышы дүнјанын.  
Дәрдли Кәрәм дејир дүнја фанидир,  
Нечөләрин абдал едәр, јүрүдәр,  
Кимсә билмәз нә замандан бәридир,  
Һеч һесаба кәлмәз јашы дүнјанын.

## ДУЗКУ

Бел баглама дунјаја,  
Сән сајма, гој о саја.  
Иши, күчү бидаддыр,  
Бир ганичән чөлладдыр.  
Каһ чыхардар көjlәрә,  
Каһ тутар вурар јерә.  
Дунја иши беләдир,  
Сүлејманә нејләди.  
Һаны Рүстәм, һаны Зал?  
Дунја һамы галмагал.  
Һаны Чәмшид заманы,  
Јохдур о јан-бу јаны.  
Кимә верди алмады,  
Һеч бир кәсә галмады.  
Нә чарә, бивәфадыр,  
Һамы иши фәнадыр.  
Дунјанын иши будур,  
Һамы ондан ган удур!

## КӨНУЛНАМӘ

Көнүл, кәл вәсфи-һалын сөjlәјим,  
Бу дунјада нечә сән олдун-көнүл.  
Дәрвиш олуб, елдән-елә дилә нур,  
Бәзәркан илә хочәсән олдун, көнүл.  
Дәрјаларда битән гарғы гамышсән,  
Бостанларда битән дүрлү јемишсән.  
Һәрдәм империалсан, һәрдәм күмүшсән,  
Һәрдәм дә турунч олуб сынарсан, көнүл.  
Һәрдәм чијадәләнир, һәрдәм атланыр,  
Һәрдәм ачыгланыр, иј гүввәтләнир,  
Һәрдәм шәкәр олур, балдан дадланыр,  
Зәһирмардан ачы сән олдун, көнүл.  
Әмраһ дејәр мәним сөзүм арынмаз,  
Әрәб ат јоруларса, көнүл јорулмаз,  
Көнүл бир шишәдир, сынса сарынмаз,  
Сарынса да көч сән олдун, көнүл.

\*

Бу јол Чорада кедәр,  
Ашар Чавада кедәр,  
Учубдур көнлүм гушу,  
Көр нә һавада кедәр.

## НӘСИҤӘТ

Ағач бәсләкилән барын јејәсән,  
Авара палыддан һејва, нар олмаз,  
Намәрд јаланчыја сиррин сөјләмә.  
Бивәфа дилбәрдән сәнә јар олмаз.

Икид одур тә'нә охун атмасын,  
Һалал мајасына һарам гатмасын,  
Бир оғул ки, ата сөзүн тутмасын,  
О оғулда намус, гејрәт, ар олмаз.

Хәстә Гасым күнү кечмиш гочадыр,  
Кәлән бәзиркандыр, кедән хочадыр,  
Сәрв ағачы һәр ағачдан учадыр,  
Әсли гытдыр, будағында бар олмаз.

### Мәсәлләр:

Сән һагг илә ол — һагг сәнинлә олар.  
Јахшылыг елә, ат дәрјаја, балыг билмәсә, халыг биләр.  
Јахшылыға јахшылыг һәр кишинин ишидир,  
Јаманлыға јахшылыг әр кишинин ишидир.

Јамана јаман бәла,  
Гој кәлсин јаман бәла,  
Рәвадыр јахшы өлә,  
Јериндә јаман гала?!

## ИКИДЛИК НИШАНӘСИ

Суфи гардаш, үч мәмләкәт кечирдим,  
Бири Иран, бири Туран, бири Килян,  
Икидин башына үч дөвләт гонар,  
Бири әгл, бири кәнчлик, бири шан.

## ЈАХШЫЛЫГ ӘЛАМӘТИ

Кишинин етдији әвәзсиз галмаз.  
Үч шеј бил ки зај олмаз: бири еллик, бири елм, бири чөрәк.

### Мәсәлләр:

Чөрәк ачаны гылынч ачмаз. Әгл башда олар, јашда олмаз.  
Әгли кәм чанана бах, күсүбдүр мән дәлидән.

## ДАВА БАШЛАНАНДА КОРОҒЛУНУН ОХУДУҒУ СӨЗЛЭР

Жолдашларым, бу күн дава күнүдүр,  
Назырлашын, мөвләм бизе жар олсун.  
Гејрәт әһли гызыл гана булансын,  
Гејрәтеизи гој тәр бассын, хар олсун!

\* \* \*

Мәнәм дејән кәсләр кирсин мејдана,  
Ат чапсын мејданда мәрди-мәрдана,  
Утансын намәрди бәсләјән ана,  
Иши даим онун аһу-зар олсун.

\* \* \*

Короғлу кими нә'рәләр чәкән,  
Ијидләрин бағрын, чијәрин сөкән,  
Әјри гылынч чәкән, гызыл ган төкән,  
Әсиркәмә вур, әлләрин вар олсун.

\* \* \*

Писинмирик һәрәмидән, јағыдан,  
Сәфләри позан, дүшмәнләри дағыдан,  
Мешәдән јенәркән, чамулу дағдан,  
Габагда дүшмәндән хәбәрдар олсун.

\* \* \*

Ијид одур өз-өзүнү гајнада,  
Дава күнү баш мејданда ојнада,  
Мәрһәба, гејрәти вермәјин бада.  
Мејдандан гачана намус ар олсун.

### Мәсәлләр:

Икид ағзын ачмаз, әлин ачар. Икид дөјүшдә билинәр, нәинки барышда. Икид ја һератда, ја јер алтда. Икидин башы галма-галда кәрәк: ја хејирдә ја шәрдә. Икидләрдә икидлик ондур: бири зордур, доггузу фәнд-фәлдир. Вуран икид дајысына кәнишмәз.

Кечмә намәрд көрпүсүндән гој апарсын сел сәни,  
Јатма түлкү көлкәсиндә, гој јесин аслан сәни.

Гары дүшмән дост олмаз, әјридир бир дамары.

## ГАРАЈАЗЫ МЕШӘСИНИН ВӘСФИ ВӘ ОВЧУЛАРЫН ЗУЛМУ

...Ким нәзәр салса бу күлүстана,  
Ејләмәз мејл бағи-ризвана.  
Һәр тәрәф лаләзар күлшәндир,  
Һәр чәһәт сунбүл илә сүсәндир.  
Галдырыб баш бәнөвшә һәр јердән,  
Әтри илә долубдур сәһн-чәмән.  
Ачылыбдыр шүкуфәләр, күлләр,  
Бој атыбдыр сәнубәрү әрәр.  
Бүлбүлү гумриләр өтәр онда,  
Кәпк дәррачлар кәзәр онда.  
Мәскәнидир тәзрувү тејһунун,  
Вәтәни чејран илә аһунун.  
Лејк сәд һејф, фиргеји-сәјјад,  
Гојмујур онлары кәзә азад.  
Чоху сәјјадын әһли-истибад,  
Төкмәјә ганын аһуну, чәллад.  
Чејранын кәсмәјә башын һазыр,  
Зүлм елминдә чапүкү маһир.  
Тапса ғырговулу јолар түкүнү,  
Дүшсә кәклик әлә, јејәр әтини.  
Дад, сәд дад әлиндән, еј инсан,  
Әсл мә'надә јыртычы һејван.  
Сүрүдән гурд апарса бир бәррә,  
Лә'нәт охујурсан она мин кәрә.  
Сән бүтүн кәлләни едиб дә тәләф,  
Зәһн едирсән буну бир өзкә шәрәф!  
Фикри гыл: јохму чаны һејванын,  
Сәнә ширин дејилми өз чанын?  
Демә мән адәмәм, о һејвандыр,  
Чан һаман чан вә ган һаман гандыр.  
Чан верән ки, дејилсән, еј инсан,  
Чани-мән бәс нечин алырсан чан?  
Нәштәрин зәхминә ки, табын јох,  
Нечин ахыр вурурсан өзкәјә ох?

А. Назир.

Сәјјада бах, сәјјада,  
Торун гурмуш гајада.  
Торуна тәрлан дүшмүш,  
Қимсәси јох ојада.

## ВЭСФИ-ГЫШ

Ачды сојуг гапысын,  
Кетди јенә гар гыш.  
Бәрһәм олајды көрүм,  
Рөвнәг базар гыш.  
Буздан едибдир набат,  
Гары гылыб чүн шәкәр.  
Көр нә әчәб ејләмиш,  
Бајрамы изһар гыш.  
Алты одун бир манат,  
Улаг јүкү, о да јаш.  
Еләди шәһр әһлини,  
Чүмлә көранбар гыш.  
Бир пут ун беш шаһы,  
Аһ, о бәд бу көмүр.  
Дәрди-сәрә еләди,  
Халгы кирифтар гыш.  
Вары олан шәхә үчүн,  
Гыш күнү чүн јај олур.  
Мүфлис олан адама,  
Еләјир азар гыш.  
Шиддәт илә түнд бад,  
Башлады шамү сәһәр.  
Ахыры игбалымы,  
Ејләди идбар гыш.  
Олмады чөл әһлинә,  
Гәл'әјә раһкузәр.  
Һәр дәрәдә бағлајыб,  
Једди әрш тар гыш.  
Заһир олуб гәһт аб,  
Һамы дејир: әл тәш.  
Ат, улағы гылыбдыр,  
Лабүд начар гыш.  
Дөрд тәрәф нечә күн,  
Әс деди, сәхт сазаг.  
Башлады јел диз һа диз —  
Етди гулаг кар гыш.  
Бир тојуғум вар иди,  
Нејф, башын қәсмәдим.  
Бир кечәдә дондуруб,  
Ејләди мурдар гыш.  
Ат иши мүшкүлдү чоһ,  
Јохсул олан нејләсин.

Салма гәми аләмә,  
Һаләти-әтвар гыш.  
Јағ үч аббасыдыр,  
Шор, пендир алты шаһы.  
Бир јумурта үч гәпик,  
Олсун евин вар гыш!  
Рәсмдир бу, гыш чәкәр,  
Фасиләсин ики ај,  
Бу нечә јердир, худа,  
Күибәкүн артар гыш?!

\*

Ејләмә гәм, еј көнүл,  
Чөвр гыша сәбр гыл.  
Бир күн олур јаз олур,  
Јаш төкәр ағлар гыш!  
Ваги ола кәр һәјат,  
Ахтарарсан көлкәлик.  
Чүн көләчәк фәсли-јај,  
Мәһв олур асар гыш.  
Новрәс мискин дәһи,  
Фикри хәјал ејләмә,  
Бүлбүл охур күл ачар,  
Ахыр олур хар гыш!

## ДӘРВИШ ИЛӘ ГЫЗЫН ҺЕКАЈӘСИ

Әјјами-сабигдә бир дәрвиши-пир,  
Көтүрүб тәбәрзин, көшкүл, шаһнәфир.  
Диләнмәк гәсдилә дүшүб дәрбәдәр,  
Кәзәркән, бир евдә пакизә дүхтәр,  
Көрдү ки, әјләшиб ваһидү јекта,  
Мүкәддәрү мә'јус, гәмә мүбтәла.  
Тәбәрзинин дөјүб јерә, деди: «дур!  
Мәддаһи-Әлинин пајыны көтир!»  
Бичарә чијнинә гојуб башыны,  
Аби-нијсан кими төкдү јашыны.  
Тәрәһһүма кәлиб деди гәләндәр:  
«Јох исә симиниз, зәрриниз әкәр,  
Гәнаәт ејләрәм дүјүдән, јағдан,  
Нә вар исә әсиркәмә гонагдан!»  
Гыз деди: «Еј мөвла, гәсәм худаја,  
Нә дүјүјә күман көлир, нә јағә».



Һәр ики мөтләбдән әл чәкиб талиб,  
 Дүжү, јағ сарыдан әнки бошалыб.  
 Деди: «Онлар јохдур, бары ун олсун,  
 Вер, төкәк торбанын башына долсун».  
 Әрз ејләди дүхтәр: «Бәһәгги-галыг,  
 Ун тапылмаз бу ханәдә урвалыг».  
 Лабүд галыб дәрвиш деди: «Бир чөрәк,  
 Бари кәтир, јејиб һиммәт вар дејәк».  
 Деди: «Ики күндүр һаһарсызам мән,  
 Иһанмырсан әкәр, о тәкнә, о сән».  
 Хәбәр алды: «Аһан кедиб нә јанә?»  
 Деди: «Јас јери вар, варыбдыр аһә».  
 Деди: «Тәәччүбәм әвамүннасә,  
 Аләм кәрәк кәлә бу евә јасә;  
 Гонум, гоншу јексәр вериб баш-баша,  
 Кечә, күндүз сизин үчүн ағлаша.  
 Нә јағы вар, нә дүјүсү, нә уну,  
 Ким көрүб аләмдә һабелә күнү?!  
 Билмәзәм нә үчүн о әһмәг, биар,  
 Кедиб биканәләр евиндә ағлар.  
 Өлүм јејдир белә зиндәканлыгдан,  
 Гачмаг олмаз мәшијјәти-халыгдан».  
 Тәкәллүмә кәлиб дүхтәри-агил,  
 Деди: «Јашы аһил, әмәли чаһил!  
 Гапы-гапы төкүб аби-рујуну,  
 Ифратә јетириб күфтүкујуну,  
 Каһи дәм урурсан шаһи-һәфирә,  
 Ејләјирсән аләмин әһвалин тирә.  
 Гарачылар кими ит баса-баса,  
 Дәрди-сәр јетириб мәрдә, үнасә.  
 Вермәјәнә гашгабағын төкәрсән,  
 Киминин үстүнә чомаг чәкәрсән.  
 Гојубсан адыны һәрчәнди дәрвиш,  
 Дәрвиш она дерләр ола һикәндиш.  
 Гәһәәт ејләјә бир әлчә һанә,  
 Көз дикә гисмәти-рузирәсанә.  
 Нә ки, дүшә гапылара јасавул тәк,  
 Киминдән ун ала, киминдән әппәк.  
 Елә һанү һәмәк, дурсун көзүнә,  
 Биарсыһыз, јығылмазсыз өзһүзә...

## Мәсәлләр:

Истәјәннин бир үзү гара, вермәјәннин ики үзү гара. Диләнчинин торбасы долу олар, үзү гара. Динсизин өһдәсиндәм имансыз кәләр.

## ХӘСТӘ ГАСЫМЫН КӘЛАМЫ

Дәли көнүл, мәндән сәнә әманәт,  
 Демә бу дүнјадә галым јахшыдыр.  
 Мәһшәр күнү говмү гардаш булуһмаз,  
 Демә вар улусум, елим јахшыдыр.

Бир јерә кедәндә өзүнү өкмә,  
 Шејтана бач вериб, кимсәјә сөјмә,  
 Әкәр гүввәтлисән фәгири дөјмә,  
 Демә вар гүввәтим, голум јахшыдыр.

Гочагдан олубсан, сән дә гочаг ол,  
 Гада-галмагалдан кен кәз, гачаг ол,  
 Ачыг габаглы ол, мүдам алчаг ол,<sup>1</sup>  
 Демә пулум вардыр, малым јахшыдыр.

Хәстә Гасым кимә гылсын дәрдини,  
 Чаны чыхсын өзү чәксин одуну,  
 Јахшы ијид јаман етмәз адыны,  
 Јаман ад етмәкдән өлүм јахшыдыр.

## ДӘВӘ ВӘ ЕШШӘК

*(Нәсихәт гәбул етмәјән јолдашларын барәсиндә)*

Көрмүшәм нүсхәдә бир шәһрү бәјан,  
 Јүк тутуб сабигән түччари-Иһан.  
 Тичарәт әзмилә һиндә кедәрди,  
 Кечә-күндүз динчәлмәјиб сүрәрди.  
 Карванда бир дәвә, бир дә бир ешшәк,  
 Арыг дүшмүш иди мәһним јабым тәк.  
 Нечә ки, гүдрәти вар иди кетди,  
 Агибәт ишләри бир јерә јетди.

<sup>1</sup> Бурада: «садә ол» мәһнасындадыр.

Сағрысына әкәр вурсан жүз шаллаг,  
Көтүрмәзди ајағы үстүндән ајаг.  
Саһибләри чулун, алығын сојду,  
Апара билмәҗиб, јол үстә гојду.  
Аһәстә-аһәстә үфтанү хизан,  
Чәкилиб бир сәмтә тутдулар мөкан.  
Басәфа јер иди, әләфзар иди,  
Түрфә-түрфә от, әләфи вар иди.  
Једиләр, ичдиләр бир нечә мүддәт,  
Апардылар ләззәт, сүрдүләр вәһдәт.  
Хилас олуб рәнчи-бәниадәмдән,  
Зүлми-пејдәр-пејдән, чөврү ситәмдән.  
О гәдәр көкәлди һәр ики һејван,  
Куја ки, һәр бири куһи-Бағрыган.  
Сағрысында, јәлпијиндә әт гат-гат,  
Дөнүбән гашына билмәзди, һејһат!  
Бир күн ешшәк деди: «Еј дәвә гардаш,  
Истәрсән савашма, истәрсән саваш.  
Хатиримә дүшүб аһәнки-тазә,  
Мејлим вар ки, галхам шури-шаһназә.  
Һәваји-зөвг илә бир нечә әфрад,  
Охујам сөвт илә, һәрчи бадә-бад».  
Дәвә деди: «Бу нә сөздүр, ај әһмәг,  
Мүсәмма имишсән, исминә әлһәг!  
Күчлән гуртармышыг рәнчү тәәбдән,  
Нөв'и-бәшәр ејләдији гәзәбдән.  
Өтүб кечән әкәр ешидә сәсин,  
Ол гәдәр јүк чатар, чатлар нәфәсин.  
Әманәт, әманәт, кеч бу сөвдадан,  
Биһудә фикирдән, әбәс бинадан».  
Етмәҗиб дәвәнин өјдүн гәбул,  
Гулағын шәкләҗиб хәри-биүсул,  
Бир нөв' анғырмаг гојду ки, бара,  
Сәс дүшдү сәһралара, дағлара.  
Иттифаг, јол илә кечирди карван,  
Ешидиб чарвадар дағылды һәр јан.  
О колу, бу колу басыб тапдылар,  
Севинә-севинә миниб чапдылар.  
Һәр биринә бир ағыр јүк чатдылар,  
Бизләјә-бизләјә көчә гатдылар.  
Једди-сәккиз ајда хамламышды хәр,  
Голлары чәнк олуб галды, мүхтәсәр.  
Јүкүнү дәвәнин үстә јыхдылар,  
Јаваш-јаваш јол јухары чыхдылар.

Јохушун башына галмышды әндәк,  
Јеријә билмәҗиб лап дурду ешшәк.  
Дедиләр: гојмарыг бурда галсын хәр,  
Апарсаг бир бөјүк мәбләгә дәјәр.  
Ону да гојдулар дәвә үстүнә,  
Учурумашағы сүрдүләр јенә.  
Гатлајыб бојнуну деди: «Еј һәмдәм!  
Мәнә сәндән јетди бу зүлмү ситәм.  
Нәсиһәт ејләдим, аннадын гәрәз,  
Деди: тәрки-адәт мучиби-мәрәз.<sup>1</sup>  
Дедим ки, анғырма, галхдын һәвајә,  
Наһаг јерә салдын бизи бәлајә.  
Әлавә, јүкүнү апармадын сән,  
Баркеш дејилдим сәнә, годуг, мән!  
О да һәлә галсын, гуру бош өзүн  
Јол илә кетмәјә нә иди сөзүн?  
Инди ки, гујруғун басдын иланын,  
Чаны чыхсын кәрәк алтда галанын.  
Мәним дә көнлүмә дүшүбдү тазә  
Тәрәннүмә кәлиб дурам чанбазә.  
Бир заман тәвәккүл тәала дәјим,  
Гулағымы гырпыб бир аз лөкләјим».  
Деди: «Еј сәрхејли-күлли-һејванат!  
Ејләмә бу иши һејһат, һејһат!  
Мәсәли-мәшһурдур—кичикдән хәта  
Баш вериб һәмишә, бөјүкдән әта».  
Долмушду дәвәнин гәлби кин илә,  
Вар иди кәдәри ол бидин илә.  
Лөкләмәјин бинасыны гојан тәк,  
Ип, имлыг гырылыб, учгунду ешшәк.  
Дәҗиб даға, даша дағылды дәр-дәм,  
Кәрәк ибрәт едә бу ишдән адәм.  
Бөјүкләр пәндинә бахмаја һәр кәс,  
О кәсдән билмәррә әлагәни кәс.  
Куш етмәсән, насәһләрин сөзүнә,  
Тохунур ағибәт бәла өзүнә.  
Бир дәхи данышса һәр ким биһәнкам,  
Башы гилү-галдан гуртармаз мүдам.  
Вар иә кәмалын, сөјләмә әфзун,  
Бу барәдә шаир јазыб бир мәзмун:  
Кәклик сәсин чыхармаса, мән замын,  
Ону тута билмәз дағларда лачын».

<sup>1</sup> Адәти тәркитмәк мәрәз төрәдәр.

### Мәсәл:

Баблы бабын тапмаса, иши аһ-вај илэ кечәр.

### ТӘБИБ ИЛЭ ХЭСТӘ

Бир тәбибә кедиб дә бир бимар,  
Деди: «Мә'дәмдә агры, бир шеј вар,  
Бир дава вер мәнә әлач ејлә,  
Өлүрәм чареји-мәзач ејлә!»  
Тутду нәбзин тәбиб онун дәрһал,  
Нә жемишсән дејиб едәндә суал,  
Деди: «Јанмыш чөрәк једим, доҗтор,  
Једијим бир әлавә шеј јохдур.»  
Һејрәт етди тәбиб онун сөзүнә,  
Истәди бир дава төкә көзүнә.  
Деди мә'дәмдәдир агрыјан, а көзүм!  
Јохса мәфһумунуз дејилми сөзүм?  
Деди доктор она ки: «Еј әһмәг,  
Ејибли олмаса көзүн мүгләг —  
Јанмыш әппәк јемәздин әсла,  
Бу сәбәблә јарар төкүлсә дәва».

### ГУРД, ЧАГГАЛ ВӘ ШИР

Көрмүшәм нүсхәдә пакизә мисал,  
Әјјами-сабигдә бир гурд, бир чаггал.

Шири-жәјан илэ тутмушду үлфәт,  
Јејиб, ичиб, доландылар бир мүддәт.

Тәгдири-гәзадән, үч күн, үч кечә  
Ов кечмәди әлә, олдуса нечә.

Агибәт, тапдылар сабаһа јавуг  
Бир гојун, бир гузу, бир дә бир тојуг.

Галиб олмуш иди ширә иштәһа,  
Гурда деди: «Бөлкү сәниндир, дурма,

Тәгсим ејлә, олаг јемәјә мәшғула,  
Амма ки, тәгсимин олсун һәм мәгбула».

Деди: «Ол халиги-чәнаби-бари  
Өз әлнлә бөлүб көјдә булари.

Гојун сәнин, гузу мәним, чаггала  
Көндәриб тојугу халиг навала.

Бу сөз киран кәлиб ширин хашына,  
Бир бәнбәчә вурду гурдун башына.

Ики көзү ол бичарә фәгирин,  
Чыхыб јерә дүшдү зәрбиндән ширин.

Ондан сонра үзүн тутуб чаггала  
Деди: «Олду бөлкү сәнә һәвалә.

Тәгсим ејлә, көрәк сәнин әмәлин,  
Ешитмишәм вардыр бөлкүдә әлин».

Деди: «Ата-баба бөлкү бизимди,  
Сән кедиб наәһлә бујурдун инди.

Ејлә тәгсим едим инди буну мән,  
Та рузи-гијамәт дејәсән әһсән!

Гојун падшаһын сабаһ наһары,  
Гузуну сахларам ахшам ифтары.

Тојуг да сабаһын гәлјаналтына,  
Әлбәттә, јетирәр халигим јенә».

Шир деди: «Афәрин сәнә, еј пүрфән,  
Бу бөлкүнү кимдән өјрәнибсән сән?»

Деди: «Билмәз идим бинадан, башдан,  
Өјрәндим о көзү чыхан гардашдан».

### ТҮЛКҮ ВӘ ШИР

Әјјами-сабигдән едим һекајәт,  
Мүстәмә' оланлар апарсын ләззәт.

Чин бәһриндә бир чәзирә вар иди,  
Зијадә басәфа әләфзар иди.

Тә'н едәрди ол беһишти-бәринә,  
Аләмдә јох иди она гәринә.

Тутмушду һәшәрат ол мүлкү вәтән,  
Түрфә чанәвәрләр салмышды мәскән.

Тәгдири-гәзадан бир шир, иттифаг,  
Көзәл сәрзәмини ејләди јатаг.

Саир һејваната тән олду мәаш,  
Ичләринә дүшдү ашубү пәрхаш.

Күндә үчүн, дөрдүн говуб тутарды,  
Јејиб, кәлиб өз јериндә јатарды.

Јығылыб бир јерә олду фәраһәм,  
Чәзирәдә нә вар исә бишү кәм.

Бинаји-мәшвәрәт етдиләр ағаз,  
Ахырда тутдулар бу сөзү мүмтаз:

«Биздә јох онунла гүдрәти-чәдәл,  
Ја кәрәкдир чәкәк бу вәтәндән әл.

Ја гојаг онунла бинаји-сазиш,  
Доланыб архајын, едәк күзариш.

Пәришан олмасын, бари, сағымыз,  
Јүјүрмәкдән саф әриди јағымыз».

Чох кечди арада дәлил, дәлаил,  
Күллүһүм бу әмрә олдулар гаил.

Түлкүјә дедиләр: «Еј јари-пүрфән!  
Бу тәклифи биздән гәбул ејлә сән.

Чүнки онлар илә башдан, бинадан,  
Биревли кимисиз ата-бабадан.

Дүшәндә ејләрләр сизә мәсләһәт,  
Хаһи ашикар хаһидә хәлвәт.

Дур, бу күн варид ол һүзури-ширә,  
Рәһмин кәлсин бинәвајә, фәгирә.

Дә ки, еј сәрһәнки-күлли-диррәндә!  
Инсафү мүрүввәт јохдурму сәндә?

Күзарын дүшүбдүр бизим вәтәнә,  
Чаннисарыг һамы, һаг билир, сәнә.

Вар хәлфәјә тәәллүгү Бағдадын,  
Нечин јаманлыгла чәкилсин адын?

Сүлһү сәлаһ илә дүзәлә бир кар,  
Бу гәһрү гәзәбин нә сурәти вар?

Кимдир сәндән мүзајигә едә чан,  
Кеч бу мәрһәләдән аман, әл'әман!

Нә лајигдир сәнин кими сәрвәрә,  
Баис ола белә наһаг ишләрә;

Јол кәсә дәмбәдәм һәрамирә тәк,  
Бура, тута, јыха мүхлисин кәрчәк.

Шаһ истәсә олсун рәијјәт абад,  
Кәрәк ола аралыгда гәрардад.

Сән аға, биз сәнә бәндеји-фәрман,  
Зилли-һимајәтдә гој кәзәк һәр јан.

Дәһјеки-диванә нәдир сөзүмүз,  
Бу јоллары јахшы биллик өзүмүз.

Итаәт өтмәсә маликә мәмлук,  
Олмаз аралыгда тәриги-сүлук.

Күндә бир чарпа ејләрлик ирсал,  
Јејәрсән, јатарсан, бичүрмү вәбал».

Күфтү шено та ки, јетди пајанә!  
Көрүн түлкү нә кәтирди бәһанә!

Деди: «Әсиркәмәм бир гашыг ганы,  
Бәли лаф вуранлар кен күндә, һаны?»

Хирси-гәвиһејкәл, хуки-пиргүрур,  
Күрки-шикарәфкән, чәггали-мәғрур.

Јахшы күндә мәнәм-мәнәм дејәнләр,  
Ову көјдә алыб, көјдә јејәнләр.

Сејд едән заманда салмазлар јада,  
Демәзләр бир парча верәк она да.

Јаман күндә тамам дуруб кәнара,  
Истәр бир фәнн илә өзүн гуртара.

Мәни гәтлкаһә ејләрләр рәван,  
Мән рубаһи-ачиз, о шири-жәјан.

Әкәр бир пәнчәсин вурса сәримә,  
Хурд-хурд олуб тамам доллар дәримә.

Динәндә дејәрсиз әһли-тәдбирик,  
Мәсәлдир: күчлүјә нә дуз, нә чәрәк?!

Көндәрин лаәгәл мәрди-һүнәрвәр,  
Јетирсин әрзиниз, кәтирсин хәбәр».

Јербәјер дедиләр: «Еј түлкү гардаш,  
Бу сөзү сөјләмәз әчамир, овбаш.

Күллүһүм аләми тута гијлү гал,  
Һеч адәтдә јохдур елчијә завал.

Ел намусу елә дүшәр, әзизим,  
Јаман јерә јетиб ишимиз бизим.

Доғрудур, кән күндә биз лаф вурарыг,  
Кәрдән чәкиб, јал габардыб дурарыг.

Һаны биздә о нөв адабү әдәб,  
Тәғрирати-мәлиһ, ләфзи-мүнтәхәб.

Бөјүк һүзурунда дејәк, данышаг,  
Күрәјә дүшмәјән олмаз јумушаг.

Бир ағача чәкилмәјә та көрпү,  
Нә дәр олур, нә дәрвазә, нә көрпү.

О ки, сәнсән—һәр елмдә маһирсән,  
Фәһмү фәрасәтдә халга заһирсән.

Јүз кари-мүшкүлә кәр гојасан әл,  
Көз јумуб ачынча сәјин ејләр һәлл.

Хидмәтиндә ејләмишик тәғафүл,  
Әфв ејлә чүрмүмүзү, еј пири-агил!

Һөрмәтин лазымдыр бизләрә, амма  
Ахтарма кечәни, «мәза ма мәза».<sup>1</sup>

Әкәр ки, олмаса сәндән бир чәрә,  
Кәрәкдир вәтәндән олаг аварә».

Сөјләдиләр әфзун, дедиләр биһәдд,  
Түлкү ејләмәјиб илтимасы рәдд.

Јола дүшдү кетди бади-сәрсәр тәк,  
Тәбәссүм ејләди шир ону көрчәк.

Чүн өзү бу әмрә миннәткар иди,  
Баш тутду дәрзаман, мејли вар иди.

Гајыдыб јетирди хәлгә бәшарәт:  
Индән белә кәзин дәхи фәрағәт.

Бәс ки, һасил олду бу мүддәалар,  
Ејләдиләр шаһә хејрү дүалар.

Һәр фиргәдән күндә бир фәрбеһ давар  
Көндәрдиләр, һәм шам ола, һәм наһар.

Бу һал илә доландылар, бир мүддәт,  
Та инки түлкүјә јетишди нөвбәт.

Илк ахшамдан човуш ејләди изһар,  
Ким: «Рәсәд сизиндир, олун хәбәрдар.

Көндәрин кечәдән бир рубаһи-чағ,  
Мәбада ки, әмир ола, бидамағ».

Вар иди бир пүрфән кәтхудаләри,  
Чох јола салмышды белә ишләри.

<sup>1</sup> кечәи кечди (әрәбчә).

Әшабу әгранның жығыб сәмтинә,  
Деди: «Бу кејфијјәт ар кәлир мәнә;

Бизим һижләмиздән чәрхи-кәчрәфтар  
Кечә-күндүз даим өлүм арзулар.

Вәһмү һәрасындан афитабу маһ  
Чәкир үзләринә пәрдеји-сијаһ.

Әксимизи көрсә суда дивү дәд,  
Илим-илим итәр та рузи-әбәд.

Јарым саат әкәр бизи көрсә ач,  
Өзүн кола сохар гырговул, турач.

Һәр мәкрдә ола ичтиһадымыз,  
Инди ара јердә итә адымыз.

Һаг билир, дејиләм мән зијанлыгдан,  
Өлүм јејдир белә зиндәканлыгдан.

Әбәс-әбәс кәлә бир шири һәпәнд,  
Дөвләти-гәдимә јетирә кәзәнд.

Бу әмрин олмаса биздә чәрәси,  
Сағалмаз өлүнчә, билин, јарәси».

Дедиләр ки: — «Еј сәрхејли-әгрәба,  
Халиг едиб сәни бизә кәтхуда.

Олмасајды сәндә фәһмү фәрасәт,  
Бир мөлчәү мә'ва тапардыг, әлбәт,

Ихтијар сәнинди, сәлаһ сәнинди,  
Нә исә, тәдбирин ишә сал инди».

Кәтхуда үстүнә кары јыхдылар,  
Сөзләрин данышыб, тез дызыхдылар.

Сүбһәдәк јатмајыб гоча кәтхуда,  
Бәстәри-фикридә чевринди ол, та.

Сәһәр олду, ај кизләнди, күн доғду,  
Ол гәдәр атынын чиловун боғду.

Кечди ширин наһарынын заманы,  
Кәсилди ачындан табү төваны.

Аһәстә-аһәстә ифтанү хизан  
Јетишиб һүзура чәкди әл'әман.

Деди: «Еј сәрвәри-күлли-чәзирә!  
Рәһмин кәлсин бинәваја, фәгирә.

Бир өлкәнин олмаз ики сәрдары,  
Лазымдыр ки, сән чәкәсэн бу ары.

Кәтирирдим сизә бир чағ, көк шикар,  
Әрзи-рәһдә олдум бир ширә дүчар.

Бунча дедим, тө'мәсидир әмирин,  
Һәдди нәдир олсун һәр јетән ширин?

Пәндү нәсиһәтә олмајыб гаил,  
Көндәрди бир нечә фәһшү латаил.

Зор илә шикары әлимдән алды,  
Өзүмә дә бир бол бәнбәчә<sup>1</sup> чалды.

Қолдан-кола гачыб кәлмишәм начар,  
Бундан сонра дәхи ихтијарын вар.

Бир тәрәфдән ачлыг, бир јандан сөјүш,  
Шир өзүн итириб кетди әглү һуш.

Һалү тәбиәтдән чыхды бир бабәт,  
Сөзүн ахырына вермәјиб фүрсәт,

Јола дүшүб деди: «Дајанма, зинһар,  
О јер ки, көрүбсән, мәни тез апар!»

Сабигән көрмүшдү бир чаһи-пүраб,  
Фил дүшсә олурду мә'думү најаб.

Чәкә-чәкә кетди гују сәмтинә,  
Дүбарә башлады тәзәррә<sup>2</sup> јенә.

<sup>1</sup> силлә, гапаз демәкдир.

<sup>2</sup> Тәзәррә — аһ-зар, јалвармаг.

Деди: «Јахынлашыб ширин мəkаны,  
Мəндə јохдур дəхи кетмək имканы.

Мəкəр ки, аласан пүшти-сəринə,  
Көрən дəмдə туллајасан кирипə.

Елəсэн онунла чənки-султаны,  
Мən олам нүсрəтин мəдиһəханы».

Ахмаг ол пүрфəни алыб далына,  
Һəр кимин əгли вар хоша һалына!

Гују кəнарына кəлиб јетишиди,  
Нəзəри өзүнүн əксинə дүшдү.

Ејлə санды шири-пејкардыр бу,  
Сычрады үстүнə бивəһмү гајгу.

Түлкү өзүн атмыш иди кəнарə,  
Гəрг олду бу суја дəр-дəм бичарə.

Һијлə илə халгы ејлəди азад,  
Гајытды мənзилə хүррəмү дилшад.

Чохду јолу бу мəсəлин дүнјадə,  
Мən өзүм көрмүшəм һəддən зијадə.

Бир и о ким, һəр кəс халга зүлм едər,  
Агибət əдл илə фəнајə кедər.

Бир и ки, һакимани-битədбир,  
Чани-интигама гəрг олур чүн шир.

Бир и ки, бимəслəһət, биəндиш,  
Бу дари-дүнјадə дүзəлмəз һеч иш.

Бир и ки, санма дүшмəни һəгир,  
Ејлэр сəни ахыр бəлајə əсир.

Хəтадыр доланмаг, хүласə-кəлам,  
Хəтм олду һекəјət, баги вəссалам.

## Мəсəллəр:

Зүлм илə абад олан, əдл илə бəрбад олар. Ачын аманы ол-  
маз, тохун иманы.

## ВƏТƏН

Аһ, еј сафу паки-хаки-вəтən,  
Нə көзəлсэн, нə јахшысан, нəсэн!  
Нə көзəлдир сəнин чөлүн-чəмəнин,  
Дағу бағын, күл илə јасəмəнин.  
Мəни чүн бəслəдин гучағында,  
Јенə јер вер мənə бучағында.  
Ахыр өмрүмдə ет мəни раһət,  
Мənə бəсдир бу чəkдијим гүрбət.  
Мəни бəтниндən ејлəдин пејда,  
Јенə бəтниндə ет мəни ихфа.  
Еј вəтən, еј чаным сənə гурбан!  
Нечин əһлин олуб сəнин надан?..  
Əлмədəd, еј мүһəндисани-вəтən,  
Вəтəнин ханəsi олубду көһən.  
Һүсн тə'миринə гылын һиммət,  
Онун абадына един гејрət.  
Дəрдинə вəгт икən един чарə,  
Та һəлак етмəјə ону јарə.

*Аббас ага Назир*

## ДƏВƏ, ИЛАН ВƏ ТЫСБАҒА

Бир дəвə, бир илан, бир дə тысбаға  
Јолдаш олмушду..ар мундан сабига.

Ханəјек мүттəфиг, јекдил, јекчəһət,  
Јох иди арада бир сирри-хəлвət.

Икисинин əкли<sup>1</sup> рик<sup>2</sup> идə торпаг,  
Дəвəнин тə'мəsi кијаһу јарпаг.

Кəзəркən тапдылар бир кирдə чөрək,  
Дедилэр: апарыб мənзилдə јејək.

<sup>1</sup> Əкли — јемəји.

<sup>2</sup> Рик — тоз, гум.

Нәһәҗәт, бунларын кини вар иди,  
Музи<sup>1</sup> иди чүнки һижләкар иди.

Бир-биринә деди: «бизә нә лазым  
Ким, белә ахмаға олаг мүлазим.

Һәми јердән јејир, һәми һәвадән,  
Јалварыб бир чөрәк алаг худадән.

Апарыб онунла үч јерә бөләк,  
Алдадарыг, галар өзмүзә әппәк».

Музиләр гојдулар бинаји-мөһкәм,  
Дәвәјә дедиләр: «Еј јарү һәмдәм.

Һәгги бу ким, үч күндү бинаһарыг,  
Көрүрсән нә күнә олмушуг арыг.

Тапдығымыз һәмин бир кирдә нанды,  
Кәр үч јерә бөләк, һаман һаманды.

Мәсәлдир: бир пајдан бир киши дојар,  
Кәр бөлүнә — икисин дә ач гојар.

Јахшы одур — буну јесин биримиз,  
Дост-дүшмәнә фаш олмасын сирримиз.

Олсун шол јејәнин табү төваны,  
Ара јердә һәһәг чыхмасын чаны.

Әлбәттә јетирир гасимүл-әрзаг,  
Гојмаз бизи ачү сусуз гырылаг».

Деди: «Нә десәниз мәним сөзүм јох,  
Һәгг билир ки, өзкә пајда көзүм јох.

Пүшк атсаныз әкәр, разијәм пүшкә,  
Гој дүшсүн дүшәчәк һәр кимә кишкә».

Дедиләр: «Нә лазым пүшк алаг әлә,  
Шүкр олсун худајә, мүнсифик һәлә.

Һәр кәс өз јашыны ејләсин изһар,  
Көрдүк биримизин артыг синни вар —

Чаһыллар әл чәксин бинәвадән,  
Нәсибин истәсин бари-худадән.

Шол гочаја олсун та инки гүввәт,  
Бәлкә јол бачара бир нечә мүддәт».

Дәвә галды лабүд лаәлач, начар,  
Деди: «Өзүз билин, ихтијарыз вар».

Илан тысбағаја деди: «Еј рәфиғ,  
Әввәл де, сәниндир һәм јол, һәм тәриғ».

Деди: «Даш башыма, күлләр көзүмә,  
Бавәр едән олса мәним сөзүмә.

Ол халиги-јекта һәјјү-ләмјәзәл<sup>1</sup>  
Ичади-адәмә гојан вәгт әл,

Он-он беш јашында һазыр идим мән,  
Бир әчәб мәкәнда тутмушдум вәтән.

Көрдүм ки, Адәмә чан верди аллаһ,  
Мән дедим гуртардым, инди бисмиллаһ!»

Һәгди, дил-додағын чејнәди үштүр,  
Сарибани-гәза деди ки, диш<sup>2</sup> дур!

Ондан сонра ивәбәт јетди илаһә,  
Кәтирди синнини шәрһү бәјанә.

Деди: «Еј бичарә, ушаг имишсән,  
Бәс нечүн олубсан һа бөјлә күһән?»

Ол замаи ки, һәјјү гадири-мухтар  
Истәди ки, јер-көј ола бәргәрар.

Адәм һарда иди, Һәвва ким иди?  
Мәлаики-әрши-ә'ла ким иди?

<sup>1</sup> Һәјјү-ләмјәзәл — һәмишә чанлы, дири, јә'ни аллаһ.

<sup>2</sup> Диш — динч.

<sup>1</sup> Музи — горхаг фикирли.



Бир халигин өзү, бир мән вар идим,  
Инди белә көрмә, бир минар идим.

Мүрури-зәманын еви јыхылсын,  
Мәним кими ханиманы дағылсын.

Инди мари-чубә һәмтасијәм мән,  
Һәг билир ки, мүтлөг танымаз көрән».

Дәвә заһир едиб бир нимхәндә,  
Деди: «Өз јашымы дејерәм мән дә».

Көтүрүб ағзына јердән чөрәји,  
Башлады аһәстә тәр көјшәмәји.

Деди: «Еј мә'дәни-һәдјанү кәзаф!  
Бу сөз илә дәвә ушаг имиш саф».

Лазымдыр шол јердә бу һөв мисал,  
Нәсинһәт ејләсин хәлгә әһли-һал.

Өзүндән бөјүјә етсә хәјанәт,  
Ач галыр, етмәсин әлбәт, сәд әлбәт.

Бир адам ки, гоја һижлә бинасы,  
Агибәт өзүнә дәјәр хәтасы.

Јолдаш јолдаш илә хәдәнк нисбәт,  
Дүз кәрәк та рузи-һишрү гијамәт.

Әкәр әјри ола дәрүни, чүн јәј,  
Кириши гырылыб ахыр олур зај.

Мүшкүлдү нәзм етмәк һәр белә нәсри,  
Әфв ејләсин ариф кәр олса кәсри.

### ДУРНАЛАРА ХИТАБ

Бир саат һавада ганад сахлајын,  
Низам илә кедән гоша дурналар!  
Гатарланыб нә дијардан кәлирсиз  
Гаггылдаша-гаггылдаша, дурналар?

Мән севмишәм онун ала көзүнү,  
Нәсиб ола бир дәм көрәм үзүнү;  
Јохса данышырсыз дилбәр сөзүнү;  
Верибсиниз нә баш-баша, дурналар?!<sup>1</sup>

Дијари-гүрбәтдә мүддәтди варам,  
Кечә-күндүз чанан дејиб ағларам;  
Мән дә сизин кими гәрибү зарам,  
Ејләмәјин мәнән һаша, дурналар!

Лачын јатағыды бизим мөканлар,  
Јаваш-јаваш кедин, сәсиниз анлар,  
Горхурам тохуна өтән заманлар,  
Сүрбәниз<sup>1</sup> дағылыб чаша, дурналар!

Закирәм, од тутуб, алышыб чикәр,  
Вар исә чанандан сиздә бир хәбәр,  
Тәгафүл<sup>2</sup> етмәјин аллаһы севәр,  
Дөнмәсин бағрыңыз даша, дурналар!

### ТЫСБАҒА, ГАРҒА, КӘСӘЈӘН, АҢУ

Бир тысбаға, бир кәсәјән, бир гарға  
Јолдаш олмуш иди бундан сабига.

Пакизә мөканда тутубан вәтән,  
Асиби-дәһрдән асудә, ејмән.

Өвгат кечирди јазү, јәјү, гыш,  
Ејшү нушә мәшғул иди битәшвиш.

Бир аһу шол јерә ејләјиб күзар,  
Үч икән һәмдәмү һәмраһ олду чар.

Сөһәрдән дағылыб һәрә бир јана,  
Күнорта заманы кәлиб мөкана.

Башындан кечәни ејләрдә сөһбәт,  
Бу һал илә доландылар бир мүддәт.

Иттифагән, бир күн кәлмәјиб аһу,  
Алды јолдашларын чаныны гајғу.

<sup>1</sup> Сүрбәниз — дәстәниз, сүрүнүз.

<sup>2</sup> Тәгафүл — гәфләт кәстәрмә, өзүнү билмәмәзлијә вурма.

Гаргаја дедилэр: «Дур, ач пэрү бал,  
Кэтир бичарэдэн бизэ бир эһвал.

Шажэд ки, фэгири, худанэкэрдэ,  
Дамэ салмыш ола сэјјад бир јердэ».

Бимэксү тэвэггөф овчэ галхыб заг,  
Доланыб һэр тэрэф едэркэн сораг.

Көрдү ки, һејваны сэјјади-бирэһм,  
Үгүбэти-һөгдэн ејләмэјиб вэһм,

Тутуб, эл-эјағын баглајыб мөһкөм,  
Атыб күнэ гаршы, өзү кедиб һәм.

Дами-тэзвирини гурубду кенэ,  
Шажэд өзкэ шикар сала чэнкинэ.

Аһуји-пабэндэ вериб тэсэлли,  
Ганады он исэ, ејләјиб элли.

Кэлиб һәмрәһлэрэ кэтирди хэбэр,  
Бир парэ налэвү шижвөн етдилэр.

Тэкэллүмэ кэлиб деди кэсэјән:  
«Онун энчамыны јахшы билләм мән.

Мэни ганадынын үстүнэ көтүр,  
О јер ки, аһуну көрүбсән, јетир.

Бе-һөвли-гүввеји-халиги-зүлмән  
Бир ләһзэдэ бәндин парэ, гыллам мән».

Бу тэдбири һәмэ ејләјиб пэсэнд,  
Олдулар, филчүмлэ, дилшадү хүрсэнд.

Кэсэјәни гарға алыб далына,  
Олан күчүн вериб пэрү балына,

Бир заман јетирди аһуја муши,  
Галмамышды сэбрү гэрарү һуши.

Зэрби-дәннан илэ кэсиб кэмәндин,  
Бир эндэк галмышды дэф' едэ бәндин,

Көрдүлэр тысбаға үфтанү хијзан,  
Өзүнү јетирди шол јерэ налан.

Зэбани-тээррүз етдилэр дираз,  
Сөјләдилэр: «Бу нэ ишди, анламаз?!

Нэ фикр илэ кэлдин бурајэ, көрөк,  
Сөндөн бизэ олачагды нэ көмөк?

Мэкэр ки, кэлэндэ сэјјади-пүрфән  
Биз гачаг, галасан аралыгда сән!

О да бизэ ола элаһиддэ даг,  
Көрөкди дүбарэ чалаг эл-ајағ».

Деди: «Еј јарани-ба-истигамэт,  
Ајини-достлугда дејил мүрүввэт —

Ашинанын бири кэзэ асудэ,  
Шол бириси гала дами-гајгудэ.

Кирәм ки, мэсрәфим јохдур бир карэ,  
Нечэ дура билләм сиздән кэнарэ?

Танры о јолдаша ејләсин гэзэб,  
Ким, дари-дүнјада ола хүдтэлэб!

Үч һәмрәһи-садиг тэк олсун азад,  
Мөнимки сәһлдир, һәрчи бада-бад!»

Көфтүкуну бунлар етмәмиш тәмам  
Көрдүлэр ки, кәлир мәрди-бэдәнчам.

Һәмрәһи-чарүмдән эл чәкиб начар,  
Аһу, сичан, гарға етдилэр фәрар.

Сэјјад кэлиб ол мөгамэ јетишди  
Ким, аһуну пабэнд едиб кетмишди.

Бахыб һэр тэрэфэ етди нэзарэ,  
Көрмәди бе-гејр эз рисмани-парэ.

Бир дә бир тысбаға зарү сәркәрдан,  
Јашынмаг гәсдилэ доланыр һәр јан.

Бәс ки, чох јүјүрүб ениш-јохуша,  
Ов тапмајыб әли чыхмышды боша.

Тысбағаны лабүд торбаја салды,  
Ағзыны бағлајыб далына алды.

Јорнуг көпәк кими овчу аһәстә  
Јола башлады, ихтијары күсәстә.

Гарға дөвр ејләјиб овчи-һәвадә,  
Бахарды әмәли-ибни-Зијадә.

Кәтирди һәмрәһи-фәрарә хәбәр,  
Һали-бинәвадән олуб мүстәһзәр.

Муши-саһиби-һуш тапыб бир тәдбир,  
Деди: «Дурмаг вәғти дејил, еј нәхчир!»

Сән ејлә мәкр илә пајыны ахсаг,  
Сәјјадын өнүндә долан бир сајаг.

Фикр ејләсин асан тутачаг сәни,  
Хәјали-хам илә атыб кисәни,

О олсун шикарын тутмаға мәшғул,  
Мән оллам торбаны јыртмаға мәшғул.

Ол заман ки, гарға ејләди сәда,  
Бил ки, тысбағаны етмишәм рәһа.

Сәбр ејлә бир гәдәр та ки, биз гачаг,  
Сән дә сычрајыб кәл јенә гарышаг».

Бу мәкр илә олду дү мәнбус азад,  
Гајыдыб кәлдиләр мәсрурү дилшад.

Бу мәсәлин вардыр она нисбәти:  
Бир кәсин бир кәсә ола үлфәти,

Кәрәк зар оlanda, о да зар ола.  
Һәмишә достундан хәбәрдар ола.

Нәинки дост гала дами-бәладә,  
О кәзә архајын дәштү сәһрадә.

Һәм дәхи һәгарәт көзилә, зинһар,  
Бахыб бир адәмә ејләмә инкар.

Һәр мешәјә күман апарма бошдур,  
Худбинлик кишијә нә кари-хошдур.

Јазыбдыр Сә'дији-ширин кәлам,  
Әмләнүш шүәра, арифи-әјјам:

«Һәр бизә күман мәбәр ки, халист,  
Шәјәд ки, пәләнк хүфтә башәд».<sup>1</sup>

### Мәсәлләр:

О баш сынсын ки, дост јолунда кәрәк олмаз.  
Достун сиррин дост биләр.  
Ел јығылса кәрән сындырар.

### Тапмача:

40. Алты тахта, үстү тахта,  
Отуруб бир ағ отагда,  
Гојун дејил, отлајыр,  
Тојуг дејил, јумуртлајыр.

### САЈАЧЫ СӨЗЛӘР

Сәлам әлејк сәј бәјләр,  
Бир-бириндән јеј бәјләр!  
Саја кәлди көрдүнүз,  
Салам верди алдыныз.  
Алны тәпәл гоч гузу  
Сајачыја вердиниз.  
Сиз сајадан горхмусуз,  
Сәфа јурда гонмусуз.  
Сәфа олсун јурдунуз,  
Уламасын гурдунуз.  
Ач кетсин аваныныз,<sup>2</sup>  
Тох кәлсин чобаныныз.

<sup>1</sup> Тәрчүмәси:

Һәр мешәјә күман апарма бошдур,  
Бәлкә дә орада пәләнк јатмышдыр.

<sup>2</sup> Аван — дүшмән, бурада гурд мә насындадыр.

Бу саја јакшы саја,  
Һәм чешмәјә, һәм чаја,  
Һәм үлкәрә, һәм аја,  
Һәм јохсула, һәм баја.  
Бу саја кимдән галды?  
Адәм атадан галды.

Адәм ата кәләндә,  
Гызыл өкүз дуранда,  
Гызыл бугда битәндә,  
Дүнја биннәт оландә,  
Муса чобан оландә  
Шишлијимиз еркәчди.<sup>1</sup>

Онун дәрди улудур,  
Ашыгылыгы гурудур.  
Учасы гијмәтјидир,  
Габырғасы дадлыдыр,  
Габырға ичрә пәрдә,  
Салмаз адамы дәрдә.  
Пәрдәси ики рәнкдир.  
Бөјрәк она дирәкдир,  
Алтмыш аршың бағырсаг,  
Бир-биринә уяғашыг.

Зинһар гојуну вурма,  
Гојунсуз евдә дурма!  
Гојунлу евләр көрдүм,  
Гурулу јаја бәнзәр.  
Гојунсуз евләр көрдүм,  
Гурумүш чаја бәнзәр!  
Гојун вар, кәрә кәзәр.  
Гојун вар, күрә кәзәр.  
Кедәр дағлары кәзәр.  
Кәләр евләри бәзәр.

Кәрәсиди ојунун,  
Күрәсиди гојунун.  
Ачлыгмыздан кәзәрик.  
Чөврәсиндә гојунун.

<sup>1</sup> Еркәч — гојунун габағында кедән бујнузлу кечи

Нәнәм гојунун гарасы,  
Гырхлығы полад парасы,  
Јаз күнү дөләмәси,  
Јај күнү күрәмәси,  
Гыш күнү говурмасы!

Нәнәм о шишәк гојун,  
Јуну бир дөшәк гојун,  
Буламаны бол елә,  
Гырылды ушаг, гојун!

Нәнәм гумрал тат гојун,  
Илдән-илә арт гојун,  
Балалар өлмәкдәдир,  
Өлмә кәл, намәрд, гојун!

Нәнәм о сачаг гојун,  
Бирәдән гачаг гојун,  
Сәнә јамаң баханың  
Көзүнә бычаг гојун!

Нәнәм о күрдү гојун,  
Отлады дурду гојун.  
Ај гаранлыг кечәдә  
Көрүбдү гурду гојун.

Нәнәм о нарыш гојун,  
Јуну быр гарыш гојун.  
Чобан сәндән күсүбдүр,  
Сүдү вер, барыш, гојун.

Нәнәм о көјчә гојун  
Кедәрсән өјчә гојун,  
Јејән сәнин учундан  
Доланыр бәјчә гојун.

Јасты-јасты тәпәләр  
Јастығыдыр чобаның.  
Јумру-јумру гајалар  
Јумруғудур чобаның.  
Әлиндәки дәјәнәк  
Гылынчыдыр чобаның.  
Јанындакы боз көпәк  
Јолдашыдыр чобаның.  
Ағзы гара чанавар  
Дүшмәнидир чобаның.

Нәнәм гојунун ағы,  
Кедәр доланар дағы.  
Бичәр гара гајаағы,  
Ичәр сәрин булаағы.  
Гарылар дутар јаағы,

Кәлиндәр јејәр гујмаағы  
Илла ки гајганаағы,  
Чобана вурар даағы.  
Гызлара чаһиз аағы,  
Чобана чарыг баағы.

Нәнәм боз, ала гојун,  
Јолда сузала<sup>1</sup> гојун,  
Јејән сәнин учундан  
Көзәл гыз ала, гојун.

Нәнәм о кәлин гојун,  
Гузуна тәлин<sup>2</sup> гојун,  
Јејән сәнин учундан  
Кәтириб кәлин, гојун.

Нәнәм о гәмәр гојун,  
Гузусу әмәр гојун,  
Јејән сәнин учундан  
Бағлајыб кәмәр, гојун.

Нәнәм о гашга гојун,  
Минмисән ешгә гојун,  
Јејән сәнин учундан  
Чыхыбдыр көшкә гојун.

Нәнәм о гызыл гојун,  
Јоллара дүзүл гојун.  
Өлмәмисән, галмысан,  
Галасан јүз ил гојун

Нәнәм о сәкил гојун,  
Белиндә кәкил гојун,  
Ај гаранлыг кемәдә.  
Архача чәкил, гојун.

Нәнәм гарагаш гојун,  
Гарлы дағлар аш, гојун,  
Ај гаранлыг кемәдә  
Чобана јолдаш, гојун!

Нәнәм гојунун кәлини,  
Авшара кәлмәз јелини,  
Ону саған кәлинин  
Хыналыјым әлини.

Нәнәм гојунун узуну,  
Дөшдә бәсләр гузуну,  
Саағына јатар көзләр,  
Солуна јатар бозлар.  
Әли чанаглы гызлар,  
Гојунун јолуну көзләр.

Чобан гојуну көтүрәси,  
Ону дәрәјә јетирәси,  
Ағбиләкли кәлинләр  
Саағым-саағым дејәси.  
Ағбирчәкли гарылар  
Булујум-булујум дејәси.

Бу оғлумун дүјәси,  
Бу гызымын дүјәси,  
Сары сују галанда  
Боз көпәјә төкәси.

Хырдача-хырдача гызлар,  
Әли хыналы гызлар,  
Әлләриндә чанаглар  
Бәрәнин јолун көзләр.

Гојунун өзү кәлди,  
Доланды дүзү, кәлди,  
Чобанын гучаағында  
Бирчә чүт гузу кәлди.

Чан гузу, чаным гузу,  
Түкү чалыр гырмызы,  
Әбришим телли гузу,  
Гонурду онун көзү.  
Бири кәлинин олсун,  
Бири чобанын пајы,  
Үзүн ағ олсун, чобан.

<sup>1</sup> Сузаламаг — јорулмаг, әлдән дүшмәк.

<sup>2</sup> Тәлин — мәррибан, сәммим олмаг, мәрр салмаг.

Де, бајрама нә галды?  
Нә галды, нә галмады?  
Бир әлличә күн галды!  
Әлли күнү сај өтүр,  
Гармала гузу көтүр!

Әлли күнү, кечәси,  
Сағмал субај сечәси  
Сајан јағыш<sup>1</sup> жағасы,  
Сармашыгот битәси.

Гузу гујруг тутасы,  
Овлаг иртмәк атасы.  
Кәрәсиндән, ағындан,  
Өлдүрүмсүз сағындан.

Гојун нәдән һасил олду,  
Кимја жарпағындан,  
Бизимчүн дә кәтирин,  
Гормасындан, јағындан.

Јағ верәнин оғлу олсун!  
Доғдуғу оғлан олсун!  
Јарма верәнин гызы олсун,  
Гызы да готур олсун!  
Готуруна гурд дүшсүн,  
Гурдундан гуш тапылмасын!

Гыса-гыса кәләнин  
Гысначағы дар олсун.  
Баса-баса кәләнин  
Басмачығы бәрк олсун,  
Сизин дә дамағыңыз чағ олсун,  
Оғул-гызыңыз сағ олсун!

<sup>1</sup> Сајан јағыш — јаз јағышы, лејсан.

#### ТАПМАЧАЛАРЫН ЧАВАБЫ

1. Јәһәр.
2. Пишик.
3. Сач.
4. Бухары.
5. Тојуг.
6. Халча.
7. Јумурта.
8. Јумурта.
9. Хоруз.
10. Сичан.
11. Гојун.
12. Нәһрә.
13. Јәһәр-әсбаб: чилов, синәбәнд, үзәнкиләр, гушун.
14. Итин, донузун, гојунун вә инәјин әмчәкләри.
15. Балыг, ајы, дәјирман, һалва, охлов.
16. Илин фәсилләри.
17. Гамыш.
18. Дөрд (*и́ки бала, ата, ана*).
19. Әнчир.
20. Нәјва.
21. Тахыл (*бугда, арпа, дары вә с.*)
22. Гарғыдалы.
- 22 а. Гоза.
23. Памбыгтәмизләјән машын.
24. Мәфрәш.
25. Чәһрә.
26. Јағыш.
27. Ушаг.
28. Пул.

29. Көј, улдузлар, ај
30. Јени догулмуш ушаг.
31. Нар.
32. 2401 түлкү баласы
33. 1. Нар, 2. Ијдә.
34. 1. Гарпыз, 2. Көбөлөк. 3. Јералмасы
35. Манчанаг.
36. Әлөк.
37. Көклик.
38. Инөк, ону саган вә бузов.
39. Јараса.
40. Чанаглы бага.

# СҮЛЕЙМАН САНИ АХУНДОВ

*Торхулу  
нагылаар  
вә һекајәләр*

## ӘНМӘД ВӘ МӘЛЕЈКӘ

Ғышын орта аҗы иди. Сојугдан һамы гачыб евләрдә кизләндишиди. Һачы Сәмәдин күлфәти исти отагда сүфрәнин башына чәм олуб, җемәк үчүн ону көзләјирди. О исә о бири отагда өз ишинә мәшғул иди.

Һачы Сәмәд әлли јашында, сафүрәкли, рәһмдил бир киши иди. Һачы Сәмәдин күлфәти гоча анасындан, арвадындан, доғгуз јашында бир оғлундан вә бир дә једди јашында гызындан ибарәтди.

Һачы Сәмәд оғлу Мәммәди ибтидаи шәһәр мәктәбиндә охурду вә бу илдән дә гызы Фатманы шәһәр гыз мәктәбинә вермишиди. Һачы Сәмәд башга мүсәлман аталара бәр'әкс оларағ ушағларынын дәрсләринә, әдәб вә тәрбијәсинә чоғ фикир верәрди.

Һачы Сәмәд ишини гуртарыб җемәк отағына кәлди. О, сүфрәнин башында әјләшди, җемәјә башладылар. Шам гуртарды. Һачы Сәмәдин хөрәјин үстүндән чај ичмәк адәти иди. Бу вахт күлфәтә ја китаб, ја да күндәлик гәзетләрдән охујарды. Бу да олмасајды, кәзиб-көрдүјү вилајәтләрдән данышарды. Буна көрә дә көзлүјү көзүнә тахыб әлинә гәзети көтүрәндә һамы сакит олуб онун данышығыны көзләјирди.

Һачы Сәмәд исә сәсини чыхартмајыб өз-өзүнә јавашчадан охумаға башлады.

Фатма бу сакитлијә давам етмәјиб гоча нәнәсинә деди:

— Нәнә, мәнә бир горхулу нағыл сөјлә.

Фатманын гардашы Мәммәд, бачысындан бу сөзү ешидиб деди:

— Инди ки, горхулу нағыл истәјирсән, бәс нијә о күнү нәнәм Мәликмәммәд нағылыны сөјләјәндә, див ады кәлән вахт нәнәнин гучағына гысылдын?

— Јох, мән һеч горхмурдум, — дејә Фатма чаваб верди.

Бу һалда Һачы Сәмәд гәзети јерә гојуб деди:

— Јахшы, гызым, бу кечә нәнәнин әвәзинә мән сәнә бир горхулу нағыл сөјләрәм, бу шәртлә ки, горхмајасан.

— Јох, ата, горхмарам, сөјлә.

Һачы Сәмәд чајдан бир нечә гуртум ичиб башлады:

— Гызым, бири варды, бири јохду, шимал-шәргдә, мешә ичиндә, чај кәнарында Татарчыг адында бир кәнд варды. Бу кәндин әһли әкинчилик вә чарвадарлыгга күзәран едәрди. Гызым, һәмин бу нағыл олуна кәнддә Нурәддин адында бир киши варды. Бу Нурәддинин он јашында Әһмәд адлы бир оғлу, алты јашында Мәлејкә адлы бир гызы вә Хәдичә адында бир арвады варды.

Нурәддинин сәнәти әкинчилик иди вә мал-гарадан анчағ бир аты варды. Нағыл олуна заман баһар вә јәј чоғ гурағлыг кечмәјә көрә о вилајәтдә тахыл сусузлугдан јаныб тәләф олду. Чоғ чәкмәди ки, әтраф вә әкнафда ачлыг башланды. Пајызын әввәлиндән Нурәддин арабасыны гашуб шәһәрә кирајәчилијә кетди. Орада газандығы пулу дөрд күндән, беш күндән бир евинә көндәрәрди. Күлфәти дә онунла күзәран едәрди.

Әһмәд кәнд мәктәбиндә охујурду. Атасы тәрәфиндән кәлән мәктублары асанча охуја билирди. Бир нечә күн бундан әгдәм Әһмәд јазыб атасындан өзү үчүн бир башлыг вә бачысы үчүн бир әлчәк истәмишиди. Һәр икиси бу шејләрин тезчә алынмасыны хаһиш едирди. Лакин беш күн кечди, бир һәфтә кечди, он күн кечди, аталарындан бир хәбәр чыхмады. Хәдичә бәрк горхуја дүшмүшдү. Евдә пул вә чөрәк дә түкәнмишиди.

Бир дәфә, әвиз балаларым, сөз вахтына чәкәр, белә бир кечдә, гарлы човғунун шиддәтли вахтында, Әһмәд вә Мәлејкә аталарынын јолуну сәбирсиз көзләјән заман, ким исә гапыны дөјдү. Ушағлар чәлд:

— Атам кәлди, — дејә гапыја тәрәф јүјүрүшдүләр. Амма онун чәвәзинә күркә бүрүнмүш, әлләри әлчәкли, башы башлыглы гоншулары Шәһабәддин ичәри дахил олду. О киши Нурәддинлә бәрәбәр арабачылыға кетмишиди. Буну көрчәк Хәдичәнин үрәјини горху алды.

Ушағлар:

— Әми, бәс атамыз һаны? — дејә сорушдуглары вахт ондан чаваб алмадылар. Шәһабәддин Хәдичәни бајыра чағырыб, әринин атлы-арабалы дәрәјә учуб өлмәјини хәбәр верди вә онун чибиндән чыхан алты манаты вериб чәлд кетди.

Хәдичә руһу гачмыш, нитги тутулмуш һалда ичәри кирди вә ушағларыны бағрына басыб зар-зар ағлады. Бунларын әһ-наләси, боранын курултулу сәси бир-биринә гарышмышды. Бунлар ахырда сакит олдулар. Әһмәд анасындан сорушду:

— Ана, бу ачлыг илдә атасыз биз нечә доланачағыг, ачындан өләчәјик.

— Горхма, оғлум, бу сачларымы сатыб сизи ач гојмарам, —



дејә Хәдичә оғлуна тәсәлли верди, сонра һәр икисини сојундур-руб јатаға узандырды. Бир аздан сонра ушаглар јухуја кетдиләр.

Амма о кечәни Хәдичә сүбһә кими јата билмәди. Фикир-хәјаләт ону көтүрмүшдү. Саһибсиз арвад, јетим ушаглар ачлыг илдә нечә долансын?

Бир нечә мүддәт кечди. Хәдичәнин пулу лап гуртарды. Јаваш-јаваш ев шејләрини сатмаға башлады. Хәдичә бир дә бахды көрдү ки, евдә һеч бир шеј галмајыбдыр. Ушаглар да ачдыр. Чөрәк үчүн һансы гоншуја кетдисә әлибош гајытды, чүнки һамы бунларын күнүндә иди. Ачындан заваллы ушаглар тагәт вә күчдән дүшмүшдүләр.

Јазыг Хәдичә һәр јердән үмиди кәсилмиш, дизләрини гучаглајыб бир күнчдә мумија кими отурмушду. Кизлин агламагдан көзләринин јашы да гурумүшду.

Гызым, ахшам олду. Ачындан Мәлејкәнин гырмызы јанаглары саралмышды.

Бирдән Фатма өзүнү атасынын гучағына атыб деди:

— Ата, демә, демә! Горхурам.

Һачы Сәмәд гызынын башыны сығаллајараг деди:

— Горхма, гызым, далы јахшыдыр. Гулаг ас, һарада галдым? Һә, Хәдичә Мәлејкәни сојундуруб јерә гојду ки, бәлкә јухуја кедә. Амма јазыг тифил раһат ола билмирди. Ахырда Хәдичә ону сакит етмәк үчүн деди:

— Гызым, Мәлејкә, көзләрини јумуб јат; онда кечә мөләк бачамыздан сәнә чөрәк салар.

Мәлејкә көзләрини јумду. Бир аздан сонра јухуја кетди. Амма Әһмәд анасы илә ојаг галмышды. Кечәдән хејли кечмиш бачадан кумбулту илә бир шеј ичәри дүшдү. Ана вә оғул диксинмиш ајаға галхдылар ки, көрсүнләр о дүшән нәдир. Көрдүләр ки, ағзыбағды бир торбадыр. Хәдичә әли әсә-әсә торбанын ағзыны ачды. Көрдүләр ки, ичи чөрәк, јемиш, чүчә, јумурта вә гејри јемәли шејләрлә долудур. Буну көрчәк Әһмәд деди:

— Ана, көрдүмү, мөләк бачамыздан бизә чөрәк салды.

Хәдичә һејрәтдә галыб чаваб верә билмәди. Бу һалда торбаны бошалданда ичиндән кағыза бүкүлмүш бир јумру шеј чыхды. Ананда көрдүләр ки, һамысы гызыл пулду. Буну көрән ана вә оғул даһа да артыг тәәччүб етдиләр. Бу һалда Әһмәдин көзүнә пула бүкүлмүш кағызда јазы саташды:

— Ана, бурада јазы да вар, гој көрәк нәдир? — дејә Әһмәд кағызы охуду.

«Гызым Мәлејкә, мән бир гоча сәјјаһам. Јолда евинизин јағында фајтонумун чархы чыхды, ону салынчан мән истәдим ки, сиздә бир аз гызыныб, раһат олам. Гапыја кәлдикдә анан деди-

ји сөzlәри ешитдим. Кери гајыдыб бу шејләри вә пулу сәнин үчүн һазыр етдим вә тәзәдән кәлиб бачаныздан атдым. Јаша гызым, јаша, мән гоча бабаны да јаддан чыхартма. Худаһафиз,

Сәјјаһ Чәмаләддин».

Бу һалда Мәлејкә ојаныб деди:

— Ана, мөләк бачамыздан чөрәк салдымы?

— Бәли, гызым, анчаг мөләк јох, бабан Чәмаләддин, — дејә Хәдичә Мәлејкәнин габағыны јемәли шејләрлә долдурду. О кечәси ики бала, бир ана шадлыгларындан билмирдиләр ки, нә етсинләр. Ахырда һамы шад-хүррәм јыхылыб јатдылар.

Инди сиз дә, әзиз балаларым, дурун јатын, сәһәр дәрсә кәдәчәксиниз.

Бу сөzlәрлә һачы Сәмәд сөзүнү тамам етди.

## АББАС ВӘ ЗЕЈНӘБ

Мәммәд вә Фатма шамдан сонра сабаһкы дәрсләрини һазырлајыб, јазылары јазыб отурмушдулар. Тез-тез аталарынын үзүнә бахырдылар. Һачы Сәмәд ушагларынын фикрини дүјуб деди:

— Јенә нағыл истәјирсиниз?

— Бәли, ата, — Мәммәд чаваб верди.

Фатма деди:

— Ата, бу күн мүәллимәмиз бизә «Әлибаба вә гырх гулдур»ун нағылыны охуду. Сән дә бизә гулдурдан сөјлә.

— Јахшы, гызым, анчаг буну бил ки, гулдурлар елмсиз, тәрбијәсиз тајфадан чыхарлар. Һејванын вәһшиси гурд, пәләнк вә шир олан кими инсанын да вәһшиси бунлардыр. Анчаг тәфавүтләри одур ки, гулдурлар онлардан нечә гат рәһмсиз, инсафсыз вә залымдырлар. Гулаг ас, бу нағылдан өзүн биләрсән.

— Гызым, баһар фәслиндә Дан улдузунун парлаг бир вахты иди. Гајадиби адлы кәндин әһли һәлә јатмышды. Бу кәнд Загафгазијанын чәнуб тәрәфиндә, уча дағларла әһатәләнмиш бир чај гурағында, мешә кәнарында салынмышдыр.

Бирдән азанчынын «аллаһү-әкбәр» сәси учалды. Чүтчүләр бундан әввәл ојанмышдылар, о зәһмәткешләр зәмиләринә чүт әкмәјә кетдиләр.

Кетдикчә дан јеринин гызартысы артырды. Дәрәләрдән вә чајлардан думан галхырды. Күнәш дағын далындан аһәстә-аһәстә чыхырды. Һәлә өзү көрүнмүрдү. Амма шәфәги гаршыдакы уча дағын башына дүшмүшдү. Сонра јаваш-јаваш галхыб

дагын далындан көрүндү вә руһ верән гызыл зэррэләрини аләмә дагыдыб чүмлә јатмышлары ојатды. Чәмәнләрдә, сејрәнкаһларда, чичәкләр гөнчәләриндә кизләнмиш пәрванәләри вә арылары ојатды. Гушларын чәһ-чәһи һаваја учалды.

Бунларын хош авазлары чүтчүнү шура кәтирди. О да аһәстә-аһәстә чүтүнү сүрүб өз нәғмәсини охуду. Дағ дөшүндә сүрүсүнү отаран чобан да бајаты нәғмәсини түтәјиндә учалтды.

Күнәш јаваш-јаваш галхырды. Онун гызыл шәфәғи кетдикчә күмүш рәнкинә дөнүрдү. Гајадибиди кәндинин әһалиси дуруб һәрә өз ишинә кетди...

\* \* \*

— Аббас, бах, көр мән нә гәдәр јығмышам.

— Афәрин, бачым Зејнәб, инди отур, бунлары дәстә тутаг, базарда сатыб сәнә чохла кишмиш алачағам.

— Фындыг да.

— Јахшы фындыг да аларам.

Бачы вә гардаш әтәкләринә јығдыглары гуланчары јерә төкүб, бир тәпәнин үстүндә отурдулар вә онлары дәстә тутмаға башладылар.

Бу ики ушаг атадан јетим иди вә бир гуру дахмадан башга, аталары бунлара бир шеј гојмамышды. Анчаг аналары Фатма чәһрәчилик едиб бир нөв күндәлик чөрәјини газанырды. Ушаглар кичик олдугларындан аналарына бир о гәдәр көмәкләри чатмырды. Аббасын он јашы, Зејнәбин једди јашы варды. Аббас анчаг бу илдән һәр күн мешәјә одун гырмаға кедирди вә гырдыгы одуну шәләләјиб, базарда дүканчылара бир аз пула сатырды. Ики күн бундан габаг Аббас одун илә бәрәбәр бир дәстә гуланчар да јығыб базара кәтирмишди вә ону бир шаһы пула сатыб анасына вермишди.

Бу күн Аббас мешәјә кетмәјә һазырлашанда Зејнәб дә гуланчар јығмаг һәвәсилә анасындан рүсхәт истәди. Амма Фатма һеч бирини гојмаг истәмирди, чүнки гулдур Сәфәрдән горхурду. Дөрд ил бундан әгдәм Сәфәрин гардашы ел давасында Гајадибиди әһли тәрәфиндән өлдүрүлмүшдү. Амма гатили ким олдуғу мәлум дејилди. Она көрә Сәфәр гардашынын ганыны бүтүн кәндән иддиа едирди.

Бир дәфә Гајадибиди чамааты Сәфәрдән белә дәһшәтли бир сифариш алды: «Еј гајадибидиләр! Анд ичирәм мәни јарадан халигә. Анд ичирәм, анамын, бачымын намусуна, та сизин бөјүк-кичијинизи, арвад-ушағынызы гырыб, о көзәл вәтәнинизи одлајыб тар-мар етмәјинчә дүнјада јашамајачағам; вахтыныза һазыр олун».

Бу хәбәр һамыны бәрк горхуја салмышды, чүнки Сәфәр дәлиганлы бир адам иди.

Бу сифаришдән чох кечмәмишди ки, Сәфәри адам өлдүрмәк үстүндә Сибирә кәндәрдиләр. Дөрд ил иди ки, ондан бир хәбәр-әтәр јох иди. Анчаг бу јахын заманда Сәфәрин Сибирдән гачыб, башына өзү кими дәлиганлылары чәм едәрәк гулдурлуғ етмәји һәр јерә јажылмышды. Гајадибиди әһли дә бәрк горхуда иди.

Фатма нечә күн иди ки, ишсиз иди. Она көрә истәр-истәмәз ушаглара изин верди. Онлар да севинә-севинә мешә тәрәфә үз гојдулар.

Фатма ағыллы, хошрәфтар бир арвад иди. Өз ушагларына да јахшы рәфтары, бир-бирилә мөһрибан доланмағы тәрбијә вермишди. Ушаглар да аналарынын көзәл сифәтләрини вә тәрбијәсини кәтүрмүшдүләр. Чох аналар бу ики тифилин тәрбијәсинә һәсрәт чәкирдиләр.

Аббас узунбојлу, назикбәдән, ағбәнизли, алакөзлү, хошсифәт бир ушаг иди. Зејнәб гарагаш, гаракөз, долубәдәнли, узунсачлы, гырмызыјанаглы бир гыз иди. Аббас бачысыны артыг дәрәчәдә сеvirди. Һеч елә бир күн олмазды ки, өз газанчындан бачысына бир шеј алмајајды. Аббас үзүнү бачысына чевириб деди:

— Зејнәб, бу јығдығымыз гуланчар аздыр, буна һеч бир шаһы да вермәзләр. Дур кедәк, мән бир јахшы гуланчарлыг јер билирәм. Орада гуланчар јығаг вә һәм дә мән одун доғрајыб шәлә гајырым.

— Ахы, гардаш, мән јорулмушам.

— Јаваш-јаваш кедәрик, орада сән јорғунлуғуну аларсан, мән өзүм тәк јығарам, — дејә Аббас дәһрәсини вә сичимини кәтүрүб ајаға галхды вә бачысынын да әлиндән тутуб дагын дөшүндәки мешәлијә үз гојду.

Бир гәдәр мешә илә кәдәндән сонра бир көзәл вә сәфалы сејрәнкаһа чыхдылар. Бу сејрәнкаһ јашыл, тәзә вә тәр отла, көзәл, әтирли, рәнкли чичәкләрлә зинәтләнмишди. Рәнкбәрәнк пәрванәләр вә арылар бу чичәкдән о чичәјә учуб, баһар күнәши илә ојнашырдылар. Һәр рәнкә чалан чүрбәчүр чүчүләр отлара мәрчан кими сарылмышды. Бир тәрәфдән чичәкләрин гохусу, бир тәрәфдән гушларын чәһ-чәһи вә бир тәрәфдән дә баһарын хош меһи инсаны биһуш едирди. Сејрәнкаһын бир тәрәфи гајадирәнмишди. Бу гајадан бир булаг ахыб шырылты илә ашағы төкүлүрдү. Сујун зэррәләри һавада күнәшин шәфәгиндән алмаз парчалары кими парылдајырды. Бу булаг «Шырланбулаг» ады илә мәшһур иди. Зејнәб бу күлүстаны, бу чаргат кими сәрилмиш лаләләри вә чичәкләри көрчәк јорулмағыны унудуб—Аһ, нә көзәл чичәкләр вар, — дејә гышгырды вә гардашынын әлини бу-

рахыб күл жыгмаға гачды. Аббас да ипини вә дәрәсини јерә гојуб гуланчар жыгмаға мәшгул олду. Зејнәб каһ чичәк жығырды вә каһ да гышгыра-гышгыра пәрванәләри говурду. Бир аздан сонра јорулуб бир лаләзарлыгда отурду вә лаләләрдән кәлин гајырмаға башлады. О вахт Аббас гуланчар жыга-жыга чәмәндән хејли узаглашыб бир коллуг дәрәјә дүшмүшдү.

Күн галхыб күнортаја јахынлашды. Гәфләтән дағларын арасына бир курулту дүшдү. Аббас елә билди ки, кәј курулдајыр, амма јухары бахдыгда бир булуд да көрмәди. Бу курултудан бир дәгигә кечмәмиш елә бир курулту башлады ки, дејәсән бу саат кәјләр учуб јерә төкүләчәкдир. Аббас башыны јухары галдырыб көрдү ки, күллә дағларын башындан кәндләринә вә земиләрдә јер экән чүтчүләрин вә гојун отаран чобанларын үстүнә долу кими јағыр. «Гулдурлар!» — Аббас гышгырды. Бир әввәл истәди ки, дәрәдә кизләнсин. Сонра јадына дүшдү ки, Зејнәб чәмәндә ачыг јердә галмышдыр. Дәрһал бачысына тәрәф гачды ки, ону да көтүрүб Ајы каһасында кизләнсин.

Аббас өзүнү о вахт јетирди ки, Зејнәб чәмәндә башыачыг, сачлары дөшүнә төкүлмүш, овчу охундан гачан чејрантәк «Аббас гардаш» — дејә о тәрәф-бу тәрәфә гачыб гышгырырды вә дағлардан да бирәһм гулдурларын күлләләри онун үстүнә долу кими јағырды. Аббас учадан сәсләнди:

— Бачы, Зејнәб, горхма, бурадајам!

Зејнәб гардашынын сәсини ешидиб она тәрәф гачды. Лакин отуз гәдәм кетмәмишди ки, бирдән «Ох!» дејиб јерә јыхылды. Аббас өзүнү бачысына јетириб көрдү ки, Зејнәбин синәсиндән ал ган гәтрә-гәтрә төкүлүб, отлары вә чичәкләри лалә рәнкинә дөндәрмишдир.

— Аббас, мәнә су вер!

— Дур, бачым, гачаг Ширланбулаға.

Зејнәб истәди ки, галхсын, амма бачармады, Аббас ону чох чәтинликлә гучагына көтүрүб, булаға тәрәф гачмаға үз гојду. Лакин он гәдәм кетмәмишди ки, гулдурлар бунлары тәзәдән күлләјә тутдулар. Аббас өзүнү вә бачысыны бир чухур јерә салды ки, ораны күллә тутмурду. Зејнәбин лалә кими олан үзү солуб ағ занбаға дөnmүшдү.

— Аббас, јандым, мәнә су вер! — дејә Зејнәб налә едирди.

Бачысынын сусузлуғу Аббасын үрәјини нәһајәт дәрәчәдә јандырды.

— Бачы, бу саат сәнә су кәтирәчәјәм, — дејә Аббас булаға тәрәф јүјүрдү. Күллә мүдам онун үстүнә јағырды.

Аббас өзүнү булаға јетирди. Арагчыныны су илә долдуруб гајытды. Бу дәфә Аббас гача билмирди; горхурду ки, сују төкүлсүн, Аббас о гәдәр Зејнәбә јахынлашды ки, онун «су» налә-

сини ешитди. Бирдән Аббас уфулту илә јерә јыхылды. Намәрд күллә бинәва ушағын сол бөјрүндән дәјиб далындан чыхмышды. Аббас галхыб јеримәк истәди. Лакин үч гәдәм кетмәмишди ки, дүбарә јыхылды, Аббас сүрүнә-сүрүнә өзүнү бачысынын үстүнә салды, көрдү ки, көзләри јумулдур. Амма додаглары ајрыла галмышдыр. Елә бил ки, дејир: «Гардаш, Аббас, мәнә су вер».

Аббас Зејнәби гучаглајыб өпә-өпә дејирди:

— Бачы, Зејнәб, көзләрини ач, кәлмишәм.

Бу һадисәдән алты саат кечди. Дәхи түфәнкин курултусу кәсилмишди. Дағларын арасыны түстү алмышды. Бу түстү Гајадиби кәндинин јанмыш евләринин вә бағларынын түстүсү иди. Беш-алты саат бундан габаг чәннәт бағына бәnzәјән Гајадиби кәнди, инди јаныб күл олмушду. Әһалиси исә бир парасы гәтлә јетишиб, јердә галаны да гачыб дағларда, мешәләрдә кизләнмишди. Гулдур Сәфәр гардашынын интигамыны белә алды.

Күн батды, ај чыхды. Нағыл олуан јерләрдән бир сәс чыхмырды. Нејванлар вә гушлар инсанларын вәһши һәрәкәтиндән елә хофа дүшмүшдүләр ки, һәлә чүр'әт едиб јуваларындан чыха билмирдиләр. Ај јаваш-јаваш галхыб, гәмкин-гәмкин инсанларын тутдуғу вәһши әмәлләрә бахырды.

Кечәдән хејли кечмиш бир арвад дағлары, дашлары, мешәләри ахтарырды. Бу арвад Фатма вә ахтардығы да ики баласы иди.

— Зејнәб, Аббас, көзәл балаларым, јетим балаларым, һарадасыныз, сәс верин! — дејә Фатма налә едирди.

Лакин чәмән үстүндә, лаләләр арасында гучаг-гучаға вериб ганларына гәлтан олмуш Зејнәб вә Аббас — бу ики мә'сум аналары Фатманын наләсини ешитмирдиләр.

## НУРӘДДИН

Ахшамчағы иди. Һачы Сәмәдин күлфәти чај сүфрәсиндә һазырды. Мәммәд јазысыны гуртарыб диггәтлә өз-өзүнә охујурду вә гәләтләрини дә дүзәлдирди. Фатма исә әлләри илә башыны тутаб дәрин фикрә кетмишди. Һачы Сәмәд үзүнү гызына тәрәф тутаб сорушду:

— Гызым, нә фикрә кетмисән?

Фатма чаваб верди:

— Ата, мүәллимитизин әмринә көрә, кәрәк сабаһа бир елә нағыл дүзәлдим ки, ондан белә мә'на чыхсын: «Јахшылыг елә, әвәзини көрәрсән». Инди гулаг ас, сөјләјим, көр јахшыдырмы?

— Чох көзәл, гызым, сөјлә көрүм.

Фатма сөйләди; атасы да бәжәниб төриф етди. Мәммәд деди: — Ата, мәнә дә мўәллимимиз аталар сөзүндән олан «Җахшылыгы җахшылыг һәр кишинин ишидир, җаманлыгы җахшылыг әр кишинин ишидир» сөзүнә мүнәсиб бир һекајә дүзәлдиб җазмагы әмр етмишдир. Һәркаһ изин версән, охујарам.

— Оху, оғлум, көрүм нә төвр җазмысан?

Мәммәд охуду. Һачы Сәмәд буну да бәјәнди. Фатма сорушду:

— Ата, һансымызынны җахшыдыр?

— Җызым, гој бирисини дә мән сөйләјим, сонра бахаг көрәк киминки әладыр, — дејә Һачы Сәмәд чаваб верди.

Мәммәд вә Фатма икиси дә бир ағыздан:

— Сөјлә, ата, сөјлә, — дедиләр.

Һачы Сәмәд башлады:

— Әвладларым, Гафгазда Һачы Нәсир адлы бир тачир сакин иди. Бу тачирин Һәлимә адлы бир чаван арвады варды. Һәлимә чамалда көзәл олдуғу кими, хасијјәтдә ондан да көзәлди. Бу арвадын дүнјада әвладсызлыгдан башга бир гәм-гүссәси јох иди. Ахырда бунларын бир оғлу олду. Һачы Нәсир о күн оғлунун тәвәллүдүнү шадлыг едиб, шәһәрин фәғир-фүгәрәсына пул вә хөрәк пајлады. Оғланым адыны Нурәддин гојдулар. Ата вә ана кечә вә күндүз Нурәддинин башына доланырдылар.

Һачы Нәсир һәр ил јармаркаја мал хиридинә кедәрди вә гајыданда арвады вә оғлу үчүн һәр чүр совгат кәтирди. Бир дөфә Һачы Нәсир оғлу үчүн кибрит гутусу ириликдә бир «Күлүстан» китабы кәтирмишди. Һәлимә бу гәрибә шеји һарадан алдығыны сорушдугда Һачы Нәсир чаваб верди:

— Бир күн јармаркада, базардан мәнзилимә гајыдаркән, бир нәфәри көрлү үстүндә башыны ашағы саллајыб ағлајан көрдүм. Мән дајаныб бунун сәбәбини сорушдум.

Киши деди:

— Мән әһл-әјал саһиби бир касыб аамаам. Әслим иранлыдыр. Әлдә хырдават сатмагла үч јүз манат пул дүзәлдиб бураја кәлдим ки, мал алыб апарам. Бир саат бундан габаг пулумун һамысыны чибимдән чыхартмышлар.

Бу кишинин һалына үрәјим јанды. Чибимдән үч јүз манат чыхарыб дедим:

— Ал, киши, бу сәнин үч јүз манатын, кет мал ал, кәсбиндән талма. Газаныб, сонра пулуму гајтарарсан. Инди исә балача Нурәддинимә дуа ет.

Киши әлимдән өнүб адымы вә мәнзилими сорушду вә севинә-севинә чыхыб кетди. Ахшам мәнзилимдә чај ичдијим заман һәмин киши ичәри дахил олуб:

— Һачы, совгат үчүн бундан әзиз бир шејим јохдур, — дејә — «Күлүстан» китабыны мәнә узатды. — Гој мән Рәһим тәрәфдән

севкили әвладыныз Нурәддинә Сә'динин бу «Күлүстан» китабы јадикар олсун. Сонра дүбарә разылыг едиб кетди.

Һәлимә китабы ипәк парчаја тикиб Нурәддинин бојнундан асды вә деди:

— Оғлум бөјүјәндә бу китабы охујар.

Нурәддин бөјүјүб сәккиз јашына чатды. Һачы Нәсир оғлуну мәктәбә гојду. Нурәддин охумагда биринчи шакирд иди.

Јолдашлары илә чох меһрибан рәфтар едәрди. Она көрә дә һамы ону севәр, хатирини истәјәрди.

Чох чәкмәди ки, Һачы Нәсирин тичарәт ишләри тәнәззүлә башлајыб, јаваш-јаваш вар-јоху әлиндән чыхмаға башлады. Вәфалы Һәлимә әринә үрәк вериб, чох гәм-гүссә чәкмәјә гојмазды.

Бир дөфә Һәлимә һамамдан чыханда өзүнү сојуға вериб јорған-дөшәјә јыхылды. Һачы Нәсир истәкли арвадынын үстүнә мўәличә үчүн бир нечә мәшһур һәким кәтирдисә дә, сәтәлчәм азарындан сағалда билмәди. Һәлимә доггузунчу кечә, «Нурәддин» дејә-дејә вәфат етди.

Һәлимә оғлуну һәр кечә сојундуруб әзизләјә-әзизләјә јатарды. О да анасынын бојнуну гучаглајыб: — Ана, кечән хејрә галсын, — дејә ону өпәрди вә ширин јухуја кедәрди. О иди ки, һәмин кечә гуллугчу ону раһат едәндә анасы јадына дүшүб тәздән ағламаға башлады. Кечәјарыдан кечди. Лакин Нурәддин јата билмәди. Ағламағыны кәсиб хәјала кетмишди.

— Аһ, бирдән анам дирилә... Бәлкә анам һеч өлмәмишдир, билмирләр? — О күнү мўәллимимиз сөјләди ки, бир елә јуху вар ки, өлүмә охшајыр, бир нечә күн, һәтта нечә ај азарлы өлү кими галыб, ахырда јенә дирилик. Чох иттифаглар дүшүр ки, елә азарлыны өлмүш зәнн едиб дөфн едирләр. Аһ, бәлкә анам да елә јухуја кетмишдир? Ону өлмүш билиб басдырачаглар, — јох, јох, гојмарам. Сәһәр тездән атама дејәчәјәм ки, һәлә анамы басдыр-масынлар, бәлкә өлмәмишдир.

Белә фикир вә хәјалатда икән Нурәддин сүбһ вахты јухуја кетди вә күнортаја кими јатды. Нурәддин јухудан ојанынча Һәлимәни дөфн етдиләр.

Һачы Нәсирин башы јас јеринә кәлән адамлара гарышдығындан оғлундан бихәбәр иди. Нурәддин көзләрини ачды. О бири отагда молла һәзин бир сәслә Гур'ан охујурду. Молланын хош авазы јухудан ајылмыш Нурәддинә лајла кими тә'сир едиб, ону бир мүддәт јуху илә ајыглыг һаләтиндә сахлады. Сонра «Бу Гур'ан нә үчүн вә ким үчүн охунур» фикри Нурәддинин башына дүшдү. Бу исә анасынын өлмәјини јадына салды. Бирдән кечәки фикри Нурәддинин башына илдырым кими шығыјыб ону јерин-

дөн дик галдырды. Бу һалда гуллуғчу Баһар ичәри даһил олду. Нурәддин сорушду:

— Баһар, де көрүм, анамы басдырдылармы?

Баһар көзләринин јашыны силәрәк:

— Бәли, басдырдылар. Қаш онун әвезинә мән өләјдим, мәни басдырајдылар, — дејә чаваб верди.

Анасынын дирилмәсиндән заваллы Нурәддинин үмиди даһа кәсилди, лакин ону өлүм јухусунда икән дәфи етмәк шәкки һәлә үрәјиндә иди. О иди ки, ахшам башсағлығына кәлән адамлар дағыландан сонра атасы илә көрүшәндә бу фикрини ачыб она деди, атасы да ону шәкдән чыхарыб сакит етди.

Анасынын вәфатындан сонра Нурәддиндә бөјүк тәҗир көрү-нүрдү. Һәмишә дејиб-данышан, күләүзлү вә меһрибан бир ушаг олдуғу һалда, инди гәмкин вә мә'јус олуб мәктәб јолдашларын-дан кәнар дурду. Һәмфикри, һәмсирри анчаг китаблары олмуш-ду. Әввәл вахтлар јолдашлары онун бу һаләтини анасынын вә-фат етмәјинә көрә тәбии билиб, бу хәјалда идиләр ки, сонралар јенә һәмишәки һалына дүшәчәкдир. Лакин бир ај кечди, ики ај кечди, бир ил кечди. Нурәддин әввәлки һалына дүшмәди. Анчаг билији илә мүәллимләрини һејрәтә кәтирди. Чох вахт онлара елә суал верирди ки, чавабында ачиз галырдылар.

Һачы Нәсирин әли ашағы дүшдүјүнә көрә Нурәддин дәхи әввәлки кими мәктәбә өз фајтонларында кетмирди. Бу тәҗирдән Нурәддин бир о гәдәр гәм чәкмирди, чүнки тәбиәтиндә тәкәб-бүрлүк, тәшәххүслүк әсла гојулмамышды. Һачы Нәсир нә гәдәр оглунун елм вә әдәб кәсбиндә көстәрдији сә'ј вә гејрәтдән фә-рәһләнирдисә, бир о гәдәр дә онун пәришанлығындан гәмкин оларды вә билмәзди ки, нә јолла ону шад етсин. Ахырда Һачы Нәсир евләнмәк фикринә дүшдү: «Бир касыб кишинин гызыны алыб евимә кәтирмәлијәм ки, Нурәддинә аналыг едиб ону бу гәм-гүссәдән азад етсин», дејә Һачы Нәсир фикир етди. Бир ит-тифаг бу хаһиши тезликлә әмәлә кәтирмәјә сәбәб олду.

Һачы Нәсир бир гејри шәһәрдә сакин олан шәрики илә һесаб чәкмәјә кетмишди. Бу шәһәрин ијirmi верстлијиндә олан кәнд-дә Һачы Нәсирин Имамверди адлы танышы варды. Нечә мүд-дәтди ки, ондан бир хәбәр-әтәр јох иди.

— Бу узун јолу кәлмишкән гој бу достума да бир баш чә-ким, — дејә Һачы Нәсир јола рәван олду. Кәндә чатдыгда ондан-бундан хәбәр тутуб ахырда Имамвердини тапды.

Имамверди алтмыш јашында бир гоча киши иди. Кәнддә өзүнә көрә јахшы еви, мүлкү варды. Амма инди онларын һамысы сатылыб борчларына верилмишди. Имамверди Һачы Нәсирин бир көһнә даһмаја дә'вәт едәркән деди:

— Һачы Нәсир, сән көрән дөвләт әлимдән чыхды. Инди мәнә

галан анчаг бу учуг даһмадыр. Әвладдан да бир гыздан башга бир кәсим галмамышдыр.

— Һәркаһ мәним ишләрим әввәлки кими дүзкүн олсајды, сәнә әл тутардым.

— Билирәм, билирәм, — дејә Имамверди чаваб верди.

Сонра үзүнү гызына тутуб деди:

— Күлпәри, тез ол, һаһар тәдарүк ет, Һачы Нәсир јол кә-либ, ачдыр.

Күлпәри хәрәк һазырламаға, Имамверди вә Һачы Нәсир сәһбәт етмәјә мәшғул олдулар.

Күлпәри гысабојлу, долубәдәнли, гарабуғадаји, бәдхасијјәт, ијirmi үч јашында бир гыз иди. Күлпәринин бәд хасијјәти онун индијә кими гыз галмасына сәбәб олмушду. Кәнддә һеч кәс она јахынлашыб елчи дүшмәјирди. Имамверди илә Һачы Нәсирин узун сәһбәтинин нәтичәси бу олду ки, гәза, Һачы Нәсирин до-лашдырыб Имамверди илә гоһум етди.

Ики күндән сонра Һачы Нәсир Күлпәрини евинә арвад кә-тирди вә Нурәддини өпәрәк деди:

— Оғлум, бу сәнин тәзә анандыр. Ирәли кәл, кедиб әлиндән өп. Евимизә хош кәлмисән де!

Бу хәбәрин тә'сириндән Нурәддинин рәнки-руһу гачыб, бәдә-ни титрәмәјә башлады. О саат севкили анасынын сурәти көзлә-ринин өңүндә дурду. Уча бир сәслә:

— Аһ, ата, нә тез анамы јаддан чыхартдын! — дејә Нурәддин ағлады вә биринчи дәфә олараг атасынын сөзүндән чыхыб, онун әмрини јеринә јетирмәди.

Оглунун сөзләри Һачы Нәсирин үрәјинә ох кими санчылыб, көзләрини јашартды. Күлпәри бу әһвалатдан гәзәбнак олуб:

— Тәзә кәлини беләми гәбул едәрләр? Сән мәни бураја јаса-мы кәтирмисән? — дејә гышгырды.

— Күлпәри, ачығын тутмасын, доғру дејирсән, кәрәк сәнин пишвазына чыхылајды, шадлыг олунајды. Анчаг ону да гоһум-әгрәба едәр, һалбуки мәним һеч кәсим јохдур. Бу күндән бу ев-ешијин ханымы сәнсән, анчаг сәндән тәвәгге едирәм ки, бу оғ-луму һәгиги аналыг едиб, үрәкдән севәсән. Нурәддин әдәбли, тәрбијәли ушагдыр. Инди анасы јадына дүшүб ағлајыр. Сонра һәмишә сәнин итаәтиндә олачагдыр. Кәл кедәк отагларыны, шејләрини сәнә көстәрим. — Буну дејиб Һачы Нәсир Күлпәрини о бири отаға апарды.

Күлпәри Һачы Нәсирин евинә гәдәм гојдуғу саатдан завал-лы Нурәддинин мүсибәти башланды. Күлпәри өз пис хасијјәтини тезликлә бүрузә верди. Сәһәрдән ахшама кими әлләрини бир ишә вурмајыб, нөкәр вә гуллуғчуларын үстүнә гышгырыб-сөймә-ји өзүнә пешә етмишди. Әләхүсус, јазыг Нурәддинин күнү гара

олмушду. Ону тез-тез сөјөрдү вә һеч зад үстүндә дөјөрдү. Лакин гејрәтли ушаг әсла сәсини чыхармазды. Һәтта атасына шикајәт етмәјиб өзүнү онун јанында шад сахларды ки, атасы гәм етмәсин.

Кет-кедә Күлпәринин зүлмү артырды. Он илдән зијадә Һачы Нәсирә хидмәт едән бир нөкәр бу төвр рәфтара даһа давам едә билмәјиб гуллугдан чыхды. Нурәддин олмасады, Баһар да чохдан чыхыб кедәрди. Лакин вәфалы гуллугчу мәрһум ханымынын јахшылығыны унутмајыб, Күлпәринин һәр зүлмүнә давам едирди; тәки әли балача Нурәддиндән үзүлмәсин.

Һачы Нәсир бу ишләри көрүб икинчи дәфә евләнмәјә чох пешман иди. Күлпәринин үзүнү аз көрмәк үчүн сәһәр сүбһдән базара кедиб, бир дә ахшам евә гајыдарды. Бир тәрәфдән ти-чарәт ишләринин кетдикчә долашыб зәрәр кәтирмәси, дикәр тәрәфдән дә евинин бинизамлығы Һачы Нәсири азара салыб мум кими әридирди.

Нурәддин дә Күлпәринин бу һәрәкәтиндән вахтынын чохуну мәктәбдә кечирәрди.

— Тәләсмә, бу күн-сабаһ о көпәкләмиш атан өлүб кедәр, ихтијарын дүшәр мәним әлимә, онда сәни бирчә саат да мәктәбиндә гојмарам, — дејә Күлпәри гышгырарды.

Бир илә јахын иди ки, Күлпәринин зүлмү давам едирди. Бир күн Нурәддин евә кеч кәлдикдә Күлпәри һирсләниб ону дөјмәјә башлады. Бу һалда гәфләнән Һачы Нәсир гапыдан ичәри кирди вә Нурәддини Күлпәринин әлиндән алыб гејзләнмиш деди:

— Ај нәмәкбәһәрәм, мән сәнин кими бир касыб гызыны диләнчиликдән гуртарыб өзүмә арвад етдим ки, сән дә о јахшылығын әвәзиндә бу ушаға аналыг едиб гајғысыны чәкәсән, јохса онун үчүн чәллад оласан? Анд ичирәм Һәлимәнин о пак олан руһуна, бундан сонра сәни бу евдә бир күн сахламарам. Кет шејләрини һазырла. Бу саат тәлагини вериб сәни бошајачағам.— Буну дејиб, Һачы Нәсир чәлд базара тәрәф кетди.

Бу иттифагдан јарым саат кечмәмишди ки, Һачы Нәсирин дүкәнда үрәји партлајыб вәфат етмәси хәбәри кәлди. Бир аздан сонра мејитини евә кәтирдиләр. Батиндә бу бәлаја шад олан Күлпәринин заһирдә башына дөјүб, үзүнү чырыб, өзүнү мејитин үстүнә салмасы Нурәддинә атасынын өлүмүндән јаман тә'сир етди. Она көрә әввәл истәди ки, Күлпәринин бу ријаи-әмәлини ачыб адамлара сөјләсин. Амма атасынын һәмишә она вердији:— «Күлфәтин сиррини ачыб өзкәләрә сөјләмәк гәбиһдир»— нәсиһәти јадына дүшүб бу фикирдән дашынды вә бир бучаға чәкилиб мат вә мәнһут дајанды. Нурәддин өзүнү сахлајыб гәсдән ағламырды ки, Күлпәријә охшамасын. Лакин батиндән бихәбәр адамлар онун белә лал дурмасыны вәфасызлыға вә Күлпәринин

елә јаландан үзүнү чырмасыны вәфалылыға һәмл етдиләр. Атасынын дәфни вә тә'зијәси Нурәддинә јуху кими кәлирди.

\* \* \*

Һачы Нәсирин үчү чыхан кими Күлпәри Нурәддинин үзүндән өпә-өпә әлине пул вериб деди:

— Оғлум, даһа дәрсиндән галма, дур мәктәбә кет, дәрсләрини гуртарандан сонра да јолдашларыны көтүрүб кәзмәјә кет ки, кефин ачылсын. Бу күн атанын борчлулары кәләчәкләр. Мәним башым онлара гарышачагдыр. Даһа дајанма, оғлум, кет.

Бу әмрә Нурәддинин өзү дә шад олду вә дәрһал һејбәсини көтүрүб чәлд кетди. Јол узуну Нурәддин Күлпәри барәдә фикир едирди.

— Атам өлөндән бәри Күлпәри мәнимлә чох мәрһибан долаһын, һәркаһ әввәлдән белә олсајды, һеч атамын да бағры чатлајыб өлмәзди. Көрәсән Күлпәринин мәнимлә белә рәфтар етмәсинә сәбәб нә олду? Бу һал онда мәнә рәһми кәлдијиндәнми, јохса атасы Имамвердинин горхусунданмы әмәлә кәлди? Имамверди јахшы кишидир. О мәни чох истәјир. Аһ, көрәсән Күлпәринин бу һалы чохму чәкәчәкдир. Горхурам Имамверди баба кедәндән сонра јенә мәни дөјмәјә башлаја. Онда кимим вар ки, мәнә көмәк етсин. Һәркаһ Баһар көмәк едәрсә, о саат ону да говар; чүнки инди һамы ихтијар онун әлиндәдир.

Бу фикир вә хәјалатда икән Нурәддин кәлиб мәктәбә чатды. Күлпәринин белә дәјишмәсинә сәбәб, Нурәддинин зәнн етдикләринин һеч бири дејилди. Күлпәри јахшы билирди ки, өзүнүн өвладсыз олмасына көрә Һачы Нәсирин чәми мал вә дөвләти тәк Нурәддинә галачагдыр вә о да ушаг олдуғундан һәр ихтијар гәјјум әлине кечәчәкдир. Инди һиләкәр гадын бу гәјјумлуғу ахтарырды вә мәрәмына да чатды.

Күлпәри әриндән чох пул көзләјирди, лакин Һачы Нәсирин вар-јохуну һесаба чәкиб борчларыны верәндән сонра мә'лум олду ки, бир гәдәр нәгд пул, бир ев атасындан вә он ики мин манатлыг чаваһират вә ев шеји дә анасындан Нурәддинә ирс галыб. Она да Күлпәрини гәјјум тә'јин етдиләр.

Нурәддин евләринә гајытдыгда Баһар ону әһвалатдан хәбәрдар етди. Нурәддин Күлпәринин дәјишмәсини инди баша дүшдү. Баһар деди:

— Горхма, нә гәдәр ки, сән сағсан Күлпәри бир гәпијә дә әл вура билмәз вә сәни инчидә билмәз, чүнки онда ону гәјјумлугдан чыхардарлар.

Бу сөзләрдән Нурәддин чох шад олду. Баһарын дедији дә дүз олду. Күлпәри Нурәддинә даһа әзијјәт вермәјиб онунла мәрһибан доланмаға башлады.

Баһар, доғрудур, Нурәддини Күлләри тәрәфиндән архајын етди, амма өзү онун бу дәјишилмәсинә әсла инанмырды. Күлләринин үрәјиндә бир кизли фикир бәсләмәсинә шәкки јох иди. Она көрә көзләјирди ки, Нурәддинә о тәрәфдән бир зәрәр јетишмәсин. Күлләри дә буну дујуб, Баһары бир јолла рәдд етмәк фикриндә иди. Анчаг ашкар говмагдан чәкинирди, чүнки Баһар көрпә вахтындан Гачы Нәсирин евиндә бөјүмүшдү. Намы онун хатирини истәјирди вә она гуллугчу нәзәрилә бахмырды.

Имамверди өмрүнүн чохуну кәнддә кечирмәјинә көрә шәһәр доланачағына адәт етмәмишди. Бу сәбәбдән әзијјәт чәкирди. Ахырда гызына деди:

— Күлләри, инди ишләрин гајда илә кедир, даһа мәнә еһтијач јохдур, шәһәрин һавасыны көтүрмүрәм, она көрә дә мән кедирәм. Сиз дә, иншаллаһ, Нурәддин азад олуб јаја бурахылан кими јығышыб кәлин. Та ки, үч ај јајы о көзәл аб-һавада кечириб чана кәләсиниз.

Күлләри атасынын әмринә разы олду. Имамверди Нурәддиндән ајрыланда ону өпәрәк деди:

— Оғлум, дәрсләринә сәј ет ки, имтаһаныны јахшы верәсән... Аллаһ гојса кәлиб көрәрсән ки, бизим кәнд нә көзәл јердир. Сәнә тилов гајырачағам, һәр күн чајда балыг тутарсан, орада чимәрсән, мешәјә кедиб чижәләк, моруг, көбәләк јығарсан.

Имамверди худаһафизләшиб јола дүшдү.

Нурәддин Имамверди бабанын ајрылығына гәмкин олдуса да, онун вердији вәдләрә чох шад иди, чүнки анадан оландан өз шәһәрләриндән башга бир јери көрмәмишди. Чајы, мешәни анчаг китабда охумушдү. Бу сәбәбә көрә јай тәтилини сәбирсиз көзләјирди. Күлләри дә бу ишә шад иди. Анчаг онун шадлығына башга сәбәбләр варды. Бир ил бундан әввәл кәндләриндә јолдашларынын тәзә чит либасына һәсәд апаран Күлләри, инди ипәк палтарда, үст-башы гызыл вә чавахират илә бәзәнмиш кәндләринә гајыдачагды. Габагларда она јахын дүшмәјән елчиләр инди гапысындан әл чәкмәјәчәкләр. Амма бунларын һамысындан чох ону шад едән шеј үрәјиндә бәсләдији кизлин фикир иди. Јәни орада Нурәддинин дәвләтини өзүнә мал етмәјә бир чарә арајыб тапмагды.

Ахырда Нурәддинин сәбирсизликлә көзләдији күн кәлиб чатды. Үч күн иди ки, Күлләри сәфәрә јығышырды. Бу јығышмаг Баһары бәрк тәшвишә салмышды, чүнки Күлләри евин чәми шејләрини сандылара долдуруб, өзү илә апармаг фикриндә иди.

— Ханым, үч ајдан өтрү бир белә шеји јүк еләјиб апармағын нә мәнасы вар? — дејә Баһар сорушдугда:

— Јох, Баһар, әзијјәт олса да үмид олуб бурада гојмаг олмаз, — дејә Күлләри чаваб верди.

Баһар үмид едирди ки, Күлләри ону да кәндә апарачагдыр. Лакин һәр бир шеј һазыр оландан сонра Күлләри она деди:

— Баһар, сән шәһәрдә галасысан. Еви сәндән башга һеч кәсә үмид олуб, гоја билмәрәм.

Баһар нә гәдәр јалвардыса да Күлләри разы олмады. Нурәддин дә тәвәгге етди, мүмкүн олмады.

— Јох! Јох! Еви Баһардан башга һеч кимә тапшыра билмәрәм, — дејә Күлләри тәвәггени рәдд етди. — Һәччә кетмирик ки, үч ајдан сонра јенә бурадајыг. Баһар, худаһафиз, евдән јахшы муғајат ол!

Баһар Нурәддини гучаглајыб өпдү.

— Јахшы јол, аллаһ сәни бәладан һифз етсин. Аһ, көрәсән, бир дә сәнинлә көрүшәчәјәмми?..

Баһары ағламаг боғуб, даһа данышмаға гојмады.

Көч јола дүшдү. Нурәддин Баһардан ајрылмасына көрә бир гәдәр бикәф олду. Амма сонра көрмәдији јерләрә вагондан бахдыгча, гәми јадындан чыхды.

Вагон чох сурәтлә кедирди. Нурәддин бирдән алтыја кими санајынча бир тел ағачы кечирди. Мәнзәрәләр тез-тез дәјиширди, каһ көј от вә чәмәнләрлә бәзәнмиш дүзәнкаһ, каһ јашыл тәпәләр вә дағлар, каһ гаранлыг мешәләр вә дәрәләр вә каһ да ајдын чајлар вә јоллар көрүнүрдү.

Нурәддин һејрәтдә иди, чүнки бунларын һеч бирини көрмәмишди. Индијә кими тозлу, түстүлү шәһәрдән бир гејри јерә чыхмамышды.

Күлләри бир нечә күн габаг, кағыз васитәси илә јазыб һансы күн чыхмаларыны атасына мәлум етмишди вә әләвә фәјтон вә араба тутуб, онлары кәндләринин јахынлығындакы шәһәрдә көзләмәјини рича етмишди. Лакин сәфәрин икинчи күнү кәлиб ораја чатдыгда, вағзалда нә атасыны вә нә дә бир таныш адам көрмәди. Бу исә Күлләрини бәрк тәшвишә салды. Чәлд нөкәри Чәфәри кәндәриб ики нәфәр һамбал чағыртды, јанындакы вә багаждакы шејләри дашыдыб икинчи клас салонуна јығдырды.

Күлләри Чәфәри көтүрмүшдү ки, онлары бураја кими өтүрүб јенә кери гајытсын. Вағзалда ики саата кими көзләдиләр, амма һеч кәс кәлиб чыхмады. Күлләринин тәшвиши кетдикчә артырды, чүнки јанындакы гијмәтли шејләри тәләф олачағындан горхурду. Һәрчәнд бу шәһәрдә танышлары варды, амма онлара да үрәји гызмырды. Ахырда Күлләринин даһа атасынын кәлмәсиндән үмиди кәсилиб, нөкәри илә јола дүшмәјә начар галды.

Күлләри Чәфәри кәндәриб ики фәјтон тутдурду, фәјтонун биринә нөкәри вә шејләри гојуб, о биринә дә өзү Нурәддинлә

отурду вә горха-горха јола дүшдү. Шәһәрдән кәндә узаг дејилди. Намысы ијирми верст иди. Лакин Күлпәрини горхуја салан дағлар арасындан вә мешәләр ичиндән кечән јолларды ки, онларда чох сојгунчулуғ иттифағ дүшәрди. Күлпәри еркән кедиб мәнзилә чатмағ үчүн фајтонлары говдурурду вә фајтончулар да ити сүрмәк әвәзиндә чајгулуну артыг вермәји вәдә етмишди. Күлпәринин горхдуғу башына кәлди. Белә ки, ағыр жүклү фајтон әри-үрү вә ениш-јохуш јоллара чатдыгда, бир дөнкәдә ашыб, оху вә чархы сынды. Бу һадисә зүһур едән вахт күнәш ениб дағын далында кизләнмишди. Күлпәри артыг изтираба дүшүб сөјләнирди.

— Аллах, бу нә иш иди мәним башыма кәлди. Инди бу јол ичиндә, бу горхулу дағлар арасында нечә олачағыг. Көрәсән атамн башына нә иш кәлди ки, бу вахта кими кәлиб чыхмады. Каш шәһәрдә галыб ондан хәбәр көзләјәјдим.

Фајтончу:

— Ханым, онлардан кечмишдир. Кәл биз кедиб кәндән көмәк чағырағ.

Күлпәри буна разы олмады.

— Јох, һеч вахты шејләрим и бурада гојуб кетмәрәм, ајры чарә варса арајыб тапын.

Фајтончулар дедиләр:

— Ханым, ајры чарә јохдур. Һәрках фајтонун оху сынмамыш олсајды, чархы бир төвр сарыјардыг вә јаваш-јаваш сүрүб, өзүмүзү кәндә салардыг. Инди исә үмидимиз бир аллаһа галмышдыр.

Бу сөзләрдән сонра Күлпәринин изтирабы даһа да артды. Ахшам олду. Сојуг дүшдү. Дәрәләрдән думан галхмаға башлады. Һеч кәс кәлиб чыхмады. Кечә орада галмағын горхусу чохдур. Күлпәри үзүнү фајтончуларга тәрәф тутуб:

— Бу кечә бу јол үстүндәми галачајыг? — дејә сорушдыгда, фајтончулар чавабында ачиз галдылар. Нурәддин бу иттифағ дүшәндән бәри фикрә кедиб чарә арајырды. Нурәддин өз синифләриндә ән фәрасәтли ушаг сајылырды. Нурәддин үзүнү онларга тутуб деди:

— Мән бир чарә тапдым, гулаг асыңыз сөјләјим. Сынан фајтонун дөрд аты вар. Шејләри бу атлара жүкләјиб биз кедәрик, Фајтон саһиб и бурада галар. Сонра кәндән буна көмәк кәндәрик.

Бу тәклиф чүмләннин хошуна кәлди. Әләлхүсүс, Күлпәри шад иди ки, беләчә асан јолла Нурәддин онлары чәтинликдән гуртарды. Вахты итирмәјиб атлары жүкләдиләр вә јола рәван олдулар. Сәфәрин горхулу јери габагда иди. Мешәнин ичилә сәккиз верст јол кедирди. Көч мешәјә чатдыгда гаранлыг лап чөк-

мүшдү. Чәфәр жүклү атларга габагда вә фајтон далда кедирди. Күлпәри бәрк горхурду. Нурәддин горхаг ушаг дејилсә дә мешәнин ваһимәси ону да басмышды. Елә сакитлик иди ки, нә бир зигәјатын сәси чыхырды, нә дә бир јарпаг тәрпәнирди. Одур ки, бир јандан бу сакитлијин өзү дә инсаны ваһимәјә салырды. Гәфләтән бир горхулу сәс мешәни көтүрдү. Бу сәсдән Нурәддин диқсинди. Күлпәри ғышгырды, фајтончу деди:

— Горхма, ханым, бајгушдур, улајыр.

— Вај аллах сәни јох етсин, көр нә мурдар сәси вар, — дејә Күлпәри гарғыш еләди.

Мешәнин гуртарачағына ики верст галмыш бир атлы-јарағлы адам Чәфәрин габағыны кәсди:

— Дајан, тәрпәнмә, атдан дүш, јохса одладым!

— Әмираслан аға, атма, мәнәм.

— Чәфәр, сәнсән?

— Бәли, аға, мәнәм.

Атлы түфәнкини чијнинә салыб, Чәфәрә сары ирәлиләди.

— Чәфәр, бу көч киминдир?

— Аға, Күлпәри ханымындыр. Одур, өзү дә далдан фајтонла кәлир. Јолда фајтонумузун бири сынды, она көрә шејләри атларга жүкләмишик. Шәһәрдә нә гәдәр Имамверди бабаны көзләдиксә дә кәлиб чыхмады, ахырда начар галыб өзүмүз јола дүшдүк.

— Чәфәр, сән јаваш-јаваш сүр кет, мән дә фајтонла бәрабәр кәлирәм, — дејә Әмираслан атыны гамчылады. Күлпәри атлыны көрчәк горхуја дүшдү:

— Јаман јердә гаранлығладыг.

— Горхма, ханым, јәгин сизин адамлардандыр, габағыныза кәлибдир, — дејә фајтончу Күлпәријә үрәк верди.

Әмираслан фајтона јахынлашыб учадан сәсләнди:

— Инди нечәсән, әмигызы, сизи тутуб вар-јохунузу әлиниздән алыммы?

Күлпәри бу сәси ешитчәк севиниб ғышгырды:

— Әмираслан, әмиоғлу сәнсән?! Нә јахшы кәлдин, бәс атам ханы? Кәрәк фајтон тутуб габағымыза кәлә иди. Билмирәм кағызым кәлиб чатмајыб, ја башына бир иш кәлиб?

Әмираслан деди:

— Мәним, сизин кәлмәјиниздән хәбәрим олмамышдыр. Өзүм дә евдән сәһәр чыхмышам. Јәгин әминин индијә кими кәлиб чыхмамағына сәбәб көрпүнү сел апармасы олмушдур. Чәфәрдән башыныза кәлән һадисәни ешитдим. Әмигызы, көчдән белә көрүнүр ки, даһа бир дә кери гајытмајачагсан. Јахшы да едәрсән, адам кәрәк вердији сөзүн үстүндә дурсун.



Күлпәри сөһбәти дәјишдирмәк үчүн деди:  
— Әмиоғлу, дејәсэн Нурәддини көрмүрсән?  
Әмираслан Нурәддини индичә көрдү вә Күлпәринин дә ишарәсини анлады:

— Нурәддин, сән чох хош кәлмисән. Де көрүм, мәнән горхдунму?

— Сәнән нијә горхум, адам да адамдан горхармы? — дејә Нурәддин чаваб верди.

— Охујан ушаг горхаг олар.

— Хейр, сәһв едирсиниз, охумајан ушаг горхаг олар. Охујан ушағын елми олар. Һәр шејин сиррини биләр, она көрә дә горхмас.

— Јахшы, инди ки, сән елә гочаг оғлансан, кәл мәним атымы мин, бир аз да мән фәјтонда динчими алым, — дејә Әмираслан Күлпәријә көз вурду. Күлпәри Әмирасланын ишарәсини баша дүшдүсә дә јенә разы олмајыб деди:

— Јох, јох, Нурәддини ат јыхар.

— Ат чох динчдир. Адам јыхан дејил, јаваш-јаваш фәјтонун јанынча сүрәр. Анчаг атдан горхан дејилсә...

— Мән горхаг дејиләм дедим!

Ахырда Күлпәри разы олду. Әмираслан атдан дүшүб Нурәддини миндирди. Нурәддин өзүнү атын үстүндә көрчәк ону тәркимләди. Ат сычрајыб гачды. Күлпәри горхду. Амма Нурәддин атда бәрк отурмушду. Әмираслан деди:

— Машаллаһ, гочаг ушагдыр.

Сонра фәјтона миниб Күлпәријлә кизлиң сөһбәтә башлады.

Әмираслан, Имамвердинин кичик гардашы Танрыгулунун оғлу иди. Бундан башга Танрыгулунун өвләди олмамышды. Она көрә валидејни Әмирасланы эзизләјиб, әркөјүн бөјүтмүшду. Балача Әмираслан үчүн «јох» кәлмәси јох иди. Һәр хаһиши ата-анасы тәрәфиндән фөври әмәлә кәлирди. Әмираслан өзкә ушагда бир шеј көрсәјди, о саат кәрәк она да алына иди, јохса сакит олмазды. Белә тәрбијәнин нәтичәси тезликлә ортаја чыхды. Әмираслан доггуз јашына чатдыгда атасы она һејбә вә чәрәкә алды. Тәзә палтар кејиндириб һәдијә илә ону молланын јанына охумаға апарды. Үч күндән сонра Әмираслан чәрәкәсини чырыб мәктәбдән гачды. Ата-анасы нә гәдәр јалвардыса да, бир шеј чыхмады. Атасы чох тәкид едәндә Әмираслан деди:

— Дәдә, мән мәктәбә кетмәјәчәјәм. Орада молла адамын ајағыны фалаггаја салыб дејүр. Истәјирсән мәни школаја гој кедим.

Танрыгулу русча охумағын зиддинә кедәнләрдән иди. Бу фикри онун башына салан вә ону школаја дүшмән едән кәнд молласы ахунд Молла Иман иди. О, һәмишә дејәрди:

— Танрыгулу, мәбадә оғлуну школаја гојасан. Орада мүсәлман ушағлары тәмиз урус едирләр. Башларына түк гојдуруб шапка гојурлар. Охутдуглары да Сә’ди, Һафиз әвәзинә башдан-ајаға түлкү, чаггалдыр.

Танрыгулу ахундун биринчи дәрәчә мүридләриндән һесаб олунурду. Одур ки, оғлунун школаја кирмәк хаһиши ону чашдырды. Нә ахундун әмриндән чыха билирди, нә дә оғлунун охујуб әдәбли, елмли олмасындан әл чәкә билирди. Ахырда мәсләһәт үчүн Әли бәјин јанына кетди. Әли бәј елмли вә гоча бир киши иди. Танрыгулу һәмишә онун һөрмәтини сахларды вә һәр мәсләһәти олсајды кедиб онунла һәлл едәрди. Танрыгулу Әли бәјкилә кәләндә орада Әли бәјдән башга бир шәхс дә көрдү. Буна көрә Танрыгулу әввәлчә бу адамын јанында фикрини ачыб Әли бәјә демәк истәмәди. Амма елә ки, Әли бәј: «Бу мәним јахын достум Мирзә Һәсәндир, таныш олун» — деди, фикрини дәјишдириб әһвалаты она нағыл етди. Әли бәј ушағы школаја гојмағы мәсләһәт көрүб деди:

— А киши, һеч кәсин сөзүнә гулаг асма. Истәјирсәнсә оғлун адам олсун, школаја гој. О ки, галды ахунд Молла Иман, онун фикри башдан-ајаға јанлыш вә хатадыр. Бурада һеч бир ушағы рус етмәмишләр. Әкәр етмишләрсә, будур, онларын мүәллими сөјләсин.

Мирзә Һәсән күлүмсүнүб деди:

— Әкәр исламлыг баша түк гојуб, шапка кејмәк илә пис олурса, бәли онда Молла Иманын дедији дүздүр. Анчаг онун бу сөзү һансы китабдан көтүрдүјүнә мән дә мәәттәл галмышам. Бу фикир Молла Иманын өз башындан чыхма бир шејдир. — Гардашым, оғлуну тезликлә көндәр кәлсин. Пешман олмазсан.

Танрыгулу бу ики адамын мәсләһәтинә көрә оғлуну школаја гојду.

Әмираслан школада чох давам етмәди. Надинч, сөјүшкән бу доггуз јашында ушаг, чәми мүәллимләри тәнкә кәтирмишди. Һеч бир күн олмазды ки, Әмираслан бир ушагла савашыб, дөјүшмәсин. Бунун бәд әхлағыны дүзәлтмәкдә мүәллимләр ачиз галмышдылар. Буна да баис ата-анасы иди, чүнки үч саат мәктәбдә кечирдији вахтдан башга, күнүн јердә галаныны Әмираслан һәр бир әмр вә вәһјдән азад иди. Һәр нә көнлү истәјирди ону едәрди. Ахырда јолдашларынын бирини бычаглајыб јараламағынын үстүндә Әмирасланы мәктәбдән харич етдиләр. Танрыгулу Әмирасланы бир-ики ил ора-бура атдыса да бир шеј чыхмады.

Әмираслан, әмиси гызы Күлпәридән ики јаш бөјүк иди. Гардашлар бу ики тифили бир-биринә көрпә вахтларындан ад етмишдиләр. Амма Имамверди Әмирасланын охумајыб белә би-

тәрбијә галмасындан артыг наразы иди вә бу барәдә дә гардашыны мүгәссир едирди.

— Белә тәрбијә олмас. Ушаг көрәк изин олмајан шеји тутмасын. Бөјүк-кичик анласын. Бунун ахыры пешманчылыгдыр, — дејә Имамверди, гардашыны мезәммәт едәрди.

Әмираслан он алты јашына чатанда ата-анасы далбадал вәфат етди вә нәнәси Пүстә гарыдан башга евләриндә бир кәс галмады. Атасы өләндә Әмираслана јахшы мал-дөвләт вә пул гојмушду. Бир-ики илин әрзиндә јарамаз оғул бунларын һамысыны кефә, гумара гојуб тәләф етди. Имамверди нә гәдәр чалышдыса да гардашы оғлуну пис јолдан гајтара билмәди вә ахырда онунла билмәррә әлагәсини кәсиб евинә гојмады. Нә гәдәр әлиндә дөвләт вар иди, Әмираслан Күлпәријә јахын дүшмүрдү. Амма елә ки, вар-јохунун һамысы ејш-ишрәтә гојулуб пуч олду, Күлпәрини алмаг фикринә дүшдү. Лакин Имамверди:

— Нә гәдәр мән сағам, бу иш баш тутмаз, — дејә онун тәклифини рәдд етди.

Күлпәринин көнлү әмиси оғлунда иди. Она көрә дә гошулуб гачмаг истәјирди. Лакин Әмираслан бу әмрә разы дејилди, чүнки онун фикри Күлпәрини алмаг дејил, әмисинин дөвләтини әлә алмаг иди. Бу исә Имамвердинин разылығы илә мүмкүн оларды. Ахырда, Әмираслан Күлпәридән әл чәкиб бир дөвләтли дул арвад алды. Әмираслан арвадын кәтирдији дөвләти тезликлә гумара вә кефә гојуб өзүнү дә бошады. Пис јола өјрәнмиш Әмираслан үчүн пул лазым иди. Она көрә јаваш-јаваш оғурлуға вә јол кәсмәјә шүрү етди. Бу јолда нечә дәфә һәбсә дүшүб чыхды. О әтрафда бир јолкәсмә, бир оғурлуғ олмазды ки, Әмирасланын орада әли олмамыш олајды. Инди фәјтонда әјләшиб Күлпәријә сөһбәт едән Әмираслан белә һәрифди.

Әмигызы вә әмиоғлу сөзү бу јердә гојдулар ки, Әмираслан Күлпәри үчүн әмисинә елчи дүшсүн. Нәркан Имамверди бу дәфә дә разы олмаса, Күлпәри атасындан изинсиз Әмираслана кетсин.

\*\*\*

Нурәддин Чәфәрә чатдыгда атын башыны чәкди. Лакин гызышмыш көһлән ат гүввәтсиз ушаға гулаг асмады вә гаралтыдан үркүб даһа да бәрк гачмаға башлады. Нурәддин көрдү ки, аты өз күчү илә сахлаја билмәјечәкдир. Јүјәни бурахыб ики әли илә јәһәрин гашындан мөһкәм јапышды ки, атдан јыхылмасын. Чәфәр Нурәддини бу һалда көрдүкдә истәди ки, атын габағыны кәссин, анчаг бачармады. Чәфәр габагда Әмираслана нөкәр иди. Она көрә онун атынын һасијјәтини јахшы билирди. Бу атын ады Чәјранбасан иди вә өзү дә бир динч ат иди. Амма гызышыб

гачанда һеч бир ат далындан чата билмәзди. Дөнкәнин бириндә гәфләтән бир фәјтон јолу кәсди. Чәјранбасан јолдан мешәјә сапыб Нурәддини үстүндән јерә атды. Бу јерә дәјмәјин зәрбиндән заваллы ушағын үрәји кетди. Буну көрчәк фәјтончу фәјтону сахлады. Онун ичиндән Имамверди баба чыхыб Нурәддинә тәрәф јөнәлди. Јахынлашанда көрдү ки, бир ушаг һәрәкәтсиз јерә сәрилибдир. Имамверди әјилиб ушаға баханда тәәччүблә гышгырды:

— Сүһбаналлаһ, бу ки, Нурәддиндир. Бу, ат илә нә үчүн кәлсин?

Имамверди чәлд ушағын башыны дизи үстә алыб синәсини ачды.

— Оғлум, Нурәддин, мәнәм, Имамверди баба.

Нурәддин зәиф сәслә уфулдады вә сонра өзүнә кәлиб Имамверди бабаны таныды.

Имамверди Нурәддинин бәдәнинин о јан-бу јанына бахды ки, көрсүн јарадан, ағрыдан нәји вар. Әлини сағ дзинә вуранда Нурәддин гышгырды.

— Баба, ора дәјмә, ағрыјыр, гычым сыныбдыр.

— Јох, оғлум, горхма, сынмамышдыр, јәгин чыхыбдыр, — буну дејәрәк Имамверди Нурәддини үсуллуца гучағына алды вә фәјтона гојду. Бу һалда көч кәлиб бунлара чатды. Имамверди баба елә ки, Әмираслан вә Күлпәридән әһвалаты билди вә олары бир фәјтонда отурмуш көрдү, гәзәбләнмиш гышгырды:

— Сизин ағлыңыз һарада иди? Бир тикә ушағы көһлән ата миндириб, кечә вахты мешәјә бурахмаг олармы?

Әмираслан тәгсири бојнуна алыб әмисиндән үзр истәди. Сонра фәјтондан дүшүб атынын далынча кетди. Күлпәри чалышырды ки, атасынын ачығыны јатыртсын.

— Ата, ачығын тутмасын, бунлар һамысы гәза ишидир. Фәјтон јолда сынды. Сән кәлиб чыхмадын...

— Мән нә едим, күнортадан бәри чајын о тәрәфиндә көрпүнүн гајрылмасыны көзләјирдим. Сәһәр сел кәлиб апармышды, — дејә Имамверди чаваб верди.

— Ата, о да гәзадан дејилми? Амма шүкүр аллаһа ки, ахыры хејирдир. Нурәддинин гычыны кәнддә сыныгчы Гара һүсејнә салдырарсан, чыхар кедәр.

Көч мешәдән чыхды. Бу вахт ај да чыхмышды. Нурәддини, Имамверди баба фәјтонун ичиндә балышлары дүзүб, раһат етмиши. Ахшамдан ики саат кечмиш көч кәлиб кәндә чатды.

Көч кәлиб Күллүчә кәндинә чатанда бу кәндин әһалиси јатмышды. Кәнд әһли күн батанда јатыб, күн чыханда да јухудан дурар. Имамверди баба Күллүчәни Нурәддинә тәрәиф етмәкдә сәһв етмирмиш. Көзәл һава, саф су, дағ, бағ, мешә инсана баш-

га бир лэззэт верир. Бу кәнд дагын дөшүндө салыныб, күн чыхан тәрәфиндә јахшы мејвә бағлары вә мешә, чәнуб тәрәфиндә көзәл зәмиләр вә шимал тәрәфиндә көзәл чәмәнләр вар иди. Дагдан сојуг булаглар үзүшағи кәндә сары ахырды. Күллүчәнин дадлы мејвәләри әтрафда мәшһурду. Бу кәндин һәр евинин габагында багдан әләвә, көзәл бағча да варды. Бу бағчаларда ев саһибләри әтирли күлләр вә чичәкләр әкмишдиләр. Кәнардан баханда дағ дөшүндә салынмыш бу кәнд бир күлүстан шәклиндә көрүнүрдү. Буна көрә дә Күллүчә адына саһиб олмушду.

Имамверди бабанын еви кәндин үст тәрәфиндә бир һүндүр јердә иди. Бурадан чох көзәл мәнзәрәләр ачылырды. Имамверди бабанын һәјәтиндә ики тикилиси варды. Бири көһнә дахма иди, о бири дә ики отаг вә мәтбәхли, габағи ејванлы тәзәчә ев иди. Евин габағи көзәл бир бағча иди. Бу бағча јахшы мејвә ағачлары, әтирли күл вә чичәкләрлә долу иди. Бағчанын ортасында бир сојуг булаг торпагдан чыхыб чарһовуза төкүлүрдү. Бу су илә Имамверди баба бағчасыны вә бостаныны сулајырды. Имамверди баба бу тәзә евин бир отагында Күлпәри вә о бириндә Нурәддин үчүн мәнзил тәдарүк етмишди.

Имамверди баба билирди ки, чыхығы јеринә тез салмаг ләзымдыр. Нәрһаһ тез салынмаса јеринә әт кәләр вә сонра ону дүзәлтмәк чәтин олар. Буна көрә күлфәт бир балача раһат олан кими, кечә олмасына бахмајыб, бағбаны Мәһди кишини көндәрди ки, сыныгы Гара Нүсәјни јатмыш да олса дурғузуб кәтирсин.

Бир аздан сонра Гара Нүсәјн кәлди. Бу киши Имамверди јашында, гырх илдән артыг сыныгычылыг едән вә әтрафда мәшһур олмуш бир зат иди.

Гара Нүсәјн Нурәддинин гычыны әлләшдириб деди:

— Сағ ајағы диз гапагындан чыхмышдыр. — Сонра шаггылыты илә ајағы јеринә салды вә гычын дөрд әтрафына ағач дүзүб бәрк сарыды. Нурәддин ағрыја давам едиб әсла сәс чыхартмырды.

— Јашасын белә гочаг ушаг, — дејә Гара Нүсәјн Нурәддини тәриф етди. Сонра да евдә тапшырды ки, Нурәддинин гычы үч күн белә галасыдыр. Неч тәрпәтмәјин, сонра кәлиб өзүм ачагағам. Бундан сонра үзүнү Нурәддинә чевириб деди:

— Ағыллы оғлум, ајағыны неч тәрпәтмә, онда ағрытмаз вә сән дә раһат оларсан.

Гара Нүсәјн худаһафиз едиб кетди.

Кечәдән хејли кечди. Амма Нурәддин ајағынын ағрысындан јата билмирди. Имамверди баба онун јанында отуруб кешијини чәкирди. Амма Күлпәри о бири отагда хорулдајырды. Ахырда Нурәддин јухуја кетди. Бир дә көзүнү ачанда көрдү ки, күнәш

пәнчәрәдән ичәри дүшмүшдүр. Имамверди баба Нурәддинин јанына кәлди.

— Сабаһын хејир, оғлум, раһат јата билдинми? Ајағын ағрыјырмы?

— Азачыг ағрыјыр, баба.

— Дарыхма, оғлум, аллаһ гәјса бир нечә күнә сағалыб дурачағсан вә сәни кәзмәјә апарачағам. Бир бах, көр бабанын не көзәл бағчасы вардыр. — Бу сөzlәри дејиб Имамверди пәнчәрәни ачды вә өзү дә бајыра чыхды.

Сүбһүн тәмиз һавасы, күлләрин вә чичәкләрин гохусу отағы әтирләндирирди. Гушлар көмкөј будагларда отуруб охушурдулар. Пәнчәрәнин ағзында бир тут вә бир килас ағачы битмишди. Киласын будаглары пәнчәрәјә о гәдәр јахын иди ки, әл узаданда чатырды. Бу ағачын үстү гырмызы киласла долу иди. Гушларын бәзиси килас вә бәзиси дә тут ағачында отуруб, кәһ охујурдулар вә кәһ да балача димдикләри илә тутдан вә киласдан гопардыб јејирдиләр. Нурәддин бунлара чох һәвәслә бахырды. Бу гушлардан сәрчәдән башга гејриләрини танымырды. Нурәддин бир дә көрдү ки, бир ана сәрчә ағзында бир көј чүчү пәнчәрәнин үстүнә гонду вә орадан чик-чик сәси кәлди. Нурәддин көзләрини доландыранда көрдү ки, бир јувадан дөрд дәнә сәрчә баласы башларыны бајыра чыхардыб чивилдәјирләр. Аналары учуб јуванын ағзына гонду. Балалары, сары ағызларыны ачыб чивилтини бәркитдиләр. Ана сәрчә ағзыны ачыб чүчүнү биринин ағзына вериб учду. Бир аздан сонра јенә ағзында чүчү јувасынын јанында һазыр олду. Бу дөфә чүчүнү о бири баласына верди. Кәлән дөфә үчүнчүсүнә вә сонра дөрдүнчүсүнә верди. Бу гәјда илә ана сәрчә балаларына дән дашыјырды вә бир дөфә дә олса нөвбәти позмурду.

Бу сәрчә јувасы вә онун ичиндә олан балаларын јашамалары Нурәддинә бир мәшғәлә олду. Бир дөфә балача сәрчәләрдән бири јувадан сүрүшүб, учараг отағын ичинә дүшдү. Бу һалда Имамверди баба ичәри дахил олду.

— Баба, индичә јувадан бир сәрчә баласы учуб ичәри дүшдү. Ону тут мәнә вер.

Имамверди сәрчәни тутуб Нурәддинә верди:

— Оғлум, јахшы өјрәтмәли вахтыдыр.

— Баба, сәрчәни нечә өјрәдирләр? Мәнә дә өјрәт.

— Јахшы, оғлум, өјрәдәрәм.

Имамверди сәрчәни Нурәддиндән алыб јерә гәјду вә бир аз кәнара чәкилиб мушгурмаға башлады. Сәрчә мушгуруғу ешидәндә чик-чик етмәјә башлады, амма учуб чағырыша кәлмәди. Имамверди баба деди:

— Инди бу тохдур, она көрә мәнә гулаг асмыр. Гәј бир аз

ач галсын, о вахт мушгуранда учуб кэлөчөкдир. Инди, оғлум, кэл сэрчән үчүн мәнзил гаҗыраг.

Имамверди баба буну деҗиб рәфдән бир бош түтүн гутусу вә бир гәдәр памбыг көтүрдү вә Нурәддинә верди:

— Бу да сэрчәнин евчији.

Нурәддин севиниб сэрчәни гутуда раһат етди.

— Баба, сэрчәм ачанда нә верим?

— Чөрөк чеҗнәҗиб вер, тут вер, амма бунлардан јахшысы чүчүдүр. Мән бағчамыздан тутуб кәтирәрәм.

Бу халда, Чәфәр әлиндә поднос, ичиндә чај-чөрөк, шора батырылмыш тәзә инәк јағы ичәри дахил олду. Чаҗы Нурәддин габагына гоҗуб халыны сорушду вә деди:

— Аға, бу күн мән евә гаҗыдырам, нә гуллуғун варса буҗур.

Нурәддин деди:

— Мәндән Баһара салам-дуа јетир, амма ајағымын чыхмағыны демә, үрәји хараб олар вә бир дә мүмкүн олса мәним шәкил дәфтәрләрим вә рәнк гутуму көндәрәрсиниз. Кәләндә алмышдым ки, бурада шәкил чөкәм. Јадымдан чыхыб галыбдыр.

— Баш үстә, аға, өзүм адам тапыб көндәрәрәм, һәлә ки, худаһафиз. Аллах сәнә тезликлә шәфа версин, — деҗә Чәфәр кетди.

Үчүнчү күнү Гара һүсејн кәлиб Нурәддинин ајағыны ачыб деди:

— Инди, оғлум, ајағын јахшыдыр, даһа сарымаҗачағам. Анчаг бир мүддәт кәрәк үсуллу доланасан. Атылыб дүшмәјәсэн. Бир-ики күн евдән чыхма. Јавашча-јавашча евдә кәз. Ејванда отур, бабанын бағчасына тамаша ејлә, сонра сәни бағыма кәз-мәјә апарачағам.

Гара һүсејн худаһафиз едәндә Имамверди баба она пул верди. Амма о гәбул етмәҗиб деди:

— Мән һеч вахт пул гәбул етмәрәм. Һәлә сәнинлә достлуғум дурсун, Нурәддинин атасы мәнә чох јахшылыг едибдир. О јахшылыгын әвезиндә мән она һеч бир шеј етмәмишәм. Инди борчуму верирәм, артыг бир шеј етмирәм.

Гара һүсејн кедәндән сонра Имамверди баба Нурәддинин башыны сығаллаҗыб деди:

— Көрүрсән, оғлум, јахшылыг нә көзәл шејдир. Атанын јахшылығынын әвезини өвладына едирләр. Бах, оғлум, бу әјләш-дијин еви атанын көмәклији илә тикдирмишәм. Инди мән дә буну вә габағындакы бағчаны вәсијјәт етмишәм ки, сәнә верилсин. Буну бу кәндә һамы билир. Мән өләндән сонра бунлар сәниндир. Бунларын Күлпәријә дәхли јохдур.

Күлпәри пәнчәрәнин габағындан кечәркән бу сөзләри ешидиб деди:

— Ата, о нә шејдир ки, мәнә дәхли јохдур?

— Ичәри кәл, дејим.

Күлпәри кәлди, Имамверди баба деди:

— Инди Нурәддинә вәсијјәт едирәм ки, бу отурдуғу ев вә габағындакы бағча онундур, сәнә дәхли јохдур. Бу вәсијјәтими сәнә дејирәм, гызым, буну әмәлә кәтирәрсән. Өзүн дә јахшы билирсән ки, бунлар онун атасынын пулу илә тикилмишдир.

Күлпәри деди:

— Ата, әмрини јеринә јетирмәјә һазырам. Анчаг мәним дә сәндән бир тәвәггем вар.

— Сөјлә, гызым, көрүм нәдир?

— Мән сөјләмәјәчәјәм, Әмираслан сөјләјәчөкдир.

— Мәним Әмирасланла һеч бир ишим ола билмәз. Буну өзүн дә билирсән. Бир дә сиз бура кәләндән бәри о, Нурәддини јохламағы әлдә бәһанә едиб, бура тез-тез кәлиб-кедир. Мәним тәрәфимдән она де ки, бир дә бура кәлмәсин, јохса говарам.

— Ата, елә иш етмә, бу күн о сәндән бир шеј тәвәгге едәчөкдир. Онун тәвәггесини гәбул ет, чүнки, мән дә о тәвәггејә шәрикәм.

— Јенә дејирәм, Әмирасланла мәним һеч бир ишим ола билмәз.

— Онда нә етмәли, сәнсиз олачагдыр, мәни бағышла.

— Күлпәри, ачыг даныш, көрүм нә истәјирсән?

— Бу күн Әмираслан сәнә мәним үчүн елчи дүшәчөкдир, сәнин разылығыны истәјирәм.

— Һеч вахт!

— Онда сәнсиз олачагдыр!

— Нә гәдәр сағ варам, бу иш баш тутмаз.

— Бахарыг! Инди дә мән балача гыз дејиләм ки, ијирми беш јашында, һәр ихтијары өз әлиндә бир арвадам. Мән дедим ки, бу иш, ата изини илә олсун, сән истәмирсән, даһа тәгсир мәндән көтүрүлдү. Тәвәгге едирәм ки, бир дә мәним ишимә гарышмајасан.

Буну дејәндән сонра Күлпәри һирслә гапыны вуруб чыхды. Имамверди баба күрсүјә чөкүб, башыашағы хејли фикрә кетди.

Бир аздан сонра Әмираслан кәлди. Имамверди баба о бири отаға кечди, орада иш нә јердә галдығыны Нурәддин билмәди. Анчаг орадан Имамверди бабанын гышгырығы кәлирди.

Бу иттифагдан үч күн кечмиш, Күлпәри атасындан изинсиз кәбинини кәсдириб Әмираслана кәлин көчдү.

Күлпәри Нурәддинин Имамверди бабанын јанында галмағына мане олмады. Нурәддин бу ишә чох шад иди, чүнки Күлпәри бураја кәлән күндән онунла меһрибан рәфтар етмәји атыб, әввәлки кими пис доланырды.

Гызынын белә итаәтсизлији Имамвердијә артыг дәрәчәдә тә'сир етмишди.

Нурәддинин ајағы тәмиз сағалмышды. Һәр күн Имамверди баба илә каһ бағчада бал арысына тамаша етмәјә мәшгул иди, каһ да ипәкгурдуна тут јарпағы дашыјырды, каһ да мејвә бағына кедиб Имамверди баба илә мејвә дәрирди. Ја да чајда балыг тутурду вә бурада чимирди, каһ да мешәдә кедиб моруг, көбөләк јығырды. Һараја кетсәјди, сәрчәсини дә өзү илә апарырды. Имамверди баба сәрчәни гырмызы рәнкә бојамышды. Она көрә Нурәддин она Гызылча ады гојмушду. Инди Гызылча елә өјрәнмишди ки, Нурәддин Һараја кетсәјди, сәрчә дә чағырылмамыш, өз-өзүнә учуб онун далынча кедәрди.

Һәр һәфтә шәнбә күнләри Күллүчә кәндиндә базар оларды. Бу күнләри әтраф вә әкнафта сакин оланлар төкүлүб базара кәләрдиләр. Кими мал алмаға, кими мал сатмаға кәлирди. Имамверди баба да һәр шәнбә Нурәддин илә базара чыхарды. Нурәддинин мәктәб палтары чүмләннин нәзәрини өзүнә чәлб едәрди, әләлхүсус кәнд ушағларынын...

Нурәддин Имамверди бабанын јанында чох көзәл вахт кечирирди вә шүкүр едирди ки, Күлпәри ону өзү илә апармады. Шөһәрин натәмиз һавасындан саралыб һејваја дөнән Нурәддини бир ајын әрзиндә танымаг олмурду. Этә-чана кәлиб, үзү лалә кими гызарырды. Әфсус ки, заваллы Нурәддин үчүн бу хошбәхтлик чох чәкмәди. Күлпәри әрә кедәндә өз разылығы вә Нурәддинин разылығы илә ону атасынын јанында гојмушду. Амма инди нәдәнсә фикрини дәјиштириб, Нурәддини өз јанына апармаг истәјирди. Лакин Имамверди баба әсла разы олмурду. Буна көрә дә һәр күн ата вә гыз арасында бу барәдә говға варды. Бу исә Нурәддинә чох тә'сир едирди. Ахырда Нурәддин деди:

— Баба, даһа Күлпәри илә далашма, мән разыјам. Онун јанында оландә нә олар? Гој кедим, јенә һәр күн сәнин јанына кәләрәм.

Имамверди баба, истәр-истәмәз разы олду. Нурәддин дә Әмирасланын евинә көчдү. Аз бир мүддәдә Әмираслан Күлпәринин әлиндә олан нәгди пулуну каһ јалвармаг вә каһ да горхутмаг илә алыб гумара, кефә тәләф етди. Әмираслан елә билирди ки, Күлпәри Һачи Нәсирин дөвләтиндән лазымынча јүкүнү тутубдур. Амма онун әлибош олмасы тезликлә мә'лум олду. Бу чәһәтә Әмираслан күндә Күлпәри илә дава-галмагал етмәјә башлады. Күлпәри иши бу һалда көрдүкдә нечә мүддәтдән бәри үрәјиндә Нурәддинин дөвләти барәсиндә бәсләдији кизли фикри ачыб Әмираслана сөјләди вә ондан бу ишә чарә истәди. Әмираслан чох шад олуб деди:

— Һәркаһ индијә кими буну мәнән кизләтмәсәјдин, чохдан чарә тапмышдым. Јенә дә тапарам. Сәнин ишин јохдур.

\* \* \*

Нурәддин елә билирди ки, һәр вахт истәсә Имамверди бабанын јанына кедә биләр. Лакин бу фикрин јанлыш олмасы ертәси күнү она мә'лум олду. Бу тәрәфдән дә Күлпәри вә әләлхүсус Пүстә гары јазыг ушаға көз вериб, ишыг вермирди. Анчаг Әмираслан өз фикри чәһәтинчә Нурәддинлә мейрибан доланыб ону јанындан ираг гојмајырды. Һараја кедирди өзү илә апарырды. Бир дөфә Әмираслан Нурәддини көтүрүб бағына кәзмәјә апарды. Орада ону килас ағачына чыхартды ки, килас дәрсин. Нурәддин килас илә этәјини долдуруб ашағы дүшмәк истәдикдә Әмираслан деди:

— Нурәддин, о әлиндә тутдуғун будағын башында көр нә чох килас вар, чых о шахы сындыр. Еләчә евимизә апараг.

Нурәддин деди:

— Будаг назикдир, горхурам сына.

— Бәс сән дејирдин, мән горхаг дејиләм. О будаг мән јекәликдә адамы көтүрәр.

Бу сөzlәрдән Нурәддин гејрәтә кәлиб јухары дырмашды. Ағачын башына чатдыгда, будаг шагылты илә сыныб јерә дүшдү. Амма Нурәддин ики будаг арасына пәрчим олуб өлүмдән хилас олду. Нурәддин ашағы дүшәндә Әмираслан сыныг будағы чижинә көтүрүб деди:

— Кедәк, Нурәддин, аллаһ бу сәфәр сәни өлүмдән гуртарды, — буну дејиб гәһгәһә илә күлдү.

Нурәддин Әмирасланын «бу сәфәр» демәсинә вә күлмәсинә тәәччүб етдисә дә онун фикрини анламады.

О бири күн Әмираслан Чейранбасаны чуллајыб деди:

— Нурәддин, атымызы апар һәм чајда сула вә һәм дә бир аз кәз.

Нурәддин разы олмајыб деди:

— Мән Чейранбасандан горхурам. Ону һеч вахт минмәјәчәјәм.

— Ахыры ки, горхаглығыны бојнуна алдын. Буну дејиб Әмираслан атын белинә сычрады.

— Елә исә кәл тәркимә мин, кедиб чајда чимәк.

Нурәддин чиммәји чох сеvirди. Она көрә дә тез разы олду.

Чајда Әмираслан сојунуб аты минди вә сујун дәрин јеринә салыб бир нечә дөфә үздүрдү. Сонра үзүнү Нурәддинә тәрәф тутуб деди:

— Һәркаһ горхмурсан кәл сәни дә миндирим.

Нурәддин разы олду. Әмираслан Нурәддини ата миндириб,

нохтанын учундан жапышды. Эмираслан аты лап дэрин јерэ салыб бир нечэ дэфэ үздүрдү. Бир дэфэ ат дэрин јерэ дүшөндө гөфлөтөн ипи чөкди, ат бурхулуб Нурэддини үстүндөн салды. О, суја батды вэ бир нечэ саниједөн сонра сујун үзүнэ чыхыб үзмөјө башлады. Һәркаһ бу дэмдэ Нурэддинин нэзэри Эмираслана дүшсөјди, онун көзлэриндэ парлајан оду вэ үзүндэ зүһур едэн ачыгы көрөрдү. Нурэддин үзүб кэнара чыханда Эмираслан сорушду:

— Бу үзмөји нарадан өјрөнмисән?

— Имамверди баба өјрэтмишдир. Сизэ кэлмәмишдөн эввөл һәр күн чајда чимирдик. Инди Имамверди баба азарламышдыр.

— Ону нарадан билирсән, јохса гачыб кетмисән?

— Хејр, дүнән бағбанындан ешитдим.

— Јенэ дејирәм ки, сәнин онун илэ әсла ишин олмасын. Тез ол кејин, кедәк.

Нурэддин Эмирасланы ачыглы көрүб динмэз-сөјлэмэз тезчө кејинди. Јол узуну Эмираслан фикирдэ олуб бир кәлмэ сөз демэди. Эмираслан бу иттифагдан сонра јенэ дэ өз пис фикриндән эл көтүрмөјиб, Нурэддини тәләф етмөјэ тэзә һижлэ ахтармаға башлады. Нурэддин исэ башына кәлән хаталары гәза иши билиб, Эмирасландан шәкләнмөјирди. Анчаг бир иттифаг ону шәккә салды. Бир дэфэ Эмираслан онунла базардан евә гајыданда јолда чәпәр үстүндө бир күрзәни гыврылыб јатмыш көрдүләр. Эмираслан деди:

— Нурэддин, көр нэ көзәл корамал баласыдыр. Тут, апарыб кирпимизэ верәк јесин. Горхма, корамалын зәһәри јохдур, адамы вурмаз.

— Мән дэ билирәм зәһәри јохдур. Анчаг о корамал дејил, жүрзәдир.

— Јох, сән танымырсан, корамалдыр.

— Корамалын башы сарымтыл олур, елэ гара рәнкли олмур.

— Ону сәнэ ким дејибдир?

— Имамверди баба, нечэ дэфэ бағчада корамалы мәнэ көстәрибдир.

Эмираслан гәһгәһэ илэ күлүб деди:

— Қорамалдан горхурсан, она көрә дэ иланы бәһанэ кәтирирсән.

Нурэддин бир сөз демөјиб, әлиндәки ағачла тез иланын башындан вуруб өлдүрдү.

— Инди бах, көр иландыр, ја корамалдыр.

Бу һалда јол илэ кедән ики адам буна бахыб деди:

— Әлбәттэ, иландыр, өзү дэ күрзәдир.

Адамлар кедәндән сонра Эмираслан иланын о јан-бу јанына бахыб деди:

— Дүздүр, мән сәһв едирәм, бу корамал дејил. Илан корамала чох охшајыр, она көрә сәһв етмәк олар.

Нурэддин она чаваб вермөјиб, анчаг фикриндән буну кејирди:

— Сәнэ гулаг ассајдым, инди мејитим бу јол үстүндө галмышды.

Бу иттифагдан сонра Нурэддин Эмирасландан шәкләниб, сәрвахт доланмаға башлады.

Бир дэфэ Нурэддин сәрчәсини көтүрүб бағчада ојнамаг бәһанәси илэ гачыб Имамверди бабаны јохламаға кетди. Имамверди баба дөшәкдә јатыр, азардан чох зәиф дүшмүшдү. Јазыг киши Нурэддини гучаглајыб, севиндијиндән ағлады. Нурэддин дэ башына кәлән һадисәләри нағыл етдикдә, Имамверди бабанын үзүндө тәшвиш артырды. Нурэддин ахырынчы илан фәгәрәсини<sup>1</sup> нағыл етдикдә, Имамверди даһа сәбир едә билмөјиб, зәиф сәси илэ белә гышгырды:

— Јох, даһа сәни орада гојмаг олмаз. Мән азарлыјам, дурмаға тагәтим јохдур, сәни о ики шејтанын шәриндән мүһафизә етмөји бачармырам. Оғлум, кәрәк тезликлә шәһәрә Баһарын јанына гајыдасан. Јохса тәләф оларсан. Инди кет, мән дэ көрүм нэ чарә тапырам. Анчаг сәрвахт ол, Эмирасланын сөзүнэ әсла инанма.

Имамверди баба Нурэддини гучаглајыб өпдү. Заваллы кишинин көзлэриндән јаш долу кими јағыб, ағ сагалыны ислатды.

Нурэддин чох гәмкин евә гајыдырды. Јол узуну башына кәлән гәза-гәдәрдән фикир едирди:

— Инди анлајырам ки, Эмираслан нэ мәгсәд илэ мәни каһ уча назик будаға чыхардырмыш, каһ дэрин суја салырмыш вэ каһ да иланы корамал адына әлимлә тутдурурмыш. Бәли, мәнним өлмәјими истәјирмиш. Анчаг бурасыны анламырам ки, мән она нэ етмишәм ки, мәнним өлүмүмү истәсин вэ бундан она нэ мәнфәәт ола биләр. — Бу барәдә фикирдә икән Баһарын бу сөзү јадына дүшдү: «Горхма, ағам, нэ гәдәр сән сағсан, Күлпәри сәнин бир гәпијинә дэ эл вура билмәз». — Демәк ки, мән өлсәм малым Күлпәријә дүшәсидир. Әлбәттә, беләдир, бу садә фикри мән индијә кими нијә анламамышам?!

Нурэддин евә гајыданда, һәјәттә Эмираслана раст кәлди.

— Һарадан кәлирсән?

— Бағчадан кәлирәм, — дејә Нурэддин чаваб верди вэ гызарыб башыны ашағы салды, чүнки Нурэддин өмрүндә эввәлинчи дэфэ иди ки, јалан дејирди. Бунун һаләтиндән јалан демәјини дујуб Эмираслан ачыглы јенэ сорушду:

<sup>1</sup> Јә'ни әһвалатыны.

— Дүзүнү де көрүм, һарада идин?

— Имамверди бабаны жохламаға кетмишдим.

— Сән нә чүр'әт едиб мәним әмримдән чыхырсан? — Әмираслан буну дежиб ғышгырды вә Нурәддини чомаг илә дөјүб, анбара салды вә ағзыны килидлөјиб кетди.

Бу иттифагдан ики күн сонра Имамверди бабанын ифлич азарындан дили тутулмаг хәбәри кәлди. Күлләри вә Әмираслан чәлд кејиниб кетдиләр, амма Нурәддини апармадылар. Илан фәгәрасиндән бәри Әмираслан Нурәддинлә мәрһибан доланмағы билмәррә бурахыб, һәр бир чүз'и шеји бәһанә едәрәк, ону тез дөјүб анбарда дустаг едирди.

Кечә Әмираслан илә Күлләринин сәһбәтиндән Нурәддин анлады ки, Имамверди бабанын дили тутулубса да һәлә өлүм һаләти жохдур. Бу хәбәрдән Нурәддин шад олуб өз-өзүнә деди:

— Јох, Әмираслан мәни өлдүрсә дә, сәһәр сүһдән гачыб бабамы жохламаға кедәчөјәм.

Бу фикир илә Нурәддин јатды. Нурәддин Пүстә нәнә илә бир отагда јатырды. Сәһәр көзләрини ачанда көрдү ки, Пүстә нәнә отагда жохдур. Бундан шад олуб чәлд кејинмөјө башлады. Сонра сәрчәсини көтүрүб бағчаја кирди ки, кизлинчә бағарасы Имамверди бабакилә кетсин. Нурәддин нар колуна чатдыгда, гәфләтән онун далындан Әмираслан илә Күлләринин сәсини ешитди. Чәлд вә үсуллуча колун ичинә кириб кизләнди. Әмираслан Күлләријә дејирди:

— Сәнә јенә дејирәм ки, зәһәр вермәкдән башга чарә жохдур.

— Јазыг баба, бу залымлар сәнә зәһәр вермәк истәјирләр. Јох, гојмарам, нә јахшы олду ки, бунларын фикрини билдим.

Нурәддин бу фикирдә икән Әмираслан башлады:

— Инди јахшы фүрсәтдир. Әмимин дили тутулуб, хәстәликдә јатыр, Баһар да ки, узагдадыр. Кимә нә көрәкдир ки, Нурәддин нә азардан өлдү.

Бу сөзләри ешидәндә Нурәддинин рәнки гачыб түкләри биз-биз олду. Јазыг ушаг горхусундан нәфәсини ичинә елә чәкмишди ки, дејәсән бируһ иди.

Күлләри деди:

— Јох, Әмираслан, буну бачармајачағам. Мән дејирәм ки, бу ишдә өлдүрмәк олмасын.

— Елә исә һеч чарәси жохдур. Нә шәраит илә, нә закон илә Нурәддин сағ икән онун малыны сәнә вермәк олмаз. Инди ки, сән бачармырсан, мән бачарырам. Гулаг ас, көр бу фикир нечәдир?

Нурәддини көндәрәчөјәм ки, һәјәтдә гујудан су чәксин. Өзүн дә билирсән ки, гујунун дәринлији ғырх аршындан артыгдыр. Нурәддин су чәкдији һалда далдан итәләјиб гујуја салачағам.

Һамыја дејәрик ки, гујудан су чәкдији јердә өзү дүшүб боғулмушдур. Һәркаһ разысанса де, бу ахшам әмәлә кәтирим.

Күлләри бир дөгигәјә кими дајаныб чаваб вермәди. Бу бир дөгигә Нурәддинә бир ил көрүндү вә үрәјиндән кечиртди ки, Һәркаһ Күлләри бу әмрә разы олмаса, бүтүн мәнә етдији зүлмү јаддан чыхарыб әмрүмүн ахырына кими ону өз анам кими севмөјә сөз верирәм.

— Разыјам, — дејә Күлләри чаваб верди:

Әмираслан деди:

— Онда кедәк. Мән сәни әмимин јанында гојуб ахшам евә гајыдарам. Сән дә кечә орада галарсан. Даһа һеч кәсин сәнә күманы кәлмәз.

Әмираслан вә Күлләри кетдиләр. Бир аздан сонра Нурәддин колдан чыхды. О јан-бу јана бахыб горха-горха жола дүшдү.

— Инди даһа мән Имамверди бабанын јанына нијә кедим. О өзү өлүм һалында икән мәни бу залымларын әлиндән нечә хилас едә биләр? Јох, јох, гачыб өзүмү Баһара чатдырмагдан башга бир чарә жохдур. Буну дежиб Нурәддин сүр'әтлә мешәјә тәрәф үз гојду. Анчаг мешәјә кириб көздән итәндә бир аз үрәји сакит олду.

— Һәркаһ јолу азмасам, ахшама кими кедиб шәһәрә чата-рам.

Нурәддин мешә илә ики саата гәдәр кедәндән сонра бир чаја раст кәлди. Кечә күчлү јағыш-јағдығына көрә чајда су чоһ иди. Нурәддин дајаз бир јер ахтарыркән кәлиб бир јерә чатды ки, орада бир узун ағач сыныб көрпү кими чајын үстүнә дүшмүшдү. Нурәддин бу ағачын үстү илә кечдији заман ајағы сүрүшүб чаја дүшдү. Бу јердә чај хејли дәрин вә кәнарлары да һүндүр иди. Нурәддин гол атды ки, үзсүн. Көрдү ки, палтарлы үзмәк чоһ чәтиндир. Бир нечә дэфә батыб-чыхандан сонра бир салланмыш шах әлиһә кечди. Бу шахдан тутуб, буланлыг су илә исланмыш һалда, папағыны итирмиш кәнара чыхды вә биһуш бир һалда хејли узаныб галды. Бир аз раһат оландан сонра Нурәддин палтарыны чыхарыб сујуну сыхды вә күнүн габағында сәрди ки, гурусун. Палтары гурујандан сонра кејиниб чајашағы хејли кетди ки, бәлкә папағыны тапсын, лакин нә ондан, нә дә сәрчәсиндән ки, суја дүшәндә чижиндә отурмушду, бир әсәр тапмады. Бунлардан әл чәкиб јенә шәһәрә кетмөјә башлады. Анчаг бу сәфәр јолу азыб мешәдән чыха билмәди. Ики саат, үч саат доланыб јенә һәммин јерә чыхырды. Бунунла белә чүр'әтли ушаг, јолу тапыб мешәдән чыхмагдан үмидини кәсмирди. Ахырда күн батан заман, Нурәддин јолу тапды вә бир гәдәр кедәндән сонра јолдан бир аз кәнар бир шахлы-будаглы ағач тапыб үстүнә чыхды ки, орада кечә јатсын. Јахын будаглары

эжиб жарпагаларын арасында Нурэддин өзүнэ јер гајырды вэ чох јорғун олдуғуна көрө ач вэ сусузлуға бахмајыб, тез јухуја кетди. Кечэнин бир вахты һејбөтли бир сәсдән Нурэддин диксиниб галхды вэ аз галды ки, ағачдан јыхылсын. Заваллы ушағын үрәји елә атланырды ки, дејәсән бу саат партлајыб чыхачагдыр. Бир аздан сонра јенә сәс тәкрат олду. Анчаг бу сәфәр Нурэддин горхмајыб деди:

— Бајғушдур, улајыр. О вахт кәндә кәдәндә дә бизи горхутду.

Бу иттифагдан сонра Нурэддин јата билмәди. Бүтүн бәдәни ағрыјырды. Кечэнин гаранлығы, мешэнин ваһимәси јалныз ушаға дејил, һәтта бөјүк адама да горху һисси кәтирди. Амма Нурэддин бу һаләтә шүкүр едирди.

— Һәркаһ Әмираслан илә Күлпәринин данышдығыны ешитмәсәјдим, инди мејитим гырх аршын гујунун дибиндә иди. Аһ, бирчә өзүмү Баһара чатдырсајдым, үрәјим сакит оларды.

Нурэддин фикрә кетди. Бүтүн кечмиши көзүнүн габағындан бир-бир кәлиб кечди. Будур, балача ушагдыр. Ата вэ анасы она һәр күн бир шеј бағышлајырлар ки, ону шад етсинләр. Будур, әввәлинчи дәфә мәктәб формасыны кејиб мәктәбә кедир, анасы ону гучаглајыб ширин-ширин өпүр вэ севиндијиндән ағлајыр. Аһ, о көзәл күнләр нә тез кечди... Гара күнләр башланды. Анасы өлдү, Күлпәри кәлди. Атасы өлдү, Имамверди кәлди. Сонра Баһар... Көч... Әмираслан... Јенә Әмираслан... Күлпәри... Пүстә гары. Гәм вэ гүссә, заваллы јетимин үрәјини елә алды ки, даһа сәбир еләмәјиб һөнкүртү илә ағламаға башлады. Бу ағламаг Нурэддинин үрәјини бошалдыб сакит етди. Бир аздан сонра Нурэддин јенә јухуја кетди. Икинчи дәфә Нурэддини гарғалар ојатды.

Демә Нурэддин јатан ағачын башында бир гарға јувасы вармыш. Сүбһ вахты ана гарға балалары үчүн јем далынча учанда гәфләтән ағачда бир гаралты көрдү. Гарға әввәл сәсиз, будаг-будаг атылыб диггәт јетирди ки, көрсүн бу гаралты нәдир. Елә ки, дүшмәни олан инсан олдуғуну јәгин етди, бир елә гарылты салды ки, бир-ики дәгигәнин әрзиндә мешэнин гарғаларыны јувасынын башына чәм етди. Көмәјә кәлән гарғалар бунун сәсинә сәс вериб елә гарылты салдылар ки, дејәсән бу саат мешэни дағыдачаглар.

Нурэддин әввәл көзләрини ачанда һарада олдуғуну билмәди. Сонра һушу өзүнә кәлиб ағачда јатдығы јадына дүшдү. Нурэддинин тәрпәнмәси гарғаларын гарылтысыны артырды. Эләрхүссә ата вэ ана гарға Нурэддинин башы үстүнү алыб елә һәшир салдылар ки, дејәсән бу саат ону дамдикләјиб јерә салачагдылар. Нурэддин иши белә көрәндә ағачдан енмәјә башлады. Гар-

ғаларын сәсинә јол илә кәдән бир гоча диләнчи ораја кәлди. Нурэддин буну көрүб, ағачдан дүшмәк истәмәди. Јолчу деди:

— Оғлум, гушун јувасыны дағытмаг күнаһдыр.

— Мән јува дағытмырам, әми, — дејә Нурэддин чаваб верди.

— Бәс бу сәһәр ертәси орада нә гајырырсан?

— Мән бу кечә бурада јатмышдым.

— Нә үчүн ағачда јатмышдын, оғлум?

— Күндүз јолу азыб мешәдә галдым, онун үчүн бурада јатмышдым.

— Ағачдан дүш, оғлум, мән сәни евинизә апарарам.

Нурэддин бу тәклифдән горхуб титрәјә-титрәјә белә чаваб верди:

— Мәним евим јохдур, әми. Мән атасыз-анасыз бир јетимәм. Диләнчи Нурэддинин титрәмәсини көрүб деди:

— Мәндән горхма, оғлум, мән дә елсиз-обасыз бир гоча јолчујам. Кәндләрдә диләнирәм. Инди шәһәрә кедирәм.

Диләнчинин ачыг үзүндән вэ мәррибан данышығындан Нурэддин үрәкләниб ағачдан дүшдү.

— Инди сөјлә көрүм, оғлум, сән кимсән вэ һараја кедирсән?

— Әми, ачындан өлүрәм, габагча бир шејин варса вер јејим, сонра әһвалатымы сәнә нағыл едәрәм.

Диләнчи дағарчығындан бир гәдәр гуру чөрәк вэ соған чыхарыб Нурэддинә верди.

Нурэддин алыб ширин-ширин јемәјә башлады. Нурэддинә өмрүндә һеч бир чөрәк белә ләззәт вермәмишди.

Ачлығыны бир гәдәр рәф едәндән сонра Нурэддин бәлалы башына кәлән һадисәләри тамамилә диләнчијә нағыл етди.

— Әми, мәни евимизә чатдырсан, Баһар сәнә һәр нә истәсән верәр, — дејә Нурэддин диләнчијә јалварды.

— Горхма, оғлум, сәни апарыб евинизә верәрәм. Анчаг кәрәк сәбир едәсән. Сизин шәһәр бурадан хејли узагдыр, пул да јохдур ки, вагон илә кәдәк. Буранын ики јүз верстлијиндә бир бөјүк шәһәр вар. Орада мәним бир гоһумум вар. Онун јанына кәдәрик, бәлкә ондан пул тапдыг. Инди кәдәк.

Бу һалда диләнчинин нәзәри Нурэддинин палтарына дүшдү:

— Јох, белә јарамаз, кәрәк үстүнү диләнчи үстүнә охшадаг, — буну дејән јолчу, голтуғундакы көһнә палтары ки, она аллаһ пајы вермишдиләр, Нурэддинә кејиндирди вэ бир чындыр јайлыг илә башыны өртдү.

— Һә, инди һазырсан, кәдәк.

Һәр икиси јола дүшдү. Диләнчи палтары Нурэддини елә дәјишдирмишди ки, ону танымаг мүмкүн дејилди. Јол илә бир саата гәдәр кетмишдиләр ки, далдан чапараг бир атлы көрүндү. Нурэддин дөнүб баханда чанына титрәтмә дүшдү.



— Эми, бу кэлэн Эмирасландыр. Мэни ахтарыр. Дурма гачаг. Нурэддин гачмаг истэдикдэ, дилэнчи онун элиндэн тутуб гојмады.

— Ағылсыз, нэ етмэк истэјирсэн? Елэ јарамаз. Горхма, о сэни бу палтарда таныја билмэз.

Эмираслан бунлара чатыб гочадан сорушду:

— Киши, бир он јашында, о јанындакы бојда; башында нишанлы папаг, эјининдэ боз маһуддан палтар, бојну јашыл мэхмэр палтолу ушаг көрдүнү?

— Јох, ага, көрмэдим. Будур нэвэм илэ сәһэр ертэдэн бу јол илэ кедирик, амма елэ ушага раст кэлмэмишик.

Эмираслан бир аз фикирли дајаныб атын башыны кери дөндәрди вэ гамчылајыб көздөн итди. Нурэддинин анчаг инди үрәји сакит олду.

— Эми, нэ јахшы ки, палтарымы дәјишдин, јохса Эмираслан мэни өлдүрүб, бу мешәјэ атачагды.

Дилэнчи деди:

— Оғлум, инди кәрәк адыны да дәјишдирэсэн, чүнки Эмираслан сәнин итмәјини јәгин дивана мәлум едәчәкдир. Нәркан сәндөн суал етсәләр ки, кимсэн, адын нәдир, де ки, Элаэддиндир вэ өзүм дә диләнчијәм, анладынмы?

— Бәли, баба, анладым, — дејэ Нурэддин чаваб верди.

Күнортаја бир саат галмыш, мешәнин гуртарачагында, Чәннәтәли илэ Нурэддин очаг галајыб, мешәдән јығдылары көбөләји бишириб, дадлы моруг илэ јемәјэ башладылар. Наһардан сонра узаныб бир гәдәр раһат олдулар. Ахшама бир саат галмыш јолчулар кәлиб шәһәрә чыхдылар вэ кечә орада галыб, сәһэр јола рәван олдулар. Кәндбәкәнд диләнә-диләнә, он ики күндән сонра јолчулар кәлиб Чәннәтәли дејән бөјүк шәһәрә чатдылар.

Бәдәнинин вэ үст-башынын чиркиндән вэ пасындан, инди о көзәл вэ зәриф Нурэддини танымаг олмазды. Заваллы ушаг, гыздырма азарындан јени галхмыш адам кими ајаг үстүндә дајана билмирди.

Чәннәтәли Нурэддин илэ бәрәбәр беш күн гоһумуну ахтарды, амма көрдүм дејән олмады.

Ахырда бир адам, ики ај бундан әгдәм өлдүјүнү вэ неч бир шеји олмадығына көрә чамаат пулу илэ басдырылдығыны онлара хәбәр верди. Бундан үмидләри кәсилди.

Бир дэфә Чәннәтәли хәстә олдуғуна көрә күчәнин бир тининдә отуруб, Нурэддини диләнмәјэ көндәрди. Нурэддин индијә кими неч вахт әл ачыб диләнмәмишди, чүнки гоча һәмишә өзү диләниб јығарды. Бир-ики күчә доландыса да, Нурэддин һәја едиб бир кәсә әл узада билмәди. Бу тәрәфдән дә әлибош гајыт-

мага гочадан хәчаләт чәкирди. Ахырда Нурэддин бир кениш күчәни кечәркөн, ајағы бүдрәјиб јыхылды. Бу һалда далдан фәјтон ичиндә бир адам ити кәлирди. Фәјтончу атлары сахлаја билмәјиб Нурэддини басдырды. Буну көрчөк адамлар гышгырыб јүјүрүшдүләр. Нурэддини һәрәкәтсиз вэ ган ичиндә көрдүкдә бириси деди:

— Јазыг диләнчи өлдү.

О бириси деди:

— Нәркан зәфәрли јериндән басылмајыбса, неч-зад олмаз. Бу һалда адамлар кери чәкилиб Рәһимә тәзим етдиләр.

— Бош-бош данышмагданса, бу јазыг ушага көмәк вермәк јахшы дејилми, чәлд көтүрүб буну фәјтона гојун.

Бир нечә адам Нурэддини көтүрдүләр вэ Рәһимин фәјтонуна тојдулар. О да миниб деди:

— Тез сүр евә!

Евә чатан кими Рәһим шәһәрин мәшһур чәрраһыны чағыртды. Нәким Нурэддини сојундуруб һәр јеринә бахды. Сонра јараланан јерләрини јүјүб сарыды вэ деди:

— Горхулу јарасы јохдур. Беш-он күнә сағалыб дурар. Анчаг ушағын өзү чох зәиф вэ бәдәни дә чох чирклидир. Бунлара әлач етмәлидир. Нәләлијә нә һамама көндәрмәк вэ нә дә ваннаја салмаг олмаз. Анчаг јеринин ичиндә булуд<sup>1</sup> вэ сабун илэ бәдәнини тәмизләмәк лазымдыр.

Нәким кедәндән сонра Рәһим, арвады Рәһимәни чағырыб деди:

— Арвад, евә гајыдаркән бу ушағы басдырыб өлүм һалына салмышам.

Бу һалда Нурэддин көзләрини ачыб тәәччүб илэ әтрафына бахырды вэ һарада олдуғуну анламырды. Рәһимә онун башыны сығааллајыб деди:

— Оғлум, адын нәдир?

Рәһим деди:

— Арвад, һәлә о лазым дејил, ушаг чох зәифдир, данышдырма. Тез ол исти су, сабун вэ булуд һазыр ет. Ушағын бәдәнини јумаг лазымдыр. Нәким белә әмр едибдир.

Гуллугчу бунлары һазыр етди. Ушағы сојундуруб јумага мәшһул олдулар. Рәһимә Нурэддинин бојнундакы парчаја тикмиш бир дуа чыхартды. Бу дуанын парчасы һәм чиркли вэ һәм дә көһнә олдуғундан буну тәзә парчаја тикмәк мәгсәдилә чырды. Ичиндән бир балача китаб чыхды.

— Киши, көр бу нәдир, — дејэ Рәһимә китабы Рәһимә узатды. Рәһим она бахыб деди:

<sup>1</sup> Јәни јүјунмаг үчүн дүзәлдилмиш лиф.

— Шүкүр олсун, ахырда тапдым. — Сонра үзүнү ушага тәрәф-тутуб деди:

— Сәнин адын Нурәддиндирми, оғлум?

— Бәли, — дејә Нурәддин зәиф сәслә чаваб верди.

Буну ешидән Рәһимә сорушду:

— Киши, сән бунун адыны һарадан билдин?

— Рәһимә, бу ушаг ахтардығымыз, һачы Нәсирин оғлу Нурәддиндир. Бу әлимдәки дә сәнә нағыл етдијим «Күлүстан»дыр.

— Буну аллаһ бизә өвлад көндәрмишдир.

— Афәрин Рәһимә, јахшы анламысан, — дејә Рәһим Рәһимәнин сөзүнү тәсдиг етди. Рәһим вә Рәһимә Нурәддини јујуб, гуртардылар. Нурәддин раһат олуб јухуја кетди.

\* \* \*

Рәһим, Нурәддинин атасы мәрһум һачы Нәсирдән алдығы пулдан маја тутуб илдән-илә алыш-веришинин даирәсини артырмышды. Сонралар дәри алыш-веришинә киришмишди. Ишинин хатири үчүн Бухараја көчмүшдү. Орада да дәри алыш-веришиндән әлавә ипәк ишинә дә киришмишди. Үч-дөрд илин әрзиндә Рәһимин иши тутуб јахшы газанмышды, анчаг өвладлары ғырылыб вәрәсәсиз галмағына көрә өзүнү хошбәхт һесап етмирди. Ахырда арвадынын тә'киди вә тәклифинә көрә, алты ај иди ки, алмалысыны алыб, сатмалысыны сатмышды; Рәһимин вәтәни олан бу шәһәрә көчмүшдү. Бурада иши раст кәтириб, тәрәггијә башламышды.

Һәким тә'јин етдији вахтдан да ирәли Нурәддин сағалыб ајага дурду. Рәһим вә Рәһимә Нурәддиндән бу диләнчилик һалына дүшмәјинин сәбәбини анчаг инди сорушдулар. Нурәддин башына кәләни тамамилә нағыл етмәјә башлады. О, нағыл едикчә рәһмдил гочалар аһ чәкирдиләр. Нурәддин нағылыны тамам едиб Рәһимдән тәвәгге еләди ки, ону евләринә, Баһарын јанына көндәрсин. Рәһимә Нурәддини өпүб деди:

— Оғлум, Нурәддин, будур бир һәфтәдир сән биздәсэн, мән о гәдәр шадам ки, өзүмү көјдә һисс едирәм. Оғлум, һәр нә истәјирсән верәк, анчаг бизи атыб кетмә. Ким билир, јенә башына нә кәләчәкдир.

Рәһимә сөзүнү гуртармамышды ки, Рәһим Нурәддинин китабыны әлинә көтүрүб деди:

— Оғлум, бу китабын әһвалатыны билирсәнми?

— Бәли, атам сөјләјибдир, — дејә Нурәддин чаваб верди.

— Инди ал, онун чилдиндә јазылан јазыны оху.

Нурәддин алыб охуду:

«Җахшылык елә балығы ат дәрјаја, балыг билмәсә, халиғ биләр. Имза: Рәһим».

— Оғлум, о Рәһим мәнәм. О заман үч јүз манат итириб көрпүнүн үстүндә ағлајан Рәһимәм. Сәнин атан һачы Нәсир мәнә бир јахшылык етмишди, инди онун борчуну гајтарыб сән оғлуна верирәм, — деди. — Бизим өвладымыз јохдур. Һәркаш сәни инди евинизә көндәрсәм, Күлпәри гәјјум олдуғуна көрә сәни јенә јанына апарачагдыр. Баһар сәни мұһафизә едә билмәз; чүнки о бир гуллуғчу адамдыр. Инди сән разы олсан Баһара да јазарам кәләр.

Нурәддин чох шадлык илә бу тәклифи гәбул етди. Бу күндән Нурәддин үчүн јени бир мәишәт башланды. Рәһим Нурәддини едади мәктәбинә гојду. Нурәддин бу күндән атасынын сағлығында олдуғу кими, һәр күн дәрәсә кетмәјә башлады. Бир дәфә дәрәсдән гајыдаркән Нурәддин күчәдә Чәннәтәлини көрдү. Чох севинди, онунла көрүшдү. Ондан ајрыландан сонра башына кәләни јол узуну нағыл етди.

— Баба, сән мәнә јахшылык етдин, инди дә мән сәнә јахшылык едәчәјәм.

Рәһим Нурәддинин бу һәрәкәтиндән шад олуб деди:

— Һәмишә белә ет, оғлум. Фәгир-фүгәраны јаддан чыхартма. Чәннәтәлијә тәзә либас кејиндириб бағчаја бағбан егдиләр.

Рәһим Нурәддинә вердији сөзә әмәл едиб, Баһарын далынча адам көндәрмишди. Бир ахшам Нурәддин, Рәһим вә Рәһимә илә чај ичдији заман, Баһар гапыдан ичәри кирди вә Нурәддинә тәәччүблә вә чашмыш бир һалда бахыб дајанды. Нурәддин чәлд галхыб деди:

— Баһар, мәни танымырсан? — Бу сөзү дејиб өзүнү онун үстүнә атды. Баһар анчаг инди ајылыб деди:

— Вај, Нурәддин сағ имиш. — Буну дејиб Нурәддини бәрк гучағлады. Нурәддинлә Баһарын бу гајда илә көрүшмәләри ики гочанын көзләрини јашартды. Баһар бир аз раһат оландан сонра деди:

— Нурәддин, билирсәнми ки, сәни һамы, һәтта диван да өлмүш билир. Сән итәндән үч күн сонра көндчиләр папағыны чајдан тапыб Әмираслана вермишләр. О да дивана мә'лум едиб, сәнин өлмәјини тәсдиг етдирмишдир. Бир аздан сонра бир дә көрдүм ки, Әмирасланла Күлпәри будур кәлдиләр, евин јердә галан шејләрини јығышдырыб көндә көндәрдиләр вә мәнә дә дедиләр:

— Баһар, инди сән бизә лазым дејилсән. Һараја истәјирсән кедә биләрсән. Бу вахт мән бир илин әрзиндә үрәјимә јығыланын һамысыны ағлаја-ағлаја вә ғышгыра-ғышгыра бошалтдым. Гоншулар сәсимә чәм олмушдулар.

— Чамаат, Нурәддинин өлүмүнә баис бу ики шәхсдир! — дејә ғышгырдым. Ахырда Әмираслан гарадовој чағырыб мәни гов-

дурду. Инди көрөк сағ олмағыны дивана мәлум едиб, онлардан һесаһ аласан.

Рәһим буна разы олмајыб деди:

— Јох, Баһар, һәлә бунлар лазым дејилдир. Өз вахтында бунлар олачагдыр. Инди мәним вар-јохум Нурәддининдир. Оуну пула, дөвләтә еһтијачы јохдур.

Чајдан сонра әр вә арвад Баһар илә Нурәддини сөһбәт едән гојуб о бири отага кечдиләр. Нурәддиндән чәми әһвалаты биләндән сонра Күлпәри илә Әмирасландан интигам алмаг гәсди Баһарын үрәјиндә даһа да мөһкәмләнди. Баһарын һасијјәтини, ләјагәтини вә еварлығыны Рәһимә бәјәниб евин чәми ихтија-рыны она верди.

\* \* \*

Бу нағыл етдијимиз замандан он ил кечди. Баһарын ахыры иди. Рәһимин евиндә сәһәр тездән бөјүк гонаглыг тәдарүкү көрүлүрдү. Бу гонаглыг, Нурәддинин едади мөктәбини биринчи дәрәчәдә тәһсил едиб гуртармасы мүнәсибәтилә јолдашларына вердији зијафәт иди. Баһар, Рәһимә вә Рәһим сүфрәнин зинәтинә мәшғул идиләр. Һәтта Чәннәтәли дә бағчадан өз әлинин зәһмәти илә битирдији күлләрдән дәриб сүфрәни бәзәмәкдә он-лара көмәк едирди. Бу гонаглығын баиси олан Нурәддин исә о бири отагда тәзә тәләбә либасыны кејиб күзкүңүн габағында өзүнә зинәт верирди. Бир аздан сонра Нурәддин тәзә палтарыны көстөрмәк гәсдилә јемәк отағына кирди. Рәһим, Рәһимә, Баһар һәр үчү һејрәтә кәлиб Нурәддинин көзәллијинә вәләһ вә һејран галмышдылар.

— Аллаһ сәни бәднәзәрдән сахласын, оғлум, — дејә Рәһимә Нурәддинин бојуну гучаглады. О да, ону әлләринә көтүрүб көрпә ушаг кими кәздирди.

Саат ики тамамда, отаг кәнч гонаглар илә долмушду. Бир аздан сонра Нурәддин гонагларыны јемәк отағына тәклиф етди.

Индијә кими Рәһимин еви белә шад дејиб-данышмаг, охујуб-күлмәк, чаван сәсләри ешитмәмишди. Сәсдән, күлмәкдән наһар вахты чалынан тарын сәси ешидилмирди. Ахшама ики саат галмыш, гонаглар дағылмаға башладылар. Нурәддин дә өзүнү бир гәдәр һаваја вермәк үчүн шәһәр бағына кәзмәјә кетди. Ахшам вахты, күлфәт һамысы чај сүфрәсиндә һазыр олан вахт Нурәддин ичәри кириб деди:

— Ата, сизә бир гонаг кәтирмишәм, тәвәгге едирәм гәбул едәсиниз.

— Сәнин гонағын бизә һәмишә әзиздир, оғлум, — дејә Рәһим чаваб верди.

— Билирәм, ата, анчаг гонаг елә шәхсдир ки, горхурам гәбул етмәјәсиниз.

— Едәрәм, оғлум, де ичәри кәлсин, — Нурәддин чыхыб бир диләнчи арвадын әлиндән тутуб ичәријә салды. Деди:

— Ана, билирсәнми бу диләнчи арвад кимдир?

— Күлпәридир, — дејә Баһар гышгырды вә көзләриндә интигам оду парлады.

— Бәли, Баһар, Күлпәридир, анчаг тамаша ет көр ондан интигамыны нечә алырам. — Бу сөзү дејиб, Нурәддин Күлпәријә тәрәф дөндү вә деди:

— Күлпәри, индијә кими мәнә етдијин зүлм вә чәфанын әвәзиндә мән сәнин бүтүн тәгсириндән кечиб бағышлајырам. Мәним үрәјимдә инди сән бәдбәхтә рәһмдән башга гејри шеј јохдур.

Буну ешитчәк Күлпәри ағлаја-ағлаја Нурәддинин ајағына јыхылды вә деди:

— Нурәддин, рәһмли чаван, аллаһ-таала сәнә етдијим зүлмүн әвәзиндә мәни бир елә бәлаја дүчар етди ки, јемәјә чөрәк тапмајыб күчәләрә дүшдүм.

Нурәддин Күлпәрини галдырыб отурду.

Күлпәри башлады:

— Доғрудур, сәнин дөвләтинә малик олмаг истәјирдим, анчаг өлүмүнү истәмирдим. Мәни јолдан чыхардан о шејтан Әмираслан олду. Ахырда Әмираслан сөзү бу јердә гојду ки, сәни гујуја салыб өлдүрсүн.

Баһар буну ешидиб деди:

— Оуну үчүнмү мәни мин бәһанә илә шәһәрдә гојдун, а зәлым?

Нурәддин деди:

— Баһар, сакит ол, гој нағыл етсин.

Күлпәри деди:

— Папағын судан чыхандан сонра јәгин етдик ки, чајда боғулуб өлмүсән, јазыг атам бу хәбәри ешидән кими вәфат етди. Нурәддин буну ешидиб аһ чәкди.

Күлпәри деди:

— Сонра сәнин малына саһиб олдуғ...

— Амма јејә билдинми? — дејә Баһар сорду.

— Јох, бир-ики илин әрзиндә Әмираслан гумара удузуб гуртарды. Сонра әввәл шәһәрдәки вә ондан сонра кәнддәки евләри сатыб тәләф етди. Һәр шеј әлдән чыхандан сонра Әмираслан мәни говуб өзү дә гачаг дәстәсинә гошулду. Бир нечә мүддәт гулдурулуг едәндән сонра диван тәрәфиндән тутулуб асылды.

Баһар деди:

— Мәшһур мөсәлдир, дејәрләр: «Су чанағы суда чатлар».

Күлпәри:

— Мәни дә бир киши алыб бу шәһәрә кәтирди вә бир аздан

сонра мәни атыб јох олду. Инди о күндән күчәләрә дүшүб дилчилик едирәм. Бу јолда нөләр чәкдијими бир аллаһ билир...

Күлпәри башыны ашағы салыб јенә ағламаға башлады. Рәһим деди:

— Күлпәри, ағлама, сән Гачы Нәсирин арвады вә Нурәддиннин аналығы олмушсан. Бунларын хатири үчүн вә Нурәддинин өзү сәнин күнаһындан кечдији үчүн бурада галыб раһат олачарсан. — Сонра үзүнү Нурәддинә тәрәф тутуб деди:

— Оғлум, инди раһат ола биләрәм, чүнки сәнә вердијим тәрбијәнин мейвәсини бу күн көрдүм. Мән сәни оғуллуға көтүрмәклә бөјүк бир һүнәр етмәдим, чүнки мән анчаг јахшылыг етдим. Бу исә һәр кишинин ишидир. Амма сән јаманлығы јахшылыг етдин. Бу исә анчаг сәнин кими әр кишинин ишидир. — Буну дејән Рәһим Нурәддини гучаглајыб өпдү.

Гачы Сәмәд нағылы тамам едиб сорушду:

— Инди дејин көрүм, өвладларым, кимин нағылы јахшыдыр?

— Әлсәтгә, сәнинки, сәнинки, — дејә Мәммәд вә Фатма чаваб вердиләр.

1912.

## ГАРАЧА ГЫЗ

Гафгаз шәһәрләриндән бириндә Уста Зејнал адлы бир сәррач өз арвады Шәрәфниса илә јашајырды. Бунлар Иран әһли идиләр, өз вилајәтләриндә мәишәтләри мәшәггәт илә кечдијинә көрә вәтәнләрини бурахыб бураја кәлмишдиләр. Уста Зејнал сәррачлыг етмәклә күлфәтини бир төвр доландырырды.

Уста Зејналын өвладдан јалныз алты јашында Туту адлы бирчә гызы варды. Туту чох гара вә чиркин иди. Анасы она көрпә вахтындан «Гарача гыз» дејиб әзизләдијинә көрә әсл ады унудулуб һәр кәс ону бу адла чағырырды. Гарача гыз чох надинчә иди вә өзү гыз ушағы икән гызларла ојнамағы севмәзди. Һәмишә оғлан ушаглары илә ојнајарды. Ушаглар Гарача гыздан горхардылар, чүнки о чох чүр'әтли иди вә јумруғунун да табағында һеч кәс дура билмәзди. Гарача гыз һәмишә зәифин тәрәфини тутарды. Һәр заман анасы онун надинчлијиндән гоншулара шикајәт едиб дејәрди:

— Гарача гызы су батырмаз, од јандырмаз.

Бунунла белә Гарача гыз чох рәһмдил вә сәхавәтли гыз иди. Һәр нә әлиңә дүшсәјди јолдашлары илә бөлүшәрди.

Уста Зејнал јашадығы шәһәрдә тез-тез зәлзәлә оларды.

Бир гыш һәммин шәһәрдә бөјүк зәлзәлә олуб чох ев учуртду.

Зәлзәлә кечәјарысы халг ширин јухуда икән иттифаг дүшдүјүнә көрә чох адам чөкмүш евләрин алтында галыб тәләф олду. Сәһәр ачылдыгда әтрафдан халг төкүлүб шәһәрә көмәјә кәлди. Адамлар дәстә-дәстә олуб әлләриндә күрәк, бел, күлүнк учуғлары газымаға башладылар. Ата оғулу, оғул ананы, гардаш бачыны сәсләјә-сәсләјә даш-торпағы ајырырдылар. Бир дәстә дә Уста Зејналын евини газыјырды. Әввәлчә Шәрәфнисанын, бунун далынча Уста Зејналын мејити чыхды. Бир аз да газыјандан сонра бир дешик ачылды. Бурадан чылпаг бир балача гыз чыхды. Бу гыз һәммин Гарача гыз иди.

О, ата-анасынын мејитләрини көрүб ағламаға башлады. Һәр кәс өз гоһум-әгрәбасыны арамаға мәшғул олуб, Гарача гызын гејдинә галан јох иди.

Зәлзәләдән ики күн габаг, бир дәстә гарачы бу шәһәрин көнарында чадыр гуруб дүшмүшдү. О дәстәдән бир гарачы арвадынын Гарача гыза јазығы кәлиб чадырларына апарды вә орада она јемәк вә палтар вериб, очағын гырағында отуртду. Гарачылар Гарача гызын јетим галмағыны вә онун һеч бир кәси олмајыб, тәриб олдуғуну билиб, өз јанларында сахламаға мәчбур галдылар.

Гарача гызы гызлығы көтүрән гарачы арвады Јасәмән ијирми јашларында, көзәл, јумшагтәбиәтли, шад, үрәкли бир гадын иди. Хасијјәтинин јахшылығына көрә Јасәмәни һамы севәрди; амма онун әри Јусифи һеч кәс севмәзди, чүнки о, чох бәдхасијјәт, түндмәчәз, залым бир шәхс иди. Јасәмән гавал чалыб охумаг вә ојнамаг илә пул газаныб дәстәјә чох мәнфәәт верәрди. Онун әри Јусиф дә гапы-гапы кәзиб ајы ојнадарды.

Јасәмән Гарача гызы чадыра кәтирән заман, Јусиф орада јох иди, чүнки дәстәнин бир һиссәси онунла бәрабәр сәһәр тездән бурадан чыхыб јола дүшмүшдү. Јердә галаны да кетмәјә јығышырды. Јасәмән әриндән чох горхурду, чүнки билмирди ки, о, Гарача гызы гәбул едәчәк, ја јох. Бунун үчүн Јасәмән иштирабда иди.

Гарачы дәстәсинин јердә галаны да јола дүшдү. Јасәмәнин иштирабы биһудә дејилмиш, чүнки керидә галмыш дәстә кәлиб јолдашларына чатдыгда Јусиф бу ишдән хәбәр тутуб чох ачығланды вә бир кәндә чатан кими Гарача гызы орада гојуб кедәчәјини сөјләди. Јасәмән әринә јалварды ки, белә иш етмәсин, ләкин Јусиф ону динләмәк белә истәмәди... Гарача гыз исә үрәјиндә бу ишә шад иди, о, Јусифдән горхурду вә горхмаға да һағлы иди; Јусифин һејбәтли сифәти, һәлә гара вә пыртлаг көзләри нәинки ушағы, һәтта бөјүк адамы да горхуја салырды. Јасәмән әринин тамаһкарлығыны билирди, она көрә Гарача гызын кәләчәкдә онлара бөјүк мәнфәәт верәчәјини сөјләди.

— Јусиф, билирсэнми мэн нэ фикирдәјәм? Мэн Гарача гыза маһны охумаг, өзүм кими ојнамаг өјрэдәчәјәм вә үст-башыны бәзәјиб кәндләрде, шәһәрләрде ојнадачагам, сәнин үчүн пул жыгачагам.

Бу фикри Јусиф бәјәниб, Гарача гызын дәстәдә галмасына разы олду.

\*\*\*

Гарачыларын мәишәтини Гарача гыз чох бәјәнирди вә бу күн бурада, сабаһ бир тәзә јердә, чај гырағында, мешә кәнарында мәнзил едиб, чадыр гурмаг, нағыл сөјләмәк — бунларын һамысы Гарача гыза чох хош кәлирди. Әввәл вахтлар Гарача гыз Јусифин ајысындан горхурду. Амма сонралар өјрәшиб, онунла чох дост олмушду. Ајы да онунла ојнамағы сеvirди.

Јасәмән Гарача гызы әринә сөз вердији кими јахшы кәјиндириб охумаг вә ојнамаг өјрәтмишди. Тамашачылар Гарача гызын кезәл сәсинә вә ојнамағына тәәччүб едиб һејрәтдә галырдылар. Гарача гыз балача гавалыны ачыб тамашачылар тәрәф тутанла дәрһал онун ичи пул илә долурду. Бу исә Јасәмәни артыг шад едирди. Јусиф бу барәдә арвадындан вә Гарача гыздан разы идисә дә, јенә хасијјәтинин пислијиндән һәр икисини чох инчидәрди.

Гарача гызын тәбиәтиндә инадчыллыг варды. Бу хасијјәтинә көрә Јусифдән нә гәдәр көтәк јејирдисә дә, јенә тәрслијиндән әл көтүрмәзди. Гарача гыз, анчаг Јасәмәнин сөзүндән чыхмазды, чүнки Јасәмән онунла меһрибан доланырды. Јусиф Гарача гызын тәрслијинә тәәччүб едиб арвадына дејәрди:

— Бу зорбалыгда ајы мәним гамчымын горхусундан һәр чүр ојун чыхарыр, амма бу балачалыгда гызын әлиндә ачиз галмышам.

Јасәмән она белә чаваб верәрди:

— Бунун сәбәби одур ки, ајы һејвандыр, бу исә инсандыр. Һејванла едилән рефтар инсанла едилмәз. Һејвана јоғун чубуг лазымса, инсана меһрибан рефтар, мүлајим сөз лазымдыр.

Јусиф арвадынын бу доғру сөзүнә инанмајыб дејәрди:

— Јох, бу сәбәб дејилдир, сән олмасан, мән ону ики күнүн әрзиндә мум кими едәрәм.

Әрлә арвадын арасында олан белә сәһбәтин нәтичәси о оларды ки, Јусиф Гарача гызы даһа да артыг көтәкләрди. Гарача гыз бу зүлмдән хилас олмаг үчүн нечә дәфә гачмаг фикринә дүшмүшдүсә дә, лакин гачмаға һеч вәһһлә имкан тапа билмәмишди.

\*\*\*

Ики илдән артыг иди ки, Гарача гыз гарачы дәстәсиндә ја-шајыб маһны охумағы вә ојнамағы илә әтрафда мәшһур олмушду. Јусиф Гарача гызы чох инчидәндә Јасәмән ону горхудуб дејәрди:

— Бу заваллы гыза нә чох әзијјәт верирсэн. Ахыр тәнкә кәлиб гачар вә сәнин дә әлин белә бөјүк мәнфәәтдән чыхар.

Бу сөзләр һәмишә Јусифә тә'сир едиб, Гарача гызы деј-мәкдән бир мүддәт чәкинәрди.

\*\*\*

Јајын орта ајы иди. Күнүн истисиндән инсанлар, һејванлар вә гушлар көлкә јер вә сәрин су арајырды. Гарачы дәстәси бир дағ үзәриндән ахан чајын кәнарында чадырларыны гуруб мәнзил етмишди.

Күнорта вахты иди. Гарачылар һәрәси бир ишә мәшғул иди. Јусиф ајысыны көтүрүб јахын кәндә кетмишди. Јасәмән чајын гырағында су гыздырыб палтар јүјүрду. Гарача гыз да чајда чимирди. Чај дағ дөшүндән кәлдијинә көрә һејли ити вә харылдаја-харылдаја ахырды; амма сују аз олдуғундан Гарача гыз үчүн горхусу јох иди.

Јасәмән палтары јүјүб колларын үстүнә гурумаг үчүн сәрмишди. Өзү дә башыны јумаг фикри илә гара, узун сачларыны һөрүкдән ачыб дөшүнә төкдү. Јасәмән Гарача гызы сәсләди ки, кәлиб онун башына су төксүн. Гарача гыз ики аршын учалыгдан төкүлән шәләләнин алтында дуруб чимдијинә көрә Јасәмәнин сәсини ешитмәди. Бир аздан сонра Јасәмән јенә Гарача гызы чағырды. Бу дәфә дә чаваб алмады. Јасәмән сачларыны дөшүндән јығыб белинә атды. Бу һалда гулағына чај тәрәфиндән сел курултусу кәлди. Буну ешитчәк Јасәмән диқ атылыб чаја тәрәф јүјүрдү. О вахт Гарача гыз шәләләнин алтында иди. Јасәмән чајын јухарысындан дашлары вә коллары јумалаја-јумалаја, курулту вә һәрилти илә кәлән сели көрүб, вар күчү илә гышгырды:

— Гызым, тез ол, гач, сел кәлир.

Гарача гыз Јасәмәнин сәсини ешидиб, шәләләнин алтындан чыхды, анчаг бир нечә аддым атмышды ки, сел онун үстүнү чәллад кими алды. Јасәмән иши белә көрдүкдә алычы гуш кими өзүнү чаја атды. Јасәмән өзүнү Гарача гыза јетиринчә сел гызы көтүрдү вә бир нечә санијә суда итирди. Бир аздан сонра гызын башы көрүндү. Јасәмән өзү дә бир нечә дәфә суја батыб чыхандан сонра, үзүб Гарача гыза чатды вә сачларындан тутуб чижинә атды. Һәрчәнди Јасәмән чох үзүчү иди, амма бу итиахан, дашлары вә бөјүк коллары јумалајан селдә үзмәк мүмкүн дејилди.

Гарачылар Јасәмәнин гышгырыгыны ешидиб көмөжө төкүлдүлөр. Сел кетдикчә артырды. Ахырда сел бунлары бир бөжүк даша чырпды. Гарача гыз Јасәмәнин әлиндән чыхыб дашын үстүндә галды. Амма Јасәмәни сел көтүрүб үзүшаагы ахытды. Гарачылар чаја төкүлүб һәр икисини судан чыхартдылар. Онларын икиси дә биһуш галыб јерә сәрилмишди, үзләринин рәнки өлү рәнки кими иди. Гарачылар хејли чалышдыгдан сонра һәр икисини һуша көтирдиләр. Гарача гызын бәдәни дашлара дәјиб бир нечә јердән гаралмышды, амма горхусу јох иди. Заваллы Јасәмәнә кәлдикдә башы бир нечә јердән јараланмышды. Лакин рәһмдил арвад өзүнә кәлән кими јараларыны унудуб, тез зәиф сәслә Гарача гызы сорушду. Гарачылардан бири Гарача гызы гучаагына көтүрүб Јасәмәнә көстәрди.

— Бах, Јасәмән, будур, Гарача гыз саадыр. Архајын ол. Јасәмән бир гәдәр она бахды, сонра јенә биһуш олуб, көзләри јумулду. Гарачылар Јасәмәнин јараларыны баглајыб, Гарача гыз илә бир јердә чадырларына апардылар вә һәр икисини јерә салыб раһат етдиләр.

Ахшамчаагы Јусиф кәлиб евә чыхды вә јолдашларындан бу хәбәри ешидиб чох гәзәбләнди вә деди:

— Мән билдим ки, бу учугдан чыхмыш гыз ахырда бизим башымыза бир бәла көтирәчәкдир.

Гарачылар Јусифи сакит едиб дедиләр:

— Горхма, һеч бир шеј олмаз. Инди онлара раһатлыг лазымдыр, дурун бајыра чыхаг, сәс-күј олмасын. Бурада јалныз Јасәмәнин досту һүснијјә галар, она гуллуг едәр.

Гарачыларын һамысы Јусиф илә бәрабәр бајыра чыхдылар. Чадырда анчаг һүснијјә галды.

Гарача гыз тамам кечәни уфулту вә зарылты илә кечириб сүбһә јахын јухуја кетди. Амма Јасәмән гыздырма ичиндә бир дәгигә раһат олмады. Вәфалы һүснијјә рәфигәсинин јаныны кәсдириб сүбһә гәдәр көзләрини јуммады. Јасәмәнин гыздырмасы кетдикчә артырды. Сәһәр ачылдыгда һәрарәти 40 дәрәчәјә чатды.

Јазыг Јасәмән гыздырманын тә'сириндән тора дүшмүш гуш кими јериндә чапалајырды. Онун көзләри һәмишә јумулу иди.

Кәчә јағыш јаадыгына көрә сәһәрин һавасы чох саф вә тәмиз иди. Дүнәнки бәланы төрәдән чаглаағын сују инди ениб әввәлки һәддинә дүшмүшдү. Онун һәзин шырылтысы, гушларын чәһ-чәһ вә нәғмәсинә гарышмышды. Гарача гызын севкили шәләләси күнәшин гырмызы шәләсиндән парылдајырды. Ахырда Јасәмән көзләрини ачды. Бичарәнин лалә кими јанаглары солуб занбаг рәнкинә дөнмүшдү. Јасәмән һүснијјәни таныды. Зәиф сәслә она деди:

— һүснијјә, Јусиф һарададыр?

— Бајырдадыр, бачым, чағырыммы?

— Чағыр, һамыны чағыр... өлүрәм...

— Горхма, бачым, өлмәзсән. Бу күн һарадан олмуш олса сәнин үчүн һәким тапыб көтирәчәјәм.

Буну дејиб һүснијјә бајыра чыхды вә бир аздан сонра Јусиф башга гарачыларла бәрабәр ичәри кирди. Гарачылар Јасәмәнә үрәк верирдиләр, Јасәмән деди:

— Јох, әзизләрим, мән өлүрәм... Јусиф, әлини мәнә вер... Вә сијјәтимә гулаг ас... Әмәлә көтирмәјә сөз вер...

Бир аз дајаныб јенә тәзәдән башлады:

— Јусиф, будур дәрәд илдир ки, сәнә арвадам. Бу вахта кими сәндән дөјүшдән, сөјүшдән башга бир шеј көрмәдим. Чаван өмрүмү чүрүтдүн... Мәнә мин чүр зүлм вә чәфа етдин, бунларын һамысыны бағышлајырам. Анчаг сән дә мәнә сөз вер ки, бундан сонра Гарача гызла мәһрибан рәфтар едиб, ону инчитмәјәчәксән...

Јасәмән сәсини кәсди, чадырда бир мүддәт сакитлик олду. Сонра Јусиф деди:

— Јолдашларымын гаршысында вәсијјәтини әмәлә көтирмәјә сөз верирәм.

Јасәмәнин үзүндә шадлыг зүһур етди вә һүснијјә деди:

— Бачым, Гарача гызы сәнә тапшырырам. Ондан муғајат ол. Аһ, көзләримә гаранлыг чөкүр... Мәни боғурлар... Јусиф, һүснијјә, Гарача гыз... — дејә Јасәмән сајыглаја-сајыглаја вәфат етди.

Јасәмәнин вәфатындан сонра Јусиф бир мүддәт вердији әһдә вәфа етди; лакин сонралар тәбиәтиндә олан пис сифәтләри јенә ашкар олмага башлады.

Һүснијјә бачардыгы гәдәр Гарача гызы Јусифин зүлмүндән муһафизә едирди. Анчаг иш орасында иди ки, Јусиф Јасәмәнин вәфатындан сонра Гарача гызла пул газанмаг үчүн һәр күн сәһәр мәнзиллән чыхыб бир дә ахшам гајыдырды. һүснијјә заваллы јетимин үзүнә бахдыгда суалсыз да анлајырды ки, о бичарә, Јусифдән нә гәдәр зүлм вә әзијјәтләр чәкир.

Ахыр вахтларда Јусиф бир пис әмәлә дә мүртәкиб олмушду; белә ки, әлине дүшән пулу ичкијә вериб тез-тез мәст олурду.

Јусифин белә вахтларында Гарача гызын күнү даһа да гара олурду.

Бир дәфә Јусиф вә Гарача гыз јол илә кедирдиләр. Бунлар бир дәстә атлы чаван оғланлара раст кәлдиләр. Бу чаванлар шәһәрә тоја кедирдиләр. Онлар Јусифкилә төклиф етдиләр ки, бир аз чалыб-охусунлар. Јусиф разы олду. Гарача гызын охујуб

ојнамагы чаванлара чох хош кэлди. Онлар бир-биринин бәһсинә Гарача гызын гавалыны ағ вә гара пул илә долдурдулар.

— Сағ ол, чох јаша, Гарача гыз, — дејә чаванлар атларыны сүрдүләр.

Јусиф севинчәк Гарача гыздан пуллары алыб чибинә төкдү вә деди:

— Кәл, гызым, сән ајы илә о коллугда отур, динчини ал, мән дә кедим о көрүнән кәндән чөрәк вә сәнин үчүн дә фындыг, кишмиш алым.

Бу сөздән Гарача гыз әсла шад олмады, чүнки билирди ки, ораја ичмәјә кедир. Амма бунунла белә бир сөз демәди.

Онлар јолдан кәнара чыхыб коллуға тәрәф үз гојдулар. Јусиф бир бөјүк кол сечиб ајыны ораја бағлады вә Гарача гыза деди:

— Ағыллы гызым, бурада отур, бу саат кәләчәјәм.

Јусиф кетди. Гарача гыз да кәлкәдә узанды вә бир аздан сонра ширин јухуја кетди. Ајы бир мүддәт сакит узанды. Сонра дуруб зәнчирини дартмаға башлады. Колун будағы ајынын күчүнә давам етмәјиб гопду. Ајы өзүнү асудә көрүб бир мүддәт коллугда кәзди; сонра үзүнү мешәјә тәрәф тутуб кетди.

Јусиф ики саатдан чох иди ки, кәндә кетмишди. Гарача гыз јухудан һәлә ојанмамышды. Ахырда Јусиф сәрхош һалда, о тәрәф-бу тәрәфә јырғалана-јырғалана кәлиб чыхды. Гарача гызы јатмыш көрүб вә ајыны бағладығы јердә тапмајыб, ајағы илә гызы елә бәрк вурду ки, бичарә дик атылды.

— Де көрүм, ајы һаны? Мүртәд гызы мүртәд.

Гарача гызын горхудан дили тугулуб чаваб верә билмәди.

— Һәлә дајан, гој ајыны тапым, сәнин пајыны сонра верәчәјәм.

Јусиф кола диггәтлә бахыб көрдү ки, ајыны бағладығы будаг гопуб вә өзү дә јохдур. Бундан анлады ки, ајыны оғурламышлар, өзү колу гопарыб мешәјә гачмышдыр.

— Душ габағыма, ајы мешәјә гачмышдыр, кедәк тапаг.

Гарача гыз титрәјә-титрәјә јола дүшдү. Јусиф јол узуну каһ Гарача гызы сөјүб горхудурду, каһ да өз-өзүнә данышырды. Онлар мешәни хејли доландылар, амма ајыдан бир әсәр көрмәдиләр. Бирдән Гарача гызын гулағына ајынын бағыртысы кәлди.

— Ешидирсәнми, әми, бу тәрәфдән ајынын бағыртысы кәлир.

— Неч-зад ешитмирәм, јалан дејирсән.

— Бах, бах, јенә бағырыр.

Бу дәфә Јусифин өзү дә ешитди:

— Доғру дејирсән, бағыран ајыдыр.

Һәр икиси сәс кәлән тәрәфә үз гојдулар. Анчаг сәс мешәјә

дүшдүјүнә көрә ајынын јери јахын көрүндү, амма һәгигәтдә хејли узаг иди. Ахырда кәлиб ајыны тапдылар. Ајы зәнчирилә ағача долашыб дартыныр вә бағырырды. Јусиф она чатан кими һирсиндән вә ачығындан ајыны азад етмәдән әввәл, әлиндәки ағач илә ону дөјмәјә башлады. Ајынын бағыртысы мешәни башына көтүрмүшдү. Ахырда ајы дартыныб халтаны башындан чыхартды вә илдырым кими өзүнү Јусифин үстүнә атды. Бир дөгигә кечмәди ки, гызымыш ајы саһибини парчалады. Гарача гыз буну көрдүкдә дәһшәтли бир һал илә гачмаға башлады. Анчаг горхудан өзүнү итириб, јол әвәзинә мешәнин ортасына тәрәф гачды. Бир аздан сонра ајы Јусифин мејитини бурахыб, Гарача гызын далынча дүшдү. Буну көрдүкдә заваллы гызын бәдәнинә титрәтмә дүшдү вә вар күчү илә гачмаға башлады. Кетдикчә ајы Гарача гыза јахынлашырды. Бу һалда Гарача гызын габағына бир учурум дәрә чыхды. Гарача гыз дәрәдән ендикдә ајы өзүнү она чатдырды. Анчаг ајы ениши ашағы гача билмәдијиндән дәрәнин ичинә јумбаланды. Гарача гыз фүрсәт тапыб өзүнү дәрәнин дөшүндәки мағараја салды. Бу мағаранын ағзы енли иди, амма ичәри кетдикчә даралырды. Ајы дәрәнин дибинә кими јумбаланды. Сонра ајаға галхыб, үзүјухары дырмашмаға башлады. Бәллидир ки, ајынын дал ајағлары гыса олдуғу үчүн ениши пис енир, јохушу исә асан дырмаша билир. Ајы ахтарыб мағараны тапараг ичәријә сохулду. Гарача гыз сүрүнә-сүрүнә өзүнү мағаранын дар јеринә јетирди. Ајы исә дар јерә сохула билмәди. Бир аз доңгулданыб мағаранын ағзында јатды.

Гарача гыз тәрпәнмәјә дә горхурду. Анчаг онун горхусу һаһар иди, чүнки һнди ајынын һирси јатмышды, она дөјмәзди вә бәлкә дә онун орада олмасына шад оларды.

\* \* \*

Ики саатдан артыг иди ки, Гарача гыз мағаранын ичиндә узаныб галмышды. Бичарә гыз ајынын горхусундан өзүнү мағаранын дешијинә елә пәрчим етмишди ки, тәрпәнмәјә дә имканы јох иди. Бир тәрәфдән мағаранын ичиндәки һаванын азлығы, ди-кәр тәрәфдән дә ајынын ваһимәси јазыг гызы биһушлуг һалына салмышды. Ајы исә фысылдаја-фысылдаја јатмышды. Бирдән ајы ојаныб доңгулданмаға башлады. Бу һалда Гарача гызын гулағына чохлу ит сәси кәлди. Ајынын да доңгултусу артды. Чох чәкмәди ки, итләр һүрә-һүрә мағаранын ағзыны алдылар, анчаг чүр'әт едиб ичәри кирә билмәдиләр. Бир аздан сонра ат үстүндә овчулар гышгыра-гышгыра кәлиб чыхдылар. Бунлар мағаранын ичиндән ајынын нәрилтисини ешидиб, түфәнкләрини һазырладылар вә итләри ичәри гысгыртдылар. Итләрин бир нечәси чүр'

этлэниб магаранын ичэрисинэ сохулду. Анчаг чох чэкмэди ки, јенэ зинкилдэјэ-зинкилдэјэ кери гајытдылар. Онлардан бир-икиси јараланмышды. Бу халда овчулар бајырда:

— Ахтар бас, Халлы бас, Күмүш бас, — дејэ гысгыртдылар. Итлэр чүр'эглэниб јенэ өзлэрини ичэри сохдулар вэ ајы илэ таштылар. Ајы бир мүддэт онлар илэ боғушандан сонра магарадан сычрајыб чыхды. Бу халда үч күллэ бирдэн онун үзэринэ ачылды. Буварын зэрбиндэн бичарэ ајы боғанагдан јыхылан ағач кими јерэ сарилди. Овчуларын бири:

— Аферин мәним күллэм.

— Хејр, Хүсејнгулу аға, сәһв едирсэн, ајыны өлдүрән мәним күллэмдир.

— Бағышла, Сәлим бәј, мән ајыны башындан атмышам, јегин ки, ону јыхан мәним күллэмдир.

— Сәбир един, әзизләрим. Бу саат мә'лум олар, — буну дејиб әввәлки адам атдан дүшдү вэ нөкэрләрин көмәјилэ ајынын чөм-дәјини о јан-бу јана чевириб диггәтлэ бахмаға башлады:

— Әзизләрим, һеч бәһс етмәјин, үчүмүзүн дә күлләси ајыја дәјмишдир. Сонра үзүнү нөкэрләринә тәрәф тутуб деди:

— Чәлд ајынын дәрисини сојун, Рәһим бәј, сәнә демәдимми ки, ајысыз бу овдан гајытмајачағам. Елә өз мешәни тә'риф едиб мәнә мәсхәрә едирдин ки, сизин мешәниздә довшан да тапылмаз. Бәс бу нәдир?

Бу халда Рәһим бәј ајыја диггәт илэ бахыб деди:

— Јенә дә, Хүсејнгулу аға, өз фикримдә мөһкәм дурмушам. Бу ајы мешә ајысы дејил. Әлдә бәсләнмиш ајыдыр.

— Елә иш ола билмәз. Ону һарадан билдин?

— Будур, бах, ајынын бојун түклэрини зәнчир апармышдыр. Сәлим бәј, доғруму дејирәм?

Сәлим бәј бахыб, Рәһим бәјин сөзүнү тәсдиг етди. Бундан сонра бәјләр гаггылты илэ күлмәјә башладылар. Хүсејнгулу аға әввәл достларынын сөзүнү зарафат һесаб етди, амма сонра өзү дә диггәт илэ бахдыгда шәккә дүшдү. Бу халда ов тулаларына гошулмуш Гара көпәк мағараја кирди, бунун далынча башга итләр дә кетдиләр вэ јенә ичәридә һүрүшмә башланды. Буну көрдүкдә Хүсејнгулу аға деди:

— Дејәсэн, мағарада јенә ајы вар.

Бәјләр түфәнкләрини һазырлајыб магаранын ағзыны кәсдиләр. Бу заман Гара көпәк Гарача гызын ајағындан тутуб итләрин арасындан сүрүјә-сүрүјә магарадан бајыра чыхартды. Бәјләр буну көрдүкдә тәәччүб едиб һејрәттә галдылар. Гара көпәк Гарача гызы бурахды, амма о, һәрәкәтсиз галыб ајаға галхмады. Бәјләр Гарача гызын үстүнү алдылар. О, зәиф бир һал илэ

көзләрини ачды; лакин һарада олдуғуну анламады. Хүсејнгулу аға ондан сорушду:

— Гыз, сән кимсэн? Бу мағарада нә гајырырдын? Гарача гыз чаваб вермәди. Рәһим бәј деди:

— Хүсејнгулу аға, көрмүрсәнми ки, гыз һәлә лазымынча өзүнә кәлмәмишдир. Нә суал едирсэн. Мән әһвалаты онсуз да анлајырам. Гызын сифәтиндән вэ либасындан гарачы гызы олдуғуну дүјмусанмы? Бу ов етдијимиз ајы да әлдә бәсләнмиш гарачы ајысыдыр. Анчаг саһиби һарада галмыш, бурасы мәним үчүн ашкар дејилдир.

Сәлим бәј гыза диггәтлэ бахыб деди:

— Һә, бу гызы мән көрмүшәм. Мәшһур охујан вэ ојнајан Гарача гыздыр, саһиби дә гарачы Јусифдир. Үч ај бундан габаг она нә гәдәр пул вэ хәләт вәд етдимсә дә, бу гызы мәнә сатмады, инди јахшы әлимә дүшүбдүр. Сиз өләсиниз күндә гонаглыг едиб, сизә бәјүк кеф верәчәјәм.

Хүсејнгулу аға буну ешитдикдә деди:

— Демәк, о кефи мән верә билмәрәм? Әслинә бахсан гыз мәнә чатар, чүнки мәним көпәјим тапмышдыр.

Бәјләрин арасында бәһс дүшдү. Сәлим бәј деди:

— Хүсејнгулу аға, өзүн јахшы билирсэн ки, арвадын Пәричан ханым гарачы гызыны евинә гојмаз, нә үчүн бәһс едирсэн?

— Нә үчүн гојмур? Ев саһиби одур, јохса мән? Бундан әлаве гызы Пири кишијә верәчәјәм ки, о сахласын.

Бәјләр буну разы олдулар. Хүсејнгулу аға гызы нөкэрләринә тапшырды. Бәјләр јенә ов етмәјә башладылар, лакин дөрд саата гәдәр мешәни доланыб бир түлкү вэ үч довшандан башга әлләринә бир ов кечирә билмәдиләр. Она көрә ову тәрк едиб јола дүшдүләр.

Гарача гыз өзүнә кәлиб јол узуну башына кәлән әһвалаты ала-јарымчыг нағыл етди. Хүсејнгулу аға онун атасыз јетим олдуғуну ешидиб деди:

— Чох көзәл олду, инди һеч кәс гызы мәнән ала билмәз.

\*\*\*

Ахшам вахты Хүсејнгулу аға өз достлары Рәһим бәј вэ Сәлим бәј илэ бәрабәр евлэринә кәлдиләр. Итләрин һүрмәји, овчуларын сәсләри, нөкәр вэ мейтәрләрин гышгырығы бир-биринә гарышмышды. Ағча ханым бу сәс-күјә мүрәббидәсиндән изинсиз бајыра чыхды. Көнәрда дурмуш Гарача гызы көрүб она јахынлашды. Гарача гыз вэ Ағча ханым нәзәрләрини бир-биринә салыб бир мүддәт диггәтлэ бахышдылар. Бу ики ушағын арасында бәјүк фәрг варды: биринин ата-анасы бәјзадә, о бирининки исә



јохсул иди. Бири зәиф, зәриф, һәр бир ишдә өзкәјә мөһтач олдуғу һалда, о бири полад кими сағлам бәдәнли, аз јашында чох көрмүш, өз зәһмәтилә мәишәт едән бир ушаг иди. Биринин башышы санки өзкәләри көмәјә, о биринин нәзәри исә һамыны говғаја чағырырды.

Ағча ханым зәриф әлини Гарача гыза узатды, о да кобуд бармағлары илә онун әлини сыхды. Ағча ханым бу сыхмаға давам етмәјиб гышгырды, сонра күлдү.

Бир аз чәкмәди ки, ширин сөһбәтә башладылар. Бу вахт Һүсејнгулу аға Гарача гызы унудуб отагда бәјләр илә ов бәһсинә киришмишди. Ағча ханым илә Гарача гызын сөһбәти чох чәкмәди. Пәричаһан ханым отағындан һәјәтә енди вә гызыны Гарача гыз илә сөһбәт едән көрүб бәрк ачығланды вә мүрәббижәсини чағырыб деди:

— Нә үчүн өз вәзифәнизи унудурсунуз, ханым? Бахын тәрбијә вердијиниз гыз киминлә достлуг етмишдир. Отағына апарын. Бу кечә шамсыз галачагдыр.

Мүрәббижә, көзүјашлы Ағча ханымын әлиндән тутуб отағына апарды. Гарача гыза да Пәричаһан ханым — далымча кәл, гарачы гызы, — дејиб Һүсејнгулу ағанын отағына апарды вә ришхәнд илә деди:

— Бу шаһзадә гызыны һарадан тапыб кәтирмисән? Гызын илә таныш олуб, чох ширин сөһбәт едирдиләр.

Һүсејнгулу аға әһвалаты она нағыл едиб деди:

— Пәричаһан, гызына јазығын кәлсин, көр јолдашызлыг ону нә һала салмышдыр. Гој бу гыз илә ојнасын, атлансын, голгананды ачылсын, бәдәни бәркисин, кефи ачылсын. Бу гыз гарачы гызы дејилдир вә олса да нә ејби вардыр. Ханымын јајында гараваш олмазмы?! Мүрәббижәсини јанында олачагдыр. Бир пис иш едәрләрсә тәрбијә едиб гојмаз.

Бу сөзләр Пәричаһан ханыма әсла тә'сир етмәди.

— Сән мәнә сөз вермишдин ки, тәрбијә мәсәләсинә гарышмајачагсан. Инди нә үчүн сөзүнә давам етмирсән? Бу гыз бурадан кедәсидир, артыг сөз лазым дејил.

— Хејр, бу гыз бурада галасыдыр, — дејә Һүсејнгулу сәсини учалтды.

— Сәнә дејирәм, бу гыз бу саат бурадан кедәсидир. Јохса, мән бурада галмарам, — дејә Пәричаһан ханым гәзәбләнди.

Сәлим бәј фүрсәти фөвтә вермәјиб деди:

— Онда верин мән апарым.

Һүсејнгулу аға деди:

— Сәлим бәј, һеч вахт разы олмарам. Нечә ки, сизә демешәм; слә дә едәчәјәм. Гарача гыз бағбаным Пири бабанын јанында олачагдыр.

Пәричаһан ханым деди:

— Бу шәртә мән дә разыјам. Анчаг Ағча ханымла билмәррә әләгәси олмајачагдыр, чүнки ондан пис хасијјәт көтүрәр.

Бу шәртлә апарыб Гарача гызы Пири кишијә тапшырдылар. Пири кишинин дахмасы ағалығын бөјүк мејвә бағынын ичиндә иди.

Пири киши јетмиш јашында, јумшагтәбиәтли бир гоча иди. Неч бир кәси јох иди, өзү дә Һүсејнгулу ағанын рәијјәти олуб, онун атасы заманындан бу баға бағбанлыг едирди. Пири киши һәмишә багда өмүр сүрүб, иши дүшмәсә ағалыг гапысына кәлмәзди.

Хидмәтчиләр Һүсејнгулу агадан горхуб һүзурунда титрәјирдиләр. Лакин Пири киши кимсәдән горхмазды вә бачардығы гәдәр гуллуғчулары ағаларын зүлмүндән мұһафизә едәрди. Она көрә ону башга нөкәрләр севәрди. Гарача гызын сахланмаг үчүн Пири кишијә верилмәси ону чох шад етди. Өз комасында Гарача гыз үчүн јер һазырлады; ону једириб раһат етди. Гарача гыз јатағына кириб бир мүддәт јата билмәди. Сонра Пири кишидән сорушду:

— Баба, о ханым, гызыны нә үчүн мәнимлә ојнамаға вә сөһбәт етмәјә гојмур?

— Гызым, онлар бәјдирләр, биз рәијјәт, онлар агадырлар, биз нөкәр. Бизимлә онларын нә јолдашылығы. Гызым, сән Ағча ханымы јаддан чыхар. О сәнә јолдаш дејилдир.

Гарача гыз бу сөзләрлә сакит олмајыб дүшүнүрдү:

— Мән Ағча ханыма нә етдим ки, анасынын мәнә ачығы тутду. Бу кечә она јемәк вермәјәчәкләр. Јазыг ач галачагдыр. Анам сағ оlanda мәни дә наһарсыз гојарды, анчаг мән надинчлик едәрдим. Бу һеч-зад етмәмишди.

Гарача гыз фикрини бир јерә чыхармамыш јухуја кетди. О кечәси һәмин фикирләр Ағча ханымы да сакит етмирди. Нә анасынын, нә мүрәббижәсинин нәсибәтини аламырды.

— Нә сәбәбә мән о гызла ојнајыб даныша билмәрәм. Мән бәј гызы оlanda нә олар? Мәни нә үчүн шамсыз гојдулар? Гарача гыз чох тәәччүблү шејләр данышырды. О дејирди ки, сәнә гавал чалмаг, ојнамаг өјрәдәчәјәм. Аһ, нә үчүн анам мәни гојмады ки, онунла чохлача данышам?

Ағча ханым јорганы башына чәкиб кизлинчә ағламаға башлады вә бир аздан сонра јухуја кетди.

\*\*\*

Пири киши һәлә ушағлыгдан күн чыхамамыш јухудан дурмағы адәт етмишди. Инди дә тездән галхыб очағы галады, өзү кими

өмрү кечмиш, нисдөн гаралмыш чайданы су илэ долдуруб очага гојду вэ дахмадан чыхды ки, бағы долансын.

Пири киши бу бэслэдији бағы чох сеvirди. Бурадакы ағачларын чохуну өзү өз эли илэ экиб-бечэрмишди. О этрафда битөн бир мејвэ ағачы јох иди ки, багда олмасын. Һүсејнгулу ағанын бу бағы мүлкэдарлар арасында хејли шөһрэт газанмышды. Һүсејнгулу ағаја гонаг кэлэндэ, о өз гонагларыны бағына тамаша етмејэ апарарды.

Бағы оғрудан горумаға Пири кишинин бирчэ көмэкчиси варды. О да Гарача гызы мағарадан чыхаран Гара көпэк иди. Гара көпэк чох һејбэтли вэ һүнэрли бир ит иди. Онун горхусундан һеч кэс баға долана билмээди. Бу көпэкдэ бир гэрибэ һал варды. Һәр кэс ки, Пири кишијэ дүшмән иди, көпэк ону севмэјиб, јахына гэјмазды. Пири киши бир јени шэхс илэ таныш оlanda, Гара көпэк о адама гујругу булајыб јахынлашсајды, Пири киши ону өзүнэ дост һесаб едәрди. Эксинэ, о адама дишләрини ағардыб мырылдасајды, ону өзүнэ дүшмән биләрди. Гара көпэјин бу һиссини Пири киши дэфэлэрлэ имтаһан етдији үчүн белэ дејәрди:

— Дост-дүшмәними Гара көпәклә таныјырам.

Пири киши Гара көпэји һеч вахт зәнчирләмирди. Кечэ вэ күндүз Гара көпэк асудэ иди. Бунунла белэ Гара көпэк бағдан конара чыхмазды. Анчаг бэ'зи вахт Һүсејнгулу аға ова кетдикдэ о да һөвөсләниб ов тулаларына гошуларды; бу вахт ону кери гајгармаг үчүн Пири киши өзү кэлэјди, јохса кимсэјэ гулаг асмазды.

Пири киши комадан чыхдыгда гапыны ачыг гојмушду. Бу һалда Гара көпэк ичэри кириб ездэ бир адамы јатмыш көрдү. Гулагларыны шәклэјиб һејбэтли бир һалэт илэ она тәрәф јөнәлди. Сонра Гарача гызы таныјыб гујругуну булады вэ ирәли кәлиб јанында узанды. Элини јаламаға башлады. Бу вахт Гарача гыз көзләрини ачды вэ һөлә јухулу олдуғу үчүн Гара көпэји танымајыб ғышгырды. Бунун сәсинэ Пири киши чәлд ичэри кириб деди:

— Гызым, нә үчүн ғышгырдын? Кимдән горхдун?

— Баба, бурада ајы вар.

— Јох, гызым, Гара көпәкдир, горхма, бурада ајынын нә иши вар? — Сонра Гара көпэјэ: — Чәкил, — дејиб ону бајыра говлады.

— Јат, гызым, һөлә тездир.

— Јох, баба, даһа јухум кәлмир, мән һәмишә тез дурурам.

— Чох јахшы едирсән, гызым, адам кәрәк сәһәр тездән дура ки, бәдәни сағлам ола.

Гарача гыз палтарыны кејиб деди:

— Баба, әл-үзүмү һарада јујум?

— Будур, дахмамызын јанындан су ахыр, кет орада ју.

Гарача гыз үзүнү јумаға кетди. Пири киши дэ сүфрәни салыб пендир, чөрәк вэ јағ гојду, сонра чайдандан ики финчан чай төкүб сүфрәјэ гојду. Бу вахт Гарача гыз үзүнү јујуб ичэри кирди.

— Ал, гызым, үзүнү сил, отур чай ичөк.

Пири киши Гарача гыза дәсмал верди. Гарача гыз да әл-үзүнү гурудуб, сүфрәјэ отурду, һәр икиси јејиб-ичмәјэ мәшғул олдулар.

Чайдан сонра Пири киши Гарача гыза деди:

— Дур, гызым, күн гызмамыш һәм бағымызы кәзәк, һәм дэ ағалар үчүн мејвэ дәрәк.

Пири киши өзү бир сәбәт көтүрдү вэ Гарача гыза да бир чөвәрән верди. Евдән бајыра чыхдыгда Гара көпэк дэ онлара гарышды. О, гујругуну булаја-булаја Гарача гыза јанашды. Гарача гыз онун башыны сығаллајыб чөвәрәни онун бојнундан асды. Гара көпэк башыны булајыб чөвәрәни јерә салды. Гарача гыз көтүрүб јенә бојнуна кечирди. Гара көпэк бу дэфә дэ башыны әјиб чөвәрәни јерә салды. Пири киши деди:

— Гызым, зәһмәт чәкмә, Гара көпәк азадәлијә өјрәнмишдир, о, тә'лимә јатмаз.

— Јох, баба, јатар, бир көр ону нечә өјрәдәчәјәм.

Буну дејиб Гарача гыз Гара көпэјин габағында чөмәлиб вэ онун көзләринә бахаркән деди:

— Гарача көпэјим, ағыллы көпэјим, чөвәрәни көтүр. — Гара көпәк чөвәрәни јерә салмајыб Гарача гызын үзүнә баха-баха јанынча кетди. О да севинчәк деди:

— Афәрин, Гарача көпэјим! Баба, көрдүнмү?

— Көрүрәм, гызым вэ чох да тәәччүб едирәм. Гара көпәк индијә гәдәр мәндән башгасынын әмринә табе олмамышды. Инди исә һәтта чөвәрәни дэ апарыр.

— Һөлә бу нәдир ки, баба, көр она нәләр өјрәдәчәјәм. Мән гарачы дәстәсиндә олан заман ајыны, мејмуну вэ гејри һејванларчә өјрәдәндә көрмүшәм, анчаг, баба, һејваны эзизләјә-эзизләјә өјрәтмәлидир, јохса дөјмәк илэ бир шеј олмаз. Амма горхутмағын ејби јохдур. Бах, Јусиф ајыны дөјдү, о да ону парчалады.

Пири киши Гарача гызын әһвалатыны балача ешитмишди.

Инди исә Гарача гызын ким олдуғуну, бу вахта гәдәр нечә јашадығыны она этрафлы нағыл етдирди. Гарача гызын үрәк-јандырычы фачәсиндән рәһмдил Пири киши хејли гәмкин олду вэ үрәјиндә бу јетим ушаға мәнәббәти артды.

Сәһәрин сағ вэ көзәл һавасы, колларын вэ мејвәләрин әтри, гушларынын нәғмәләри инсана зөвг-сәфа верирди. Белә тәбиәт

ичиндә јашамыш Пири кишијә баханда адам онун јетмиш јашында олдуғуна инанмырды.

Онлар кәлиб алмалыға чатдылар. Гырмызы, әтирли алмалары көрдүкдә, Гарача гызын көзләри парлады.

— Баба, нә көзәл алмалардыр.

— Гызым, бағымызда һәр чүр мејвә вар, дәриб јемәји гадаған етмирәм, анчаг ачгарына јемәјәсән, јохса азарларсан. Инди сән ағача чых, алмалары дәр, мән дә сәбәтә јығым.

Гарача гыз тез ағача дырмашды, алмалары дәриб јерә төкмәјә башлады. Ағзыны да бикар гојмурду. Бир аздан сонра Пири баба деди:

— Гызым, даһа бәсдир, дүш кедәк, бир гәдәр армуд, үзүм вә һулу јығаг.

Гарача гыз дүшдү. Алмалардан чәвәрәнинә гојуб, јенә Гара көпәјин бојнуна асды. Армудлуға кедәркән бирдән Гара көпәк чәвәрәни јерә атыб илдырым кими көтүрүлдү. Гарача гыз төкүлмүш алмалары јығаркән бахыб көрдү ки, бир балача пишик гачыр. Гара көпәк дә истәјир ону тутсун. Буну көрчөк Гарача гыз чәлд галхыб јүјүрә-јүјүрә Гара көпәји кери чағырды. Лакин нә гәдәр гышгырдыса о, пишикдән әл чәкмәди. Гара көпәк аз галмышды ки, ону тутсун, пишик чәлд армуд ағачына дырмашыб өзүнү гызымыш көпәкдән хилас едә билди. Гарача гыз бу ишдән хејли шад олуб, әлләрини бир-биринә вура-вура гаггылыты илә күлмәјә башлады.

— Дызз, Гара көпәк, дызз, нечәсән, тута билдинми, — дејә Гара көпәјә јаныг верди.

Гара көпәк исә иши белә көрдүкдә ағачын дибиндә елә һәшир етмәјә башлады ки, санки бу саат пишији сәси илә горхуб јерә салачагды. Јазыг пишик һәрчәнди һүндүрдә иди вә әл чатан јердә дејилди, лакин бунунла белә титрәјә-титрәјә көзләрини Гара көпәкдән чәкә билмирди. Гарача гыз өзүнү ағача јетириб дырмашмаға башлады. Пишик ону көрүб отурдуғу будагдан јухары чыхмады. Гарача гыз она јахынлашыб көрдү ки, халлыча көзәл бир пишик баласыдыр. Пири киши дә Гарача гызын алмаларыны чәвәрәнә долдуруб армуд ағачынын дибинә кәлди. Бу һалда Гара көпәк бир гәдәр сакит олмушду. Амма јенә дә көзләри ағачда иди.

— Баба, бах, нә көзәл пишик баласыдыр, буну апарыб евимиздә сахлајачағам.

— Чох јахшы, гызым, апар. Инди о армудлары да дәр, сонра дүш.

Гарача гыз армудлары дәриб, пишији гучағына алараг јерә дүшдү. Гара көпәк әввәл бир гәдәр өзүнү раһатсыз сахлады, сонра Гарача гызын сәјилә билмәррә сакит олду вә ахырда пи-

шијә дәјмәјиб онунла достлуг бинасыны гојду. Мејвәләр һазыр олдугда Пири баба деди:

— Инди бунлары ағалыға апармаг лазымдыр. Гапыја кими көмәк ет, сонра мән өзүм апарарам.

— Баба, мәкәр мән ағалыға кедә билмәрәм?

— Јох, гызым, кетсән Пәричаһан ханыма хош кәлмәз, елә биләр ки, онун әмриндән чыхырыг.

Гарача гыз Пири кишини бағын гапысына кими өтүрүб өз хал-хал пишијини гучағына алды, бағы кәзмәјә башлады. Чәпәрин гырағы илә кедәркән, Гарача гыз көрдү ки, Ағча ханым да мүрәббјәси илә скамјанын үстүндә отуруб китаб охујур. Көрүнүрдү ки, Ағча ханым китабы фикирлә охумур вә охудуғуну да севмирди. Бу һалда бир көзәл көпәнәк кәлиб Ағча ханым отурдуғу скамјанын үстүнә гонду. Ағча ханым кизлинчә көпәнәји тутмаг истәдисә дә лакин тута билмәди. Буну мүрәббјә көрүб чох ачығы тутду вә һирсли Ағча ханымын әлиндән тутуб евә апарды.

Гарача гыз бир мүддәт дајанды ки, көрсүн Ағча ханым јенә бағчаја чыхачагмы. Бир аздан сонра мүрәббјә јалнызча кәлиб скамјанын үстүндә әјләшди вә китаб охумаға мәшғул олду. Гарача гыз дүјдү ки, о, Ағча ханымы евә салыб душтаг етди. Бу ишдән рәһмдил Гарача гызын нә гәдәр Ағча ханыма үрәји јаныб јазығы кәлдисә, бир о гәдәр дә мүрәббјәјә дүшмәнчилији артды.

Ағалыг еви тәзә гајда илә тикилмиш икимәртәбә кен-бол бир имарәт иди. Бундан башга евин баш тәрәфиндән үч балача отагдан ибарәт бир гәдим тикили дә варды. Бу һүсәјнгулу ағанын бабасындан галма көһнә бир имарәт иди. Бу евин пәнчәрәләри хырда вә рәнкбәрәнк шүшәләрдән ибарәт иди. Бу евләрдә һеч кәс олмурду. һәмишә ики отағын ағзы бағлы оларды. Орада һүсәјнгулу ағанын бабасындан галма әнтиг шејләри сахланырды. Анчаг үчүнчү отаг гәдим јараглар вә зинәтли шејләрлә бәзәниб һүсәјнгулу аға үчүн ачыг сахланырды. Бурада һүсәјнгулу аға һаһардан сонра узаныб бир аз раһатлыг едәрди. Бу отағын бирчә дәнә пәнчәрәси варды, о да гејри пәнчәрәләр кими јана ачылмајыб, јухары чәкилирди. Онун хырдача вә рәнкбәрәнк шүшәләри ичәријә бир о гәдәр ишыг бурахмазды, она көрә дә отағын ичи гаранлыг иди. Бу отаг ағалыгда «Баба отағы» ады илә мәшһур иди. Ахыр вахтларда Ағча ханым мүгәссир олдугда, ону тәнбей үчүн бу отаға салырдылар.

Гарача гыз чәпәр узуну кәлиб, евин башына чатдыгда көзләри нағыл етдијимиз Баба отағына саташды. Пәнчәрәнин абы, јашыл, гырмызы, сары вә гејри рәнкли шүшәләри Гарача гызын дигетини чалб етди. Чәпәр һүндүр олдуғундан Гарача гыз бу

отагы жахшы көрө билмирди, она көрө дә бир ағача чыхды ки, орадан бахсын. Буну Ағча ханым ичөриден көрдү. Бармагы илө шүшөни дөйдү ки, өзүнүн орада олдуғуну Гарача гыза билдирсин; бирдөн шүшө чинкилти илө сыныб жерө төкүлдү. Бундан һәр икиси горхуја дүшдү. Гарача гыз ағачдан жерө дүшмөдисө дә, жарпагларын галын јериндө өзүнү кизлөтди. Бир аздан сонра Ағча ханым сынан шүшөнин јериндөн бахыб јавашчадан Гарача гызы чағырды. О да өзүнү она көстөриб деди:

— Ағча ханым, сәни орада мүрөббийәнми дустаг еләмиш?

— Бәли, ону сән һарадан билдин?

— Мән бајаг чөпәрин арасындан күллү бағчаја бахырдым, сән дә китаб охујурдун. Истәјирдин көпөнөји тутасан, мүрөббийәнин сәнә ачығы тутду, дустаг етди.

— Доғру дејирсән, анамын вә мүрөббийәм Марија Ивановнанын ачығы тутанда мәни бураја салырлар. Аһ, сән нә хошбөхт ушагсан. Мәним кими дустаг олмајыб, өзүн үчүн бағда азад кәзирсән.

— Сән дә һәмишә дустаг олмурсан ки, гејри вахтларда мәним кими кәзирсән.

— Јох, мәни һеч кәс илө ојнамаға гојмурлар, кезәндө һәмишә Марија Ивановна јанымда олур. Мән онунла кәзмөји севмирәм. Гарача гыз деди:

— Нә етмәли, сәни мәнимлә ојнамаға гојмурлар.

— О гучағындакы нәдир, — дејө Ағча ханым сорушду. Гарача гыз халлы пишији она көстөриб деди:

— Бу пишик баласыны бу сабаһ бағдан тапмышам.

— Аһ, нә көзәл пишикдир, — дејө Ағча ханым көксүнү өтүрдү.

— Истәјирсән, сәнә бағышлајым.

— Чох јахшы, кәтир бу дешикдән вер.

— Ораја нә төвр кәлим, гапыдан кәлсәм мәни көрөрләр вә гојмазлар.

— Көр чөпәрдән кечә биләрсәнми?

— Јахшы, көрүм кечә биләрәмми, — дејө Гарача гыз ағачдан дүшүб чөпәрдән кечмөжө јол ахтармаға башлады. Көзөркөн чөпәрин алтындан су архынын јолуну көрдү, бу дешикдән Гарача гыз хејли четинликлә евин дал һәјәтинә чыхды. Сонра кизлинчә кәлиб пәнчөрәнин габағына чыхды. Ағча ханым севинә-севинә деди:

— Һарадан кечдин?

— Су архынын дешијиндән. Ал, көр нә јахшы пишикдир.

Ағча ханым пишији алыб бағрына басды. Гарача гыз дешикдән ичәри бахыб деди:

— Нә көзәл отагдыр, нә чох јараг асылмышдыр.

Ағча ханым деди:

— Мән бураны севмирәм, өзүм дә горхурам. Пәнчөрәни ача билсөјдим, сән дә кәләрдин, бурада сөһбөт едәрдик. Анчаг ону јухары галдырмаг лазымдыр. Мәним дә күчүм чатмыр. Гој көрүм, Марија Ивановна гапыны далдан бағламыш, ја јох. Буну дејиб Ағча гапыны чөкди, гапы ачылды.

— Аһ, нә јахшы олду, тез ол кәл.

Гарача гыз этрафына баха-баха чөлд ичәри кирди. Һәр икиси севинәрәк бир-бирини гучаглады. Сонра да ширин сөһбөт етмөжө башладылар.

Бу вахт Марија Ивановнанын охудуғу китаб хејли мараглы олдуғундан башы гарышыб, Ағча ханымны бир саат эвезинә ики саат дустаг етдијиндән хәбәри јох иди. Лакин бу унутулмаға Ағча ханым чох шад иди. О, Гарача гызы вахтында гачырмаг үчүн тез-тез гапыја чыхыб бахырды ки, көрсүн мүрөббийәси кәлирми. Бир дөфә дә чыханда анасыны јанында һазыр көрдү. Бу иттифагдан Ағча ханымнын рәнки гачыб бөдөнинә титрәтмә дүшдү. Өзүнү елә итирмишди ки, анасынын суалына чаваб верә билмирди. Пәричаһан ханым Баба отағыны ачыг көрүб фикир етди ки, һүсөјнгулу аға ичәридә олар, бу гәсд илө ораја кирмәк истәдикдә Ағча ханым лап өзүнү итириб, онун габағыны кәсди:

— Ана, бураја кирмә, кирмә, — дејө өзү дә ағламаға башлады.

Пәричаһан ханым тәөччүбдә икән Марија Ивановна кәлиб чыхды вә ондан гызынын дустаг олмағыны билди. Пәричаһан ханым, мүрөббийә вә онларын архасынча Ағча ханым отаға кирдиләр. Пәричаһан ханым пишији көрүб сорушду:

— Бундан өтрүмү горхдун? Нә көзәл пишикдир, буну сахламаға сәнә изин верирәм.

Ағча ханым Гарача гызы ичәридә көрмөјиб бир гәдәр үрәкләнди, Гарача гыз исә диванын алтына кириб кизләнмишди. Һәр үчү отагдан чыхыб гапыны бағладылар вә наһар јемәјинә кетдиләр. Гарача гыз гапысы бағлы елдә галды.

Ханымлар кедәндән сонра Гарача гыз чөлд диванын алтындан чыхыб гапыја тәрәф јүјүрдү ки, бир кәс кәлмәмиш бурадан кетсин. Лакин гапыны далдан чөфтәләнмиш көрүб мәјус галды. Сонра пәнчөрәни чөкмәк фикринә дүшдү, амма нә гәдәр чалышдыса, бир шеј бачармады, чүнки пәнчөрәнин јухарыдан ики назик дәмир мил илө бағлы олдуғуну анламајыб, анчаг вар күчү илө јухары галдырды. Хејли чалышдыгдан сонра Гарача гыз үмидсиз диванын үстүндә отурду. О, хејли тәшвишдә иди, чүнки билирди ки, бу сиррин үстү ачылса Пәричаһан ханым ону бурадан говуб, гызына да бөјүк тәнбөһ едәчөкдир. Бир аз отурандан сонра Гарача гыз јенә пәнчөрәни чөкмәк фикринә дүшдү. Бу

сәфәр диггәт јетирдикдә, нәзәри дәмир милләрә саташды, дәрһал галхыб онлары чыхартды вә сонра пәнчәрәни чәкмәјә башлады. Пәнчәрә һәрчәнд ағыр иди, амма Гарача гыз да гүввәтли иди. О, пәнчәрәни галдырыб алтындан чәфтә илә бәнд еләди. Сонра пәнчәрәдән чыхыб гапыны ачды. Пәнчәрәни салды, бајыра чыхыб гапыны бағлады, кәлдији дешикдән баға кириб комаларына кетди.

Бу вахт Ағча ханым Гарача гыз барәсиндә артыг дәрәчәдә изтирабда иди. Боғазындан әсла чәрәк кетмирди, фикри мүдам Гарача гызын јанында иди. Һәтта гәсдән шорбаны сүфрәјә төкдү ки, бәлкә ону тәнбәһ едиб јенә Баба отағына салалар, лакин бу һижлә ону мурадына чатдырмады; чүнки Пәричаһан ханым гызынын рәнки гачдығыны көрүб тәшвишә дүшдү:

— Горхма, гызым, ејби јохдур, хәрәји сүфрәјә гәсдән дағытмадын ки, өзү төкүлдү. Јохса, гызым, азарламысан?

Буну дејиб Пәричаһан ханым әлини гызынын алнына гојду:

— Доғрудан да гыздырман вар. Бир аз шорба ич, сонра јатачагсан. Даһа бу күн һеч јерә чыхмајачагсан.

Бу әһвалатдан Ағча ханым даһа да артыг тәшвишә дүшүб деди:

— Јох, ана, мән азарлы дејиләм. Мәни јатачаг отағына көнләрмә.

Һүсејнгулу аға үзүнү арвадына тәрәф тутуб деди:

— Инди сапсаг гызы азарлы едәчәксән.

— Рича едирәм, мәним тәрбијә вермәјимә гарышмајасан.

— Нә үчүн, мән ата дејиләм?

— Атасан, анчаг надансан. Надан атадан гыз нә тәрбијә көтүрә биләр?

Һүсејнгулу аға чәлд јериндән галхыб ачыглы-ачыглы јумругуну масаја елә бәрк вурду ки, бошгаблар бир-биринә дәјди:

— Сус! Тезликлә сәнә кәстәрәрәм ки, бу евин саһиби мәнәм... — Буну дејиб Һүсејнгулу аға габағындакы бошгабы көтүрүб јерә чахды вә һирсли, јемәк отағындан чыхды.

— Кет, пијан солдат, — дејә Пәричаһан ханым бағырды.

Бу һадисәдән јазыг Ағча ханым титрәјәрәк көз јашы төкмәјә башлады. Пәричаһан ханым мүрәббисә деди:

— Бу гызы отағына апар, сојундуруб раһат ет. Сонра кејин, бә'зи шејләр алмаг үчүн шәһәрә кедәчәјик.

Дајә Ағча ханымла кетдиләр. Пәричаһан ханым да өз отағына кетди.

Бир аздан сонра Пәричаһан ханым мүрәббисә илә фајтона миниб јола дүшдү.

Анасы кедәндән сонра Ағча ханым бир мүддәт отагда галыб пәнчәрәдән бахды. Орадан дәмирјол стансисәсы көрүнүрдү.

Вағзал Һүсејнгулу ағанын мүлкүндә тикилмишди. Һәрдәнбир Ағча ханым өз мүрәббисә илә ораја кәзмәјә кедәрди.

Бирдән вагон фит верди.

— Һә, анамкил кетдиләр. Бир дә ахшамчағы кәләчәкләр, инди кедим Гарача гызы дустагдан хилас едим. — Буну дејиб, Ағча ханым чәлд кејинди вә чыхыб Баба отағына тәрәф кетди. Ораја јетишдикдә көрдү ки, отағын гапысы чәфтәсиздир. Јавашча гапыны ачыб ичәри кирди. Көрдү ки, атасы диванын үстүндә узаныб сығара чәкир вә ондан башга да ичәридә кимсә јохдур. Бу иттифаға Ағча ханым һәм шад олдү вә һәм дә тәәччүб етди. Бу вахт атасы ону көрдү.

— Һә, гызым, дустаглыгдан гачмысан. Чох да јахшы етмисэн. О дәли ананын сөзләринә гулаг асма, кәл бир аз ата-бала сөһбәт едәк.

Ағча ханым атасынын белә мәһрибан рәфтарындан истифадә едәрәк, онун гучағына атылды. Сонра башыны әјиб диванын алтына бахды вә Гарача гызы орада көрмәјиб мат галды. Һүсејнгулу аға сорушду:

— Гызым, нә үчүн мат галмысан? Сөһбәт елә көрәк нә вар, нә јох.

Ағча ханым сорушду:

— Ата, сән чоһданмы бурадасан?

— Наһардан сонра кәлдим, гызым.

— Сән кәләндә гапы ачыг идими?

— Јох, мән өзүм ачдым.

— Ичәридә ким варды?

— Ичәридә, бах, бу халлы пишик варды, — буну дејә-дејә Һүсејнгулу аға дал тәрәфиндә гыврылыб јатмыш пишији она кәстәрди. — Гызым, бундан өтрүмү сорушдун?

Ағча ханым пишији алыб деди:

— Јох, ата, бундан өтрү сорушмурам.

— Бәс кимдән өтрү сорушурсан?

Ағча ханым чаваб вермәјиб фикрә кетди.

— Гызым, нә үчүн фикрә кетдин? Ушаг атасындан сөз кизләтмәз.

Ағча ханым билирди ки, атасы арвадынын ачығына Гарача гызла ојнамаға она изин верир. Она көрә сирри ачмаг истәди. Атасынын бојнуну гучаглајыб деди:

— Ата, анама демәзсэн ки, сөјләјим.

— Демәрәм, гызым, сөјлә.

Ағча ханым әһвалаты она сөјләјиб сорушду:

— Ата, бәс Гарача гыз бурадан нечә чыхмышдыр.

— Инди мәним Пири киши илә ишим вар. Сән дә мәнимлә кедәрсән, орада Гарача гыз илә ојнајарсан вә һәм дә онун бу-

радан нечә чыхмасыны өзүндән сорушарсан. — Буну дејән Һүсејнгулу аға диванын үстүндән галхды.

Ағча ханым шадлығындан билмирди ки, нә етсин.

Һүсејнгулу аға гызы илә бағы кәзиркән кәлиб Пири кишини дахмасына чатды. О вахт Пири киши гапысында отуруб сәбәт һөрүрдү. Гарача гыз да архда габлары јујуб, дахмаја кирирди. Гарача гыз Һүсејнгулу ағаны көрүб горхуја дүшдү. О, ичәридән дөшәк кәтириб јашыл отларын үстүндә салды. Һүсејнгулу аға отурду вә үзүнү гызларга тутуб деди:

— Сиз дә кедин бағда ојнајын.

Гарача гыз гавалыны көтүрүб Ағча ханым илә кәзмәјә вә ојнамага кетдиләр. Ағча ханым вә Гарача гыз әл-әлә вериб бағда гачмага вә ојнамага башладылар. Ағча ханым башына кәләни Гарача гызга нағыл етди, о да Баба отағындан нечә чыхдығыны она сөјләди. Бунлар өз араларында сөз гојдулар ки, мүмкүн олдугча Баба отағында көрүшсүнләр. Гарача гыз Ағча ханымга гавал чалыб, маһны охумағы вә ојнамағы өјрәдирди. Ахырда һәр икиси көј отун үстүндә отуруб сәһбәт етмәјә башладылар. Ағча ханым бу һалда чох шад иди. Анчаг анасынын бир нечә саатдан сонра гајытмасы јадына дүшдүкчә үрәји сыхылды.

Бир аздан сонра Һүсејнгулу аға Пири киши илә кәлиб гызлар отурдуғу јерә чыхдылар. Бунлар гызлары көтүрүб ары пәтәкләринин тамашасына кетдиләр. Гызлар арыларын ишләмәсинә чох һәвәслә бахырдылар. Пири киши бир пәтәјә чатдыгда деди:

— Бу пәтәјин арылары чох вурағандыр, гызларым, бунлардан өзүнүзү көзләјин.

Бир башга пәтәјә чатдыгда көрдүләр ки, буранын арылары пәтәјин ағзында гарышга кими гајнашырлар. Буну көрдүкдә Пири киши деди:

— Јахшы вахтда кәлмишик, бу саат буранын арысы бечә верәчәкдир. — Сонра үзүнү Гарача гызга тәрәф тутуб деди. — Гызым, гачараг кет, евимиздән о күн сәнә кәстәрдијим ағ торбаны көтүр кәл.

Гарача гыз јүјүрәрәк кетди, бир аздан сонра арылар пәтәкдән дәстә-дәстә чыхыб учмага башлады. Пири киши онларын далынча дүшдү. Ахырда арылар бир килас ағачынын будағына гондулар. Бир дәгигә кечмәди ки, бир-биринин үстүнә гонараг үзүм салхымы кими ағачдан салландылар. Бу заман Гарача гыз торбаны кәтирди. Һамы ағачын алтында һазыр олду. Пири киши Ағча ханымга деди:

— Ағча ханым, һәр јувада бирчә диши ары олар, она шаһ дејәрләр. Бир јувада ики шаһ оlanda дава олур. Јени доғмуш

шаһ мәчбур олур учуб башга јува арасын. О вахт онун далына јени төрәмиш арылар дүшүрләр. Бах, көр јени шаһын гошунлары ону нә чүр әһәтә етмишләр. Инди биз ону тутуб тәзә ары сәбәтинә салмалыјыг. Онда арылар да онун башына чәм олачаглар.

Бу сөзләрдән сонра Пири киши үзүнү Гарача гызга тәрәф тутуб деди:

— Гызым, чых ағача вә бу салланан арылары торбанын ичинә салыб ағзыны бүз.

Гарача гыз пишик кими ағача дырмашмага башлады. Ағча ханым Пири кишидән сорушду:

— Баба, о арылар Гарача гызы санчмазлармы?

— Јох, ханым, арыны инчитмәсән вә онлардан горхмасан, адамы санчмазлар.

Гарача гыз ары дәстәсини торбаја салыб, ағзыны бүздү. Пири киши деди:

— Инди, гызым, будағы силкәлә, арылар торбаја төкүлсүн, ја да будағы сындыр, торбанын ичиндә галсын.

Гарача гыз будағы сындырды вә ашағы енди. Пири киши торбаны ондан алды. Һамы арылыга кәлди. Пири киши торбадакы арылары бир бош пәтәјә бошалтды.

— Ағча ханым, бу пәтәји сәнин адына сахлајачағам вә балы да өз ихтијарында олачагдыр. Һачан көнлүн бал истәди, кәләрсән кәсиб верәрәм.

Бундан Ағча ханым чох шад олду. Һүсејнгулу аға деди:

— Гызым, бу да сәнин арын, инди кәл кедәк, бир аздан сонра анан кәләчәкдир.

\*\*\*

Ахшамчағы Пәричаһан ханым Марија Ивановна илә шәһәрдән кәлиб чыхды. Пәричаһан ханым Ағча ханымга чох шад вә јанаглары гызармыш көрүб деди:

— Бах, гызым, мәнә гулаг асыб евдән бајыра чыхмадын, она көрә сағалыб, рәнкин өзүнә кәлди. Көр, гызым, сәнә нә гәшәнк шејләр кәтирмишәм.

Ағча ханым, анасы кәтирдији көзәл кукулалара, башга ојун шејләринә вә ширин јемәли шејләрә бахыб чох шад олду. Бу вахт Ағча ханымнын арзу етдији бир шеј вардыса, о да бу шејләри Гарача гызга кәстәриб онунла бөлүшмәк иди. Бу да анчаг Баба отағында мүмкүн иди.

Ағча ханымнын тәбиәти чох һәлим иди, өзү дә сәзәбахан бир гыз иди. Лакин Гарача гыз илә көрүшмәк арзусу онда о гәдәр артыг иди ки, мүрәббјәсинин әмриндән гәсдән чыхыб тез-тез өзүнү Баба отағына салдырырды.

Агча ханымын күндөн-күнө саглам олмагы анасыны нә гэдәр шад едирдисә, бир о гэдәр дә мүрәббјәсинин әмриндән чыхыб өзүнә тәнбег етдирмәји ону гәмкин едирди. Бу барәдә Пәричәһан ханым әринә шикајәт едәндә, Һүсејнгулу аға ришхәндлә дедирди:

— Ики бөјүк арвад бир балача ушағы тәрбијәләндирә билмирсинизми? Мән сизә мәсләһәт көрүрәм ки, ону тез-тез Баба отағына салыб душтаг едәсиниз.

Бу кими һалларда Һүсејнгулу аға гызына ачыгланыб Баба отағына көндәрәрди вә кизлин Гарача гыза хәбәр верәрди.

\* \* \*

Пири киши Гарача гызын Агча ханым илә кизлин көрүшүб достлуг етмәсинә әсла разы дејилди. О билирди ки, гудуз бәјзәдәләрдән башга, гејриләрини инсан дәрәчәсинә гојмајан Һүсејнгулу аға бу јетим гызы арвадынын ачығына Агча ханымын јанына бурахыр. О бири тәрәфдән Пири киши дүшүнүрдү ку, бу сирр ачылдыгда Пәричәһан ханым Гарача гызы говачаг. Пири кишинин бир дә наразылығы онда иди ки, Һүсејнгулу аға зинәтли гарачы либасы тикдириб Гарача гыза кејиндирди вә өз гонаглыгларында ојнадырды. Бунун үстүндә Пири кишинин Һүсејнгулу ағаја чох ачығы тутурду. Лакин гызы онун әлиндән алмагдан ачиз иди. Пири кишинин фикри јанлыш дејилди. Белә ки, бир дәфә Һүсејнгулу аға бөјүк гонаглыг едиб чох адам чағырмышды. Бу гонаглыгда охујуб чалан дәстәси дә варды. Һүсејнгулу аға Гарача гызын далынча нөкәр көндәрди ки, кәлиб ојнасын. Бу вахт Гарача гыза сојуг дәјдијинә көрә јердә јатырды. Пири киши гызы кетмәјә гојмады. Бу иттифагдан сәрхош аға артыг дәрәчәдә гезәбнак олараг, икинчи дәфә нөкәри көндәрди ки, гызы јердән галдырыб кәтирсин. Пири киши әлачсыз галдыгда, Гарача гыз галхыб гарачы палтарыны кејди вә гавалыны әлине алыб јола дүшдү.

Гарача гызын өзүнүн дә ојнамаға мејли чох иди. О, рәгс етмәји олдугча севәрди. Одур ки, мәчлисә мүбариз истәјән пәһләван кими атылды. Бир мәһарәтлә ојнамаға башлады ки, бүтүн данышыг вә сәс кәсилди. Гарача гыз елә чошмушду ки, орада олан адамлар онун көзүндән итмишди. Анчаг өз устады олан Јасәмән көзүнүн өнүндә дурмушду. Бирдән Гарача гыз елә бир тәрэдә фырланды ки, баханларын нәзәриндә бир шар кими көрүндү. Гәфләтән Гарача гыз бир дизи үстә чөкәрәк әлинин бирини гавал илә јухары тутуб, о бирини белинә гојду.

Рәгси белә битирмәк Гарача гызын адәти иди. Гарача гыз гонаглар тәрәфиндән курултулу алгышланды. Сонра һамы рича етди ки, бу ојуну бир дә тәкрар етсин. Гарача гыз гәбул етмәди.

Һәтта Һүсејнгулу ағанын да сөзүнә бахмады. Һамынын үмиди кәсилмишди ки, бирдән Агча ханым ортаја чыхыб, чалгычыларә һәмин рәгси чалмагы әмр етди. Һамы тәәччүб илә она бахырды. Чалгычылар чалдылар. Агча ханым да ојнамаға башлады. Бунун ојнамагы көзәл вә гајдалы иди. Һәр һәрәкәтиндән мә'лум едирди ки, бу Гарача гызын шакирдидир. Бир-ики дөврә вурандан сонра Гарача гызы чағырды, о да дәрһал сычрајыб орталыга кирди вә һәр икиси габаг-габага ојнамаға башлады. Бу хәбәр бир анда ағалыг хидмәтчиләринә јайылды. Онлар дәстә илә јүјүрүб гапынын ағзында тамаша етмәјә башладылар. Бу хәбәр Пәричәһан ханыма да чатды. О да тамашаја кәлди. Анчаг о, гызынын ојнамагына әсла шад олмајыб ачығындан билмирди ки, нә етсин.

Гызлар ојнамагларыны битирдиләр. Һәр тәрәфдән онлары алгышладылар. Һүсејнгулу аға фәрәһләниб гызыны бағрына басды. Бәјләр ону тә'риф едиб башыны сығалладылар.

Бир аздан сонра Пәричәһан ханым гуллуғчусуну көндәриб Агча ханымы јанына чағырды. Һүсејнгулу аға дујду ки, арвады гызыны тәнбег етмәк үчүн чағырыр. Бу фикир дүз дә чыхды. О бири отагдан Пәричәһан ханымын бағыртысы кәлирди. Һүсејнгулу аға сәбир едә билмәјиб гонаглардан үзр истәди вә Пәричәһан ханымын јанына кәлиб көрдү ки, Агча ханым һөнкүртү илә ағлајыр вә Пәричәһан ханым да гышгырыр:

— Де көрүм, бу ојнамагы сәнә ким өјрәтмишдир?

Һүсејнгулу аға деди:

— Бујур, чавабыны мән верим, буну Гарача гыз өјрәтмишдир. Сөзүн нәдир?

— Гарача гыз ону һарада көрүрдү ки, өјрәтсин. Мән онунла көрүшмәји гадаған етмәмишдимми?

— Сән етмишдин, лакин мән етмәмишдим. Бу евин саһибни мәнәм, јохса сән? Кимин һәдди вар, бундан сонра мәним әмримдән чыхсын...

Пәричәһан ханым индијә гэдәр әрини бу дәрәчәдә һирсли көрмәмишди.

— Инди ки, беләдир, даһа мән бу евдә нә үчүн отурмушам.

— Өзүн биләрсән, отурурсан — отур, кедирсән — кет. Буну билмәлисән ки, бундан сонра мән өз истәдијим кими давраначағам.

О бири отагдан бәјләр онун сәсини ешитдиләр. Рәһим бәј вә Сәлим бәј онун аиләсинә мәһрәм олдуғлары үчүн онлары сакит етмәјә кәлдиләр. Һүсејнгулу ағаны чәкиб о бири отаға апардылар. Бу иттифагдан гонаглар пәришан олуб, бир-бир дағылмаға башладылар. Анчаг Рәһим бәј илә Сәлим бәј галдылар ки, әр илә арвады барышдырыб, кетсинләр. Бунлар истәдикләринә чатдылар. Һүсејнгулу ағанын һирси јатыб арвадына деди:

— Нә үчүн разы олмурсан Агча ханым ојнасын, ојнамағын нә зәрәри вар ки?

Сәлим бәј деди:

— Пәричаһан ханым, мәним гызым Агча ханым кими ојнамаг билсәјди, онун башына доланардым. Амма нә етмәли ки, атасы кими шүүрсүз чыхыб, ајаг атмағы да билмир.

Рәһим бәј деди:

— Ушаг тајфасы Агча ханым кими ојнамаға, күлмәјә јаранмышдыр. Јохса мәним гызым кими гарадинмәздән нә фајда.

Пәричаһан ханым онун сөзүнү кәсәрәк деди:

— Мән демирәм ки, гызым ојнамаг билмәсин, лакин мән дејирәм ки, Меһди ағанын нәвәси Агча ханыма бир гарачы гызы илә јолдаш олуб, отуруб-дурмаг јарашмаз. Бу иттифагдан сонра, мән Агча ханымы бурада гоја билмәјечәјәм. Мән ирәлики кими шәһәрә көчәчәјәм вә гызымы да пансиона верәчәјәм. Һүсејнгулу аға бурада галсын, чүнки шәһәрдә јашамағы севмир.

Һүсејнгулу аға буна разы олду.

\*\*\*

Сабаһысы күнү Агча ханым анасы илә шәһәрә көчдү. Јазыг гызчыгаз истәкли досту Гарача гызла көрүшә билмәди. Агча ханымын шәһәрә көчмәси Гарача гыза бөјүк тә'сир етди. Бир тәрәфдән Агча ханымын ајрылыг һәсрәти, о бири тәрәфдән дә онун ата-анасынын арасына эдавәт дүшмәси Гарача гызы чох гәмкин едирди. Ону шад едән бир шеј варса, о да гонаглыгда зүһур едән иттифагдан сонра Һүсејнгулу ағанын күнләрини досту Сәлим бәј вә Рәһим бәјкилдә кечириб, өз евиндә аз көрүнмәси иди ки, беләликлә дә Гарача гызы да ојнамаға чағырмырды. Бундан элавә Гарача гыз өзү дә ојнамағы тәрк етмишди. О, күнләрини багда кечирирди. Јолдашы да Гара көпәк иди. Бу ит Гарача гызла елә дост олмушду ки, јанындан ираг олмаг истәмирди. Гарача гыз да ону елә өјрәтмишди ки, һәр истәдијини едирди. Пири киши һәмишә бунлары бир јердә көрәндә, күлүб дејирди:

— Ики гара јахшы тапышмысыныз.

Бир иттифагдан сонра Гарача гызын Гара көпәјә мәнәббәти даһа да артмышды. Белә ки, бир күн Гарача гыз моруг јығмаг гәсди илә чәвәрәнини көтүрүб мешәјә кетмишди. Гара көпәк дә јанында иди. Мешә Һүсејнгулу ағанын мүлкүндә иди. Гарача гыз азмагдан вә мешә һејванларындан горхмурду, чүнки һәр ики һалда Гара көпәјин ону хилас едә биләчәјини анлајырды. Мешәдә чәвәрәни моруг илә долдуруб евә тәрәф үз гојду. Мешәнин ичиндән демир јолу кедирди. Гарача гыз јолу кечдији заман ајағы бүдрәјиб јыхылды вә моруғу јола төкүлдү. Буну јыған

вахт вагон гатары көрүндү. Гарача гызын башы моруғуну јығмаға гарышыб гатарын кәлмәсиндән хәбәри јох иди. О вахт Гара көпәк мешәдән јола чыхды вә Гарача гызы башыашағы моруг јыған вә гатары ити кәлән көрүб илдырым кими көтүрүлдү вә Гарача гыза елә дөш вурду ки, о да, өзү дә дәрәјә учдулар. Гарача гызын сағ ајағы кола илишиб ганады. Бунун ағрысындан вә Гара көпәјин белә һәрәкәтиндән ачыгланыб гышгырды. Амма башыны јухары галдырдыгда вагон гатарынын кечдијини көрдү. Гарача гыз анлады ки, ағыллы көпәк ону бу төвр өлүмдән гуртармышдыр. Она көрә дә дәрһал ачығы јатды вә Гара көпәјин башыны сығаллајыб, ону эзизләди. Сонра јола чыхды ки, көрсүн чәвәрәси нечә олмушдур. Көрдү ки, ондан анчаг гырылыб јерә төкүлмүш чөпләр галмышдыр. Гарача гыз өлүмдән гуртармасына чох шад олуб, чәвәрәнин тәләф олмасына бир о гәдәр дә јанмады.

Бу хәбәр кедиб шәһәрә чатмышды. Агча ханым досту Гарача гызын өлүмдән хилас олмасына чох шад олуб, атасына јаздығы мәктубун ичиндә бир шаһы ирилијиндә зәрли бир кағыз да гојмушду ки, бу да мәним тәрәфимдән Гара көпәјә бәхшиш олсун.

\*\*\*

Јајын ахыр күнләри иди. Агча ханымын пансиона кирмәсинә аз галмышды. О, анасындан рича етди ки, бу ахыр күнләрини кәндләриндә кечирмәјә изин версин. Пәричаһан ханым разы олуб деди:

— Јахшы, гызым, мән өзүм дә сәнинлә бәрабәр ораја кедәчәјәм ки, бир аз раһат олаг. Јохса, бурада кәлиб-кәдәнләрин әлиндән бир дәгигә асудә дејиләм. Анчаг Агча, шәртим будур ки, о гарачы гызы илә тамамилә элагәни кәсмәлисән. Сән бәј гызысан, елә рәијјәт гызы илә отуруб-дурмаг сәнә јарашмаз. О күн атан шәһәрә кәлмишди, өзү тутдуғу әмәлиндән пешман олмушду. О дејирди ки, мән арвадымын ачығына Агчаны Гарача гызла көрүшдүрүрдүм. Јохса, гызымын өз гаравашилә достлуг етмәсинә һеч мән дә разы дејиләм. Бағын мејвәси дәрилдикдән сонра Пири кишини дә, Гарача гызы да говачағам.

Бу хәбәрдән Агча ханым гәмкин вә пәришан олду. О, инди кәндә кетмәсинә шад дејилди. О иди ки, сәһәри күнү анасы ону јухудан галдырдыгда деди:

— Ана, мән кәндә кетмәк истәмирәм.

— Нә үчүн, дүнән сән өзүн демирдинми? Галх, тәнбәллик етмә.

Агча ханым истәр-истәмәз галхыб кејинди. Пәричаһан ханым кәндә кәләчәкләрини телеграфла Һүсејнгулу ағаја хәбәр верди.



Гатар стансијада дајандыгда Ағча ханым пәнчәрэдән ата-сыны көрүб чағырды. Вагонлан ендикдә Пәричаһан ханымын башы шејләринә гарышмышды. Нөкәрләр шејләри алыб фајтона жығырдылар. Ағча ханым бундан истифадә едәрәк, кизлинчә Гарача гызын јанына гачыб онунла көрүшдү.

— Тез ол, кет, ханым бизи бурада көрмәсин, јохса јенә ачығы тутар, — дејә Гарача гыз Ағча ханымы тәләсдирди.

— Доғру дејирсән, сонра көрүшәрик, — дејә Ағча ханым ата-анасына јанашды вә фајтона миниб јола дүшдүләр.

Ағалар гапыја чатдыгда хидмәтчиләр һәјәтдә чәркә илә дүзүлмүш, залым ханымын горхусундан тир-тир әсирдиләр. Бунларын ичиндә Пири киши дә варды. Пәричаһан ханым Гарача гызы орада көрмәјиб, гызынын үрәјини ондан сојутмағ үчүн ришхәнд илә деди:

— Гызым, бу да достун Гарача гызын вәфасы, көр сәни нечә тез јадыннан чыхармыш.

Ағча ханым анасынын бу тәһәсинә сәбир едиб, сиррин үстүнү ачмады. Сабаһы күн Марија Ивановна да кәлиб чыхды. Ағча ханымын бураја кәлмәкдә мөгсәди Гарача гыз илә күн кечирмәк иди. О да мүмкүн олмадығындан чох бикеф вә гәмкин иди.

\* \* \*

Гарача гыз да гәмкин иди. Комадан чыхмағ истәмирди. Күн чыхыб галхмышды. Гарача гыз ојанмышдыса да һәлә јериндән галхмаммышды.

— Гызым, нә чох јатмысан, сән һеч белә кечикмәзсән, азарлы дејилсән ки? — дејә Пири киши сорушду.

— Јох, баба, азарлы дејиләм, амма дурмаға һеч көнлүм јохдур.

Пири киши команын гапысыны ачыб деди:

— Гызым, бах көр, нә көзәл күнәш чыхмыш. Белә наваларда анчаг тәнбәлләр јатар.

Гарача гыз галхыб арам илә кејинмәјә башлады. Сонра әлүзүнү јујуб чај ичмәјә мәшғул олду. Чајдан сонра бајыра чыхды. Һәгигәтдә күнәш хејли парлаг иди. Бағы кәзәркән Гарача гызын көзүнә гарышга јувасы саташды. Бу гарышгаларын ичиндә ганадлылары да варды. Онлар галхыб навада учурдулар. Каһ бу јуванын, каһ да о јуванын ағзында гајнашырдылар. Пири киши Гарача гыза јахынлашыб деди:

— Гызым, нәјә бахырсан?

— Гарышгалара бахырам, баба. Бунларын ичиндә ганадлылары да вар. Баба, бу нә үчүн?

— Гызым, онларын ганадлары һәмишәлик дејилдир, онлар

төкүләчәкләр. Бу күн гарышгаларын тој күнүдүр. Маја тутан-дан сонра онларын дишиләринин ганады гурујуб дүшәчәк.

Гарача гыз бабасындан гарышга тоју ешитчәк, әлләрини бир-биринә вуруб шагылты илә күлмәјә башлады. Пири киши дә она гошулуб күлмәјә башлады.

— Бәли, гызым, гарышгаларын тојудур. Кет гавалыны кәтир, чал, онлар да сәндән разы галсынлар.

Пири бабанын бу фикри Гарача гыза хош кәлди. О, гачараг комаја кедиб, гавалыны кәтирди. Чалыб, ојнамаға башлады. Пири киши бу ишдән шад олду.

Бу вахт Ағча ханым мүрәббјәсијлә бағчада отурмушду. Марија Ивановна китаб охујурду. Ағча ханым да евчик тикирди. Чичәкләри дәриб ону бәзәјирди. Бу заман онун гулағына Гарача гызын нәғмәсинин сәси кәлди. Ону көрмәк үчүн чәпәрин гырағына кәлди. Ағча ханым, Гарача гызын чәпәрин јанында охудуғу маһныны динләјәркән, гыврылыб өзүнү күнәшә верән зәһәрли бир илан атылыб Ағча ханымын чылпаг голундан санчды. Ағча ханым гышгырыб өзүнү мүрәббјәсинин үстүнә атды. Бунун гышгырыгына анасы вә хидмәтчиләр төкүлдүләр. Марија Ивановна өзүнү итириб, Ағча ханымы бағчада тәк гојуб евә су кәтирмәјә гачды. Ағча ханым да гышгыра-гышгыра онун далынча јујүр-мәјә башлады.

— Гызым, гавалыны чалма, көрәк о ағалыгдан кәлән сәс нәдир, — дејә Пири баба Гарача гызы дајандырды.

— Баба, бу сәс Пәричаһан ханымын сәсидир, — дејә Гарача гыз илдырым кими көтүрүлдү. Һәјәтә чатдыгда көрдү ки, Ағча ханымын биләјиндән ган ахыр вә Пәричаһан ханым да ағлајараг хидмәтчиләрә јалварыр:

— Аман, сизә гурбан олум. Тезчә бир Ағчанын јарасыны соруб, иланын зәһәрини јерә төкүнүз.

Лакин һеч кәс бу горхулу ишә чүр'әт едиб гәдәм гојмурду.

Гарача гыз Пәричаһан ханымдан буну ешитчәк, Ағча ханымын голундан зәһәри соруб јерә төкмәјә башлады. Намы горхулу бир һалда буна тәәччүб едирди.

Пәричаһан ханым Гарача гызын сачларыны өпәрәк дејирди:

— Гарача гыз, мәнә рәһмин кәлсин, гызымы өлмәјә гојма.

Гарача гыз исә Пәричаһан ханымын наләсинә әсла фикир вермәјиб, өз истәкли достуну өлүмдән хилас етмәјә сәј едирди. Бир аздан сонра Гарача гыз нә гәдәр сордуса, даһа јарадан ган кәлмәди. Ағча ханым јарадан бир о гәдәр шикајәт етмирди, јарадан јухары гајтан илә мөһкәм бағланмыш јердән шикајәт едирди:

— Ана, гајтаны ач, голуму кәсир.

— Јох, гызым, олмаз. Онда зәһәр бәдәнинә јајылыб, сәни өл-

дүрөр. Сэбир ет, шәһәрә телеграм вурачағам. Атан һәким кәтирсин, — буну дејәрәк Пәричаһан ханым бир телеграм јазды вә нөкәрә верди ки, апарыб стансијадан вурсун. Ағча ханымын голуну бағлајан заман Пири киши кәлиб чыхды. Әһвалатдан хәбәрдар олуб хејли изтираб илә Гарача гызын үзүнә бахды.

— Баба, көрдүмү башымыза нә кәлди? — дејә Пәричаһан ханым шикајәтләнди.

— Бәли, көрдүм. Ону да көрдүм ки, өз баланы өлүмдән хилас етмәк үчүн бу атасыз-анасыз јетими бәлаја салмысан, — дејә Пири киши сәрт нәзәрлә онун үзүнә бахды.

— Баба, нә дејирсән? Гарача гыза һеч бир шеј олмамыш.

— Јахшы, бах, ханым.

Бу вахт Гарача гыз деди:

— Баба, ичәрим јаныр. Мәнә су вер ичим.

— Кәл, гызым, кедәк. Көрүм сәнә нә чәрә едә биләрәм. Сонра үзүнү хидмәтчиләрә тутуб деди:

— Чәлд кедин мәним комамдан гатыг кәтирин, ајран едиб гыза ичирдим.

— Баба, бу саат, — дејә хидмәтчиләр јүјүрүшдүләр.

— Баба, сәнә јалварырам, Гарача гызы апарма. Гој бурада јатсын. Телеграм вурмушам, һүсејнгулу аға шәһәрдән һәким кәгирәчәкдир. — Буну дејәрәк Пәричаһан ханым онун габағыны кәсди.

— Чәкил, сән индијә кими бу гызы ағалығын әтрафында доланмаға гојмамысан ки, бәјзадә гызына пис хасијәтләри тә'сир едәр. Инди дә мән онун бу зүлм јувасында галмасына разы дејиләм. — Буну дејәрәк Пири баба Гарача гызын әлиндән тутуб апарды.

\*\*\*

Пири киши Гарача гызы сојундуруб раһат етди. Она тез-тез ајран верирди. Лакин Гарача гызын дишинин диби ганадығы үчүн јараны сордугда зәһәр түпүрчәклә онун ганына јеримишди. Бунунла белә Пири баба Гарача гыздан үмидини кәсмәмишди. Лакин өз чаныны өзкә уғрунда фәда етмиш гызчығазын һәјаты битмәк үзрә иди.

— Баба, мән өлсәм, мәни о бағчамызын јанындакы көј тәпәдә басдырын. Ораны мән чох севирәм. Орадан һәр јер көрүнүр. Орада һәр чүр чичәк вар.

— Горхма, гызым, һәким кәлиб, сәнә дәрман верәчәк. Сән дә сағалачагсан, узун јашајачагсан. Мән гоча бабаны о дедијин көј тәпәдә басдырачагсан.

Һүсејнгулу аға һәким илә кәлиб чыхды. Һәким Ағча ханыма бахдыгдан сонра деди:

— Ағча ханымын һеч горхусу јохдур. Иланын зәһәри бәдәнинә јайылмамыш рәф олунмуш, азачыг һәрарәти вар. Дәрман верәрәм јахшы олар.

Бу хәбәрдән ата вә ана чох шад олдулар. Сонра һәким илә бәрәбәр Пири бабанын дахмасына кетдиләр. Гарача гызын ганла долмуш көзләри јумулмушду. Һәким она бахдыгдан сонра деди:

— Хәстәнин һалы чох ағырдыр, чүнки соран заман зәһәри удмушдур, о ганына гарышыб бәдәнинә јайылмышдыр. Сағалмасы чәтиндир.

Бу хәбәрдән Пири киши мә'јус олуб деди:

— Һәким, өз баласыны өлүмдән хилас етмәк үчүн башга бир баланы өлүмә верән гадына нә дејәрләр?

— Сус, гоча көпәк, мәним гызымы бу гарачы гызына тајмы едирсән, — дејә Һүсејнгулу аға бағырды.

Һәким онлары сакит едиб, кәтирдји дәрманы Гарача гыза ичиртди вә кишијә тапшырды ки, бундан хәстәјә тез-тез версин.

— Баба, мә'јус олма. Гыз чох сағламдыр. Үмидварам ки, сағалар, — дејә һәким ағалар илә бәрәбәр кетди.

Пири баба дахманын гапысыны ачыб Гарача гызын башы тәрәфиндә отурду. Сонсуз гоча Гарача гыза артыг дәрәчәдә мәнһәббәт бағламышды. Гарача гыз онун әски комасына јени бир һәјат, јени бир шө'лә кәтирмишди. Инди о шө'лә сөнүр... Она да сәбәб там ушағлығындан зүлмүнү чәкдији ағалары олмушду.

Гарача гыз ган илә долмуш көзләрини ачды, ахыр нәфәсиндә күнәшин шәфәгинә бир мүддәт бахды, сонра күлүмсүндү, көзләрини јенә јумду. Гарача гыз өлдү!..

— Дахманын бүлбүлү учуб кетди, — дејә Пири баба көз јашы төкдү.

1913.

## НЕКАЈЭЛЭР

### КӨВКЭБИ-ҺҮРРИЈЭТ

Шаһзадэ нағыла башлајараг дејир:

— Шаһим, замани-сабигдэ, Сүлејман пејғәмбэрин эсриндэ, тэрэфи-шималда бир тајфеји-эзим сакин иди. Бу тајфанын вэтэни бир чэннэтмисал мөкан иди ки, тэбиэт өз көзэллијини орада сүбута јетирмишди. Лакин бу торпаг бир мэрэзи-бидэрманэ мүбтэла олуб, о көзэл не'мэтлэрдэн мэрүм галмышды. Бу мэрэз пирлик мэрэзи иди: белэ ки, 18 јашында чаванын сач-саггалы ағарыб, бели икигат олурду. Эллэри, ајаглары эсиб, көзлэринин нуру кедирди. Нэштад јашында бир гочаја дөнүрдү. Бу халгдан ијирми беш јашына чатан олмамышды.

Бир күн бу тајфа мөчлиси-күбра гуруб мэрэзлэринэ чэрэ тапмаға шүру етдилэр. Лакин ачиз галыб мө'јус олдулар. О вахт онлардан бири күрсүјэ галхыб деди:

— Гардашлар, биз өзүмүз бу азара чэрэ тапа билмэдик. Мөним башыма бир фикир дүшмүш; сөјлэрэм, бөјөнсэниз, ону эмөлә кэтирэрик. Тэрэфи-чәнубда, Асија торпағында бөни Исраил тајфасынын арасында алим бир шөхс вар. Бу алим һэр бир чэтин ишэ элач вэ һэр бир дэрдэ дэрман билир. Ағыллы адамлар сечиб, онун һүзуруна көндэрэк вэ дэрдимизэ чэрэ истөјөк.

Һамы бу тэклифэ разы олду. Елчилэр сечиб, һэдијјэлэрлэ бэрэбэр, о алимин јанына көндэрдилэр. Елчилэр о заман кэлиб чатдылар ки, алим һэзрэтлэри эјлэшиб, ишэ мөшғул иди. Елчилэр диванханаја дахил олуб тэ'зим етдилэр вэ дедилэр:

— Еј тилсимлэр ачан, һејванларын, гушларын дилини билэн, еј эчиннөјэ һөкүм чатан. Биз эһли-шималыг. Јеримиз чэннэтмисал бир јердир. Худа һэр не'мэтини бизэ эта етмишдир. Лакин биз бир мэрэзи-бидэрманэ мүбтэла олмушуг. Һэнуз чаван икэн пири-фэнијэ дөнүрүк. Еј султани-һөкүмран, бизэ бир нөзэр ет. Бах, гамөтимиз бүкүлүб, сач-саггалымыз ағармыш, лакин һеч биримизин јашы ијирмидэн зијадэ дејилдир. Бу нэ мэрэздир? Лүтф елә, чэрэсини сөјлә.

Алим деди:

— Еј эһли-шимал, бу азарын дэрманы көвкэби-һүрријјэтин

шөфаэтидир. О, улдуз торпағынызын шөрг тэрэфиндэ бир дағ далында пүнһандыр. О, дағ тэбии дејил, ону дивлэр һөрүб сизи көвкэби-һүрријјэтин шөфаэтиндэн мэрүм етмишлэр; замани ки, ону дағытдыныз, көвкэби-һүрријјэтин нуру чаныныза сирајэт едиб руһ вэ бэдэнлэринизи тэзэлэјөчөкдир. Сизлэри чаванлашдырыб өз тэбии һалыныза салачагдыр.

Елә ки, елчилэр дэрдлэринин чэрэсини билдилэр, алиме артыг разылыг едиб, шад вэ хүррэм өз вэтэнлэринэ гајытдылар вэ вэтэндашларыны ишдэн һали етдилэр, онлар да балта, бел, күрөк, линк вэ гејри алэт көтүрүб дағы дағытдылар вэ көвкэби-һүрријјэтин үзү ачылды. Онун шө'ләси үстлэринэ дүшүб, чүмлэсини чаван етди. Инсанлар руһа кэлиб, ал либаслара кириб бајрам етдилэр.

Лакин шадлыглары артыг давам етмэди. Бир мүддэт кечөндөн сонра гара булудлар көвкэби-һүрријјэтин үзүнү тутуб ону јенэ пүнһан етди.

1905.

### ЈУХУ

Јухумда өзүмү бир гаранлыг јердэ көрдүм. Көзлэрим һеч шөј сечмирди. Лакин ајагларымын алтында торпаг олдуғуну һисс едирдим. Бир мүддэт кечэрэк көзлэрим зүлмөтө өјрөшди. Јаваш-јаваш этрафымдакы эшјаны сечмөјэ гадир олдум. Мүгабилимдэ бир сәһра ачылды, орада гојун сүрүсү көрүндү. Сүрүјэ тэрэф јөнөлдим, јахынлашдыгда белэ бир шөкил көрдүм; гојунлар башларыны јерэ эјиб, көзлэрини ота дикиб куја отламаг истөјирлэр, лакин һэрәкэтсиз дурмушлар. Чобана кэлдикдэ о да чомағынын учуну овучларына алыб чөнэсинэ дирсөк вермишди. Онда да һеч бир һэрәкэт јох иди. Мэн тэәччүбдэ икэн көзлэримэ мешэ вэ чај саташды. Ораја кетдим. Мешэдэ чохлу һејван вэ гуш вар иди. Фөгөт бунар да һэрәкэтсиз, сүкута кетмишдилэр. Һэтта чајын сују көрүнэрэк санки јухуја далыб дајанмышды. Мэни һејрэт көтүрдү. Бу анда сағ тэрэфимдэ гәбиристан вэ орада инсанлар көрүндү.

— Кедим, онлардан һарада олдуғуму сорушум, — дејэ јола дүшдүм. Кэлиб чатдыгда көрдүм ки, гәбирлэр арасында эмма-мөли, фәсли, папаглы, сарыглы инсанлар дэрин јухуја кетмишлэр.

— Худаја, бу нэ мөхлуг вэ нэ мөкандыр ки, мөнэ раст кэлмиш?. Бу фикирдэ икэн көзүмэ бир күнбэд дөјди. Јанына кетдим. Күнбэдин һеч бир гапысы јох иди. Лакин мэрмэр диварын үзэриндэ бармаг ишарэси, гапы бура олдуғуну көстөрирди. Диг-

гәтлә бахдыгда бу язаны сечдим. «Бура зүлмәт әләмидир. Ишыгыга чыхмаг истәјәнләрин јолу бурадыр».

Јазынын алтында белә бир үчбучаг чәкилмишди: лДәм. Ону һәр кушәсиндән гызыл гармаглар асылмышды. Бу тилсими ачмаг гәсди илә сағ гармагы чәкиб сол вә үст гармагла битишдирдим, гапы ачылмады. Сонра сол гармагы үст вә сағ гармагла битишдирдим, јенә дә ачылмады. Ахырда үст гармагы сол вә ону да сағ гармага тәрәф чәкиб битишдирдим, о саат гапы ачылды. Мән кирдим, гапы јенә үзүмә өртүлдү. Бир гәдәр кетдикдән сонра бир мејдана чыхдым. Бурадан 72 јол ајрылырды.

Бунларын һансы мәни ишыгыга чыхарар — фикриндә икән јол башында, дирәк үзәриндә бармаг шәкли «И» һәрфини ишәрәт етдијини көрдүм, о јолу тутуб кетдим. Башга бир мејдана чыхдым. Орада да јол башында гондарылмыш дирәк үзәриндә «Р» һәрфи јазылмышды. Бу минвал илә һәр мејданда, дирәк үстүндә «Ш», сонра «А» вә ахырда «Д» һәрфләри көстәриши илә кәлиб бир гапыја чыхдым. Бу гапынын үзәриндә дирәкләр үстүндә јазылмыш һәрфләр мүрәккәб олуб, «Иршад» ләфзи јазылмышды. Гапыны ачдыгда күнәш пәнчәрәдән көзләримә дүшүб мәни ојатды.

Күчәдән:

— «Иршад», «Иршад» — тәзә гәзет сәдасы кәлирди.

1905.

## ГОНАГЛЫГ

Бол једиләр, бол ичдиләр. Гәһвә кәлди. Ичәркән орталыга белә бәһс дүшдү.

Һөкүмәтин сүтуну кимдир?

— Әлбәттә, бәјләр! — Ев саһиби деди. — Биз нүчәбасыз һөкүмәт јашаја билмәз. Һөкүмәтин сүтуну бизик.

Тачир деди:

— Тичәрәт олмаса, пул олмас. Пулсуз да һеч бир һөкүмәт јашаја билмәз. Һөкүмәтин сүтуну биз тачирләрик.

Алим деди:

— Һөкүмәтләри јашадан биликдир, онсуз һеч бир гурулуш давам едә билмәз, позулуб мәһв олар. Һөкүмәтин сүтуну алимләрдир.

Руһани деди:

— Рәијјәти һөкмранлар итаәтиндә сахлајан, онлара табе етдирәнләр биз руһаниләрик. Бизсиз әхлаглар позулар, үсјанлар галхар, ганлар гәкүләр, һөкүмәтләр дә јыхылар. Бизик һөкүмәт сүтуну.



А. Шаиг



Забит деди:

— Сөjlөдиклөринизи тәсдиг едирәм. Лакин дүшмән вәтәнин үстүнә һүчум етдикдә, дөшләрини вериб ону мұдафиә едән кимдир? Әлбәттә, биз. Һөкүмәтин сүтуну биз әскәрләрик.

Гонаглар ејвана чыхыб гәлјан, сигар чәкмәјә мәшғул олдулар. Бәһс јенә тәзәләнди. О вахт бир гоча кәндли арабадан тахыл кисәләрини фәһләләрин далына верирди, онлар да анбарлара јығырдылар. Ев саһиби бәј деди:

— О гоча кәндлини һәкәм сечәк, нә десә она разы олаг.

Һамысы бу тәклифә разы олдулар. Кишини ишдән авара едиб чағырдылар, бәһсләрини сөјләдиләр, кәндли деди:

— Еј ағалар, дүзүнү ахтарсаныз һөкүмәтин сүтуну биз кәндлиләрлә, о ган-тәр ичиндә јүк дашыјан фәһләләрдир. Биз әкмәсәк, бичмәсәк, онлар да ишләмәсә һеч бир һөкүмәт јашаја билмәз. — Буну дејиб чәлд ишинә кетди.

1905.

## ТУТУГУШУ

Бири варды, бири јохду, бир чал-чәпәри дағылмыш, күлләри солмуш, ағачлары јарыгурумунуш бир кәһнә бағ варды. Бағын гушлары бу харабада чох мәшәггәт илә күн кечиридиләр. Күнләрин бир күнүндә бу баға һарданса бир бүлбүл учуб кәлди вә бир нечә нәғмә охумагла бағдакы гушлары башына чәм етди. Гушлар јығылан кими бүлбүл онлара бир фәсиһ вә билич нит сөјләди. Бу нитгдән гушлар бир шеј аламадыларса да, јенә чохлары алгышлајыб «Әһсән! Әһсән!» дедиләр. Сонра бүлбүл өзүнүн көзәл вилајәтләрини бурахыб бу баға кәлмәк гәсдини бәјан етди вә деди:

— Мәним әзиз гардашларым! Мән јашыл чәмәнләри, лаләзар күлшәнләри бурахыб бу виранәјә кәлдим ки, сиз бәдбәхт гардашларымы да өзүм кими мусиги ишләринә ашна едим.

Һајды, әфәндиләрим, башлајалым!

Буну дејиб бүлбүл бир дәсткаһда чәми муғаматы тамам етди вә сонра гушларла тәлиминә шүру етди. Гарғалар гарылдашды, бајгушлар улашды, сағсағанлар гығылдашды, сәрчәләр чурулдашды, хүласә һәр гуш өз анасынын өјрәтдији сәслә охумаға башлады. Бүлбүл нә гәдәр чалышды, гушлардан һеч бири ону јамсыламағы да бачармады. Анчаг бирчә тутугушу өз адәтинә көрә онун тәглидини чыхардырды. Ахырда бүлбүл гушлардан наүмид олуб онлары тутугушуна тапшырды вә өзү дә кәлдији вилајәтә гајытды. Бүлбүл кедәндән сонра тутугушу бүлбүлүн

эдасы илэ бир «концерт» мәчлиси дүзәлтди. Дә'вәт олунмуш гонаглар һәм ин күн мәчлисә жығылдылар. Тутугушу бир уча јерә чыхыб кәрәһәтли<sup>1</sup> бир сәслә гарға кими гарылдады, сағсаған кими ғығылдады, һәтта гурбаға кими дә гурулдады, анчаг бир бүлбүл кими охуја билмәди. Сичан буну ешидиб деди:

— Ај туту дајы! Габагларда пис дә олса өз ана дилиндә охујрдун, амма инди бүлбүлүн дә адыны биабыр етдин вә һәр тәрәфдән авара галмысан.

1909.

## ГАН БУЛАҒЫ

Ијулун исти күнләринин бириндә дағларын арасы илэ узанан әјри-үјрү, ениш-јохуш јол илэ ики атлы кедирди. Бунлардан бири ијirmi јашында кәнч, дикәри јетмиш сининә вармыш бир гоча иди. Бу ики шәхсин јашларында бу гәдәр бөјүк фәрг олдуғу һалда, заһирләриндә бир о гәдәр фәрг көрүнмәјирди. Һәр бирисинин әјниндә пишмәт, чәркәзи чуха, белиндә кәмәр, хәнчәр вә ғылынч, башында дәри папаг, чијниндә гара јапынчы вә бојнунда ағ башлыг вар иди. Гочанын ат үстүндә әјләшмәси, ә'засъмын һәрәкәти, алычы гуш кими бахышы кәнчдән сечилмәјирди. Лакин гочалыг нишанәси үзүнүн ғырышындан вә узун ағ саггалындан көрүнүрдү. Јол кетдикчә даралырды. Дағлардан ениб инди гајадәшү инчә бир јол илэ кедирдиләр. Онун јухары тәрәфи дивар кими учалан сылдырым гајалар, алт тәрәфи көз гаралдан учурум дәрәләр иди. Бу горхулу јол илэ сәфәр етмәк гејриләрә намүмкүн олдуғу һалда, Дағыстан әһалисинә вә онларын атларына ади бир шејдир.

Вахт күнортаја јахынлашмышды. Сусузлугдан һәр ики сүвари јанырды. Әләлхүсус, сусузлуг кәнчә артыг тә'сир еләјирди. Онун көзләри сәбирсиз вә изтираб илэ су арајырды. Бу һалда кәнчин гулағына су шырылтысы кәлди.

— Баба, муштулуг олсун, ирәлидән су сәси кәлир, — дејә чаван атыны сүрдү.

Гоча тәбәссүм илэ она нәзәр салараг, башыны јырғалады. Кәнч булаға чатдыгда көрдү ки, сујун рәнки ғырмызыја чалыр. Буна бахмајараг сусузлуғуну тезчә рәф етмәк үчүн бир гуртум су ичәр-ичмәз:

— Бу нә чүр судур? — дејә ајаға галхды. Бу һалда гоча кәлиб она чатды вә күлүмсәјәрәк деди:

<sup>1</sup> Кәрәһәтли — ијрәнч.

— Сусузлуғуну рәф етдинми, оғлум?

— Хејр, баба, бу булағын сују ичмәли дејил, зәфир дады верир, рәнки дә гана бәнзәјир, — дејә чаваб верди.

— Еләдир, оғлум, бу «Ган булағы»дыр, әбунун сују дәмир илэ гарышмыш, бу су гансылара вә бә'зи нахошлара дәрмандыр.

Чаван сорду:

— Бу «Ган булағы» адыны нәдән алмыш, баба?

— Бир аз сәбир ет, оғлум, булағын һекајасини сәнә сөјләрәм. Инди исә ардымча сүр, бу јахында ичмәли су вар, — дејә гоча атыны сүрдү.

Бир гәдәр кетдикдән сонра көзәл бир булаға раст кәлдиләр, атдан ендиләр. Чаван хурчунундан јемәк чыхарыб сүфрә салмаға мәшғул олду. Наһардан сонра гоча јапынчысыны јерә сәриб үстүнә узанды. Чаван онун «Ган булағы» барәсиндә вердији вә'дәјә мүнтәзир, гаршысында әјләшмишди. Гоча көзләрини јүмүб бир мүддәт сүкута кетди. Кәнч елә фикир етди ки, гоча вә'дәсини унудуб јухуја далды. Лакин фикри јанлыш иди. Бир аздан сонра гоча көзләрини ачды, башлығыны бүкүб дирсәјинин алтына гојду вә дәриндән бир аһ чәкиб деди:

— Улу Гафгаз, улу дағлар! Һәр бир дашын бир тарихдир. Қимләр кәлиб синәндән кечмәди, чајларыны ғызыл гана дән-дәрмәди!..

— Оғлум, бу дәрә, бу торпағы ики јерә тәсгим едир. Белә рәвајәт едирләр ки, гәдим заманда бу дәрәнин о тәрәфиндә бөјүк бир гәбилә, башында Мисир хан адында бир рәис вә бу тәрәфиндә, дикәр бир силсилә Сурхај ханын рәнслији илэ сакин олурумшлар. Иттифагән бу ики ханын арасында ган давасы дүшүр, бунлар бир-бирләрини тәләф етмәјә башлајырлар. Бир мүддәт кечмиш, Мисир хан вә Сурхај хан бир дә бахыб көрүрләр ки, чәми оғланлары вә јахын әгрәбалары бу ган давасында ғырылыб тәләф олмушлар. Әдавәт исә јенә јатмајыб баги галыр. Лакин һәр ики рәис јени өвләдларынын дүнјаја кәлмәсинә мүн-тәзир олур ки, онларын көмәклији илэ дүшмәндән интигам алысын. Иттифагән бунларын бир кечәдә ики өвләды тәвәллүд едир. Сурхај ханын оғлу, Мисир ханын ғызы олур. Бу иттифагдан нә гәдәр Сурхај хан шад олурса, бир о гәдәр дә Мисир хан гәмкин вә мә'јус олур. Мисир ханын анасы, оғлуну белә мә'јус вә гәмкин көрдүкдә дејир:

— Оғлум, гәм етмә, билирәм сәни пәришан едән нәдир. Мәкәр гыз тајфасы дүшмәндән интигам ала билмәз? Онлара да оғлан кими тәрбијә версән, икидикдә һәр кәсдән кери галмазлар.

Буну ешитчәк Мисир хан јериндән сычрајыб галхыр вә анасыны гучаглајараг дејир:

— Ана, фикрин чох көзэлдир, анчаг де көрүм, гызым олду-  
гуну ким билир?

— Мөндөн вә арвадындан башга кимсә билмәјир, — дејә ана-  
сы чаваб верир.

— Чох көзөл, инди мәним гызым олмағыны көрөк бир адам  
билмәсин. Сабандан оғлум олдуғуну е’лан едөчөјәм, сән дејән  
тәрбијәни дә гызыма өзүм верөчөјәм, лакин бу сиррин кизли гал-  
масы сәнинлә анасындан асылыдыр.

— Архајын ол, оғлум, әмрин јеринә јетәр, — дејә анасы чаваб  
верди. Он күндән сонра Мисир хан гызына Тејмур хан намы-  
ны верир вә бу сирр пүнһан галмаг үчүн һәмин бу мүгабили-  
миздәки гајанын дөшүндә бир көшк бина едиб, орада сакин олур.

Тејмур хан атасынын нәзарәти алтында тәрбијә алараг, на-  
ғыл олуна көшкдә бөјүмәјә башлајыр. Онун ојун шејләри: тү-  
фәнк, хәнчәр, гылынч вә јолдашлары бу гајалар сакини лачын,  
гарагуш, тәрлан кими јыртычы гушлар олур. Белә тәрбијә нә-  
тичәси олараг он јашында Тејмур хан ат минмәдә, түфәнк ат-  
мада, гылынч вурмада икид чаванлардан кери галмајыр. Бун-  
лардан артыг инсанлары һејрәтә кәтирән Тејмур ханын вәсфә  
кәлмәдији көзәллији олур.

Бу тәрәфдән Сурхај ханын оғлу Паша хан, Тејмур хан кими  
икидликдә вә көзәлликдә мәшһур олур.

Бу ики ушаг бөјүјүб он сәккиз јашына чатыр, бунларын  
икидлији вә көзәллији әтраф вә әкнафа јајылыр. Бу вахта гәдәр  
көрүшмәк мүмкүн олмамышды. Иттифагән бу ики чаван јекди-  
кәринә раст кәләрсә, бири вә бәлкә икиси дә тәләф олмаглары-  
ны һисс едирмишләр. Бунунла бәрабәр көрүшмәк арзусу һәр  
икисиндә күндән-күнә гүввәтләнир. Оғлум! Әчдадымыздан  
бизә ирс галмыш гана-ган етмәк адәтинә гурбан олан бу чаван-  
лар ахырда бир-бириләри илә көрүшүрләр.

Белә ки, баһарын көзәл сәһәрләринин бириндә Тејмур хан  
ов архасынча, сәрһәдләри олан бу дәрәни ашыб о тәрәфә кечир.  
О заман Паша хан да ова чыхмыш олур. Бу ики аслан, көрдүјүн  
«Ган булағы»нын башында бир-бирләринә раст кәлир. Бир мүд-  
дәт бир-бирләринин көзәл чамалына һејран олуб галырлар.  
Паша хан Тејмур ханын фөвгәл’адә көзәллијинә һејран олур.  
Тејмур хан исә он сәккиз илин әрзиндә гадынлыга мүгајир јыр-  
тычы ганичичи гуш кими алдығы тәрбијәнин онда гадынлыг  
һиссини һәлә пуч етмәдијини инди анлајыр, ешг оду онун үрә-  
јини јахыб-јандырыр, һәр заман икидләри хофа салан көзләри  
инди Паша хана хумар-хумар бахыб ондан аман көзләјир. Паша  
хан һејрәтдән ајылыб, Тејмур ханын ким олдуғуну дујурса да  
сорур:

— Сән кимсән?

— Сән өзүн кимсән?

— Мән бу торпағын саһиби Сурхај ханын оғлу Паша ханам.

— Мән дә бу торпағын саһиби Мисир ханын өвлады Тејмур  
ханам.

Бу суал-чавабдан сонра һәр икиси бир-бирләринә дүшмәнчи-  
лик нәзәрилә бахмага башлајыр. Ахырда Паша хан:

— Чамалын чох көзәлдир, буна сөз јох, көрөк гылынч вур-  
мағын нечәдир? — дејә гылынчыны чыхарыр.

Онун чавабында:

— Инди гылынч вурмағымы да көрүб бәјәнәрсән, — дејә Теј-  
мур хан да гылынчыны чыхарыб Паша ханын үстүнә һүчүм едир.

Оғлум, нечә ки, көј үзәриндә әввәл шимшәк парлајыб, сонра  
курулту сәдасы кәләр, елә дә бу ики чаванын гылынчы од пар-  
ладаб бу гајалара сәс салыр. Хәјли мүддәт чарпышырлар, ла-  
кин бир-бирләринә зәфәр јетирә билмәјирләр. Бу һалда күнөш  
дағын далында түлу едир. Онун зәррәләри Тејмур ханын көзлә-  
ринә ох кими санчылыб гамашдырыр вә бу анда Паша хан фүр-  
сәт тапыб гылынчы Тејмур ханын синәсиндән вурур. Тејмур хан  
јыхылыр. Ган чешмә кими синәсиндән ахыб баһарын тәзә вә  
тәр отларыны вә чичәкләрини бојајыр.

Паша гылынчыны атыб Тејмур ханын јарасыны бағламаг  
гәсдилә синәсини ачыр.

— Аман, ја рәбб, сән гадын имишсән! — дејә гышгырыр вә  
Тејмур ханын башыны дизи үстә алыб: — Сөјлә, сөјлә, көзәлим!  
О солуг нәфәсинлә мәнә лә’нәтини, нифрәтини изһар елә, — дејә  
фәрјад едир.

Тејмур хан зәриф сәс илә чавабында:

— Паша хан, сәнә ешгими изһар едирәм. Бу чиркин адәтә  
лә’нәт вә нифрәт! Аһ, тәбиәт нә көзәлдир! Паша хан мән кеди-  
рәм, әлвида!

— Тохта, бир аз тохта, көзәлим. Паша да сәнинлә кедир.

Паша хан хәнчәрини чыхарыб өз синәсинә вурур вә Тејмур  
ханы ағушуна алыб дејир:

— Инди гој мәним дә ганым сәнинкинә гарышсын!

Оғлум, о вахт бу дағларда зәлзәлә зүһур едир вә һәмин јер-  
дән дағ араланыб ики новчаваны ағушуна алыр. Бир мүддәт  
кечәрәк көрдүјүн «Ган булағы» гаја арасында чари олур. Рәва-  
јәтә көрә һәмин булағын сују Паша хан илә Тејмур ханын га-  
нындан әмәлә кәлмишдир.

## ҮМИД ЧЫРАҒЫ

Илк баһарын сон кечәси иди. Элван чичәкләр вә отлар илә бәзәнмиш, булудлара гәдәр жүксәлмиш дағ башында дүшән Ш... шәһәринин әһалиси дәрин јухуја далмышды. Јалныз ики балача отагдан: јанында өзү кими балача бағчалы бир евдән ишығ кәлирди. Пәнчәрәдән чырағын зәиф шөләси бағчала дүшәрәк оранын зәнкин бөчәк вә пәрванәләрини өз тәрәфинә чәкирди. Маса башында отурмуш, мүталиәјә мәшғул, зәиф әндамлы, сарымтыл бәнизли, гыврычыг сачлы бир кәнч, чәнәсинә дирсәк-ләнәрәк китаб охујур, ара-сыра јорғун гара көзләри бнихтијар гапанарағ раһатлыг едирди. О заман узун, ох кими кирпикләри чәһрәсинә көлкә салыр, башы маса үзәринә әјилир, бир мүддәт белә мүркүләјирди, сонра диксинәрәк башыны галдырыр, көзләрини овчалајыр, галхыб пәнчәрәни ачыр, башыны дишарыја чыхарағ бағчанын саф һавасыны дәриндән тәнәффүз едирди.

Гаранлыгда галмыш пәрванә вә бөчәкләр пәнчәрәнин ачылмағындан истифадә едәрәк отаға сохулур, чырағын әтрафында учушурдулар. Кечәнин дәрин сүкуту вә зүлмәти кәнчин гәлбинә хоф бурахыр, ону диксиндирирди.

— Бу нә ушағлыгдыр? — дејә кәнч пәнчәрәни гапајыр вә сонра әввәлки јерини тутарағ, өзләрини шөләјә атан пәрванәләрә бахыр: — бу һејванчыглар гаранлығы севмәзләр. Көр нечә өзләрини ода атырлар? Нә гәдәр ишыға мәфтун бир мәхлуг, — дејә сөјләнирди. Бу заман нәзәри масанын үстә дурмуш чиб саатына саташыр.

— Аһ, кечәјарыдан кечмиш, лакин мән һазыр дејиләм. Сабаһ сон имтаһанларымы верәчәјәм. Орта тәһсилими битирмәк бу кечәки сә'ј вә гејрәтимә бағлыдыр. Атам јох, мәнә јардым едәчәк кимсәм јох, өз ничат вә сәадәтим өз әлимдәдир. Сә'ј вә гејрәт лазымдыр. Сабаһ орта мәктәби битириб али мәктәбә кирәчәјәм. Орада бир нечә ил тәһсил алыб һәким олачағам, вәтәним үчүн мәнфәәтли бир үзв олачағам. Заваллы анамы мәишәтин бу ағыр зәһмәт вә әзијјәтиндән хилас едәчәјәм.

Әлилә о бири отаға ишарә едәрәк:

— Јат, аначығым, раһат ол вә кәләчәк сәадәтимизә дә инан, — дејә јенә дә мүталиәјә башлајыр.

Кәнчин зәнни јанлыш иди, заваллы гадын бир нечә саат иш-ләдикдән сонра раһат олмағ истәдисә дә јата билмәди. Көзләрини оғлунун гапысына дикәрәк узун вә дәрин фикрә кетмишди. Ағыр, гарақүнлү мәишәти бирәр-бирәр көзләринин өнүндән кәлиб кечди. Будур, он сәккиз јашында бир гыз икән өзү кими бир зәһмәткешә арвад олду. Ичәрисиндә јашадығы евә саһиб олду. Әвлад арзусу чәкәрәк бир көзәл оғула ана олду.

Аһ, нә бөјүк бир сәадәт. Лакин рәһмсиз фәләк тезликлә бу сәадәти јасә дөндәрди. Бир ил бәхтијар јашадыгдан сонра истәкли әри хәстә дүшүб вәфат етди. Ону бирјашлы ушағ илә саһибсиз гојду. О күндән бәдбәхт ана чалышыр, сел тәк көз јашлары төкүр, лакин көрпә оғлуна бахдыгча ағыр мәишәтини унудур, бешијини јырғалајаркән дејирди:

— Јат, оғлум, јат, јат үмид чырағым, јат, чәми сәадәtimi, чәми өмрүмү сәнин уғрунда сәрф етмәјә анд ичирәм.

Гејрәтли ана бу мүгәддәс вәзифәсини чох көзәл ифа етди. Оғлуну бөјүтдү, охутду, бу јаша јетирди. Инди тәһсилени битирмәк үчүн өвлады чалышыр, зәһмәт чәкир. Онун инчә ана гәлт-би сыхылыр, өвладынын әзијјәтинә разы олмајыр, онун зәһмәтләринә дөзә билмәјирди. Лакин бу зәһмәтин она сәадәт гапысыны ачаганы да көзәлчә дүшүнүрдү.

Ән артыг сыхылачағ бир шеј варса, о да оғлунун мәктәбә кетмәк мәсәләсидир ки, бир нечә ил бир-бириндән ајры дүшәчәкләрди, бу исә она гејри-мүмкүн бир имтаһан көрүнүрдү. Јазыг ананын гәлбини һәр дәгигә дешән, ону раһат бурахмајан бир мәсәлә варды. О да бир ил бундан әгдәм әринин гоһумларындан бири далашаркән бир чаваны өлдүрмәси иди. Дүшмәнләри гагилин һәбсә алыныб сүркүн едилмәсинә иктифа етмәк истәмәјирдиләр. Гана ган етмәк фикри бәсләјирдиләр. Бу сәбәбдән заваллы гадын бу или даима горху ичәрисиндә јашајыр, оғлуну көзләриндән ирағ бурахмағ истәмәјирди.

Кечә кечәр, оғлу јатмаз, ана ахыр буна сәбир етмәјиб галхар, шала бүрүнәр, оғлунун отағына кирәр; өвладынын башыны гучуб, гыврычыг сачларындан өпәр.

— Ана, нә үчүн дурдун?

— Оғул, јата билмәдим. Гәлбимдә бир горху, бир изтираб һисс едирәм. Горхурам сәнә дүшмән тәрәфиндән бир хәтәр тохуна.

— Аначығым, хоф вә изтирабын әсилсиздир. Өз отағымда, көзүнүн өнүндә дәрс охујурам. Мәнә нә ола биләр? Мән бир мәктәблијәм, кимсә илә дә дүшмәнчилијим јох, архајын ол, мәнә һеч бир кимсә тәрәфиндән хәтәр тохунмаз, кет, ана, раһат ол.

— Бәс сән, оғлум јатмајачагсан? Охудуғун јетәр, дур, сән дә раһат ол, чырағы сөндүр.

— Јох, ана, сәһәри ачсам да сабаһкы имтаһанларымы һазыр етмәлијәм. Марағ етмә, бир кечәни јатмамагла мәнә һеч бир шеј олмаз, лакин бир илими гајиб етмәк, һәр икимиз үчүн фајда вермәз. Инди даһа мәнә мане олма, — дејә кәнч китаб охумаға башлајыр, анасы да отағына чәкилир.

Бир саат белә кечир. Гәфләтән бир түфәнк ачылыб дағлара сәда салыр, дәрин сүкуту позур. Икинчи бир гадын чығыртысы



бу сәдаја чаваб верир, јатмыш гоншулары ојадыр. Кәнч тәләбә јерә сәрилир. Бир саат бундан әгдәм бөјүк үмидләр бәсләјән кәнч, бир гәддар дүшмәнин, рәһмсиз дүшмәнин күлләсинә гурбан олду.

Саһисиз ананын үмид чырағы сөндү... Јенә зүлмәт, јенә дәрин сүкунәт... лакин балача отагдан:

— Јох, оғлум, сән өлмәмисән, анчаг јатмысан. Јат, үмидим, раһат ол, сабаһ јенә дурачагсан, имтаһанларыны верәчәксән, аначығыны бәхтијар едәчәксән...

Һәзин гәлбләри охшајан охшама сәдасы кәлирди.

1923.

### ЧӘҢАЛӘТ ГУРБАНЫ

Ушаглыг хатиратымдан нағылына шүрү етдијим бу вагиә мәнә елә бир дәрин тәсир бурахмыш, гәлбимдә елә силинмәз нәгш бағламышдыр ки, санки узун мүддәт әввәл јох, дүнән ваге олмушдур.

Сәккиз јашында ушаг икән «Сејидли» адланан кәндимиздә башачыг, ајагјалын, тәбиәтин мәрһәмәтли гучағында, мәишәтин ағыр вә зәһәрли һалларындан хәбәрсиз јашардым.

Бир күн әмим оғлунун алтыјашлы оғлу илә һәјәтимиздә ојнаркән паланлы ата минмиш бир гочаны дарвазамызын ағзында дурмуш көрдүм.

— Баба, кими истәјирсиниз? — дејә сорушдум. Чавабындан мәлүм олду ки, әмим оғлу илә көрүшмәк истәјир. — Бујурун ичәријә, — дејә мән әмим оғлуна хәбәр вермәјә гачдым. Гоча, әмим оғлу илә көрүшдү, саламлашды. Мән дә јолдашым илә ојнамаға мәшгул олдум. Бир гәдәр сөһбәтдән сонра саламатлашыб, «аллаһ сиздән разы олсун, мән гочаны үмидсиз гајтармадыныз» — дејә атыны миниб кетди.

Бундан бир нечә күн сонра һәмин гоча, үстүнә он дөрд јашында бир гыз минмиш јүклү атын чиловуну чәкәрәк, јанында да он једди јашлы дикәр бир гыз илә һәјәтә кирди.

Әмим оғлу онлара хошкәлдин еләди. Гоча, кичик гызы атдан дүшүртдү вә сонра ата чатылмыш ики мафрашы ачыб јерә салды. Бу мафрашларда бир гәдәр габ-гачаг вә гејри ев шејләри варды. Әмим оғлу һәјәтимиздәки бир әски команы кәстәриб деди:

— Будаг баба, мәскәниниз бу кома олачагдыр. Аты ахура чәк, раһат ет, сонра ушагларыныз илә отаға бујурун, бизә гонаг олун.

— Чох разыјам, сизә зәһмәт вермәк истәмирәм. Гызларым команы тәмизләјиб палаз саларлар, раһат оларыг.

— Будаг баба, јол кәлмисиниз, јорулмусунуз, һәм дә ачмысыныз, бујурун, биздә јемәк јејин, бир гәдәр раһат олун, сонра мәнзилинизи сәлигәјә саларсыныз.

Бу сөзләрә анам да шәрик олуб гызлары отағымыза апарды. Будаг баба да аты раһат едиб әмим оғлуна гонаг олду. Анам гызлара јер кәстәриб отуртду вә сонра бачымы вә мәни кәстәрәк таныш етди.

— Бу мәним гызым вә бу да кичик оғлумдур, бөјүк гардашлары Тифлисдә охујур. Сизин бөјүк бачынызы таныјурам. О, Шелли кәндиндә олур. Инди сиз бирбаш Күрдүстандан кәлирсиниз?

— Хејр, биз Күрдүстандан Шеллијә кәлдик, бачымызын јанында мәнзил тапмадыг, бураја кәлдик, — дејә бөјүк гыз чаваб верди:

— Ананыз сағдырмы?

— Јох, бир илдир ки, өлүбдүр.

— Анасыз ушагларын күнү пис кечәр, ананын јерини һеч кәс верә билмәз. Балаларым, мәним ушагларым да көрпә икән аталары өлдү. Амма мән өзүм ушагларымы бәсләјиб бөјүдүрәм.

Анам гызлар илә мәрһибанлыгла данышараг јемәк һазыр етди вә сүфрәјә гојуб тәам јемәји тәклиф еләди. Лакин онлар утанараг, јерләриндән гымылданмадылар.

— Утанмајын, гызларым, ирәли кәлин, чөрәк јејин.

Бачым галхыб, бачыларын әлләриндән тутду вә сүфрә башына апарды. Онлар да утана-утана јемәк јемәјә башладылар. Гонагларымыз јемәјә мәшгул икән, мән дә онларын бир ата-ана өвлады олараг әсла бир-бирләринә бәнзәмәдикләринә диггәт едирдим.

Бөјүк гыз, учабојлу, инчәбелли, ири гаракөзлү, узун гарасачлы, додагларында мүдам бир тәбәссүм, нәзакәтли бир Күрдүстан көзәли олдуғуну сүбүт едирди.

Икинчијә кәлдикдә алакөзлү бу гыз көјәрчинә бәнзәјирди. Бу бәнзәмә мәним фикрими о гәдәр чәлб етмишди ки, өзүмү сахлаја билмәјәрәк:

— Сәнин адын Көјәрчиндирми? — дејә кичик гыздан сорушдум. — Гәфләтән вердијим бу суал гадынларын күлүшмәсинә сәбәб олду.

— Хејр, мәним адым Күлбәнд, бачымынкы Тамамдыр, — дејә бөјүк гыз чаваб верди вә сонра мәнә диггәт јетирәрәк деди:

— Көјәрчин ады сизә даһа артыг јарашыр.

Анладым ки, Күлбәнд мәним абы маһуд чухама, чал папағыма ишарә едир.

Мәним суалым индијә гәдәр давам едән сүкуту позду.

— Мәним гардашым нағыла гулаг асмағы чох севәр. Она же-мәк вермә, ичмәк вермә, боллуча нағыл сөjlә. Кечәләр мәни раһат гојмур. «Бачым, женә нағыл де» дејә жалварыр, мән дә Мәликмәммәд, Гырат нағылларындан ајрысыны билмирәм, — дејә бачым шикајәтләнди.

— Мән дә нағыл билмәјирәм, анчаг бачым Тамам чох билир. Күрдүстан ашыглары сөjlәдикләри нағылларын һамысыны дө-шүнә јығыб, еләдирми, бачым? — дејә Күлбәнд сорушду.

Тамам исә гызарараг, башыны ашағы салыб чаваб вермәди. Мән дә анамдан сорушдум:

— Ана, Тамам бизим евдә олачагдыр, еләми?

— Јох, оғлум, Күлбәнд әмиоғлункилдә галачагдыр, Тамам да әмигызынын ушағыны сахлајачагдыр. Будаг баба илә әмиоғлун белә сөzlәшмишләр.

— Бәс Мәммәдрза нәдир? Гој әмигызымын оғлуну о сахла-сын, Тамам да биздә галсын, — дејә анамдан рича етдим.

— Киши хажлағы көрпә ушаг сахлаја билмәз, бу арвад иши-дир. Сән дарыхма, һамымыз бир һәјәттә олуруг, һәр саатда да Тамамла көрүшәчәксән, о да сәнә көзәл нағыллар сөjlәјәчәк-дир, — дејә анам мәни сакит етди.

Гызлар јемәкләрини битириб ајаға галхдылар. «Сағ олун», — дејә анамдан кетмәјә изин истәдиләр.

— Кедин, гызларым, мәнзилинизи сәлигәјә салын. Бу күн раһат олун, сабаһдан да ишә башларсыныз.

Гызлар чыхдылар, мән дә онларын архасынча. Һәјәттә Та-мама јахынлашыб дедим:

— Тамам, доғрусуну де, женә нағыл дејәчәксәнми?

— Дејәчәјәм, һәлә сәнә јахшы ојунлар да өјрәдәчәјәм, — де-јә мәни архајын етди. Сонра әлини чижнимә гојараг, мә'суманә бир тәбәссүмлә:

— Инди де көрүм, сәнсән көјәрчин, ја мән?

— Әлбәттә, сәнсэн. Мән палтарымы дәјишсәм, һеч көјәрчинә бәнзәмәрәм, — дејә мән чаваб вердим.

— Доғрусу, көјәрчини севирәм, адым көјәрчин олсајды ар-тыгча хошланардым. Анам, мәнә дағкечиси дејәрди, чүнки га-јалара кечи кими дырмашардым. Тамам адыны мәнә атам гојуб.

— Тамам, бундан сонра мән сәнә Көјәрчин дејәчәјәм, разы-санмы?

— Разыјам, инди кедим бачыма көмәк едим, сонра сөһбәт едәрик, — дејә Тамам гачараг комаларына кетди.

Мејвә бағлары илә әһатәләнмиш күллү, бағчалы бөјүк һә-јәтимиздә биздән башга ики әмиоғлумун да аиләси јашајырды.

Кичик әмиоғлум һәрчәнд евли дејилди, лакин дул бачысы вә онун ики јашында оғлу илә бир аилә кими ајрыча јашајыр-дылар. Тамам да бунларда ишләјәчәкди. Күрдүстан дағларында бәсләнмиш бу ики чичәк бу аиләләр ичәрисинә кирмәклә онлар-да бир женилик, шадлыг вүчуда кәтирдисә дә, дикәр тәрәфдән нифага вә ондан төрәјән фачиәли һадисәләрә дә сәбәб олду; лакин бурада онлардан бәһс етмәјиб һекајәмизин гәһрәманы олан Тамам гызчыгазын үрәкдешән фачиәсини јазачағам.

\*\*\*

Јазын гызғын күнләри иди. Биз ушаглар вахтымызын чохуну мејвә бағларында кечирәрдик. Каһ јетишмиш мејвәләри дәриб јејәрдик, каһ гуш јуваларындан бала дүшүрүб ојнардыг. Каһ да чәлә гуруб ана гушлары тутардыг. Бу пис һәрәкәтләри бизә төрк етмәјә Тамам сәј вә гејрәт едәрди. Бунларын әвәзиндә бизә чүрбәчүр ојунлар өјрәдиб мәшғул едәрди.

Һеч унутмарам. Бир күн бибим евинә кетмишдим. Онларын бағында, көзүмә ағач дешијиндә гајрылмыш бир алачәһрә ју-васы саташды. Чәлд ағача дырмашыб әлими јуваја сохдум вә түксүз әтчә балаларын үстүндән ана алачәһрәни тутуб севинчәк бир һалда ағачдан ендим. Даһа бибимә көрүнмәјиб евимизә гач-дым. Һәјәтимиздә Тамама раст кәлдим.

— Бибин сәнә нә верди? — дејә Тамам сорушду.

— Һеч зад вермәди, — дејә чаваб вердим.

— Јалан сөjlәјирсән, бибин сәни чох истәјир, јәгин женә дә чибләрини гәнфет илә долдурубдур. Бах, онун үчүн дә әлләрини чибиндән чыхармајырсан, һеч горхма, мән сәндән зор илә ал-мајачағам. Истәрсән верәрсән, истәмәзсән вермәзсән. Анчаг сөз-ләринин јалан олдугуну бу күн мәнә сүбут етдин, — дејә Тамам мәни утандырды.

Мән һәгигәтән Тамамы чох истәјирдим вә һеч бир шеји он-дан мүзәјигә етмәздим. Буну өзү дә билирди. Лакин бу сөз-ләрдән мөгсәди нә олдугуну анламадым. Сол чибимдән әлими чыхарыб дедим:

— Инди өзүн бах, көр, чибимдә бир шеј вармы?

— О бири әлини чибиндән чыхарт, гәнфет орададыр, — дејә Тамам тәклиф етди.

Әлачсыз галыб мән әлачәһрәни чыхарыб она көстәрдим вә нә үсул илә тутдугуму сөjlәдим.

— Мән буну әввәлдән билирдим. Инди мән сәнә о анасыз галмыш балаларын һалындан бир нечә кәлмә сөjlәјәчәјәм, гәл-бин јанарса, балача гушчугазлара јазығын кәләрсә, аналарыны бурахарсан, — дејә Тамам елә бир марагла, елә бир гәлбијан-дырычы сөзләрлә анасыз галмыш гушчугазларын һалыны тәс-

вир етди ки, мән ихтиjarсыз овчуму ачдым вә гушчугаз да шад бир сәслә учуб кетди.

Тамам мәним көзләримдәки jашы көрүб, «индән сонра бир даһа гушлара әзијјәт вермәјәчәјәм», сөзләрини ешидиб мәни гучаглајыб өпдү.

Бу иттифагдан сонра мән бу пис адәти тәрк етдим. Белә усул илә, әсла зор етмәдән, Тамам, бир чох чиркин һәрәкәт вә адәтләри мәнә тәрк етдирди. Инди бу узун мүддәт кечдикдән сонра ушаглыг хатиратымы јад етдикдә Күрдүстан дағларында бәсләнмиш елмсиз, тәрбијә көрмәмиш бир гызчыгазда бу гәдәр рәһмдиллијә, онун ушаглара тәрбијә вермәкдә бу гәдәр устад олмағына һејран галырам.

Пајыз јетишдикдә биз ушаглар үчүн јени бир мәшғулијјәт әмәлә кәлди. О да бағларымыздан мејвә дәриб дамларда асмагдан ибарәт иди. Анам мәни һәвәсләндириб дејирди:

— Дур, оғлум, дур гышын узун кечәләриндә бухарымызы јандырачағыг, онун башына топлашачағыг. Тамам да бизә көзәл нағыллар сөјләјәчәк, биз дә бу мејвәләри ширин-ширин јејәчәјик.

Бәли, анам вәдә вердији күнләр кәлиб чатды, ағаппаг гар көфән кими јери гучаглады. Сојуг күләк һејванлары исти төвләләрә, инсанлары бухарынын башына топлады. Кечәләр гадынлар, ушаглар отағымыза јығылыб бухарынын башына топлашырдылар. Анам да чәрәз кәтириб гојарды. Биз дә ширин сөһбәт едәрәк јејәрдик, данышардыг, күләшәрдик, ахырда да Тамам мараглы нағылларыны башларды. Јери кәлдикдә өзүнү ел ашыгларына охшадараг, һәзин бир сәслә охујарды. Бәзи вахт сөһбәт әчиннәдән, шејтандан, дивдән, һал анасындан дүшәрди. Һәр кәс бунлардан әчаиб, гәраиб шејләр нағыл едәрди. Күләбәнд бачысы Тамамын Һәр шејдән зијада хараба гәбиристандан горхдугуну сөјләрдди. Гадынлардан бәзиси өлүләрин хортламағындан бәһс едәрәк Тамамын хофуну һаглы олараг биләрди. Анам биз ушагларын көзләриндә горху әләмәтини көрәрәк сөһбәти дәјишдирәрди. Онун әвәзиндә хидмәтчи Бәхтијара гавал чалдырыб бизләри ојнадарды...

Бу ил јәј тәтили мүнәсибәтилә бөјүк гардашымла бир јердә вәтәнә өвдәт<sup>1</sup> етмиш дајым мәнимлә көрүшдүкдә анама деди:

— Бунун да охумаг заманы чатмыш. Кедәндә өзүмлә апарачағам.

— Јох, гардашым, бирини дартыб гәриб вилајәтә апардығын јетәр, даһа буну вермәрәм, — дејә анам дајымын тәклифини рәдд етди.

<sup>1</sup> Өвдәт — гајытмаг.

— Вермәјиб нә едәчәксән? Өзүн билирсән ки, оғлунун атасы, әмиләри, һамысы өлүб, бөјүк мүлкүнүз әлиниздән чыхыб, чинсли илхыларыныз саһибсизликдән тәләф олуб, сән бир дул арвад, буна нә тәрбијә верәчәксән? Бөјүдүб чобанмы едәчәксән? Нә үчүн өвладынын бәдбәхт олмағына сәбәб олурсан?

Белә дәјәрли сөзләри илә дајым бачысыны јола кәтирмәк истәјирди. Лакин анам разы олмајыб дејирди:

— Өвладымы нә үчүн елмсиз гојурам?! Бу илдән молланын јанына көндәриб охутдурачағам.

— Онда, бу иши ушағын өзүнә бурах, истәр биз илә тәһсилә кедәр, истәмәз, сән анасы вә бачысы илә бурада галар.

Анам буна разы олду; чүнки ондан ажрылмајачағыма шүбһә етмәјирди. Лакин һәр шеј дајым тәрәфә кечмәјә сәбәб олду. Бириси молланын чубуг вә фалагга горхусу, дикәри гардашымын вә гејри мәктәбли гоһумларын көзәл формалы мәктәб палтары вә сөјләдикләри әчаиб шејләр иди.

— Мән дајым илә охумаға кедәчәјәм, — дејә разылыг вердим. Анам начар галыб бир шеј демәди. Лакин јенә дә үмидини кәсмәмишиди, чүнки мәктәбләрин ачылмағына ики ај галмышды, она кими мән фикрими дәјишдирәчәјим үмидиндә иди.

Бир күн Тамам мәнән сорушду:

— Доғруданмы, охумаға кедәчәксән?

— Бәли, кедәчәјәм, јохса сән разы дејилсән?

— Мән разыјам, амма ханым мәни өјрәдир ки, сәни бу фикрдән дашындырым. Сән һеч кәсә гулаг асма, кет, оху, бөјүк адам ол, кәл бурада чалыш, анчаг јазыг кәндлиләрә әзијјәт вермә. Амма бу дедикләрим иди анана сөјләмә, јохса ханым мәнән инчијәр.

Заваллы аначығым, үмид бағладығын Тамам да сәнин бәр'әксинә кедир. Ахыр ажрылыг заманы кәлиб чатды. Анамын вә бачымын көз јашларына давам едә билмәјирдим. Тамам мәнә јанашыб деди:

— Һеч гүссәләнмә, доғгуз ајдан сонра јенә кәләчәксән, бурада шад көрүшәчәјик. Сән дә көрдүјүн шәһәрләрдән, охудугун китаблардан бизә нағыл едәчәксән. Амма бурада галсан һеч бир зад билмәјәчәксән.

Бу сөзләрлә Тамам мәнә тәсәлли верәрәк сакит едирдисә дә, титрәк сәсиндән, ағармыш чөһрәсиндән, јашла долмуш шәһлә көзләриндән мәлүм олурду ки, бу ажрылыг она да бөјүк тә'сир едир.

Ахыр көзүјашлы анам, бачым вә саир әгрәбам илә әлвида едәрәк јола дүшдүм.

Вэтэндән харич гапалы пансион, дөрд дивар ичиндә јекнасәг јашајыш, һәр бир тутулачаг ишин чынграг илә олмасыны бир хәјалыныза кәтирин ки, белә бир јердә, асудә, көзәл тәбиәт ичиндә бәсләнмиш бир ушағын һалы нечә оларды? Күндүзләр дәрсләрә, идмана, ојнамаға вә саир ишләрә мәшғул олараг, белә мәишәтин ағырлығыны бир о гәдәр һисс еләмәјирдим, дәрин сүкута далмыш узун кечәләри исә көз јашы төкәрәк хәјал илә кечирирдим...

Нәһајәт, јај тәтили кәлиб јетишди. Бир пара јолдашларымла вагона миниб вэтәнә үз гојдуг, үч күндән сонра кәлиб евимизә чатдыг. Мән анам, бачым вә саир гоһумларымла көрүшдүм, өпүшдүм. Лакин нә һәсрәтини чәкдијим Тамам вә нә дә Күлбәнд онларын арасында вар иди. Бу исә мәнни изтираба салырды. Сорушмаға да чәсарәт еләмәјирдим. Ахырда көрүшә кәләнләр дағылдыгдан сонра анамдан сорушдүм:

— Тамам вә Күлбәнд һарададырлар? Нә үчүн мәнимлә көрүшмәјә кәлмәдиләр?

Анам чашгын бир һал илә деди:

— Билмирәм нә үчүн, әлбәттә, ешидиб кәләрләр, көрүшәрләр... Онлар сәни чох истәјирләр.

Анамын белә долашыг чавабы мәнни даһа да горху вә шүбһәјә салды.

— Ана, нәдән исә доғрусуну демәк истәмирсән, сөјлә көрүм, онларын башына нә иш кәлмиш?

— Бир шеј јох, онлар бурадан көчмүшләр... Күлбәнд дә, Тамам да әрә кетмишләр... Сонра башларына нә гәзијә кәлмишдир, билмирәм.

Анладым ки, анам да, бачым да һәгигәти мәнән кизләјирләр. Она көрә артыг суал вермәдим вә ишин һәгигәтини билмәк үчүн башга јоллар ахтармаға сәј етдим.

Әмиоғлумун хидмәтчиси Мәммәдрза, ушагыгдан бу үч айла ичиндә јашадыгына көрә, һаумызы она бир күлфәт үзвү кими бахырдыг, ондан кизли бир сирримиз олмазды.

Мәммәдрза үчүн дүнјада гәм-гүссә јаранмамышды. Һәмишә дејән, данышан, күлән, зарафатчы бир шәхс иди. Һәмишә дә «Бу дүнја беш күндүр, беши дә гара, әбләһ одур, ону гәм-гүссә илә кечирә...» сөзләрини тәкрарларла сөјләјирди. Сабаһ ертә бөјүк бағымызы кәзмәк бәһанәсилә Мәммәдрзаны јаныма салыб кетдим. Јол узуну Мәммәдрза мәнәкә сөјләјәрәк мәнни күлдүрүрдү.

Бағымызы сәјр етдикдә Мәммәдрзадан сорушдүм:

— Ләлә, сәнән бир шеј сорушачағам, мәнән кизләмә, доғ-

русуну сөјлә. Нә үчүн Будаг баба бурадан көчмүш? Тамам илә Күлбәнд нечә олмушлар?

Бу суалымдан сонра Мәммәдрзанын күләр үзү гара булуд кими тутулду. Бир аз фикирдән сонра:

— Бу көј от үстә отураг, мән дә сәнә онларын фачиәләрини сөјләјим, — дејә тәклиф етди.

Отурдуг, Мәммәдрза да күрд гызларынын башларына кәлән мүсибәти нағыл еләмәјә башлады. Күлбәнд илә кичик әмиоғлумун сәвишдикләрини билирдим, лакин ону зор илә бир күрд оғлуна вериб әмиоғлумдан узаглашдырмағы инди, Мәммәдрзанын нағылындан билдим.

Мәммәдрза Тамамын фачиәли гәзијәсини нағыл етдикдә мән давам едә билмәјиб башымы отларын арасында кизләтдим вә көз јашым нејсан јағмуру кими төкүлүб отлары ислатды.

Күлбәндин гәзијәсиндән сонра Будаг баба, бөјүк гызынын јанына көчмәјә мәчбур олур. Јазыг Тамам бизим айлајә өјрәшдијиндән ајрылмаг истәмәјирмиш, лакин әмиоғлуларынын араларына нифаг дүшмәсинә сәбәб олмамаг үчүн анам онун кетмәјинә изин верир.

Сејидли кәнди, она гәдәр башга кәндләрлә битишән ики дағын арасында дүшмүшдүр. Бу кәндләрин мејвә бағлары тәхминән 12—13 квадрат километр јер тутараг, узагдан бахдыгда бөјүк бир мешәјә бәнәзәјирди. Гәрб тәрәфә узанан дағлар кетдикчә гаралыб, әскидән бина олмуш Әскәран галасына чатдыгда јарым километр гәдәр бир-бирләринә јахынлашырлар.

Бу ики дағын арасында Гаргар чајы ахыр. Кәндлиләрин бағлары, бостанлары, тарлалары бу чајдан суланыр. Сејидли кәндинин сәккиз верстијиндә, Әскәранын јахынлығында Боздаг адлы бир отлаг мөвчуддур. Баһар фәсли малдар кәндлиләр бураја көчүб алачыглар гуларлар вә орада јаја гәдәр галыб малларыны отладарлар. Сонра јајлаглара көчәрләр.

Һәмин Боздагда, јол кәнарында әски хараба бир гәбиристан вардыр, кәндлиләр бурада өлүләрини дәфн едәрләр. Заваллы Тамамчыгазын фачиәси дә бу јерләрдә зүһур етмиш. Белә ки, бир маллы, дәвләтли кәндлинин чаван оғлу шиддәтли сурәтдә дәли олур. Һәтта ону зәнчирлә бағламаға мәчбур олурлар. Нә гәдәр дуа јаздырырлар, пирә апарырлар вә бу кими авамча мүәличә едирләрсә дә фајда вермәјир. Ахырда ким исә: «Белә дәлијә бир мә'сумә гыз кәлин оларса сағалар» дејә ата-анасыны инандырыр. Онлар да елә бир гыз ахтармаға башлајырлар. Лакин һансы бир фағыр кәндлијә бөјүк пуллар вәдәсилә тәклиф едирләрсә, һеч кәс гызыны белә дәлијә вермәк истәмир. Ахырда арајыб Будаг бабаны тапырлар вә бөјүк пул илә ону разы едирләр.

Заваллы Тамамын, «Сәни бир көзәл, дәвләтли чаван оғлана веририк» дејә мәчбурән разылығыны алырлар, кәбинини кәсирләр. Сонра тојсуз, кизлинчә дәлијә кәлин апарырлар. Тамам бахыб көрүр ки, ону алдадыб дәлијә вермишләр. Буну билдикдә јазығын бүтүн бәдәни титрәмәјә башлар. Иттифагән һәмин кечә көј үзүнү гара булудлар тутуб шиддәтли јағмур јағмаға башлар. Дағлардан ахан селләр алачыглара долуб бәзиләрини јумалајыб апарыр. Адамларын башы буна гарышдыгда Тамам фүрсәт тапыб гачыр.

Кечәнин гаранлығы, көјүн дағлара сәда салан дәншәтли шагылтысы, дәрәләрән ахан селләрин курултусу Тамам кими бир гызы јох, бүтүн кишиләри дә хофа салар. Башачыг, ајағжалын, күләклә боғуша-боғуша, селләрлә әлләшә-әлләшә Тамам гачыр. Дәли онун үрәјинә елә бир горху салмышмыш ки, заваллы гызчыгаз индики һалына шад имиш. Онун фикри о имиш ки, адамлар дујуг дүшүнчә Гаргар чајыны кечиб мешәдә кизләнсин. Лакин бир гәдәр гачдыгдан сонра дашлара дәјиб јараланмыш ајағлары јағмурдан исланмыш, бәдәни күләк илә әлләшмәкдән табдан дүшмүш әзасы даһа һәрәкәтдән галыр. О заман бир пәнаһ јер арајыр ки, кизләниб динчәлсин, һараны тапыр, билирсинизми? Һәр шејдән артыг хоф етдији гәбиристаны.

Тамам, үстү күнбәзли бир әски мөзар тапыр вә ичиндә кизләнир.

Иттифагән ахшамламыш бир гоча диләнчи, јолдан кечәркән, һәмин күнбәзли мөзары көрүр. Ичәри кирмәк мөгсәдилә гапысына кәлир. Бу заман дәншәтли бир гышгырыгдан диксинәрәк чәкилир. Гоча һејрәтдә икән Тамам дишары чыхыр вә сәрсәри, горхунч бир гәһгәһә чәкәрәк, илдырым кими чаја тәрәф гачыр. Диләнчинин бүтүн бәдәнинә бир ләрзә јајылып. Бисмиллаһ, дәрәк гәбиристандан гачмаға үз гојур.

Сәһәр олчаг Тамамы арамаға башлајырлар. Хејли арадыгдан сонра мејитини Гаргарын о бири саһилиндә тапырлар.

1923.

## ГАТИЛ УШАГ

Отуз-гырх ил бундан әввәл, бәлкә инди дә Азәрбајчанын чох јерләриндә мүсәлман әкинчиләри арасында хејли тәәччүблү, һәр кәсин нәзәрини өзүнә чәлб едән вә әкинчилик сәнәтинә әсла јарашмајан бир һал варды. О да әкинчиләримизин өз зәһмәтилә бечәрилмиш тахылы бичмәкдә ачиз галараг, иранлы бичинчиләринә мөһтач олмаглары иди.

Јајын исти күнләри иди. Иран бичинчиләри әјинләриндә чындыр палтар, ајағларында чарыг, габарлы әлләриндә ораг, архаларында митил јорған, Араз чајыны кечәрәк, Азәрбајчана сел кими ахырды. Бу зәһмәткешләр арасында башы әммамәли вә гуршаглы, бојнујоғун сејид дәстәси дә көрүнүрдү. Зәһн олунмасын ки, бу мүфтәхорлар да Азәрбајчана иш арамаға кәлирдиләр. Хејр, онлар хырманлары кәзиб: «Чәддимин пајыны вер», дејә кәнддиләрдән «сејид веркиси» тәләб едирдиләр. Дини вә адәти-мөвһумата гәрг олмуш садәдил мәзлум кәнддиләр, һәр бир веркидән әввәл бу мүфтәхорларын торбаларыны долдурардылар вә һеч бири чүр'әт едиб онларын тәләбини рәдд едә билмәзди.

\*\*\*

Зәмили кәнди дағ әтәјиндә, мешә гырағында дүшмүшдү. Бу кәндин әһли әкинчилик вә малдарлыгла мәшғул оларды. Тарлалары јүксәк јерләрдә олдуғу үчүн дағлар арасындан ахан чајлардан истифадә едә билмәздиләр. Она көрә јағмур аз јаған или әкинләри јаныб зәһмәтләри һәдәр кедәрди.

Бу кәндин гуртараचाғында, мешәнин башланғычында әски вә уфаг дахмада Гызханым адлы бир гадын он ики јашлы оғлу илә јашајырды. Бу гадын беш ил иди ки, дул галмышды. Әри Меһдигулуну артыг дәрәчәдә севәрди вә севмәјә дә һаглы иди, чүнки Меһдигулу һәлимтәбиәтли, күләрүзлү, рәһмдил бир шәхс иди. Өләнә кими бир дәфә дә олса Гызханымы инчидиб әзијјәт вермәмишди. Бундан әлавә Меһдигулу кәнд әһли илә дә көзәл рәфтар едәрди.

Тарласыны һамыдан габаг шумлајыб гуртарарды вә сонра дул гадынларын, хәстә дүшмүш кәндли гардашларын јерләрини пулсуз-парасыз өз өкүзләри илә сүрәрди; буна көрә кәндиләр ону чох истәрдиләр. Бу јахшылыгларын әвәзи иди ки, инди дул галмыш Гызханымын тарласыны «һо» едиб әкәрдиләр вә бичин заманында көмәк едәрдиләр. Бир тәрәфдән дә оғлу Мәрданын өзләринә чобан тутуб, пул вермәклә Гызханымә көмәк әлләрини узадардылар. Гызханым бу гејрәтли кәндлиләрин сајәсиндә өз оғлу илә јахшы күзәран едәрди.

Гызханым әри кими ишләк, хошхасијјәтли, намуслу бир гадын иди. Бир иттифаг кәндлиләрин мөһәббәтини она даһа да артырмышды: чаван Гызханым дул галдыгдан сонра дүбарә әрә кетмәмишди. Елчиләрә белә чаваб верәрди:

— Севкили әримдән сонра кимсәјә арвад олмаг һәвәсиндә дејиләм вә оғлум Мәрданын да гәлбини јараламаг истәмирәм. О гејрәтли ушаг бөјүјүб мәни һамыдан јахшы сахлајачагдыр. Бу фикир јанлыш дејилди. Мәрдан сағлам, чәсүр бир ушаг

иди. Анасы илэ мейрибан рафта р едиб итаэтиндэн бојун гачыр-мазды.

Атасы Мейдигулу асудэ вахтларыны овда кечирэрди. Бэ'зи вахт Мөрданы да өзү илэ ова апарарды. Бу исэ ушагда овчулуг һөвөсини артырарды. Атасы өлөндөн сонра ушаг онун ов түфөн-кини дә өзү илэ көтүрэрди. Анасы мане олмаг истэдикдэ дө-жәрди:

— Ана чан, горхма, түфөнkdән мәнэ хата кәлмэз, бәлкә мәнн ыртычы һөјвандан мұһафизэ едөр. Атмагда да устајам.

\*\*\*

Күнөш аһөстө-аһөстө дағ башындан енирди. Кетдикчө көзө батычы шө'ләси зөйфләширди. Дүнјаја бурахмыш зөррөләрнини керн чөкөрөк санки дејирди: — сиз дә бир гэдөр раһат олун балаларым.

Бир аздан сонра күнөш дағын далына енөрөк көздән гаиб олду. Көндө гаранлыг чөкмөјө башлады. Арадан бир он дөгигө кечэндән сонра дағын архасындан гара булудлар галхараг, кәнд-дин үстүнү алды.

Гызханым дахмадан чыхыб дарвазаја кәлди. Гара булудла-ры көрдүкдэ јазыг гадынын үрөји изтираба дүшдү.

Мөрдан һәр күн күнөш батдыгда маллары кәндэ кәтирэрди. Гәфләтән шимшөк гызыл илан кими көјүн үзүндэ ојнајараг да-глара дөһшөтли бир сәда бурахды. Бу сәсдән диксинөрөк, Гыз-ханым үрөјиндэ дуа етмөјө башлады.

Курулту кетдикчө артырды. Бир аздан сонра шиддөтли јағ-мур јағмаға башлады. Гызханым дахмаја кириб көһнө, јамагы шалына бүрүндү вө јенө гапыја чыхды. Бу вахт гысабојлу, гара-гаш, пыртлагкөз бир чаван сејид, эбасыны башына чөкмиш, дог-газ илэ кәлирди. Гызханым көрдүкдэ она тәрөф јөнөлдн.

— Бачы, мән гәриб сејиди аллаһ гонағы сахламағы рича едирәм.

— Аға, чөддинө гурбан олум, бу ев һеч бир гонағы гапысын-дан наүмид гајтармамыш, анчаг мөним әрим вөфат етмиш. Мән бир дул гадынам, кишисиз евө сән намөһрәми нечө бурахым?

Сејид буну ешитдикдэ вө чаван Гызханымын көзөл симасыны көрдүкдэ гара пыртлаг көзләриндән од парлады.

— Бачы, сејид өвлады һәр бир евө мөһрөмдир, мәнн белө јағмурда гапыдан наүмид гајтарсан, бу еви, бишөкк-шүбһө, бөла тутар.

Гызханым сејидин гарғышларындан чох горхарды. Оғлу хөс-тө оланда, башы ағыјанда, ја санчы тутанда һәр бир шөјдән әввөл сејидө нәзир едәрди. Инди сејидин сөзләрини ешитдикдэ үрөји горхуја дүшдү. Бир тәрөфдән дә намуслу гадын јад киши-

ни евө бурахмагдан һөја едирди. Бу һалда интизарыны чөкдији оғлу јадына дүшдү.

— Аға, ичәри бујурун, јағыш сизи исладар. — Һәр икиси һө-јөтө дахил олду. Гызханым дахмаја кириб чырағы јандырды вө сонра сејиди ичәријө тәклиф етди.

— Бујурун, аға, раһат олун.

Сејид исланмыш эбасыны чыхарыб әјләшди.

— Бачы, бөс оғлун һарададыр?

— Аға, оғлум кәндн малларыны отарыр, инди кәләр. Анчаг јағыш чох шиддөтли јағыр. Оғлумдан никаранам, чүнки ушаг-дыр, дағдан ахан селө дүшүб тәләф олар.

Сејид деди:

— Хоф етмө, бачы, сән мән сејиди мұсафир етдин, чөддн Мөһөммәдәлмустафа бујурмушдур ки, мөним өвлады олдуғу евө бөла назил олмаз. Бу саат оғлун сағ вө саламат кәлиб чы-хар.

-- Аллаһ ағзындан ешитсин, аға.

— Әлбәттө, биз сејидләрин ағзындан чыхан сөзләрин һамысы аллаһ, пејғәмбәр кәламыдыр. Анчаг, бачы, сәндән бир сөз со-рушмаг истөјирәм. Сән белө көзөл вө чаван гадын нө үчүн икинчи әрө кетмәмисән?

— Аға, мән әрими чох истөјирдим. О өлөндән сонра әһд ет-дим ки, бир дә башгасына кетмөјим. Онун тәк варисини бөјүдүм.

— Әһсән, әһсән, көрүрәм сән чох вөфалы гадынсан. Лакин наданлыгдан чөддин әмриндән чыхмысан вө күнаһ да етми-сән. Мөкәр билмирсәнми ки, чөддн Мөһөммәдәлмустафа өз шәриәтиндө бир кишијө 4 арвад алмағы чаиз бујурмушлар. Бун-дан әлавө снғө јолу да гојмуш. Биз сејидләрө кәлдикдө бунлар да лазым дејил. Бир дуа охумагла һәр бир гадын бизө һалал олур. Мән бураја кирдикдө о дуаны охудум ки, сән мәнө һалал оласан. Бунларын сирри билирсәнми нәдир? Ислам тајфасы тө-рөјиб артсын, јер үзүнү тутсун, кафирләрө галиб кәлсин.

Бу һалда Гызыл инөјин мөлөмөси Гызханымын гулағына чатды, чөлд дишарыја чыхды вө гапыны ачыб инөји ичәријө бу-рахды. Сонра көзләрини доггаза дикди ки, көрсүн оғлу кәлирми? Жағыш кәсилмишди, лакин јолдан һөлө сел ахырды.

Узагдан Гызханымын көзүнө бир гаралты көрүндү. Көзләди ки, көрсүн кимдир. Бир аздан сонра Мөрдан вө архасынча Боз-дар кәлиб чыхды. Гызханым сорушду:

— Оғлум, нө үчүн белө кеч кәлдин? Жағыш маллара хата јетирмөди ки?

— Хејр, ана, сел күчлү олдуғуна көрө маллары дағдан ен-дирмөдим ки, дәрәләрдән кечө билмәзләр, һамынын малларыны бир-бир гапыларына кими апарыб, һөјәтләринө бурахдым.

— Кәл, ағыллы оғлум, раһат ол, бир сејид гонағымыз да вар. Жағыш тутмушду, чох јалварды ки, ичәријә гојум.

— Јахшы етмишсән, ана! Белә һавада гонағы јолда гојмазлар.

— Сән кет раһат ол, мән дә инәјимизи сағыб пәјәјә салым. Мәрдан ичәри дахил олуб сејидә салам верди вә «хош кәл-мисиниз» — дејә һалыны сорушду. Сонра исланмыш јапынчысыны чыхарыб дивардан асды вә түфәнкини дә бучаға гојду. Сејид түфәнкә нәзәр јетириб Мәрдана деди:

— Оғлум, түфәнкә көтүрмәјә һәлә ушагсан.

— Аға, 12 јашында кәндли баласына ушаг демәзләр. Бу күн сизин бәхтиниздән әлимә ов кечмәди. Довшан чохду, анчаг мән онлары ов етмирәм, чүнки әтини һеч кәс јемир. Ов едәндә дә көпәјим Боздара верирәм.

— Оғлум, довшан әтини, ат әтини пејғәмбаримиз мәкруһ<sup>1</sup> бујурмушдур, јәни истәсән јејәрсән, истәмәсән, јемәзсән.

Мәрдан сорушду:

— Белә нә үчүн? Десин ја һалалдыр, ја һарам.

— Оғлум, шәриәтимиздә чох сирләр вардыр. Сән баша дүшмәзсән.

Гызханым әлиндә бир бадја суд дахил олду. Сонра сүфрә салыб, күпәдән јағ чыхарыб сапылчаја гојду вә кедиб гајғанар бишириб суд, гатыг илә сүфрәјә гојду.

— Аға, башга хәрәјимиз јохдур, аллаһ верәндән јејин.

— Аллаһ евинә бәрәкәт версин, бунлар да чохдур.

Тәамдан сонра Гызханым сүфрәни јығышдырараг деди:

— Аға, биз кәндлиләр еркән јатыб, еркән дә дурмағы адәт етмишик. Билирәм, сиз дә јол кәлмисиниз, јорулмусунуз. Изин верин, јерләринизи салым.

Сејид деди:

— Мәним дә адәтим еләдир.

Гызханым, оғлу вә гонаг үчүн ичәридә, өзү үчүн дә дәһлиздә јер һазыр етди.

Мәрдан вә сејид раһат оландан сонра Гызханым чырағы көтүрүб дәһлизә кечди вә орада јатмаг истәди. Бирдән јадына дүшдү ки, Мәрданын көјнәји јарымчыг галмыш, сәһәр истәјәндә верә билмәјәчәкдир. Она көрә көјнәји тикмәјә мәшғул олду. Гызханым кечәјәрија кими көјнәји һазыр етди. Сонра чырағы сөндүрүб өзү дә јатды. Гызханым јеничә јухуја кетмишди ки, команын гапысы ачылды, бунун чырылтысы Гызханымы ојатды.

— Кимсән? — дејә сәсләнди.

— Бачы, мәнәм, бајыра чыхмаг истәјирәм, көпәкдән горхурам, — дејә сејид чаваб верди.

<sup>1</sup> Ијрәнч, хоша кәлмәјән.

— Сәбир един, аға, чырағы јандырым, — Гызханым шала бүрүнүб чырағы јандырды вә афтафаја су төкүб сејидә вериб деди: — Евин сол тәрәфинә кедин.

— Бачы, көпәкдән горхурам, дишарыја чых, ону гојма.

— Көпәк пәјәнин јанында јатыр. О сизи көрмәјәчәкдир. Ејби јохдур, мән дә чыхарам.

Дишарыја чыхдылар, јағмурдан сонра һава чох көзәл вә күндүз кими ајдынлыг иди. Сејид афтафаны јерә гојуб Гызханымә тәрәф кәлди.

— Көзәл гадын, бајыра чыхмаг бир бәһанә иди. Мән сәнин ешгиндән бу кечә көзләрими јуммамышам, мәним истәдјим көрәк ола, — буну дејиб сејид Гызханымын әлиндән јапышды.

Ган, һәјалы, намуслу гадынын башына сычрады, әлини чәкиб шала бүрүндү.

— Аға, сән мәни биһәја гадынмы сајырсан? Неч пејғәмбәр өвлады белә иш едәрми? Сәни евимә бурахыб гонаг етмишәм, габагына дуз-чөрәк гојмушам, һеч нәдән утанмырсанмы? Индија кими мәним әлимдән бир намәһрәм тутмамыш.

Сејид деди:

— Мән бајаг сәнә дедим ки, мән сәнә намәһрәм дејиләм, сиғә дуасыны да охумушам. Мәнлә мулагат етсән нәинки күнаһ, савабдан да савабдыр, чүнки бир сејид өвладынын мәрәмыны эмәлә кәтирирсән. Бурада нә күнаһ ола биләр? Ону да бил ки, һәркаһ мәним хаһишими эмәлә кәтирмәсән, елә бир гаргыш едәчәјәм ки, бу ев јаныб күл олсун, истәкли балан да тезликлә әлиндән кетсин, инди сәндән чаваб көзләјирәм.

Јазыг гадын сејидин ајагларына дүшүб јалвармаға башлады:

— Аға, сәни анд верирәм о чәддинин пак олан руһуна мәним намусума тохунма, мәним баламы әлимдән алма.

Сејид Гызханымын шалыны башындан дартыб јерә атды вә ону гучаглајараг деди:

— Көрүрәм, сән өз ихтијарын илә мәним хаһишими эмәлә кәтирмәјәчәксән.

Намуслу гадын һәјасындан гышгырмырды ки, сәсини гоншулары вә оғлу ешидәр. Анчаг өз күчү илә сејидин әлиндән хилас олмаг истәјирди. Бу һалда Мәрдан ојанды. Јухулу ушаг дәһлиздән кәлән ишығы көрүб сәһәр ачылмышдыр, санды. Чәлд дәһлизә чыхдыгда һәјәтдә чылпаг анасыны сејидин гучағында чапалајан көрчәк ган гејрәтли ушағын башына сычрады. Тез ичәри кириб түфәнки гапды вә һәјәтә чыхды.

— Нә едирсән, бинамус киши?

Буну ешитчәк сејид Гызханымы бурахды. Мәрдан ону гаровула көтүрүб түфәнкин чыхмағыны чәкди. Сејид шимал рузи-карындан гопан ағач кими јерә сәрилди.

Буну көрчөк Гызханым гышгырды:

— Нә етдин, оғлум, сејид гатили олдун, евимиз тар-мар олачагдыр.

— Бәс сән истәрдин ки, мәним анамын намусуна тохунаны сағ гојум. Мәкәр мән Мейдигулунун оғлу дејиләм? Сән, ана, горхма, намыја чавабы өзүм верәчәјәм, — дејә Мәрдан анасына тәсәлли верди.

Түфәнкин сәсинә вә Гызханымын гышгырығына јахын гоншулар төкүлүб кәлдиләр. Әһвалаты биләндән сонра дедиләр:

— Әһсән сәнә, икид вә намуслу оғлан, лә’нәт олсун белә би-намус сејидә.

1924.

## СОНА ХАЛА

...Он доғгузунчу илдә, мајын ахырында, јәј тә’тили мүнәсибәтилә Бакыдан вәтәнә гајыдырдым. Бир нечә илдән бәри ајрылдығым гоһум-әгрәбам илә тез көрүшмәк арзусу, Кичик Гафгаз дағлары башында јәјылмыш көзәл аб-навалы вә мәнзәрәли «Ш» шәһәрини јенидән бир дә көрмәк шөвгү мәнә исти јолун әзијјәтини унутдуруду. Күнәш дағлар архасына кечәрәк гајиб олдугда мән да шәһәрә варид олдум.

\* \* \*

Сәһәр саат доғгузда Сона халанын гапысыны дөјдүм. Сона хала гапыны ачды. Мәни көрчөк бојнума сарылды.

— Хош кәлмисән, оғлум, нә әчәб бизи јад етдин? Бујур, бујур, — дејә мәни ичәријә салды.

— Бәшир евдәдирми?

— Хејр, базара кедибдир, бу саат кәләр. Де көрүм, чајы һарада ичәчәксән? Бағчада, ја балконда?

— Сона хала, зәһмәт чәкмә, чај ичмишәм.

— Онда сән севкили бағчана бујур, мән дә бу саат кәлирәм. Буну дејәрәк, Сона хала отаға кирди. Мән дә бағчаја кетдим.

Һәгигәт бу бағчаны мән чох севирдим. Бу көзәл бағчаны бир гәдәр сејр етдикдән сонра Јасәмән хијабанында гојулмуш скамјада отурдум.

\* \* \*

Сона хала јалан, јалтағлыг, алчағлыг севмәз, сағлам, еркәк тәбиәтли, уча гапәтли, ири чәсәдли бир гадын иди. Һәр касин чиркин әмәлини шах үзүнә дејәрди. Бунун белә хасијјәтини би-

либ, ондан чәкинәрдиләр. Сона халанын Бәширдән башга өвлады олмамышды. Бу тәк оғлуна нәһәјәт дәрәчәдә мәнәббәт бағламышды. Сона халанын бирчә дәрди варды, о да оғлуну евләндирмәк иди. Бәшир исә бу ишдән бојун гачырырды, чүнки орта тәһсил көрүш бир чаван, охумамыш гыз алмаг истәмирди. Охумуш гыз да о заман јох иди.

Сона хала әлиндә бир поднос, ичиндә бир стәкан чај, мүрәббә, гајмаг, јағ, јағлы фәтир, голунда сүфрә бағчаја дахил ола-раг, шүшәбәнд отагда масаја сүфрә салыб мәни ораја тәклиф етди.

— Је, оғлум, наһарымыз бир аз кеч олачагдыр. Бәшири кәндәрмишәм базардан турач алсын, плов биширәчәјәм. Она кими ач гала билмәзсән.

Бурада Сона хала өз јашајышындан сөһбәт ачыб, бу чағачан Бәширин евләнмәмәсинин ондан өтрү бөјүк бир дәрд олдугуну да јанығлы-јанығлы сөјләди.

— Јахшы, Бәшир инди нә бәһанә кәтирир, даһа али мәктәб тәһсилдән әл чәкди ки.

— Һәмин дедијини јенә дејир: мән охумуш, ачыг кәзән азәр-бајчанлы гызы алачағам. Мән белә гызы һарадан тапым? Молланын горхусундан һансы мүсәлман чүр’әт едиб гызыны охуда биләр? Һәлә ачыг кәзмәк кәнарда галсын... Бу илдән дә Бәшир бир сөз араја атмыш, дејир: мән јени «пејғәмбәрин зүһуруну көзләјирәм, о кәләр, мүсәлман гадынларынын чадраларыны башларындан атар, онлара охумағы әмр едәр, һүгугуну еркәк-ләрлә бәрабәр едәр, онда мән дә өзүм үчүн гыз бәјәниб севәрәм, аларам. Буна биз арвадлар дејәрик: «Өлмә, ешшәјим, өлмә, јаз кәләр, јонча битәр».

Бу һалда гапы дөјүлдү. Сона хала чәлд ајаға галхараг:

— Јәгин Бәширдир. Мәним башым плов биширмәјә гарыша-чагдыр, сән чалыш ону јола кәтир. — Буну дејәрәк Сона хала кетди.

Бәшир мәним адымы ешитчәк гачараг јаныма кәлди. Өпүш-дүк, көрүшдүк.

— Нә көзәл олду кәлдин, мәктубундан белә көрүнүрдү ки, јајда мүәличә үчүн сулара кедәчәксән. Бу хәбәрдән чох мә’јус олмушдум. Билмирдим бу јајы нә төвр кечирәчәјәм.

Бәширин солғун бәнизинә бахдыгда дедим:

— Әзизим, сәнин дә сулар мүәличәсинә еһтијачын вардыр.

Бәшир күлүмсүнәрәк деди:

— Мәним азарымын дәрманы јохдур...

— Демәк, јени «пејғәмбәрин» зүһуруну көзләмәли.

Бәшир буну ешитчәк әввәл тәәччүблә үзүмә бахды, сонра күлдү.



— Көрүнүр анамла узунча сөһбөт етмисэн, — деди.

— Бәли, өзүн дә билирсән нә барәдә, һәр һижләни ишләдиб, инди дә заваллы гадыны јени «пейгәмбәрин» зүһуру илә алдадырсан.

Бәшир деди:

— Бу фикир мәним дејил, бу күнләрдә бурада көрүшдүјүм сәјаһәтчи бир алманын дүшүнчәсидир; белә ки, бир күн дағын башында отуруб дәһшәтли гајаларымыза вә онларын арасындан шагғылты илә ахан чајлара тамаша едирдим. Бир дә көрдүм јанында сәјаһәтчи либасында бир шәхс дурбин илә гајанын дөшүндәки әски имарәтә бахыр. Бир гәдәр бахдыгдан сонра үзүнү мәнә тәрәф чевириб азәрбајчанча сорушду:

— Бу әски имарәтин тарихини билирсинизми? Ким тәрәфиндән бина олмуш? Ораја кетмәјә јол вармы?

Мән онун тарихини сөјләдим вә сәјјаһы ораја апардым. Мәнимлә дост олду. Өмрүнүн чохуну Шәрг әләминин сәјаһәтиндә кечирмишмиш. Мәнә чох шејләр сөјләди. Ону да һәр шејдән артыг һейрәт вә дәһшәтә салан Шәрг гадынынын чәһаләт зүлмәтиндә боғулараг, бәшәр һүгүгундан мәһрум галмасы иди.

Сәјаһәтчи дејирди:

— Кәнч достум, бүтүн милләтләр өз тарихиндә чәһаләт дөврүнү сүрмүш. Инди дә вәһши һалында јашајан бир чох тајфалар вар, лакин һеч бир милләт өз гадыныны ислам гадыны кими торбаја салыб күнәшин ишығындан мәһрум етмәмишдир. Мәнчә һүрр јаранмыш Шәрг гадыныны бу һалдан хилас етмәјә јени бир пейгәмбәр зүһуру лазымдыр.

Инди, әзизим, ешитдин ки, бу мәним һижләм дејил, алман әлиминин фикридир.

Бу сөһбәтдән сонра евләнмәк мәсәләсинин нә гәдәр чәтин олдуғу јенә дә аралыға кәлди. Мән дедим:

— Нүмунә үчүн өзүндән башла, бир чаван гыз ал, тәрбијә вер, чадрасыны ат, өзүнлә ачыг кәзdir. Билирәм, чох чәтинликләрә дүчар олачаксан, лакин давам етмәк лазымдыр.

Бәшир бир гәдәр фикирдән сонра деди:

— Мәсләһәтин бәд дејил, ағлыма јатыр, анам да мәни раһат гојмур. Гој сән дејән олсун, көрәк ахыры нә көстәрәр.

Бу һалда Сона хала кәлди. Суаллы нәзәрлә үзүмә бахды. Мән дедим:

— Сона хала, оғлуну јола кәтирмишәм. Де көрүм, мәнә нә хәләт верәчәксән?

— Һәр нә истәсән, оғлум, горхурам Бәшир сөзүндән гача.

— Һеч вахт гача билмәз, бурада икиликдә гәт етмишик. Сәнә сөз верирәм ки, бу јај Бәширин тојуну етмәмиш бурадан кетмәјим. Архајын ол, Бәшир, бу ишә разысанмы?

— Разыјам.

— Сона хала, даһа узаға гојмаг лазым дејил. Сабаһдан гыз ахтармаға башларсан.

— Нә чохдур гыз, һансы бир бәјин, дәвләтли тачирин гапысына кетсәм, чох шадлыгла мәни гәбул едәчәкләр.

Бәшир деди:

— Ана, мәним дә шәртим вар, мәнә нә бәј вә нә дә дәвләтли тачир гызы лазым дејил, арајыб бир касыб гызы тапарсан. Архасыз олса даһа мүнәсибдир, чүнки фикрим ону охудуб, тәрбијә вериб ачыг кәздирмәкдир. Һәркаһ бу фикрә мәнимлә шәриксәнсә, ишә башла, јохса һеч кәсин гапысына кетмә.

Сона хала деди:

— Бу әмрини чох шадлыгла гәбул едирәм, оғлум, мәнә дәвләт лазым дејил. Арвадыны ачыг сахлајачаксан, она да бир сөзүм ола билмәз.

Сонра үзүнү мәнә тутуб деди:

— Мәним бу шадлығыма сәбәб сән олдун, оғлум, өләнә кими јадымдан чыхартмарам.

\* \* \*

Һәмин јај Сона хала арзусуна чатды. Он сәккиз јашлы, һәлимтәбиәтли көзәл бир кәлин гајынанасы олду. Бәшир дә кәнч арвадыны өзү охутмаға вә тәрбијә вермәјә мәшғул олараг, јени бир һәјат кечирмәјә башлады. Һәр дәфә мәни көрдүкдә арвадынын охумаға олан һәвәсиндән, сәјиндән, зәкасында, һәр шеји тез көрүб-көтүрмәсиндән сөјләрди вә атәшли дејәрди:

— Милјонларча белә зәкалары дөрд дивар ичәрисиндә салаараг, һәнүз ачылмамыш гөнчә кими саралыб-солдуруб гәбрә көндөрән инсанлара лә'нәт вә нифрәт етмәјә һағлы дејилмијәм? Бах, кечән чүмә Сүрәјјаны шәһәрин ермәни һиссәсинә кәзмәјә апармышдым. Заваллы гадын бурада доғулуб, он једди ил јашадығы һалда шәһәрин бу һиссәсини индијә гәдәр көрмәдијини мәнә сөјләди.

\* \* \*

Августун ахырында бу бәхтијар аилә илә әлвида едәрәк, Бакыја гајытдым. Һәр он-он ики күндән бир Бәширдән мәктуб алырдым. О, кәнч арвадынын дәрсләриндә һәр анда ирәлиләмәсиндән, кәлән ил онун көзләрини ачыб мәлүматыны артырмаг үчүн сәјаһәтә апармаг фикриндән, өзүнүн вә анасынын Сүрәјјадан артыгча разы олмаларындан јазырды. Ара-сыра арвадыны ачыг кәздирмәк сәбәбинә авам чамаат тәрәфиндән онлара едилен әзијјәти дә гејд едирди. Кет-кедә Бәширин мәктублары бир шикајәтнамәјә дөнүрдү. Авам чамаат тәрәфиндән онларын үзә-

ринә ачылан мүбаризәә бир даһа давам етмәјәчәјини вә артыг дәрәчәдә әсәбиләшдијини мә'лум едирди. Сон мәктубунда:

— Гышын чыхмасыны көзләјирәм ки, арвадымы көтүрүб башга вилајәтә кедим, — дејә шикајәтләнирди.

Ахырда Бәширин мәктубу билмәррә кәсилди. Мән фикир етдим ки, Бәшир баһары көзләмәјиб башга јерә көчмүш, лакин кәлән фачиәли хәбәр мәни мә'јус вә пәришан етди. Белә ки, бир кечә Бәшир арвады илә шәһәрин Авропа һиссәсиндә дүзәлдилмиш мүсамирәдән гајятдыглары заман ики чаһил чавана раст кәлирләр. Чаванлар налајиг сөзләрлә Бәширин арвадына саташмаға башлајырлар, ахырда:

— Бу јава матышганы һараја апарырсан, гој бир гәдәр биз илә кәзсин, — дејә онларын өнүнү алырлар. Бәшир буна сәбир етмәјиб говға едир. Сүрәјја гәшш едиб јерә дүшүр. Чаһилләр исә бичарә Бәшири хәнчәр илә өлдүрүб гачырлар.

\* \* \*

Шуралашмыш гырмызы Азәрбајчан, сосиалист ингилабынын илдөнүмүнү тәнтәнәли сурәтдә бајрам едирди. Нефт пәјтахты Бақы ади боз либасыны тәрк едәрәк, зинәтли ал донуну кејмишди. Евләр, балконлар, кәмиләр һамысы гырмызы бајраг вә гијмәтли халылар илә бәзәнмишди. Һәр јан күлшәндә лаләләртәк гызарырды. Саат 8-дән башланмыш иттифаглар өз бајраглары алтында, башда мусиги дәстәләри низамла һүрријјәт мејданына тәрәф јериш едирдиләр. Бу сел кими ахан мүхтәлиф дәстәләр сырасында һамынын нәзәрини өзүнә чөлб едән Азәрбајчан гадынлары дәстәси иди. Бу дәстәни тәшкил едән үзвләринин кимиси јеничә чадрасыны атмышды, кимиси һәлә буна чүр'әт етмишди. Киминин үзүндә шадлыг вә чүр'әт, кимисиндә горху вә һејрәт көрүнүрдү. Ичтимаи ишләрә јеничә гәдәм гојмуш бу гадынлар дәстәсинин башында дуран бајрагдар, учабојлу, ирикөвдәли, садә милли либаслы гоча бир гадын иди. Хејли гајда вә низам илә дәстәни апарырды. Бизим дәстә бу гадынлар дәстәси архасынча кедирди. Гадынын јериши, әзасынын һәрәкәти мәнә таныш кәлирди. Бу вахт гадын үзүнү чевирәрәк:

— Керидә галма, низамы позма, чәркәни дүзәлт, — дејә уча сәслә команда етди.

Гадынын үзүнү көрдүкдә Сона хала олдуғуну билдим вә онун кечмиш фачиәли һәјаты јенидән хатырымдан бирәр-бирәр кәлиб кечди.

\* \* \*

Бәширин фачиәли вәфатындан үч ај кечдикдән сонра арвады Сүрәјја ушаг доғаркән вәфат едир, бу исә Сона халаја јени бир

дағ олур. Бичарә гадын бу һадисәдән сонра, јеничә дүнјаја кәлмиш гыз нәвәсини көтүрүб башга гәзада јашајан гоһумукилә көчүр. О замандан бәри Сона халадан хәбәрим јох иди. Инди онунла тезчә көрүшмәјә үрәјим тәләсирди.

Дар күчәләрә кәлдикдә дәстәләр өз һәрәкәтләрини јатырмаға мөчбур олурдулар. Бу заман маскалар кејмиш актјорлар, мәнһус чар мәмурларыны, руһаниләри, бөј, ханлары, буржујлары тәглид едәрәк ојун чыхарыб адамлары күлдүрүрдүләр. Иттифагән актјорларын автомобили гадынлар дәстәси мүгабилиндә дајанмышды. Молла ролуну ојнајан актјор Сона халаја саташмағ мөгсәдилә:

— А гоча гары, һеч һәја етмирсән ки, үзүнү ачыб бу намәһрәм кишиләрә көстәрирсән, о әлидәки ал бајраг чәһәннәмдә бир гызыл илан олуб, сәни мүдам санчачагдыр... — дејә зарафат етмәјә башлады.

— Кәс сәсини, гоча кафтар, сиз моллаларын зүлмүндән биз гадынлар, о чәһәннәми бурада чәкмишик, ихтијарыныз мәним әлимдә олсајды, һамынызы топлајыб бу Каспи дәнизинә атардым! — Буну дејиб Сона хала бајрағыны узадыб молланын әммәсини јерә салды. Һәр тәрәфдән гәһгәһәләр учалды.

— Бу чүр'әтли гары кимдир? — дејә суаллар верилрди.

— Бу бизим Сона халамыздыр, — дејә гадынлар фәһр илә чаваб верирдиләр.

Һүрријјәт мејданында, 26 Коммунар гәбирләри јанындақы рәсм-кечиддән сонра нитгләр башланды. Нитгләр битдикдән сонра дәстәләр јенә дә низам илә мүәјјән јерләринә тәрәф јериш етмәјә үз гојдулар. Мән хәбәр тутдум ки, Сона хала ахшам гадынлар клубунда тәртиб олунмуш јығынчагда олачагдыр. Ахшам олдугда Сона хала илә көрүшмәк мөгсәдилә гадынлар клубуна кетдим. Салона дахил олдугда Сона халаны күрсүдә нитг сөјләјән көрдүм. Сона хала дејирди:

— Бачылар! Сөзүмү гуртарарағ дејирәм: биз индијә кими барамә ичиндә дустаг јатан ипәкгурдуна бәнзәјирдик. О әлсизајагсыз, көзсүз гурда топал дејәрләр. Ахырда о топал ганалланыб пәрванә олур, барамәни дешиб ишыға чыхыр. Биз дилсиз, ағызсыз топаллары да, әсарәт зәнчирини гырыб ишыгылыға чыхаран Октјабр ингилабы јашасын, бир дә јашасын!

Сүрәкли алгышлар илә Сона хала күрсүдән енди. Мән онунла көрүшдүм, дәрдини мәнә сөјләди. Ахырда бир аһ чәкәрәк деди:

— Каш оғлум Бәшир сағ олајды, бу азадә гадынлары көрәјди.

## УШАГЛЫГ ҺӘЈАТЫМДАН ХАТИРЭЛЭР

Атам Рзагулу дејәрмиш ки, мәним үч оғлум, бир гызым олачагдыр. Онлара бу адлары гојачағам: Гәһрәман, Рүстәм, Сүлејман, Маһтабан. Атамын бу арзусу әмәлә кәлир.

Бөјүк оғлу Гәһрәман өз сағлығында, һәлә ушаг икән вәфат едир. Мәним тәвәллүдүмдән ики ај сонра өзү дә вәфат едир. Үч көрпә ушағын пәрвәриш, тә’лим вә тәрбијәси анам Дүрнисәнин әһдәсинә дүшүр. Дајым Сәфәрәли Вәлибәјов (Загафгазија семинаријасынын мүәллими) бачысынын бу ағыр вәзифәсини бир гәдәр јүнкүлләшдирмәк мәгсәдилә бөјүк гардашым Рүстәми алты јашында ушаг икән, јашадығы Гори шәһәринә апарыр. Орада өз јанында һазырладыб Тифлис шәһәриндә кимназијаја гојур. Мән дә бачым Маһтабанла анамын һимајәсиндә, Сејидли кәндиндә јашамаға башладыг. Сејидли кәнди индики Ағдам шәһәринин бир һиссәсидир. Ушаглыг һәјатымын бөјүк һиссәси бу кәндлә кечмишдир.

### КӘНД МӘИШӘТИ

Сејидли вә ону әһатә едән кәндлиләрин бағ-бағаты о дәрәчәдә болдур ки, көз әтрафда от вә ағачдан савајы бир шеј көрмүр. Һараја бахырсан бағ, бағ вә јенә дә бағ. Һәтта көјүн үзү ағачларын арасында парча-парча көрүнүр. Дар доггазларын-дан башга ачыглыг јер јохдур. Буранын үзүм бағлары Күрчүстан бағлары кими кәлсәр дејилдир. Тәнәкләри һәр нөв һүндүр ағачлара дырмашдырылмышдыр.

Пајыз фәсли үзүм салхымлары будаглардан салланага ағачлары јолка кими бәзәјирләр.

Мән көзләrimi ачдыгча өзүмү белә зәнкин тәбиәт ичиндә көрдүм. О мәни мәрһәмәтли гучағында јашадаркән, һәјатын ағыр зәһәрли һалларыны, јетимлик, јохсуллуг мәшәггәтини унутдурурду. Биз ушагларын бүтүн күнләри бағларда кечирди. Та ачлыг бизә галиб кәлмәјинчә евләримизә гајытмаздыг, јенә дә баға гачардыг. Чүрбәчүр мејвәләр орада; чичәкләр, көј отлар орада; рәнкин пәрванәләр, охујан гушлар орада. Бизи бағлара чәлб едән шејләр бунлар иди.

Илин һәр фәслиндә биз ушаглар үчүн бағда мәшғулијәт вар иди. Баһар вахты ағачлар һәр нөв рәнкин чичәкләр ачараг, бағлары күлүстана дөндәрирди. Бу заман гушлар јува тикмәјә мәшғул олдугда, биз дә онларла бәһс едәрәк евчик тикиб чичәкләрлә бәзәрдик. Бу мөвсүмдә јетишмәјә башлајан мејвәләрә кәлдикдә, биз онларын дәјмәјини көзләмәздик. Алча чичәјини

төкүб бир балача бөјүјән кими көј олмағына бахмајараг, дуә илә јејәрдик. Сонра тут илә килас дәјмәјә башларды.

Јај фәслиндә әрик, кавалы, бөјүрткән дәјәрди. Пајыз кәлдикдә, бөјүкләрлә бәрабәр, үзүм, һејва, нар, әзкил, зоғал, алма, армуд, гоз вә гејри мејвәләр јығмаға мәшғул олардыг. Һәтта гышда да өзүмүз үчүн иш тапардыг. Гар һәр јери бүрүјән заман биз бағын хијабанларында гардан топ гајырар, онлары јумаламаға башлардыг. Топ кетдикчә ириләнәрәк ахырда бөјүмүздән һүндүр оларды, даһа јумаламаға күчүмүз чатмазды. Ја да гардан адам, һејван һејкәли гајырардыг. Лакин бу ојунун ахыры ағламаг оларды. Чүнки үшүмүш әлләримизи ода вердикдә сызылдамаға башларды.

Ушаг бир гәдәр өзүнү анладыгда һәр шејин сиррини билмәк истәјир. О заман ананын тә’лим вә тәрбијә ролу артыр. Чүнки биринчи нөвбәдә ушаг суалы она верир. Доғрудур, ушағын һәр суалына чаваб вермәк мүшкүлдүр. Лакин мүмкүн олан дәрәчәдә чаваб вериб, ону сакит етмәк лазымдыр. Мән дә анама чох суал верәрдим. Бир дәфә анам илә бағымызда идим. Чырчырама арамсыз чырылдајырды.

— Ана, о чырчырама нә дејир? — дејә суал етдим.

— Оғлум, о чырчырама дејир ки:

Гарышгачыг — гурушгачыг.  
Мәнә деди, гарышгачыг.  
Деди, деди, деди, деди.

Мән анамын бу чавабына хејли күлдүм. Сонра о сөзләри әзбәрләдим. Чырчырама охујанда мән дә она гошулуб дејәрдим:

— Гарышгачыг — гурушгачыг.

Мәнә деди, гарышгачыг.

Деди, деди, деди, деди.

Сәсләрин аһәнки чырчыраманын охумасына елә бәнзәјирди ки, санки доғрудан да чырчырама о сөзләри дејирди.

\* \* \*

Јенә бир күн анам һәјәтдә отуруб көјнәк тикирди. Мән дә јанында отурмушдум. Сәрчәләр «чик-чик» едәрәк һәјәтә сәс салмышдылар. Тут ағачынын башында отурмуш сәрчә бирдән: «Чыррыт!» едәрәк сәс салды. Сәрчәләр о дәгигә сәсләрини кәсиб өзләрини чәпәрин ичинә сохдулар. Мән буна тәәччүб едиб сорушдум:

— Ана, о сәрчә нә деди? Гушлар нијә кизләндиләр?

— Оғлум, о сәрчә деди ки, гачын, тез кизләннин, будур гырғы кәлир!

Доғрудан да бир аздан сонра гырғы көрүндү. Чил хоруз

гышгырыг салды. Гырғы дажанмайыб кечди. Мән һејрәтдә идим. Тәәччүблә сорушдум:

— Ана, бу гуш дилини сән һарадан билирсән? Мән дә өјрәнә биләрәмми?

Анам күләрәк деди:

— Нијә билмирсән! Гушлара фикир версән, өјрәнә биләрсән. Тағы әмоғлун овчудур. О, гушлар, һејванлар һаггында чох шеј билир. Ондан соруш, десин.

## ТАҒЫ ӘМИ

Әмим Мирзә Мәммәдин үч оғлу вар иди: Тағы, Аслан, Мехди. Тағы бөјүк, Мехди кичик гардаш иди. Сонунчу Иранда тибб тәһсил едәрди. О, Ирана кедән заман мән чох кичик олдуғума жөрә јадыма кәлмир. Гардашлардан јалныз Тағы евли иди. Оун мәнән ики јаш кичик Мәммәдаға адлы бир оғлу вар иди. Бу, мәним ојун јолдашым иди. Тағы әми саир әмизадәләримә нисбәтән мәнә бөјүк тә'сир бурахмышды. Сәхавәтли, рәһмдил, һәлимтәбиәтли бу шәхс өз хасијјәти чәһәтинчә һамынын һөрмәтини газанмышды. Атам кими онун да ова артыг һәвәси вар иди. Гызылгуш, гырғы, тула сахлајыб, өләнә кими ондан әл кәтүрмәди. Ата мәнәһәббәтини көрмәдимсә дә, аталыг мәнәһәббәтини бу севкили әмизадәмдә көрдүм. Тағы әми гушчулар арасында мәнһур иди. О, бәсләдији гушун өнүндән бир гырговул гачыб чаныны гуртара билмәзди. Ов тулалары да чох тә'лимли олардылар.

Мән әввәлләрдә гушларын адларыны, нөвләрини, јашајышларыны, хасијјәтләрини билмәздим. Чалаған илә гузғуна фәрг гојмаздым. Онлары мәнә өјрәдән Тағы әми олду. Көјүн үзүндә бир гара нөгтә көрүнән алычыгушу мәнә кәстәрәрәк дејәрди:

— Бах, о көј үзүндә сүзән гуш гарагушдур. Ова чыхыбдыр.

— Тағы әми, о јухарыда гуш јохдур. О, кими ов едәчәкдир? — дејә сорушдугда:

— Оун ову јердәдир. Алычы гушларын көзләри чох ити олар. Онлар јердә сичан кими хырда бир һејванын һәрәкәт етмәјини көрәләр. Инди о гарагуш да јердә довшанын гачдығыны, ја кәклијин учмағыны көрдүкдә, илдырым кими шығыбыб чајнағына алачагдыр. Сонра бир уча дағын башында отуруб јејәчәкдир, — дејә Тағы әми мәнә чаваб верәрди.

Мән гарагуш, гузғун, чалаған, гызылгуш, гырғы, јапалаг, бајгуш, сар кими әтјејән вәһши гушлары, алачәһрә, шејда бүлбүл, сарыкејнәк, балтадимдик кими охујан бағ гушларыны, ја да турач, гырговул, кәклик, чил, билдирчин кими ов гушларыны мәктәбдә шәкилдән јох, һәлә ушаг икән тәбиәтин өзүндә, Тағы

әминин васитәсилә көрдүм, өјрәндим. Оун мүрәббилик вәзифәси бир бунларла битмирди. Мүһитиндә көрдүјүм шејләрин адларыны, онларда әмәлә кәлән дәјишикликләри јенә дә ондан өјрәндим. Мән әввәлләр гурдлар илә кәпәнәкләрин әлагәдар олдуғларыны билмәздим.

Бир дәфә бағда ала-бәзәк бир гурду јарпаға бүкүб кәтирдим.

— Тағы әми, бах көр нә гәшәнк гурддур? — дејә она кәстәрдим.

— Доғрудур, көзәлдир. Лакин бу гурд кәпәнәк оlanda даһа да көзәл олачагдыр, — дејә Тағы әми әләвә етди.

Мән тәәччүб едәрәк сорушдум:

— Бундан нечә кәпәнәк олачагдыр? Оун ганадлары вар, бунун јохдур.

Тағы әми чаваб верди:

— Бу гурд јарпаг јејә-јејә бөјүјәчәкдир. Сонра һөрүмчәк кими тор һөрүб ичиндә галачагдыр. Бир мүддәтдән сонра онун көзләри, ајағлары јох олуб топал олачагдыр. Сонра топала ганадлар, көз кәләчәкдир. Јазын исти күнләринин бириндә барамасыны дешиб чыхачагдыр. Бағда учуб чичәкләрә гондугда, сән дә папагыны әлине алараг ону тутмаг фикринә дүшәчәксән.

Мән о вахта кими ипәкгурдунун сахланылмасыны көрмәмишдим. Сонралар өзүмүз гурд сахладыгда Тағы әминин нағыл етдијини өз көзүмлә көрдүм.

\* \* \*

О заман мәнә ики арзу варды. Бири ат миниб сејр етмәк, дикәри Тағы әми кими гуш овуна кетмәк. Бунларын биринчиси нә Тағы әми разы олараг, икинчиси үчүн:

— Һәлә ова кедән вахтын дејил, кәлән ил сәни гырғы илә билдирчин овуна апарачағам. Гызылгуш овуна атла кедәрләр. Јахшы ат минмәк өјрәнсән, она да апарарам, — дејә мәни севиндирди.

Тағы әми дедијинә әмәл едән шәхс иди. О күндән атлары сувармаға көндәрәндә, мәнә дә боз мајјана минмәјә изин верди. Анам тәшвишә дүшәрәк:

— Ај Тағы, ат ушағы јыхар, — дедикдә:

— Горхма, һеч зад олмаз. Бизләр ат үстүндә бөјүмүшүк, — дејә ону сакит етди.

Мән кет-кедә кәнд ушағлары арасында биринчи ат минән олдум. Бир һадисә анамы горхуја салды. О мәни бир мүддәт ат минмәјә гојмады. Белә ки, бир дәфә Һәсән адлы јолдашымла Ағдам базарына кедирдим.

— Кәл чапышаг, — дејә јолдашым тәклиф етди. Онун алтында үчјашар үркә иди, мәнимкиндә Тағы әминин боз маджаны.

— Кәһәр ат алтымда олсајды, қәл чапышаг демәздин, — дејә һәсәни угандырдым.

— Ејби јохдур, сәнә бир гәдәр ара версәм, разы оларсанмы?

— Оларам, — дејә чаваб вердим.

Базарла, чапышдығымыз јерин мәсафәси ики километрә кими вар иди. Јол енли вә һамар иди. Горхулу јол үч дөнкә иди. Мән ирәлидән, һәсән архадан атларын башыны бурахдыг. Ики дөнкәни саламат кечдик. Үчүнчү дөнкәјә хејли галмыш һәсән кәлиб мәни кечди. Буну көрдүкдә мән атын башыны јығдым. Лакин һәсән үркәни сахлаја билмәзди. Базара дөнән дөнкәни кечдикдә үркә һәсәни үстүндән үч метрәјә гәдәр атды. Буну көрдүкдә адамлар јүјүрүшдүләр. Мән дә кәлиб чатдым. һәсәнин гычы ики јердән сынмышды. Ону халча үстә гојуб евләринә апардылар. Сејидлинин мәшһур сыныгчысы Мәшәди Јусиф ону бир ајын әрзиндә сағалдыб ајаг үстә гојду. һәсән ирәлики кими јенә бизимлә ојун јолдашы олду. Онда ахсамагдан әламәт белә галмамышды.

Бу мәшһур сыныгчыны ушаглар үчүн јаздығым «Нурәддйн» адлы һекајәдә јад етмишәм.

### ГУШ ТУТМА

Тағы әминин кәстәриши илә мән вә Мәммәдаға гаратојуг, алачәһрә, сәрчә кими гушлары тутмағы өјрәнмишдик. Гаратојуг тутмаг үчүн ат гылындан чәлә һөрүб, бағда, ағачлар алтында чох көзәл олан јердә гурурдуг. Өзүмүз дә узагда, ағач алтында кизләниб, пусгуда дурурдуг.

Гаратојуг бағын хәәлләрини тојуг кими ешәләјә-ешәләјә кәлиб ахырда чәлә гурдугумуз јерә чыхырды. Ешәләндији вахт ајағы чәләнин гылдан гајрылмыш көзүнә дүшүрдү. Гаратојуг ајағыны чәкдикдә гыл һалга даралыб ону бәнд едирди. О заман гуш ајағыны азад етмәк үчүн дартынырды вә чапалајырды. Буну көрдүкдә биз гаратојугун үстүнү алырдыг. Севинә-севинә апарыб гәфәсә салырдыг. Гаратојуг әсарәтә тез өјрәшир, сонра охумаға башлајыр. Һәтта ону тар илә охумаға өјрәдирләр.

Сәрчә тутмаг үчүн һеч чәлә дә лазым кәлмирди. Һәјәтин бир күнчүндә хәлбирин алтына вә јанларына дән төкәрдик Хәлбирин бир јаныны галдырыб алтына карандаш кими һамар чубугдан дирәк верәрдик. Чубуғун алт учуна узун сап бағлајыб пусгуда дураддыг. Сапын учу әлимиздә оларды. Сәрчәләр дәнләјә-дәнләјә кәлиб хәлбирин алтына кирдикдә бирдән сапы чәкәр-



А. Шаиг

«Түлкү һәччә кедир»



А. Шаиг

«Жахшы арха»

дик. Сөрчөлөр нэ гэдэр чөлд гачсалар да, јенэ бир-икиси хэлбирин алтында галарды.

Бунларын мараглысы чэртмэ илэ алачөһрө тутмаг иди. Бүтөв гозу ики парча едэрдик. Парчанын бирини там ортасындан дешэрдик. Бу дешијэ чөп тахардыг. Онын учуна да бирчө денэ ат гылындан көмөнд кими һалга гајырыб баглајардыг. Чөпүн учуну гоз лөпөсиндөн јухары чыхартмырдыг. Чэртмэни багда ја јерэ санчардыг, ја да ағачда будаға бағлардыг. Алачөһрө гоза чох ашигдир. Чэртмэни көрө-көрө јенэ дә өзүнү онын үстө атыр. Лакин гоз лөпөсини димдиклөркөн, һөмишө ајағларыны һалганын ичинө дүшмөкдөн көзлөјөр. Нэ гэдэр чөлдлик етсө дә, ахырда дадлы гоз лөпөси онын әсир дүшмөсинө баис оларды. Ајағы тора дүшүб асыла галдыгда, гышгырыг саларды.

#### МӘММӘДАҒАНЫН АЛАЧӨҺРӘСИ

Чох көчәри гуш вар ки, гыш мөвсүмү Гарабагда галыб, исти јерләрө көчмәјир. О чүмлөдөн бири дә бағ гушу алачөһрәдир. Нағыл етдијим ил гыш боллу гар вэ човғун илэ кәлди. Һәр нөв һаваја өјрәнмиш сөрчөлөр белә гыша давам кәтирө билирдиләр. Онлар күндүзләр өзләрини һәјәтө, төвлөјө, пејинлијө, өвләрин дөһлизләринө сохараг јем тапырдылар. Кечөлөр дә саманлыға, дөјөләрө, даһмаларын, күлөш даһларын дешикләринө кирәрөк өзләрини сојугдан мұһафизә едирдиләр. Лакин бағларда јашајан шух, севимли алачөһрөчикләр белә һавада һәм ачындан, һәм дә сојугдан артыг әзијјәт чөкирдиләр. Бунларын бүтүн пәнаһ јерләри бағларын гаратикан чөпәрләри иди ки, орада аз-чох јем тапа билирдиләр. Кечөлөр дә орада јатырдылар. Һәмин гыш, јолдашым Мәммәдағаны чичөк азары тутду. Бу хәстәлијө дүшәни сојугдан сахламаг лазымдыр. Мәммәдаға Тағы әминин тәк өвлады иди. Она көрө онын хатири әзиз иди.

Мәммәдағанын чох көзәл хасијјәти вар иди. Мән ону һәр вахт мұһафизә едәрөк гојмаздым ки, ушағлар она әзијјәт версинләр.

Әмизадәләримин көһнәдән галма бир гара дамы вар иди. Орада һеч кәс олмурду. Мәһсул сахламаг үчүн анбар иди.

Гара даһлар гышда чох исти оларлар. Нечө дә олмасын! Дәрин гују кими јерин ичинө кирән даһлара ортадан бир бача гојуб үстүнө бир метрә гэдәр галын торпаг төкүрдүләр. Бу ағырлыға давам кәтирмәси үчүн дама чох бөјүк тирләрдән дирөк вурурлар. Ичәријө кирмөк үчүн торпаг пиллөләр газырлар. Онын үстүнү өртүрләр. Буна дөһлиз дејирләр. Бабаларымызын бу көһнө «имарәт»инө нәдән «гара» ады верилдијини билирси-

низми? Ики шејдән: бири үстүнә төкүлән гара торпагдан, о бири түстүдән, ичәриси нисләниб гурум тутараг, гаралмагындан.

Тағы әми Мәммәдағаны сојугдан сахламаг үчүн арвады Бачы ханымла дама јыгышды. Очага бөјүк көтүкләр гојуб јандырырдылар. Кечә-күндүз дама очаг сөнмәзди. Бајырда ичәри кирдикдә санки бир һамама кирдин. Мәним күнләримин чоху бурада кечирди. Тағы әми овдан чүрбәчүр һадисәләр сөјлөјрди.

Мәммәдағаны севиндирмәк үчүн бир дәфә чәртмә гуруб бир алачәһрә тутдум. Мәммәдага буна чох шад олду. Гәфәс олмадығы үчүн алачәһрәни бир күн ашсүзән алтында сахладыг: заллы гушчуғаз о гәдәр ачлыг чәкмишмиш ки, азадлыгы үчүн эсла чалышмајыб, анчаг гарныны дојдурурду. О бири күн ајагына узун сап баглајыб дамын ичиндә бурахдыг. Гушчуғаз јенә дә гачмаг фикриндә дејилди. Дамын ичиндә дөндән тутмуш чөрәк, гәнд гырынтыларына кими нә дүшүрдү димдикләјиб јејәрди. Мәммәдагаја елә өјрәнмишди ки, она сүд доғрамасы, сүдлү аш, фирни вә гејри хөрәк вердикдә алачәһрә дә бошгабын гырагына гонуб онунла бәрабәр јејәрди. Бир аздан сонра сапы да ајагындан ачдыг. Буна чох шад иди. Чүнки дама сап илә раһат кәзә билмирди. Һәмишә димдији илә сапы ајагындан чыхартамаг истәјирди. Бу күндән сәрбәст олараг, дамын ичиндә чик-чик едә-едә каһ учурду, каһ јорған-дөшәк јүкүнүн үстә отуруб мүркүлөјрди. Лакин дамдан бајыра чыхмырды.

Бир сәһәр дама отурумшдуг. Биринчи күн иди ки, һава ачылыб күн чыхмышды. Күнәшин шәфәги дамын бачасындан ичәријә дүшмүшдү. Алачәһрә чик-чик едәрәк дама учурду. Бирдән бачадан чыхыб кетди.

— Аһ, гушум гачды! — дејә Мәммәдага гышгырды.

— Горхма, јенә кәләчәкдир. Белә исти јери, јемәк-ичмәји бурахыб кетмәз, — дејә Тағы әми ону сакит етди. Доғрудан да бир аздан сонра јенә дә чик-чик едәрәк бачадан ичәри учду.

Бу севимли гушчуғаз тамам гыш дама јашајыб, баһарда баға учду. Лакин көһнә мөканыны вә достларыны унутмајыб каһдан бир зиярәт едирди.

### ИЛАНЛАРЛА МУБАРИЗӘ

Јазын исти күнләриндән башламыш пајызын әввәлинә кими, бағларда кәздикдә, дар доғазларла кетдикдә, коллугда, гуланчарлыгда биз ушаглар өзүмүзү зәһәрли иланлардан көзләмәлијдик. Ачыглыг јердә бу асан иди. Лакин бағда, галын отлар ичиндә гыврылыб јатмыш иланы һардан көрүб, өзүмүзү бу мүзүр

һејвандан мүһафизә едәјдик? Достумуз корамал отларын арасы илә һәрәкәт етдикдә мәлүм олурду. Амма зәһәрли иланлар мәлүм олмурду. Бир јәј олмајырды ки, илан ушаг вурмамыш олсун. Онлар да биздән пајларыны јахшыча алардылар. Исти күнләрдә чәпәрләрин дөшү иланларла долу оларды. Онлар јуваларындан чыхыб өзләрини күнә верәрдиләр. Биз дә дәстә баглајыб онларла мүһарибә едәрдик. Һәр биримизин әлиндә узун чомаг оларды. Кимин көзүнә гыврылыб јатмыш, ја һәрәкәт едән илан саташсајды, тез чомагы илә вуруб өлдүрәрди. Һәр кәс чох өлдүрсәјди, о, биринчилији газанарды.

Билмирәм һарадан чыхмышса, куја көртәнкөләләр иланлара ағу верирләр, она көрә бунлары да дүшмәнләр сырасына гојуб гырадыг. Бу барәдә Тағы әмидән сорумшдугда, о, белә чаваб верди:

— Јалан сөздүр; көртәнкөләләрин зәһәри јохдур. Өзләри дә зәрәрли һәшәрәти јејиб төләф етмәклә бизә бөјүк мәнфәәт је-тирирләр. О ки галды илана, онун ики зәһәрли диши вар. Зәһәр дишинин дибиндә назик пәрделәи ики тулуғун ичиндәдир. Илан чалдыгда пәрделәләр јыртылыб зәһәр јаралынын ганына гарышыр, ону зәһәрләјиб өлдүрүр.

Тағы әминин вердији бу мәлүматдан сонра биз көртәнкөлә гырмагы тәрк етдик.

### ТАҒЫ ӘМИНИН ТӘРЛАНЫ

Тағы әминин ики нөв ов гушу оларды. Бири гызылгуш, о бири гырғы. Гырғы илә Тағы әми билдирчин тутарды. Гызылгуш илә гырговул, кәклик, турач оуна кедәрди.

Сон заманлар Тағы әми бир јерә кетдикдә гушлары мәнә тапшырырды. Гушлара нә гәдәр вә нә чүр әт вермәји Тағы әми мәнә өјрәтмишди.

— Бах, әт јағлы олмасын, — дејә Тағы әми дүбарә тапшырарды.

Мән Тағы әминин һәр һәрәкәтини көтүрмүшдүм. Онун кими бәһләни кејирдим. Гушун багыны гыфылдан ачардым. Әти әлимә алараг, бир-ици аддымдан гушу мушгурурдум. Ач гуш тез өзүнү әтин үстүнә атырды. Лакин Тағы әми кими гушу ағача бурахыб чагырмаға чүр'әт едә билмирдим. Горхурдум ки, дөвр едиб һаваја галхсын, тута билмәјим.

Нағыл етдијим ил, Тағы әми дағдан кәлдикдә, өзү илә бир гызылгуш да кәтирди. Бу тәрлан иди. Тағы әми ону јувадан дүшүрмүшдү. Она лазым олан тәрбијәни верәрәк ова һазырлајырды. Бир мүддәт ач сахлајыб јем вахты һејәтдә ағача бура-

хырды. Сонра элинә чүчә көтүрәрәк һәјәтин о бири башындан чағырырды. Тәрлан чүчәни көрдүкдә учуб элинә гонурду. Чүчәнин түкләрини јолмаға башлајырды. Этини диддикдә Тағы әми чүчәни гушун элиндән алыб ону јенә ағача бурахырды. Дүбарә чағырырды. Гуш учуб кәлирди. Бир-ики дөфә белә етдикдән сонра једирди. Сабанысы чүчә әвәзинә эт көтүрүрдү. Бәзи вахт гырмызы дәмалы бүкәрәк әтә охшадырды. Тәрлан она да кәлирди.

Бу тәрланын чајнаглары гәјри гушлара көрә чох ити иди. Бәһләдән кечиб әлә батырды. Ики бәһләни бир-биринин үстүндән кејмәјинчә ону әлә көтүрмәк мүмкүн дејилди.

Бир дөфә Тағы әми базара кетмишиди. Тәрлан һәјәтдә, өз мүәјјән јериндә гыфыл үстүндә бағлы иди. Мән вә Мәммедаға бағда идик. Бирдән һәјәтдә гышгырыг гопду. Биз гачараг кәлдик. Онда көрдүк ки, тәрлан, Мәммедаганын бир јашында би-биси оғлу Әјјубу басмарлајыб чүчә кими алтына алыбдыр. Арвадлар да гушу тутуб чәкирләр ки, ушағы бурахсын.

— Нә гајырырсыныз? — дејә гышгырдым. — Гушу чәкмәјин, јохса ушағын этини гопардар. — Чәлд арвадлары кәнар едиб тәрланын ајагларыны сыхмаға башладым. Гушун чајнаглары ачылыб ушағы бурахды. Арвадлар бу иттифагдан елә һәјәчана кәлмишдиләр ки, гушу боғуб өлдүрмәк истәјирдиләр. Мән мане олдым. Јахшы ки, бу һалда Тағы әми өзү кәлиб чыхды. Арвадлары сакит едәрәк деди:

— Јахшы, мән гушуму бу күндән дамда сахлајачағам. Сиз дә ушагларыныздан муғажат олуб, башына бурахмајын.

Тәрланын Әјјуба һүчум етмәсинә онун гырмызы көјнәји сәбәб олмушду. Тәрлан гырмызы шејә һәрис иди. Һарада көрсәјди, үстүнә атланарды. Тағы әминин бу тәрланы ахырда мәшһур бир гуш олды.

#### АХТАР ВӘ ШӘНКҮЛ

Ахтар вә Шәнкүл Тағы әминин ов тулалары иди.

Ахтар еркәк, Шәнкүл ганчыг иди. Ахтар гысабојлу, көдәк-түклү, боз рәнкли; көркәмсиз тула иди. Шәнкүл исә чох јарашыглы бир ит иди. Боју орта бојдан һүндүр иди. Көдәк мәхмәр кими һамар, дүмағ рәнкли, үстү гара халлы вә золаглы түкү вар иди. Бели, ајаглары, бурну инчә иди. Гашларынын үстүндә ики көзә бәнзәән халы варды.

Бу тулаларын заһирләри башга олдуғу кими, хасијјәтләри дә башга иди. Ахтар гашгабағлы, тәнбәл, истираһәт севән тула иди.

Шәнкүл дирибаш, шән, мәһрибан, севимли бир һејван иди. — Ит дә күләрми? — дејә шүбһә едән шәхс Шәнкүлүн күләр һаләтини көрдүкдә — бәли, күләр, — дејә тәсдиг едирди. Будур, тәнбәл Ахтар һәјәтдә узаныб өзүнү күнәшә верир. Шәнкүл исә ојнамағ истәјир. Нә етсин? Қимлә ојнасын? Боздар көпәкләми? О, гочалмыш, көзләринә пәрдә кәлмиш һејвәрә бир көпәкдир. Онунла ојнамағы Шәнкүл севмир. Бир дөфә онунла ојнадыгда Боздар нәдәнсә ачыгланыб ону боғмушду. Ондан бәри Боздар илә јахынлыг етмирди.

Тәнбәл олса да, јенә өз јолдашы Ахтар, Шәнкүл гысылагысыла кедиб, Ахтарын ајағындан чәкмәјә башлады. Ахтар башыны галдырыб, дишләрини ағардараг мырылдады. Шәнкүл кәнара чәкилди. Ахтар јенә узанды. Бир аздан Шәнкүл кәлиб Ахтарын гулағындан јапышараг чәкмәјә башлады. Ачыглы Ахтар галхараг онун үстә һүчум етди. Шәнкүл гојуб гачды. Ахтар јенә узаныб јатмаға мәшғул олды. Инди Шәнкүл ону башга јол илә тәнкә кәтирмәјә башлады. Ахтарын үстүндән о тәрәф-бу тәрәфә тулланараг ону нараһат етди. Ахтар билирди ки, ојнамајынча Шәнкүл ондан әл чәкмәјәчәкдир. О иди ки, бир дөфә үстүндән тулландыгда чәлд галхыб ону басмарлады. Сонра бура-хыб өзү гачды. Шәнкүл ахыр мәрәмына чатды. Ахтар шөвгә кәлиб онунла ојнамаға башлады.

Шәнкүл илә Ахтарын әсл бајрамы Тағы әми кәһәр аты миниб, гызылгушу элинә көтүрәрәк ова кедәндә иди. Тулалары чағырмаға еһтијач јох иди, чүнки гызылгушун гумро сәси онлары хәбәрдар етмишиди. Инди Ахтары танымағ олмурду. Тәнбәл-лик нечә олмушду? Һәрәкәтсизлик һарада галды? Шәнкүлә кәлдикдә о, шадлыгдан өзүндән чыхырды. Каһ сирк итләри кими Ахтарын үстүндән тулланарды, каһ гоча Боздарын гујругундан дартарды, каһ да дарвазаны чырмаглајыб гачмағ истәјирди.

Бунларын хасијјәтләри овда бүрузә верәрди. Ахтар овун изини арадыгда арам вә диггәтлә һәрәкәт едәрди. Шәнкүл исә сәбирсизликлә каһ ирәли гачарды, каһ јана үз тутуб кедәрди. О заман Тағы әми:

— Шәнкүл галды! — дејә ону чағырарды. О да саһибинә табе олараг о саат кери гајыдарды, овун изини јенидән арамаға башларды.

Ову тапдыгда Ахтар да, Шәнкүл дә өз тәлимләри үзрә сар әлләрини галдырараг Тағы әмијә бахырдылар.

Тағы әми:

— Бас! — дедикдә атланыб гушу галдырардылар. Лакин бурада да Шәнкүл бәзи вахт, әләлхүсус, Тағы әми кечикдикдә әсәбиләшәрәк ову изинсиз галдырарды.



Жазын ахыры иди. Бичин башланмышды. Тағы әминин айласы Чәријә көчмүшдү. Чәрик, Сејидли кәндинин әкин вә отлаг јерләри иди. Орада бизим дәјирман вә әкин јерләримиз вар иди. Тағы әми мәни бикеф көрдүкдә:

— Гәм јемә. Бичин гуртарыб хырман башландыгда, кәлиб сәни дә апарачағам. Орада Мәммәдаға илә вәлә минәрсиниз. Сонра тез-тез билдирчин овуна кедәчәјик, — дејә мәним көнлүмү алды.

Арадан он күн кечмиш Тағы әми өкүз арабасы илә кәлиб чыхды.

— Һазыр ол, сабаһ сәни дә Чәријә апарачағам. Мәммәдағанын балыг гармағы бурада галмышдыр. Онункуну да, өзүнүнкүнү дә көтүр, орада балыг тутарсыныз — дејә Тағы әми тапшырды. Һазыр тилов олмадығы үчүн Тағы әми ијнәни әјиб бизә гармаг гајырмышды.

Сәһәр еркән араба гошулду. Тағы әми бәһләни мәнә верәрәк, деди:

— Ал бәһләни кеј, гырғыны сән апарачагсан, арабаны мән сүрәчәјәм.

Мән буна чох шад идим. Шәнкүл вә Ахтар мәнән дә артыг шад идиләр. Анам мәни өтүрдүкдә:

— Бах, әглум, күнәшдә кәзмә, чајда чиммә, јохса гыздырарсан, — дејә тапшырды. Лакин өзү дә билирди ки, бунлара әмәл олунмајачагдыр. Јола дүшдүк. Шәнкүл илә Ахтар арабанын ағыр ајағы илә кедә билмәјиб каһ ирәли гачырдылар, каһ да гајыдыб гаршымыза кәлирдиләр. Ағдамдан Чәријә 9—10 километр јол иди. Чәријин тарлаларына чатдыгда Ахтар илә Шәнкүл овламаға башладылар. Тағы әминин көзләри тулаларда иди.

— Ахтар овуң изинә дүшмүшдүр. Гырғыны мәнә вер, — дејә Тағы әми арабадан дүшдү. Мән гырғыны она вердим. Тағы әми гырғынын гајышыны ачды. Бу һалда Ахтар сағ ајағыны галдырараг марыға дурду. Тағы әми гырғыны овчуна алды. Ахтара јахынлашараг:

— Ахтар, бас — дејә әмр етди. Тула о саат өзүнү билдирчинин үстүнә атды. Билдирчин пырылты илә галхды. Тағы әми гырғыны кәмшәди. Билдирчин әлли аддым гачмышды ки, гырғы ону һавада чајнағына алыб јерә енди. Мәнзилә кәлиб чатынча Тағы әми алты билдирчин тутду.

— Наһара сизә билдирчин чығартмасы верәчәјәм. Мәммәдағанын гызыл инәји дә јеничә доғмушду. Ләззәтли буламасы вар, — дејә Тағы әми тәклиф етди.

Мәним кәлмәјимә Мәммәдаға чох шад иди. Бичарә нә етсин? Бөјүкләр ишә мәшғул, ојнамаға ушаг јох.

Бир күн Мәммәдаға илә дәјирманын ашағысында чинарларың көлкәсиндә отуруб, гармаг илә балыг тутурдуг. Бир саатдан артыг овламағын нәтичәсиндә адама бармаг ирилијиндә ики балыг тутмушдуг.

— Eh! Индијә кими әлимизлә көлмәләрдән бундан чох тута биләрдик, — дејә Мәммәдаға шикајәтленди.

— Доғру дејирсән, дур кедәк ахтараг, — дејә мән дә онун фикринә шәрик олдум.

Дәјирманы јатырдыгда, сују дәннәдән арха бурахардылар. Су ахаркән јери ојуб чухурлар, ојуглар әмәлә кәтирәрди. Дәјирман ишләдикдә архын сују кәсиләрди. Су анчаг ојугларда, чухурларда көлмә тутарды. Мәммәдаға илә бу көлмәләрдә балыг ахтарырдыг.

Јенә дә ајагларымызы сојунуб, голларымызы чирмәләјерәк балыг ахтармаға башладыг. Бир аз вахтада 7—8 балыг тутдуг. Арх ашағы кедәркән бир бөјүк көлмәјә раст кәлдик. Палтарымызы сојунмаға мәчбур олдуг. Су көлмәдә көбәјимизә кими чыхырды. Бир аз сују арашдырмышдыг ки, Мәммәдаға сәсләнди:

— Вај, балыг әлимә дәјди!

— Һаны, Һаны? — дејә мән дә онун јанында ахтармаға башладым. Бир аздан сонра мәним дә әлимә бир узун шеј дәјди.

— Нә узун балыгдыр... Сөз ағзымызда јарымчыг галды. Га-ра золаглы, учлары диш-диш бир илан сујун үзүнә чыхды.

— Илан! — дејә гышгырдым. Биз чәлд судан чыхдыгда илан да үстүмүзә һүчум едәрәк гуруја чыхды. Лакин көлмәнин әтрафы јамач олдуғундан сүрүшүб, јенә суја дүшдү. Бизим гышгырығымыза хырмандан Тағы әми илә бәрабәр адамлар төкүлдүләр. Илан судан бир бармаг јухарыда дешик тапыб башыны ораја сохмушду. — Адамлар күрәк илә ону өлдүрүб судан чыхартдылар. Тағы әми илана бахараг деди:

— Јахшы саламат гуртармысыныз. Бу илан күрзәдир. Чох зәһәри иландыр. Көрүнүр јухарыдан сүрүшүб суја дүшмүшдүр, сонра чыха билмәмишдир.

Мән Сејидлинин чәпәрләриндә белә илан чох көрмүшдүм вә ушаглар илә дә өлдүрмүшдүм. Лакин күрзә олдуғуну билмирдим. Бу һадисәни узун мүддәт унуда билмәдим. Буна сәбәб Қрыловун «Ушаг вә илан» тәмсили иди ки, ушаглығында эзбәрләтмишдиләр. Инди дә ону јадымда сахламышам.

Илан бахыб ушага агил ол, дежиб, экер  
Артса белэ чүр'этин, чох зэрэр сэнэ дэжэр.  
Нифз еләди бу сэфэр аллаһ сәни, шүкр гыл,  
Бундан сонра зарафат етдијини таны, бил.

### ТАЛЕСИЗ ГУШЧУҒАЗ

Тахыл бичилиб дөјүлмүшдү. Галмышды дәјирман иши. Тағы эми асудә иди. Күнләринин чохуну овда кечирирди. Јахында ов етдикдә мәни дә өзү илә апарырды. Бир күн Мәммедаға анасы илә Сејидлијә кетмишдиләр. Онлар бир дә ахшам гајыдачагдылар. Тағы эми деди:

— Дур, биз дә онлар кәлинчә билдирчин овуна кедәк.

Мән бу тәклифдән артыг шад олдум, чүнки ахшама кими јолдашсыз нә едәчәјими өзүм дә билмирдим. Тағы эми ов торбасыны бојнундан асараг деди:

— Вәзифәләримизи ајыраг. Ахтар илә Шәнкүл билдирчини изләјиб галдырачаглар, мән дә гырғыны вахтында вурачағам. О да ову тутачагдыр. Сән дә онлары бу торбаја долдурачагсан.

Мән Тағы әминин сөзүнә күлүб дедим:

— Мәним ишим һамысындан асандыр.

Ов үчүн узаг кетмәк лазым дејил. Бичилмиш тарлаларын күләшлијиндән билдирчинләрин — «бит-биллит» сәсләри кәлирди. Тағы эми зәмиләрә чатдыгда:

— Ахтар, тет! Шәнкүл, тет! На бурда, на бурда, Шәнкүл галды! — дејә тулалары овлатмаға башлады. Бу күн Шәнкүл Ахтара үстүн кәлмишди. Биринчи ову галдыран о олду. Тағы эми билдирчинин башыны кәсиб мәнә вердикдә Ахтарын ајағы алтындан бир билдирчин дә галхды. Гырғыны бурахмаға фүрсәт олмады. Билдирчин учуб јахын бир колун ичинә кирди.

— Ејби јохдур, о да бизим малымыздыр, һара кетсә ахырда сәнин торбандә олачагдыр, — дејә Тағы эми кола тәрәф үз гојду. Биздән ирәли тулалар јүјүрүб кола чатдылар. Икиси дә башларыны колун ичинә сохдугдан сонра дал-далы чәкилмәјә башладылар. Бу вахт биз онлара чатдыг.

— Тағы эми, тулалар нә үчүн кери чәкилдиләр. — дејә сорушдум.

— Јәгин илан көрмүшләр, бу саат биләрик, — дејә Тағы эми кола дигәтлә бахмаға башлады. — Сәһв етмәмишәм, иландыр, өзү дә күрзә. Гыврылыб јатмышдыр. Бу саат ону тутачағам, — дејә Тағы эми гырғыны мәнә верди.

Тағы эми иландан әсла чәкинмәзди. Бир балача ағач илә башындан басыб, тутарды. Инди дә тәнбәки чубуғуну чибиндән

чыхарыб ичиндән бир гәдәр гыр чыхартды. Сонра һәмнин чубуғун сапы илә иланын башындан басыб боғазындан јапышды. Назыр етдији чубуг гырыны иланын боғазына салыб ону бир гәдәр әлиндә сахлады. Сонра јерә гојду. Илан һәрәкәтсиз галды. Мән тәәччүб едәркән Тағы эми деди:

— Иланын зәһәриндән башгалары өлдүјү һалда, илан өзү тәнбәкинин гырындан зәһәрләниб тәләф олур. Инди бу илан шишиб көтүк кими олачагдыр. — Буну дејә Тағы эми иланы көтүрүб колун үстүнә гојду. Сонра гырғыны мәнән алыб:

— Ахтар, тет! Шәнкүл, тет! — дејә тулалары кола кирмәјә чағырды. Шәнкүл иланын өлүсүндән дә горхараг кола јахын дүшмәди. Ахтар исә өзүнү колун ичинә сохду. Лакин билдирчини орада тапмады. Мә'лум олду ки, билдирчин илан фәғәрәсиндән истифадә едәрәк өзүнү башга јерә вермишдир. Ахтар да овдан әл чәкән һәриф дејилди. Тезликлә онун изинә дүшүб тапды. Тағы эми дејән кими бу да бизим малымыз олду. Күнәш гүрүба енирди. Торба да кетдикчә шиширди.

— Даһа кифәјәт едәр, — дејә Тағы эми евә тәрәф дөндү. Бир аз кетмишдик ки, Шәнкүл ајағыны галдыраг, Тағы әминин үзүнә бахды.

— Бу да Шәнкүлүн хаतिри үчүн, — дејә Тағы эми гырғыны овчуна алды. Шәнкүл буну көрдүкдә өзүнү билдирчинин үстүнә атды. Гырғы бу сон билдирчини дә тутду. Тағы эми буну гырғыја вермәк истәдикдә:

— Тағы эми, о билдирчини өлдүрмә, мәнә вер, ону евә дири апарачағам, — дејә рича етдим.

— Јахшы, ал буну. Торбадан бир билдирчин вер, гырғыја једирдим.

Мән Тағы эмијә бир өлү билдирчин вердим, о да дири билдирчини мәнә верди. Билдирчини чибимдә әлимлә тутмушдум. Заваллы һејванчығын үрәји елә дөјүнүрдү ки, дејәсән бу саат партлајыб, чаны чыхачагды.

Фикрим даим бунда олараг нечә гајыдыб илан олан кола чатдығымызы билмәдим. Тағы эми иланы көстәрәрәк деди:

— Көрүрсән, нечә шишмишдир?

Мәним јенә дә фикрим чибимдәки гушда олараг, илана мәнәл гојмадым. Тағы эми мәни фикирли көрәрәк деди:

— Көрүрәм, һәм јорулмусан, һәм дә ачмысан, беләми? Сәбир елә, евә јахынлашмышыг.

— Јох, Тағы эми, мән јорулмамышам, амма ачмышам.

Јорулмағымы бојнума алмадым ки, Тағы эми бир дә мәни ова апармаз. Лакин мәни гәмкин вә пәришән едән чибимдәки гушчуғаз иди, она чох ачыјырдым. Инди буну Тағы эмидән ал-

мағыма пешман идим. Бу торбада башлары кәсилмиш гушлара неч дә ачымырдым. Онлары бу диридән хошбәхт һесаб едирдим. Онлар өлүб кетмиш, даһа бир дә дирилиб охумајачаглар, јува тикиб бала чыхармајачаглар... Јенә дә гушчуғазын үрәји дөјүнүрдү. Бир ан раһат олмурду. Бу исә мәнә тә'сир едирди. Нә едим? Бурахыммы? Онда Тағы әми мәнә нә дејәр? Мәни севмәз, бир дә ова апармаз. Јох, бу јарамаз, — дејә фикрими дөјишдирмәк истәдим. Лакин чибимдә үрәји дөјүнән һејванчыг мәним дә үрәјимин дөјүнмәсинә сәбәб олду. Даһа сәбрим түкәнмишди. Гушу азад етмәкдән артыг, өзүмү бу эзабдан хилас етмәк фикриндә идим. Ахырда белә бир һижлә кәлдим: бир аз Тағы әмидән керижә галараг, әлими чибимдән чыхарыб:

— Вај, јыхылдым! — дејә өзүмү јерә атдым. Билдирчин чибимдән чыхыб пырылты илә учмаға башлады. Гырғы буну көрдүкдә чырпыныб Тағы әминин әлиндән чыхды. Ајагларындан узун гајыш саллана-саллана билдирчини тутуб јерә енди. Тағы әми ону гырғынын әлиндән алыб башыны кәсди. Сонра ики бөлүк едәрәк тулалара атды.

— Көрүрәм, чох јорулмусан. Дүз јердә ајағын бүдрәјир, јерә јыхылырсан, — дејә Тағы әми күлмәјә башлады. Мәним фикрим өлән гушда икән, сорушдум:

— Тағы әми, тох гырғы да ов далынча кедәрми?

— Сәнин гушун кими бәхтсизләрин далынча кедәр, — дејә Тағы әми тәбәссүм илә чаваб верди.

## ГАЈЫБЫН ИТИ

Гајыб кишинин әввәли мал-гаралы, гојун-сүрүлү, дөвләтли бир кәндли иди. Кет-кедә дөвләти әлиндән чыхыб, бир чүт өкүз, бир инәк саһиби олмушду. Әввәлки дөвләтдән она Гарагыллы адлы бир чобан ити јадикар галмышды. Сонсуз Гајыб киши бу көпәји өвлад кими севирди. Нәркан бир адам ондан:

— Гајыб әми, арвадынын өлүмүнү истәрсән, јохса итинин? — дејә суал етсәјди.

— Әлбәттә арвадымын, — дејә чаваб верәрди. Гајыб кишинин бу итә белә мәнәббәт бағламасы һамысыны һејрәтә кәтирди. Сәбәбини арајанлар дејирдиләр ки, бир фалчы ону инандырыб ки, нә гәдәр Гарагыллы сағдыр, сән бир заман; јенә ирәлики кими дөвләт саһиби олачагсан.

Итин өзүнә кәлдикдә, ади чобан итләриндән хејли ири, гүвәтли, чәсур вә һүнәрли бир һејван иди. Узун гара түкләри ону чох һејбәтли кәстәрирди. Гарагыллынын горхусундан бир гурд Гајыбын сүрүсүнә јахын кәлә билмәзмиш. «Гајыбын ити» ады

илә әтрафда мәнһур олараг, бу көпәк дилләрдә зәрби-мәсәл кими сөјләнирди. Бириси итини чох тә'риф етдикдә:

— Нә чох тә'риф едирсән? Гајыбын ити олмајачагдыр ки, — дејә онун сөзүнү кәсәрдиләр.

Мән дә бу итдән чох шејләр ешитмишдим. Лакин өзүнү көрмәмишдим.

Гајыбын ити һүрмәзди. Јол илә динч кедән адамларла исә иши олмазды. Башга итләр кими онларын үстүнә кетмәзди. Лакин, бириси габагындан истәр атлы, истәр пијада гачмаг истәдикдә гызмыш шир кими үстүнү аларды.

Мән Чәрикдә олан заман Гајыб киши дә бичин вә хырман ишләринә мәнһулу иди. Ити дә јанында иди.

Бир күн Тағы әми овдан чох гуш кәтирмишди. Бир нечәсини хурчуна гојараг мәнә деди:

— Боз маджаны мин, бунлары һүммәткилә апар.

Һүммәт Тағы әминин халасы оғлу вә һәм дә гајны иди. Тағы әми мәни ата миндирдикдә деди:

— Бах, Гајыбкилин обасынын јанындан кечәркән аты јаваш сүр. Олмаја-олмаја чапасан.

— Архајын ол, Тағы әми, чапмарам, — дејә она сөз вердим.

Һүммәт әмикил илә бизим арамыз үч километрә кими иди. Кедәнбаш обанын јанындан саламат кечиб кетдим. Тапшырығы әмәлә кәтириб гајыдаркән јенә обанын јанындан кечдикдә аты јаваш-јаваш сүрдүм. Бир вахт бир ит һүрә-һүрә үстүмә кәлди. Бунун сәсини ешитчәк башгалары да төкүлүб кәлдиләр. Аты аддым-аддым сүрәркән нәзәрим итләрдә иди. Онларын ичиндә Гајыбын итини арајырдым. Лакин она охшар бир ит јох иди. Бу мәнә үрәк верди. Бир гәдәр кетдикдән сонра итләрин сәсләри кәсилмәкдә иди. Чүр'әтләниб маджаны тәркимләдим. Бир дә бахыб көрдүм ки, тозу думан кими галдырараг, бир гара ит кәлир. О саат аты сахладым. Ит мәнә чатан кими атын өнүндә ајаг үстә галхды. Башы атын башы илә бәрабәр олду. Горхудан нәфәсими ичимә чәкмишдим. Бир аз белә дурдугдан сонра Гарагыллы дөнүб јаваш-јаваш кетмәјә башлады. Мән елә горхмушдум ки, аты јаваш сүрмәјә дә чүр'әт етмирдим. Ит хејли кетмишди ки, мән дә аты јүрүш илә сүрмәјә башладым. Ит обаја јахынлашырды, мән дә мәнзилә.

— Јох, даһа кәлмәз, — дејә өзүмә үрәк вердим. Тағы әмикил дә тәпәдән мәнә тамаша едирдиләр. Бу мәнә чүр'әт верди, маджаны чапмаға башладым. Тағы әми әлилә мәнә нә исә ишәрә едирди. Лакин мән нә истәдијини анламадым. О вә башгалары мәним гаршыма тәрәф јүјүрмәјә башладылар. Бундан мән шүбһәләниб керижә бахдым. Онда көрдүм ки, јарамаз көпәк мәнән әл чәкмәк истәмир. Аты сахладым. Ит ирәлики кими атын габа-

ғында дикәлди. Бу сәфәр ат раһат дурмајыб башыны јырғалады. О саат көпәк маджанын алт додағыны дартыб парчалады. Ит бунунла кифајәтләнәрәк обаларына тәрәф јола дүшдү. Маджанын ағзындан ган чешмә кими ахырды. Ит көздән итди. Лакин мән даһа сәһвими тәкрар етмәкдән чәкинәрәк јеримдә дурмуш-дум. Тағы әми һамыдан ирәли кәлиб чатды.

— Ит сәни јараламајыб ки? — дејә тәшвишлә сорду.

— Јох, Тағы әми, анчаг маджанын ағзыны гапды, — дејә ча-  
ваб вердим.

— Маджан чәһәннәмә, сән саламат чыхмысан. Мин белә маджан сәнә гурбан, анчаг бу сәнә нәсиһәт олсун. Бундан сонра бә-  
јүкләрин сөзүндән чыхмазсан.

1938.

# АБДУЛЛА ШАИГ

*Тәкајәләр  
вә шәһәләр*

# ҲЕКАЈАЛӘР

## МӘКТУБ ЈЕТИШМӘДИ

### I

Ғышын дондуручу бир күнү иди. Сојуг ғылынч кими кәсирди. Көјләр матәмлиләр кими, гара чаршаба бүрүнмүш, дағлар, чөл-ләр ағ кәфәнлә өртүлмүшдү. Күчәләрдә кома-кома дуран гарлар үзәриндә гарғалар горхаг бахышларла кәзинирди. Галын палто, исти палтар кејинмиш адамлар бәзәкли вә исти мәнзилләриндән чыхыб пијада, ја арабалар ичиндә раһат-раһат күчәләрдән керчирдиләр. Бу дондуручу ғыш, бу сәрт сојуг онлар үчүн әјләнчәдән башга бир шеј дејилди.

Дүнјада бүтүн сәфаләт вә фәлакәт јалныз инсанлығын јох-сул гисминә нәсиб имиш!

Гурбан Шејтанбазар учунда мәктуб јазан һәмшәһәрлиси Молла Фәрзәлинин јанында отурмуш, сојугдан әлләри, үзү бозармыш, бир әли илә көһнә вә јыртыг палтарынын ачыг јахасыны тутараг, о бири әли илә дә ајагларына буз кими јапышан јыртыг чустунун палчығыны тәмизләјә-тәмизләјә:

— Молла, мәнә бир мәктуб јаз! Билирсән ки, һәр ил сәнә нә гәдәр хејир верирәм. Вәтәндән кәлдијим бир ил олмаз, анчаг бунунла сәнә беш мәктуб јаздырырам, — деди.

Молла Фәрзәли сојугдан донмуш әлләрини овушдурду. Әс-нәјә-әснәјә бир кағыз парчасыны дизи үстүнә алараг:

— Һәмшәри, нә јазылачаг? — деди.

Гурбан Молла Фәрзәлијә бир аз да јахынлашды. Кизли бир сөз сөјләјирмиш кими фысылдајараг:

— Молла, әввәлчә мәнән ушагларын анасына салам јаз, — деди. — Јаз ки, Анаханымын, Мәмишин көзләриндән мәним әвәзимдән өпсүн, онлардан көз-гулаг олсун. Сонра јаз ки, мән дә, шүкүр аллаһа, сағ вә саламатам. Гуламрза илә сизә он беш манат көндәрдим. Бајрамгабагы јенә көндәрәчәјәм: ушаглар кор-луг чәкмәсинләр, өзүм дә јазын ахыр ајында кәләчәјәм.

Молла Фәрзәли гәләми мүрәккәбә батырыб јазмаг истәди. Мүрәккәб гаты олдуғундан јазмады. Молла ағзынын сујундан

бир дамла мүрәккәбә дамыздырыб гарышдырдыгдан сонра јаз-маға башлады.

Гурбан дөшү ачыг архалығынын вә көјнәјинин арасындан көрүнән, сојугун тәсириндән дик-дик дурмуш ғылларыны архалығынын јахалығы илә өртүб, сүмүкләринә гәдәр нүфуз едән сојугдан јумаг кими бүзүшәрәк деди:

— Молла әми, јаман адамын гујусунда ишләјирәм, гују инди отуз сажындан ашағы ениб, нә гәдәр јалварырыг. «Ај аға! Һаг-ғымызы бир аз артыр; ашағы кетмәк чох чәтиндир, нефтин, газын ијиндән нәфәс тутулур», залым оғлу разы олмур. «Әввәлки шәртимизлә газачагысыныз, јохса һаггынызы вермәјәчәјәм» дејир. Молла, бурада пул газанмаг чох чәтиндир. Сәнин пешән јахшыдыр. Күндә беш-он кағыз, дөрд-беш дуа јазсан, бәсиндир. Аллаһ бәрәкәт версин. Даһа нә истәјирсән?

Молла Фәрзәли гәләми гәләмдана гојду, диварын дешијиндән ики бармағы арасында бир гәдәр торпаг алыб, мәктубун үстүнә төкәрәк гуруда-гуруда чаваб верди:

— Һәмшәри, узагдан дөјүш адама асан кәлир. Мәним сәнәтим билдијин гәдәр дә јүнкүл дејил. Ғыш, јаз күчә башында мүштәри јолу көзләмәкдән адамын көзләринә гаранлыг чөкүр. Елә күн олур ки, бир нәфәр дә мүштәри кәлмир. Гарныны овуш-дура-овушдура галырсан.

Молла әбасына бәрк сарындыгдан сонра мәктубу Гурбана охуду. Гурбан молланын ағзындан чыхан кәлмәләри јејәчәкмиш кими ағзыны ачмыш, диггәтлә ону динләјирди. Сонра үзүндә, көзләриндә севинч ғығылчымылары учушараг:

— Молла, Гуламһүсејнә дә салам јаз, — деди. — Јаз ки, мән кәлинчә ушаглардан көз-гулаг олсун, јазсын көрүм бизим ғызыл инәк дурурму? Кор јабыны сатыб, ја јох? Бир дә јаз ки, кәләндә Анаханыма күллү-күллү дәсма, Мәмишә дә ғырмызы көјнәк кәтирәчәјәм.

Молла Фәрзәли мәктубу јазыб битирдикдән сонра бүкүб зәрфә гојду вә үзүнү Гурбана тутуб:

— Һәмшәри, зәрфин үзү кимин адына олачаг? — дејә сорушду. Гурбан әли илә бојнуну овушдура-овушдура:

— Һә, молла! Јаз ки, Гурбанын ушагларынын анасына јети-шәчәк.

Молла зәрфин үзүнү јазыб Гурбана узатды.

Гурбан мәктубу алыб севинчәк ики әли арасында диггәтлә бахдыгдан сонра гојнуна гојмаг истәди. Мәктуб әлиндән јерә дүшдү. Мәктубу тез көтүрдү. О јан-бу јаныны тәмизләјиб јенидән гојнуна гојду. Кисәсини чыхарыб, ики шаһы молланын овчуна сыхараг: «Ал, һәмшәри! Бајрамгабагы кәнә мәктуб јаздырачам, мәнән сәнә чох хејир чатачаг», дејиб галхды.

Гурбан эли илэ гојнундакы мәктубу бәрк тутараг јеријирди. О инди һәмшәриси Гуламырзанын мәнзилинә кедиб, һәм мәктубу она вермәк, һәм дә дилчавабы бир-ики сөз сифариш етмәк истәјирди; јолда јеријәркән дүшүнүрдү: «Әчәб бәхтәвәр адамдыр, инди кедиб балаларыны көрәчәк, күлфәтинә, елине, обасына го-вушачагдыр. Ох... бир-ики ај сонра оралар нә көзәл олачаг. Чәлләр, дағлар јамјашыл олачаг, чичәкләр ачачаг, ағачлар јар-пағланачаг, илк баһарын елчиләри олан гарангуш, сығырчын вә лејләк сүрү-сүрү дөнүб, јуваларыны тикәчәк, сәһәр вә ахшам ширин-ширин нәғмәләрлә руһлары, үрәкләри охшајачаглар; һәр јердә әкин вә бостан ишләри башланачаг, балыгчылар чајлардан вә көлләрдән балыг овлајачаг. Аһ, мәни бу көзәлликләрә, ев-ешијимә, ушағларыма һәсрәт гојан кәсыблыг!» Бу кәдәрли дүшүнчә Гурбанын вүчудунун һәр саһәсинә сүр'әтлә јайылараг, бүтүн бәдәнини титрәтди. Дахилиндә әзичи бир сызылты дүјдү. Гәлби санки бир ан дајанды. Артыг дизләриндә тагәт, вүчудунда гүввәт галмамышды. О, ајағлары алтында хышылдајан гарын үзәринә бирдән-бирә үзүгојлу дүшдү; өлкүн вә үзкүн һалда башыны галдырды. Габағында издиһамы јарыб кечән арабалары, исти палтарлы, шән сифәтли инсанлары, о гајнар һәјат сәһнәсини гәзәбли нәзәрләрлә сүздү; биихтијар сојуг додағларындан бүтүн изтираб вә кәдәрләринә тәрчүман олан «оф» учду, өзүнү доғрулдараг дүшдүјү јердән галхды. Тез әлини гојнуна сохду вә мәктубу јаныг үрәји үзәринә сыхараг јериди. Бир аз сонра Гуламырзанын мәнзилинә јетишди. Гапы бағлы иди; мә'јус вә далғын һалда кери дөндү, гарышга кими гајнашан ишчиләр ичиндә сәрсәри кими долашаркән, һәмшәриси Сәфдәри көрдү. Она јахынлашараг әһвал сорушду. Мә'лум олду ки, Гуламырза шәһәрә кетмишдир. Гурбан Сәфдәрә јалварды ки: «Гуламырза гајыданда мәним кәлдијими она де, тапшыр ки, мәни көрмәмиш кетмәсин. Аманатым да, дилчавабы сифаришим дә вар».

Буну дејиб Гурбан мәнзилинә гајытды.

## II

— Намәрдләр, алчағлар, нә гәдәр ки, гују дәринләшмәмишди, мән баш идим, онлар гујруг. Һәр тәрәфә дөнсәм, онлар да о сәмтә сүрүнүрдүләр. Инди ки, гују дәринләшиб, мәнә баш олмаг истәјирләр, һәр күн мәнә тәзә бир «ултиматум» верирләр. «Гују дәринләшиб, өлүм ајағы вар. Даһа нә билим нә... нә» — дејә һәр күн тәзә шәрт гојурлар. Тфу, сизин кими намәрд адамлар! Сизә гырманч лазымдыр, гырманч!

Танрыверди вә Сәфәр чәкдикләри торпағы бошалдыб јенидән долу гујуја бурахдыгдан сонра Танрыверди:

— Ај аға, — деди, — билирсән ки, гујунун инди чәтин вахты-

дыр, әждаһа кими ағзыны ачыб гурбан истәјир. Инсаф да јахшы шејдир. Ахы...

Сәфәр Танрывердинин сөзүнү кәсди, көз ишләдикчә сыра илэ дүзүлән нефт буругларына эли илэ ишарә еләјәрәк әлаве етди:

— Бах, бу јерләрин һәр кушәсинә ајаг бассан, һәр овуч торпағына газма вурсан, ишчи сүмүјү көрәрсән, ишчи фәрјады ешидәрсән. Бу уча евләрдә, исти отағларда наз-не'мәт ичиндә јашајан...

Һачы Гулу Сәфәрин сөзүнү кәсиб, ајағларыны јерә чырпа-раг, бағыра-бағыра:

— Чаныңыз чыхсын, — деди, — пул газанмаг асандыр? Сиз чаныңыздан кечирсиниз, биз дә әтәк-әтәк пулумуздан.

— Сәфәр! Сәфәр! Гурбан ипи тәрпәдир.

Сәфәр вә Танрыверди тез гујунун ағзына јүјүрдүләр. Башларыны ашағы дикәрәк бахыркән, гују ичиндә партлајан газын курултусундан диксиниб чәкилдиләр. Һәр икиси һәјәчанлы бир сәслә:

— Аллах өзү бағышласын. Гурбан да белә кетди, — дејә фәрјад гопардылар.

Һачы Гулу бир шеј ешитмиш кими, горха-горха гујунун ағзына кәлди вә ештијатла гујунун јанына узаныб дигтәтлә бахды. Бирдән-бирә көзләриндә, үзүндә дашғын бир севинч гығыл-чымлары, додағларында мәмнунијјәти андыран бир тәбәссүм олдуғу һалда уча сәслә:

— Чешмәнин башы ачылды, јаваш-јаваш нефт гајнајыр, — деди.

Танрыверди сојуг вә лагәјд бир төврлә:

— Һачы, Гурбанын мејити гујуда галачаг? — дејә сорушду.

Бу сөздән Һачы Гулу ширин јухудан ојанмыш кими олду. Көз гапағлары ири-ири ачылды. Кисәсиндән ики ијirmi бешлик чыхарыб:

— Ким бу иши көрсә, бу әлли манат онундур. — деди.

Танрыверди гујуја јахынлашды вә нефтин гајнајыб галхдығыны көрүнчә:

— Јазыг Гурбан, сән гәбрини өз әлинлә газдын, — деди.

Һачы әлли манаты онлара вериб деди:

— Бу әлли манат сизин олсун, бөлүшүн, анчаг бу иши ағзыңыздан гачырмајын.

Сәфәр сорушду:

— Аға, бәс палтары нә олачаг?

Һачы әлини онун чижнинә гојараг, јағлы бир дил илә:

— Ону да бураларда бир јер газыб басдырын, — деди.

Сәфәрлә Танрыверди Гурбанын палтарыны јығышдырыб кө-

түрүркөн, арасындан јерә бир мәктуб дүшдү. Мәктубун үзәриндә: «Бу мәктуб Гурбанын ушагларынын анасына јетишәчәк» чүмләси јазылмышды.

Сәфәрлә Танрыверди бир мүддәт мәктубу ачы нәзәрләрлә сүзәрәк: «Јазыг Гурбан, мәктуб јетишмәди» — дејә инләдиләр.

1908.

## КӨЧ

Мајын көзәл бир сәһәри иди. Дан јери јеничә ағармаға башламышды.

Јатағымда јатырдым. Бирдән-бирә анамын јавашча: «Оғлум, галх, јајлаға кедирик» демәсиндән көзләрим ич ачдым. Анам башымы әлләри ичинә алараг, бир дә:

— Галх, оғлум! Сәндән башга һамы һазырдыр, арабамыз да кәлиб, — деди.

Дәрһал димдик галхдым. Палтарымы кејдим. Әл-үзүмү јудум. Бир финчан чај ичәр-ичмәз пилләкәнләри куп-куп башыашағы ендим. Өкүз арабасы гапымызын ағзында дурур, арабачы Салман киши дә шејләри үсуллуча арабаја јерләшдирирди. Артыг, һәрәкәт едәчәјик. Севинирәм, аиләмизин һамысы ашағыда иди. Һәтта «Мәрмәр» адлы ағ пишијим, сары, ири түклү тојугуму чүчәләри илә бәрабәр бир сәбәт ичиндә көтүрмүшдүк. Нечә севинмәјим?! Һамымыз арабаја долушдуг. Салман киши дә арабанын бојнунда отурду: «Һәм... һо!» едиб әлиндәки узун гырманчыны һавада бир нечә кәрә шаггылдатды. Араба һәрәкәт етмәјә башлады.

Атам да ата миниб, јанымызча кәлирди. Артыг шәһәрин ири, кениш күчәләри илә кедирик. Һәр заман көзүмүзүн алышдығы кениш күчәләр, бөјүк евләр, ири шүшәли мағазалар...

Араба шәһәрдән чыхаркән күнәш јеничә чыртыр, шәрги бүрүјән гырмызылыгдан үфүгләрдәки дағ силсиләси кими көрүнән булудлар әлван рәнкләрә бојанырды.

Шәһәрин тозлу, курултулу күчәләриндән, исти һавасындан кет-кедә узаглашырдыг.

Арабамыз ики тәрәфи ағач, әкин вә бостанла бәзәнмиш бир јолла кедириди.

Азәрбајчан!.. Доғма вәтәнимин көзәл тәбиәти вардыр. Сәһәрләрә мәнәсус олан нәсимдән арабир јарпаглар гымылданыр, тарлалара, тәпәләрә, чөлләрә халы кими дөшәнмиш ләтиф, јумшаг отлар, чичәкләр дәниз кими далғаланыр, јашыл јарпаглар арасына сығынмыш гушчуғазлар сәс-сәсә вериб өтүшүрдү. Көз

ишләдикчә ачыглыг, јашыллыг, дәрәлик, тәпәлик, ирәлиләдикчә гаршымызда бир-бириндән даһа көзәл тәбиәт, даһа чанлы лөв-һәләр ачылыр. Ири, кәлә-көтүр, этәкләри гаратикан коллары илә дөшәнмиш дағлар арасындан јухары галхдыгча тәбиәт вә һава бүтүн башгалашыр. Инсан үрәк долусу нәфәс алыр.

Јумшаг отлары, әлван чичәкләрин, дағ нанәләринин көзәл гоһусундан инсан биһуш олурду.

Дағлары арды-арасы кәсилмир, зәнчир кими бир-биринә һөрүлмүш, бир-бирини гучагламыш кими дурур. Гочаман бир дағын тәпәсинә галхдыг. Гаршымыза даһа бөјүк бир дағ чыхды. Бу дағы да ашдыг, чичәкләр сәлтәнәти кими бир ачыглыға чыхдыг. Бу јер галын, сых мешәлик, чылпаг гајалыг, учурумлу дәрәләрлә гучаглашмышды. Узагда бир тәпә этәјиндә беш-он алачыгдан ибарәт бир оба көрүнүрдү. Артыг јетишмишдик. Севинчмдән атылыб-дүшүрдүм.

Јахынлашынча бизи ән әввәл бир чобан көпәји гаршылады. Ит гара ағзыны ачыб һүрүр вә үстүмүзә атылырды.

## ОБА

Обаја јахынлашынча ушаглар, бир нечә јашлы гадын вә киши гаршымыза чыхды. Гоча һамысындан әввәл ирәлиләјиб, салам верди. Саллаг ири додагларында, јанлары чизкиләрлә өртүлмүш кичик көзләриндә, сүмүкләри галхаг, әтли, гырмызы үзүндә бир тәбәссүм варды. О, јумру башлы чомағына сөјкәнәрәк:

— Сизи дүнән көзләјирдик, хош кәлдиниз! — деди.

Атам:

— Сағ ол, Кәрим баба. Дүнән олмасын, бу күн олсун, — дејә чаваб верди.

Бу аралыг, гадынлар да јетишиб арабамызы араја алдылар, анамла көрүшдүләр. Атам күлә-күлә:

— Ај Кәрим баба, Ајрым гызы илә нечә кечинирсән? — дејә сорушду.

Кәрим баба ири, саллаг додагларыны кениш ачараг, көзләрини даһа да гыјды.

— Ағзында «Ајрым гызы» дејирсән, нечә кечинәчәјик, итлә пишик кими.

Атам јашлы адамларла әјләнмәји чоһ севәрди.

Гырх беш-әлли јашында, гысабојлу, сағлам вә ағзы јашмаглы бир гадын јахынлашыб, атама салам верди. Атам онунла рәсми көрүшүдүкдән сонра күлә-күлә деди:

— Ајрым гызы! Бах, јетишәр-јетишмәз, Кәрим баба сәндән шикајәт едир.

Ајрым гызы кичик вә жанлары этли көзләри илә күлүмсәјә-рәк:

— Гој истәдији гәдәр шикајәт етсин, нәнәмиз Навва Адәми чәннәтдән чыхардыгы үчүн кишиләр бизимлә һеч бир заман барышмајачаглар, — деди.

### АЛАЧЫҒЫМЫЗ

Арабамыз бир алачығын ағзында дурду. Јерә ендик. Бизи кечәдән гајрылмыш бир алачыға кәтирдиләр. Бир анда кәнд гадынлары вә ушаглары әтрафымызы алдылар.

Гадынлар анамла өпүшүр, данышыр, күлүшүрдүләр. Ушаглар исә инчи кими дүзүлмүш ағ дишләрини кәстәрәрәк, мәнимлә данышмаг, ојнамаг истәдикләрини анладырдылар. Мән исә утанчаг бир ушаг олдуғумдан амамын јанында бүзүшүб дурур, арабир онларын тәбәссүмләриндә иштирак едир кими көрүнүрдүм. Атам да алачығын бөјрүндә Кәрим баба илә көһнә бир палазын үстүндә отуруб, сөһбәт едирди. О күн һава чох исти иди.

Күнәш јандырырды. Бир тәрәфдән, алачыг ичинә долушмуш бу гәдәр адамын ағыр нәфәси, о бири тәрәфдән, алачыг кечәләринин башчатладан һавасындан нәфәс алмаг мүмкүн дејилди. Јахшы ки, бу һал чох сүрмәди. Бајырдан Кәрим бабанын «Гонаглары чох инчитмәјин, јолдан кәлибләр, гојун бир аз раһат олсунлар!» демәси илә адамлар јаваш-јаваш чәкилмәјә башладылар. Бир аздан сонра касыб бир сүфрә ачылды; јејиб галхандан сонра атам Кәрим бабаны сәсләди:

— Ај Кәрим, бизим алачыг үчүн чубуг һазырламысанмы?

Кәрим баба сојуг бир һалда:

— Билмирәм бу охумушларын сәбри нә үчүн аз олур? Кәлдијиниз индидир, нә хәбәр? — деди.

Атам:

— Вахт кечир, һәр һалда алачыг һазыр олмалыдыр, — деди.

Кәрим баба:

— Нәјинә кәрәк, ахшама гәдәр сән алачығыны мәнән истә, мәним әлимлә о нә чәтин ишдир?! Һәлә ағачлары дүнән гырыб һазырламышам, — чавабыны верди.

Ајрым гызы:

— Чох өјүмә, дүнән зор-күч ағачлары мән кәсдирдим; сәнә галса иди, ким билир, инди дә һазыр олмајачагды.

О, бу сөзләри елә бир тәрздә деди ки, һамы күлдү. Атам Кәрим баба илә алачыг гурмаға кетди. Алачығымыз обадан бир аз узаг, атамның бөјәндији ахар-бахарлы көзәл бир јердә гурулду. Бир саат сонра алачығымыза көчдүк.

### МӘШҒӘЛӘЛӘРИМ

Јаваш-јаваш оба ушагларына алышдым, һәр күн чајымы ичәр-ичмәз алачыгдан чыхардым. Ушаглары тапыб чијөләк, көбөләк топламаға, ја дәрәдә балыг тутмаға кедәрдик. Бу дәрә башдан-баша су гајнағы иди. Һәр ағачын, һәр дашын дибиндән су сызырды. Дашларын, ағачларын дибини газар, әтрафына чај дашлары јығыб, булаг гајырардыг. Һәр биримиз тапдығымыз булага өз адымызы верәрдик. Елә күн олурду ки, сәһәрдән ахшамадәк о дәрәдә јалгыз кәзәрдим. Көзәл чичәкләрдән, булаглардан, јашыллыглардан дојмаз, ајрылмаздым. Арабир дә мешәдә гуш јувасы ахтармаға кедәрдик.

Мәним гуш баласына олан мөһәббәтими охучулара гәләмлә анлада билмәјечәјәм. Бу кичик мәс'ум һејванлары дәличәсинә севәрдим. Бир гуш баласы тапдыгда о гәдәр севинәрдим ки, дүнјалара сығмаздым. Анам, атам: «Оғул, бу һејванлары әсир етмә, бурах, јазыгдырлар» — дејә нә гәдәр исрар едәрдиләрсә дә ағлајыб, јалварыб онлары зор-күч разы едирдим. Бу гуш балаларыны фындыг чубугларындан гајырдығым бир гәфәс ичиндә бәсләјәрдим. Шәһәрдән кәтирдим тојуғумун чүчәләри бөјүмүш, түкләнмиш, хорuzu, фәрәси бәлли олмушду. Кичик бачымла һәр биримиз бир хоруз вә бир фәрә сечмишдик.

Чадырымызын дөрд бир јаны ачыглыг, чалылыг олдуғундан тојуг чүчәләри илә о ачыглыгда кәзишир, гурд-гуш, чәјиртке тутуб јејир вә чалыларын алтында ешәләнирди.

Овчуму дәнлә долдуруб «дү-дү-дү!» сәсләдијим заман һәр јердә олсалар, ганад чалыб, јаныма кәләрдиләр.

Мән онлары алдадырмышам кимй әлими архамда кизләдәрдим. Һамысы бојунларыны бүкәрәк, көзләрини ашағыдан јухарыја үзүмә дикиб бахарды. Билсәниз о мәс'ум бахышлар гәлбимә нә гәдәр тохунарды! Биихтијар, овчумдакы дәни јерә сәпәрдим. Чүчәләр бир-бирини дөшләјәрәк, сәпдијим дәни дәнләрдиләр.

Алачығымызын бөјрүндә бунлара кичик бир һин гајырмышдым: түлкү, чаггал горхусундан һинин ағзыны кечәләр бөјүк бир дашла өртүрдүм. Күнләримин чохуну бу һејванларла кечиәрдим.

### СӘҺӘРЛӘРИМ, АХШАМЛАРЫМ

Бу јерләрин сәһәрләри, ахшамлары мәнә һәр шеји унутдурурду. Ахшамлар гојун-гузу мөләшә-мөләшә обаја дәнәркән, сәсдән гулаг тутулуруду. Хүсусән јаваш-јаваш нәфәс алан сәһәр-



ләрин, ахшамларын ганадлары учундан јаылан сәринлик, даг чичәкләринин, чөкә ағачларынын горугларда, тарлаларда бичилмиш тәзә отларын көзәл әтри, мешәнин ахшамлара, сәһәрләрә мөхсүс рүтүбәт гоһусу, булагларын шырылтысы, гушларын өтүшмәси, гузуларын мөләшмәси, итләрин һүрүшмәси бир-биринә гарышарнаг, обаја башга бир рәнк, башга бир шәкил верирди. Бир саат әввәл сәсизликдән өлкүн кими көрүнән тәбиәт бирдән-бирә чанланырды. Һәр шејдә бир женилик, бир тәрәвәт көрүнүрдү. Бундан бөјүк мөшгәлә нә ола биләрди? Дәјәнәји әлимә алыб, обаја кедәрдим. Аналарыны әммәсинләр дејә гузулары, оғлаглары бир ағыла долдурурдулар. Мән ағыла атылыб ошух гузулар, оғлагларла дојунча ојнар, онларла бәрабәр атылыб-дүшәрдим.

Гојунлар сағылыб гуртардыгдан сонра ағылын ағзыны ачаркән, ана-бала мөләшә-мөләшә гачараг бир-биринә гарышырды. Һәсрәтләринә говушмуш һејванчығазлар ајагларыны бүкәрәк, гујругларыны ојнада-ојнада аналарыны әмирдиләр.

Обаны јенә дә һәзин бир сүкут алмыш, јалныз ара-сыра чобанларын сәси, итләрин һүрүшмәси, ушагларын бағыртысы ешидилирди. Бу кичик һејванлары севдијим кими, чобанларыны да севәр, чох вахтымы да онларла кечирәрдим. Онларын садә вә сәрбәст сандығым мәишәти хошума кәләрди; һәтта о бәхтијар билдијим инсанлара гибтә едәрәк, «бу ачыг, кениш обаларда, бу көзәл тәпәләрдә, јашыл јамачларда чобан олмаг писдирми?» дејәрдим. Мән дә кичик чомағымы алыб, чох заман онларла бәрабәр кедәрдим. Гојунлары јамача јајыб, бир тәпәдә отурардыг. Чобанлар түтәк чалар, һәзин маһны охујар, кечмиш күнләрдән вә кәләчәкдән сөһбәт едәрдиләр.

Охунан маһныларда һәм әләм варды, һәм дә нәш'ә. Лакин бу сирри анламаг үчүн мән һәлә кичик идим...

Оғуч адлы бир чобан көзәл түтәк чаларды. О, түтәк чалыркән гојунлар иштаһла отлар, арабир гулагларыны гырпараг, о сәси динләрди. Һәтта «Дәмир» адлы гыллы, боз көпәк дә гулагларыны саллајараг ири, түклү гујругуну јерә чырпа-чырпа башыны Оручун ајаглары үстүнә гојуб, көзләрини түтәкдән ајырмаз вә ара-сыра һәзин бир сәслә зинкилдәрди. О чалғыдан, о көзәл сәсдән бу һејван да һәзз алдығыны бунула анладырды. Көзәл сәсин, көзәл чалғынын һејванлара нә гәдәр бөјүк тәсири олдуғуну көзүмлә көрдүм; обанын шәрг тәрәфиндә Новчалы адлы бир булаг вар иди. Күнортачағы чобанлар сүрүнү ора апарырдылар. Бир күн сүрүнү о булаға сүрүркән Оруч тәпә башындан јолдашы Илјаса:

— Ај Илјас! Ај Илјас! Бу түтәклә сүрүнү керн дөндәрими? — деди.

Илјас чаваб верди:

— Дөндәрә билмәзсэн!

Оруч түтәји чалмаға башлады. Гојунлара санки кизли бир гүввә «дур!» әмрини верди. Һамысы бир шејдән һүркмүш кими дурду. Гулагларыны гырпараг, бирдән-бирә дөндүләр, гујругларыны ата-ата, мөләшә-мөләшә тәпәни башјухары дырмандылар. Оруч мәғрур бир төврлә: — Һә, дөндәрдимми? — дејә тәзәдән сүрүнү дәрәјә сүрдү.

## КӘРИМ БАБА

Бунләримин бир гисмини дә Кәрим баба илә кечирирдим. Кәрим баба алтмыш јашында, гысабојлу, көксү вә күрәкләри енли бир гоча иди. Көзүнүн јанлары ири чизкиләрлә өртүлмүш вә кичилмишдисә дә, јенә парлаг иди. Сөз сөјләдији заман даима кичик көзләри, галын вә ири додаглары күләрди. Онун кечирмиш олдуғу узун бир тарихи һәр заман көзләриндә охумаг олурду. Јашлы олдуғу һалда даима ачыг, кениш чөлләрдә јашамыш бу адамын үзү әтли, јанаглары гыпгырмызы, чаны сапсағлам иди. Бу адамын һәрәкәтиндән вә симасындан кәнчлијиндә чох икид вә гочаг олдуғу анлашылырды. Инди белә фикри-зикри даима овда вә шикарда иди.

Атасындан галма көһнә түфәнки вар иди. Бу түфәнкин лүләси кичик бир топ лүләси гәдир иди. Ону һәр заман өзү илә кәздирәр вә бир ан јанындан ајырмазды.

Һәр күн силәр, тәмизләр вә арабир дәрәнин ичинә енәрәк, бир јери нишан аларды. Нишанладығыны вурдугда, бүтүн арзуларына говушмуш бәхтијар бир ушаг кими севинчиндән атылыб-дүшәрди. Түфәнкиң бир топ гәдәр шиддәтли сәсиндән хошланмајан Ајрым гызы арабир Кәрим бабаја истәһза илә: «Ајыбыны јер өртсүн, сән һеч билдијиндән әл чөкмә! Јахшы ки, дөдән Гафар сәнә бу гырыг түфәнки гојуб кедибдир» — дејиркән, Кәрим баба мәғрур бир төврлә «иңид атадан икид оғула бир түфәнк, бир дә ат галар» чавабыны верәрди.

Кәрим баба нахыр сахладығы, отардығы үчүн алдығы чүз'и ајлыгла кечинәрди. Өзүнүн дә инәји, дөрд-беш гојуну вар иди. Сүрүнү отармагда кичик оғлу Вәли дә она көмәк едәрди. Оғлушаг зоғал, фындыг, моруг дәрмәјә кедәркән Кәрим баба да сырадан галмазды. О да онларын ичиндә олмалы иди. Кәрим бабанын инәкләри өзбашына бурахмасы саһибләринин хошуна кәлмәзди; лакин о, бунлара һеч әһәмијјәт вермәјиб нәш'әсини позмаз, түтәк чалар, сүмсү гајырар, һәлә маһнысы ағзындан дүшмәзди.

Аҗрым гызы гысабојлу, көк бир гадын иди. Кичик гумрал көзләри, аҗ кими јуварлаг үзү вар иди. Бу чалышган, намуслу гадынын үзүндө кишиләрә мэхсус бир һејбәт варды. Һәлә курлајан сәсини һәр кәс ешитсә иди онун бир киши олдуғуна инарды. Күндүзләри бир јандан бизим евдә чалышар, чапалајар, бир јандан да өз евинин ишләрини көрәрди. Мешәдән шәләшәлә одун дашыјар, сач асар, чәрәк биширәр, өзкәләринин инәкләрини, гојунларыны сағар, һеһрә чалхајар вә јорулмаг нә олдуғуну билмәзди.

Бу вахта гәдәр кимсә ондан «јорулдум» сөзүнү ешитмәмишди. Һәјат ону белә өјрәтмишди. Онун әсл ады Фаты иди. Атасы «аҗрым» олдуғундан һамы ону «Аҗрым гызы» чағырырды. Бу ики адамын тәбиәти бир-биринә әсла ујмурду. Онун үчүн Аҗрым гызы бир јандан Кәрим бабанын ушагчасына ишләриндән, гәрибә һәрәкәтләриндән ачыгланар, о бири тәрәфдән дә нахыр саһибләринин төһмәт вә мазәммәтләрини иззәти-нәфсинә сығышдыра билмәдијиндән Кәрим бабанын архасынча һәр күн сөјләһәрди. Кәрим баба һеч бир шејә әһәмијјәт вермәдији кими буна да әсла әһәмијјәт вермәјиб нәш'әсиндән, кефиндән галмазды.

Бир күн гадынларла ушаглар моруг вә чижәләк јығмаға кетмишди; Кәрим баба сырадан һеч галармы?! Аҗрым гызы Кәрим бабанын да кетдијини, нахырын башсыз галдығыны билмиш, нахыр саһибләринин ачы төһмәтини ешитмәмәк, һәм дә Кәрим бабаја ачы дәрс вермәк гәсдилә јумру башлы, ири чомағы көтүрүб өзүнү нахыра јетирмишди. Ахшамчағы обаја доғру гајыдаркән һамы она тамашаја чыхды.

Һәтта Кәрим баба да бу тамашадан галмады, узагдан лагејд бахышларла арвадыны сејр етди. Аҗрым гызы әсла төврүнү дәјишмәјәрәк әлиндә чомаг о инәјин, бу өкүзүн архасынча бағырабағыра гачырды.

Кәндлиләрдән бири күлә-күлә Кәрим бабаја:

— Аҗ Кәрим, аҗ Кәрим! Буна Аҗрым гызы дејәрләр, адамдан белә интигам аларлар, бу пәһләван арвад кишидән артыгдыр, — деди.

Бу сөзүн Кәрим бабаја бир милчәк вызылтысы гәдәр тә'сири олмады, курлајан сәси илә:

— Мәним кими кишинин елә дә арвады олар, — дејә чаваб верди.

Сулар гаралмаға, күнәш јаваш-јаваш мешәли дағларын архасына чәкилмәјә башламышды. Алачығын бир тәрәфиндә палаз дөшәјиб, чај ичирдик. Кәрим баба да палазын бир учунда Аҗрым гызы илә јан-јана отурмушду. Һәр икиси кечмиш икидликләриндән данышыр, өјүнмәјә вә һәр бири өзүнү бәјәндирмәјә чалышырды.

Аҗрым гызы Кәрим бабаны гызышдырмаг фикрилә әлини онун чијинә вурараг дејирди.

— Буну көрүрсүз, ајларча үзүнү көрмәздим. Иши нә иди? Бошбоғазлыг, о гапы, бу гапыда вејл-вејл кәзмәкдән башга әлиндән бир иш кәлмәзди, евә кәләндә бизә ган гусдуарды. Бир гоцагылығы олсајды... Мешәдән бир шәлә демирәм, бир гучаг одун да кәтирмәзди. Одун кәтирмәјә кетсә, көрәрсән беш-он, чырпыны архасына алыр: «Аҗрым гызы, Аҗрым гызы! Буну һара төкүм?» — дејә бар-бар бағырарды, елә бил ки, мәнә баш кәтириб. Бу күн мешәдән кәтирдијим бу дағ кими шәләни көрүрсүз ки? Белә шәлә кәтирсә, киши дејәрәм. Онун һүнәри нәдир?

Аҗрым гызы сөјләдији сөзләрдән мәғрур бир вәзијјәт алды. Курлајан сәси илә Кәрим бабаја:

— Рәһим ағанын гапысында һеһрә чалхаладығымыз јадын-дадыр? — деди.

Кәрим баба сүкутла башыны тәрпәтди. Аҗрым гызы үстүн кәлдијини һисс едәрәк, өзүнү доғрултду, шән вә ачыг бир сифәтлә сөзә башлады:

— Икимиз дә чаван идик, Рәһим ағанын гапысында гуллуғ едирдик, бу чобан иди, мән дә ағанын инәкләрини сағыр, јағпендирини тутурдум. Гапыда биздән башга дөрд-беш чобан да варды. Һамысы бығыбурма оғланлар иди. Бир күн һеһрә чалхалајырдым. Зәһра ханым да алачығын ағзында дуруб бахырды. Чаныныз үчүн, чобанларын һамысыны јордум. Бах, бунун өзүнү елә јордум ки, дүшдүјү јердә галды. Зәһра ханым әлләрини бир-биринә вуруб гаггылдады:

— Аҗ Кәрим, чох өјүнмә, Аҗрым гызы дөрд-беш кишијә дов кәлди, — деди.

Аҗрым гызы бу сөзләри сөјләркән Кәрим баба јетим ушаг кими башыны көксүнә дикәрәк, һәзин-һәзин динләјирди. Аҗрым гызынын белә өјүнмәси, Кәрим бабанын сүкутла бүзүлүб дурмасы бирдән-бирә бајагдан Аҗрым гызына гулаг асанларын гәһгәһәсинә сәбәб олду. Бу гәһгәһәдән Кәрим баба өзүнү бир гәдәр доғрултду.

— Еһ! Адам гочаланда белә сөзләри чох ешидәр, мән әкәр јазы-позу билсәјдим, көстәрдијим икидликләри бир-бир јазар,

бөжүк китаб баглардым. Инсан өзүнү өжмөкдөн нө чыхар. Арвад нөдир ки, онун икидлижи нө олсун? Haj-haj! Беш-он гоюн сағыб, нөһрө чалхайыб, жағ-пендир тутуб, дили ағзына сыгмыр! Инди мән дежим, сән гулаг ас!

### ПЭЛӘНК ОВУ

**Кәрим баба сөһбәтинә белә башлады:**

— Бизим Борчалы мешәләриндә пәләнк олмадығыны билирсиниз; анчаг габаг заманларда вармыш. Гырх-әлли ил бундан эввэл кәндин јахынлыгында бир пәләнк көрүнүшдү. Онун горхусундан мешәжә һеч кәс кетмирди. Бир күн ешитдим ки, кәндин јахынлыгында пәләнк үч инәк парчалайыбдыр; ағлым башымдан чыхды. Түфәнкими көтүрүб кетдим. Кәндлә пәләнкин арасы бир ағач оларды. Дәрәни ашдым. Ашағы узанан дашлыгајалы бир дағ этәји илә мешәнин ичәрисинә кедирдим. Күнүн бу заманы иди: күнөш саралмаға, сулар гаралмаға башламышды. Пәләнки көздөн гачырмамаг үчүн јан-јөрәмә бахырдым. Бир дө нө көрдүм?! Узагда ики көз мөш'әл кими јаныр. Бахдым, пәләнк иди; о да мәни көрүшдү, пәнчәси илә ачыглы-ачыглы јери ешир, чырмаглайырды.

Бир аз да кетмишдим ки, бирдән-бирә пәләнк јериндән атылыб, бағыра-бағыра үстүмә кәлди. Бир даша сөјкәниб, түфәнкими она тәрәф јөнәлтдим. Пәләнкин бир нәчиб хасијјәти вар; һүчума башладығы јердән үч дәфә овун үстүнә атылар. Бу үч дәфәнин һеч бириндә овлаја билмәсә, күсүб кедәр. Галхдығы јердән ики дәфә үстүмә атылды, үчүнчү дәфә аз галды үстүмә дүшсүн. Түфәнкими дикәлтдим, һавада үстүмә кәлиркән голлары арасындан нишан алдым. Пәләнкдән елә бир бағырты гопду ки, сәсиндән дағ-даш титрәди. Көзләрим гаралды, түкләрим үрпәрди. Елә бил ағачлар, дашлар бир пәләнк сүрүсү олуб, үстүмә кәлирди. О, ики-үч аддым мәндән аралы бир гаратикан колу јанында јыхылыб нәрилдәјирди. Ики дәгигәдән сонра чаныны тәслим етди. Јахынлашдым. О икид һејваны өлдүрдүјүмә пешман олдум, үрәјим көврәлди, көзләрим јашарды. Түфәнкими бир тәрәфә атыб, габағында диз чөкдүм. Башыны голларым арасына алыб, үзүндән-көзүндән өпдүм.

Пәләнкин дәрисини сојуб евә гајыдандан сонра гоншулар башыма јығылдылар. Дедим ки, Борчалы торпағында бир икид вар иди, о да бу күндән јашамыр. Бундан сонра Борчалы торпағы икид үзү көрмәјәчәк.

Бир саат эввәл сакит вә далғын һалда бир јердә бүзүшүб дуран бу гоча артыг нәзәримиздә бөјүмүшдү. Намымыз башдан-ајаға һекајәјә гулаг асараг, ону динләјирдик.

### КӘРИМ БАБАНЫН АТАСЫ

Кәрим баба сөһбәтдән дојмур, һадисәни һадисәјә, хатирәни хатирәјә чалајырды.

— Мәним атам да көзәл овчу иди. Нағыл едәрди ки, бир күн марал овуна чыхмышдым. Дәрәдә көк бир буға овладым. Чешмә башында кабаб бишириб једикдән сонра узаныб јатмышдым. Бир дө көзләрим ачанда нө көрдүм?! Дөрд бир јанымы думан елә бүрүјүб ки, бир аддым да габаг көрүнмүр. О күн евә гајытмагдан үмидими үздүм. Ахшам олдуғуну һавадан билмишдим. Ким билир нө гәдәр јатмышам: нө едәчәјими билмирдим. Дүшүндүм-дүшүндүм, ахырда кечәни бир гаја алтында кечирмәк үчүн јаваш-јаваш даға дырмашдым. Елә учурум, сылдырым, гајалыг јерләрдән кечирдим ки, ајағымын алтындан бир даш учса иди, бирбаш дәрәјә јуварланыб, парча-парча олачагдым.

Һәм дө гаранлыг, көз-көзү көрмүрдү. Габағыма бир мағара чыхды. Дурдум, магаранын ағзындан ичәри бахдым. Бир шеј көрмәдим, чәрәсиз мағараја кирдим, бир дө ағыр хорултудан көзләрим ачдым. — Бу нәдир? Мәндән башга бурада адам вар? — дедим. Димдик отуруб јан-јөрәми јохларкән, әлимә бир һејван гујруғу тохунду: бу бир пәләнк гујруғу иди. Мән мағараја сығындығым заман о ојаг имиш. Бу икид һејванын мәни бир гонаг кими мағарасына гәбул етдијинә шүбһәм галмады. Өзүмү итирдим. Анчаг горхмурдум; чүнки бу һејванын чомәрдлијинә әмин идим. Кечәни пәләнклә бир јердә кечиртдим. Сәһәр дан јери агаранда мағарадан чыхыб, дүнән марал овладығым јерә кәлдим. Маралын бир будуну магаранын ағзына кәтириб, јавашча ичәри итәләдим. О күн јенә овладығым маралын этиндән кабаб бишириб једим. Күнортадан сонра иди, кәндә тәрәф дөндүм. Магаранын ашағы јанындан кечирдим. Көрдүјүм бир һадисә ајағларымы мисмар кими јерә мыхлады: дәрәнин ичиндә бир пәләнк узанмыш, бир гурд да онун этрафында түлкү кими гујруг булајырды. Мәни һејрәт алды, бир јердә отуруб бахырдым. Гурд гујруғуну саллајыб дәрәнин бир о башына кедир, бир дө дөнүб кәлир, гујруғуну бөјрүнә гысараг, дили илә пәләнки јалајырды. Пәләнк исә эсла вүғарыны позмајыб, јалныз ону ити бахышлары илә сүзүрдү. Гурд бир аз сонра пәләнкин чәнәсини, боғазыны јаламаға башлады. Бу хаин ријакарлыгла пәләнки тәләф едәчәјини һисс етмишдим. Бир ара гурду нишан алыб, вурмаг истадым. Нәдәнсә фикримдән ваз кечдим. Гурд бир дө дәрәни доланыб, пәләнкә јахынлашанда онун боғазындан јапышды. Јазыг һејван елә бағырды ки, сәсиндән дағ-даш титрәди. Елә билдим ки, гајалар үстүмә төкүлөчәк. Беш-он дәгигә о көзәл һејван атылыб-дүшәндән сонра һәрәкәтсиз галды. Тәәч-

чүблү бурасыдыр ки, гурд женә пәләнкин боғазыны бурахмаг истәмирди. Өзү исә һеч тәрпәнмирди.

Пәләнкин өлдүжүнү јәгин етдим, анчаг гурдун да тәрпәнмә-мәсиндән һејрәтдә идим. Түфәнкими алыб дәрәјә ендим. Пәләнк өлмүшдү. Түфәнкин гундағы илә гурду нә гәдәр вурдумса, тәрпәнмәди. Бу да мурдар олмушдү. Мән анчаг инди анладым ки, пәләнк дәрәдә узаныркән, бу хаин гурд онунла үз-үзә кәлмиш, онун пәнчәсиндән гуртармаг мүмкүн олмадығындан бу ријакарлыгга ондан чан гуртармаг истәмиш, ахырда да горху-дан бағры јарылыб өлмүшдү. Чох әлләшдим, пәләнкин боғазы-ны гурдун ағзындан гуртара билмәдим, дишләри килидләнмиш-ди. Чарәсиз гәмәми чыхарыб, гурдун дишләрини чапдым. Елә икид бир һејванын гурд кими горхаг, тамаһкар бир һејван әлиндә өлмәсинә чох ачыдым.

Бу һадисәдән хатирә олмаг үчүн пәләнкин дәрисини сојуб евә кәтирдим.

Атасынын нағыл етдикләрини битирдикдән сонра Кәрим баба өзүнәмәхсус ағырлыг вә тәмкинлә әләвә етди:

— Инди һаман пәләнк дәриси мәнәдир. Атамдан јадикар олдуғу үчүн сахлајырам.

Атам ону тәсдигләјәрәк:

— Әлбәттә, һәм буну, һәм дә вурдуғун пәләнкин дәрисини сахламалысан, — деди, — чүнки дәриләрин һәр бири ики икидин тарихини билдирән гијмәтли хатирәдир.

## ГЫЗЫЛ ИТ

Кәрим бабанын «Гызыл» адлы бир ити варды. Кечә-күндүз бизим гапымыздан ажрылмазды. Оба итләрини һеч севмәздим, чүнки онларын горхусундан обада тәк вә азад кәзинә билмир-дим. Узагдан кәлкәми көрүнчә сүрү илә үстүмә төкүлүб һүрә-диләр. Бизим Гызылы өзүмә алышдырмаг үмиди илә һәр күн нә гәдәр чәрәк једирдирдимсә, женә дә алачыгдан чыхыб, бир јана кетдијими көрүнчә кәсик гулагларыны ојнадараг, галын, боғуг сәсилә һүрәр, нәшәми позарды. Она көрә Гызылы да севмир-дим. Бир күн алачыгдан чыхаркән Гызыл үстүмә дүшүб, һүр-мәјә башлады. Әлимдәки дәјәнәјимлә ити вура-вура говдум. Кәрим баба ити вурдуғуму бир нечә дәфә көрмүш, бир сөз демә-мишдисә дә, хошуна кәлмәдијини үз-көзүндән дүјмушдум. Бу күн ити вура-вура гапыдан говаркән Кәрим баба көрдү. Јахын-лашараг:

— Вурма, оғлум! — деди. — Бу мәним чәрәк ағачымдыр. Бу-нун бир гардаш гәдәр мәнә јахшылыгы кечибдир. Сән бунун ин-

дилијини көрүрсән. Бир вахт бунун горхусундан евимизин ја-нындан гуш гушлуғу илә кечә билмәзди. Бу итә беш јүз манат верән олуб, вермәмишәм. Һәр күчүјүнү отуз-әлли маната сат-мышам. Бунун нә гәдәр ағыллы, икид һејван олдуғуну билсән, һеч вурмазсан. — Кәрим баба бу сөзләри дејиб, итин башыны әлләри илә охшады. Сонра женә үзүнү мәнә тутараг деди: — Гышлагда идик, пајызын ајдынлыг кечәси иди. Гојунлары ја-мача јајыб, бир даш үстүндә узанмышдым. Нә вахт јатдығымы һеч билмәмишәм. Ојандығым вахт һава гаралмыш, дөврәми дә галын думан алмышды. Елә гаранлыг дүшмүшдү ки, көз-көзү көрмүрдү. Чомағы көтүрүб јеримдән галхдым. Сүрүдән хәбәр јох иди, Гызылы чағырдым. Чаваб вермәди. Дәли кими о кечәни сәһәр етдим. Анчаг мәнә үмид верән бу ит иди; билирдим Гы-зыл сүрүдән ажрылмаз. Дан јери ағарар-ағармаз уча бир тәпә башына дырмашдым. Ашағыја бахдым. Думандан һәр шеј гара көрүнүрдү. Женә «Гызыл! Гызыл!» дејә бағыраркән дәрәдән бо-ғуг бир сәс ешитдим, илдырым сүрәтилә дәрәјә атылдым. О, сүрүнү ики тәпә арасына јығмыш, өзү дә јол ағзында дуруб һү-рүр, мәни сәсләјирди. Өзүмү Гызыла јетирдим. Мәни көрән кими севиндијиндән гујруғуну саллајыб, гулагларыны дикләјәрәк, мәни јаламаға башлады. Сүрүјә гурд кирдијини о саат билдим. Сүрүнүн ичинә кирәндә үч гурд өлүсү көрдүм. Ишин нә јердә олдуғуну анладым. Сүрүјә гурд дарашанда, Гызыл онларла бо-ғуша-боғуша сүрүнү бу ики тәпәнин арасына сыхышдырмаш, бурада гурдлара һүчүм едиб, бир-бир онлары боғуб өлдүрмүш-дү. Гызылын бојнуна нечә сарылмышам... Үзүндән-көзүндән нечә өпмүшәм... Сонра көк бир гочун гујруғуну кәсиб габағына ат-мышам.

Ифтихар һиссилә сәһбәтини тамамламаға чалышан Кәрим баба Гызылы охшајараг:

— Инди бунун нә чүр ит олдуғуну билдинми? Бу, ит дејил, асландыр, әждаһадыр, — деди.

Кәрим бабанын бу тәрифиндән сонра Гызылла барышмыш, сәмиги бир дост олмушдуг.

## СҮМСҮ

Кәрим баба илә армуд ағачы алтында отурмушдуг. Мән дәрәдән топладығым дашларла ојнајырдым. Кәрим баба фит ча-ла-чала бир јаш чубуғу јонурду. Кәрим бабанын јени бир шеј гајырмаг истәдијини анладым, јанына кедәркән о, галын, боз бығлары алтындан күлүмсәјәрәк.

— Сәнә сүмсү гајырырам, — деди.

— Сүмсү нәдир? — дејә сорушдум.

— Сүмсү гуш кими охујур, бунунла гызылгуш баласы тугарлар, — деди.

Кәрим бабаја даһа да јахынлашараг, көзләрим илләриндән ајырмадым. Чубугун ортасындан ики бармаг гәдәр кәсиб, үстүнү көтүрдү.

— Бах, сүмсү будур! — деди вә ушаглара мәхсус бир севинчлә сүмсүнү ири додаглары арасына гысыб, чалмаға башлады.

Мән сәбирсиз һалда сүмсүнү дартыб әлиндән алыркән о, бүрүшүк көзләриндә, галын, ири додагларында дашгын севинч гығылчымлары учушараг:

— Гызылгуш баласыны бу сәслә чағырыр, — деди.

Сүмсүнү инди мән чалыр, о исә өјрәдирди вә биличилији илә өјүнүб, мәғрур бахышларла мәнә бахыб күлүрдү.

— Бунунла гызылгуш баласыны нечә тутарлар? — дејә мән сорушдугда, Кәрим баба мәнә бу мәлуматы верди:

— Гызылгуш јувасыны чох вахт су кәнарында, уча ағачларынын башында тикәр. Балалары јумуртадан чыхан кими овладығы гушлары өлдүрүб ганыны ичәр, сонра да о ганы гусуб балаларына једирәр. Балалары бир гәдәр бөјүдүкдән сонра, овладығы гушу су кәнарына апарар, түкләрини јолар, чәмдәјини суда тәмиз јудугдан сонра парчалајыб, балаларынын габағына атар. Балалары ганадланыб учмаға башладығы вахт тутдугу ову кәтириб јувасынын ағына бирдән-бирә бурахар, гуш өлүм пәнчәсиндән гуртардығыны көрүнчә, пырылдајыб учмаг истәркән гызылгуш балалары һүчум едәр, дәрһал ону тутуб јејәрләр. Анасы балаларына бу чүр овчулуг өјрәдәр. Балаларынын бу заманы аналары үчүн дә горхулудур, јахын кәләрсә о саат һүчум едиб, ону да парчаларлар. Она көрә дә овладығы гушла јувасына јахын бир ағача гонар вә өзүнәмәхсус бир сәслә балаларыны сәсләр. Онларын учуб кәлдијини көрүнчә, ову бурахыб гачар. Гызылгуш балаларыны овчулар бу вахтлар тутарлар. Јуваларына јахын бир јердә тор гуруб, ичинә тојуг, кәклик бурахарлар. Чыр-чырпыдан, отлардан гајырдыглары кичик дахмаларда кизләниб бир әллә торун ипини тутар, о бири әллә дә сүмсүнү чаларлар. Гызылгуш балалары аналарынын ов кәтирдијинә алданыб, өзләрини тордакы гушун үстүнә атанда овчулар ипи тез чәкәр, тор бағланар, гызылгуш балалары да торун ичиндә галарлар.

Гызылгуш балалары бу заман чох ачыглы оларлар. Өзләрини инсан әлиндә әсир көрәндә үрәкләри партлар, инсана неч алышмазлар. Она көрә дә овчулар гызылгуш балаларыны тутунча, ијнә илә көз гапагларыны бир-биринә тикәрләр. Ики-үч күн ач сахлар вә јаваш-јаваш эт вериб, өзләринә алышдыр-

дыгдан сонра көз гапагларыны ачарлар. Гушчуғазларын ачығы бу чүр сөнәр, саһибләринә алышарлар. Овчулар гызылгуш, тула көтүрүб, ова чыхарлар. Тулалар колларын, гамышларын арасына сохулуб өрдәк, газ, кәклик, гырговул, турачы галдырынча гызылгуш һүчум ејләјиб овлар.

## ЧАН ГОРХУСУ

Сентјабрын исти күнү иди. Күнәш јандырырды. Итләр, чобанлар мешәләрә, сәрин көлкәликләр алтына чәкилмишдиләр. Биз дә алачығын ичиндә һәр биримиз бир јанда узанмышдыг. Сары тојугум да балаларыны башына топлајараг, армуд ағачы алтында ешәләнир, дәнләјирди. Тојуг бирдән-бирә ачыглы сәслә гаггылдады. Балалары дәрһал учараг, колларын арасына сохулдулар.

Бу заман бир гуш алачығын ағындан илдырым кими шығыјыб, јүкүн алтына сохулду. Гүввәтли ганад чалынмасына бәнзәр бир сәс һәлә дә алачығымызын үстүндә ешидилирди. Бир-биринин архасынча баш верән бу һадисәләрдән өзүмүзү итирмиш һалда алачыгдан кәнара чыхдыг. Алачыгдан он-он беш аршын учада бөјүк бир гуш ири ганадларыны ачмыш, одлу вә ачыглы бахышларла бизи сүзүрдү. Анам:

— Гызылгушдур, — деди, сонра чүчәләри тутмамасы үчүн әлинә бөјүк бир ағач алыб «киш-киш» едәрәк, гызылгушу говламаға башлады. Биз алачыға кирән гушун архасынча кетдик. Биздән әввәл гардашым јүк алтында бир бучаға сығынмыш гушу галдырыб, севинә-севинә:

— Тутдум, кәкликдир, — деди.

Гардашымын әтрафында севинчимдән атылыб-дүшәрәк:

— Вер мән дә бахым, — дејә бағырдым.

Бу заман анам ичәри кирди. Кәклији әлимиздә көрүнчә:

— Чанынын горхусундан јазыг өзүнү алачыға салыб, — деди.

Гызылгуш пәнчәсиндән гуртарыб өзүнү инсан әлиндә әсир көрән кәклик, гуртармаг үчүн һәјәчанла чырпыныр, әлләримизи димдикләјирди. Гардашым:

— Ганадларыны бағлајым, гачмасын, — деди.

— Јох, оғлум! Бу һејван бизим евимизә сығынмышдыр, ону азад един, бурахын! Горхусундан јазығын үрәји ағына кәлир, — дејә анам чаваб верди.

Бу сөзләри анам елә сөјләди ки, гәлбимиздә риггәт доғду. Артыг һаумызы онун азад едилмәси тәрәфдары идик. Һаумызы алачыгдан чыхдыг. Гызылгуш учуб кетмишди. Кәклик дә о ки-

чик көзлөрүни көжө дикерек бахыр, дүшмөнин кетмиш олдуғуну билмек истәјирди. Гардашым гушу бирдән-бирә наваја атараг:

— Уч, кет! — деди.

Көклик онун әлиндән ох кими чыхды вә бир анда мешәнин ағачлары арасында јох олду.

Намымыз бағырышараг, көклијин архасынча хејли бахдыг.

### БИЧИН

Сәһәр-сәһәр алачығын ағзында ојнајырдыг. Кәнд ушаглары әлләриндә бадја, мис каса дәрәјә енирдиләр.

Гардашым онларын далынча:

— Намаз! Намаз! Нараја кедирсиниз? — дејә чағырды.

Намаз архаја дөнәрәк јарымағыз:

— Горуға кедирик, горуға, чижәләк дәрмәјә! — деди.

Биз дә архаларынча гачыб јетишдик, дәрәни кечдик; кичик бир чығырла мешәјә доғру галхдыг. Бир гәдәр кетмишдик ки, узагда бичинчиләрин орагларынын гат-гарышыг сәсләри гулағымыза јетишди. Севинчимиздән сычрадыг. Бир аз сонра артыг талада идик. Бичинчиләр сыра илә дурмуш, көбәјә гәдәр галхмыш јаш оту бичир, гадынлар, ушаглар исә отларын арасындан чижәләк јығыр вә гурумуш отлардан таја вурурдулар. Биз јетишән кими горуға атылдыг. Чижәләкдән дојунча једик. Сонра јумшаг отларын, дәрзләрин үстүндә атылыб-дүшмәјә, бағырышмаға башладыг. Бичинчиләрдән бири орағыны бөјүк бир гангалын көкүндән ендирикән гуш балалары «чик-чик» едиб, кичик ганадларыны чырпараг, галын отлар арасына сохулдулар. Намымыз ораја гачдыг. Бичинчи әјилиб, овчунда тутдуғу бир гуш баласыны мәнә узадараг:

— Ал, — деди.

Севинчәк әлими ачдым. Гушу овчума гојду. Овчуму ачаркән әлләрим ал-ган ичиндә иди. Түкләрим үрпәрмиш бир һалда «Ај, бу нәдир?!» дејә гушу јерә атдым. Ораг онун һәр ики ајағыны бичмиш, кичик һејван ајагсыз галмышды: бир әлләрим и алгырмызы бојажан гана, бир дә отлар үстүндә инилдәјә-инилдәјә сүрүнән о кичик һејвана бахдым.

Гәлбимдә ачы бир һисс доғду. «Топал һејван, сәни артыг ким бәсләјәчәк?» — дедим. Намы бичилмиш горуғун тикан кими дуран отлары үстүндә инилдәјә-инилдәјә сүрүнән гушчуғаза бахырды. О бири гушлары тутмуш олан ушаглар топал гушу овчулары ичинә алыб тамаша етдикдән сонра, јенә отлар арасына бурахдылар. О күнкү нәш'әмә зәһәр гатылмыш олдуғундан чох далғын идим. Бир саат сонра обаја дөндүк.

Бу әһвалатдан узун илләр кечмишдир. Анчаг бу күн дә о ганлы вагиәни унутмамышам.

### ЈОЛДАШЫМ РЗА

Чүмә ахшамлары мәним ән чох севдијим күн иди: чүнки һәр һәфтәнин бу күнү атам шәһәрдән кәләрди. Бир тәпә башында отуруб, сәбирсизликлә атамын јолуну көзләрдим.

Ахшамүстү иди. Обада кәзинирдим. О күн сүдчүләрдән бири шәһәрдән чох тез гајытмышды. Ону узагдан көрүнчә јанына гачыб, атамы сорушдум. Сүдчү чубуғуну галын додагларынын бир тәрәфинә гысараг, о бири тәрәфиндән түстүнү бурахдығы һалда күлүмсәјәрәк:

— Атан бу күн кәлмәјәчәк, иши вар, — деди.

Бу сөз илдырым кими мәни сарсытды. Мә'јус вә далғын һалда кери дөндүм. О исә архамдан чағырыб:

— Еј, бура бах! Кәләчәк, сәни алдатдым, мән бу күн тездән чыхмышам, — деди.

Чаваб вермәдән јолума давам етдим. Күнәш гызыл сачларыны дәрәләрдән, мешәләрдән јаваш-јаваш топлајараг гәрбә, јүксәк дағлар архасына чәкилмәјә, уча ағачларын көлкәләри шәргә доғру узанмаға башламышды; сүрүләр, нахырлар мәләшә-мәләшә обаја доғру гачырды. Мән дә бир тәпәдә отуруб о курултуну динләјир, о чанлы лөвһәни сејр едирдим. Чадырымызын ағзында ат кишнәмәси ешитдим. Дөнүб бахынча нә көрдүм? Атам! Севинчимдән ајагларым бир-биринә долаша-долаша јүүүрүб бојнуна сарылдым. Атам јолдашым Рзаны да өзү илә кәтирдийиндән севинчим бир гат даһа артмышды. Нә үчүн дә севинмәјим? Чүчәләрим, чешмәләрим, көјәм ағачларымы көстәрмәк үчүн јени адам тапмышдым. Бир финчан чај ичән кими галхдыг. Тојугларымдан башлајараг көјәм ағачларымы, дәрәдәки чешмәләрим бири-бири көстәрдим. Сонра обаја кәлдик. Сүрүләрин ичинә сохулдуг. Гузуларла, оғлағларла ојнадыг. Онларла бәрәбәр атылыб-дүшдүк. Артыг гаранлыг дүшүр, сејрәк думан уча дағлар башындан дәрәләрә, мешәләрә енирди. Көј үзү тәмиз олдуғундан шимал тәрәфдәки бири-ики булуд дәниз ичиндә кичик тәпәчикләр кими көрүнүрдү. Һәр икимиз әл-әлә вериб јүүрә-јүүүрә евә кәлдик.

### ЈАҒЫШ

Атам чадырымызын јанындакы армуд ағачы алтында отуруб, Кәрим баба илә сәһбәт едирди. Кәрим баба бирдән-бирә

көзлөрүни шимала дикерек горхунч бир сөслө: «Аллаһ, сән сах-ла!» деди. Бу сөzlөри елө сөjlөди ки, һамымызда бир һәjәчан доғду.

Бүрүшүк вә титрәк әли илө көjүн шимал тәрәфиндәки кичик гара булуду көстәрәк:

— О илан гуjруғу кими гара булуду көрүрсүз? Чох зијанкар булуддур, — деди. — Бу, зијансыз кечмәjәчәк.

Атам е'тинасыз чаваб верди:

— О булуд бурадан чох узағдыр, бизә зијаны дәjмәз.

Кәрим баба ирипапағлы башыны, узун, чал сағгалыны оj-надарағ, бир даһа диггәтлө булуду сүздүкдән сонра:

— Буна оjнағ булуд деjәрләр, — деjә сөзүнә давам етди. — Бу һәр jери көзәр, амма чох дурмаз. Бир саат јағса аләми ту-фана верәр. Бу булуддан көзүм һеч су ичмир, еһтијаты әлдән вермәк олмаз. Алачығын хәндәjини тәмизләмәк лазымдыр.

Кәрим баба дуруб кетди. Биз дә атамла алачыға дөнүб, jор-гун олдуғумуздан тез јатдығ. Сонра нәләр олдуғуну билмирәм, бу гәдәр хатырлаjырам ки, атам мәни голлары арасында јүк үстүнә узадыркән, гулагларымын дибиндә курлајан бир сәсдән көзләрим ичдәм. Әтрафыма бахдым. Атам, анам һәр икиси алачығын ичиндә димдик дурмушду.

Атам кичик гардашым Әсәдулланын бешијини јухары гал-дырмыш, анам да кичик бачымы гучағына алмышды. Сел ку-рулту илө алачығын ичиндән ахыб кедирди. Јағыш дамчылары башымызын үстүндә алачығын кечәләрини кум-кум гамчыла-јырды. О кечәки туфандан јалныз бу гәдәр көрә билдим.

Сонра јенә јатмышам. Сәһәр көзләрим ичдәгым заман кү-нәш доғмуш, шәфәгләрдән һөрүлмүш сачларыны отлу-чичәкли дағларын, јамјашыл дуран мешәнин үстүнә дағытмышды. Тез алачыгдан чыхдым. Һава о гәдәр саф, о гәдәр көзәл иди ки, һәр шеј инсанын үзүнә күлүрдү... Кечәки јағышдан чичәкләрин, јар-пағларын учларындан салланан дамлалар күнәшин ал шәфәг-ләри алтында алмаз данәләри кими парыл-парыл парылдајыр, әтрафына ичә телли нурлар сачырды. Кичик гушлар јашыл бу-дағларда ганадларыны күнәшә доғру ачарағ һәм гурудур, һәм дә көзәлликләрә бахыр, о ләтафәтә бүрүнмүш тәбиәти дадлы нәғмәләри илө алгышлајырдылар.

Анам кечәки јағышдан исланмыш шејләри Ајрым гызынын көмәји илө алачыгдан чыхара-чыхара:

— Аллаһ кәссин белә јайлағы, елө бил башымыза јер гәһәт-ди! Бу нә дирликдир; исланмамыш шеј галмајыб. Һәлә кечә көз-ләрим ич бир тикә дә јуммамышам, — деjә сөjlәнирди.

Атам да:

— Ај дәли, чөлчүлүкдүр, үрәјини сыхма! Бунун да бир ләз-зәги вар, — деjә анама тәсәлли верирди.

— Белә ләззәти аллаһ кәссин. Сизин үчүн нә вар ки, өзүнүз чөллү, көрдүјүнүз дә елө бу, — деjә анам һирсли-һирсли чаваб верди.

Бу аралығ бирдән-бирә чүчәләри, тојуғуму хатырлајыб, чәлд һинә тәрәф јүјүрдүм. Һинин ағзындакы дашы көтүрәндә көр-дүм ки, һинин ичи көл бағлајыбдыр. Бу фачиәли мәнзәрәни көр-мәјимлә «Вај, чүчәләрим боғулублар» — деjә гышгырмағым бир олду. Дәрһал аилә үзвләри әтрафымы бүрүдүләр. Атам:

— Јазығ чүчәләр, һеч јадымыза да дүшмәјибләр, — деjә тәә-сүфүнү билдирди; сонра башымы охшајарағ, өз һәрәкәтилә мәнә санки тәсәлли вермәк истәди.

Анам:

— Мәним фикримә кәлмишди, амма нә едәк, өз башымызын һајына галмышдығ, — деди.

Әлими һинә сохуб, боғулмуш чүчәләри сујун ичиндән бир-бир чыхартдым.

Анам:

— Јаман көзә ох батсын, — деди, — һәр көрән: «Бунлара нә верибсән ки, дәриләринә сығмырлар» деjәрди. Бунлара һансы бәднәзәринсә көзү дәјди. Фикир етмә, оғлум, гада-баламызы апарыблар.

Артығ нә едәчәкдим? Олан олмуш, кечән кечмишди.

## ИКИД УШАГ

Обамызын шимал тәрәфи гәрбдән шәргә доғру узанмыш чыл-пағ гајалығ, даһа сонра галын бир мешәлик иди. Дәрә гәрбә доғру кетдикчә гајалығ, дағлығ, ири вә ојуг дашларла долу јерләрдән ибарәт иди. Биз оралара кетмәјә горхардығ, чүнки кәндлиләр «ајы вар» деjә бизи горхутмушдулар. Бу горху учун-дан дәрәнин гәрб тәрәфинә кетмәздик.

Икинди чағы иди. Обада «Дурсуну ајы басыб» деjә сәс гол-ду. Кәндлиләр дәјәнәк, түфәнк, ит көтүрүб кетдиләр. Бүтүн оба ахды. Мән дә чамаата гошулуб кетдим. Нәдән горхачағдым?! Кәрим баба орада иди. Көмәјә кедирмишәм кими, һәтта әлимдә јекә бир дәјәнәјим дә варды. Һамымыз низамлы гошун кими, санки бир гала алмаға кедирдик. Дәрәни ашдығ. Ајы дәрәсинин дағлығ тәрәфиндән дырманырдығ. Јухарыда гат-гарышығ бир сәс ешидилди. Игләр гујруғларыны, гулагларыны шәкләјәрәк, бирдән-бирә һүрмәјә, үстүмүзә јүјүрмәјә башладылар. Һамыда бир рәшадәт вә шүчаәт доғду. Тәпәни дырмандығ. Дурсун әлин-дә түфәнк мәғрур бир һалда бизи гаршылајарағ:

— Вурдум. Голтугунун арасындан вурмушам. Аз гала кафир мэни боғмушду, — дејэ чамаата гарышды.

Инди һэр кэс Дурсундан мәлумат алмаға чан атырды. Нәһажэт бәлли олду ки, бу горхмаз ушаг түфәнклә о тәрәфләрдә кәздији заман өз јувасы ағзында ики баласы илә ојнајан јекә бир ајы илә үз-үзә кәлир. Ајы Дурсуну көрүнчә архасынча дүшүр. Дурсун гачыр, ајы говур; нәһажэт Дурсун башышағы гачмағын чәтин олдуғуну көрәндә өзүнү топлајыб, кери дөнүр вә ајыны нишанлајыб, ики голлары арасындан вурур. Ајы алдығы јарадан гүввәтини итириб, јерә јыхылыр. Дурсун кәндә дөнүб, бу вагиәни хәбәр верир. Бир нечә киши илә ајы вурулан јерә кәлирләр.

Биз ајы вурулан јерә јетишәр-јетишмәз итләрдән бири ајыны јахалады. Јаралы һејван бағыра-бағыра ону голлары арасына алыб елә сыхды ки, көпәк гара ағзыны ачыб вар күчү илә зинкилдәди. Кәндлиләр ағач, гәмә күчү илә ити ајынын пәнчәсиндән гуртарынча ит гулагарыны саллајараг, гујруғуну бөјрүнә гысыб, бирбаш обаја гачды.

Бу јолла ајы итләрин һамысыны бир-бир гачыртды. Анчаг өзү дә чандан, тагәтдән дүшмүшдү. Нәһажэт, кәндлиләрдән бири ајыны түфәнклә вуруб өлдүрән кими, һамы ајынын јувасына доғру ахды. Ајы јувасы дәрәнин этәјиндә кичик, тәбии бир мағара иди. Мағара о гәдәр кичик иди ки, ичиндәки ики ајы потасы<sup>1</sup> апачыг көрүнүрдү. Һәр икиси бир-биринә сығыныб, горхаг бахышларла мағара ағзындакы адамлара бахырды. Мағаранын ичи јумшаг ағач габыглары илә дөшәнмишди. Көрүнүр аналары чалышмыш, зәһмәтә гатлашмыш, гырдығы ағачларын ән јумшаг габыглары илә мағаранын ичини бир халы кими дөшәмишди. Ахырда онларын уғрунда чаныны да фәда етмәкдән чәкинмәмишди. Хүласә, о кичик јетимләри чомагларын башы илә вурура мағарадан чыхардылар. Бојунларына кәндир баглајыб, кәндә кәтирдиләр. Бир аз әввәл әзраил пәнчәсиндән гуртармыш кими гујругларыны јанларына гысыб бағыра-бағыра гачан итләр инди бу һејванчыгазлара гаршы аслан кәсиләрәк, дөрд јандан һүчум етмәк истәјирләр. Кәндлиләр зор-күч бу һејванлары итләрин пәнчәсиндән гуртара билдиләр.

Кәнд һәјатында тәбиәтин о зәнкин вә кениш гучағында нә гәдәр чанлы лөвһәләр, унудулмаз хатирәләр вардыр! Ушаглыгдан гәлбимин дәринликләриндә из салмыш о рәнкарәнк, о гијмәтли вә силинмәз хатирәләр!..

1910.

<sup>1</sup> Пота — ајы баласы.

## МУРАД

Тифлис шәһәринин јанында Колбасан адлы бир кәнд вар иди. Бу кәндиң дөрд бир јаны бағлыг, мешәлик јерләр иди. Елә ки, баһар олурду, ағачлар чичәкләнир, тәпәләр, јамачлар јумшаг от вә чичәкләрлә дөшәнирди; рәнкбәрәнк күлләрин әтри кәнди бүрүјүрдү. Сәһәр-ахшам гушларын көзәл нәғмәсинин арасы кәсилмирди. Баһар чағы бу кәнд о гәдәр көзәл олурду ки, инсан бахмагдан дојмурду.

Белә тәрифини етдјимиз кәндә Билгејс вә Мурад адында бачы-гардаш јашајырды. Билгејс олдуғча мөһрибан вә тәрбијәли бир гыз иди. Һәр күн бағчаларындакы тут ағачынын алтында палаз саларды; ојунчаг шејләрини дә јығыб өз-өзүнә ојнарды. Арабир гоншулары Сәлтәнәт дә кәләрди. Һәр икиси бирликдә дејәр, күләр, ојнардылар. Отаг бәзәјәрдиләр, бир-биринә гонаг кедиб-кәләрдиләр. Ајагсајма, кәлин-кәлин ојнардылар. Арабир атасы алдығы «Ушаг көзлүјү» китабынын шәкилләринә тамаша едир вә охујардылар. Күнләри хош вә асудә кечәрди.

Амма Мурад һеч гапы-бачада тапылмазды. Сәһәр евдән чыхар, бир дә ахшам евә гајыдарды. О күн олмазды ки, Мурадын үстү, башы чырылмыш евә гајытмаја иди. Һәр кәслә дејүшәр, сөјүшәрди. Она көрә дә ону һеч кәс севмәзди. Һәтта өз ата вә анасы да Мурады севмәзди. Онун әлиндән бачысы Билгејсин ки һеч раһатлығы јох иди. Онун ојунчагларыны дағыдар вә сындырарды, бә'зән дә дөјүб гачарды. Она көрә Билгејс гардашы Мурадла һеч ојнамаз вә ондан горхарды.

Билгејс мөһрибан бир гыз олдуғу үчүн гапыларындакы һејванлары вә гушлары да чох севәрди. Һејванлар вә гушлар да әвәзиндә Билгејси севәрди вә ондан гачмаздылар. Чох вахт олурду ки, бағчада ојнадығы заман Мәрмәр пишик, Дәмир ит, Мәстан хоруз, тојуг-чүчәләр Билгејсин башына чәм олар вә онун әлиндәки чөрәк парчасыны алыб јемәк истәрдиләр. Билгејс исә чөрәји парча-парча едиб, бир аз Мәстан хоруза, бир аз тојуг-чүчәләрә, бир аз да ит вә пишијә атарды. Һамысы сохулуб јемәјә мәшгул оларды. Билгејс гара, ири көзләрини онлара дикиб, бахарды. Бир дә көрүрдү ки, ит өз чөрәјини јејиб гуртарды, јаваш-јаваш ағзыны пишијин гисмәтинә узадыр; пишик дә мырылдаја-мырылдаја чалышыр ки, ағзындакы чөрәји јејиб гуртарсын; һәм дә пәнчәләри илә јердә галан чөрәји бәрк-бәрк тутуб, ачыглы-ачыглы итә бахыр, амма ит бахмајыб сохулур ки, пишијин, ја хоруз-тојугун чөрәјини гапыб јесин; бу вахт хоруз гагылдаја-гагылдаја итин үстүнә атылырды: ја да пишик белини галдырыб, дишләрини итин үстүнә гычајыб мырылдајыр вә бирдән-бирә сычрајыб итин үзүнү чырмаглајырды.



Билгејс бу тамашадан дојмазды, күлө-күлө онларын дава-сына бахарды.

Мурад исә жолдашларыны вә бачысыны инчитдији кими, һејванлары да инчидәрди. Һәлә гапыларындакы Дәмир көпәјә онун әлиндән күн вә дирилик јох иди. Гапы ағзында узаныб јатаркән, Мурад әлиндәки даш илә итин һарасы кәлди вурарды. Јазыг ит гујругуну бөјрүнә гысыб, вәнкилдәјә-вәнкилдәјә гачар, јаинки ири гара ағзыны ачыб Мурада һүрәрди. Одур ки, Мурады һеч севмәзди. Ону һарада көрсә, гачыб кизләнәрди. Мәрмәр пишик дә Мурады севмәзди. Онун көлкәсини узагдан көрүнчә, гујругуну гысыб, тәләсик өзүнү бир јерә сохуб кизләнәрди; чүнки һәмишә Мурад онун гујругундан тутуб дартарды. Мурад пишијин архасынча дүшдүјү заман пишик әввәлчә гачыр, Мурадын она јахынлашдығыны көрүнчә бирдән-бирә дајанарды, белини дикләјиб, дишләрини гычајыб, «пуф» — еләјиб Мурадын үстүнә атыларды. Һәтта бир нечә дөфә әлләрини, үзүнү чырмаглајыб Мурады аглаја-аглаја евләринә көндәрмишди.

Елә ки, ахшам оларды, тәпәләрдән, јамачлардан нахыр мөләшә-мөләшә кәндә кәләрди. Мурад әлинә чомағыны алыб нахырын ичинә кирәрди, әлиндәки чомагла о инәјин, бу өкүзүн һарасы кәлдисә вурарды.

Мурад бир дөфә бир гара инәјин архасынча дүшдү. Инәк ахырда тәнкә кәлиб дөндү вә Мурады бујнузларына көтүрүб, јерә елә чырпды ки, гурбага кими јерә сәрилди. Мурад тамам бир саат өзүнә кәлмәди. Ондан сонра Мурад нә Дәмир көпәјә, нә Мәрмәр пишијә, нә дә инәкләрә јахын кедә билмирди.

Бағчаларындакы јасәмән ағачы алтында бир сәбәт ичиндә тојуглар јумуртлајырды. Бир күн Мурад бағчада кәзирди. Чил тојуг јумуртлајыб чыханда Мурад көрдү. Јаваш-јаваш кәлиб јумурталары чибинә долдурду ки, апарсын. Мәстан хоруз буну узагдан көрүб, уча-уча Мурадын үстүнү алды.

Мурад чох горхмушду, билмирди ки, нә етсин. Ахырда архасында кизләтдији јумуртаны атыб гачды, хоруз әл чөкмәјиб, онун архасынча дүшдү. Мурадын ајағы бир ағача илишиб жыхылды; чибиндәки јумурталар сынды, чибн вә палтары јумуртаја буланды.

Мурад горхусундан евә кедә билмирди. Чүнки палтарлары башдан-ајага јумурта сарысы иди.

Мурад бағчада бир алма ағачынын алтында отуруб нә едәчәјини дүшүнүрдү. Көрдү ки, Билгејс бағчаја чыхды, «Мәстан, Мәстан!» дејә бағырды. Бағчанын о бири башындан хоруз уча-уча кәлди. Билгејс хорузун башына бир папаг тикмишди.

Мәһрибан гыз о балача әлләри илә хорузун папағыны башына гојду, лент илә бағлады, сонра ширин дил илә деди ки:

— Мәстан хорузум, чејран хорузум, көр сәнә нә көзәл папаг тикмишәм!

Дејәсән ки, хоруз да Билгејсин мәһрибан дилини анлајырды; көзләрини Билгејсин үзүнә дикиб, динмәз-сөјлөмәз дурурду. Билгејсин гәлбинә дәјмәк истәмирди; чүнки Билгејс онлары чох сеvirди. Һәтта сары тојуг да чүчәләри илә Билгејсин Мәстан хоруза бағышладығы папага диггәтлә бахырды. Билгејс чох шад иди.

Мурад көрдү ки, хорузун башы Билгејсә мәшгулду; чәлд гачыб јенә дә јасәмән ағачынын алтына кетди, горха-горха әтрафа бахды ки, көрсүн бир кимсә вармы. Һеч кәси көрмәди, јавашча кәлди, јумурта сәбәтини архасына алды ки, галхыб кетсин.

Јахында газлар отлајырмыш. Мурад исә онлары көрмәмишди. Јумурталарыны сәбәтлә оғурлајыб, апармаг истәдијини көрән газлар бирдән-бирә һәр тәрәфдән Мурадын јолуну кәсдиләр. Мурад һеч билмәди ки, горхусундан нә етсин: чүнки газларын һәр бири Мурады бир тәрәфә чәкирди; хүсусән анаш газдан чох горхмушду; чүнки о чох ачыглы иди. Горхурду ки, сычрајыб көзләрини чыхарсын. Ахырда архасындан сәбәти ағзы үстә јерә атды, јумурталарын һамысы сынды.

Мурад бу дөфә әввәлкиндән дә чох горхмушду. Јенә алма ағачынын алтында отурду. Чох гәмкин иди. Фикир едирди ки, евә кетсә, анасы ону дөјөр; чүнки һәм палтары јумуртаја батмышды, һәм дә сәбәтдәки јумурталары сындырмышды.

Мурад бу фикирләри еләјирди, бир дә көрдү ки, Билгејс әлиндә «Ушаг көзлүјү» әлифба китабчасы бағчаја чыхды. Мәстан хоруз, сары тојуг вә чүчәләри Билгејсин әтрафыны алды. Билгејс отурду, китабыны ачды, сары тојугун башына әл чәкиб деди ки:

— Көзәл тојугум! Кәл сәнә бу шәкилли китабдан дәрс верим, јахшы?

Сары тојуг бир Билгејсин үзүнә бахды, бир дә китабы димдикләди. Билгејс деди:

— Дејнән «А». Тојуг һеч сәс чыхармады. Билгејс көрдү ки, тојуг охумур, чүчәнин бирини китабын үстүнә гојуб деди: — Көзәл чүчәм, дејнән «А», — Чүчә китаба бахды, бахды, бирдән-бирә димдијини јухары галдырыб: «чик-чик» дејә сәсләнди. Билгејс шадлығындан билмәди ки, нә етсин.

Бу заман анасы пәнчәрәдән күлө-күлө Билгејсин дәрс вермәсинә бахырды. Билгејс бир адам ахтарырды ки, чүчәсинин китаб охумасыны она көстәрсин. Анасыны пәнчәрәдә көрүнчә, севинә-севинә гышгырды:

— Ана чан, бирчә чүчәмә бах, көр нә јахшы охујур! Көзәл чүчәм, дејнән «А».

Чүчә Билгејсә бахыб јенә дә «чик-чик», дејә сәсләнди. Билгејс күлә-күлә гара, ири көзләрини анасына дикиб деди:

— Ана чан, көрдүн нә јахшы охујур!

Анасы күлә-күлә чаваб верди:

— Көзәл гызым, мәкәр сән пис охујурсан ки, чүчән дә пис охусун?..

Бу аралыг Мәстан хоруз да Билгејсин башынын үстүндә дурмушду. Хоруз китаба бахды, бахды, бирдән-бирә учадан банлады. Билгејс балача әлини хорузун башына чәкиб деди:

— Мәстан хорузум, сән бөјүксән, охумаг билирсән. Гој, бу балача чүчәни өјрәдим. Гочаг чүчәм, де көрүм «А».

Чүчә сары димдијини ачыб: «чик-чик», дејә охуду.

Мурад алма ағачынын алтында отуруб гәмкин-гәмкин бунлара бахыр, өз-өзүнә фикир еләјирди: «Нә үчүн Билгејси һамы севир? Һамы она мәнәббәт јетирир? Амма мәнә һеч кәс севмир. Һамы мәнә нифрәт едир? Нә үчүн?..»

1910.

## ШӘЛӘГУЈРУГ

Гарасу кәндиндә Гырт-гырт ханым адлы бир тојуг вә Шәләгујруг адында бир хоруз вар иди. Бунлар кәндин јахынлығында бир гаратикан комасынын алтында јува еләмишдиләр вә бир-бирилә чох мәнәббәтлә доланырдылар. Гырт-гырт ханым һәр күн бир јумурта јумуртлајарды. Елә ки, јумурта чохаларды, Шәләгујруг онлары сәбәтләрә долдуруб шәһәрдә сатарды. Гырт-гырт ханым гызы Чик-чиклә бирликдә кәнддә галыб јуваларына көзәтчилик едәрдиләр.

Шәләгујруг сатдығы јумурталарын пулуна шәһәрдән гырмызы көјнәк, күллү дәсмал вә бир чох шејләр алыб кәтирәрди.

Бир күн јенә Шәләгујруг шәһәрә јумурта сатмаға кетмишди.

Гырт-гырт ағач алтында ешәләнирди. Гызы Чик-чик ханым да отларын үстүндә бир чәјирткәни тутмагла мәшгул иди. Ахшамүстү иди... Күнәш јаваш-јаваш саралмаға башламышды. Гушлар ахшам нәғмәләрини охујурду. Гырт-гырт ханым чох сәбирсизликлә Шәләгујругун јолуну көзләјирди. Фикир едирди ки, көрәсән Шәләгујруг јумурталары јахшы гижмәтә сата билдими? Онун үчүн нәләр алыб кәтирәчәк? Арабир дә башы үстүндәки ағачда охујан гушун көзәл нәғмәсинә гулаг асырды. Гушун нәғмәси Гырт-гырт ханымы елә мәшгул етмишди ки, Шәләгујруг онун јадындан чыхмышды. Бирдән-бирә гулағынын учунда «Гуггулугу» сәси кәлди. Гырт-гырт ханым ајаға галхды.

Көрдү ки, Шәләгујруг чижниндә долу хурчун күлә-күлә она бахыр, Гырт-гырт ханым чәлд ирәли кедиб, хурчуну Шәләгујругун чижниндән алыб, јерә гојду. Һәр икиси шад отурдулар. Чик-чик ханым да ојнамагдан гајыдыб кәлди. Атасынын шәһәрдән алыб кәтирдији шејләри көрүб, севинчәк јерә отурду. Шәләгујруг она гырмызы вә күллү бир дәсмал вериб деди:

— Бах, гызым, бу күллү дәсмалы сәнә алмышам...

Чик-чик ханым атасындан разылыг едиб, севинә-севинә дәсмалы башына бағлады. Гырт-гырт ханым да чох шад иди. Шәләгујругун алдығы гырмызы көјнәк, күллү дәсмал онун о гәдәр хошуна кәлмишди ки, көзләрини ондан ајырмаг истәмирди. Шәләгујруг шәһәрдә көрдүјү гәрибә шејләрдән она данышырды. Гырт-гырт ханым тәәччүблә гулаг асырды; чүнки шәһәри һеч көрмәмишди. Ахырда Гырт-гырт ханым јалварды ки, бу дәфә шәһәрә кәдәндә ону да өзү илә апарсын. Шәләгујруг әввәлчә разы олмады, деди ки:

— Әкәр сән дә кетсән, јувамызда јумурталара ким көзәтчилик едәр?

Гырт-гырт ханым исә һәр нә тәһәр олса истәјирди ки, бир дәфә шәһәрә кетсин. Ахырда Шәләгујруг разы олду.

Гырт-гырт ханым шадлығындан јерләрә, көјләрә сығмырды. Һәлә кичик гызы Чик-чик ханым шадлығындан сычрајырды. Гырт-гырт ханым чәлд очаг галады, јумурталары бишириб сәлигә илә сәбәтләрә долдуруб. Ијирми јумурта да јувада гојдулар ки, шәһәрдән гајыдандан сонра Гырт-гырт ханым күрт јагыб, балалар чыхарсын.

Шәләгујруг чох чалышган иди. Һәр сәһәр алагаранлыгдан дурар вә јувасынын јанындакы ағача чыхыб учадан банларды. Кәнд әһли онун сәсинә ојанар, һәр кәс бир ишлә мәшгул оларды. Чобанлар сүрүләрини чөлләрә, јамачлара отармаға сүрәр, әкинчиләр өкүзләри гошуб чүт сүрмәјә кәдәрдиләр. Бичинчиләр ораг, чин көтүрүб тахыл вә от бичмәклә мәшгул олар, ушаглар да чајларыны ичиб мөктәбә вахтында јетишмәјә чалышардылар.

Шәләгујруг адәти үзрә о күн алагаранлыгдан галхыб, ағача чыхыб учадан банлады.

Дан гаранлыг иди. Һәлә күнәш доғмамышды. Дәрәләри, чөлләри сејрәк думан бүрүмүшдү. Шәләгујруг вә Гырт-гырт ханым Чик-чикин әлиндән тутуб јола дүшдүләр.

Гырт-гырт чох шад иди, чүнки өмрүндә һеч шәһәри көрмәмишди, үрәјиндә Шәләгујругдан разылыг едирди.

Кечәдән шеһ дүшмүш јумшаг отларын үстү илә кедирдиләр. Күнәш јаваш-јаваш доғур, ал шәфәгләрини отларын, чичәкләрин үстүнә дағыдырды. Гушлар ајылыб, јуваларында көзәл-

жөзөл нәғмәләр охујурду; арылар, кәпәнәкләр вызылты илә чичәкләрә гонуб, хортумлары илә күлләрин ширәсини сормагла мәшғул иди. Бунларын башы сөһбәтә елә гарышмышды ки, јолун зәһмәтини һеч һисс етмәдән аз вахтда шәһәрә јахынлашмышдылар.

Јарым саат сонра шәһәрдә идиләр. Тәмиз, кениш күчәләрдән, ири чамлы мағазаларын, уча вә кезәл имарәтләрин өнүндән кечәркән Гырт-гырт чох һејрәтлә бахыр, кезләрини онлардан көтүрмәк истәмирди. Һәр шеј она тәзә вә тәәччүблү көрүнүрдү. Һәтта адамлар да она башга тәһәр көрүнүрдү, онун фикринчә, бунлар һеч кәнддә көрдүјү адамлара бәнзәмирди. Гырт-гырт ханым һејрәт ичиндә иди. Һәр шеј онун јадындан чыхмышды. Аддымларыны инди јаваш-јаваш атыб кедир, арабир дөјүкүб, она-буна бахан гызы Чик-чикин әлиндән тутуб чәкирди. Шәләгүјруг да чох шад иди; чүнки Гырт-гырт ханымын билмәдији шејләри кестәриб, она гандырырды. Базара јетишдиләр. Гырт-гыртын кезләри дөрд олду. Минләрчә алычы вә сатычылары көрүб һејран-һејран бахырды. Бир саат ичиндә јумурталары сатдылар, сонра орадача көрдүкләри, севдикләри шејләрдән алдылар.

Даһа кәндә гајытмағ лазым иди. Гырт-гырт вә Чик-чик ханым шәһәрдән һеч ајрылмағ истәмирдиләр. Истәр-истәмәз јаваш-јаваш шәһәрдән чыхыб, кәндә тәрәф јола дүшдүләр.

Кәнддә Сәфәр вә Әкбәр адында ики ушағ вар иди. Бунлар чох надинч вә тәрбијәсиз ушағлар иди. Шәләгүјругун вә Гырт-гыртын о күн шәһәрә кетдијини билмишдиләр. Ојнаја-ојнаја Гырт-гыртын јувасына кәлдиләр вә отларын арасында кизләтдикләри јумурталары көрүб, чох севиндиләр. Сәфәр тез гачыб евдән бир сәбәт кәтирди, јумурталары сәбәтләрә долдурду вә бир-бир көтүрүб, һаваја атыб-тутмаға башлады. Әкбәр дә истәјирди ки, јумурталардан алыб ојнатсын, амма Сәфәр вермирди. Ахырда Әкбәр ачығланыб деди ки:

— О јумурталардан инди ки, мәнә вермирсән, мән дә хортдана дејәрәм сәни јесин.

Әкбәрин анасы шәһәрә кәдәндә она бир гуту алмышды ки, ағзыны ачанда илан башы чыхырды. Әкбәр гутуну чибиндән чыхарыб деди:

— Бах, бу гутунун ичиндә хортдан вар, индичә она дејәчәјәм ки, гутудан чыхыб сәни јесин.

Сәфәр ирәли кәлиб деди ки:

— Һаны? Көрүм?

Әкбәр бирдән-бирә гутунун ағзыны ачды, ичиндән гара илан башы чыхды.

Сәфәр ону көрүнчә горхусундан кезләри кәлләсинә чыхды. Дал-далы кедиб сәбәтин үстүнә јыхылды, јумурталарын јарысы сынды. Үст-башы тамам јумуртаја буланды. Сәфәр ағлаја-ағлаја јериндән галхды.

Әкбәр әлләрини бир-биринә вуруб, она учадан күлүрдү. Күлмәкдән ағзы гулагларына гәдәр чәкилмишди.

Сәфәрин она ачығы тутмушду, билмирди ки, нә илә һајыф алсын. Ахырда сәбәтдән бир јумурта көтүрүб Әкбәрин бурнун үстүндән вуруду. Јумурта дағылды. Әкбәрин үзү, башы буланды. Буну көрүб Сәфәр бәркдән күлмәјә башлады. Әкбәр ағлајыр вә ачығындан билмирди ки, нә етсин. Јумурта үзүнә чох бәрк дәјмиш вә бурну јумурта бојда шишмишди. Кезләрини башынын ағрысындан ача билмирди; һәм дә јумурта сарысы кирпикләрини елә өртмүшдү ки, кезләрини ача билмирди. Әкбәр биртәһәрлә үз-көзүнү тәмизләди. Сонра Сәфәрин јахасындан тутуб, савашмаға башлады. Һәр икиси бир-бирини боғур, үз-көзүнү дырмалајырды. Бир-биринин үст-башыны чырыб дағыдырды. Һәр икиси ал гана булашмыш олдуғлары һалда, јенә дә бир-бириндән әл чәкмәк истәмирдиләр. Бир саат әввәл бир-бирилә дост олдуғлары һалда, етдикләри јарамазлығлара көрә бир-биринин чәллады олуб, ган ичмәјә һазыр идиләр. Һеч бириси о бирисинин күнаһыны бағышламағ истәмирди. Ахырда һәр икиси тагәтдән дүшүб, үзләри чырылмыш, ал гана булашмыш, либаслары тикә-тикә олдуғлары һалда евләринә гајытдылар.

Шәләгүјруг вә Гырт-гырт шәһәрдән гајыдыб кәлдиләр, јуваларыны дағылмыш вә јумурталарыны оғурланмыш көрдүкдә, Гырт-гырт ханым ағлар сәслә гышгырыб деди:

— Вај, јумурталар јохдур. — Јуванын ағзында јерә отуруб учадан ағламаға башлады: — Бу јенә о јарамазларын ишидир. Онларын әлиндән мәнә раһатлығ јохдур. Мән артыг бурада гала билмәјәчәјәм.

Шәләгүјруг зор-күч Гырт-гырт ханымы сакит етди вә тезликлә бурадан башга бир јерә көчмәјә сөз верди. Бир һәфтә орада галдылар, артыг башга јерә көчәчәкдиләр. Гырт-гырт ханым чох шад иди. Этәкләрини чырмајыб очаг галады, јола чыхмағ үчүн бир аз јумурта биширмәјә мәшғул олду. Шәләгүјруг да бир даш үстүндә отуруб, она тәзә бәјәндији јуваны тәриф едирди. Гырт-гырт ханым дејирди:

— Һәр нечә јува олса разыјам, каш ки, бу инсафсыз јарамазлардан узағ олсун.

Шәләгүјруг ону инандырырды ки, тәзә јувалары һәм узағ, һәм дә елә бир јердәдир ки, һеч кәс хәбәр тута билмәјәчәк. Чик-чик ханым да арабир онларын сөһбәтинә шәрик олуб, севинә-севинә сорушурду:

— Ата, о јувамызын да јанында белә көзәл ағачлар, отлар, чичәкләр вармы?

Шәләгүјруг:

— Гызым, вар, — дејә Чик-чикә үрәк вә тәсәлли верирди.

Бир саат сонра орада Шәләгүјругдан, Гырт-гырт вә Чик-чик ханымдан бир әсәр јох иди. Оба көчүб, јурду галмышды. Һәмишә Чик-чик ханым «чик-чик»и илә, Гырт-гырт ханым «гырт-гырт»ы илә, Шәләгүјругун «гүггулугу» сәси илә шән көрүнән јува, о ағачлыглар, јашыллыглар инди сакит вә гәмкин-гәмкин дурур, куја онларын кетмәсиндән көз јашлары төкүб ағлајырдылар.

Һәтта бир нечә күн сонра Сәфәр, Әкбәр дә кәлиб онларын јувасыны бомбош көрүнчә гәмкин олмушдулар. Тутдуглары ишдән пешман олуб, мәјус һалда гајытмышдылар. Амма етдикләри бу инсафсызлыг һеч онларын јадындан чыхмыр вә Шәләгүјругун дағылмыш јувасынын јанындан кечә билмирдиләр. Санки Шәләгүјруг онларын әтәјиндән тутуб дартыр вә ачыглы сәслә дејирди: «Инсафсыз ушаглар, мән сизә нә етмишәм? Нә үчүн мәним јувамы дағытдыныз? Нә үчүн јумурталарымы оғурладыныз, зәһмәтимизи, әмәјимизи пуч етдиниз? Нә үчүн, дејин көрүм нә үчүн?».

1918

## МӘНЗУМ ҲЕКАЈӘЛӘР

### ТҮЛКҮ ҺӘЧЧӘ КЕДИР

#### I

Түлкү гочалмыш иди,  
Шикардан галмыш иди.  
Ов кечмирди әлине,  
Әт дәјмирди дилине.  
Һәфтәләрлә галыб ач,  
Доланырды јалавач.  
Ова батмырды диши,  
Јаман кечирди иши  
Күнү олмушду гара,  
Дүшүндү, тапды чара:  
Тәсбәһ алды әлине,  
Шал бағлады белине,  
Ајагларында чарыг,  
Башында тирмә сарыг,  
Чијиндә атлаз әба,  
Әлиндә зорба әса.  
Ағлајырды, кедирди,  
Чөлләри сејр едирди;  
Олмушду мө'мин бәндә.  
Чатды бөјүк бир кәндә.  
Кәнд ағзында бир хоруз  
Ешәләнирди јалгыз  
Көрдү ки, түлкү ләлә,  
Кирмиш башга бир шәклә.  
Кәдир тәсбәһ әлиндә,  
Бир шал гуршаг белиндә,  
Ајагларында чарыг,  
Башында тирмә сарыг,  
Чијиндә атлаз әба,  
Әлиндә зорба әса.  
Ағлајыр, тәсбәһ чәкир,  
Көзүндән ган-јаш төкүр...

Хоруз дуруб узагдан  
Бахды она бир заман  
Деди: — А түлкү лөлө,  
Нечин кирдин бу шөклө?  
Жохса сәнә, еј баба,  
Үз верибдир бир бөла?  
Түлкү башын саллады,  
Һөнкүр-һөнкүр ағлады.  
Деди: — А мәстан хоруз,  
Көзләри мәрчан хоруз!  
Гочалмышам, дүшмүшәм,  
Сизи чох инчитмишәм.  
Мөндөн даһа гачмајын.  
Дөрдләрим и ачмајын.  
Даһа үзүм гарадыр.  
Гөлбим долу јарадыр.  
Һалал-һарам ганмадым.  
Гочалығы анмадым.  
Сизи тутдум һеј једим,  
Аллаһ көримдир! — дедим.  
Јаманлыг олмуш ишим,  
Ганлар төкмүш бу дишим.  
Мөним күнаһым чохдур,  
Һалыма јанан јохдур.  
Инди һөччө кедирәм,  
Даһа төвбө едирәм.  
Хоруз деди: — Баба чан,  
Сәнә бу чаным гурбан!  
Даһа бөсдир, ағлама,  
Үрөјими дағлама!  
Һагг јолуну булмусан,  
Инди мө мин олмусан,  
Гочалмысан, ај лөлө,  
Гујруғун вар бир шөлө.  
Сәни узун јол јорар,  
Мәни өзүнлө апар.  
Јолда гуллуғ едәрәм,  
Һәр ишинә кедәрәм.  
Түлкү бахды һәсрәтлө,  
Чаваб верди һөрмөтлө:  
— Сағ ол, мәстан хорузум,  
Севимли, әмлик гузум,  
Јоллар узун, бурама,  
Тез ол, кәл дүш архама  
Һәр күн намаз заманы

Сән верәрсән азаны.  
Хоруз олду севинчәк,  
Ганад көрди јелкән төк.  
Ганадыны чырпараг,  
Учуб кәлди гачараг,  
Өпдү әл-ајағыны,  
Үзүнү, гулағыны.  
Бојуну димдикләди,  
Она мин дил сөјләди  
Түлкү, ағзында вирди,  
Тәсбәһини чевирди.  
Она һәсрәтлө бахды;  
Көзләри шимшәк чахды.  
Бир аз сөһбәт етдиләр,  
Јола дүшүб кетдиләр.

## II

Кәлдиләр кәндә јахын.  
Тојуглар ахын-ахын  
Күчәдә дөнләнирди,  
Јем тапыб шәнләнирди.  
Көрдүләр түлкү лөлө  
Кирибдир башга шөклө:  
Ири тәсбәһ әлиндә,  
Бир шал гуршаг белиндә,  
Ајагларында чарыг,  
Башында тирмә сарыг,  
Чијниндә атлаз әба,  
Әлиндә зорба әса,  
Кедир јол илө бирбаш,  
Хоруза олмуш јолдаш.  
Бирдән гаггылдашдылар.  
Бу һијләјә чашдылар.  
Тојуг-хоруздан бири,  
Кәлди бир аз ирәли,  
Деди: — А ловға түлкү,  
Гујруғу дарға түлкү!  
Јохдур сәндә мәрһәмәт,  
Бизә верирсән зилләт.  
Кизли-кизли кечәләр,  
Кәндә кириб бихәбәр  
Бизи чапыр, чалырсан,  
Һинә шивән салырсан.  
Јохму бизим чанымыз?  
Һалалмыдыр ганымыз?

Етдик биз дә бир тәдбир,  
Вардыр јахында чох «пир»;  
Онлара ип бағладыг,  
Нәзир вердик, ағладыг;  
Кәсдик минләрчә гурбан,  
Вердик фәгирә еһсан;  
Гәбул олмуш дуамыз,  
Сәни тутмуш аһымыз.  
Түлкү алышды-јанды,  
Әсасына дајанды;  
Сонра башын саллады,  
Һөнкүр-һөнкүр ағлады,  
Деди: — Дүздүр, чан хоруз,  
Көзләри мәрчан хоруз!  
Инди үзүм гарадыр,  
Гәлбим долу јарадыр...  
Јаманлыг олмуш ишим,  
Даша дәјсин бу дишим.  
Гочалмышам, дүшмүшәм,  
Сизи чох инчитмишәм.  
Даһа төвбә едирәм,  
Инди һәччә кедирәм...  
Бу ишә мат галдылар,  
Түлкүјә јан алдылар,  
Чашдылар бу сөзләрә,  
Ган-јаш долду көзләрә,  
Сөјләдиләр: — Ај ләлә!  
Гурбан бу ширин дилә!  
Хасијјәтин дәјишмиш.  
Нә көзәл ишдир бу иш!  
Амандыр, түлкү ләлә,  
Бизи апар өзүнлә  
Түлкү деди: — Нә олар,  
Кәлин, кәлин, балалар!  
Учуб кәлди чүмләси;  
Тојуг-хорузун сәси  
Чулғалады һәр јаны,  
Кәнди, чөлү, орманы.  
Бир хоруз олду зирәк  
Учду дама севинчәк:  
— Гуггулугу! — Чәкди чар, —  
Олдуг бизләр бәхтијар:  
Ајдын олсун көзүнүз,  
Кәлин, көрүн өзүнүз  
Түлкү олуб пешиман,

Төкмәјәчәк бир дә ган.  
Мө'мин олмуш бу киши,  
Бизимлә јохдур иши;  
Ағлајыр, төвбә едир,  
Бирбаша һәччә кедир,  
Кәнддә тојуг-чүчәләр,  
Бундан тутунча хәбәр,  
Бир-биринә бахышды,  
Күјә дүшдү, ахышды;  
Иши доғру билдиләр,  
Учуб гачыб кәлдиләр.  
Ииандылар түлкүјә,  
Пешиман олмуш, — дејә,  
Бире өпүр әбасын,  
Бире дөмир әсасын,  
Бире тәсбей, сарығы  
Бире кирли чарығы  
Батмыш һамы севинчә,  
Күлүрләр инчә-инчә  
Кәтирдиләр дуз-чөрәк  
«Дәрә хәлвәт, түлкү бәј».  
Дурурду кефи чох саз,  
Бахырды сәјмаз-сәјмаз  
Бир аз сөһбәт етдиләр,  
Јола дүшүб кетдиләр,  
Човуш олду бириси,  
Басды кәнди чыр сәси,  
Кечди дәстә башына.  
Папаг енди гашына,  
Әлиндә уча бајраг,  
Охујурду, о шабраг  
Дәстә шән, тәмтәрагла,  
Кедир човуш бајрагла  
Түлкү дүшмүш ирәли,  
Арабир дөнүб кери  
Кизли-кизли бахырды.  
Ағзындан су ахырды.  
Санки өлчүб-бичирди,  
Көкләрини сечирди.  
Кәсилмишди тагәти,  
Көзләјирди фүрсәти.  
Кетдиләр бир аз даһа,  
Чатдылар бир сәһраја  
Түлкү дајанды, дурду,  
Башлады һижлә гурду,

Деди: — Ај чаным хоруз,  
Көзөл мәстаным хоруз!  
Намаз вахтыдыр, дајан!  
Чых ағача вер азан.  
Алыб тез дөстөмазы,  
Гылаг бурда намазы.  
Хоруз чыхды, учадан  
Верди көзөл бир азан.  
Түлкү деди: — Тез дурун,  
Намаз үчүн сөф гурун!  
Олсун хоруз пишнамаз,  
Даһа башлансын намаз!  
Бағырдылар: — Јох, олмаз,  
Бизим чинсә јарашмаз.  
Әслиндән пишнамазлыг  
Сәнин шә'нинә лајыг.  
Түлкү дартды өзүнү,  
Туршутду үз-көзүнү,  
Деди: — Мәндән чәкин әл!  
Олмушам чох бәдәмәл  
Өлдүрмәк олмуш ишим,  
Ганлар төкмүш бу дишим  
Мәним кими јарамаз  
Олармы һеч пишнамаз?  
Арыг хорузун бири  
Кәлиб кечди ирәли  
Түлкү бала јанлады,  
Сәфләри саһманлады.  
Көкләри дүздү сона,  
Үрәји јана-јана  
Һијләни саз ејләди.  
Дурду белә сөјләди:  
— Мән кечмишәм ән сона.  
Үрәјим дөнмүш гана,  
Јалварырам јарадан  
Кечсин кұнаһларымдан  
Пешиманам ишимдән,  
Безарам кечмишимдән.  
Артыг төвбә етмишәм,  
Ағламаг олмуш пешәм.  
Сиз намазы башлајын,  
Мәни бир өлү сајын.  
Дејиб отурду јерә,  
Ағлады бирдән-бирә  
Сәфләр чошуб-дашдылар,

Намаза галхышдылар.  
Дөрд сәф дүзүлмүш иди,  
Көзләр сүзүлмүш иди.  
Пишнамаз деди: — Гуггу!  
Азанчы: — Гуггуригу!  
Охунду гыса дуа,  
Әјилдиләр торпаға,  
Түлкү галдырды башын,  
Атды мө'минлик дашын  
Бахды ора-бураја,  
Көз кәздирди сыраја  
Од парлады көзүндән,  
Артыг чыхды өзүндән,  
Саһманлады ишини,  
Итиләди дишини.  
Атды тәсбех, әбаны,  
Сарыгы, һәм әсаны.  
Бахды о јан-бу јана,  
Дик атылды мејдана.  
Јырғаланды гујругу,  
Боғду он беш тојугу...  
Дујуб о јердә галан,  
Гуртарды түлкүдән чан.  
Учду һәрә бир јана,  
Дүзә, чөлә, ормана  
Чөлү басды гышгырыг,  
Гопду бөјүк фысгырыг.  
Түлкү ишин битирди,  
Овларыны кәтирди,  
Чыхды бир көј јамача,  
Он күн једи дојунча.

## ЈАХШЫ АРХА

Күнләрин бир күнүндә  
Галын мешә ичиндә  
Бир ач түлкү олурду,  
Ачындан говрулурду.  
Галмајырды дағ, дәрә,  
Баш чәкирди һәр јерә.  
Бир јердә ов билсәјди,  
Ја узагдан көрсәјди,

Гујруғуну дикләрди,  
Күллә кими кедәрди.  
Көрсә ағачда бир гуш,  
Башындан ојнарды нуш.  
Истәјирди јавашча  
Дырмашсын о ағача  
Анчаг диши батмазды.  
Әли гуша чатмазды.  
Алтдан-јухары јан-јан  
Бахарды һејран-һејран.  
Гымылдасајды јарпаг,  
Башын кола сохараг,  
Јавашча шөнкүјәрди,  
О сәси динләјәрди.  
Һәрдән бир шеј умарды,  
Көзләрини јумарды.  
Көрәрди: көк чүчәләр,  
Фәрә, хорузбечәләр  
Ғаршысында дәнләнир,  
Чиккилдәшир, сәсләнир.  
Ачаркәи тез көзүнү,  
Көрәрди тәк өзүнү,  
Дуруб мырылданарды,  
Алышарды, јанарды.  
Кәзәрди бош-бошуна,  
Чыхарды дағ башына  
Долашарды о дағы,  
Сејр едәрди узағы.  
Дәјмәзди ов көзүнә,  
Чыхарды чөл дүзүнә.  
Һәм ач, һәм јорғун-арғын,  
Нәш'әсиз, һәм дә далғын  
Ахшамадәк кәзәрди,  
Јоруларды, безәрди.  
Һәр кол-коса чатарды,  
Гыврыларды, јатарды.  
Бир күн о чох дүшүндү,  
Гоча гәлби дөјүндү.  
Дәрии бир фикрә кетди.  
Бир бахыныз нә етди?  
Ағлына кәлди бирдән  
Деди ки: «Ахмағам мән,  
Һазыр бу гоншулуғда,  
Чинарда, бу јавугда,  
Бала чыхармыш лејләк

Бир һијлә гурмаг кәрәк.  
Алыб бир-бир баласын  
Јејим, гој тутсун јасын».  
Кетди, тапды бир мишар,  
Деди: — «Ахтаран тапар...»  
Әлин гојду белинә,  
Кәлди чинар дибинә,  
Деди: — А лејләк баба,  
Көч бу ағачдан даһа!  
Бу чөл, јамач, бу орман  
Мәнә галмыш атамдан.  
Бу күн үч күндүр ачам,  
Бир лоғмаја мөһтачам.  
Кәлдим, кәсим чинары,  
Апарым, сатым бары...  
Әл апарды мишара,  
Чәкди ону чинара.  
Ағач башында лејләк  
Бу сөзләри ешитчәк  
Башлады јалвармаға  
Деди: — А түлкү аға,  
Рәһм елә кәл, ај аман!  
Кәсмә чинары, дајан!  
Кәл јувамы дағытма,  
Көз јашымы ахытма.  
Балаларым лүмәкдир.  
Ганадлары көдәкдир.  
Ағач башындан јерә  
Дүшсәләр, бирдән-бирә  
Тәләф оларлар, көзүм.  
Мән буна нечә дөзүм?!  
Түлкү деди: — Јох, олмаз,  
Бир дәгигә јарамаз.  
Әл апарды мишара,  
Чәкди ону чинара...  
Лејләк бирдән бағырды,  
Көзүндән јаш јағырды.  
Деди: — Аман, тәләсмә,  
Дајан, чинары кәсмә!  
Үч баламдан бирисин,  
Ән бөјүјүн, ирисин  
Веррәм сәнә, көтүр әл,  
Түлкү баба, рәһмә кәл.  
Түлкү аға шөнкәди,  
Гулағыны дикләди.



Деди: — Даһа нејләјәк.  
Ат ашағы, а лејләк!  
Лејләк дајанды бир аз,  
(Ана балаја гыјмаз).  
Гыјмады баласына,  
Ағлады јана-јана.  
Вармады онун әли,  
Бахды она кәдәрли.  
Көрдү түлкү көзләјир.  
Ону јердән сәсләјир.  
Лејләк деди: — Ај аман!  
Ишим олду нә јаман!  
О јазыг дәрдли ана,  
Үрәји јана-јана  
Димдијини узатды,  
Бир баласыны атды.  
Түлкү гапды һавада,  
Парчалады орада,  
Чәкди балта дишинә,  
Једи, кетди ишинә.  
Кечди бир үч күн даһа:  
Гудурду түлкү аға.  
Бирбаша, дурду, јенә  
Кәлди чинар дибинә.  
Деди: — А лејләк баба,  
Көч бу ағачдан даһа!  
Јенә үч күндүр ачам,  
Бир лоғмаја мөһтачам  
Һәјатым олмуш ачы,  
Кәсмәлијәм ағачы,  
Әл апарды мишара,  
Чәкди ону чинара.  
Лејләк бағырды: — Аман!  
Кәсмә ағачы, дајан!  
Көзүмүн ағ-гарасы,  
Үрәјимин парасы,  
Ики балам галды, бах,  
Олсун башыма торпаг...  
Дашмы мәним үрәјим,  
Анајам, вар диләјим.  
Гыјмарам әслара мән.  
Бәсдир, инсаф елә сән,  
Гој бир бөјүсүн онлар,  
Бир гол-ганад ачсынлар;  
О заман ал мишары,

Кәс дибиндән чинары.  
Түлкү деди: — Јох, олмаз!  
Бир дәгигә јарамаз!  
Кәсмәк үчүн чинары.  
Көтүрдү тез мишары.  
Лејләк деди: — Тәләсмә,  
Дајан, чинары кәсмә!  
Од тутду јана-јана,  
Үрәји дөндү гана;  
Бир баласыны јенә  
Алараг димдијинә,  
Өпдү ики көзүндән,  
Димдијиндән, үзүндән,  
Атды түлкүјә сары;  
Деди: — Ал, рәдд ол бары!  
Түлкү гапды һавада.  
Парчалады орада;  
Чәкди балта дишинә,  
Једи, кетди ишинә.  
Гоншу ағачда гарға  
Гонмушду бир будаға  
Бу һијләни о ганды,  
Лејләјә гәлби јанды,  
Деди: — А лејләк, сәнин  
Гара дашдыр үрәјин.  
Бах көр, бир нејләјирсән?  
Өз баланы верирсән  
Ачкөз, мурдар түлкүјә,  
Дәб салырсан өлкәјә.  
Бу сөзләри ешитчәк,  
Һөнкүртү вурду лејләк;  
Деди: — Нејләјим, гардаш?  
Дүшсүн башыма бир даш!  
Де көрүм, һансы ана  
Гыјар өз баласына?  
Ишим дүшмүшдү дара,  
Тапмадым башга чара  
Әлиидәки мишары  
Көрмәдинми? Чинары  
О инсафсыз кәсирди,  
Чаным зағ-зағ әсирди...  
Гарға деди: — Ај ахмаг,  
Садәдиллији бурах!  
Пис олар јохса һалын,  
Јох шүурун, камалын.

Узунбој, узунбоғаз,  
Хејрә, шәрә јарамаз.  
Ајагларын бир аршын,  
Ондан узундур башын.  
Ағлын анчаг көдәкдир.  
Адын һачылејләкдир.  
Јох о бојун фајдасы  
Һәр ишин вар гајдасы  
Һијлә кәлир о сәнә,  
Инанырсан дүшмәнә.  
Олса мин бир мишары,  
Кәсә билмәз чинары.  
Сәнә кәлир о, кәләк,  
Бурах, гој кәссин көрәк...  
Лејләк деди: — Ај оғул,  
Буну билмирдим, сағ ол!  
Салдын мәни сән баша,  
Сағ ол, гарға, чох јаша!  
Кечди бир үч күн, јенә  
Һаман чинар дибиңә  
Түлкү бујурду кәлди,  
Ловға-ловға чәмәлди,  
Деди: — А лејләк баба,  
Көч бу ағачдан даһа!  
Лејләк чаваб вермәди,  
Она баш ендирмәди.  
Кәсмәк үчүн чинары  
Түлкү алды мишары.  
— Көч, бу ағачдан, — деди, —  
Мәни бу ачлыг једи.  
Кәрәк кәсилсин чинар.  
Буна бир сөзүңмү вар?  
Түлкү дартды өзүңү;  
Битирмәмиш сөзүңү,  
Лејләк бојнун узатды  
Түкләрини габартды;  
Деди: — Рәдд ол, һијләкәри!  
Ловғаланма бу гәдәр.  
Бәсдир, бу һијләјлә сән  
Синәмә дағ чәкмисән...  
Анламышам ишини,  
Нә гычыјыб дишини  
Кәч бахырсан үзүмә?  
Кет, көрүңмә көзүмә!  
Түлкүңү һејрәт алды,

Јериндә донду галды.  
Дәрдә, гәмә бүрүндү,  
Дәрин-дәрин дүшүңдү.  
Сонра деди: — А, јассар,  
Сәни бир өјрәдән вар.  
Туршутду о, үзүңү,  
Доландырды көзүңү,  
Үрәји јана-јана,  
Бахды о јан-бу јана.  
Бирдән көрдү гарғаны,  
Гајнады, чошду ганы,  
Деди: — «Аһа, бу гарға,  
Олмуш лејләјә дарға,  
Јохса бир шеј ганмазды,  
Һијләни анламазды».  
Сонра јенә шөнкәди,  
Гулағыны дикләди;  
Деди: — А, јассар гарға,  
Пахыл, көзүдар гарға,  
Бу нә чүр'әтдир етдин,  
Бу лејләји өјрәтдин?  
Нә галмыш иди сәнә?  
Јаманлыг етдин мәнә.  
Олсун ики көзүн кор,  
Инди бирчә дајан дур,  
Бир күн үзүб башыны,  
Еиширәрәм ашыны.  
Галхды сују сүзүлмүш,  
Ағзы, көзү бүзүлмүш,  
Мешә илә кедирди,  
Мырылданыб дејирди:  
«Ај пахыл, шејтан гарға,  
Сәбр ет, бир дајан, гарға,  
Сәнә гурум бир кәләк,  
Аләмә олсун өрнәк...»  
Күнәш үфүгдә сөңдү.  
Јаваш-јаваш бүрүндү  
Чән, думана чөл, чајыр.  
Јамач-дәрә, дағ, бајыр.  
Јуху заманы кәлди,  
Гурдлар, гушлар чәкилди.  
Булуд алтындан јалныз  
Көз гырпырды ај, улдуз.  
Јох сәс-сәмир бир јердә;  
Анчаг бош дәрәләрдә

Сулар чағлар, күлүмсәр,  
Сыра дағлар сәс верәр...  
Бир һижлә гурсун, дејә  
Түлкү кирди мешәјә.  
Узанды ач вә јорғун,  
Әһвалы хејли позғун;  
Гарны гурулдајырды,  
Дуруб мырылдајырды.  
Јуху кирмәз көзүнә,  
Дејинир өз-өзүнә:  
«Фәләк, бу ганлы сәһәр,  
Ачылмајачаг мәкәр?»  
Көзләјирди бир фүрсәт,  
Һәр дәгигә, һәр саәт  
Бир ил кечирди она,  
Галмышды јана-јана  
Узун кечәни ојаг  
Баша вурду, бир сајаг.  
Дан јери ағарчағын  
Түлкү аға ач, јорғун  
Силкәләди өзүнү.  
Ачды ики көзүнү;  
Бир әснәди; кәрнәшди,  
Үрәјини гәм дешди.  
Дурду, чыхды о, колдан,  
Галмамышды онда чан.  
Дәрс вермәјчин гарғаја  
Кәлди бирбаш тарлаја.  
Бир аз бахды, дајанды,  
Бирдән јерә узанды.  
Өлүлүјә өзүнү  
Гојуб, јумду көзүнү...  
Көјүн үзүндә јалныз  
Вар иди бирчә улдуз...  
Доғду күнәш, јајылды,  
Дағлар, дашлар ајылды.  
Сулар, дағлар, бајырлар,  
Сәһралар, һәм чајырлар.  
Һәр јан рәнкә бојанды,  
Шух тәбиәт ојанды.  
Ачыр әлван чичәкләр,  
Учушур кәпәнәкләр,  
Гушлар атылыр, дүшүр,  
Чәһ-чәһ вурур, өтүшүр.  
Сәфа ичиндә һәр јан...

Јалныз түлкү, бағры ган,  
Гарғачығы тутмаға  
Чалышыр түлкү аға...  
Уча палыд башында,  
Гарылдајыркән гарға  
Көрдү узаныб түлкү,  
Әсла тәрпәнмир түкү.  
Үзү, көзү бүзүшмүш,  
Јерә өлү тәк дүшмүш...  
«Бах, бу һижләдир!» — дејә.  
Гарға күлдү түлкүјә.  
Деди: — Ај узунгулаг,  
Мәни санырсан ахмаг?  
Шејтан кими јатырсан,  
Мәнә јалан сатырсан?  
Елә билдин дүјмарам,  
Јох, һижләнә ујмарам.  
Түлкү чыхармады сәс  
Алмајырды һеч нәфәс  
Гарға бахды бир мүддәт,  
Гәлбиндә јанды һәсрәт  
Деди ки: «Бу һижләкәр  
Өлмүш олсајды әкәр,  
Сәһәр, күнорта, ахшам  
Мән дә еләрдим бајрам,  
Дешиб бејнин јејәрдим,  
Димдијими силәрдим,  
Атылардым ағача,  
Сәс салардым јамача...»  
Сәбр ет, дајан, а гарға,  
Данышма ловға-ловға  
«Јердә јатан јумурта  
Көјдә учан гуш олур».  
Гарға бахды бир заман,  
Көрдү јох түлкүдә чан.  
Деди: «Чәһны чыхыбдыр,  
Ачлыг ону јыхыбдыр.  
Алданмаг олмаз, анчаг  
Кәрәкдир ајыг олмаг...»  
Учду кәлди о бирбаш,  
Көтүрдү бир кичик даш,  
Гојду онун будуна,  
Диггәтлә бахды она.  
Деди: «Јохса бу ач бәј  
Мәнә кәлир бир кәләк?»

Сәһәр јенә кәләрәм,  
Иши јәгин биләрәм;  
Өлмәмиш олса әкәр,  
Бу даш үстүндән дүшәр.  
Онда, билләм диридир.  
Һијләкәрин биридир...»  
Учуб јүксәлди гарға,  
Учду, кетди узаға.  
Түлкү дүјду бу иши,  
Көрдү, батмады диши.  
Сөјләди: «Ај һијләкәр,  
Гој бир ачылсын сәһәр.  
Бу күнү дә вур баша.  
Бир күн дә артыг јаша.  
Сабаһ јәгин тутарам.  
Бирнәфәсә ударам...»  
Түлкү дојмушду чана  
Көз кәздирди һәр јана.  
Бахды о һәр будаға,  
Көрдү ки, јохдур гарға.  
Галхды, үстүнү силди,  
Мешәлијә чәкилди.  
Сусуз, ач, арғын, јорғун.  
Әһвалы хејли позғун,  
Көзү овда вә гушда.  
Дәрәләрдә, јохушда;  
Нә кәклик вар, нә турач,  
Бомбошдур дәрә, јамач.  
Һәр шеј чыхмышды јоха...  
Көз јашы аха-аха,  
Чох ахтарды, долашды.  
Ган-тәр башындан ашды.  
Гуртарды лап гүввәти,  
Галмады һеч тагәти.  
Лејләји етди тез јад,  
Гарғадан чәкди мин дад.  
Оху тохунду даша,  
О күнү вурду баша...  
Ахшам сулар гаралды.  
Әтрафы зүлмәт алды.  
Дашды дәрди чох олду,  
Бир коллуға сохулду.  
Атды јерә башыны,  
Төкдү о, көз јашыны.  
Боша чыхмышды оху,

Кирмәз көзүнә јуху.  
Бир ил кечди о кечә...  
Гызыл шәфәг сөкүнчә,  
Силкәләди өзүнү,  
Ачды ики көзүнү,  
Түлкү галхды јериндән,  
Бир аһ чәкди дәриндән,  
Ашды кичик бир дәрә,  
Кәлди дүнәнки јерә.  
Һәммин дашы үстүнә  
Гојду, узанды јенә...  
Доғмушду дан улдузу,  
Ачылырды көј үзү.  
Ағач башында гарға  
Гарылдајыркән «га-га»,  
Көрдү түлкүнү бирдән  
Учуб кәлди јериндән.  
Дашы јериндә көрчәк.  
Деди: «Аһа, ај түләк,  
Буландырыб саф сују,  
Газыдын дәрин гују.  
Өзүн дүшдүн гујуја,  
Дәрин буланыг суја,  
Ачлыг сәни сыхмышдыр.  
Артыг чанын чыхмышдыр.  
Гәбул олмушдур дуам,  
Бу күн едәрәм бајрам.»  
Диггәтлә бахды она,  
Учду гонду јанына.  
Димдикләди бир-ики,  
Сәс чыхартмады түлкү  
Гонду онун башына,  
Көзләринә, гашына  
Димдик вураркән, бирдән  
Түлкү сычрады јердән;  
Елә тутду гарғаны,  
Аз галды чыхсын чаны.  
Деди: — А фитнә, шејтан,  
Гуртармазсан даһа чан.  
Сән лејләји өјрәтдин,  
Мәни рузумдан етдин.  
Билмәдин, ај јарамаз,  
Мәнә долашмаг олмаз?  
Алыб сәндән интигам,  
Бу күн еләрәм бајрам.

Гарга деди: — Ај көзүм,  
Жоҳ дејөчөк бир сөзүм,  
Је, анчаг, еј бөхтијар,  
Бирчө вөсијјөтим вар;  
Өввөл ону дејөрсөн,  
Сонра мәни јејөрсөн.  
Јахынлашыбдыр өчөл,  
Вөсијјөтө ет әмөл!  
Түлкү деди: — Дајанма,  
Тез ол, сөјлө, јубанма!  
Гарга деди: — Түлкү бөј,  
Өчөл чатды, нө етмөк!  
Ҳалал олсун әтим, јел  
Анчаг бу сөзләри де:  
— Корсуз, көфәнсиз гарга,  
Јурдсуз, вөтәнсиз гарга,  
Һәсрәтлө кечди өмрүн,  
Јазыг сәнө, га-га-га!  
Түлкү дурду демөјө,  
Һазырланды јемөјө.  
Тујруғуну гутду шөк,  
Дејирди чоҳ сөвинчөк:  
— Корсуз, көфәнсиз гарга,  
Јурдсуз, вөтәнсиз гарга,  
Һәсрәтлө кечди өмрүн,  
Јазыг сәнө, «га-га-га»  
Дејөндө түлкү бөј «га»,  
Ағзындан чыхды гарга.  
Кетдикчө ганад алды,  
Бир ох кими учалды.  
Учду көјләрә гарга  
Сонра бир дик будаға  
Гонуб, күлдү түлкүјө,  
— Һүнәрин вар, тут! — дејө  
Түлкү алышды, јанды,  
Өз ишиндән утанды.

1910.

## ШЕ'РЛӘР

### ХОРУЗ

Ај пипији ган хоруз,  
Көзләри мәрчан хоруз!  
Сән нө тездөн дурурсан,  
Ғышгырыб банлајырсан,  
Гојмајырсан јатмаға  
Ај чаным, мәстан хоруз!

1906.

### КЕЧИ

Ала-була, боз кечи,  
Ај гоша бујнуз кечи!  
Јалгыз көзмө, доланма,  
Даға-даша дырманма.  
Бир гурд чыхса гаршына  
Сән нө едөрсән она?  
Чобан ачынча көзүн,  
Ғалар ики бујнузун.

1906.

### УШАГ ВӘ ДОВШАН

#### У ш а г

— Довшан, довшан, а довшан!  
Ғачма дајан, а довшан!  
Ғачма сәни сөвөндөн  
Чан кими истөјөндөн.

## Довшан

— Дура билмэрэм, дадаш,  
Янында вар алабаш.  
Хэбэрдарам ишиндэн,  
Гуртармарам дишиндэн.

1906.

## JETИМ ЧУЧЭ

Ај кичичик солуг чүчэм,  
Бојну буруг, јолуг чүчэм!  
Ачма о назлы димдијин,  
Башлама гэмли чикчијин.  
Тэк кезиниб сыхылма чох,  
Аглајыб налэ гылма чох.  
Гэм јемэ, сус, бир аз дајан,  
Мэн оларам сэнин анан.  
Сэни о сэслэ сэслэрэм,  
Дэн, су вериб дэ бэслэрэм.  
Аглама, аглама, кезэл,  
Гач јаныма, дајанма, кэл!

1906.

## ЈЕНИ КӨМӘКЧИ

Тарлаја кэлди Нэби,  
Көрдү сәһәрдән бәри  
Атасы тэк ишләјир,  
Тардасыны хышлајыр.  
Нэби деди: — Ај ата,  
Кэл мэни өјрэт, даһа  
Сән отур, мэн ишләјим,  
Тарламызы хышлајым.  
— Чох кезэл, оғлум, көрөк!  
Кэл өјрөш, ејлэ көмөк.  
Верди хышы, отурду;  
Нэби үрөклэ дурду.  
Хыш сүрмәјэ башлады,  
Атасы алгышлады.

1906.

## СӘҺӘР

Күнэш доғду, јајылды,  
Дағлар, дашлар ајылды.  
Сулар, мешә, бајырлар,  
Сәһралар, һәм чајырлар.  
Бир нур ичиндә галды,  
Ишыг дүнјаны алды;  
Үфүг алышды-јанды,  
Гушлар бүтүн ојанды.  
Өтүшдү шадү хәндан,  
Сәс илә долду орман.

1906.

## ТӘПӘЛ КӘЛИМ

Галх ајаға, тәпәл кәлим,  
Саһибинә тут эл, кәлим!  
Хышлајым, һәм сәпим дәни,  
Гојма бу јердә кәл мәни.  
Гаршыда гыш, ајаз, сојуг —  
Бир јығын һәм чолуг-чочуг.  
Онларын әкмәк ағачы  
Сәнсэн, а башымын тачы!  
Галх ајаға, аман, аман,  
Сәнсиз олар ишим јаман.  
Ким тутачаг бу јердә эл?  
Гојма јарымчыг иши, кәл.  
Пуч олду ејваһ, әмәјим,  
Гырылды, дүшдү биләјим.  
Сән идин јалныз көмәјим,  
Јыхылды, сынды дирәјим.

1906.

## ЛАЈЛА

Лајла дејим, јат чијәрим парасы,  
Аглама чох, еј көзүмүн гарасы!  
Олма јемәк-ичмәјин аварасы,  
Лајла гузум, лајла көзүм, јаткилен.  
Раһат олуб бир азча бој аткилен.

885

Бөјү бир аз, једди јаша јеткилән,  
Сәһәр тездән дур, мәктәбә кеткилән;  
Дәрс охујуб јазмаға сә'ј еткилән;  
Лајла гузум, лајла көзүм, јаткилән,  
Раһат олуб бир азча бој аткилән.

Тәмиз кејиб доланкилән күл кими,  
Һәр күн оху дәрсини бүлбүл кими;  
Кәзмә күчәләрдә кедиб вејл кими;  
Лајла гузум, лајла көзүм, јаткилән.  
Раһат олуб бир азча бој аткилән.

Сән дә чалыш елм илә шөһрәт газан,  
Галма чәһаләтдә, оларсан јаман;  
Елмлә абад олубдур чаһан;  
Лајла гузум, лајла көзүм, јаткилән.  
Раһат олуб бир азча бој аткилән.

1906.

### ЧОБАН МАҢНЫСЫ

Сүрүр инәкләри Дадаш,  
Отармаға јаваш-јаваш;  
Белиндә бағлама чөрәк,  
Јанында бир ала көпәк.  
Басыб көзә папағыны,  
Вурур јерә чомағыны.  
Ара-сыра охур, чалыр,  
Сүрү һәвәслә отлајыр:  
— Јашылланыб чәмән, чајыр,  
Сәфаланыб дәрә, бајыр.  
Инәкләрим, от отлајын,  
Сабаһа сүд һазырлајын!  
Сизи көзәтләјир Фаты,  
Әлиндә бадја, һәм чаты.

1906.

### ПАЈЫЗ КЕЧӘСИ

Күнәш саралды, сөндү,  
Јаваш-јаваш бүрүндү  
Думанлара чајырлар,  
Дәрә, дағлар, бајырлар.

Чөкдү дәрин гаранлыг,  
Гаралды һәм орталыг,  
Гурд-гуш даһа әкилди,  
Јувасына чәкилди.  
Јох сәс-сәмир бир јердә,  
Анчаг ки, дәрәләрдә  
Сулар шырһашыр чағлар,  
Сәс верәр гаја, дағлар.

1906.

### ПАЈЫЗЫН СОН АЈЫ

А бағча, барлы бағым,  
Ај үзүмлү чардағым!  
Нә олду, тез солдунуз,  
Белә чылпаг олдунуз?  
Гәмкин-гәмкин бахырсыз  
Кизлин пычылдашырсыз.  
Һалыңыз олмуш јаман,  
Гырыб дағыдыр хәзан.  
Гыш дејәсән јавугдур.  
Ах, үшүдүк, сојугдур.  
Кедиб кејим күркүмү,  
Исти дәри бөркүмү.  
Галын һәлә сәләмәт,  
Баһара галсын сөһбәт.

1906.

### БИР ГУШ

Бир гуш сәһәр ертә бағча-бағда,  
Чөр-чөп дашыјыб јува тикирди.  
Каһ шад охујурду бир будагда,  
Каһ да учуб от, саман чәкирди.  
Истәр гушум олсун ашијаны,  
Чөр-чөп дашыјыр һавада һәр дәм.  
Ишдән јорулуб дуран заманы  
«Чик-чик» охујурду шад, хүррәм.

1906.

## ГУЗУ

Бир обада көрпө гузу,  
Мөлөр-мөлөр, гачар дүзү,  
Анасын ахтарар көзү.  
Дедим: — Гачма, көзөл гузум,  
Сэни мэн бэслэрэм өзүм.

Жүн өжилди, чөкдү думан,  
Сүрү гајытды отлагдан;  
Сэс-күј илэ долду һэр јан  
Дедим: — Гачма, көзөл гузум,  
Сэни мэн бэслэрэм өзүм.

Гојунлары чобан јығар,  
Фаты хала көлиб сағар;  
Гузум мөлөр, дуруб бахар.  
Дедим: — Гачма, көзөл гузум,  
Сэни мэн бэслэрэм өзүм.

Анасыны гузум көрөр,  
Ајағларын јерө дирэр,  
Мәмәсини тапыб эмэр.  
Дедим: — Гачма, көзөл гузум,  
Сэни мэн бэслэрэм өзүм.

Гузум чыхды көј отлаға,  
Јанашды бир боз оғлаға,  
Чыхды онунла ојнаға,  
Дедим: — Гачма, көзөл гузум,  
Сэни мэн бэслэрэм өзүм.

## ОЈАН, ОҒЛУМ!

Ағыллы оғлум, ојан!  
Гијмэтлидир һэр заман  
Тез ол, дур, кет мәктәбә,  
Сарыл елмә, әдәбә.  
Сәһәр зијандыр јуху,  
Мәктәбә кет, дәрс оху.  
Ал шәфәгли күнөш вар,  
Пәнчәрәдән парылдар.

1906.

Галх ки, һамы ојанмыш,  
Дүнја нура бојанмыш.  
Сәһәр зијандыр јуху,  
Мәктәбә кет, дәрс оху.

1907.

## МӘКТӘБДӘ

Гоншумузун оғлу Мурады, ата,  
Гојду кечән күн атасы мәктәбә.  
Сән дә кедиб чанта, китаб ал мәнә.  
Гој, ата чан, мән дә кедим мәктәбә.

Дүнән кедиб мәктәби мән, көрмүшәм,  
Ај, нә гәдәр јолдашларым вар, ата!  
Бәјәнмишәм мәктәби, чох севмишәм,  
Кәл мәни дә мәктәбә гој, ај ата!

Мүәллим сөјләјир иди нәләр...  
Нечә исти, сојуг јерләр вар, дејир.  
Ај ата, дүнјада вар имиш нәләр?  
Јағыш, думан нәдән олур сөјләјир.

Шәкил чәкирдиләр ушағлар, ата,  
Мән дә бахырдым: бири орман чәкир,  
Бири чәкир ат, бири овчу, тула.  
Бири дахма, бири дәјирман чәкир.

Соира мүәллим һамысын охутду,  
Пәнчәрәдән көрдү, чағырды мәни.  
Искамјада, ај ата чан, отуртду,  
Деди: — Атан мәктәбә гојсун сэни.

1907.

## ПАЈЫЗ

Пајыз олур, әсир сојуг күлөкләр,  
Солур дағда, чөлдә әлван чичәкләр.  
Кечәләр узаныр, күнләр гысалыр,  
Көј үзүнү гара булудлар алыр.  
Јағыш јағыр, думан чөкүр чөлләрә,

389



Инилдәјир чајыр, чәмән, дағ, дәрә,  
Ағачларда нә мејвә вар, нә јарпағ,  
Бағ-бағчалар олмуш бүтүн чыл-чылпағ,  
Гушлар учуб дәстә-дәстә кедирләр,  
Исти јерә көчүб, гышлаг едирләр.

1907.

### ЧҮТЧҮ

Чүтчү, әкинчи баба,  
Баһар кәлир, галх даһа!  
Ат күркүнү бир јана,  
Бүзүшмә чох, кәл чана!  
Јашылланыр чөл, чәмән,  
Рәһмәт јағыр көјләрден  
Дајанма кет тарлаја,  
Шумла, әк, бич, вур тaja!  
Чүтчү, әкинчи баба.  
Баһар кәлир галх даһа!

1907.

### БАҢАР

Бағчаларда ачыр күл,  
Фәрәһләнир һәр көнүл.  
Учур думан, гәм, кәдәр,  
Шән-шән өтүр һәр бүлбүл.

Јашылланыр дағ, јамач,  
Бәзәк вурур һәр ағач.  
Дәрә, тәпә, чөл, чәмән  
Чичәкләрден гојур тач.

Баһар ејләдикчә наз,  
Елин кефи олур саз.  
Әкир, бичир һәвәслә  
Дејир: — Вар ол, көзәл јаз!

1908.

### ЈЕТИМ

Сојуг кечә, сәс едирди боран чох һиддәт илә,  
Бајырда бир ушағ ағларды дәрд, мөһнәт илә.  
Әли, үзү бозарыб, сәсләнир о дәрдли јетим:  
— Сојугдан өлдүм, аман, донду ah, бүтүн бәдәним.  
Ачам, донуб өлүрәм, јохду бир нәфәр инсан  
Јемәк вериб мәнә рәһм ејләсин бу күндә, аман!  
Јазығ јетими бу һаләтдә бир гары көрчәк.  
Алыб ону отаға, гыздырыб да верди јемәк.  
Јујуб ајағларыны, салды тез ону јатаға  
«Нә истидир!» — севиниб, кетди о, ширин јухуја.

1908.

### ГОНАГЛЫҢ

Вәли јазыб дәрсини, узанмыш иди јерә;  
Көпәк сәси ешитди бајырда бирдән-бирә,  
Тез гапыја јүјүрдү, гачды севинчәк: — Ана!  
Һәсән дајымдыр кәлән, Мина достум вә Сона.  
Қирди гонағлар, һамы севинди бу кәлишдән,  
Гучаглајыб бир-бирин, көрүшәрәк олду шән.  
Бир отаға алдылар гонағлары шөвг илә,  
Орта очағы чатыб, әјләшдиләр зөвг илә.  
Дәмир гара очағ да чыртачыртнан јанырды,  
Гығылчымы, шө'ләси бачаја дырманырды.  
Баллы хала тез кедиб кәтирди бошгабда бал,  
Орталыға гојдулар гатыг, чөрәк, јағ, ирчал.  
Јејиб-ичиб һәвәслә, алгышлајыб күлфәти.  
Һалга вуруб, јенидән башладылар сөһбәти.  
Өз ишләриндән дејиб, данышдылар кечәндән,  
Каһ арпадан, буғдадан, каһ һејвандан, бичиндән.  
Кечди јарыдан кечә, сүкут ичиндә һәр јан.  
Шиддәт илә гар јағыр, сәс едир анчағ боран.

1908.

### ТҮЛКҮ ВӘ АСЛАН

Мешәдә түлкү ахтарырды шикар,  
Гызмыш аслана бирдән олду дүчар.  
Саллады зорба, түклү гујруғуну,  
Јалманыб һијлә илә өјдү ону:

391

— Таныјырам, — деди, — ата-ананы,  
 Эслини, нэслини, улу бабаны,  
 Атана мэн чох етмишәм хидмэт,  
 Бэслэјирдим она бөјүк һөрмэт.  
 Бу сајаг о, дилэ тутуб шири,  
 Үрәјиндә төкүрдү тэдбири.  
 Кәлдиләр бир уча дағын башына,  
 Истәјирди зәһәр гата ашына.  
 Түлкү һәсрәтлә чәкди бир нечә аһ,  
 Деди: — Мәрһум атан сәнин, еј шаһ,  
 Ајағыны вурарды торпаға,  
 Атыларды бу дағдан о даға.  
 Һаны бу ширләрдә о чүр'әт,  
 О һүнәр, о гочаглыг, о гејрәт!  
 Ешидиб шир буну гәзәбләнди,  
 Түлкүјә әјри бахды, һирсләнди.  
 Ајағыны вуруб даға о заман,  
 Тез атылды гүрүр илә аслан.  
 Дәрәјә баш-ајаг јуварланды,  
 Түлкүнүн һижләсинә алданды.  
 Гырылыб гол-габырғасы, өлү тәк.  
 Дүшдү бир јанда; дәрдли инләјәрәк,  
 Чагырырды, о, түлкүнү көмәјә.  
 Енди түлкү јаваш-јаваш дәрәјә.  
 Деди ширә ки: — Сәндә јох чүр'әт.  
 Нә һүнәр, нә гочаглыг, нә гејрәт,  
 Неч јарашмыр бу аслан ады сәнә.  
 Вурду ширә ачы-ачы тә'нә:  
 — Нә дејирсән де, кәлмишәм көмәјә.  
 Гујруғун салды ағзына јемәјә,  
 Деди аслан она: — Сән, еј әјјар!  
 Кәл башымдан је, көр нә ләззәти вар!  
 Деди түлкү: — Тәләсмә, еј надан,  
 Гујруғундан јејә-јејә әл'ан,  
 Башына да јаваш-јаваш чатарам,  
 Ган ичән кәлләнә зәһәр гатарам.

1908.

### АСЛАН, ГУРД ВӘ ТҮЛКҮ

Бир заман түлкү, гурд, һәм аслан —  
 Һәр үчү бағлады белә пејман  
 Ки бу күндән әлә нә дүшсә шикар  
 Үч јерә гисмәт ејләсин онлар.

Һамы «әһсән» деди бу дадлы сөзә.  
 Ов үчүн чыхдылар бир отлу дүзә.  
 Дәрә ағзында тапды үч ортаг;  
 Бир гојун, бир кечи, гузу, оғлаг.  
 Деди аслан: — Кәлин ову бөлүшәк,  
 Бу гојун ки, мәнә чатар бишәкк,  
 Гузу олсун кәрәк мәним пәјым  
 Чүнки сизләрдә јох мәним тајым  
 Бу кечи дә кәрәк мәнә јетишә,  
 Олмасын бир кәсин сөзү бу ишә  
 Оғлага ким узатса әл, буну бил:  
 Ејләрәм мән онун әлини шил.

1908.

### ТҮЛКҮ ВӘ ГУРД

Олду бир јолда түлкү гурда дүчар,  
 Һара, — сорду, — кедирсән, еј сәрдар?  
 Деди гурд: — Еј ики көзүм, чијәрим,  
 Кедирәм һәр јерә дүшә күзәрим.  
 Зүлмдән гуртарыб олам раһәт;  
 Јахды, јандырды чанымы зилләт,  
 Һәр заман ки, мәни көрүр инсан,  
 Өлдүрүр, рәһм етмәјир бир ан.  
 Деди түлкү: — Де бир мәнә ишини,  
 Апарырсанмы о тамаһ дишини?  
 — Һарда олсам кәрәк олур бу дишим.  
 Сөјлә; дишсиз мәним ашармы ишим?  
 Деди түлкү: — Әбәсдир бу сөһбәт,  
 Еј көзүм, чәкмә бош јерә зәһмәт.  
 Нә гәдәр ки, сәнинләдир бу дишин,  
 Кечәчәк һәр мөкәнда бөјлә ишин.

1908.

### УШАГ ВӘ БӘНӨВШӘ

(Русчадан игтибас)

У ш а г

Сөјлә, сөјлә, көзәл бәнөвшәчијим!  
 Һәлә бағларда күл, чичәк јох икән,  
 Һамы күлдән әзәл, бәнөвшәчијим,  
 Ачмасын күл бу бағчаларда нәдән?

### Бәнөвшә

Зинәтим јох, нә кизләјим сәндән,  
Башга күлләр ичиндә јохдур адым.  
Онлар илә бәрабәр ачсам мән,  
Кимсә кәлмәз мәнә јахын бир аддым.

1913.

### ИНГИЛАБ НӘҒМӘСИ

Ингилаб нәслијик биз,  
Һәр бир ишлә мүбариз.  
Гәлбимиздә шөлә вар,  
Көзүмүздән од парлар.  
Атдыгча биз һәр аддым,  
Гәлбимиздә илдырым  
Бағырыр: курум-курум!

1929

### МАЈ НӘҒМӘСИ

Бу күн рәсми-кечид вар,  
Тез топланын, ушаглар!  
Сәсләнир шејпур сәси:  
Һаны ушаг дәстәси?  
Бу ишчи бајрамыны,  
Колхозчу бајрамыны  
Гаршылајаг севинчлә,  
Һамы вериб әл-әлә,  
Нүмајишә кедәк биз,  
Ели тәбрик едәк биз.

1928

### ДӘМИРЧИ НӘҒМӘСИ

Таг-туг, таг-туг...  
Ишдән бир горхумуз јох.  
Алнымыздан ахан тәр  
Гәлбимизи јелпикләр,  
Голумузда гүввәт вар.

Гәлбимиздә чүр'әт вар.  
Мараглыдыр ишимиз,  
Јорулмаг билмәрик биз.  
Адымыздыр дәмирчи,  
Достумуздур һәр ишчи.

1928.

### ТОП ОЈУНУ

Һоп, һоп, һоп,  
Ојнајаг топ-топ  
Гуш тәк ганад ач,  
Топу атдым, гач!  
Әлин белиндә  
Күлләр елиндә  
Сағдан сола арш!  
Гач, дурма, јолдаш!  
Дик тут башыны,  
Вур јолдашыны,  
Топу тут көјдә,  
Гачын бирликдә  
Ура, ирәли,  
Дәнмәјин керил!

1928.

### ДӘМИРЧИ НӘҒМӘСИ

Јан, очағым, дурма, јан!  
Тәндир кими аловлан!  
Гызарт бу пак дәмири,  
Галма күнәшдән керил.  
Гығылчым сач һәр јана,  
Чансызлар кәлсин чана.  
Бағым, тарлам күлләнсин,  
Бүлбүлләрим дилләнсин.  
Шәнләнсин тарла, чәмән,  
Севинсин ана Вәтән.

1928.

## ТЭМИЗЛИК

Сәһәр дурунча,  
Әлимдә фырча  
Силдим дишими  
Билдим ишими  
Инанмырсан, бах,  
Дишим ағаппаг.  
Үстүм тәртәмиз;  
Бах, беләјик, биз!

1928.

## ГЭРӘНФИЛ

Гәрәнфиләм мән,  
Көзәл күләм мән;  
Јашыл саплаглы  
Бир сүнбүләм мән.  
Мән, бағбан гызы,  
Бағын улдузу;  
Рәнким ағ, сары,  
Ал вә гырмызы.

Кәл, сахла ајаг,  
Дурма, кендән бах!  
Кәлсәм хошуна,  
Дәр, дөшүнә тах!

1928.

## БӘНӨВШӘ

Бәнөвшәјәм, бәнөвшә  
Дүшмүшәм дилә-дишә;  
Гызлар, оғланлар мәни  
Дәриб тахарлар дөшә.

Баһар олду ачарам,  
Гар, борандан гачарам;  
Башга күлләр ачанда,  
Мән гуш олуб учарам.

Гурудар мәни ајаз,  
Јашајырам бирчә јаз.  
Рәнким, әтрим көзәлдир,  
Әл вурмајын, өмрүм аз.

1928.

## ГЫЗЫЛКҮЛ

Гызылкүләм, гызылкүл,  
Мәни севәр һәр көнүл.  
Јашылдыр инчә белим,  
Гызылдандыр һәр телим,  
Сәһәр еркән ачарам,  
Көзәл гоху сачарам.  
Әтрим тутар һәр јаны,  
Мәним кими күл һаны?!  
Мән әлләрдә кәзәрәм,  
Сүфрәләри бәзәрәм.  
Мәнәм көзәл гызылкүл,  
Сән еј гөнчәм, ачыл, күл!

1928.

## ЗАНБАГ

Занбағам мән, занбағам,  
Ај ишығындан ағам,  
Ачдығым һәр ағ чәтир  
Әтрафа јајыр әтир.  
Ағ атлаздан донум вар.  
Күмүш кими парылдар.  
Мән дә көзәл чичәјәм.  
Тохунма ағ ипәјәм.

1928.

## БҮЛБҮЛ

Оху, бүлбүлүм, оху,  
Јаздыр, сәһәр чағыдыр;  
Оху, сәнин хош сәсин  
Шәнликләр гајнағыдыр.

397

Оху, оху, хош нәғмән  
Нәш'ә версин елләрә.  
Шән сәсин, хош нәфәсин  
Јајылсын бу чөлләрә.

Оху чөлдә, чәмәндә,  
Ел әкәндә, бичәндә;  
Башла јени бир дастан  
Биз бәнөвшә дәрәндә.

Бүлбүлүм, тик јуваны,  
Бәслә, бөјүт баланы.  
Гој нәслиниз чоһалсын,  
Биз бөјүјән заманы.

1928.

### АРЫ

Арыјам, зәһмәткешәм,  
Бал, мум чәкмәкдир пешәм.  
Сәһәр күлләр ачынча,  
Көзәл гоһу сачынча  
Учарам көј јамача,  
Чичәк ачмыш ағача,  
Ја чәмәнә, мейшәјә,  
Гонарам һәр чичәјә;  
Ширәсини чәкәрәм,  
Пәтәјимә төкәрәм.  
Чалышарам доғгуз ај,  
Һамы мәнән алыр пај.  
Балымдан гој јесинләр,  
Мәнә: «Сағ ол!» десинләр.

1928.

### КӘПӘНӘК

Мәнәм ганадлы чичәк,  
Адым исә кәпәнәк.  
Ал-әлван халларым вар,  
Гызыл кими парылдар.  
Ганадымы ачарам,

Будаг-будаг учарам.  
Јувам, отағым анчаг  
Олур јашыл бир јарпаг.  
Мәним достумдур һәр күл,  
Инчә телли көј сүнбүл.  
Ојнағымдыр чөл, чәмән,  
Мәни тутмаг истәјән,  
Еј меһрибан ушағлар,  
Сиз јашајын бәхтијар!  
Мәним дә бу дүнјада  
Бир башга аләмим вар...

1928.

### КҮР ЧАЈЫ

Еј Күр чајы, далған ағ,  
Саһилләри ашырсан;  
Тарлаларда, бағларда  
Бизимлә ојнашырсан.

Еј Күр чајы, далғын ағ,  
Сујун күмүшдән парлаг;  
Јол сал бизим бағчаја,  
Сән чал, биз дә ојнајаг.

Еј Күр чајы, кәл бары,  
Бизим дәннәјә сары,  
Ач гојнуну јујунсун  
Елин оғул, гызлары.

1932

### ЈАҒЫШ

Јағ, еј јағыш, јағ!  
Сулансын чөл, бағ,  
Сусуздуз тарла.  
Инәјини сағ.

Курла, илдырым,  
Курум һа курум.  
Сән чығыр, бағыр,  
Мән шәнлик гурум.

Ојна, еј шимшәк,  
Шүтү илан тәк.  
Бағ, тарла, бостан  
Су ичсин кәрәк!

Чошсун чај, булаг,  
Шәнләнсин очаг.  
Бол олсун мәнсул,  
Лумшалсын торпаг.

1932.

### МӘКТӘБЛИЛӘР МАРШЫ

Биз маариф чәбһәсинин  
Алныачыг әскәријик.  
Биз һәгигәт сәһнәсинин  
Көксү полад сәфләријик.  
Лүрү, шәрәф, шан ордусу,  
Әмәк вә үрфан ордусу!

Арш ирәли, дурма, сағын,  
Вар күнәшә доғру ахын.  
Зүлмәт сөнүр, мәнзил јахын;  
Биз сабаһын рәһбәријик.  
Лүрү, шәрәф, шан ордусу,  
Әмәк вә үрфан ордусу!

Севимлидир шән јурдумуз,  
Мүзәффәрди кәнч ордумуз  
Дүшмәндән јохдур горхумуз,  
Гызыл әсрин үлкәријик.  
Лүрү, шәрәф, шан ордусу,  
Әмәк вә үрфан ордусу!

Мәктәбимиз үрфан бағы,  
Әмәк јурду, нур очағы,  
Билик, сәадәт гајнағы;  
Биз ингилаб әрләријик.  
Лүрү, шәрәф, шан ордусу,  
Әмәк вә үрфан ордусу!

1936.

### ПИОНЕРЛӘРӘ

Тәбиәт чанланыр, баһар чағыдыр,  
Бағчалар, јамачлар чичәкләнмәдә.  
Дан јели һәр јана әтир дағыдыр,  
Чөлләрә чәкилир бир јашыл пәрдә.  
Көјләрин товузу ачаркән ганад.  
Һәр чичәк рәнк алыр, бир ганадындан;  
Күнәшлә чанланыр тәбиәт, һәјат,  
Күнәшлә бој атыр һәр чичәк, фидан.  
Еј баһар өлкәмин вәтәндашлары,  
Јол ачын шәфәгдән һөрүлмүш нәслә!  
Бағчамда күл ачмыш елин баһары,  
Чохдан көз дикмишәм бу көзәл фәслә.  
Улдуздан ишығлы һәр чанлы чичәк,  
Сүд әммиш күнәшин јаз мәмәсиндән.  
Бахдыгча күлүмсәр бу гоча үрәк,  
Дан јери сөкүлүр шән күлмәсиндән.  
Силсилә дағлардан ахан селләрин  
Доғма бир оғлујам, доғма шаири.  
Дастанлар јаздығым чошгун елләрин  
Тәрилә бәсләнмиш еј пионери!  
Кечмишләр көзүндә сөнмүш бир хәјал,  
Алныны парладыр билијин јазы.  
Кәләчәк сәниндир, сәнсән идеал;  
Гәлбиндә чалыныр ше'римин сазы  
Бахдыгча нур әмән о јени елә  
Сәнәтим, илһамым ачар гол-ганад;  
Бахдыгча бағчамда ачан һәр күлә,  
Гаршымда чанланыр кәләчәк һәјат.  
Һәр јолда атырсан одлу аддымлар.  
Биликләр очағы шән јурдун вардыр.  
Алнында улдузлар, күнәшләр парлар,  
Кәләчәк нәслимиз нә бәхтијардыр.  
Бу гызыл улдузлу бајраг сәниндир,  
Билијә, зәкаја, әмәјә һөрмәт!  
Бу дөвләт, гурулуш, торпаг сәниндир,  
Ән уча бәшәри диләјә һөрмәт!  
Баһар бағчасында ачаркән һәр күл.  
Тәбрикә кәлмишәм шән сарајына.  
Мән сизә инамла вермишәм көңүл.  
Мәни дә, пионер, јаз алајына.

1937.

## АНА JURДУМ

Чөллөриндир шән,  
Һәр јерин күлшән.  
Сән нә көзәлсән  
Еј ана Вәтән!

Бағдыр, әкиндир  
Һәр бир бучағын,  
Гызыл тәкиндир  
Сары торпағын.

Бөјүтдүн бизи,  
Вердин гол-ганад,  
Јохдур гәм изи,  
Шәндир бу һәјат.

Гәлбим, чанымсан,  
Еј ана јурдум!  
Исти гојнунда  
Шән јува гурдум.

Чөллөриндир шән,  
Һәр јерин күлшән,  
Сән нә көзәлсән,  
Еј ана Вәтән!

1941

## ВӘТӘН НӘҒМӘСИ

Чағырыр Вәтән,  
Истәјир көмәк.  
Ону дүшмәндән  
Горумаг кәрәк.

Кинлә ким ајар  
Басса өлкәмә,  
Бу шанлы торпаг  
Батырар гәмә.

Бизик өлкәниң  
Шанлы әскәри,  
Дағлардан мәтһин  
Полад сәфләри.

Чағырыр Вәтән,  
Истәјир көмәк  
Ону дүшмәндән  
Горумаг кәрәк.

1942.

## БАҺАР

Севин еј чөл, еј орман,  
Артыг дәјишди заман;  
Јох олду гыш, боран, гар,  
Гонаг кәлди шән баһар.

Ачды јашыл бир сүфрә,  
Шәнлик чөкдү чөлләрә.  
Көјәрмиш көј сәмәни,  
Сәси басмыш өлкәни.

1942.

## ТОНГАЛ

Бир гырмызы күлдүр тонгал  
Бир дәстә сүнбүлдүр тонгал  
Бағдан дәрилмиш лаләдир,  
Ичилмәз ал пијаләдир.

Бир хончадыр ал күнәшдән,  
Һәјат кәлир бу атәшдән.  
Нә көзәлдир шән нәғмәси,  
Руһа нәш'ә верир сәси.

1942.

## ТҮЛКҮ ВӘ ДӘВӘ

Дәвә отлаја-отлаја,  
Кәнддән бир аз узаглашды.  
Јетишди бир дашгын чаја,  
Судан ичиб, чајы ашды.

Дизин бүкүб чөкдү жерә,  
Үрәјиндә јохду горху.  
Хумарланды, бирдән-бирә,  
Көзләринә кирди јуху.

Түлкү чыхды јувасындан.  
Көрүнчә јатмыш дөвәни  
Үрәјиндә деди: — «Ај чан!  
Бәхтим ач гојмајыр мәни.

Зорба дөвә ајағыјла  
Кәлмиш јувамын ағзына;  
Ону кечирмәкчүн әлә,  
Гујруғуму гујруғуна

Кәндир кими бағлајарам,  
Чәкиб јувама дөвәни,  
Үрәјини дағлајарам;  
Бир ај дојурар о мәни...»

Буну дејиб, тез јан алды,  
Дедијинә әмәл етди.  
Гүввәтини ишә салды,  
Гујруғуну һа тәрпәтди.

Дөвә етмәди һәрәкәт,  
Тәрпәнмәди һеч јериндән.  
Түлкү ишләдиркән гүввәт  
Зорба дөвә көрдү бирдән

Тәрпәдирләр гујруғуну,  
Һол илә галхды ајаға;  
Бу иш горхутмушду ону,  
Үз гојду кәндә гачмаға.

Түлкү һавада салланмыш,  
Гуртармагчүн өз чаныны:  
Кәһ будуна батырыр диш,  
Кәһ кечирир дырнағыны.

Дөвә алдыгча һәр јара,  
Гачыр даһа сүр'әт илә.  
Түлкү аға дүшүб дара,  
Һеј вурнухур гүввәт илә.

Кәндә чатынча түлкүнү  
Итләр көрүб, һов-һов салды.  
Дағытдылар боз күркүнү.  
Һәрәси бир дишләк чалды.

1942.

## ӨВЛАД ГАЈҒЫСЫ

Ушаг идим, јадымдадыр, јаз иди;  
Шылтағым бу чаһана сығмаз иди.  
Мәнә һәр шеј верирди нәш'ә, севинч,  
Гушлар етдикчә һәр сәһәр вич-вич,  
Көрпә көксүндә гәлбим ојнарды;  
Чүнки чошгун мәнәббәтим варды.  
Мәнә гушларды јазда әјләнчә;  
Бир диварда ики анаш сәрчә  
Јува тикмиш, јорулмадан шән-шән,  
Чалышыр; мән дә гојмурам көздән.  
Гушлар артыг мурада чатмыш иди,  
Бир кичик аилә јаратмыш иди.  
Һәр бири одлу шимшәјә дөнәрәк,  
Дашыјырларды: тут, чәјирткә, бөчәк,  
Чик-чик етдикчә о ширин балалар,  
Верилрди мәнә бу дүнјалар,  
Гәлбими овламышды чик-чикләр,  
Үрәјимдән кечирди аһ, нәләр!  
Мәни мәшғул едән бу гушларды.  
Сәси кәлдикдә гәлбим ојнарды.  
Үрәјимдә ојанды бир шө'лә.  
Истәдим онлары кечирмәк әлә.  
Дивара нәрдиван узатдым мән,  
Гушлары тез көтүрмәк истәркән  
Үзүмә дәјди бир аловлу ганад,  
Ата чик-чик едир, ана фәрјад;  
Һәм дә димдикләјиб вурурду мәни,  
Горујурду баласыны, Вәтәни.  
Һејрәт етдим гушун чәсарәтинә.  
Һәм бала, һәм Вәтән мәнәббәтинә.  
Алнымы басды атәшин бир тәр,  
Үрәјимдән кечирди аһ, нәләр!  
Дөјүнүрдү о саф, кичик үрәјим,  
Гурумушду ағач кими биләјим.



Бала ешгилә чырпынан о үрәк,  
Мәни титрәтди инчә жарпаг тәк.  
Нәрдивандан һәмән јерә ендим,  
Өз ишимдән өзүм дә ијрәндим.

1943.

## ВӘТӘН

Сән еј көзәл Вәтәним,  
Јурдум, јувамсан мәним.  
Сәндә хош өмүр сүрүр.  
Севиләним, севәним,

Сәнсән јанан чырағым,  
Јурдум, јувам, очағым,  
Һавам, сујум, торпағым.  
Бағым, тарлам, чәмәним.

Сәни дујмаз һәр јетән,  
Ешгин чыхмаз көнүлдән.  
Бөјүк анам сәнсән, сән!  
Варлығымсан сән мәним.

Сәниндир чырпан үрәк,  
Сәндән доғар һәр диләк,  
Нә көзәлсән, нә көјчәк  
Сәң, еј ана Вәтәним!

1944

## ЗӘФӘР НӘҒМӘСИ

Севин, севин, ана Вәтән!  
Тәслим олду залым дүшмән.  
Зәфәр илә дөндү орду,  
Артыг олдун шәндән дә шән.

Хошбәхт елин чошур, дашыр,  
Нүмајишләрдә гајнашыр.  
Һәр бучагда тој, бајрамдыр,  
Шәнлик, севинч башдан ашыр.

Сән бу халгын севинчисән,  
Көзәлликдә биринчисән;  
Тәбиәтин саф гојнунда,  
Ән дәјәрли бир инчисән.

Севин, севин, ана Вәтән,  
Артыг олдун шәндән дә шән!

1945

## БАҺАР

Әс, еј әтирли дан јели,  
Көнүлачан баһар кәлир.  
Бәнөвшә, јан дара тели,  
Баға сеvimли јар кәлир.

Булуд, кечикмә, дүш јола,  
Чәмәнләри сүпүр, сула,  
Сәадәт илә гол-гола  
Көнүлачан никар кәлир.

Мәһәббәтин чырағыдыр,  
Јери көнүл бучағыдыр.  
Сыхынты, дәрди дағыдыр,  
Елә, күнә дутар кәлир.

Күнәшлә вермиш әл-әлә,  
Үзү шәфәг сачыр күлә,  
Көрүнчә һүснүнү елә,  
Севинч кәлир, вүгар кәлир.

Бахын ганадланан көјә,  
Гарангуша, газ, өрдәјә,  
— Вәтән, Вәтән, Вәтән, — дејә  
Јенә гатар-гатар кәлир.

1945

## ГЫШЫН НӘҒМӘСИ

Саггалы ағ, сачы ағ,  
Әлиндә зорба чомаг  
Кәлди гочалмыш баба  
Шахта баба, гыш баба.  
Қурлады боғуг сәси  
Уғулдады нәғмәси:  
«Ај ушаглар, мән гышам,  
Бурда мәнзил салмышам.  
Мән кәләндә гар јағар,  
Ону севәр ушаглар.  
Гардан адам јапараг,  
Ојнарлар гар-топалаг.  
Сојуг гыш ахшамында  
Исти очаг башында  
Нағыл дејир нәнәләр,  
Гулаг асыр нәвәләр».  
Чәлдә ајаз, боран, гар,  
Гышын да бир дөврү вар...

1946

## ВӘТӘН

Еј Вәтән, еј көзәлләрин көзәли!  
Гәлбимин еј севимли шән әмәли!  
Сел кими һеј чошур, дашыр көнлүм,  
Сәни азад вә бәхтијар көрәли.  
Сәндәдир мизрабы көнүл сазымын,  
Чала билмәз ону јабанчы әли.  
Һүснүнүн шәһрәти јаман артыр.  
Телинә ал чичәкләри дүзәли.  
Азәриләр јолунда чан гојмуш  
Басмысан бағрына севимли ели.  
Унудармы сәни бу мәрд елимиз  
Еј көзәлликләрин көзәл модели!

1947

## БАҒАР

Уғур олсун, көзәл баһар!  
Сәни елләр чох арзулар.  
Ајаг басдын өлкәмизә,  
Шәнлик, сағлыг кәтир бизә.  
Гој сел кими јағсын јағыш,  
Инәјини сағсын јағыш.  
Селләр ахсын, чајлар дашсын.  
Севинчимиз башдан ашсын.  
Чатыр-чатыр јансын очаг,  
Гој шәнләнсин оғул, ушаг.  
Чөлләр, сүнбүл сачлы әкин  
Парылдасын гызыл тәкин  
Дағлар бәзәк вурсун јенә,  
Гушлар мәчлис гурсун јенә.  
Дағда, бағда ахшам, сәһәр,  
Әтир сачсын бәнөвшәләр.  
Һәвәс, мараг кәлсин бизә,  
Чалышаг өз дәрсимизә.

1947

## КОЛХОЗ БАҒЫНДА

Баһарда, јај чағында  
Бизим колхоз бағында  
Јашылланыр ағачлар,  
Чичәк ачыб верир бар.  
Ағачлара чыхырыг  
Дадлы мејвә јығырыг.  
Ишләјирик һәвәслә,  
Охујуруг бир сәслә,  
Оғлан, кәлин, гыз, киши  
Биркә көрүрүк иши.  
Мејвә артыр, бол олур,  
Һәр чешид мәһсул олур.

1948.

## КОЛХОЗ ЖАЗЫ

Кетди гышын аязы,  
Парлады колхоз жазы.  
Эриди дағларда гар,  
Буланлыг селләр ахар,  
Женә чошуб Араз, Күр,  
Саһилләри һеј сөкүр.  
Јашыл кејмиш дағ, дәрә;  
Женә бизим елләрә  
Гушлар гонаг кәлирләр.  
Зәһмәтдән динчәлирләр.  
Бәзәнди боз јамачлар;  
Кәкликләр, һәм турачлар  
Колларда гаггылдашыр,  
Кәндә адам гајнашыр.  
Һәр јанда гајнајыр иш,  
Торпағлар чана кәлмиш.  
Тракторлар сәсләнир,  
Гојун, гузу бәсләнир.  
Бир јанда сүрү, чобан,  
Бир јанда бағча, бостан.  
Бир јанда көј тарлалар  
Дәниз тәк далғаланар.  
Уғур олсун, көзәл јаз!  
Сәни севмәмәк олмаз!  
Ачылдыгча шух күлләр,  
Фәрәһләнир көнүлләр.  
Хош кәлдин, колхоз жазы!  
Кәтирдин шәнлик сазы.

1949

## ИДМАН НӘҒМӘСИ

Биз кәнчләр, биз мәктәблиләр,  
Һәр ишдә көстәрәк һүнәр.  
Идман едәк сәһәр, ахшам,  
Вүчудумуз олсун сағлам.  
Гој күчләнсин кәнч нәслимиз,  
Кәләчәјә һакимик биз!

Миннәтдарыг мәктәбмизә,  
Савад, билик верир бизә.  
Сағлам билик, сағлам бәдән  
Олса чичәкләнәр Вәтән.  
Гој күчләнсин кәнч нәслимиз,  
Кәләчәјә һакимик биз!

Кәләчәкчүн јорулмадан  
Бизик јени һәјат гуран.  
Билик илә коммунизмә  
Бизик мөһкәм тәмәл гуран.  
Гој күчләнсин кәнч нәслимиз,  
Кәләчәјә һакимик биз!

1949

## ЧАЛЫШАН ГАЗАНАР

Јајда исти бир күн иди,  
Ағачлар чох өлкүн иди.  
Көјдән јерә од јағырды,  
Солмаз Елдары чағырды:  
— Гардаш, кәл, бағчаја кедәк,  
Чичәкләрә бир баш чәкәк.  
Чохдандыр су ичмир күлләр.  
Бәлкә солуб гәрәнфилләр.  
Бағчаја кетдиләр јүкрәк,  
Көрдүләр һәр күл, һәр чичәк.  
Јерә әјиб шах бојнуну,  
Јамјашыл о атлаз дону.  
Јаман солуб-саралыбдыр,  
Һамысыны дәрд алыбдыр.  
Елдар гәмләнди бу ишә.  
Ачыгла бахды күнәшә,  
Деди: — Күнәш, нә јамансан,  
Чичәкләри солдурансан!  
Нечин вурдун бу зијаны,  
Солдурдун күллү бағчаны?  
Күнәш күлүмсәди: — «Сағ ол!  
Мәндән зијан кәлмәз, оғул!  
Һәр шејә чан верән мәнәм!  
Гүввәт, әт, ган верән мәнәм!  
Бу бөһтандыр, ај ушағлар!

Мәндә ахы нә күнаһ вар?  
Күлләр су ичмир үч күндүр,  
Одур ки, онлар өлкүндүр.  
Оғлум, һәр шеј сеvir зәһмәт,  
Тәнбәл зијан чәкәр, әлбәт!  
Мәндән кәлмәмиш бу зијан.  
Чох газанар, чох чалышан.  
Зәһмәтсиз бал јемәк олмаз». Утанараг Елдар, Солмаз.  
Суладылар чичәкләри,  
Пуч олмады әмәкләри.  
Күлләр јенә чана кәлди,  
Бағча этә, гана кәлди.

1950.

### БИР МАЈ

Сәһәр-сәһәр пәнчәрәдән  
Шәфәг күлүмсәди бирдән.  
Ишыгланды дәһлиз, отаг,  
Бахыб буна руһланараг,  
Сордум: — Шәфәг, нә вар јенә,  
Бир сөзүнмү вардыр мәнә?  
Шәфәг деди: — Бу күн мајдыр,  
Јаз фәслиндә көзәл ајдыр.  
Елин шәнлик әјјамыдыр,  
Зәһмәт, һүнәр бајрамыдыр.  
Мән вурғунам күллү јаза  
Чыхдым кичик бағчамыза.  
Көрдүм чошур гарангушлар,  
Сәсләриндә шәнлик, севинч.  
Дедим: — Әзиз гушлар, нә вар?  
Гарангушлар етди: «вич-вич»;  
Дедиләр ки: — Бу күн мајдыр,  
Јаз фәслиндә көзәл ајдыр.  
Елин шәнлик әјјамыдыр,  
Зәһмәт, һүнәр бајрамыдыр.

Күчәләри сејрә чыхдым,  
Долашдыгча аддым-аддым,  
Һәр тәрәфдә бүсат көрдүм,  
Көнүлачан һәјат көрдүм.  
Әлләриндә ал бајраглар,

Дәстә-дәстә шән ушаглар  
Кедирдиләр низам илә.  
Түкәнмәз бир илһам илә.  
Дејирдиләр: — Бу күн мајдыр,  
Јаз фәслиндә көзәл ајдыр.  
Елин шәнлик әјјамыдыр,  
Зәһмәт, һүнәр бајрамыдыр.

1950.

### БАҒЧА

Адил зирәк ушаг иди.  
Һәм дә бир аз шылтаг иди.  
Анасынын һәр ишинә,  
Бишмишинә, дүшмүшүнә  
Гарышарды. Јазыг ана  
Әлиндән кәлмишди чана.  
Үч јашына чатар-чатмаз  
Анасы динчәлди бир аз.  
Ону гојду бир бағчаја.  
О күн аглаја-аглаја  
Кетди; отаға киричә,  
Көрдү: Солмаз, Ноғул, Гөнчә,  
Тофиг, һәсән, Азәр, Күлзар  
Әлләриндә ојунчаглар,  
Газан кими гајнајырлар.  
Адил бахды һејрәт илә,  
Бир аз сонра күлә-күлә  
Севинәрәк, бирдән гачды,  
Бағчада бир ојун ачды:  
Итәләјиб һәр ушағы,  
Дартыб алды ојунчағы.  
Сәс-күј салды бирдән-бирә,  
Сонра отурду тез јерә.  
Ушаглар вә мүрәббижә  
«Көрәк, нејләјәчәк?» — дејә  
Додагалты күлүрдүләр.  
Үз-көзүндән учуб кәдәр  
Адил чошуб гајнајырды,  
Өз-өзүнә ојнајырды.  
Онлары өз гучағына  
Бир-бир јығыб деди: — Ана,  
Бах, нә јахшы шејләрим вар!

Мәнимдир бу ојунчаглар.  
Бахды ушаглара сары  
— Солмаз деди: — Оғлан, бары  
Довшаны вер мән ојнадым.  
— Јох, вермәрәм, мәним адым  
Адилдир, һеч оғлан дејил,  
Јахын кәлмә, чәкил, чәкил!  
Мән өзүм тәк ојнајачам,  
Бу сазы да мән чалачам!  
Дынгылдатды кичик сазы,  
Көзучу сүздү Солмазы.  
Ушаглар күлдүләр она,  
Адил ғышгырды: — Бах, ана,  
Бу ушаглар күлүр мәнә.  
— Кәл, ојун өјрәдим сәнә.  
— Јох, бәс мәним амам һаны?  
Әлиндән атды довшаны,  
Дәли кими бирдән гачды;  
Инди башга ојун ачды:  
Ағлајырды, бағырырды,  
Анасыны чағырырды  
Ајағыны дөјә-дөјә:  
Мүдирә вә мүрәббижә  
Она ачараг ширин дил,  
Дедиләр: — Ағлама, Адил!  
Бу галмагал нәјә кәрәк?  
Анан бу саат кәләчәк.  
Ағлама, кәл, јахшы бала,  
Ојна бизим ушагларла.  
Бах, нә гәдәр ојунчаг вар!  
Һәсән, Тофиг, Солмаз, Күлнар.  
Ојнајын бу Адил илә.  
Нә гәдәр тутдулар дилә  
О ағлајыб бағырырды,  
Анасыны чағырырды  
Ајағыны дөјә-дөјә  
Мүдирә вә мүрәббижә  
Зор-күч ону сакит етди.  
Үч күн белә кәлди, кетди...  
Ахыр бағчаја өјрәнди,  
Күндән-күнә о шәнләнди.  
Даһа јохдур о шылтағы,  
Инди һәр күн сәһәрчағы  
Көј шәфәгә бојанынча,  
Сәһәр Адил ојанынча,

Көстәрир өз шылтағыны,  
Јерә дөјүб ајағыны,  
Дејир ағлаја-ағлаја:  
— Ана, кедәк тез бағчаја!  
— Оғлум, тездир, дајан, кәрәк!  
— Јох, тез дејил, кедәк, кедәк!  
Вахтым кечир, ана, тез ол!  
Чохдан кәлиб Солмаз, Ноғул.  
Кәл, бағчамын вахты кечир,  
Онлар ојунчағы сечир.  
Мәнә ахы писи галыр,  
Инди һәсән сазы чалыр,  
«Чанкүлүм» ојнајыр һамы.  
Тез ол, бура вер чантамы!  
— Оғлум, тездир, дајан кәрәк!  
— Јох, тез дејил, кедәк, кедәк!

1951.

## МҮНДЭРИЧАТ

Мүгэддмэ . . . . . 3

### Сејид Эзим Ширвани

#### Ушагларын баһары

##### Мэнзүм һекајәләр

Назимин ифадәси . . . . .	22
Мир Чәфәрә хитаб . . . . .	24
Мир Чәфәрә хитаб . . . . .	25
Оғлума нәсиһәт . . . . .	27
Һәччәч илә дәрвишин сөһбәти . . . . .	27
Алимин эалым падшаһа чавабы . . . . .	27
Нуширәванын ова кетмәси . . . . .	28
Алимләрә һөрмәт һаггында . . . . .	29
Мәктәбли илә мүүәллимин әһвалаты . . . . .	30
Шакирдларин мүүәллимә кәләк кәлмәләри . . . . .	30
Оғлума хитаб . . . . .	32
Мүчтәһидин тәһсилдән гајытмасы . . . . .	33
Чәһил ата илә алим оғул һекајәси . . . . .	36
Алими-биәмәл вагиәси . . . . .	37
Оғлума хитаб . . . . .	38
Искәндәр дөврүндә ики һәким . . . . .	39
Оғлума хитаб . . . . .	40
Хејирсејләмәзин һекајәси . . . . .	40
Һарун вә шаирләр әһвалаты . . . . .	40
Сәнчән шаһынын јухусу . . . . .	41
Оғлума нәсиһәт . . . . .	42
Хоруз вә чаггал һекајәси . . . . .	42
Һәмәдан кәндинин һекајәси (Аллаһа рүшвәт) . . . . .	43
Сәфеһ газы . . . . .	45
Садәләвһ нөкәр . . . . .	46
Оғлума нәсиһәт . . . . .	46
Мисал . . . . .	47
Ријакар абид . . . . .	47

Чобанын һекајәси . . . . .	48
Оғлума нәсиһәт . . . . .	48
Падшаһ вә бағбан . . . . .	48
Лоғманын вәг'әси . . . . .	49
Һачы вә молла әһвалаты (Кәпәјә еһсан) . . . . .	50
Әзуддөвләнин оғлунун хәстәликләри . . . . .	51
Газ вә дурна . . . . .	52
Оғлума нәсиһәт . . . . .	53
Лоғманын вәг'әси . . . . .	53
Јердәкиләрин көјә шикајәти . . . . .	54
Оғлума хитаб . . . . .	55
Хан вә деһган . . . . .	56
Ајы вә сичан һекајәси . . . . .	57
Аслан вә гарышга әһвалаты . . . . .	58
Абид вә гуру кәллә . . . . .	59
Гары вә оғлу . . . . .	59
Искәндәрин вәсијјәти . . . . .	61
Искәндәрин вәг'әси . . . . .	61
Лоғманын сатылмасы . . . . .	62
Оғлума нәсиһәт . . . . .	63
Гарыгулу абид . . . . .	63
Диләнчи вә хәсис . . . . .	64
Оғрунун вәг'әси . . . . .	65
Хәлифә вә Бәһлул . . . . .	65
Сүләјман вә гарга . . . . .	66
Мә'мун вә кәнизи . . . . .	67
Кәнч сәрхош вә абид . . . . .	68
Дәвә вә баласы . . . . .	68
Оғру вә фәгир . . . . .	69
Һикмәт . . . . .	70
Итлә пишијин сөһбәти . . . . .	70
Гарынын пишији . . . . .	72
Һиндли Сәлимин һекајәси . . . . .	75
Оғлума нәсиһәт . . . . .	76
Өјүд . . . . .	77
Һаммалын вәг'әси . . . . .	77
Падшаһ вә әдиб . . . . .	77
Лоғманын вәг'әси . . . . .	78
Шаһ вә деһган . . . . .	79
Искәндәрин вәг'әси . . . . .	79
Молла вә чобан әһвалаты . . . . .	80
Һатәмин маңарасы . . . . .	81
Мир Чәфәрә хитаб . . . . .	83
Һекајәт . . . . .	83

Сичан вэ баласы (тэмсил)	84
Оғлума нэсінһэт	85
Аслан вэ ики өкүз	86
Тэмсил	87
Корун һекајәси	87
Һекајәт	87
Ешшәк вэ арылар	88
Солтанла гул әһвалаты	89
Һәмәдан һакими	90
Сичан вэ пишик	91
Өјүд	92

*Һекајәтләр, Ләтифәләр, Надираһлар*

*1. Һекајәтләр*

Һекајәт	93
Һекајәт	93
Нуширәван вэ гары	93
Нуширәван вэ ики бајгуш	95
Солтан Маһмудун бағы	96
Һекајәт	96
Нуширәван вэ шикар	96
Нуширәван вэ гонагпәрвәр киши	97
Нуширәванын вәзирләри	98
Нуширәванын суалы	98
Һөрмүз иби Нуширәван	98
Искәндәр вэ вәзири	99
Чин падшаһынын Искәндәрдән суалы	99
Падшаһын һәкимдән суалы	99
Нуширәван вэ Бүзүрҗмеһр	100
Газы	100
Дәрвиш вэ гәни	100
Оғру	100
Чәпкөз	101
Кор	101
Корун һекајәси	101
Мүәззин	101
Јаланчы пејгәмбәр	102
Дәлләк вэ хачә	102
Падшаһ вэ вәриф	102
Әрәб вэ нагә	102
Кар вэ мәрив	103
Дәрвиш вэ вәриф	103
Ифласа уғрамыш тачир	103
Искәндәр вэ дәли	104

Падшаһ вэ вәзир	104
Падшаһ вэ шаир	104
Түлкү вэ чаггал	104
Авропалы вэ тамаһкар	105
Искәндәр иби Филипп	105
Мүсафир вэ хәсис	106
Саил вэ Лоғман	106
Һарун вэ Бәһлул	106
Әфлатун	107
Гәзвинли	107
Саһиб-мәнсәб	107
Шаир вэ дөвләтли	107
Нәггаш	108
Шејх Эттар	108
Һекајәтләр	109
Балача гарышга вэ тәпә	116
2. Ләтифәләр	117
3. Надираһлар	120

**Фиридун бәј Көчәрли**

*Балалара һәдијјә*

Мүһәрририн ифадәји-мәрәми	126
Ит вэ пишик	127
Үзлү гонаг вэ ев јијәси	127
Әринчәк ит	128
Тојуг	128
Хоруз вэ падшаһ	129
Ганачағлы гарачы	130
Гары вэ пишик	130
Гојун	132
Үшүдүм һа, үшүдүм	133
Кечи	134
Инәк, өкүз вэ чамыш	134
Ешшәк вэ дөвә	135
Чобан	136
Гурд	137
Биһмишләр, чөрәкләр вэ ичкиләр	137
Сәмәни	138
Ағ гојун	139
Нарыш (нарынч) гојун	139
Дүзкү	139
Дөвә вэ тикан	140
Һазикбәназик-тазикбәтазик	140
Лајла	142

Бала барэсіндэ . . . . .	144
Гардаш барэсіндэ . . . . .	144
Кэлинин сөзлэри . . . . .	144
Гајынананын сөзлэри . . . . .	144
Јаз . . . . .	145
Күнэши чағырмаг . . . . .	145
Гызлар нэгмэси . . . . .	146
Түлкү вэ үзүм . . . . .	147
Бугда, арпа вэ дары . . . . .	148
Дары вэ бугда . . . . .	148
Түлкүнүн һекајети . . . . .	149
Дүзкү . . . . .	151
Шөңкүлүм, шүңкүлүм, мәнкүлүм . . . . .	152
Күдү-күдү . . . . .	154
Вур нағара, чых гыраға . . . . .	156
Түлкү вэ кәклик . . . . .	157
Түлкү . . . . .	158
Пыспыса ханым вэ сичан бәј . . . . .	159
Дурналара хитаб . . . . .	162
Бостан вэ диррик мәнсулаты . . . . .	163
Гызлар су долдурмагда . . . . .	164
Көјчөк Фатманын нағылы . . . . .	164
Солтан дағы . . . . .	169
Дағлар . . . . .	169
Кәклик . . . . .	170
Тэрлан . . . . .	171
Дүзкү . . . . .	171
Түлкү вэ гурд . . . . .	173
Оғру вэ ев јижэси . . . . .	174
Аранла јайлағын бәһси . . . . .	174
Арылар барэсіндэ . . . . .	176
Инсанын јаранмағы, бөјүмәји вэ өлмәји барэдэ . . . . .	177
Дүнја барэсіндэ . . . . .	179
Дүзкү . . . . .	180
Көнүнама . . . . .	180
Нәсиһәт . . . . .	181
Икидлик нишанәси . . . . .	181
Јахшылыг эламәти . . . . .	181
Дава башлананда Короғлунун охудуғу сөзлэр . . . . .	182
Гарајазы мешәсинин вәсфи вэ овчуларын зүлмү . . . . .	183
Вәсфи-гыш . . . . .	184
Дәрвиш илә гызын һекајәси . . . . .	185
Хәстә Гасымын кәламы . . . . .	187
Дәвә вэ ешшәк . . . . .	187

Тәбиб илә хәстә . . . . .	190
Гурд, чағгал вэ шир . . . . .	190
Түлкү вэ шир . . . . .	191
Вәтән . . . . .	199
Дәвә, илан вэ тысбаға . . . . .	199
Дурналара хитаб . . . . .	202
Тысбаға, гарға, кәсәјән, аһу . . . . .	203
Саячы сөзлэр . . . . .	207
Тапмачаларын чавабы . . . . .	213

### Сүлејман Сани Ахундов

#### Горхулу нағыллар вә һекајәләр

##### Горхулу нағыллар

Әһмәд вә Мәлејкә . . . . .	216
Аббас вә Зејнәб . . . . .	219
Нурәддин . . . . .	223
Гарача гыз . . . . .	256

##### Һекајәләр

Көвкәби-һүрријјәт . . . . .	286
Јуху . . . . .	287
Гонағлыг . . . . .	288
Тутугушу . . . . .	289
Ган булағы . . . . .	290
Үмид чырағы . . . . .	294
Чәһаләт гурбаны . . . . .	296
Гатил ушаг . . . . .	304
Сона хала . . . . .	310
Ушағлыг һәјәтымдан хатирәләр . . . . .	316

### Абдулла Шаиг

#### Һекајәләр вә шә'рләр

##### Һекајәләр

Мәктуб јетишмәди . . . . .	334
Көч . . . . .	338
Мурад . . . . .	357
Шәләғујруг . . . . .	360

##### Мәнзум һекајәләр

Түлкү һәмчә кедир . . . . .	365
Јахшы арха . . . . .	371



Хоруз . . . . .	383
Кечи . . . . .	383
Ушаг вә довшан . . . . .	383
Јетим чүчә . . . . .	384
Јени көмәкчи . . . . .	384
Сәһәр . . . . .	385
Тәпәл кәлим . . . . .	385
Лајла . . . . .	385
Чобан маһнысы . . . . .	386
Пајыз кечәси . . . . .	386
Пајызын сон ајы . . . . .	387
Бир гуш . . . . .	387
Гузу . . . . .	388
Ојан, оғлум . . . . .	388
Мәктәбдә . . . . .	389
Пајыз . . . . .	389
Чүтчү . . . . .	390
Баһар . . . . .	390
Јетим . . . . .	391
Гонағлыг . . . . .	391
Түлкү вә аслан . . . . .	391
Аслан, гурд вә түлкү . . . . .	392
Түлкү вә гурд . . . . .	393
Ушаг вә бәнөвшә . . . . .	393
Ингилаб нәғмәси . . . . .	394
Мај нәғмәси . . . . .	394
Дәмирчи нәғмәси . . . . .	394
Топ ојуну . . . . .	395
Дәмирчи нәғмәси . . . . .	395
Тәмизлик . . . . .	396
Гәрәнфил . . . . .	396
Бәнөвшә . . . . .	396
Гызылкүл . . . . .	397
Занбаг . . . . .	397
Бүлбүл . . . . .	397
Ары . . . . .	398
Кәпәнәк . . . . .	398
Күр чајы . . . . .	399
Јағыш . . . . .	399
Мәктәблиләр маршы . . . . .	400
Пионерләрә . . . . .	401
Ана јурдум . . . . .	402
Вәтән нәғмәси . . . . .	402

Баһар . . . . .	403
Тонгал . . . . .	403
Түлкү вә дөвә . . . . .	403
Өвлад гајғысы . . . . .	405
Вәтән . . . . .	406
Зәфәр нәғмәси . . . . .	406
Баһар . . . . .	407
Гышың нәғмәси . . . . .	408
Вәтән . . . . .	408
Баһар . . . . .	409
Колхоз бағында . . . . .	409
Колхоз јазы . . . . .	410
Идман нәғмәси . . . . .	410
Чалышан газанар . . . . .	411
Бир мај . . . . .	412
Бағча . . . . .	413

*Кәңч дост!*

*«Кәңчлик» нәширјјаты дүнја әдәбијјаты хәзинәсіндән бир сыра гижмәтли инчиләри 50 чилдлик бир дәст кими нәфис тәртибатла чап едиб охучулара чатдырмағы гәрәра алмышдыр. Серријаја Азәрбајчан, рус вә дүнја әдәбијјаты классикләринин ән мәшһур әсәрләринин дахил олунмасы шүбһәсиз севиндирчи халдыр.*

*Бир мәктәблинин ев китабханасынын бәзәји ола биләчәк һәмин китаблары нәширјјат 1990-чы илә кими там шәкилдә охучулара чатдырмағы нәзәрдә тутур.*

## **X чилд**

*Сеид Азим Ширвани, Фиридун бек Кочарли  
Сулейман Сани Ахундов, Абдулла Шаиг*

### **ВЕСНА ДЕТЕЙ**

**Стихи, сказки, рассказы**

*(На азербайджанском языке)*

**Тәртибчи: Садыг Һүсејнов.**  
**Хүсуси редактору Камран Мәммәдов.**

Нәширјјат редактору **Тәнзилә Чәмилова.**  
Рәссамы **Ә. Мәммәдов.**  
Бәдии редактору **Н. Рәхимов.**  
Техники редактору **Н. Сүләјманов.**  
Корректорлары **К. Тапдыгова, Т. Мухтарова.**

ИБ № 1251.

Лыгылмаға верилмиш 1. 12. 83. Чапа имзаланмыш 24. 12. 84. Кағыз форматы 60×84<sup>1/16</sup>. Мәтбәә кағызы № 1. Әдәби гарнитур. Лүксәк чап үсулу. Шәрти ч./в. 24.65 + 0.46 + 1 јап шәкил. Рәнкли шәрти ч./в. 27.450. Учот нәшр/в. 21.2. Тиражы 40 000. Сифариш № 29. Гижмәти 2 ман. 10 гәп.

Азәрбајчан ССР Дөвләт Нәширјјат Полиграфија вә китаб тичарәти ишләри комитәси.

«Кәңчлик» нәширјјаты. Бақы, Һүсү һачыјев күчәси, 4.

26 Бақы комиссары адына мәтбәә, Бақы, Ә. Бајрамов күчәси, 3.

Изд-во «Гянджлик», Баку, ул. Г. Гаджиева, 4.

Типография им. 26 бакинских комиссаров, Баку, ул. А. Байрамова, 3.

